BUDAPEST RÉGISÉGEI

XXXV. 1

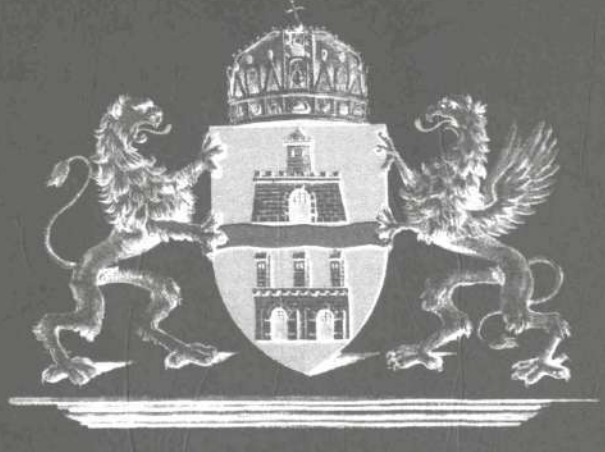

BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM

BUDAPEST RÉGISÉGEI

XXXV. 1

BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM • BUDAPEST 2002

A kiadvány a Nemzeti Kulturális Alapprogram és az OKTK támogatásával készült

Szerkesztőbizottság

BENCZE ZOLTÁN
BODÓ SÁNDOR
ENDRŐDI ANNA
ZSIDI PAULA

Szerkesztette

HANNY ERZSÉBET

Technikai szerkesztő

KOLOZSVÁRI KRISZTIÁN

A rajzokat Cserne Lászlóné, Kuczogi Zsuzsanna, Málik Éva, Vándor Andrásné, Viemann Zsolt, a fotókat Tihanyi Bence, Bakos Margit, Komjáthy Péter, Molnár Ilona készítették. Az idegen nyelvű kivonatokat fordította Szu Annamária és Sántha Gyula.

HU–ISSN 0133–1892
© BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM, 2002

Felelős kiadó

BODÓ SÁNDOR FŐIGAZGATÓ

Nyomdai előkészítés

ARCHAEOLINGUA ALAPÍTVÁNY ÉS KIADÓ

Nyomdai kivitelezés

AKAPRINT NYOMDAIPARI KFT.

Tartalomjegyzék

XXXV. 1.

HORVÁTH László András — Neolitikus leletek Dunakeszi határában – Neolitische Funde in der Gemarkung von Dunakeszi 7

ENDRŐDI Anna — Adatok Békásmegyer őskori településtörténetéhez: a késő rézkori bádeni kultúra települései és temetkezései – Facts concerning the Prehistoric Settlement History of Békásmegyer: Settlement and Burial-places of the Baden Culture from the Late Copper Age. 35

REMÉNYI László — A Vatya-kultúra Budatétény–Növény utcai temetője – Das Gräberfeld der Vatya Kultur in Budatétény–Növény Straße. 77

HORVÁTH M. Attila — Előzetes jelentés, a BP. XVII. ker. Rákospalota – Újmajorban előkerült szkíta kori településrészletről – Vorbericht über den Siedlungsteil aus skytischer Zeit in Rákospalota – Újmajor, 17. BZRK. Budapest 103

PETŐ Mária — A gellérthegyi oppidum déli oldalán végzett kutatások 1993–1997 között – Excavations of the Gellérthegy Oppidum's southern Fortress Wall (1993–1997). 125

PATTANTYÚS Á. Miklós — A kelta oppidum kutatása geofizikai módszerekkel a Gellérthegy DNy-i lejtőjén (1993-1997) 135

ZSIDI Paula — Az aquincumi polgárváros délkeleti előtere az újabb kutatások tükrében – Der südöstliche Vorraum der Zivilstadt von Aquincum im Spiegel der neueren Forschung 143

BESZÉDES József — A volt házgyár alatti feltárás során előkerült faragott kőtöredékek értékelése – Bewertung der bearbeiteten römischen Steinfragmente aus der Freilegung auf dem Gebiet des ehemaligen Bauunternehmens 159

BUGÁN Adél — Terrakotta ábrázolások az Aquincumi polgárváros déli előteréből – Terracottas from the Souther Forefront of the Aquincum Civil Town. 173

ERTEL, Christine — Bestandteile von römischen Grabbauten im Aquincum-Museum. Kleinformatige Säulenarchitekturen, Dachaufsätze und Skulpturenausstattung – Római sírépítmények elemei az Aquincumi Múzeumban. Kisméretű oszlop- és oromdíszek, valamint a szoborkiképzés 181

FACSÁDY Annamária — Arany ékszerek az aquincumi katonaváros nyugati temetőjének új feltárásaiból – Golden Jewels from the new Excavations of the western Cemetery of the Military Town of Aquincum 221

GABLER Dénes — Terra Sigillaták az aquincumi canabaeból – Terra Sigillaten aus den canabae legionis von Aquincum. 227

HABLE Tibor — Óbuda-Újlak római-kori topográfiájának vázlata – Die Skizze der römerzeitlichen Topographie von Óbuda-Újlak 267

HAVAS Zoltán — Újabb monopodiumlapok Aquincumból. Ismeretlen vicus feliratos említése – More Monopodium Boards from Aquincum. Inscribed Reference to an Unknown Vicus. 279

MÁRTON András — A Collegium Veteranorum újabb kőemléke Aquincumból. Feliratos sírkövek és faragott kőemlékek a Bécsi úti temetőből – Another Stone Monument of the Collegium Veteranorum from Aquincum. Inscribed Gravestones and Carved Stone Monuments from the Bécsi Road Cemetery 293

SZIRMAI Krisztina — Római kori fémleletek az alberfalvi vicusból. Az 1994. és az 1996. évi ásatás – Römerzeitliche Metallfunde aus dem Vicus von Albertfalva 303

MEGEMLÉKEZÉS

ZSIDI Paula — Kővágó Péterné Szentirmai Katalin 343

RÖVIDÍTÉSEK 345

TARTALOMJEGYZÉK

XXXV. 2.

TANULMÁNYOK

HOLL Imre — Középkori kályhacsempék Magyarországon VIII. A Zsigmond-kori I. csoport mintakincsének és kronológiájának kérdéséhez – Mittelalterliche Ofenkacheln in Ungarn VIII. Kachelgruppe der Sigismundzeit, Motivschatz und Chronologie 357

HOLL Imre — Középkori kályhacsempék Magyarországon X. A budai műhely vegyesmázas kályhacsempéinek kérdéséhez – Mittelalterliche Ofenkacheln in Ungarn X. 381

SPEKNER Enikő — Adalékok a budavári István torony névadójának kérdéséhez – Beiträge zur Frage des Namengebers des Stephan-Turmes in der Budaer Burg 403

SZEBENI Andrea–VÉGH András — A budavári volt Helyőrségi templom – The former Garrison Church of Buda Castle 427

KÖZLEMÉNYEK

BENCZE Zoltán — Török rézedények a Hadtörténeti Múzeum udvarán – Türkische Kupfergeschirre aus dem Hof des Museums für Kriegsgeschichte 461

BELÉNYESYNÉ SÁROSI Edit — Régészeti kutatások a középkori Buda Szentpétermártír külvárosában. Garády Sándor kutatásai 1940–42. I. – Archäologische Forschungen in der Vorstadt Szentpétermártír des mittelalterlichen Buda. Forschungen von Sándor Garády 1940–1942. I. 469

BENDA Judit — A Szent György tér déli oldalán feltárt középkori kút leletanyaga – Das Fundmaterial aus dem mittelalterlichen Brunnen auf der südlichen Seite des Szent György Platzes 535

IRÁSNÉ MELIS Katalin — Régészeti kutatások a 15. századi pesti városfal Károly körúti szakaszán (Budapest, V. Károly körút 28–30.) – Excavations at the Károly Boulevard Section of Pest's 15th Century City Wall (28–30. Károly Boulevard, 5th District, Budapest) 549

KÁRPÁTI Zoltán — Árpád-kori majorság Budaújlak területén – Árpádian Age Manor in the Area of Budaújlak 587

VÉGH András — Anjou-kori kályhacsempe lelet a budai Szentpétermártír külváros területén – Medieval Oven Tiles from the Suburb Szentpétermártír of Buda 617

TEREI György — Az albertfalvai vár lokalizálása – Die Lokalisierung der Burg von Albertfalva 633

RÖVIDÍTÉSEK 665

HORVÁTH LÁSZLÓ ANDRÁS

NEOLITIKUS LELETEK DUNAKESZI HATÁRÁBAN

1996 áprilisában a Budapesti Történeti Múzeum Ős- és Népvándorláskori Osztálya Endrődi Anna vezetésével leletmentést végzett a Budapest és Dunakeszi határán, de már Dunakeszi közigazgatási területére eső Székesdűlőn az M0-as autópálya (2/a. út) északi szakaszán. A lelőhely mintegy 500 méterre keletre fekszik a Dunától, az Óceán-árok - egykori Duna-ág - délkeleti kanyarjában. A kis patak mocsaras partja két oldalról is körülöleli a lelőhelyet. A terület geológiai szempontból a Duna II/a újpleisztocén teraszsorának tagja. Itt az említett autópálya mai nyomvonalában egy mintegy 4000 m² nagyságú terület került feltárásra. A négyhetes munka során az ásató 125 objektumot - többségében gödröket és cölöplyukakat - tárt fel. A feltárást megelőző humuszolás után az objektumoknak többnyire csak az alsó része maradt meg, leletanyagot csak innen gyűjthetett. Lelőhelyünkön két korszak, a Dunántúli Vonaldíszes Kultúra és a késő bronzkor leletei kerültek elő. Jelen cikkünkben a neolitikus leleteket és objektumokat tárgyaljuk.[1]

OBJEKTUM LEÍRÁS

1. objektum

Nagyméretű kemence az ásatási terület középső részén az első háztól északra, amelynek szája nyugat felé nyílt. Nyugatra tőle hamusgödör feküdt (*6. kép 4*). Leletei alapján, melyek között sok másodlagosan átégett darab is volt, a kemencét a késő bronzkorba datálhatjuk. Az ásatás során megtalálták a sütőfelület darabjait, illetve az abba beleépített edénytördékeket. Ezek közé tartozott az egyetlen, másodlagos helyzetben lévő, neolitikus lelet is:

egy vörösesbarna, homokkal soványított, keményre égetett *tárolóedény* oldaltöredéke. Felülete simított és rövid, bekarcolt vonalakkal díszített. (Ltsz: 2000. 1. 235.); (*1. kép 1*).

2. objektum

Hosszúkás, négyszögletes, lapos aljú, sekély objektum az ásatási terület keleti felén. Valószínűleg csak az alsó része egy nagyobb objektumnak. Északi végéhez csatlakozik a 29. objektum (cölöplyuk), amely a 2. ház része volt (*5. kép 2*). Így a 2. objektum is tartozhatott oda. H: 2,26 m, sz: 1,0 m. m: 22 cm. Csupán négy őskori cserepet tartalmazott. Ezek közül most a következőket tárgyaljuk:

homokkal soványított, barna színű keményre égetett, kerekített peremű, meredek falú tál peremtöredéke. Pátm: 20 cm; fv: 0,45 cm. (Ltsz: 2000. 1. 1.); (*1. kép 3*).

Homokkal soványított kiváló égetésű mély *tál* peremtöredéke. Felülete feketére polírozott, jól látható polírozásnyomokkal. Pátm: 21 cm; fv: 0,7 cm. (Ltsz: 2000. 1. 4.); (*1. kép 2*).

3. objektum

Hosszúkás, amorf gödör az 1. ház keleti peremén. Az objektumnak csak az alsó része maradt meg. A hossztengely mentén sorakozó kis gödrök talán a ház cölöplyukai lehettek. Az objektum a déli végén kiszélesedik, itt viszonylag sok lelet került elő (*6. kép 4*). Ezeken a képeken is ábrázolt cserepeken kívül vastag falú, homokkal és pelyvával soványított edények töredékei, egy vékonyfalú polírozott oldaltöredék és négy apró kavics. Ezekkel együtt leltároztak még egy bronzkori cseréptöredéket is, amely az ásatás során keveredhetett az objektum leleteihez. H: 7,42 m, sz: 0,62-3,00 m. m: 0,26 cm. Említésre méltó leletei:

egy homokkal és növényi anyaggal soványított S-profilú *fazék* töredéke. Felülete világosbarna, a perem elvékonyodik. Pá: 18 cm; fv: 1,0 cm. (Ltsz: 2000. 1. 7.); (*1. kép 5*).

Homokkal soványított, barna színű, jól égetett edény *aljtöredéke*. Felülete enyhén polírozott. Fá: 11 cm; fv: 0,9 cm. (Ltsz: 2000.1.9.); (*1. kép 6*).

Homokkal soványított, barna színű, jól égetett edény (kehely vagy tál) *csőtalptöredéke*. Felületén vékony, barna bevonat nyomai. Fá: 10 cm; fv: 0,6 cm. (Ltsz: 2000. 1. 5); (*1. kép 4*).

4. objektum

Tovább délre az 1. ház délkeleti sarkában került elő ez a szabálytalan téglalap alakú, sekély gödör (*5. kép 3*). Az objektum sok neolitikus leletet tartalmazott: átlagos minőségű, növényi anyaggal és homokkal soványított cserepeket, állatfogakat és apró kavicsokat. H: 2,32 m, sz: 2,10 m. m: 20, 0 cm. Említésre méltó leletei a következők:

egy szürkés, barnafoltos, homokkal soványított, keményre égetett, vékonyfalú meredek *tál* peremtöredéke. Pá: 18 cm; fv: 0,45. (Ltsz: 2000. 1. 10.); (*1. kép 11*).

Világosbarna, homokkal soványított, vékonyfalú *csésze* peremtöredéke. Pá: 10,5 cm; fv: 0,55 cm. (Ltsz: 2000. 1. 11.); (*1. kép 9*).

[1] A leletanyag publikálási jogának átengedéséért Endrődi Annának tartozom köszönettel.

Barna színű, homokkal soványított, jól égetett, vékonyfalú *tál* peremtöredéke. A felületén barnás színű bevonat nyomai maradtak meg. Pá: 18 cm; fv: 0,45. (Ltsz: 2000. 1. 12.); (*1. kép 14*).

Barna színű, szürkefoltos, homokkal soványított, jó égetésű, meredek falú tál peremtöredéke. Pá: 34 cm; fv: 0,45 cm. (Ltsz: 2000. 1. 14.); (*1. kép 17*).

Barnás színű, homokkal soványított, keményre égetett edény (kehely vagy tál) *csőtalpának* töredéke. A felületén vékony, sötétbarna bevonat nyomai maradtak meg. Miniatűr edény Fá: 7,0 cm; fv: 0,7 cm. (Ltsz: 2000. 1. 15.); (*1. kép 12*).

Szürkés színű, homokkal soványított, jól égetett *csésze* peremtöredéke. A felülete porózus, a szájperem enyhén elvékonyodik. Pá: 13,0 cm; fv: 0,7 cm. (Ltsz: 2000. 1. 16); (*1. kép 10*).

Világosbarna, homokkal és növényi anyaggal soványított keményre égetett bomba alakú *edény* peremtöredéke. A felület porózus, a peremet ujjbenyomásokból álló díszítéssor kíséri. Pá: 21,0 cm; fv: 1,05 cm. (Ltsz: 2000. 1. 17); (*1. kép 16*).

Világos barna, homokkal és növényi anyaggal soványított, keményre égetett bomba alakú *edény* peremtöredéke. Felülete porózus, a peremet ujjbenyomásokból álló díszítéssor kíséri. Pá: 30 cm; fv: 1,05 cm. (Ltsz: 2000. 1. 18); (*1. kép 18*).

Barnás színű, keményre égetett, homokkal és növényi anyaggal soványított keményre égetett *fazék* oldaltöredéke egy nagy méretű ketté oszott bütyökkel. Mérhető átmérője: 32 cm; fv: 1,1 cm. (Ltsz: 2000. 1. 19.); (*1. kép 8*).

Fekete polírozott, homokkal soványított, csengő hangúra égetett, mély *tál* perem- és oldaltöredéke. A szájperem lekerekített, a felületen látszanak a polírozás nyomai. Pá: 19,0 cm; fv: 0,4 cm. (Ltsz: 2000.1.24); (*1. kép 15*).

Fekete színű, homokkal soványított, keményre égetett, mély *tál* perem- és oldaltöredéke. A felületen foltokban megmaradt az eredetileg polírozott bevonat. Pá: 18,0 cm; fv: 0,45 cm.(Ltsz: 2000. 1. 25.); (*1. kép 13*).

Barnás színű, homokkal soványított, keményre égetett, mély *csésze* peremtöredéke. Pá: 10,0 cm; fv: 0,5 cm. (Ltsz: 2000. 1. 136.); (*1. kép 7*).

7. objektum

Kis, ovális gödör az 1. házon belül. Ez az egyik választófal cölöplyuka. Csak a legalsó rész néhány centimétere maradt meg (6. kép 4). H: 1,22 m, sz: 0,76 m. m: 22,0 cm. Csupán egyetlen egy neolit lelete volt.

Barnás színű, homokkal és növényi anyaggal (pelyva?) soványított, keményre égetett, vastag falú *edény* fenéktöredéke. Fá : 8,0 cm; fv: 1,6 cm. (Ltsz: 2000. 1. 29.); (*2. kép 1*).

28. objektum

Nagy, É-D-i irányú, szabálytalan gödör az 1. ház nyugati oldalán. Északi vége felé elkeskenyedik. Itt sekélyebb is. Ebben több kisebb mélyedést talált az ásató, amelyek cölöplyukak alja lehetett. Az objektum ugyanezen ház keleti falával (2,3,4 objektum) párhuzamosan halad (*5. kép 5*). Ebben viszonylag sok neolit cserép, kis állatcsont és kőeszköz került elő. A bronzkorban az objektumot bolygatás érte, amiről az objektum déli végén talált ilyen korú cserepek tanúskodnak. H: 13,0 m, sz : 0,76–2,8 m. m: 32–36 cm. Az említésre méltó neolitikus leletei a következők:

barnás színű, jól égetett, homokkal és növényi anyaggal soványított, hengeres nyakú *palack* peremtöredéke. A perem alatt három párhuzamos, sekély, széles bekarcolás fut. Pá: 12 cm; fv: 0,5 cm. (Ltsz: 2000. 1. 31.); (*2. kép 6*).

Barnásszürke színű, homokkal soványított, keményre égetett, mély *tál* vagy *csésze* peremtöredéke. Pá: 24,0 cm; fv: 0,6 cm. (Ltsz: 2000. 1. 32.); (*2. kép 2*).

Fekete színű, homokkal soványított, keményre égetett, mély *tál* perem- és oldaltöredéke. A szájperem elvékonyodik, a felületet enyhén polírozták. Pá: 16,0 cm; fv: 0,6 cm. (Ltsz: 2000. 1. 33.); (*2. kép 5*).

Fekete színű, homokkal soványított, keményre égetett, mély *csésze* perem- és oldaltöredéke. A felületen az eredetileg polírozott bevonat maradványai láthatók. Pá: 15,0 cm; fv: 0,7 cm. (Ltsz: 2000. 1. 36.); (*2. kép 7*).

Barnás színű, apró kavicsokkal soványított, keményre égetett, *bomba alakú edény* peremtöredéke. Pá: 30 cm; fv: 1,1 cm. (Ltsz: 2000. 1. 37.); (*2. kép 9*).

Barnás színű, homokkal soványított, keményre égetett, *bomba alakú edény* peremtöredéke. A peremet ujjbenyomkodásokból álló mintasor kíséri. Pá: 24,0 cm; fv: 0,7 cm. (Ltsz: 2000. 1. 78.); (*2. kép 8*).

Egy szürke kőzetből csiszolt *őrlőkő* töredéke. A csiszolt oldalon jól látható használati nyomok vannak. H: 9,0 cm; sz : 8,5 cm; v: 3,6 cm. (Ltsz: 2000. 1. 79.); (*2. kép 3*).

Szürke *szarukő darab*, amelyet törőként használtak. A felületén látható használati nyomokkal H: 6,5 cm; sz: 5,3 cm. (Ltsz: 2000. 1. 76.); (*2. kép 4*).

29. objektum

Kis cölöplyuk az 1. ház keleti falában, melyet a 2. gödörbe ástak bele. H: 60 cm; sz: 50 cm. m: 26 cm (*5. kép 2*). Az alább említett kerámiadarabon kívül még egy vastag falú edény töredékét tartalmazta. Lelete:

barnás színű, homokkal soványított, keményre égetett, mély *tál* peremtöredéke. A külső felületen sötétbarna bevonat maradt meg. Pá: 21,0 cm; fv: 0,55 cm. (Ltsz: 2000. 1. 40.); (*2. kép 10*).

31. objektum

Ovális gödör a 2. ház délkeleti sarkában. Helyzete szerint vagy az alapárok utolsó tagja, vagy egy később-

bi bolygatás eredménye volt. Ma már ez nem dönthető el (*6. kép 4*). H: ca. 2,7 m, sz: 1,1 m. m: 0,26–0,44 cm. Neolitikus cserepeket és kavicsokat tartalmazott. Kerámialeletei közül a következők érdemelnek említést:

barnás színű, homokkal soványított, keményre égetett, vastag falú fazék oldaltöredéke három sűrűn egymás mellé helyezett kis bütyökkel az oldalán. Átmérője ca. 30–35 cm. fv: 1,4 cm. (Ltsz: 2000. 1. 43.); (*2. kép 11*).

35. objektum

Hosszú, sekély, szabálytalan gödör a 2. ház keleti falában. Ez képezi az alapárok középső tagját. A benne található kisebb bemélyedések cölöplyukak alsó részei (*6. kép 4*). H: 9,6 m, sz: 2,2 m. m: 26–30 cm. Méreteihez képest kevés leletet tartalmazott. Valamennyi neolitikus volt, melyek közül a következők bírnak jelentőséggel:

barnás színű, homokkal soványított, keményre égetett, vastag falú *edény* oldaltöredéke függőlegesen álló kis keskeny szalagfüllel. A fül fölött három párhuzamos, széles, de sekély bekarcolt vonal fut. Átmérője cca. 25–30 cm. fv: 0,7 cm. (Ltsz: 2000. 1. 44.); (*2. kép 12*).

36. objektum

Hosszúkás gödör az előbb említett objektumtól északra. Egyértelműen az említett ház alapárkának része. Benne kis cölöplyukak nyomait találták (*6. kép 4*). Az objektum minimális leletanyagot tartalmazott: egy rossz állapotú edény néhány barnásszürke, rossz minőségű cserepét, melyeket nem ábrázoltunk.

37. objektum

Kis kerek objektum, az előző gödör közvetlen folytatása. Ebben egy cölöplyuk volt, amelynek nem voltak leletei. Ez képezhette a 2. ház északkeleti sarkát (*6. kép 4*).

54. objektum

Nagy, alaktalan gödör a 2. ház közepén. A benne található kisebb gödrök, melyek egy sorban álltak, talán egy osztófal cölöplyukai lehettek. Betöltésük kétfázisú feltöltődésre utal. Alul szürke agyagréteg feküdt, amelyet hamus, kerámiatöredékekkel vegyes humusz fedett (*5. kép 4*). A hamu és a középső rész lapos fenékkiképzése miatt az ásató itt egy tűzhelyet feltételezett. A közelben fekvő kisebb objektumok (53. és 56.) is ehhez tartozhattak az ásatási napló bejegyzései szerint.[2] H: 3,55 m, sz: 3,06 m. m: 30–80 cm. A viszonylag sok lelet közül a következőket említjük meg:

barnás színű homokkal soványított, keményre égetett, meredek falú *csésze* vagy tál peremtöredéke. A bevagdalt szájperem elvékonyodik, a felületen fekete bevonat maradványai maradtak meg. Pá: 16 cm; fv: 0,5 cm. (Ltsz: 2000. 1. 46.); (*3. kép 4*).

Barnás színű, homokkal soványított, keményre égetett, mély félgömbös *csésze* vagy *tál* peremtöredéke. A szájperem elvékonyodik, a bevonat enyhén polírozott. Pá: 17,0 cm; fv: 0,5 cm. (Ltsz: 2000. 1. 47.); (*3. kép 3*).

Barna színű, homokkal soványított, jól égetett edény (kehely vagy tál) *talpcsövének* töredéke. Miniatűr edény? Fá: 5,0 cm; fv: 0,4 cm. (Ltsz: 2000. 1. 49.); (*3. kép 2*).

Kívül fekete, belül barna, homokkal soványított, keményre égetett, mély *csésze* vagy kis *tál* peremtöredéke. A felület durva, a szájperem elvékonyodik. Pá: 17,0 cm; fv: 0,6 cm. (Ltsz: 2000. 1. 50.); (*3. kép 1*).

70. objektum

A 2. ház nyugati alapárkának viszonylag rövid É–D irányú szakasza, amely egyben a délnyugati sarkot is alkotta. Az északi végén cölöplyukat figyelhettek meg (*5. kép 1*). H: 3,54 m, sz : 1,2 m. m: 26 cm. A legtöbb objektummal ellentétben ez gazdag leletanyagot szolgáltatott. Az alább felsorolandó kerámialeleteken kívül még a képeken nem ábrázolt kődarabok is hozzá tartoztak. További fontosabb leletei a következők:

egy barna, homokkal soványított, vastag falú, enyhén kiszélesedő *csőtalp* két összeillő része. A felület mindkét oldalon fekete bevonatos. Átm: 11,0 cm; fv: 0,6–0,9 cm. (Ltsz: 2000. 1. 54.); (*3. kép 12*).

Barna színű, homokkal soványított, meredek falú *csésze* vagy *tál* peremtöredéke. A szájperem lekerekített, a külső felületén vékony, barna bevonat nyomai maradtak fenn. Pá: 16,0 cm; fv: 0,6 cm. (Ltsz: 2000. 1. 57.); (*3. kép 7*).

Sötétszürke, homokkal soványított, csengő hangúra égetett, meredek falú *tál* peremtöredéke. A szájperem lekerekített, a külső, fekete bevonatos oldal polírozott. Pá: 22,0 cm; fv: 0,4 cm. (Ltsz: 2000.1.58.) (3. kép 9).

Sötétszürke, homokkal soványított, keményre égetett, *bikónikus edény* oldaltöredéke. A hasvonalon kis, az edényfalba dolgozott bütyök ül. Átm: 13,0 cm; fv: 0,5 cm. (Ltsz: 2000.1.61.) (3. kép 13).

Sötétszürke–fekete, homokkal soványított, csengő hangúra égetett, félgömbös *csésze* peremtöredéke. A fekete bevonattal ellátott felületet mindkét oldalon polírozták. A szájperem enyhén elvékonyodik. Pá: 22,0 cm; fv: 0,45 cm. (Ltsz: 2000. 1. 63.); (*3. kép 6*).

Szürke, homokkal soványított, keményre égetett, meredek falú *edény* oldaltöredéke. A szájperem lekerekített, a belső oldalon az egykori, polírozott bevonat nyomai láthatók. Pá: 21,0 cm; fv: 0,45 cm. (Ltsz: 2000. 1. 64.); (*3. kép 8*).

Barna színű, homokkal soványított, *gömbös hasú edény* oldaltöredéke. A belső oldal simított, a külsőn három széles és sekély párhuzamos, ívelt vonalú bekarcolás. Átm: ca. 20,0 cm; fv: 0,55 cm. (Ltsz: 2000. 1. 66.); (*3. kép 10*).

[2] Itt hasonló esettel állunk szemben, mint a legtöbb objektum esetében, ti., hogy a talaj ledózerolása után csak a gödörfenekek maradtak meg. Így válhattak el a kisebb objektumok is az 54. gödörtől.

Barna színű, homokkal soványított, *gömbös hasú edény* oldaltöredéke. A külső oldalon két széles, de sekély párhuzamos bekarcolás, a belső köztes mező simított. Átmérőjét a töredék kis mérete miatt nem lehetett megállapítani. Fv: 0,5 cm. (Ltsz: 2000. 1. 66.); (*3. kép 11*).

Barnás színű, keményre égetett, kis félgömbös *csésze* peremtöredéke. A szájperem elvékonyodik, a felület simított. Pá: 13,0 cm; fv: 0,6 cm. (Ltsz: 2000. 1. 67.); (*3. kép 5*).

Barnás színű, szürkefoltos, homokkal és növényi anyaggal soványított *bomba alakú edény* peremtöredéke. A szájperem elvékonyodik, a külső oldal simított. Pá: 30,0 cm; fv: 0,7–1,0 cm. (Ltsz: 2000. 1. 69.); (*3. kép 14*).

71. objektum

A 2. ház nyugati alapárkának hosszú, keskeny és sekély szakasza a 70. objektum közvetlen folytatásában. Ebben több cölöplyuk nyomát figyelték meg az ásatók, amelyek közül egy négyszögletes keresztmetszetű volt (*5. kép 6*). H: 14,4 m, sz: 0,5–1,0 m. m: 10–32 cm. Kavicsokon kívül több, többnyire rossz minőségű edény töredékei is megtalálhatók voltak ebben az objektumban. Csupán egyetlen egy darabot közlünk most:

egy nagyméretű, növényi anyaggal és durva homokkal soványított edény oldaltöredéke, a belső oldalán a formázás eszközének nyomaival. Fv: 0,8 cm. (Ltsz: 2000. 1. 149.); (*3. kép 15*).

91. objektum

Egy igen nagy, amorf gödör vagy inkább gödörkomplexum a 2. ház nyugati sarkánál. Az ásató feltételezése szerint ez az esővíz levezetésére szolgált. Ez volt az ásatás legnagyobb objektuma. Véleményünk szerint eredetileg a ház építéséhez szükséges agyag kitermelésére ásták ki, majd hulladékkal töltötték fel (*5. kép 6*). H: 8,0 m, sz: 6,2 m. m: 20 cm. Leletei közül a következőket közöljük:

barnás színű, homokkal és növényi anyaggal soványított, keményre égetett, sekély *tál* peremtöredéke. A felületén vékony, fekete bevonat látható. Pá: 20,0 cm; fv: 0,5–3,2 cm. (Ltsz: 2000. 1. 159.); (*4. kép 1*).

Szürke homokkőből készített *őrlőkő* töredéke. A csiszolt felületen megfigyelhetők voltak a használat nyomai. H: 9,0 cm; sz: 8,5 cm. vast: 3,6 cm. (Ltsz: 2000. 1. 82.); (*4. kép 6*).

Kis, barna, keményre égetett, homokkal és növényi anyaggal soványított *bomba alakú edény* perem- és oldaltöredéke. A belső oldalon a formázás nyomai figyelhetők meg. A szájperem elvékonyodik. Pá: 13,0 cm; fv: 1,05 cm. (Ltsz: 2000. 1. 84.); (*4. kép 13*).

Egy kívül barna, belül sötétszürke, homokkal soványított, keményre égetett, mély *tál* peremtöredéke. A külső felületen az egykori polírozás nyomai láthatók. A szájperem elvékonyodik. Pá: 21,0 cm; fv: 0,6–0,7 cm. (Ltsz: 2000. 1. 85.); (*4. kép 8*).

Szürke, meredek falú, homokkal és növényi anyaggal soványított *tál* peremtöredéke. A belső felületet simították. A szájperem lekerekített. Pá: 20,0 cm; fv: 0,6 cm. (Ltsz: 2000. 1. 86.); (*4. kép 3*).

Szürke színű, homokkal soványított, keményre égetett, *tál* peremtöredéke. A felületét mindkét oldalán fekete polírozott bevonat borítja. A szájperem lekerekített. Pá: 17,0 cm; fv: 0,4 cm. (Ltsz: 2000. 1. 91, 93); (*4. kép 4*).

Sötétszürke, homokkal soványított, keményre égetett, meredek falú *tál* peremtöredéke. A felületét fekete bevonattal látták el, a szájperem enyhén elvékonyodik. Pá: 18,0 cm, fv: 0,5 cm. (Ltsz: 2000. 1. 92.); (*4. kép 5*).

Egy nagyméretű, barna színű, homokkal soványított, keményre égetett, *edény* oldaltöredéke. A külső oldalon széles, sekély és ívelt ill. egy egyenes, kihegyesedő bekarcolt vonal fut. Az edény átmérője nem volt megállapítható. Fv: 0,7–0,8 cm. (Ltsz: 2000. 1. 95.); (*4. kép 7*).

Egy nagyméretű, barna, homokkal soványított, keményre égetett, sekély és széles vonalakkal díszített gömbös hasú *tárolóedény* perem- és oldaltöredéke. A tölcséres nyak indításán hasonló, bekarcolt motívumok láthatók. A nagyobbik, mérhető átmérő 27,0 cm. Fv: 0,6–1,0 cm. (Ltsz: 2000. 1. 100.); (*4. kép 12*).

Barna színű, homokkal soványított, keményre égetett, *gömbös hasú edény* oldaltöredéke. A külső oldalon három széles, de sekély ívelt vonalú bekarcolt vonal és az egykori fekete, polírozott bevonat nyomai látszanak. Az edény átmérője nem volt megállapítható. Fv: 0,8 cm. (Ltsz: 2000. 1. 101.); (*4. kép 2*).

Barna színű, homokkal soványított, jól égetett, *gömbös hasú edény* oldaltöredéke. A külső oldalon a formázás nyomai és egy kétfelé osztott fogóbütyök található. Átm: 17,5 cm; fv: 1,1 cm. (Ltsz: 2000. 1. 105,109); (*4. kép 10*).

Barnás színű, homokkal soványított, jól égetett edény *csőtalpának* töredéke. A külső oldalán két rövid, bekarcolt vonal látható. Átm: 12,0 cm; fv: 0,8 cm. (Ltsz: 2000. 1. 113.); (*4. kép 9*).

Sötétszürke, homokkal és kevés növényi anyaggal soványított jól égetett *kehely* alj- és oldaltöredéke. Fá : 6,0 cm; fv: 0,6–2,0 cm. (Ltsz: 2000. 1. 114.); (*4. kép 11*).

Vörösesbarna, homokkal és apró kavicsokkal soványított nagy méretű *tárolóedény* aljtöredékei. A fenék közelében a külső oldalán kettéosztott bütyök. Az edénytestnek kb. a közepén ujjbenyomkodással tagolt lécborda fut. Fá : 23,0 cm, fv: 1,4–1,6 cm. (Ltsz: 2000. 1. 115.); (*4. kép 14*).

LELETEK

Kerámia

Csészék

Csészének azokat a kis, tál alakú edényeket neveztük, melyek peremátmérője 10 és 15 cm között mozgott. Ezek nagyobbrészt vékonyfalúak, néhány esetben megfigyelhető volt rajtuk az egykori polírozás nyoma is. Valamennyi ide tartozó edény díszítetlen és fülük sem volt. Három darab a 4. egy-egy pedig a 28. ill. 70. objektumban került elő (*1. kép 7, 9–10; 2. kép 7; 3. kép 5*).

Volt néhány hasonló formájú, kis edény, melyeket méretük alapján sem a csészékhez, sem pedig a tálakhoz nem tudtunk egyértelműen besorolni (*2. kép 5; 3. kép 4–5, 7*).

Tálak

Ez az edényforma lényegesen nagyobb formagazdagságot mutatott. Formailag a csészéhez hasonlítanak, de azoknál szélesebbek. Jellemzőjük a vékonyfalúság és az elkeskenyedő szájperem. Homokkal soványították és keményre égették ezeket az edényeket. Mind a négy csengő hangúra égetett tárgyunk a tálak közül került ki. Az edényeket borító bevonatok barnák vagy feketék. Egyetlen, a peremén apró bevagdalásokat viselő példányt kivéve (54. objektum, *3. kép 4*) díszítetlenek.

Első típusuk a mély, félgömbös tál. Ide öt edény sorolható (*1. kép 2, 13, 15; 2. kép 2; 4. kép 8*). Sokkal több példány képviseli a meredek falú típust, amelyek méretükben sokszor különböznek egymástól (*1. kép 3, 11, 14, 17; 2. kép 10; 3. kép 6, 8–9; 4. kép 3–5*). A szájperemek itt is elvékonyodnak néha. A *4. kép 1.* ábrája egy vastag falú, de meglepően sekély altípust képvisel ebből az edényfajtából.

Egy sötétszürke, homokkal soványított, keményre égetett, bikónikus tál oldaltöredéke a 70. objektumból származik (*3. kép 13*).

Kelyhek/palackok

Dunakeszin ez a főtípus csak ritkán jelent meg. Itt említhető meg egy sötétszürke, homokkal és kevés növényi anyaggal soványított, jól égetett, díszítetlen kehely aljtöredéke a 91. objektumból (*4. kép 11*). Az ide tartozó edények alacsony száma miatt általános érvényű szabályok itt nem vonhatók le. A 28. objektumban került elő egy vonaldíszítésű töredék, amely egy hengeres nyakú palack nyaktöredéke lehetett (*2. kép 6*). Pontos alakja bizonytalan, de a díszítése és az edény anyagának kidolgozása alapján nem a dunántúli vonaldíszes edények kultúrájának gyártmányáról van szó.

A kelyhekhez vagy a tálakhoz tartozhattak a különféle csőtalptöredékek Dunakeszin, amelyek közül itt öt ismert (*1. kép 4, 12; 3. kép 2, 12; 4. kép 2*). Egy (*4. kép 9*) átlagos, a többi jó égetésű volt. Érdekes, hogy éppen az, a nem különösebben jó minőségű példány az egyetlen díszített darab köztük. Valamennyit homokkal soványították és bevonattal látták el (*1. kép 4, 3. kép 12*), ez utóbbit polírozták is. Ezen edényrészek pereme különböző alakot mutat, egyszer lekerekített formát (*1. kép 12*), egyszer lapítottat (*4. kép 9*), a többi esetben elvékonyodót. A kis méretük miatt két edény esetében fennáll a lehetősége annak, hogy ezek miniatűr edények voltak (*1. kép 12, 3. kép 2*).

Fazekak

A kelyhekkel ellentétben a dunakeszi neolitikus telep fazekainak száma viszonylag magas volt. Ez az egyes típusok számára is vonatkozik. Ezeket az edényeket általában homokkal soványították, amihez hat esetben növényi anyag, egyszer pedig apró kavicsok társultak. Általában keményre égették őket, csak a *4. kép 10.* ábra edényének égetése átlagos. A legtöbb példány díszítetlen. Karcolt dísszel öt (*2. kép 12; 3. kép 10–11; 4. kép 2, 7*), míg plasztikus mintákkal 4 töredéket láttak el (*1. kép 16, 18; 2. kép 8, 11*). A legtöbb példány a bomba alakú edények közé tartozik. Itt további altípusokat állapíthattunk meg. A nagyobb példányok meredek vállúak és lekerekített pereműek voltak. (*2. kép 9; 3. kép 14*). Az ívelt vállú típust négy edény képviselte (*2. kép 8; 1. kép 16, 18; 4. kép 13*). Ezek az edények kisebbek és enyhén csúcsosodó a peremük. Peremátmérőjük 13 és 30 cm között mozog. Ezek különböző objektumokból kerültek elő. Különösen szűk szájpereme miatt említésre méltó a *4. kép 14.* ábrájának edénye. Plasztikus díszítése – ujjbenyomkodás sor a perem alatt – két példányon fordult elő. (*1. kép 16, 18*), ettől eltekintve díszítetlenek maradtak. Egy példány képviseli Dunakeszin az S-profilú altípust. (*1. kép 5*). Az 1996. évi ásatás során olyan edények töredékei is előkerültek, amelyek gömbös hasú fazekakhoz kapcsolhatók. A töredékesség miatt ezek pontos alakja nem határozható meg. A *4. kép 10.* ábra edénye egy szilke lehetett. A három, szorosan egymás mellé applikált bütyök az edény hasán a praktikus célok mellett díszítő funkciót is betölthetett (*2. kép 11*). Említésre méltó a barnás színű, homokkal soványított, keményre égetett, fazék töredéke függőleges állású szalagfüllel (*2. kép 12*). Szorosan a fül felett három, V-alakba elrendezett bekarcolt vonal fut. A fazekakhoz tartozhatott még egy aljtöredék (*1. kép 6*) és több, vékonyfalú, vonaldíszes cserép (*1. kép 1; 3. kép 10–11; 4. kép 2, 7*).

Tárolóedények

Csak nagyon kevés töredék tartozik ehhez a főtípushoz. Az ívelt vállú és enyhén kihajló peremű, gazdagon díszített edény folyadék tárolására szolgálhatott (*4. kép 12*). Két aljtöredéket is itt kell megemlítenünk. Mindkettőt homokkal soványították, és kemény-

re égették, de az is közös még bennük, hogy az alj közelében három ill. négy benyomott bütyökkel is ellátták (*2. kép 1; 4. kép 1*). A második itt említett edény jelentős mérete miatt alkalmas volt nagyobb mennyiségű élelem tárolására is. Ehhez a főtípushoz kell még egy másik nagy méretű edény töredékét is számítanunk (*1. kép 8*).

Egyéb leletek

A kerámiatöredékeken kívül nagyon kevés egyéb lelete van a dunakeszi ásatásnak. Itt mindenekelőtt az állatcsontokat kell említenünk, amelyek több objektumban is megtalálhatóak voltak, de mennyiségük minden esetben minimális volt. Csontból készített eszköz vagy ékszer egy sem akadt. Ugyancsak meglepő, hogy egyetlen egy pattintott kőeszköz sem került elő. A csiszolt szerszámokat a homokkőből készített őrlőkövek (*2. kép 3–4*) és egy törőkő (*4. kép 6*) képviselte. Töredékességük miatt azonban ezekről több nem mondható el.[3]

KERÁMIATECHNOLÓGIAI MEGFIGYELÉSEK

Soványítás/égetés

A legtöbb edényt homokkal, mégpedig finom homokkal soványították. Ez a soványítási mód valamennyi edényformánál előfordult. A növényi anyaggal többnyire a nagyobb és durvább edények – fazekak, tárolóedények – anyagát keverték össze, habár ilyen néha a tálak anyagában is előfordult. Kavicsot ritkán használtak erre a célra, egy fazéknál, és egy tárolóedénynél lehetett ilyet megfigyelni. A dunakeszi neolitikus kerámia égetésénél fogva is kiváló minőségűnek mondható. A leletek abszolút többségét keményre égetették, bár meg kell itt jegyezni, hogy a csengő hangúra égetett példányok száma (négy darab) igen alacsony volt. Figyelemre méltó, hogy kettő ezek közül a 70. objektumban feküdt, ahol csak kiváló minőségű kerámia volt. A közepes égetés, amelyet négy töredéknél állapíthattunk meg, különféle edényformákhoz kapcsolódott. Ezek közül három a 91. objektumban került napvilágra.

Díszítések

A dunakeszi település neolitikus edényeiről már elöljáróban el kell mondanunk, hogy azok többségükben díszítetlenek voltak. A díszítőmódok közül a bekarcolás és a plasztikus minták fordultak elő. A bekarcolt vonalak több esetben egyszerű íveket (*2. kép 6; 3. kép 10, 11; 4. kép 2, 7, 9*); vagy V-formát alkottak (*4. kép 12*). Ezek közül azonban több töredék (*2. kép 6; 3. kép 10, 11; 4. kép 12*) a dunántúli vonaldíszes kultúrán belül idegenül hat. Két esetben (*1. kép 1; 2. kép 12*) egyszerű rövid vonalkákat karcoltak az edény felületére.

A plasztikus minták még egyszerűbbek. Három alkalommal lép fel a perem alatti ujjbenyomkodás, minden esetben bomba alakú edényen (*1. kép 16, 18, 2. kép 8*), egy gömbös hasú fazekat pedig három hegyes kis bütyökkel láttak el (*2. kép 11*). Egyetlen egy példát ismerünk anyagunkból az ujjbenyomkodással tagolt bordára, amely egy tárolóedény hasán látható (*4. kép 14*).

HÁZAK

A kiásott objektumok egy csoportja az ásatás során két ház körvonalait rajzolta ki. A területen észlelhető erős erózió miatt ezen épületek padlója illetve felmenő falai nem maradhattak meg. Rekonstrukciójuk az említett objektumok egymáshoz viszonyított helyzete alapján rekonstruálható.

1. ház

Az első ház a kiásott terület nyugati oldalán állt, közvetlenül a második épület mellett. Keleti fala valószínűleg a házat kísérő hosszanti objektumokban állhatott Keleti falát talán a 4. 3. 10. 11. 2. és 29. objektumokban talált cölöplyukakban álló oszlopok alkották, de az is elképzelhető, hogy ezek csak a tetőt kívülről tartó oszlopok helyeiként szolgáltak és a ház így nem volt több, mint 5–6 méter széles, ami teljes mértékben megfelelne a kultúra házainál eddig tapasztaltaknak. A ház területén belül 17, kisebb–nagyobb cölöplyukat konstatált az ásató, amelyek már bizonyosan a tetőszerkezetet tartották. Az épület É–D irányú kis eltéréssel ÉK felé. Az északi és déli házvég nem maradt fenn, a két szélső objektum közti legnagyobb távolság ma 20 méter, de elképzelhető, hogy ennél hosszabb volt az épület.

2. ház

Az épületet közvetlenül az 1. ház mellé építették. Kettejüket egyetlen épületelem sem kötötte össze, ami szuperpozícióra utalna. Ettől természetesen lehettek különböző korúak is. Ezt a házat keletről a 31., 120., 55., 35., 79., 36. és 38. objektum kísérte.

A 122. objektum kapcsolatot hoz létre a két épület között, de ez valószínűleg egy későbbi bolygatás. A háztól nyugatra azzal párhuzamosan fekszik a 110., 70–73., 76–77., 87., 108., 88., 106. és a 107. objektum. A leírt hosszanti gödrök távolsága 12–12,5 m tesz ki, az épület legnagyobb, mérhető hossza éppen 30 méter. Hasonlóan az első épülethez, itt is fennáll annak a lehetősége, hogy a ház északi irányban hosszabb volt, mint amennyi itt megfogható volt belőle. A ház belsejében számos kis cölöplyuk található, amelyek az épület szerkezetéhet tartoztak. Ezt támasztja alá, hogy az első házhoz hasonlóan ezek is sorokat alkottak. A ház közepén találták meg az 54. objektumot, amelyben tüzelésre utaló nyomokat regisztrálhatott az ásató. Egy,

[3] A kőanyag meghatározásához nyújtott segítségért Horváth Tündének mondok köszönetet.

a házon belüli tűzhely létét az objektum központi helye megerősítheti.

Mivel a házak értékelése meghaladná e cikk kereteit, azok részletes elemzésével egy másik dolgozat keretében kívánunk foglalkozni. A továbbiakban a kerámia analízisét és az abból levonható következtetéseket tárgyaljuk.

ÉRTÉKELÉS

Leletek

A legtöbbször csak kónikusnak nevezett *tálak és/vagy csészék*, mint finom kerámiai áruk már a korábbi, Starčevo-kultúrában is jelen voltak,[4] a vonaldíszes korban kora neolitikus örökségnek tarthatók.[5] A legidősebb szalagdíszes kerámiában domináns szerepet kapnak, amely azonban a fiatalabb szakaszban többé nem jelenik meg. Néha díszített példányok is ismertek.[6] Kezdetben növényi adalékkal, később homokkal soványították ezeket.[7] Ezen edényfajta legkorábbi vonaldíszes példányai a Dunántúlról Zalaegerszeg-Andráshidáról ismertek.[8] A típus további párhuzamainak hatalmas tömegéből most álljon itt néhány példa.[9]

A kettőskónikus tál az idősebb vonaldíszes kerámia egyik vezető edényformája az egész elterjedési területen. Az edényfajta előfutárait enyhén kihajló peremmel már H. Quitta is leírta a Starčevo-Körös és a Vinča-kultúrákban.[10] Később a Starčevo-kultúra egyik konkrét edénytípusából vezette le azt a kutatás.[11] Ezen edénytípus általános kedveltségére utal, hogy ilyen edények még az olténiai Dudești-kultúrában (IB-fázis) is ismertek voltak.[12] Ennek a finom kerámia körébe sorolható edénynek jól definiálható kronológiai értéke volt. Ez ugyanis a vonaldíszes kerámián belül csakis a korai korszakban volt használatban, a fiatalabb periódusok már nem ismerték.[13] A szlovákiai terminológia szerint ezek jelentették az A-1 típust. Durva kivitelben a Zalaegerszeg-Andráshida, Gébárti-tó, III. munkahelyről is ismerünk már egy példányt az 1/a/89 gödörből, amely minden valószínűség szerint a legkorábbi ilyen lelet.[14] A többi párhuzam Közép-Európától a Balkán északi részéig egy hosszan elnyúló területen szóródik.[15] Mind kronológiai, mind pedig kulturális szempontból fontos a korai szakálháti kultúrában való feltűnése.[16] Ott a fekete polírozott edényfajtával együtt Vinča-jelenségként került értékelésre.[17]

A tálakhoz/csészékhez esetleg kelyhekhez tartozó, többnyire alacsony csőtalpak, amelyek ugyancsak a korai neolitikum örökségébe tartoznak, a korai vonaldíszes kultúra legáltalánosabb formái közé sorolhatók.[18] Ezek között találunk egészen kis méretű példányokat is, mint amilyen a mi töredékünk a *3. kép 2.*

[4] Ezeket az edényeket a legtöbb esetben „kónikus"-ként írják le, annak ellenére, hogy - amint Dunakeszin is megfigyelhető - gyakran félgömbös edényekről van szó.

[5] KALICZ 1993. Fig. 10, 2-4,6; Fig. 6, 3a-d; PAVÚK 1980. 53.

[6] Morvaország: Prštice, QUITTA 1960a. Abb. 1. k. A németországi Gröbenből származó példány az edény hasán látható háromsoros vízszintes vonaldíszével Közép-Európa legidősebb vonaldíszes kerámiájához datálható (QUITTA 1960a. Abb. 7, h).

[7] PAVÚK 1980. 15; KAUFMANN 1987. 279; KAUFMANN 1981. Abb. 3, 2; KAUFMANN 1982; SCHWARZ-MACKENSEN 1984. 220; REINECKE 1983. 56; KALICZ-SCHREIBER-KALICZ 1992. 53; MAKKAY 1978. 21; VIRÁG 1992. 22; HORVÁTH-SIMON 1997. 1. kép; SIMON (s.a.) Abb. 1, 6; SIMON s.a. (1). A bíňai neolitikus telep egyik legidősebb gödrében a 441 „finomkerámiás" edénytöredék közel fele - 209 darab - tartozott ezekhez a tálakhoz. (PAVÚK 1980. 45).

[8] HORVÁTH-SIMON 1997., 1. kép 6; SIMON (s.a.) Abb. 1, 6. A szakálháti kultúrában ezek csak a korai fázisban találhatók: Battonya-Parázstanya; Tápé-Lebő, SZÉNÁSZKY 1988. 10.

[9] Németország: Ballenstadt, QUITTA 1960a. Abb. 14, v,w; Friedberg, QUITTA 1960a. Abb. 18, a,c,e; Eilsleben, KAUFMANN 1982. Abb. 3,3; Abb. 5, 3,4; Abb. 6,1; Hohenaltheim, KRIPPNER 1984. Abb. 1, 19-27; Pfettrach, REINECKE 1983. Abb. 6, 1-6; Abb. 7. 1-7; Altdorf, REINECKE 1983. Abb. 8,7; Abb. 9,13, 15-16,18; Abb. 10, 2-4; Csehország: TICHÝ 1960. obr. 18, 1-5; Morvaország: Prostějov-Držovice, ČIŽMAŘ-PROCHÁZKOVÁ 1999. Obj. 518; Obr. 14.12; Ausztria: Winden/See, LENNEIS 1995. Abb. 3, fent; Frauenhofen, LENNEIS 1995. Abb. 3, alul; Magyarország: Bajaszentistván-Szlatina, KALICZ 1994. 3. kép 8; Medina: KALICZ 1993. Fig. 17,18; Bicske-Galagonyás, MAKKAY 1978. Pl. III. 8-9; Pl. IV.2, Pl. V. 4-5. Budapest-Aranyhegyi-út, KALICZ-SCHREIBER-KALICZ 1992. Abb. 6, 3,6-9 = KALICZ 1993. Fig. 30, 3-6,9.

[10] QUITTA 1960b. 167.

[11] KALICZ-SCHREIBER-KALICZ 1992. 52; KALICZ 1994. 68.

[12] NICA 1976. fig. 6.1.

[13] PAVÚK 1980. 16, Abb. 4, 2-3; Abb. 5,1-4.

[14] A durva kidolgozás tálon ujjbenyomásokkal tagolt plasztikus borda látható a hasvonalon (HORVÁTH-SIMON 1997., 3. kép 6; SIMON s.a. Abb. 3, 6.

[15] Németország: Halberstadt-Goldbach, KAUFMANN 1982. Abb. 6,3; Eitzum, SCHWARZ-MACKENSEN 1983. Abb. 1.1,4; Altdorf, REINECKE 1983. Abb. 5,5; Abb. 11,7; Erfurt, KAUFMANN 1991. Abb. 2,9; Csehország: Boškovštejn, TICHÝ 1960. obr. 19,2; Žopy, QUITTA 1960a. Abb. 3, a-c; Magyarország: Bajaszentistván-Szlatina, KALICZ 1994. 3. kép 3 = KALICZ 1995. Abb. 12,3; Bicske-Galagonyás, 1. ház MAKKAY 1978. Pl. III. 1-4; Pl. VI. 1-3; III. szelvény, 1. gödör, MAKKAY 1978. Pl. IV. 3; Medina, KALICZ 1993. fig. 17,20 = KALICZ 1995. Abb. 4,20; Szigetszentmiklós-Vízműtelep, VIRÁG 1992. Abb. 8, 1,-2,4. Hasonló edények ismertek az ún. bánáti kultúrából Ószentiván VIII. lelőhelyről (BANNER-PÁRDUCZ 1948. VI. t 1,5,15; QUITTA 1960b. Abb. 5,d) és a Vinča-kultúrából Žitkovacról és a névadó Vinča-Bjelo-Brdoról (QUITTA 1960b. Abb. 5, e,h,i).

[16] Ez világos bizonyítéka e kultúra korai indításának a Magyar Alföldön. (SZÉNÁSZKY 1979. 68, 5. kép 5).

[17] GOLDMAN-SZÉNÁSZKY 1991. 198. A kettőskónikus tál a Vinča-kultúrában a Vinča A_3-periódusban lép fel. (LAZAROVICI 1973. 463).

ábráján.[19] Hurbanovon (Ógyalla, Szlovákia)[20] és Altdorfban (Németország) találtak karcolt díszes csőtalpakat, amelyek jó párhuzamul szolgálhatnak edényünkhöz a 4. *kép 9.* ábrán. A nagyobb, meredekfalú típus (3. *kép 12*) a legidősebb vonaldíszes kultúrából ismert.[21] Legutóbb M. Strobel foglalkozott az AVK tipológiájával. A csőtalpainkra leginkább hasonlító darabokat - a9a1-3 formák - az ún. „schwarz a/b"- csoportba sorolta és ezeket az AVK IIb és III. periódusába datálta.[22] Annak pedig, hogy ilyen csőtalp töredék mind Szentes-Ilonaparton,[23] mind pedig Hódmezővásárhely-Tére-fokon, AVK-telepen[24] került elő, kronológiai szempontból van jelentősége.

Az eddig említett edénytípusokkal ellentétben a hengeres nyakú *palackoknak* a közép-európai vonaldíszes kultúrában kevés jó párhuzama van. Ott azok a ritkán fellépő típusokhoz tartoznak és többnyire enyhén kihajló peremmel készítették. Ilyeneket ismerünk Eitzumból,[25] és Budapest-Aranyhegyi útról.[26] Bicske-Galagonyáson olyan növényi anyaggal és apró kavicsokkal soványított, szűkülő szájú palackok kerültek feltárásra, amelyek az ottani anyagban idegenül hatnak.[27] Formailag hasonló edényt ismert már a Starčevo-kultúra is.[28] A dunakeszi példány (2. *kép 6*) azonban nem csak formájában üt el a közép-európai leletektől. Színe és felületképzése egyaránt inkább a Kárpát-medence keleti felében talált edényekkel párhuzamosítja. Ilyen edényformát már a Szatmár-II. csoport is használt, tipológiailag ez is onnan vezethető le.[29] A „keleti vonaldíszes kultúra" „viszonylag magas hengeres nyakkal bíró kisebb palackjait" M. Vízdal saját II. főcsoportjába osztotta be. Leletünk egy jó megfelelője Malé Raškovce (Kelet-Szlovákia) 1/1988. objektumából ismert.[30] Két hasonló jellegű palackot publikáltak Hódmezővásárhely-Tére fokról, a Vinča A_2-periódusba datált telepről.[31]

Az S-profilú *fazekak* a neolitikum leggyakoribb edényformái közé tartoznak. Az edény végső formáját egy hosszú fejlődés eredményeként kapta. A korai neolitikumban bár kicsit hosszabb nyakkal már a Starčevo-kultúrában feltűnnek,[32] de hasonló formát ismerünk a legkorábbi vonaldíszes kultúrából a Dunántúlról is (Zalaegerszeg-Andráshida, Gébárti-tó, III. munkahely).[33] Ugyanehhez a periódushoz tartozik a Budapest-Aranyhegyi úti példány rövidebb nyakkal és Schlickwurf-dísszel.[34] Ezen altípus sokféleségégre mutat az elsbachi (Németország) fazék nyelv alakú fogóbütykével[35] és egy edény Medináról. Mindkettőt rövid bekarcolásokkal (ún. esőmintával) díszítették.[36] A további németországi párhuzamok mind a korai vonaldíszes kultúra körébe tartoznak.[37] Hasonló alakja volt e korszak más táltípusainak is.[38] Végül álljon itt még egy meglepően pontos párhuzam hullámos peremmel és benyomott bütykökkel az Alföldi Vonaldíszes Kultúrából.[39] A fiatalabb vonaldíszes kultúrában az általános fellépő vékonyfalú S-profilú tálforma talán erre az edényre, mint előképre vezethető vissza.[40]

[18] KALICZ 1994. 68.

[19] Ilyenek ismertek Szlovákiában, Bíňa, 36. objektumból (PAVÚK 1980, Abb. 12,4) és Magyarországról Bicske-Galagonyás, 1. házból (MAKKAY 1978. Pl. XIX 10b, 11b), Fajszról (KALICZ 1993. fig. 21,9 = KALICZ 1994, 5. kép 9); Révfülöpről (KALICZ 1993. fig. 19,10) és Budapest, Aranyhegyi-útról (KALICZ-SCHREIBER-KALICZ 1992. Abb. 6, 7-8, 10-11,13-14 = KALICZ 1993. fig. 30, 7-8, 10-11, 13-14).

[20] QUITTA 1960b. Abb. 6,g

[21] Altdorf: REINECKE 1983. Abb. 9, 12, 17. Egy tál alsó részeként Bajaszentistván-Szlatinán (KALICZ 1994. 3. kép 8, a 4. ábra jobbról = KALICZ 1993. fig. 24,8, a 4.ábra jobbról).

[22] STROBEL 1997. 53.

[23] HORVÁTH F. 1994. 6. kép 4 = 11. kép 3.

[24] HORVÁTH L. 1994. Abb. 11,8.

[25] SCHWARZ-MACKENSEN 1984. Abb. 4,2.

[26] KALICZ-SCHREIBER-KALICZ 1992. 54, Abb. 6,1.

[27] MAKKAY 1978. Pl. XV. 3-4

[28] KALICZ 1993. fig. 7,5.

[29] STROBEL 1997. 72; VÍZDAL 1997. 117. A hengeres nyakú palackok nyaka a Szatmár-csoportban azonban szélesebb volt, mint a dunakeszi edényé (KALICZ 1984. Abb. 14, 3).

[30] VÍZDAL 1997. 113, Abb. 3

[31] HORVÁTH F. 1994. 11. kép 1 = 5. kép 17 und 11. kép 2 = 5. kép 16.

[32] A magyarországi anyagból a Kaposváron előkerült példányokat említhetjük meg itt (KALICZ 1993, fig. 11.8; fig. 12, 8,11)

[33] Egy pontos párhuzam kis plasztikus bordával (HORVÁTH-SIMON 1997. 2. kép 1; SIMON s.a. Abb. 2,1) és egy hasonló fazék szélesebb szájjal ugyanarról a lelőhelyről: (HORVÁTH-SIMON 1997. 2. kép 3; SIMON s.a. Abb. 2,3.)

[34] KALICZ-SCHREIBER-KALICZ 1992. Abb. 7,4; Abb. 8, 3,7 = KALICZ 1995. Abb. 23, 3,7; KALICZ-SCHREIBER-KALICZ 1992. Abb. 9, 6, 9 = KALICZ 1993. fig. 33, 6, 9.

[35] QUITTA 1960a. Abb. 17,w.

[36] KALICZ-MAKKAY 1975. Tab. XXIII, 11.; Košturik-Stuchlíková

[37] Hohenaltheim, KRIPPNER 1984. Abb. 1,36; Steinfurth, LAGENBRINK-KNEIPP 1990. Abb. 4,4; Altdorf, REINECKE 1983. Abb. 14,3 = egy különösen pontos párhuzam.

[38] Bicske-Galagonyás, 1. ház (Magyarország): MAKKAY 1978. Pl. III. 1-2; Pl. VI.1.

[39] Szentes-Ilonapart, HORVÁTH L. 1994. Abb. 11.5

[40] Fiatalabb vonaldíszes kultúra Ausztria: Poigen, LENNEIS 1995. Abb. 14,1; Abb. 15,1; Pulkau, LENNEIS 1995. Abb. 15,3; Németország: Rosdorf, SCHLÜTER 1983. Abb. 15, 4,11,15,18; Singen-Scharmenseewadel, DIECKMANN-FRITSCH 1990. Abb. 5, 2-3,5-6; Hilzingen-Forsterbahn DIECKMANN-FRITSCH 1990. Abb. 8, 7,15; Heldenbergen, MEIER-ARENDT 1972. Taf.14, 1-3,6-7; Worms, MEIER-ARENDT 1972. Taf. 17, 3-4,7-8,10-14; Csehország: ZÁPOTOCKÁ 1985. Abb. 2; Morvaország: Prostějov-Držovice, Kontext. 101, ČIŽMAŘ-PROCHÁZKOVÁ 1999. Obr. 5,1; Obj. 512, uott. Obr. 6, 1,2 Sopot-Brezovljani-Gruppe, Magyarország: Gellénháza-Városrét, HORVÁTH 1996. Abb. 1,3; Zselíz-kultúra Szlovákia, PAVÚK 1969. Abb.

Az ún. *bomba alakú edények* gyakran lépnek fel a neolitikumban, különösen annak korai szakaszában. Az egyszerűbb, ívelt vállú altípus párhuzamait az európai vonaldíszes kultúrán belül különféle periódusokból ismerjük a korai szakasztól[41] a fiatalabbig.[42] Sokkal ritkább ennél a kónikus felsőrészű altípus. Úgy tűnik, hogy ezek az edények sokszor hullámos peremmel készültek.[43] Ez az altípus nem hiányzik a fiatalabb korszakban sem.[44] Egy különleges alfajt képvisel a szűk szájú és közel gömbös testű altípus (*4. kép 13*). Ennek ismét sok párhuzama van, sokszor ujjbenyomkodás-sorral a perem alatt a közép-európai vonaldíszes kultúra egész fejlődése alatt.[45] Feltétlenül megemlítendő, hogy Ausztriában, ugyanebben a korszakban eddig ismeretlen ez az edényfajta. Ott egy gömbös hasú edényt neveznek „bomba alakúnak".[46]

A gömbös hasú *szilkék* szintén a ritka edényfajták közé tartoznak ebben a korban (*2. kép 11; 4. kép 10*). Az első, kis bütykös példánynak a vonaldíszes körön belül nagyon kevés igazán jó párhuzamát találtam. Budapest déli határán Szigetszentmiklós-Vízműtelep lelőhelyen két példánya is előkerült ennek az edényfajtának.[47] Egy másik párhuzam pedig az AVK Alattyán-kiskerti telepéről az 5. gödörből ismert.[48]

A sorba rendezett kis hegyes bütykök - mint második edényünkön - szintén ritkák a vonaldíszes kultúrában. A Zala megyei Szentgyörgyvölgy-Pityerszerről a kultúra kialakuló fázisára datált településen, egy aszimmetrikus edényen fordult elő.[49] Az egész felületet borították hasonló applikációval Budapest-Aranyhegyi úton, de Brunn II. lelőhelyen sem volt ismeretlen ez a díszítési forma.[50] Alattyán-Kiskert AVK lelőhelyén két sorba rendezve találhatók ilyen típusú bütykök egy gömbös hasú edényen.[51] Hasonló edényformára applikáltak egymás mellé két bütyköt a korai vonaldíszes lelőhelyen a németországi Eitzumban.[52] Egészen pontos megfelelőjét azonban nem találjuk még dunakeszi edényünknek.[53]

Külön is érdemes említeni egy gömbös hasú kis edényt - feltehetőleg szintén egy szilkét (*2. kép 12*). A függőleges állású szalagfül már ez időbeni ritkasága miatt is érdekesnek számít. Ilyen jellegű tárgyakról az altdorfi és a Szigetszentmiklós-vízműtelepi leletanyaggal kapcsolatban is történt említés.[54] A második telep leírásánál említi a szerző, hogy ez a fültípus már a vonaldíszes kultúra fiatalabb fázisa felé mutat.[55] Ugyanennek az edénynek a díszítése azonban meglehetősen idegen a közép-európai vonaldíszes kultúrában. A szilke felső részén, szorosan a fül fölé bekarcolt V-alakú minta ebben a miliőben csak nagyon ritkán fordul elő. A kevés párhuzam, pl. a németországi Hohenaltheimből a kivételt jelenti.[56] Egy hasonló alakúra formált edényen láthatjuk ezzel szemben ugyanezt a motívumot Alattyán-Kiskerten az 5. gödörben.[57] Míg ez utóbbi kultúrában ez a díszítés ritkán fordul elő, addig a szakálháti kultúrában nagy számban ismert. A párhuzamokat szolgáltató kelet-magyarországi lelőhelyek Battonya-Vidpart, (Békés megye), Visznek-Kecskedomb (Heves megye) vagy Hódmezővásárhely-Szakálhát (Csongrád megye) leleteik alapján a kultúra korai szakaszát képviselik.[58] Tiszaigar-Csikóstanyán (Szolnok megye) és Hódmezővásárhely-Kökénydombon (Csongrád megye) ez a motívum arcos edényeken lép fel.[59] Ha még

18,10; Abb. 49,20; Morvaország KOŠTUŘIK-STUCHLÍKOVÁ 1983. Taf. VI, 2; Taf. VII.2; Taf VIII. 5. További párhuzamai ismertek Magyarországról a Szakálhát-kultúrából: Szentes-Ilonapart: HORVÁTH L. 1994. Abb. 2,2; Abb. 3,5; HORVÁTH L.1995. Abb. 1, 4,6; Abb. 3,2.

[41] Németország: Eitzum, SCHWARZ-MACKENSEN 1983. Abb. 2,5; Cositz und Ballenstadt, QUITTA 1960a. Abb. 5,a; Abb. 14, t,u; Magyarország: Bicske-Galagonyás 1. ház, MAKKAY 1978. Pl. V. 3; III. szelvény 1. gödör, MAKKAY 1978. Pl. V.6; Medina, KALICZ 1993. fig. 18,4 = KALICZ 1995. Abb. 5,14; Barcs, KALICZ 1993. fig. 22, 13,15; fig. 23, 5,7-8,10; Budapest-Aranyhegyi-út, KALICZ 1993. fig. 31, 1,3-4; fig. 33, 1,3,6.

[42] Csehország: Proštějov-Držnovice, Objekt 503 (LbK II/b-periódus) ČIŽMAR-PROCHÁZKOVÁ 1999. Obr. 8, 7 15,16,19,27; Objekt 518, Obr. 15, 4-6.

[43] Eitzum, SCHWARZ-MACKENSEN 1983. Abb. 2,4; Zalaegerszeg-Andráshida, Gébárti-tó, III. munkahely, 1/a/89 gödör, HORVÁTH-SIMON 1997. 2. kép 4; SIMON s.a. Abb. 2,4. Szűkebb szájjal és koncentrikus körökkel a testén ugyanezen a lelőhelyen 1/89 gödör, HORVÁTH-SIMON 1997. 1. kép 10; SIMON s.a., Abb. 1, 10.

[44] Proštějov-Držnovice, Objekt 503, ČIŽMAR-PROCHÁZKOVÁ 1999. Obr. 8, 17; Objekt 520, Obr. 15,18.

[45] Frühe Exemplare: Cositz, QUITTA 1960a. Abb. 5. g; Friedberg, QUITTA 1960a. Abb. 19. c; Altdorf, REINECKE 1983. Abb. 8,3; Bicske-Galagonyás, 1. gödör, MAKKAY 1978. Pl. V.7. Későbbi megfelelők: Proštějov-Držnovice, Objekt 512 (LbK II/b-periódus), ČIŽMAR-PROCHÁZKOVÁ 1999. Obr. 6,11; Gellénháza-Városrét, 103. objektum, SIMON s.a. (1) Abb. 4,5.

[46] LENNEIS 1995. 21, Abb. 4,3.

[47] VIRÁG 1992. 8. kép 7, 9.

[48] ORAVECZ 1985. 5. kép 2.

[49] BÁNFFY 2000b. Abb. 7.

[50] KALICZ-SCHREIBER-KALICZ 1992. Abb. 2, 4.

[51] ORAVECZ 1985. 5. kép 8.

[52] SCHWARZ-MACKENSEN 1984. Abb. 7,3.

[53] Egy kis vékonyfalú kehely, hasonló kis bütykökkel ismert Szentes-Ilonapartról is Szakálháti környezetből. Ez ott is a különleges formák közé tartozik. (HORVÁTH L. 1983. 46, Taf. XXII.4).

[54] REINECKE 1983. 54-55, Abb. 13, 10-11.

[55] VIRÁG 1992. 22.

[56] KRIPPNER 1984. Abb. 1, 7-9.

[57] ORAVECZ 1985. 5.kép 3.

[58] SZÉNÁSZKY 1979. 6. kép 7; KALICZ-MAKKAY 1977. Taf. 137, 9; Taf. 157, 14.

[59] KALICZ-MAKKAY 1977. Taf. 152,1; Taf. 189, 12.

mindehhez figyelembe vesszük, hogy szóban forgó töredékünk színe és kidolgozása egyaránt megfelel a szakálháti kultúra tárgyain megfigyelt jellegeknek, joggal feltételezhetjük, hogy itt a szakálháti kultúra egyik import edénytöredékéről van szó.

A *tárolóedények* közül a *4. kép 12.* ábrája érdemel említést. Értékelésünk szempontjából az enyhén kihajló tölcséres nyaknak és a gazdag vonaldíszítésnek van jelentősége. E két elem kombinációja a közép-európai neolitikum középső szakaszának gyakori jelensége. Ilyenek a kultúra legkülönbözőbb területein és kultúráiban is fellépnek gyakorlatilag minden esetben puttony alakú és a hagyományos arcos edényeken.[60] Azonos tendencia követhető az AVK-ban,[61] ill. a szakálháti kultúrában is. Battonya-Vidparton a 2. házban és az I. szelvényben a szakálháti kultúra korai rétegében rendkívül jó párhuzamot ismerünk ehhez a tárgyunkhoz. Az ásatók ezt az edényformát a kultúrán belül a korai neolitikum örökségeként értékelték.[62] Edényünk egyik legjobb megfelelőjét Zalaegerszeg-Andráshida, Gébárti-tó, V. munkahelyéről ismerjük, ahol az ismét egy arcos edény.[63] Ez a lehetőség így a mi esetünkben sem zárható ki.

A Dunakeszin feltárt neolitikus kerámia anyagával kapcsolatban megfigyelhető volt, hogy a szerves (növényi) és a homokos soványítást egyaránt alkalmazták. A kerámia agyagjának apróra tört növényi részekkel - füvekkel, pelyvával - való összekeverése az európai vonaldíszes kultúra korai szakaszában általános jelenség volt az egész területen.[64] Ezt a szokást szintén a balkáni, kárpát-medencei korai neolitikum kultúráitól vehették át.[65] Ezt bizonyítják többek között a Kárpát-medence legkorábbi vonaldíszes lelőhelyeinek, mint Zalaegerszeg-Andráshida, Szentgyörgyvölgy-Pityerszer vagy Brunn, II. lelőhely[66] leletei. A homok, mint soványító anyag bár már a fejlődés korai szakaszában is megjelent,[67] igazi jelentőségre csak a további fejlődés során tett szert.[68] „A tipikus növényi soványítású agyag mellett szórványosan egy finom, homokkal soványított és keményre égetett variánssal is találkozunk, amely már a fiatalabb szalagdíszes kerámia iszapolt anyagára emlékeztet" írta H. Quitta ezzel kapcsolatban.[69] A kultúra fiatalabb fázisára ezzel szemben túlnyomórészt a homokos soványítás volt jellemző.[70] A imént mondottak alapján a dunakeszi kerámia tehát kronológiailag köztes helyzetet foglal el.

Mint említettük, Dunakeszin a finom kerámiás leletek között több olyan darab is volt, amelyek felületét fényesre polírozták. A *polírozott áru* Európa vonaldíszes kerámiáiban fontos támpontnak számít a datálás szempontjából. Általános jelenségnek nevezhetjük, hogy a korai vonaldíszes kerámia edényeinek felületét bevonattal látták el, amelyet az égetés után simítással vagy polírozással tettek fényessé.[71] Ezen edénycsoporton belül a fekete polírozott áru számít a leginkább jellegzetesnek. A felületkezelésnek ez a fajtája már a Szatmár-csoportban feltűnt Kelet-Magyarországon, a Dunántúlon a késői Starčevo-kulturában figyelhető meg először, a Vinča-kultúrában pedig a kezdetektől megvolt.[72] Ugyanezt állapíthatta meg Bánffy E. a Szentgyörgyvölgy-Pityerszeren feltárt kerámiáról a Starčevo- és a vonaldíszes kerámia átmenetére datált telepén.[73] Ezzel szemben a Zalaegerszeg-Andráshida, Gébárti-tó, III. munkahelyen az edények felületét csak simítással tették szebbé, polírozás nem fordult elő.[74] Hasonlóról tudósítottak a németországi legkorábbi vonaldíszes telepek kerámiájával kapcsolatban.[75] Ezt a szokást a legtöbb kutató „déli"-nek tekinti, amely a

[60] Starčevo-kultúra Magyarország: Lánycsók, KALICZ 1993. fig. 5,9; fig. 6,2; fig.7, 7-9; fig. 8, 3,9; fig. 9,7; Vonaldíszes kultúra Németország: Eilsleben, KAUFMANN 1982. Abb. 9, 4; Altdorf, REINECKE 1983. Abb. 13,14; Csehország: Bylany, PAVLŮ 1981. Obr. 1, 1-7,9; Magyarország: Bajaszentistván-Szlatina, KALICZ 1994. Abb. 4, 12 = KALICZ 1993. fig. 26,12 = KALICZ 1995. Abb. 14,12. Tárgyunk legjobb párhuzama Zalaegerszeg-Andráshida, Gébárti tó, V. munkahelyről származik, ami szintén arcosedény volt (HORVÁTH-SIMON s.a., Abb. 9,11a-b).

[61] Ott hengeres nyakú edényeken. Füzesabony-Kettőshalom, KALICZ-MAKKAY 1977. Taf. 87.1; Bodrogkeresztúr, TOMPA 1929. 31.t. 2; Kenézlő, TOMPA 1929. Taf. XLI. 1a-b; KALICZ-KOÓS 2000a. 15 ff, Abb. 1-2.

[62] GOLDMANN-SZÉNÁSZKY 1991. 198, Abb. 7, 1a-b; Abb. 5,1.

[63] HORVÁTH-SIMON s.a., Taf. 9, 11a-b.

[64] PAVÚK 1980. 31; KAUFMANN 1987. 279.

[65] KALICZ 1984. 110; SIMON 1996. 60. ff; Összefoglalóan a Starčevo-Cris-Kremikovci-Karanovo I-II-Horizontról további bőséges irodalommal ld: KALICZ 1990. 52!

[66] HORVÁTH-SIMON 1997. 18ff; SIMON s.a.; BÁNFFY 2000a. 55; Stadler on line, Ceramics; LENNEIS-STADLER-WINDL 1996. 102.

[67] BÁNFFY 2000b. 376; KAUFMANN 1984. 181; LENNEIS 1995. 22. Vö G. SCHWARZ-MACKENSEN ellenvéleményével, aki a vékonycsiszolat-vizsgálatok alapján bizonyította, hogy a korai vonaldíszes kerámiában kizárólag növényi anyagú soványítást használtak (SCHWARZ-MACKENSEN 1984. 216)! Az altdorfi kerámiával kapcsolatban is megállapítást nyert, hogy habár csillámtartalma volt az agyagnak, csupán pelyvával, homok nélkül soványították (REINECKE 1983, 40).

[68] PAVÚK 1980. 16; LICHARDUS 1972. 3; KAUFMANN 1987. 281; REINECKE 1983. 55; VIRÁG 1992. 21.

[69] QUITTA 1960a. 14-15. Hasonlót figyeltek meg a „keleti" vonaldíszes kerámia telepén Michalovce-Hradokon Szlovákiában, a korai anyagban az arányuk 70/30% volt (LICHARDUS 1972. 3-4).

[70] KAUFMANN 1987. 281; VIRÁG 1992. 21.

[71] KAUFMANN 1987. 279; PAVÚK 1980. 16, 42; MAKKAY 1978. 20; LICHARDUS 1972. 4; KALICZ 1993. 90; KALICZ 1995. 29.

[72] RACZKY 1983. 177; RACZKY 1988. 28; KALICZ 1995. 34.

[73] BÁNFFY 2000a. 55; BÁNFFY 2000b, 377.

[74] HORVÁTH-SIMON 1997. 18 ff; SIMON s.a.

[75] Altdorfon és Pfettrachon a felületi polízozást csak elszórtan lehetett kimutatni, a polírozás egyáltalán nem fordult elő (REINECKE 1983. 62).

Vinča-kultúra közvetítésével jutott el az attól északabbra fekvő területekre.[76] Ennek a felületkezelésnek a kezdetei délre, a Balkánra ill. az Égeikumba vezetnek. Thesszáliában a fekete polírozású kerámia a Dimini-kultúra Tsangli fázisának jellemzője,[77] amelyet korábban részben az ún. Larissa-fokozat sajátjaként tartottak számon. Ma már világos, hogy ez a kerámiafajta csak a Tsangli-fázison belül értelmezhető, ami a görögországi késői neolitikum kezdetének és a Vinča-A-fokozat szinkronizálhatóságát biztosítja.[78] Az ún. black topped-áru egy szembeötlő jellegzetessége a romániai Bánát Vinča-A kerámiáján belül.[79] Ez a fajta már az A_1-periódusban feltűnt, egy vörös és jól polírozott áruval együtt. Az összes kerámián belül ekkor együttes arányuk 25% körül mozgott, míg az A_3-periódusra ez a szám 1-5%-ra esett vissza.[80]

Ez a tény nem marad hatás nélkül leleteink datálására. A közép-európai vonaldíszes kultúrájában mint e kor újítása[81] volt ismert a besimított ill. bepolírozott kerámia.[82] Dunakeszin egy esetben megfigyelhető volt az edény felületének csíkos polírozása is, de nem lehetett eldönteni, hogy ez a tudatos díszítés vagy éppen a felületes polírozás eredménye volt.

Amint arra feljebb már többször rámutattunk, az 1996-ban talált vonaldíszítéses cserepek száma Dunakeszin alacsony volt. Két esetben pedig azt is megállapíthattuk, hogy nem a közép-európai vonaldíszes kultúra leleteiről van szó. Ezzel szemben vitathatatlan a *4. kép 2.* ábrájának eredete. Itt a szalagdíszes kultúra legfontosabb, névadó motívumával állunk szemben.[83] Az ívelt oldaltöredéken látható három koncentrikus vonal formája és kivitelezése alapján egyaránt a dunántúli vonaldíszes kultúrához köthető. Párhuzamait egész Közép-Európában, Németországtól Magyarországig megtaláljuk.[84] A háromsoros karcolt dísz mind a korai, mind pedig a fiatalabb vonaldíszes kultúrára jellemző volt.[85] A különbség csak a bekarcolás szélességében és mélységében mutatkozott meg.[86] A mi itt bemutatott példányunk keskeny bekarcolt vonalaival a fiatalabb vonaldíszes kultúrához látszik közelebb állni.

A neolitikum kerámiájáról szóló elemzések gyakran tesznek említést az edények felületén szabályosan elosztott rövid bekarcolásokról. Ez az „esőmintá"-nak is nevezett dísz már a vonaldíszes kultúra legkorábbi korszakától kezdve hatalmas területeket érintve fellép. Így nem hiányzik Szentgyörgyvölgy-Pityerszeren a legidősebb vonaldíszes telepen sem.[87] Legtöbbször vastag falú, gömbös testű edényeken, találjuk,[88] amint az Dunakeszin is történt. *(1. kép 1).* A balkáni, kárpát-medencei korai neolitikumban még ismeretlen volt az edények ilyen fajta díszítése, legkorábban a magyar terminológia szerinti korai és középső neolitikum határától ismert. A Szatmár-csoportban és a korai szakálháti kultúrában egyaránt durva kivitelű edényeken találkozhatunk vele.[89] Az AVK-ban ritka jelenség, ott az egyedi díszítések egyike.[90] A Kárpát-medencétől délre az olténiai Dudeşti-kultúrában használták.[91] Az Égeikumban ez a díszítésmód igazi ritkaságnak számít. A thesszáliai Sesklo-kultúrában (Otzaki I2-fázis) történt fellépése megelőzi legkorábbi Kárpát-medencei előfordulását.[92] A kelet-szlovákiai Lucskán egy olyan korai vonaldíszes

[76] KALICZ 1995. 49; BÁNFFY 2000b. 377; SZÉNÁSZKY 1988. 7; GOLDMAN-SZÉNÁSZKY 1991. 198,

[77] MILOJČIĆ-HAUPTMANN 1969. 37; MILOJČIĆ-ZUMBUSCH-MILOJČIĆ 1971. 66-67;

[78] ALRAM-STERN 1996. 134-135; GALLIS 1987; GALLIS 1996. 527; HAUPTMANN 1986; LICHARDUS-LICHARDUS-ITTEN 1991. 43-44.

[79] LAZAROVICI 1976. 207.

[80] LAZAROVICI 1981. 173.

[81] Ez a díszítési mód a Starčevo-kultúrában még ismeretlen volt. (KALICZ 1984. 118).

[82] PAVÚK 1980. 16-17; KAUFMANN 1982. Abb. 4, 5,7; KAUFMANN 1984. 181; KALICZ-SCHREIBER-KALICZ 1992. 55; MAKKAY 1978. 24.

[83] PAVLŮ 1993. 370.

[84] Magyarország: Bicske-Galagonyás, 1. ház, MAKKAY 1978. Pl. XI. 4a-b; Mernye, KALICZ 1993. fig. 20, 3 = KALICZ 1995. Abb. 7,3; Balatonszepezd, KALICZ 1993. fig. 20,4 = KALICZ 1995. Abb. 7,4; Budapest-Aranyhegyi-út, KALICZ-SCHREIBER-KALICZ 1992. Abb. 4, 5-6,8,14; Szlovákia: Branč, PAVÚK 1980. Abb. 20,5; Hurbanovo, PAVÚK 1980. Abb. 35, 3,4,10; Abb. 36, 5; Németország: Hohenaltheim, KRIPPNER 1984. Abb. 2,11; Pfettrach, REINECKE 1983. Abb. 5, 19,23,25; Ballenstedt, QUITTA 1960a. Abb. 8,b; Murr, QUITTA 1960a. Abb. 20,b; Mühlhausen, QUITTA 1960a. Abb. 20,o; Irlbach, QUITTA 1960a. Abb. 21,a; Burgweinting, QUITTA 1960a. Abb. 21,p,r.

[85] QUITTA 1960a. Abb. 4; KAUFMANN 1984. 280; KALICZ 1984. 110; PAVÚK 1980. 53; VIRÁG 1992. 21. A „keleti" vonaldíszes kultúrára ezzel szemben nem volt jellemző. (LICHARDUS 1972. 3)

[86] KAUFMANN 1987. 281.

[87] BÁNFFY 2000a. 55; BÁNFFY 2000b. 377.

[88] KALICZ-SCHREIBER-KALICZ 1992. 56; PAVÚK 1980. 34.

[89] Rétközberencs-Paromdomb: KALICZ-MAKKAY 1977. Taf. 13, 10-12, 15-18; KALICZ 1984. Abb. 16, 1,4,7; Tiszacsege-Homokbánya: KALICZ-MAKKAY 1977. Taf. 7, 1-3, 5-7, 9,11; Mezőkövesd-Mocsolyás: KALICZ-KOÓS 1997. Abb. 10,6 = KALICZ-KOÓS 2000b. Abb. 15,6; Kőtelek-Huszársarok, RACZKY 1983. 19. kép,6; 21. kép 5 = RACZKY 1988. 17. kép 5; RACZKY 1988. 15. kép 6; Battonya-Parázstanya: SZÉNÁSZKY 1988. 7. kép 10.

[90] Hódmezővásárhely-Tére fokon egy a Vinča A_2-A_3-korba datált telepen előkerült egy példány, amely csak a pereme alatt viselt ilyen díszítést. A szerző a Starčevo IV-Vinča A-késő Körös-Karanovo III-AVK 1-Bicske-Galagonyás-körben találta meg ennek párhuzamait (HORVÁTH F. 1994, 3. kép 24).

[91] NICA 1976. fig. 4.1-2,4. Ez a Balkánon a Vinča-A-Starčevo IV-Karanovo III-horizontban szélesen elterjedt. Összefoglalóan ld: SZÉNÁSZKY 1988. 12!

[92] PARZINGER 1993. Taf. 106, 57. Az I2-réteg az Otzaki-magulán átmeneti jelleget mutat Thesszália középső neolitikumán belül. (PARZINGER 1993. 148-149, 190).

együtteshez tartozik ilyen díszű edény, amelyet a korai (Michalovce) és a Barca III.-csoport közé datáltak.[93] E korban igen kedvelt volt az edényeknek ez a díszítési módja, amit az is bizonyít, hogy a bár nem nagy számban, de a közép-európai vonaldíszes telepek mindegyikén találkozunk velük.[94] A legkésőbbi képviselői a Kárpát-medencében a zselízi,[95] ill. szakálháti kultúrákig találhatók meg.[96]

A dunakeszi leletanyag plasztikus díszekben nem volt különösebben gazdag. Ezek közül az egyik legjelentősebb a perem alatti ujjbenyomkodás sor. Ezek lelőhelyünkön minden esetben bomba alakú edényeken fordultak elő. A legtöbb területen ez a díszítésfajta gyakran fellép, kivéve Szlovákiát, ahol valamilyen okból teljesen hiányzik.[97] R. Tichý, mint A_1-díszítést tárgyalja a morvaországi vonaldíszes kultúrán belül, ami egyben az annak tulajdonított fontosság jelzője is.[98] Déli eredetét ugyancsak nem tagadhatjuk. Gyakori például a Dudeşti-kulturában.[99] Z. Letica ezt a díszt, mint a Starčevo-Vinča-átmenetet jellemző jelenséget említette[100] és ugyanezt állapította meg Vetnić a drenovaci kerámia elemzésekor.[101] Gh. Lazarovici a Vinča-A-fázis jellemzőjeként tárgyalta ezt a díszítést,[102] ahol az a már az A_1-periódustól jelen volt.[103] A közép-európai vonaldíszes kultúrában ilyen díszű edények már a legkorábbi fázistól megvoltak, a fiatalabb periódusban azonban már nem jellemzőek.[104] A szakálháti kultúrában ilyen jellegű edények a főként a korai szakaszban léptek fel.[105]

Mint a legtöbb közép-európai vonaldíszes településen, így Dunakeszin is számos esetben találtak a durvakerámián tömör, benyomott bütyköket, ill. benyomkodott bordákat. Ilyeneket már a kora neolitikus Starčevo-kultúra is ismert.[106] Ezek az általánosan ismert és nagyszámban fellépő bütykök, amelyek bizonyosan praktikus célokat szolgáltak, az egész elterjedési területen használatban voltak.[107] Jó párhuzamait találtuk az edénytesten vízszintesen vagy ferdén futó lécbordáknak.[108]

Kronológia

Elemzésünk során leleteinknek számos párhuzamát találtuk, amelyek legnagyobbrészt az európai vonaldíszes kultúrából származtak. A kerámia növényi anyaggal történt soványítása, a kónikus tálak, a bom-

[93] LICHARDUS 1972. Abb. 2,4.

[94] A kutatás mai állása szerint úgy tűnik, mintha a tárgyalt tárgyak száma a Kárpát-medencében magasabb lett volna. Mivel ennek a díszítésnek a mai napig nincs részletes elemzése, ezért itt most csak a legfontosabb példányokat soroljuk fel minden megkülönböztetés nélkül. Középeurópai vonaldíszes kerámia: . Németország: Esbeck, QUITTA 1960a. Abb. 17,w; Eitzum, SCHWARZ-MACKENSEN 1983. Abb. 3,2; Morvaország: Žopý, TICHÝ 1960. obr. 5,2; Magyarország: Bicske-Galagonyás, 1. ház, MAKKAY 1978. Pl. XVI. 3a-b,4; Medina, KALICZ-MAKKAY 1975. T. XIII. 9; KALICZ 1993. fig. 18,10 = KALICZ 1995. Abb. 5,10; Mernye, KALICZ 1993. fig. 20,5 = KALICZ 1995. Abb. 7,5; Budapest-Aranyhegyi-út, KALICZ-SCHREIBER-KALICZ 1992. Abb. 9, 1-3;6,9-10,13,15-16. = KALICZ 1993. fig. 31, 1-3;6,9-10,13,15-16; = KALICZ 1995. Abb. 18, 1-3;6,9-10,13,15-16; Keleti vonaldíszes kultúra, Szlovákia: LICHARDUS 1972. Abb. 2,4; Abb. 3, 16,18; Abb. 4, 21.

[95] Jelšovce, 615 objektum (sír). PAVÚK-BÁTORÁ 1995. obr. 3,3; BÁTORÁ 1999. Obr. 3,alul.

[96] Szentes-Ilonapart: HORVÁTH L. 1983. Taf. 28,12. Csongrád-Bokros, Bokrospusztán (Komitat Csongrád), több „esőmintás" cserepet is találtunk egy szakálháti telepen. Publikálatlan a Tari László Múzueumban Csongrádon.

[97] Itt a körömbenyomkodások pótolták a díszítésnek ezt a fajtáját. Ez a „3a-f" díszítésmód PAVÚKnál (PAVÚK 1980. 35.)

[98] TICHÝ 1960. 439.

[99] COMŞA 1971. Abb. 16, 7-11, 14-15; NICA 1976. fig. 1,4,6-7; fig. 7, 1-2,8,15.

[100] LETICA 1968. 12 ff.

[101] VETNIC 1990. 93.

[102] LAZAROVICI 1976. 206.

[103] Liubcova-Ornita, Haus B6: LUCA 1991. fig. 5, 2-3,7; fig. 6,3-5,10,12,13.

[104] Az Elba-Saale-vidék vonaldíszes kultúrájának típustábláján ilyen edényeket csak az I. fázisban találunk (KAUFMANN 1987. Abb. 2.). A többi párhuzamot - kevés kivétellel - bomba alakú edények szolgáltatták. Németország: Eitzum, QUITTA 1960a. Abb. 17,s; SCHWARZ-MACKENSEN 1983. Abb. 2,3; Friedberg, QUITTA 1960a. Abb. 18,p; Abb. 19,c; Halberstadt-Goldbach, KAUFMANN 1982. Abb. 7,1; Eilsleben, KAUFMANN 1991. Abb. 1,9; Steinfurth, LAGENBRINK-KNEIPP 1990. Abb. 1,5; Morvaország: Žopý, TICHÝ 1960. obr. 8,5, ez utóbbi egy nyitott edényen, talán egy tálon; Magyarország: Bajaszentistván-Szlatina, KALICZ 1993. fig. 26, 6.9-10 = KALICZ 1994. Abb. 4, 6,9-10; Fajsz, KALICZ 1993. fig. 21,14 = KALICZ 1994. Abb. 5,14 = KALICZ 1995. Abb. 8,14; Medina, KALICZ 1993. fig. 18,14 = KALICZ 1995. Abb. 5,14; Bicske-Galagonyás, 1. ház, MAKKAY 1978. Pl. VI.2. Barcs, KALICZ 1993. fig. 22, 13-15 = KALICZ 1995. Abb. 9, 13-15; KALICZ 1993. fig. 23, 1,5,7-8,10 = KALICZ 1995. Abb. 1, 5,6,10,12; Budapest-Aranyhegyi-út, KALICZ-SCHREIBER-KALICZ 1992. Abb. 9,3 = KALICZ 1995. Abb. 18,3. Összefoglalóan a témáról: PAVÚK 1997. fig. 1-2.

[105] Battonya-Vidpart: SZÉNÁSZKY 1979. 68, 4. kép 1; Battonya-Parázstanya: SZÉNÁSZKY1988. 3.kép 4,5; 7. kép 1,4,5; Szentes-Ilonapart: HORVÁTH L. 1983. Taf. XVII. 1.

[106] KALICZ-SCHREIBER-KALICZ 1992. 57.

[107] KAUFMANN 1987. 280; QUITTA 1960b. 166; PAVÚK 1980. 38; KALICZ-SCHREIBER-KALICZ 1992. 57, Abb. 2,3; Abb. 7, 6,9; Abb. 9,1; Abb. 10, 14; Abb. 11, 3,4; Abb. 12, 1,4-5,10; MAKKAY 1978. 26. A bütyökformákról és azok korszakolásáról a vonaldíszes kultúrán belül ld. PAVLŮ-ZÁPOTOCKÁ 1978!

[108] Eilsleben: KAUFMANN 1984. Abb. 1, 9; Zalaegerszeg-Gébárti-tó, III. munkahely, 1/a/89 gödör: HORVÁTH-SIMON 1997. 1. kép 1; 2. kép 7; 3. kép 6; Gellénháza, 103 obj.: SIMON s.a. (1) Abb. 4,7; Budapest-Aranyhegyi-út: KALICZ-SCHREIBER-KALICZ 1992. Abb. 8,4; Abb. 11, 7-8,10,14; Abb. 11, 13-14; Abb. 12,9.

ba alakú edények vagy az S-profilú tálak egy régi tradíciót őriztek, míg a homokos soványítás, a vékony bekarcolt díszek és a vékony szalagfül már egy fiatalabb fejlődési fokra utalnak. A Kárpát-medence kronológiai kapcsolatai szempontjából fontos, hogy az Alföldi Vonaldíszes Kerámia nem csak sok párhuzamot - S-profilú tál, gömbös testű fazék, néhány csőtalp típus, kis bütykös edények - szolgáltatott leleteinkhez, hanem valódi importokat is. Hasonlót mondhatunk a szakálháti kultúráról. Itt az említett tároló-edény formájáról, a kis bütykös szilkéről, az ún. fekete polírozott kerámiáról vagy olyan díszítésmódokról, mint például az „esőminta" vagy a perem alatti bebödött sor van szó.

Dunakeszi leleteink és összefüggéseik párhuzamai egy hatalmas területről származnak Németország nyugati felétől (Schweinfurth) Délnyugat-Magyarországig (Gellénháza). Ezek közül több lelőhely, mint Zalaegerszeg-Andráshida, Szentgyörgyvölgy vagy Brunn egyértelmű kronológiai besorolással bírnak, amely mind relatív- mind abszolút-kronológiailag a közép-európai vonaldíszes kultúra legkorábbi fázisát, ha nem a vonaldíszes-Starčevo átmenetet képviselik. Az itteni megfelelők általános kerámiaformákat képviselnek és arra utalnak, hogy leletanyagunk olyan hosszú életű típusokat is tartalmaz, amelyek a legkorábbi korok örökségei. Az említett lelőhelyek egy másik csoportja, Eilsleben, Eitzum, Žopy, Bíňa, Budapest-Aranyhegyi út, már fiatalabbak a fent említett lelőhelyeknél,[109] leleteik alapján azonban még mindig standard településeknek számítanak a legidősebb vonaldíszes kultúrán belül.

Volt a párhuzamokat szolgáltató telepeknek egy harmadik csoportja is, amelyek fontos támpontokat adtak datálásunkhoz.

A bajorországi Altdorfban Pfettrachon két, alapvetően korai vonaldíszes telepet sikerült feltárni, amelyek a szlovákiai anyaggal mutattak fel sok közös vonást. Ezeket a háromvonalú szalagok és általában a tipológiailag fejlettnek nevezhető ornamens-spektrumuk alapján a korai vonaldíszes kultúra végére datálták.[110]

A Szigetszentmiklós-vízműtelepi (Pest megye) neolit lelőhely 13. és 33-34. objektumait M. Virág Zs. a finomkerámia jellegzetességei, a növényi soványítás dominanciája és az edények vezérformái alapján a Dunántúli Vonaldíszes Kerámia legidősebb fázisába sorolta. A rákent barbotin hiánya, a vékony vonaldíszek fellépése, a vízszintes szalagfül megléte és a 13. gödörben először megjelenő kottafejes díszítés és az edényeken hullámvonalban körbefutó díszek azonban már a következő, a fiatalabb fázisra utalnak. Így ezek a gödrök Bicske, Bíňa vagy Budapest-Aranyhegyi út objektumainak egy részénél valamivel fiatalabbak lehettek.[111]

Bicske-Galagonyáson (Komárom-Esztergom megye) az idősebb vonaldíszes kultúra jelentős leletanyaga került elő. Az 1. ház és a III. szelvény 1. gödrének leletei szintén számos párhuzamot szolgáltattak dunakeszi leleteinkhez. Az említett objektumokban már a kottafejes kerámia bizonyos jelei is megfigyelhetők voltak. Ennek alapján Makkay J. a telepnek ezt a részét a Dunántúli Vonaldíszes Kerámia első és második fázisa közé datálta.[112]

Néhány évvel ezelőtt került sor a Bajaszentistván-szlatinai neolitikus telep anyagának közlésére. A datálás szempontjából különösen nagy jelentőséggel bírtak az itt talált Vinča-importok. A vonaldíszes leletanyagban itt is jelen voltak az idősebb fázis jegyei - bomba alakú edények, Schlickwurf-dísz, benyomott bütyök, perem alatti ujjbenyomkodás sor -, de a vékony bekarcolt vonalak már a fiatalabb fázis felé mutattak.[113]

A Keszthely-csoport kezdeti időszakára datált gellénháza-városréti 103. objektum[114] már lényegesen kevesebb adatot szolgáltatott leleteink értékeléséhez. Az itteni párhuzamok - S-profilú tál, benyomkodott bordadísz - általános jellegűek, amelyek éppen ezért csak alacsony datáló étékkel bírnak.

Ugyanezt mondhatjuk el Prostéjov-Držovice morvaországi településéről. A kónikus tál és a bomba alakú edények különféle altípusai, amelyek leleteink megfelelőit jelentették itt[115] túl általános formák a vonaldíszes kultúrán belül ahhoz, hogy jelentősen hozzájárulhassanak egy település időrendi helyzetének tisztázásához.

A dunakeszi neolitikus településrész leletei tehát az európai vonaldíszes kultúra első fázisának valamenynyi jellegzetességével rendelkeznek[116] Ugyanakkor hiányoznak olyan edényformák, mint a félgömbös edények és a lapos, de csak ritkán profilált edényaljak, amelyek már a következő korszak jegyei voltak. Ehhez a korhoz a homokos soványítású, vékonyfalú, fekete polírozott és kiválóan égetett áru, a viszonylag sekély és vékony vonalak és mindenekelőtt a barbotin hiánya kapcsolta leleteinket.[117] A lehetőség szerinti pontos datáláshoz figyelembe kell vennünk még a következő tényeket is: analógiáink többségét olyan tele-

[109] Az említett telepek ^{14}C-adatai 5350-5000 között ingadoznak: GLÄSER 1991. 54-55; KAUFMANN 1984. 193; SCHWARZ-MACKENSEN 1984. 214; STADLER 1995. Abb. 3; MODDERMANN 1982. Abb. 2; MODDERMANN 1985. 31; GODLOWSKA 1981. Abb. 7; LENNEIS-STADLER-WINDL 1996. 104; PAVLŮ-ZÁPOTOCKÁ 1979. 303.

[110] REINECKE 1983. 34, 61.

[111] VIRÁG 1992. 23.

[112] MAKKAY 1978. 28.

[113] KALICZ 1994. Abb. 2-4.

[114] SIMON s.a. (1).

[115] ČIŽMAŘ-PŘOCHÁZKOVÁ 1999.

[116] KAUFMANN 1987. 279-280.

[117] KAUFMANN 1987. 281-282.

pülések szolgáltatták, amelyeket a kutatás a legidősebb vonaldíszes kultúra végére helyezett (Altdorf-Pfettrach, Szigetszentmiklós-Vízműtelep, Bajaszentistván-Szlatina und Bicske-Galagonyás). További támpontokat szolgáltat a fekete polírozott edények időrendi helyzete. Mint láttuk ezek a Balkán és az Égeikum egy meghatározott horizontjába tartoztak. Itt fontos Gh. Lazarovici megjegyzése, miszerint a Vinča-kultúrán belül ezek az „A" fázis első két időszakában voltak igazán jellegzetesek, a harmadikban már csak egy ún. „pszeudo-black topped" áru található.[118] A finom kerámia felületes polírozását, amely szintén okozhatja polírozott csíkok megjelenését az edény felületén, több, általunk is említett településsel kapcsolatban említették és lehet, hogy a mi hasonló példányaink is ehhez a kerámiafajtához tartoznak.

Az AVK leleteinek megjelenése településünkön önmagában is nagy jelentőséggel bíró esemény, mert a két kultúra importjai csak a legritkább esetekben fordulnak elő egymás lelőhelyein.[119] Dunakeszi-Székesdűlő már csak földrajzi helyzete miatt is alkalmas lehet a két kultúra kapcsolatainak vizsgálatára. Ez a hely ugyanis a közép-európai és az alföldi vonaldíszes kultúrák érintkezési zónájának északnyugati szélén fekszik.[120] Ez a terület, az egykori váci járás területét is beleértve, földrajzi szempontból még egyértelműen a Dunántúli Vonaldíszes Kultúrához tartozik.[121] Az szinte bizonyos, hogy nem Dunakeszinél volt a DVK legkeletibb települése és az AVK legnyugatibb pontjait sem ismerjük, de joggal feltételezhető, hogy a két kultúra a Budapest és Szolnok közötti térségben valahol közvetlen kapcsolatban is állt.

A Dunakeszin előkerült AVK-leletekről már első pillantásra is megállapítható, hogy azok formájuk és technikájuk alapján a Szatmár II-csoport (AVK I) leleteitől jelentősen különböznek. Datálásra közülük csak a hengeres nyakú palack alkalmas és ebben az esetben sem vagyunk különösebben könnyű helyzetben, mert ilyen nyaka még az AVK belül is több féle edénynek volt. Ezek között megemlíthetjük a Strobel szerinti a6a1-2, a6b,c,d és e típusúakat, amelyek valamennyien palackok voltak.[122] Ezek közül az a6. d-e fajtákat a „schwarz a/b"-csoportba sorolta és az AVK IIb- vagy klasszikus fázisába datálta a szerző.[123] Az a6. a1-2 és a6. b típusok ezzel szemben a „schwarz d-e", míg az a6c-típus a „rot"-formacsoportra volt jellemző. M. Strobel mindkettőt az AVK IV fázisára datálta, amely a kultúra fejlődésének végszakaszával (késő-Szakálhát, Bükk A-B, Tiszadob) egyenlő nála.[124] A vonaldíszes leleteknél meglévő korai vonások miatt azonban az említettek közül csak az idősebb (AVK II) korszak jöhet számításba.[125]

Sokkal egyszerűbb az itt talált és szakálhátinak meghatározott cserép megítélése. A fent említett párhuzamai alapján legvalószínűbben a kultúra legkorábbi szakaszából származik.

Az AVK és a szakálháti kultúra együttes fellépése ismét felveti a szóban forgó korszak relatív kronológiájának kérdését. Ezzel reményeink szerint saját leleteink datálásához is közelebb jutunk.

A Vinča-kultúra egyes fázisai gyakran szolgálnak relatív kronológiai fejtegetések kiindulópontjául. E korszak belső kronológiáját az elmúlt évtizedekben igen nagy alapossággal kidolgozta a kutatás. A Vinča- és a vonaldíszes kultúrák időrendi viszonyaival Gh. Lazarovici foglalkozott több alkalommal. A legkorábbi adatok a két kultúrkör kapcsolatára még a Körös-Starčevo-időszakból származnak. Ravelsbach, Langelois és Prallenkirchen leletei a Körös-Starčevo IVa = Vinča-A_2-korszaknál korábbanra azonban a vörös inkrusztáció megléte miatt nem helyezhetőek.[126] Erfurt-Steigerből, legkorábbi vonaldíszes környezetből származik egy olyan cserép, amely díszítése alapján a Vinča-A_2-A_3-periódusba datálható. Fontos lehet Gh. Lazarovici idevonatkozó, a kerámiastilisztika alapján nyert végkövetkeztetése is, mely szerint a vonaldíszes kultúra első fázisa a Vinča-A_2-A_3, míg a második a Vinča-A_3/B_1-korral párhuzamosan élt.[127] Ezek az adatok jól illeszkednek a Romániában tapasztaltakhoz. Az első AVK elemek ott a Starčevo-Körös-kultúra IIIb-fázisának (Dimitrijević Spiraloid A-fázisa) végén, a IVa-fázis elején tűnnek fel.[128] A korai vonaldíszes és Vinča-fejlődés egykorúsága tehát egyértelműen adatolható.[129] Ezek a kultúrák, továbbá a Dudești-Kakanj-Zlatarski-Karanovo III-Paradimi I-Dimini-Tsangli-horizonttal is egykorúak voltak,[130] ami a fentebb már többször is említett, fekete polírozott kerámia meglétével is bizonyítható.

[118] LAZAROVICI 1976. 207; LAZAROVICI 1981. 173.

[119] A 70-es évek végén a kutatás még csak a tipológiai összehasonlításokra hagyatkozhatott. (KALICZ - MAKKAY 1977. 94).

[120] KALICZ 1994. 67-68.

[121] Egy öt kilométeres körzetben a DVK kilenc lelőhelye fekszik Dunakeszi körzetében. Ettől északra pedig ennek a kornak egy sűrű településhálózata figyelhető meg. (TORMA 1993. Beilage 1.).

[122] STROBEL 1997. Abb. 4.

[123] STROBEL 1997. 52-53.

[124] STROBEL 1997. 52 und Abb. 40.

[125] Bár a mi példányunkon megfigyelt díszítésmód inkább az AVK IIa-fázisára volt jellemző (STROBEL 1997, 71), azok mégis relatív jó datálást adnak formájukkal leleteink számára.

[126] LAZAROVICI 1984. 137.

[127] LAZAROVICI 1984. 138.

[128] LAZAROVICI 1976. 211; LAZAROVICI 1979. 219, 226; LAZAROVICI 1984. 137.

[129] Ez az egykorúság az egymáshoz közel álló ^{14}C-adatokkal is alátámasztható: A Vinča-A szakaszra 5400 és 5100 közötti kalibrált adatokkal rendelkezünk (GLÄSER 1991. 60; GLÄSER 1996. 175-177). Mint korábban láthattuk, a legkorábbi vonaldíszes kultúra adatai is ebben az időszakban mozognak.

[130] KALICZ-SCHREIBER-KALICZ 1992. 59; LICHARDUS-LICHARDUS-ITTEN 1991. 43; RACZKY 1983.; RACZKY 1988. 30. A Dimini-kulúra Tsangli-Larissa-fázisának ^{14}C-adatai 5300-5000 között szóródnak (ALRAM-

A szegényes adatok ismeretében nem csoda, ha az AVK és a DVK kapcsolatai a szakirodalomban csak ritkán kerülnek szóba. A kelet-magyarországi vonaldíszes kultúra monográfiájában konkrét adatok hiányában, az 1970-es években Kalicz N. és Makkay J. ezt a kapcsolatot még csak tipológiai úton vizsgálhatták. Ehhez néhány formai elem adott segítséget. Ők akkoriban csak annyit állapíthattak meg, hogy az AVK nagy vonalakban az európai vonaldíszes kultúra kezdetével élt egy időben.[131]

Az AVK kerámiatipológiájának kidolgozásakor M. Strobel a kronológiai kapcsolatokat is érintette. Ő az AVK IIa fázisát az idősebb Dunántúli Vonaldíszes Kerámiával és a Flomborn fázissal, míg az ún. késői csoportokat (Tiszadob, Bükk és Szakálhát) a nyugati vonaldíszes kultúra regionális csoportjaival tartotta egyidősnek.[132] Horváth F. a Vinča A_3-korúnak tartott Hódmezővásárhely-Tére foki neolitikus településsel kapcsolatban egy hasonló korhatározást jelentett ki.[133] Mindketten a korábbi kutatásnak abból a megállapításából indultak ki, mely szerint a DVK 2. (Keszthely-Flomborn) csoportja már a Vinča A_2 vagy A_3-periódusban elkezdődött.[134] Mára azonban megváltozott a helyzet. H. Simon K. egy a magyarországi középső neolitikum elejét érintő átfogó elemzés egyik eredményeként világosan bizonyította, hogy „a Keszthely-csoport kezdete csak a Vinča A_3-kor (Starčevo-Criș IV-, Spiraloid B-fázis) után vagyis a Vinča B_1-időszaktól képzelhető el."[135] Ennek megfelelően az idősebb Dunántúli Vonaldíszes Kultúra még a Vinča A_3-korban le kellett záródjon.

A kevés eddig megismert kapcsolódási pont közül feltétlenül említést érdemelnek az AVK Endrőd-öregszőlőki lelőhelyén (Endrőd 35, Békés megye) talált és a kultúra különböző alperiódusaihoz tartozó DVK cserepek. Minket itt most a kottafejes töredékek érdekelnek, melyek egy „egyértelműen" AVK-rétegből kerültek elő.[136] Mivel ezzel a díszítéssel először a Keszthely-Flomborn-fázistól számolhatunk, ez a tény a fent mondottak értelmében a telepnek ezt a részét a Vinča B-korba datálja.

A szakálháti kultúrát (akkor még csoportot) 25 évvel ezelőtt Kalicz N. és Makkay J. még egy nagyobbrészt az AVK-t követő egységnek tekintették. A részleges párhuzamosságukra ők is rámutattak, szakálháti telepeken előkerült AVK cserepeket pedig az újkőkori fejlődési folyamat következményeiként értékelték.[137] Nemrégiben M. Strobel is két időrendileg különböző horizontba sorolta ezeket a kultúrákat, miközben Makkay J. későbbi rendszerét[138] követve, közéjük iktatott még egy átmeneti horizontot (AVK III = „Furugy-típust") is. [139] E kultúrák kronológiai viszonyát érintette Horváth F. is a Hódmezővásárhely-Tére foki település elemzésének kapcsán. Az ottani AVK leleteket ő a Vinča A_1 és A_2-periodusra datálta és megállapította, hogy a szakálháti kultúra csak az azt követő korszaktól élhetett.[140] A dunakeszi telepen fellépő AVK leletek alapján a fenti megállapításokat mindenképpen módosítanunk kell. Itt bebizonyosodott ugyanis, hogy az Alföldi Vonaldíszes Kerámiának legalább a szakálháti kultúra életének elején még élnie kellett. Ez megegyezik G. Szénászky J. kutatási eredményeivel. Ő ugyanis két korai szakálháti település (Battonya-Vidpart és Battonya-Parázstanya, alsó réteg) elemzése során olyan kulturális elemeket talált, amelyeket feltétlenül a Vinča-B-kor elé kell datálnunk,[141] de mivel a fent tárgyalt endrődi AVK-lelőhely tanúsága alapján az AVK még a Vinča-B korban is tovább kellett éljen, ezért ez az együttélés sokkal hosszabbnak (Vinča A_3-B_1) tűnik, ami a közöttük feltételezett genetikai összefüggések problémamentességét is próbára teszi.

A végső következtetések előtt emeljük ki a kronológiai szempontból legfontosabbnak tűnő, eddigi eredményeinket:

1. A szakálháti kultúra élete, legalábbis mai ismereteink szerint, a Vinča A_3-fázisban lépett fel először az Alföldön, de annál korábbra semmi esetre sem datálható.
2. A klasszikus fekete polírozott áru a Vinča-kultúrából nyert adatok alapján, legkésőbb az A_3-fázisig figyelhető meg, akkor is már csak egy poszt-klasszikus formában.
3. A számos ősi vonás – a növényi soványítás túlsúlya, több edényforma, mint pl. a kónikus tál, a bomba alakú edény, az S-profilú tál, ill. a perem alatti bebödödések – miatt teleprészletünket nem datálhatjuk a vonaldíszes kultúra első szakasza utánra (Keszthely-Flomborn-fázis).
4. E legutóbb említett Keszthely-Flomborn időszak, a fent részletesen említett okok miatt viszont nem lehet csak Vinča B_1-korú.

Ha felsorolt érveink helytállóak, úgy levonhatjuk a következtetést, miszerint a Dunakeszin feltárt neolitikus teleprészlet a Vinča A_2-kor utánra, de még B_1 előttre kell kerüljön kronológiai szempontból.

STERN 1996. kronológiai tábla a 100. oldalon), ami a Vinča A és a legidősebb vonaldíszes kultúra egyidejűségének elfogadását lehetővé teszi.

[131] KALICZ-MAKKAY 1977. 94 ff.

[132] STROBEL 1997. 83.

[133] HORVÁTH F. 1994. 104.

[134] KALICZ- MAKKAY 1975. 254; MAKKAY 1982. 49; KALICZ 1991. 25-27.

[135] SIMON 1995-96. 131; HORVÁTH-SIMON s.a., 48. A Keszthely-Flomborn-fázisba tartozó Kustánszeg-lisztessaroki neolit telepről (Zala megye) nyert ^{14}C-adatok, amelyek i. e. 4970 und 4800 közé esnek (KALICZ 1991. 27; HORVÁTH 1991. 266), a Vinča B-kor adatainak felelnek meg (CHAPMAN 1981, 18).

[136] MAKKAY 1992. Pl. 16, 3,5-6.

[137] KALICZ-MAKKAY 1977. 106-107.

[138] MAKKAY 1978. Kronológiai tábla; MAKKAY 1982. 59. és kronológiai tábla; MAKKAY 1992. 317-319.

[139] STROBEL 1997. 75 és a kronológiai tábla a 40. ábrán.

[140] HORVÁTH F. 1994. 105.

[141] SZÉNÁSZKY 1979. 67 ff; SZÉNÁSZKY 1983. 243 ff; SZÉNÁSZKY 1988. 15.

A fent elmondottakból világosan következik, hogy neolitikus teleprészletünk tehát a Vinča A_3-korban, abszolut-kronológiailag az i. e. 6. évezred legvégén volt használatban, amikor a korai vonaldíszes kultúra jellegzetességei még domináltak, de már megjelentek a későbbi fejlődés jegyei is. Ez a görögországi késő neolitikummal (Dimini-kultúra, Tsangli-Larissa-fázis) egyidőben zajlott. Ez utóbbi kultúra a Balkánon élt hatalmas Danilo-Kakanj-Dudesti I-Karanovo III-Sopot A-horizont kortársa volt, amit az innen származott párhuzamok is bizonyítanak. Ez a teleprészlet a tárgyalt települések közül a németországi Altdorffal és Pfettrach-hal, Bajaszentistván-Szlatinával, továbbá a Bicske-galagonyási 1. házzal, a Szigetszentmiklós-vízműtelepi 13. és 33.-34. objektumokkal és a Hódmezővásárhely-Tére foki telep egy részével[142] volt nagy vonalakban egyidős. A dunakeszi telep elemzett objektumait ugyanabban az időben használták, amikor az Alföldön az AVK középső vagy klasszikus periódusa, illetve a szakálháti kultúra korai szakasza élt, de mindenképpen korábbi kellett legyen a Dunántúli Vonaldíszes Kerámia Keszthely-Flomborn fázisánál. Az már régóta tudott volt, hogy a korai DVK ebbe a korba tartozott,[143] fellépése ebben a környezetben nem számít meglepetésnek. Annál inkább érdekes az AVK II. vagy klasszikus leleteinek megjelenése, amelyeket a szakirodalom eddig későbbinek gondolt.[144] Tekintettel arra, hogy az általános felfogás szerint az AVK I. fázisának tartott Szatmár II-csoport még élt ugyanebben a horizontban (Vinča A_3),[145] egy további ellentmondáshoz jutottunk, amelynek megoldása azonban messze szétfeszíti már e dolgozat kereteit, az a további kutatások feladata lesz majd.

[142] A leleteanyagot az ásató Horváth F. mint teljes mértékben egykorút jellemezte. (HORVÁTH F. 1994). Az abban fellépő jellegzetességek- mindenek előtt a Schlickwurfos felületű edények (HORVÁTH F. 1994. 7. kép 4-9,11-2; 8. kép 1,6,9), valamint néhány, biztosan fiatalabbnak látszó vonás, mint pl. a keretelt minták a finomkerámiás edényeken (HORVÁTH F. 1994. 10. kép 2-3) azt az érzést keltik a szemlélőben, hogy itt két különböző korszakkal állunk szemben az AVK belül.

[143] RACZKY 1988. 27-32.

[144] Lásd Endrőd 35 fent elemzett leleteit!

[145] RACZKY 1983. 187-192; RACZKY 1988. 28-31.

IRODALOMJEGYZÉK

ACTES 1993 — Actes du XIIe Congrès International des Sciences Prèhistoriques et Protohistoriques. Bratislava, 1-7 septembre 1991. (Red. Juraj Pavúk) Bratislava, 1993.

ALRAM-STERN 1996 — ALRAM-STERN, E.: Die ägäische Frühzeit. 2. Serie Forschungsbericht 1975-1993. 1. Band Das Neolithikum in Griechenland mit Ausnahme von Kreta und Zypern. Mit Beiträgen von Nikos Efstratiou, Kostas Gallis, Dimitrios V. Grammenos, Adamandios Sampson und Panayiota Sotirakopoulou. Wien, 1996.

BANNER-PÁRDUCZ 1948 — BANNER, J. - PÁRDUCZ, Mihály: Contributions nouvelles à l'histoire du nèolithique en Hongrie. ArchÉrt 7-9 (1946-1948) p. 39-41.

BÁNFFY 2000a — BÁNFFY, E.: Starčevo und/oder LBK? Die ersten Ergebnisse der westungarischen Ausgrabungen aus der Entstehungsphase der Bandkeramik. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 22.Varia Neolithica 1. p. 47-60.

BÁNFFY 2000b — BÁNFFY, E.: Neue Daten zur Entstehung der Bandkeramik. In: KARANOVO 2000. p. 375-382.

BÁTORA 1999 — BÁTORA, J.: Nález kostier v základovom žľabe domu Želiezovskej skupiny v Jelšovciach. Nitra, 1999. p. 11-13.

BELGRÁD 1973 — Actes du VIII Congres international des Sciences prèhistoriques et protohistoriques. Beograd 9-15 septembre 1971. I-III. Beograd, 1973.

CHAPMAN 1981 — CHAPMAN, J.: The Vinča culture of South-East Europe Studies in Chronology, economy and society. BAR IntSer 117. Oxford, 1981.

ČIŽMAŘ-PROCHÁZKOVÁ 1999 — ČIŽMAŘ, Z. - PROCHÁZKOVÁ, P.: Sídliště mladšího stupně kultury s Lineární Keramikou v Prostějově-Držovicích (Siedlung aus der jüngeren Stufe der Kultur mit Linearkeramik in Proštějov-Držovice). Nitra, 1999. p. 45-73.

COMŞA 1971 — COMŠA,E: Donnès sur la civilisation de Dudeşti. PZ 46 (1971) p. 195-249.

DIECKMANN-FRITSCH 1990 — DIECKMANN, B. - FRITSCH, B: Linearbandkeramische Siedlungsreste im Hegau. ArchKorr 20 (1990) p. 25-39.

GALLIS 1987 — GALLIS, K.: Die stratigraphische Einordnung der Larissa-Kultur: eine Richtigstellung. PZ 62 (1987) p. 147-163.

GALLIS 1996 — GALLIS, K.: Die Grabungen von Platia Magula Zarkou, Souphli Magula und Makrychori 2. In: ALRAM-STERN 1996. p. 521-562.

GLÄSER 1991 — GLÄSER, R.: Bemerkungen zur absoluten Datierung des Beginns der westlichen Linienbandkeramik. Banatica 11 (1991) p. 53-64.

GLÄSER 1996 — GLÄSER, R.: Zur absoluten Datierung der Vinča-Kultur anhand der ^{14}C-Daten. In: VINČA 1996. p. 141-162.

GODŁOWSKA 1982 — GODŁOWSKA, M: Frühneolithische Siedlungen im Gebiet von Kraków-Nowa Huta. Nitra, 1982. p. 45-61

GOLDMAN-SZÉNÁSZKY 1991 — GOLDMAN, Gy. - G. SZÉNÁSZKY, J.: Die Szakálhát-Kultur am Rand des Vinča-Kreises. Banatica 11 (1991) p. 193-200.

HAUPTMANN 1986 — HAUPTMANN, H.: Probleme des Chalkolithikums in Griechenland. BÁMÉ 8 (1986) p. 19-30.

HORVÁTH F. 1991 — HORVÁTH F: Vinča Culture and its Connections with the South-East hungarian Neolithic: A Comparison of the traditional and ^{14}C Chronology. Banatica 11 (1991) p. 259-273.

HORVÁTH F. 1994 — HORVÁTH F: Az Alföldi Vonaldíszes Kerámia első önálló települése a Tisza-Maros szögében: Hódmezővásárhely-Tére fok (The first independent settlement of the Alföld Linear Pottery Culture in the Tisza-Maros Region: Hódmezővásárhely-Tére fok). In: SZEGED 1994. p. 95-124.

HORVÁTH L. 1983 — HORVÁTH L. A.: Die neolithische Siedlung von Szentes-Ilonapart. DissArch Ser. 2. No. 12. Bp. 1983.

HORVÁTH L. 1994 — HORVÁTH L. A.: Neue Funde von Szentes-Ilonapart (Újabb leletek Szentes-Ilonapartról). JPMÉ 36 (1994) p. 185-202.

HORVÁTH-SIMON 1997 — HORVÁTH, L. A. - H. SIMON, K.: A neolitikum és rézkor Zalaegerszeg környékén. In: Zalaegerszeg évszázadai. Várostörténeti tanulmányok. Szerk. Kapiller Imre. Zalaegerszeg, 1997. p. 7–48.

HORVÁTH-SIMON s. a. — HORVÁTH, L. A. - H. SIMON, Katalin: Das Neolithikum und die Kupferzeit in Südwesttransdanubien (Siedlungsgeschichte und Forschungsstand). A kötet az IPH. sorozatban jelenik majd meg.

JUNGSTEINZEIT 1995 — LENNEIS, E. - NEUGEBAUER-MARESCH, C. - RUTTKAY, E.: Jungsteinzeit im Osten Österreichs. Mit Beiträgen von Christian Mayer, Johannes-Wolfgang Neugebauer und Peter Stadler. St. Pölten-Wien, 1995.

KALICZ 1977 — KALICZ, N.: Becsehely (Komitat Zala, Kreis Letenye) Mittelneolithische Siedlung, kupferzeitliche Siedlungsspuren. MAIU 7 (1977) p. 119–120.

KALICZ 1978/79 — KALICZ, N.: Becsehely I. Bükkaljai dűlő (Komitat Zala, Kreis Nagykanizsa). Siedlung der neolithischen Starčevo und der transdanubischen Linienbandkeramik, der kupferzeitlichen Balaton-Gruppe und der spätbronzezeitlichen Urnenfelder-Kultur. MittArchInst 8–9 (1978–79) p. 201–203.

KALICZ 1984 — KALICZ, N.: Die Körös-Starčevo-Kulturen und ihre Beziehungen zur Linearbandkeramik. NNU 52 (1983)[1984] p. 91–130.

KALICZ 1990 — KALICZ, N.: Frühneolithische Siedlungsfunde aus Südwestungarn. IPH 4. Bp. 1990.

KALICZ 1993 — KALICZ, N.: The early phases of the Neolithic in Western Hungary (Transdanubia). Poročilo 21 (1993) p. 85–135.

KALICZ 1994 — KALICZ, N.: A Dunántúli (Közép-európai) vonaldíszes kerámia legidősebb leletei és a korai Vinča kultúra. In: SZEGED 1994. p. 67–84.

KALICZ 1995 — KALICZ, N.: Die älteste Transdanubische (Mitteleuropäische) Linienbandkeramik. Aspekte zu Ursprung, Chronologie und Beziehungen. ActaArchHung 47 (1995) p. 23–59.

KALICZ-KOÓS 1997 — KALICZ, N. - S. KOÓS, J.: Eine Siedlung mit ältestneolithischen Hausresten und Gräbern in Nordostungarn. In: Srejović Festschrift. ANTIDΩPON 9 (1997) p. 125–135.

KALICZ-KOÓS 2000a — KALICZ, N. - S. KOÓS, J: Újkőkori arcosedények a Kárpát-medence északkeleti részéből (Neolithische Gesichtsgefäße im Nordosten des Karpatenbeckens). HOMÉ 39 (2000) p. 15–44.

KALICZ-KOÓS 2000b — KALICZ, N. - S. KOÓS, J.: Település a legkorábbi újkőkori sírokkal Északkelet-Magyarországról. HOMÉ 39 (2000) p. 45–76

KALICZ-MAKKAY 1975 — KALICZ, N. - MAKKAY, J.: A Dél-dunántúli neolitikum kutatásának fontosabb kérdései. SMK 2 (1975) p. 253–258.

KALICZ-MAKKAY 1977 — KALICZ, N. - MAKKAY, J.: Die Linienbandkeramik in der Großen Ungarischen Tiefebene. StudArch 7. Bp. 1977.

KALICZ-SCHREIBER-KALICZ 1992 — KALICZ-SCHREIBER, R. - KALICZ, N.: Die erste frühneolithische Fundstelle in Budapest. Balcanica 23 (1992) p. 47–76.

KARANOVO 2000 — Hiller, S. - Nikolov, V. (ed.): Karanovo III. Beiträge zum Neolithikum in Südosteuropa. Wien, 2000.

KAUFMANN 1981 — KAUFMANN, D.: Neue Funde der ältesten Linienbandkeramik von Eisleben, Kreis Wanzleben. In: Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege. Beiheft 16 (1981) p. 129–143

KAUFMANN 1982 — KAUFMANN, D.: Zu einigen Ergebnissen der Ausgrabungen im Bereich des linienbandkeramischen Erdwerks bei Eilsleben, Kreis Wanzleben. In: NITRA 1982. p. 69–91.

KAUFMANN 1984 — KAUFMANN, D.: Die ältestbandkeramischen Funde von Eilsleben, Kr. Wanzleben, und der Beginn des Neolithikums im Mittelelbe-Saale-Gebiet. NNU 52 (1983)[1984] p. 177–202.

KAUFMANN 1987 — KAUFMANN, D.: Linien- und Stichbandkeramik im Elbe-Saale-Gebiet. In: TORUŃ 1987. p. 275–297.

KAUFMANN 1991 — KAUFMANN, D.: Südöstliche Einflüsse in der Linienbandkeramik des Elbe-Saale-Gebietes. Banatica 11 (1991) p. 275–295.

KOŠTUŘIK-STUCHLÍKOVÁ 1983 KOŠTUŘIK, P. - STUCHLÍKOVÁ, J: Mikulov-Turold - arheologické nálezy. Mikolov, 1983.

KRIPPNER 1984 KRIPPNER, F: Fundstellen mit ältester Linienbandkeramik im Ries. BVBl 49 (1984) p. 279-284.

LAGENBRINK-KNEIPP 1990 LAGENBRINK, B. - KNEIPP, J.: Keramik vom Typ La Hougette aus einer ältest-bandkeramischen Siedlung bei Steinfurth im Wetteraukreis. ArchKorr 20 (1990) p. 149-160.

LAZAROVICI 1971 LAZAROVICI, G.: Über das Neolithikum im Banat In: BELGRÁD 1971. p. 461-465.

LAZAROVICI 1976 LAZAROVICI, G.: Fragen der neolithischen Keramik im Banat. In: Festschrift für Richard Pittioni zum siebzigsten Geburtstag. ArchAu-Bh 13 (1976) p. 203-234.

LAZAROVICI 1979 LAZAROVICI, G.: Neoliticul Banatului (Das Neolithikum im Banat). Cluj-Napoca, 1979.

LAZAROVICI 1984 LAZAROVICI, G.: Die Vinča-Kultur und ihre Beziehungen zur Linienbandkeramik. NNU 52 (1983)[1984] p. 131-176.

LENNEIS 1995 LENNEIS, E.: Altneolithikum: Die Bandkeramik. In: JUNGSTEINZEIT 1995. p. 11-56.

LENNEIS-STADLER-WINDL 1996 LENNEIS, E. - STADLER, P. - WINDL, H.: Neue ^{14}C-Daten zum Frühneolithikum in Österreich. Prèhistoire Europèenne 8 (1996) p. 97-116.

LETICA 1968 LETICA, Z.: Starčevo and Körös culture at Vinča. AI 9 (1968) p. 11-18.

LICHARDUS 1972 LICHARDUS, J.: Zur Entstehung der Linearkeramik. Germania 50 (1972) p. 1-15.

LICHARDUS-LICHARDUS-ITTEN 1991 LICHARDUS, J. - LICHARDUS-ITTEN, M.: Der Komplex mit schwarz-, braun- und graupolierter Keramik un der Beginn des Mittelneolithikums in Südosteuropa. Starinar 40-41 (1989-1990) p. 43-49.

LUCA 1991 LUCA, S. A.: Stratigraphie et chronologie. Le plus ancien rapports stratigraphique d'entre les cultures Starčevo-Cris et Vinča - Corrélation d'entre les niveaux V-e et IV-e de Liubcova-Ornita. Banatica 11 (1991) p. 141-155.

LÜNING 1985 LÜNING, J.: Neue Forschungen zu den frühesten bäuerlichen Siedlungen in Mitteleuropa. In: Vorträge des 3. Niederbayerischen Archäologentages 1985. p. 5-12.

MAKKAY 1978 MAKKAY, J.: Excavations at Bicske. I. The early neolithic - The earliest Linear Band Ceramic. AlbaRegia 16 (1978) p. 9-60.

MAKKAY 1982 MAKKAY, J.: A magyarországi neolitikum kutatásának új eredményei. Az időrend és a népi azonosítás kérdései. = Die neuen Ergebnisse der Forschung des Neolithikums in Ungarn. Die Fragen der Datierung und der ethnischen Identifizierung. Bp. 1982.

MAKKAY 1986 MAKKAY, J.: Bauopfer in der Lengyel-Kultur und ihre Beziehungen zu den Bauopferformen der Körös-Kultur und der Linienbandkeramik. Nitra-Wien, 1986, p. 169-175.

MAKKAY 1992 MAKKAY, J.: A Linear Pottery culture refuse pit and two contracted burials from the site of Endrőd - Öregszőlők XI. In: Bökönyi (ed.): Cultural and landscape changes in South-East Hungary I. Reports on the Gyomaendrőd project. Bp. 1992. p. 313-336.

MEIER-ARENDT 1972 MEIER-ARENDT, W.: Die ältere und mittlere Linienbandkeramik im westlichen Mitteleuropa, ein Überblick. In: SCHWABEDISSEN 1972. p. 66-76.

MILOJČIĆ-HAUPTMANN 1969 MILOJČIĆ, V. - HAUPTMANN, H.: Die Funde der frühen Dimini-Zeit aus der Arapi-Magula Thessalien. Beiträge zur ur- und frühgeschichtlichen Archäologie des Mittelmeer-Kulturraumes. Bd. 9. Bonn, 1969.

MILOJČIĆ-ZUMBUSCH-MILOJČIĆ 1971 MILOJČIĆ-v. ZUMBUSCH, J. - MILOJČIĆ, V.: Die deutschen Ausgrabungen auf der Otzaki Magula in Thessalien I. Das frühe Neolithikum. Teil I. Beiträge zur ur- und frühgeschichtlichen Archäologie des Mittelmeer-Kulturraumes. Bd. 10. Bonn, 1971.

MODDERMANN 1958/59 MODDERMANN, P. J. R.: Die bandkeramische Siedlung von Sittard. Palaeohistoria. Acta et communicationes Instituti Bio-Archaeologici Universitatis Groningenae. Vol. 6-7. Groningen, 1958-1959. p. 33-120.

MODDERMANN 1970 — MODDERMANN, P. J. R: Linearkeramik aus Elsloo und Stein. Mit Beiträgen von R.R. Newell, Elisabeth J. Brinkman und Corrie C. Bakels. Nederlandse Oudheden III. Staatsuitgeverij/'S-Gravenhage, 1970.

MODDERMANN 1982 — MODDERMANN, P. J. R: Die Radiokarbondatierungen der Bandkeramik. Nitra, 1982. p. 177–183.

MODDERMANN 1985 — MODDERMANN, P. J. R: Die Bandkeramik in Graetheidegebiet, Niederländisch-Limburg. BRGK 66 (1985) p. 26–121.

NEOLITHIC 1989 — Bökönyi, S. (ed): Neolithic in Southeastern Europe and its Near Eastern Connections. International Conference 1987. Szolnok-Szeged. VAH 2. Bp. 1989.

NICA 1976 — NICA, M.: La culture de Dudești en Olténie. Dacia 20 (1976) p. 71–103.

NITRA 1982 — Siedlungen der Kultur mit Linearkeramik in Europa. Internationales Kolloquium Nové Vozokany 17. - 20. November 1981. Nitra, 1982.

NITRA 1999 — Kuzma,I.: (ed.) Otázky neolitu a eneolitu nasich krajín. Zborník referátov zo 17. pracovného stretnutia bádateľov pre výskum neolitu a eneolitu čiech, Moravy a Slovenska. Dudince 22.-24.9. 1998. Nitra, 1999.

NITRA-WIEN 1986 — Internationales Symposium über die Lengyel-Kultur. Nové Vozokany 5.-9. November 1984. Nitra-Wien, 1986.

ORAVECZ 1985 — ORAVECZ, H: Az alföldi vonaldíszes kerámia leletei Alattyán-Kiskert lelőhelyen (Die Funde der Alföld-Linearbandkeramik auf dem Fundort von Alattyán-Kiskert). ArchÉrt 112(1985) 52-67.

PARZINGER 1993 — PARZINGER, H.: Studien zur Chronologie und Kulturgeschichte der Jungstein-, Kupfer- und Frühbronzezeit zwischen Karpaten und Mittlerem Taurus I–II. Mainz am Rhein, 1993.

PAVÚK 1969 — PAVÚK, J.: Chronologie der Želiežovce-Gruppe. SlA 17 (1969) p. 269–367.

PAVÚK 1980 — PAVÚK, J.: Ältere Linerakeramik in der Slowakei. SlA 28 (1980) p. 7–90.

PAVÚK 1997 — PAVÚK, J.: The Vinča culture and beginning of the Linear Pottery. Srejović Festschrift. ANTIDΩPON 9 (1997) p. 169–178.

PAVÚK-BÁTORÁ 1995 — PAVÚK, J. - BÁTORÁ, J: Siedlung und Gräber der Ludanice-gruppe in Jelšovce. Mit Beiträgen von Július jakab, Marián Fabiš, L'udmilla Illásová, Ernst Pernicka und Jochen Görsdorf. Archaeologica Slovaca Monographiae. Studia. Tomus V. Nitra 1995.

PAVLŮ 1981 — PAVLŮ, I.: Počátky vyplňované pásky v české lineární keramice (Die Anfänge des gefüllten Bandes in der böhmischen Linearkeramik) Praehistorica 8 - Varia Archaeologica 2. Praha, 1981, p. 21–25.

PAVLŮ 1993 — PAVLŮ, I.: Bemerkungen zur Struktur der Linearbandkeramik in Europa. In: ACTES 1993. p. 368–374.

PAVLŮ - ZÁPOTOCKÁ 1978 — PAVLŮ, I. - ZÁPOTOCKÁ, M.: Analysis of the czech neolithic pottery. Morphological and chronological structure of projections. Praha, 1978.

PAVLŮ - ZÁPOTOCKÁ 1979 — PAVLŮ, I. - ZÁPOTOCKÁ, M.: Současný stav a úkoly studia neolitu v čechách (The current state and future aims of the study of the Bohemian Neolithic Cultures). PA 70 (1979) p. 281–318.

QUITTA 1960a — QUITTA, H.: Zur Frage der ältesten Bandkeramik in Mitteleuropa. PZ 38 (1960) p. 1–38.

QUITTA 1960b — QUITTA, H.: Zur Frage der ältesten Bandkeramik in Mitteleuropa. PZ 38 (1960) p. 153–188.

RACZKY 1983 — RACZKY, P.: A korai neolitikumból a középső neolitikumba való átmenet a Közép- és Felső-Tiszavidéken. ArchÉrt 110 (1983) p. 161–194.

RACZKY 1988 — RACZKY, P.: A Tisza-vidék kulturális és kronológiai kapcsolatai a Balkánnal és az Égeikummal a neolitikum és a rézkor időszakában. Szolnok, 1988.

REINECKE 1983 — REINECKE, K.: Zwei Siedlungen der ältesten Linearkeramik aus dem Isartal. BVBl 48 (1983) p. 31–62.

SIMON 1995/96 — H. SIMON, K.: Betrachtungen über die Chronologie der Wende des Früh- und Mittelneolithikums im Karpatenbecken. Sargetia 26 (1995–96) p. 127–140.

SIMON 1996 — H. SIMON, K.: Ein neuer Fundort der Starčevo-Kultur bei Gellénháza (Kom. Zala, Ungarn) und seine südlichen Beziehungen. In: VINČA 1996. p. 59–92.

SIMON s.a. — H. SIMON, K.: Das Fundmaterial der frühesten Phase der Transdanubischen Linienbandkeramik auf dem Fundort Zalaegerszeg-Andráshida, Gébárti-tó, Arbeitsplatz III. Előkészületben.

SIMON s.a. (1) — H. SIMON, K.: Die neolithischen Funde des Objektes 103/96 von Gellénháza-Városrét (A 103/96 objektum neolit leletei Gellénháza-Városrét lelőhelyen. (Zala megye). Előkészületben.

SCHLÜTER 1983 — SCHLÜTER, B: Die bandkeramische Siedlung auf dem Mühlengrund in Rosdorf, Ldkr. Göttingen. In: Frühe Bauernkulturen in Niedersachsen. Oldenburg, 1983. p. 5-90.

SCHWABEDISSEN 1972 — SCHWABEDISSEN, H. (Hrsg): Die Anfänge des Neolithikums von Orient bis Nordeuropa. Teil Va. Westliches Mitteleuropa. Bearbeitet von J. Lüning. Köln-Wien, 1972.

SCHWARZ-MACKENSEN 1983 — SCHWARZ-MACKENSEN, G.: Die Siedlung der ältesten Linienbandkeramik von Eitzum, Ldkr. Wolfenbüttel. In: Frühe Bauernkulturen in Niedersachsen. Oldenburg, 1983. p. 23-36.

SCHWARZ-MACKENSEN 1984 — SCHWARZ-MACKENSEN, G.: Zu den Grabungen der frühbandkeramischen Siedlung bei Eitzum, Kreis Wolfenbüttel, in den Jahren 1956 bis 1958. NNU 52 (1983)[1984] p. 209-227.

SPURNÝ 1999 — SPURNÝ, V: Pozoruhodný nález lineární keramiky na Moravě. In: NITRA 1999. p. 27-30.

STADLER 1995 — STADLER, P.: Ein Beitrag zur Absolutchronologie des Neolithikums in Ostösterreich aufgrund der ^{14}C-Daten. In: JUNGSTEINZEIT 1995. p. 210-224.

STADLER on line — STADLER, P.: http://www.nhm-wien.ac.at/nhm/prehist/Stadler/ Brunn/Brunn_Ceramics_g.html.

STROBEL 1997 — STROBEL, M.: Ein Beitrag zur Gliederung der östlichen Linearbandkeramik. Versuch einer Merkmalanalyse. Sastuma 4-5 (1995-96) p. 9-98.

SZEGED 1994 — A kőkortól a középkorig. Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára. Szeged, 1994.

SZÉNÁSZKY 1979 — G. SZÉNÁSZKY, J.: A korai szakálháti csoport települése Battonyán (The settlement of the early Szakálhát Group at Battonya). ArchÉrt 106 (1979) p. 67-77.

SZÉNÁSZKY 1983 — G. SZÉNÁSZKY, J.: A Délkelet-Alföld neolitikumának néhány időrendi kérdéséről. ArchÉrt 110 (1983) p. 243-246.

SZÉNÁSZKY 1988 — G. SZÉNÁSZKY, J.: A korai szakálháti kultúra Battonyán. A Békés megyei múzeumi kutatások eredményeiből. Békéscsaba, 1988. p. 5-29.

TICHÝ 1960 — TICHÝ, R: K nejstarší Volutové Keramice na Moravě (Zur ältesten Volutenkeramik in Mähren). PA 51 (1960) p. 415-441.

TOMPA 1929 — TOMPA, F: Die Bandkeramik in Ungarn. Die Bükk- und die Theiß Kultur. ArchHung 5-6, Budapest 1929.

TORMA 1993 — TORMA, I. (ed.): Pest megye régészeti topográfiája. A szobi és a váci járás. Band XIII/2. In: Magyarország Régészeti Topográfiája 9. Bp. 1993.

TORUŃ 1987 — Neolit i poczatki epoki brazu na ziemi chel'mińskiej. Toruń, 1987.

VETNIĆ 1990 — VETNIĆ, S.: The earliest Settlements of the Vinča Culture (Proto-Vinča) in the Morava-Valley. In: VINČA 1990, p. 91-97.

VINČA 1990 — Vinča and its World. International Symposium. The Danubim Region from 6000 to 3000 B.C., Beograd 1988. okt. Beograd, 1990.

VINČA 1996 — The Vinča culture, its role and cultural connections. International Symposium on the Vinca culture its role and cultural connections. Timişoara, Romania, october 1995. In: Bibliotheca historica et archaeologica Banatica. Tom. 2. (ed. Florin Draşovean). Timişoara, 1996.

VIRÁG 1992 — M. VIRÁG, Zs.: Újkőkori és középső rézkori telepnyomok az M0 autópálya szigetszentmiklósi szakaszánál. In: Régészeti kutatások az M0 autópálya nyomvonalán. BTM Műhely 5. Bp. 1992. p. 15-60.

VÍZDAL 1997 — VÍZDAL, M: Die ältere östliche Linearbandkeramik in Malé Raškovce, Bez. Michalovec. Sastuma 4-5 (1995-96) p. 101-142.

ZÁPOTOCKÁ 1985 — ZÁPOTOCKÁ, M.: Das Neolithikum Böhmens und seine Beziehungen zu Bayern. In: Vorträge des 3. Niederbayerischen Archäologentages. 1985. p. 13-32.

NEOLITHISCHE FUNDE IN DER GEMARKUNG VON DUNAKESZI

Im April 1996 wurde eine Rettungsgrabung von der Prähistorischen und Völkerwanderungszeitlichen Abteilung des Historischen Museums der Stadt Budapest unter der Leitung von Anna Endrődi in Székesdűlő, das an der Grenze von Budapest und Dunakeszi, aber schon auf dem Verwaltungsgebiet von Dunakeszi liegt, auf der nördlichen Strecke der Autobahn M0 (Straße 2A) durchgeführt. Der Fundort liegt etwa 500 m von der Donau entfernt, im südöstlichen Bogen des Baches Óceán-árok (ehemaliger Donauarm). Das sumpfige Ufer des kleinen Baches umgibt das Gebiet von zwei Seiten. Geologisch gehört es zur neupleistozänen Terrassenreihe Donau 2A. Da konnte ein etwa 4000 m2 großes Gebiet in der Trasse der erwähnten Autobahn freigelegt. Hier wurden 125 Objekte - vorwiegend Gruben und Pfostenlöcher - während einer vierwöchigen Arbeit erschlossen. Nach der der Ausgrabung vorangehenden Entnahme der obersten Humusschicht ist nur der untere Teil der Objekte erhalten geblieben, Fundmaterial konnte nur hier gesammelt. An unserem Fundort sind die Funde zweier Epochen, also der Nachlaß der Transdanubischen Linienbandkeramik und der Spätbronzezeit zum Vorschein gekommen. In diesem Artikel werden die neolithischen Funde und Objekte behandelt.

Unter den Funden überwiegen die Keramikfragmente, andere Gegenstände, wie Steingeräte, sind in verschwindend geringer Zahl vorhanden. Von den Gefäßformen sind die konischen Schüsseln, die bikonischen und bombenförmigen Gefäße und die Behälter mit zylindrischem Hals besonders bemerkenswert, die alle charakteristische Typen der transdanubischen Linienbandkeramik, besonders deren früherer Periode sind. Die Gefäße sind fast ohne Ausnahme gut ausgebrannt, mit Spreu und Sand gemagert. Die Mehrheit der Gefäße ist unverziert, die wenigen Zierden bestehen hauptsächlich aus einfachen Mustern, wie eingeritzte Linien und plastische Rippen. Hier ist es zu erwähnen, daß hochglänzende schwarze, bzw. bräunlichschwarze Polierung an einigen Fragmenten - die wahrscheinlich alle zu Schüsseln gehört haben - beobachtet werden konnte. Das Interessante des Fundmaterials ist, das auch die Fragmente der Importwaren der Alföld-Linienbandkeramik und der Szakálhát-Kultur zum Vorschein gekommen sind.

Eine bestimmte Gruppe der freigelegten Objekte zeichnete die Grundrisse zweier Häuser ab, die direkt nebeneinander gebaut wurden. Allerdings ist es nicht sicher, dass sie ganz gleichaltrig sind. Ihre Analyse wird in einer anderen Abhandlung vorgenommen.

Im Laufe der Auswertung des Fundmaterials fanden wir zahlreiche Parallelen bereits von der frühesten Phase der Linienbandkeramik an. Territorial streuen die entsprechenden Analogien von Deutschland bis Oltenien. Hinsichtlich der Chronologie der Siedlung sind die schon erwähnten, schwarz polierten Gefäße, die Magerung mit Spreu, die bombenförmigen Gefäße und die Gefäßfragmente für die beiden Kulturen der Großen Ungarischen Tiefebene von Bedeutung. Nach den Schlußfolgerungen der Analyse war der in Dunakeszi freigelegte Siedlungsteil in der Vinča-A_3-Zeit, chronologisch am letzten Ende des 6. Jahrtausends v. u. Z. benutzt, als die Charakteristiken der frühen Linienbandkeramik noch dominierten, aber die Merkmale der späteren Entwicklung bereits in Erscheinung traten. Dies geschah gleichzeitig mit dem griechischen Spätneolithikum (Dimini-Kultur; Tsangli-Larissa-Phase). Diese letzte Kultur war "Zeitgenosse" des riesigen Danilo-Kakanj-Dudeşti I-Karnovo III-Sopot A-Horizontes auf dem Balkan, was auch durch die hierher stammenden Parallelen bewiesen wird. Dieser Siedlungsteil war von den oben behandelten Siedlungen mit Altdorf und Pfettrach (Deutschland), mit Bajaszentistván-Szlatina, ferner mit dem Haus Nr. 1 in Bicske-Galagonyás, mit den Objekten Nr. 13 und 33-34 in Szigetszentmiklós - Vízműtelep und mit einem Teil der neolithischen Siedlung von Hódmezővásárhely - Tére fok (alle in Ungarn) im großen und ganzen gleichaltrig. Die analysierten Objekte der Siedlung von Dunakeszi wurden in der Zeit benutzt, als die mittlere oder klassische Periode der Alföld-Linienbandkeramik sowie die frühere Periode der Szakálhát-Kultur in der Großen Ungarischen Tiefebene lebten. Auf jeden Fall müssen sie älter als die Keszthely-Flomborn-Phase der transdanubischen Linienbandkeramik sein.

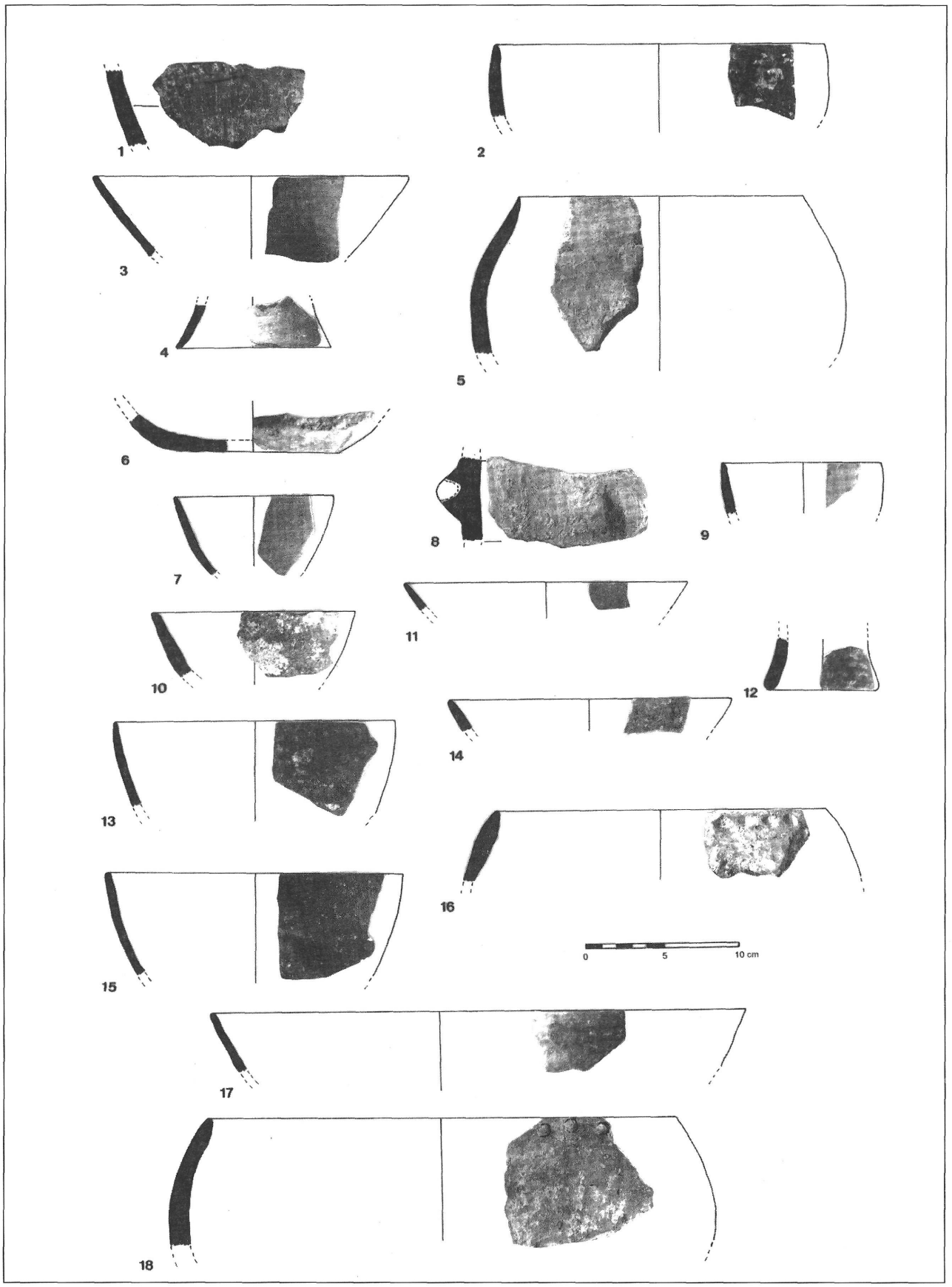

1. kép 1–18: A Dunakeszi–székesdűlői neolit település kerámialeletei

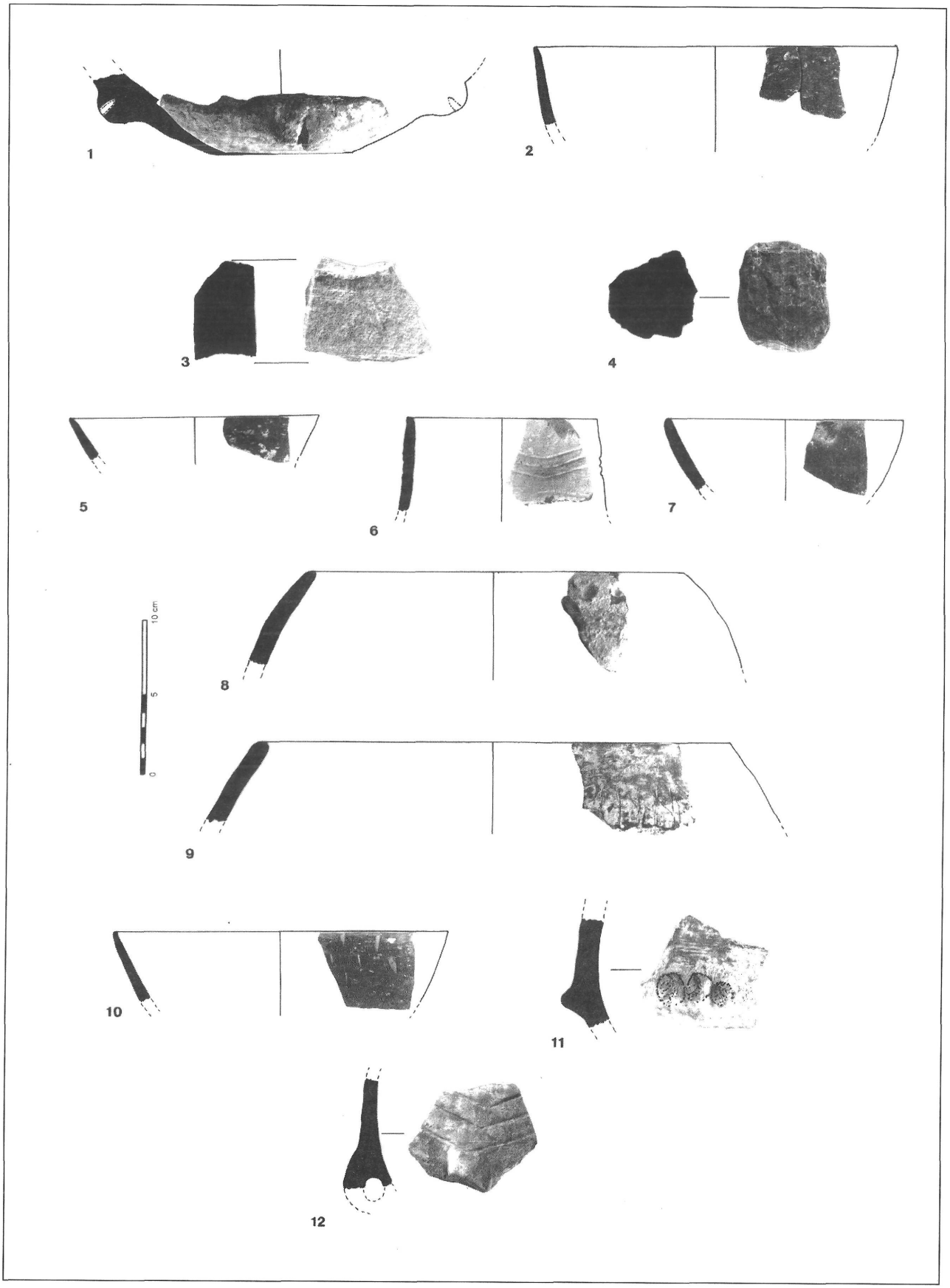

2. kép 1-12: A Dunakeszi-székesdűlő neolit település kerámia- és kőeszközleletei

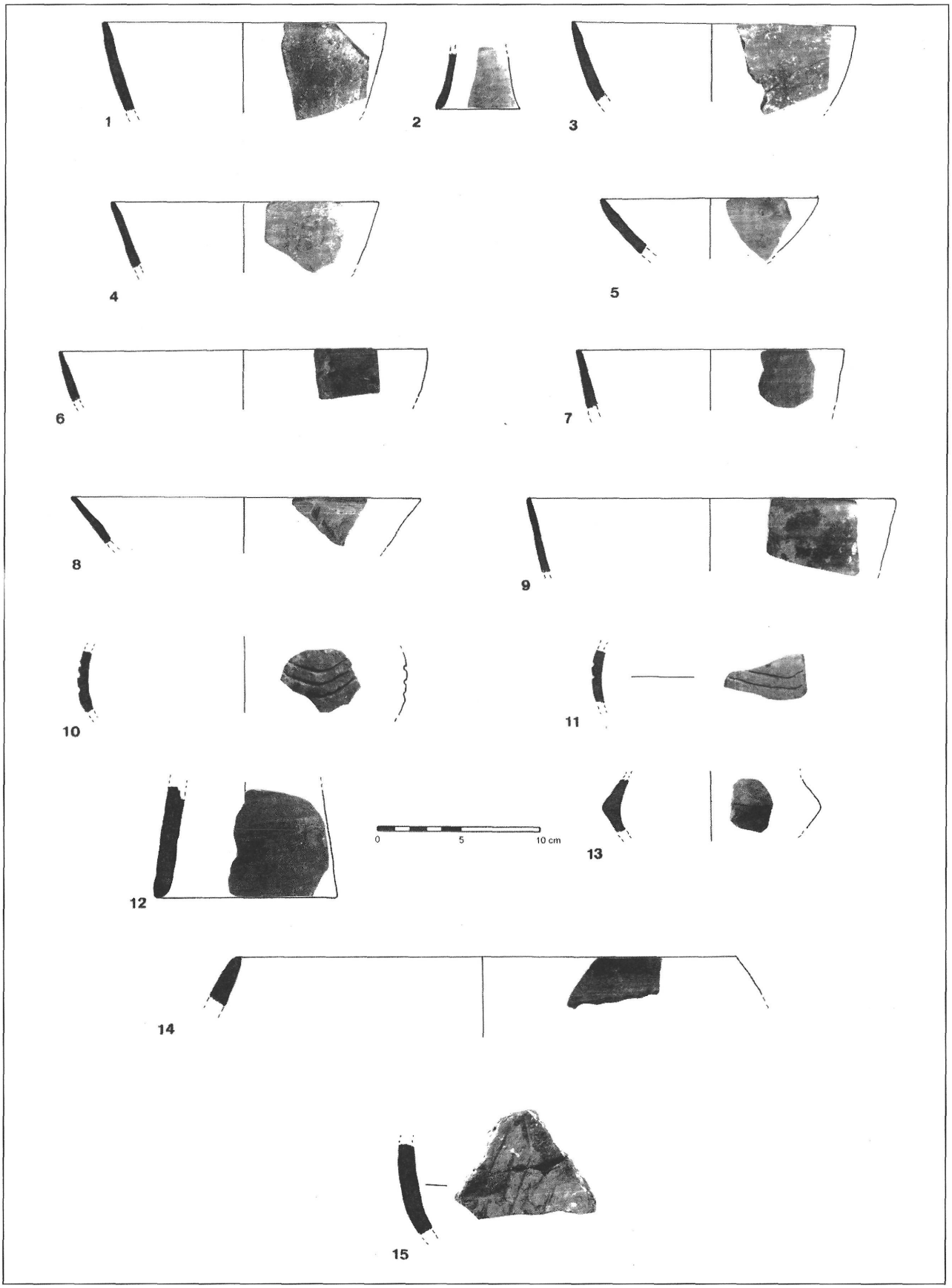

3. kép 1–15: A Dunakeszi–székesdűlői neolit település kerámialeletei

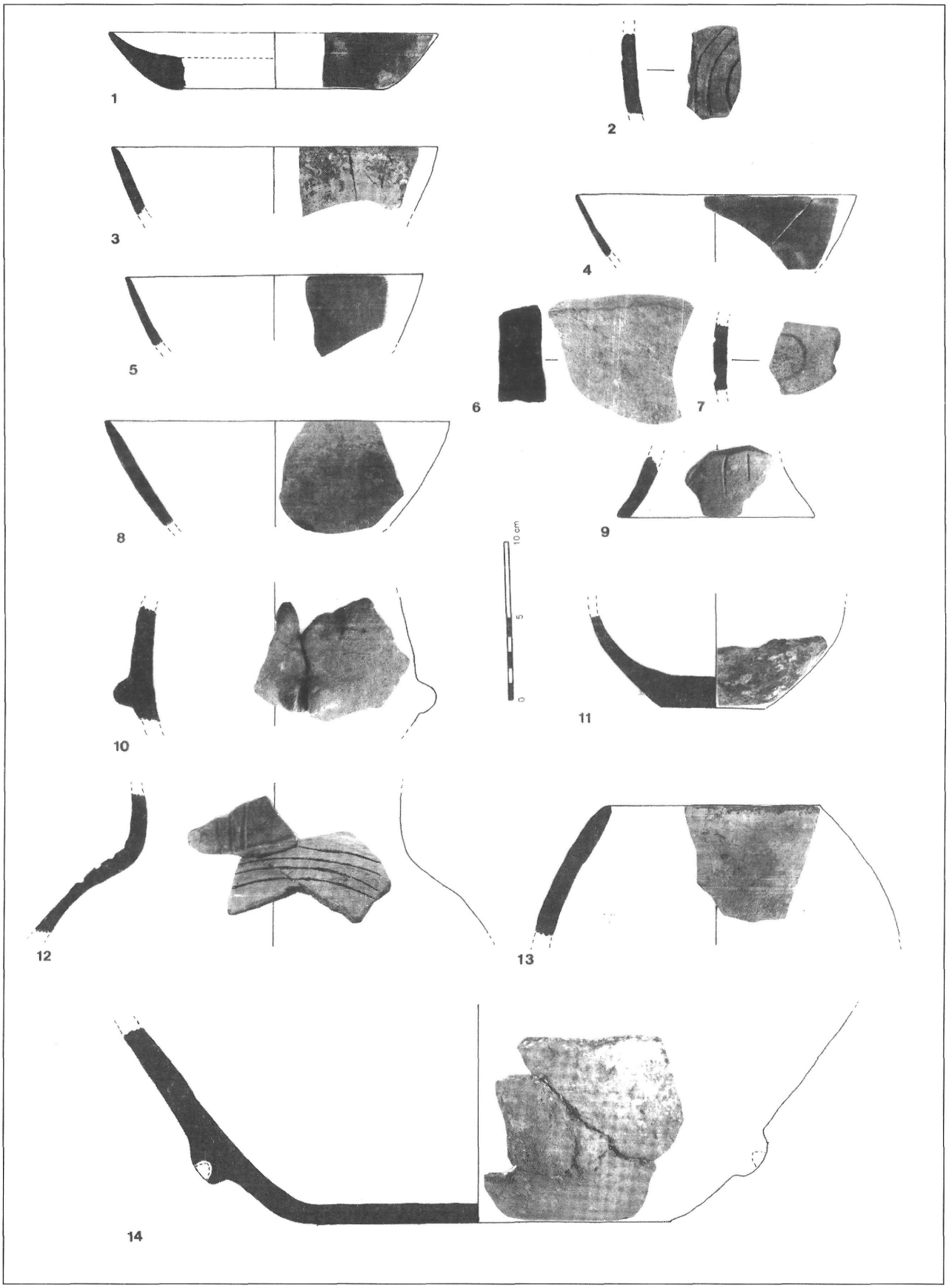

4. kép 1–14: A Dunakeszi–székesdűlői neolit település kerámia– és kőeszközleletei

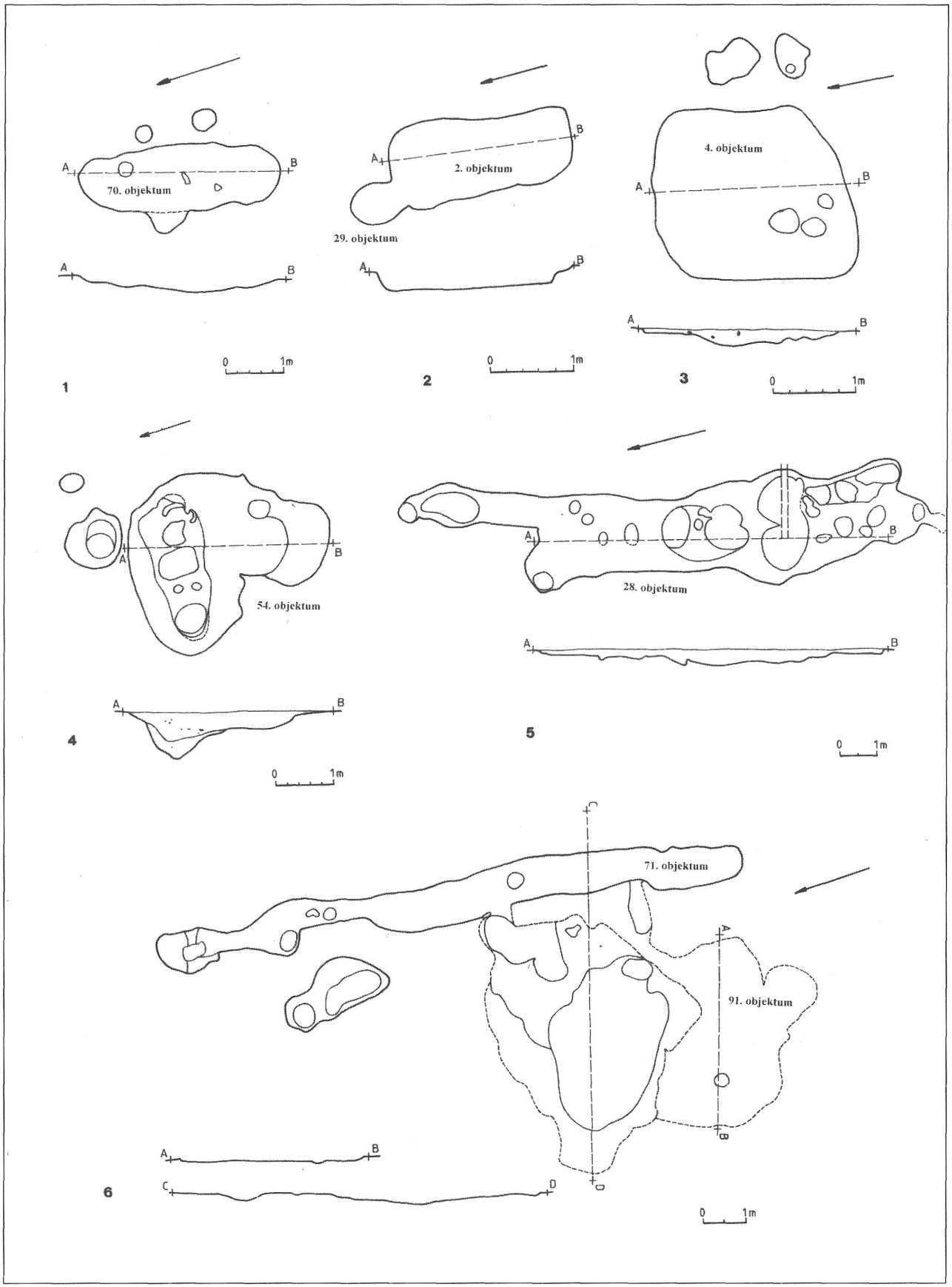

5. kép 1–6: A Dunakeszi–székesdűlői neolit település néhány tárgyalt objektumának alaprajza

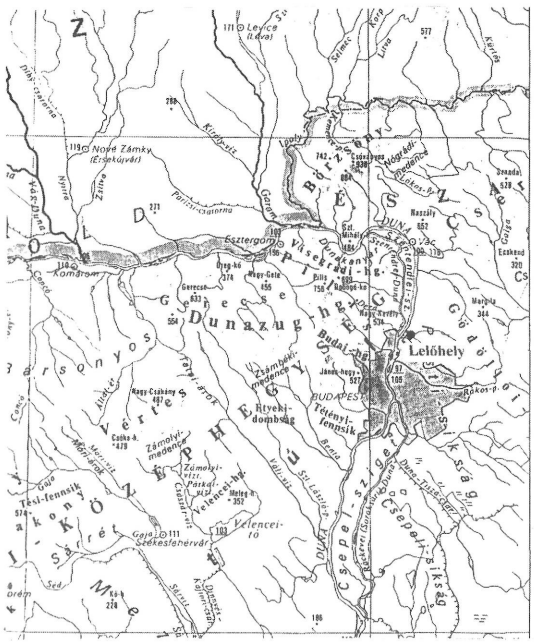

1

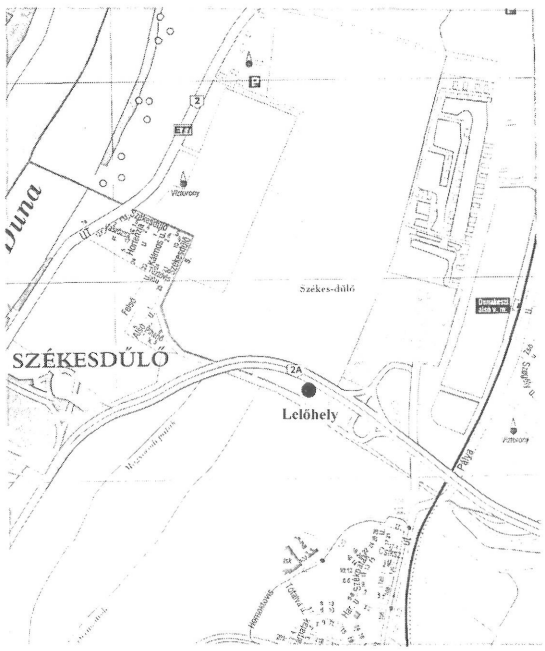

2

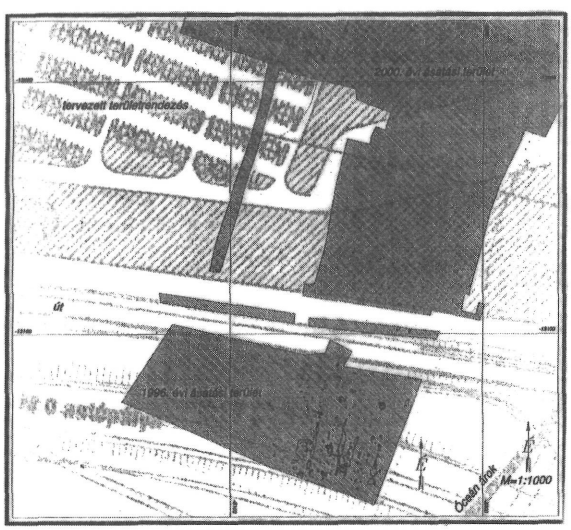

3

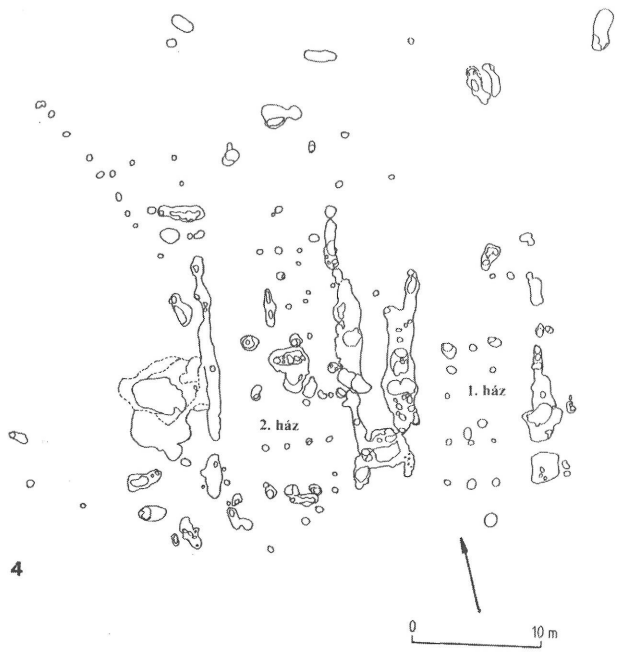

4

6. kép 1: A Dunakeszi–székesdűlői neolit település Budapest északi határában
2: A Dunakeszi–székesdűlői neolit település helyszíne
3: A Dunakeszi–székesdűlői neolit település ásatási területe 1996–ban
4: A Dunakeszi–székesdűlői neolit település tárgyalt objektumai

ENDRŐDI ANNA

ADATOK BÉKÁSMEGYER ŐSKORI TELEPÜLÉSTÖRTÉNETÉHEZ: A KÉSŐ RÉZKORI BÁDENI KULTÚRA TELEPÜLÉSEI ÉS TEMETKEZÉSEI

A békásmegyeri Duna-part a főváros egyik kiemelt jelentőségű régészeti lelőhelyei közé tartozik, mely közigazgatásilag Budapest III. kerületében, a Budakalász felől érkező Barát-patak torkolatától a Szentendrei-sziget déli csúcsáig, Csillaghegyig, nyugaton Budakalász és Üröm által határolt területen található. A főváros legkorábbi kutatásai a békásmegyeri Duna-parthoz köthetők, melyek keretében számos, az újkőkortól a középkor végéig tartó időszakot reprezentáló jelentős régészeti lelőhelyet tártak fel. (*1. kép*) Az Országos Tudományos Kutatási Alap támogatásával lehetővé vált többek között a késő rézkori bádeni kultúra leletanyagának összegyűjtése, így a tipológiai sajátosságok meghatározásán túl, a békásmegyeri mikrorégió késő rézkori települései egymáshoz való viszonyának vizsgálatára is sor kerülhetett.[1]

A terület geomorfológiai kutatása és feldolgozása Schweitzer Ferenc és Balogh János nevéhez fűződik,[2] ennek során az alábbi megállapításokat tették.

A Budapest-békásmegyeri partszakasz felszíne a Vác-Pesti-Duna-völgy kistáji területén a Duna jobb partján 1-3 km szélességben, 8 km hosszan húzódik. Határai az egykori síkon Békásmegyer és Óbuda között Ny-ról a Pilisi hegyek és Budai-hegyek hegylábfelszínei, valamint a Pilisi-medencékhez kapcsolódó patak hordalékkúp felszínek.

A régészeti lelőhelyek legidősebb felszíne a Duna II/a teraszanyaga, amely a jelenkort megelőző jeges korszakban (Würm glaciális), a pleisztocén végén halmozódott fel. A Würm végi óholocén időszaki klímaingadozások hatására a folyó sok helyen tarolta a II/a terasz felszínét, melyben É-D-i irányú teraszszigetek vágódtak ki, köztük futó széles medervonulatokkal, létrehozva az óholocén felszínt. Schweitzer F. és Balogh J. megállapításai szerint a régészeti lelőhelyek kronológiailag három jellemző felszíntípushoz kapcsolódnak, egyrészt a II/a sz. teraszszinthez (26-32 ezer év) és a fiatalabb ármentes óholocén I. számú teraszhoz, amely 10 ezer évesnél idősebb, valamint az ártéri formák és a hegy-domblábi formák találkozásánál található magasabb tető-és lankás lejtőszintekhez. (A II/a sz. teraszfelszínek maradványai 104-105 m B. f. magasságban lepusztult felszínükkel alig emelkednek ki a magas ártéri területből.)

A békásmegyeri Duna-part szakasz nyugati peremén húzódó Budai-, és Pilis-hegységekhez tartozó lankás és meredek lejtők anyaga elsősorban oligocén üledékek sorozata.

Békásmegyer-Dunaparton 1931-1963-ig folyamatosan végzett leletmentések során 21 régészeti lelőhelyet tártak fel, melyek közül 9 lelőhelyen a késő rézkori bádeni kultúra településnyomai és temetkezései kerültek napvilágra. A korai időszak feltárásainak dokumentálásai általában hiányosak voltak, ásatási alaprajz és feljegyzések az 50 év előtti munkákról számos esetben nem maradtak fenn. A régészeti leletanyag és a ritkább publikációk azonban értékes információkkal szolgáltak a békásmegyeri Duna-part késő rézkori településtörténetéről. A békásmegyeri késő rézkori leletanyag töredékét publikálták, célunk többek között az volt, hogy ezt a hiányt pótoljuk, ugyanakkor a Banner J. és Tompa F. által korábban közölt, jelentősebb leletanyagokat - a teljesség érdekében - a lelet együttesek között újra közreadjuk.

A régészeti lelőhelyeket és leleteiket Békásmegyer-Pünkösdfürdő területétől, tehát Délről Észak felé haladva a Barát-patakig mutatjuk be, követve az OTKA lelőhelyjegyzék számozásait.[3]

1. LELŐHELY, BUDAPEST III. KERÜLET BÉKÁSMEGYER-KOLLÁR FÖLDJE (1-2. kép)

A régészeti lelőhely a leltárkönyvi bejegyzésekben és régebbi publikációkban több néven szerepel. Békásmegyer I. „Ember Sándor birtoka előtt", „Békásmegyer-Kollár földje", Békásmegyer I, II (A terület mai helyrajzi száma: 63619). A régészeti lelőhely valójában a mai Pünkösdfürdő területének szomszédságában, attól délre húzódik.

1931-ben Müller György próbaásatása 2, a bádeni kultúra leleteit tartalmazó zsugorított csontvázas sírt (DVK tűzhely fölött) és a bádeni kultúra telep nyomát: lakógödröket eredményezett.[4] (*2. kép 3-7*)

[1] OTKA. A Budapest-békásmegyeri Duna-part településtörténete az őskortól a késő népvándorláskorig. Témavezető: V. Vadász Éva. Neolitikum és középső rézkor feldolgozója: M. Virág Zsuzsanna, késő bronzkor-korai vaskor V .Vadász Éva, kelta korszak: Pető Mária, dák, illetve barbár leletek Vékony Gábor, késő-népvándorláskor Tóth Judit. (1997). A régészeti leletanyag a Budapesti Történeti Múzeumban található.

[2] SCHWEITZER F. - BALOGH J.: A Duna fiatal teraszai és a régészeti leletek. OTKA pályázati zárójelentés T 6799, 1997.

[3] A Budapest-békásmegyeri Duna-part településtörténete az őskortól a késő népvándorláskorig. OTKA témavezető: V. Vadász Éva. 1997.

[4] MÜLLER-KUALES 1939. 167-170. 4. t.; BANNER 1956. 68. 200. lh.; 38. t. 14, 17-18, 21-23, 13, 15, 19. Ásatási alaprajz Müller 1939 után.

1. sír: zsugorított csontvázas sír. 13–14 éves lány váza, tájolás: DK – Ény.[5] (*2. kép 6–7*)

Mellékletek: 1. szalagfüles korsó, benyomott pontokkal díszítve (fejnél), 2. alsó harmadon öblösödő szalagfüles kis bögre, díszítetlen (lábnál), 3. duzzadt peremű fazék (lábnál), 4. szilex penge töredék.

2. sír: 6–7 éves gyerek zsugorított csontváza, tájolása: Dny–ÉK.[6] (*2. KÉP 3–5*)

Mellékletek: 1. Szubkután fülű kihajló peremű tál, dupla soros benyomott pontsor, dísszel (lábnál), 2. díszítetlen talpas tál (térdnél), 3. kannelúrás alacsony korsó, szalagfüllel (fej bal oldalán).

3. sír: urnasír, 60 cm-rel a humusz alatt.

Leletek:

1. hengeres nyakú, szalagfüles kis bögre, 2. hengeres nyakú, díszítetlen, magas nyakú bögre, 3. szalagfüles kis bögre, díszítetlen.[7]

Müller, majd Banner publikálja Békásmegyer I. lelőhely néven. Az 1931-ben feltárt telepobjektumok leletei, valamint az urnasír hengeres nyakú kis bögréje, és az. 1. számú zsugorított csontvázas sír 2. számú kis bögréje elkallódtak.

1932–1933-ban Tompa Ferenc, és Müller Győző „Kollár János földjén, Ember Sándor nyaralójával szemben, a telek Duna fele eső végén" kezdik ásatásaikat. Az ásatási napló tanúsága szerint, a Dunántúli Vonaldíszes Kerámia kultúrájának nyomait, bádeni kultúra telepnyomát és az urnasíros kultúra egy urnasírját tárták fel. 1932 év legjelentősebb lelete a Triton csiga kürt, melyet először Tompa F. publikál. (Triton nodiferum, h.: 23,5 cm, egyik vége átfúrt, használattól kopott)[8]. Banner Békásmegyer II.[9] néven közli a lelőhelyen feltárt leletek egy részét, közte egy szalagfüles korsót és kis bögrét, amfora és fazék töredékeket,[10] és halsütő tálat.

Békásmegyer – Kollár földje és Békásmegyer – Vízmű (7. lelőhely, Banner által Békásmegyer – III. néven publikált) leletei gyűjteménybe kerülésük után összekeveredtek, a Tompa – Müller 1932-évi ásatás leleteit az 1936-ban, Szilágyi J. által végzett ásatás anyaga közé leltározták. (*13. kép 1–4*)

A Budapesti Történeti Múzeumban őrzött leletek között a késő rézkori leleteken kívül újkőkori, kora-és késő bronzkori, kelta és népvándorlás kori leletek is találhatók.[11]

A kerámialeletek párhuzamait a bádeni kultúra klasszikus fázisát képviselő leletek között találjuk meg. A 2. sír átfúrt talpas tálkájához hasonló ismert a budakalászi temetőből, az Andor u – Tress gyári sírok anyagában,[12] míg az ujjbenyomásos bordadíszű fazék, szalagfüles korsó és benyomott pontdíszes tál párhuzamait Keszthely-Apátdomb, Andor utca és Nevidzany leletei között is megtaláljuk.[13] A leletanyag Pavuková tipológiai sorrendjében báden III. fázist képviseli.

2. LELŐHELY PÜNKÖSDFÜRDŐ (1, 3–5. kép)

Leltárkönyvi bejegyzések tanúsága szerint 1954. októberében Kalicz-Schreiber Rózsa folytatott leletmentő ásatást Pünkösdfürdő területén. (A terület mai helyrajzi száma: 63625) Közmű árkából a későrézkori bádeni kultúra leletein kívül bronzkori és kelta kerámiatöredékek kerültek elő szórványosan.[14] Banner J. és Bognár-Kutzián I. Pünkösdfürdő területéről a kosztoláci kultúra leletét közlik tanulmányukban.[15]

Leletek:

Ujjbenyomásos és bevagdalt bordadíszes fazékperemek (*4. kép 1, 2, 5. kép 5–7*), melyek a telepek általános és gyakori kerámiája. Hasonló többek között az Andor utcai telepről ismert.[16] Szalagfüles korsó fültöredéke (*4. kép 5, 6*) és kannelúrás oldaltöredékek (*3. kép 1–4*), melyek párhuzamát Nevidzanyból és az Andor utcából ismerjük.[17] Kétosztatú tál töredékek (*3. kép 5, 6*) benyomkodott pontdíszes és kannelúrával díszített, melynek analógiái ismertek többek között Nevidzany 3/70 objektumából,[18] Beladicéről[19] és az Andor u. – Tress gyár sírjából.[20] Tál ansa lunata szerűen kicsúcsosodó peremtöredéke (*4. kép 12*), melynek párhuzama az Andor utcából,[21] Nevidzany és Červeny-Hradok[22] lelőhelyeken is előkerült. Tálka (*5. kép 3*) lapos aljú, enyhén profilált bevagdalt díszítéssel. Párhuzamai a kultúra klasszikus és késői fázisából ismertek, így az Andor utcából és Pécs-Vasas lelőhelyről,[23] a Černavoda III alapokon kialakult Cotofen III (késői fázis) kultúrában formailag analóg edénye ismert.[24] Lapos aljú, a perem fülé magasodó szalagfüles csésze (*5. kép 4*),

[5] MÜLLER-KUALES 1939. 4. t. 1a–d.

[6] MÜLLER-KUALES 1939. 4. t. 2a–c.

[7] MÜLLER-KUALES 1939. 4. t. 3. a–c.

[8] TOMPA 1942. 30. 4. t. 5.; lelet a Magyar Nemzeti Múzeumban.

[9] BANNER 1956. 69–70, 201. lh, 39. t, 41. t; MNM Adattár.: 145. B. III, 160. B. III.

[10] BANNER 1956. 39. t. 1–13; 41. t. 1–12.

[11] A leletanyag a Budapesti Történeti Múzeumban található, 67. 58, és B. 54. tételszámokon.

[12] BANNER 1956. 100. t. 16; ENDRŐDI 1997. 6. kép 1, 19. kép 4.

[13] BANNER 1956. 7. t. 22–24; ENDRŐDI 1997. 18. kép 2–4, 23. kép 5; PAVUKOVÁ 1974. 43. kép 1–3.

[14] Leletanyag a Budapesti Történeti Múzeumban P. 57.3.1–156. számokon.

[15] BANNER–KUTZIÁN 1961. 5. t. 9.

[16] ENDRŐDI 1997. 13. kép 4–6, 16. kép 1–6.

[17] PAVUKOVÁ 1974. 20–23; ENDRŐDI 1997. 6. kép 8.

[18] PAVUKOVÁ 1974. 46. kép 26.

[19] PAVUKOVÁ 1974. 72. kép 1.

[20] ENDRŐDI 1997. 1. kép 7.

[21] ENDRŐDI 1997. 36. kép 3, 37. kép 8.

[22] PAVUKOVÁ 1974. 44. t. 21, 6. t. 4.

[23] ENDRŐDI 1997. 7. kép 3, 8. kép 4; BONDÁR 1982. 37–38, 1. kép 6.

[24] ROMAN 1976. 114. kép 4.

melynek párhuzama ismert a budakalászi temetőből, fül nélküli változata pedig Palotabozsokról.[25]

A leletek a bádeni kultúra klasszikus fázisát (Pavuková, a Nevidzany típusú leletekkel jellemzett báden III) képviselik.

4. LELŐHELY, PÜNKÖSDFÜRDŐ, BUSZMEGÁLLÓ, NYUGATI OLDAL (1. kép)

Nagy László 1960 októberében Pünkösdfürdő környékén (Pünkösdfürdő nyugati oldal) végzett leletmentő ásatásáról készült jelentésében említést tesz egy „részben bolygatott csontvázas sírról", mely „Pünkösdfürdő autóbusz megállójának kis épülete mögött" került elő. A sír, melynek mélysége ~80 cm volt négy igen rossz megtartású edényt tartalmazott: egy kis tálat és bögrét, valamint két fazekat. A leltárkönyvi bejegyzésekből egy töredékes merice ismeretes,[26] amely a klasszikus fázis jellegzetes kerámiatípusa. Nagy L. a leleteket kapcsolatba hozza az 1932-es Tompa-Müller féle ásatással.

7. LELŐHELY, BUDAPEST III. KERÜLET, BÉKÁSMEGYER–VÍZMŰVEK ÉS ÜDÜLŐJE (1, 6–25. kép)

Pünkösdfürdőtől 500 méterre, északra Szilágyi János folytatott ásatásokat 1936-ban, a terület mai helyrajzi száma: 63625. A szűkszavú beszámolókból kiderül, hogy hulladékgödröket és tűzhelyeket tártak fel. A korai publikációkban a két nagyméretű hombáredényt, kannelúrás kis bögréket és kerámiatöredéket közöltek, Békásmegyer III. lelőhely néven.[27] A késő rézkori bádeni kultúra leletein kívül szórványosan újkőkori, középső bronzkori, és - az intenzívebb megtelepedésre utaló - nagyobb mennyiségű kora-, és késő bronzkori, kelta és népvándorláskori leletek is előkerültek.[28]

Leletek:

Csészék. S profilú csészék, a perem fölé magasodó széles szalagfüllel (*24. kép 1*). Analógiája ismert Keszthely-Apátdomb,[29] Nevidzany,[30] Nitriansky Hrádok[31] leletei között.

Bögrék. Enyhén ívelt nyakúak, szalagfülük a perem fölé magasodik, a hason általában függőleges kannelúra dísz található (*7. kép 7–8., 8. kép 5, 9. kép 12, 12. kép 6, 20. kép 1–3, 24. kép 3, 25. kép 4, 8*). Többek között Úny,[32] Ossarn 10. gödör[33] anyagában találhatók hasonlók.

Tálkák. Egyenes, vagy legömbölyített aljú, enyhén profilált kis tálak (*11. kép 7, 12. kép 7, 25. kép 7, 9*). Párhuzamai a bádeni kultúra késői szakaszának leletei között találhatók (lásd buváti-11. lelőhely). Ossarn 10. gödör anyagában is megtalálható.[34]

Korsók. Hasas korsók enyhén kifelé ívelő nyakkal. A nyakon bekarcolt hálómintával (*25. kép 1*), hengeres nyakú, hasas szalagfüles kis korsó (*22. kép 15*), díszítetlen. Az előző változata a hason függőleges, és háromszög alakban elrendezett kannelúrával (*17. kép 5, 25. kép 12, 8. kép 8*), melynek párhuzama ismert Tlmace késő bádeni leletei között,[35] és ritkábban bordadíszítéssel (*16. kép 7*), amelyhez hasonlót legutóbb Kamenin lelőhelyről közöltek.[36]

Félgömbös tálak. Behúzott pereműek, modellált aljjal. Gyakran a perem alatt vagy a hason benyomott pontsor vagy lencsedísz látható, melyet néha plasztikus bütyök tör meg (*13. kép 3*), díszítetlen (*17. kép 2, 21. kép 4, 8.*), illetve benyomott pontsorral díszített (*17. kép 3, 21. kép 5*) változatai is ismertek. Hasonlók az Andor u.-i telepről,[37] Esztergom-Diósvölgy,[38] Nitriansky Hrádok[39] lelőhelyekről ismertek.

Kónikus tálak. Több féle variációja került elő, melyek többsége kerámiatöredék: kónikus tál kétsoros pontdísszel, fül nélkül (*7. kép 4, 24. kép 8*), kétsoros pont dísz alatt hálómintával (*25. kép 13*), szubkután füllel (*22. kép 12*), lencse sorral (*25. kép 11*). Tál bevagdalt peremtöredéke (*10. kép 3*) és ritkábban belső díszes peremtöredékek (*12. kép 9, 10*) sorolhatók ebbe a típusba, mely utóbbiak idősebbeknek tekinthetők.

Kétosztatú tálak. Díszítetlen gomb töredék (*9. kép 5*), az bekarcolt töredék, mely az únyi darabhoz hasonló (*12. kép 4*)[40] ismeretes a telepről.

Amforák. Nagyméretű hasas tárolóedény, ívelt nyakkal, a nyakhajlatban két szemben űlő átfúrt füllel. Kannelúra díszes (*13. kép 1*). (Banner az 1932. évi, tehát a Kollár földi leletek között publikálja, azonban az 1936-os ásatás anyaga közé leltározták. Hovatartozása ezért kétséges.)

Hombárok. Ívelt vagy hengeres nyakú, öblösödő hasú, lécdíszes, kannelúrás, illetve bordadíszes, nagyméretű tároló edények (*6. kép 1. 2, 11. kép 3–6, 13. kép 2. 16. kép 1, 5, 18. kép 9*). Ismert párhuzamai az únyi nagymé-

[25] BANNER 1956. 95. t. 27; 111. t. 4.

[26] Nagy László jelentése, a III. Békásmegyer-Pünkösdfürdő környékén, a Vízművek, valamint a Fővárosi Tanács üdülőjének területén és környékén 1960. október 6. - december 5-ig megszakításokkal végzett leletmentésről - BTM Adattár 35581, H 355-81. ltsz: 60.3.22.

[27] BANNER 1956. 70, 42. t. 5, 40.t.1-21; TOMPA 1942. 31. IV. t. 13-14. Leletek a BTM-ben találhatók, ltsz.: B. 55. 47, B 55. 56; B. 59., B. 54. 46. tételszámokon.

[28] Leletanyag a Budapesti Történeti Múzeumban található B. 54. 6-B. 54. 39. tételszámokon.

[29] BANNER 1956. 7. t. 13.

[30] PAVUKOVÁ 1974. 43. kép 4.

[31] TOČIK 1963. 4. kép 9.

[32] BANNER 1956. 15. kép 3.

[33] MAYER 1996. 52. t. 3.

[34] MAYER 1996. 49. kép 11.

[35] HABOVŠTIAK 1962. 3. kép 4.

[36] NEVIZANSKY 1999. 6. kép 7.

[37] ENDRŐDI 1997. 26. kép 1-4.

[38] BONDÁR 1987. 3. kép 3.

[39] TOČIK 1963. 5. kép 3.

[40] BANNER 1956. 17. kép 5.

retű hombáredények,[41] ide sorolhatók azonban a Kamenin és Ossarn 10. gödör és Iza széles kannelúrával díszített nagyméretű töredékei is.[42] Enyhén profilált ujjbenyomásos bordadísszel a peremén vagy hullámos perem kiképzéssel (*8. kép 1, 2, 14. kép 1–6, 16. kép 4, 19. kép 4–5, 21. kép 1–3, 23. kép 1–2*). Legközelebbi párhuzama az Únyon előkerült hullámos peremű és függőleges bordadíszű hombáredény. A fazék és hombáredények közötti átmenetet képezik a nagyméretű tárolóedények (*8. kép 9, 19. kép 6*).

Fazekak. Ívelt nyakú, csúcsos, átfúrt peremű (*7. kép 10*). Enyhén kihajló peremű, hasas, díszítetlen (*8. kép 4*), plasztikus bordával díszített (*9. kép 11, 12. kép 8, 22. kép 1–4*), enyhén kihajló peremű fazekak a has élen beszurkált pontsorral (*10. kép 8*). Hasonló Pécs-Vasas késő báden leletei között található, csakúgy mint az u.n. „Becher" típusú kihajló peremű kerámiatípus párhuzama (*10. kép 7*).[43]

Orsógombok (*20. kép 12, 13*) és halsütő tál fogóbütykös töredéke (*15. kép 12*).

A Békásmegyer Vízművek területén 1936-ban feltárt leleteket a bádeni kultúra késői szakaszát jellemző leletek közé soroljuk, párhuzamba állíthatók Úny, Nitriansky Hradok-Zámecek, I a és Kamenin lelőhelyek anyagával (V. N. Pavuková terminológiája szerinti báden IV). Néhány kerámiatípus, mint például a belsődíszes táltöredékek idősebbeknek tekinthetők, ugyanakkor a kosztoláci kultúra leletei is szórványosan megtalálhatók a leletanyagban (*17. kép 6, 23. kép 10, 11*).

8. LELŐHELY, BUDAPEST III. KERÜLET BÉKÁSMEGYER–GÁZCSŐÁROK (1. kép)

Nagy László 1960-ban, Pünkösdfürdőtől a vízművek irányába húzódó gázcsőfektetést megelőzően leletmentést folytatott. A vízművek területén lévő szakasz feltárása során későbronzkori urnamezős kultúra és kelta telep gödreit tárta fel, a XI. sz. gödörrészből egy késő rézkori szalagfülű bögre került elő. A lelőhely mai helyrajzi száma: 63629.[44]

9. LELŐHELY, BUDAPEST III. KERÜLET A VOLT FŐVÁROSI TANÁCS ÜDÜLŐJE (1, 32. kép 6–8)

A vízművek területének szomszédságában, attól északra lévő területen (melynek hrsz: 63625) 1955-ben Schreiber Rózsa végzett leletmentést[45] melynek során a bádeni kultúra zsugorított csontvázas sírját tárták fel. 1960-ban Nagy László gázcsőfektetést megelőzően az üdülő területétől nyugatra húzódó gázcsőárokban 6 gödörről tesz említést, melyek leletanyaga bronzkori és kelta kerámiatöredékeket tartalmazott és a vízművek területén feltárt leletekkel állítja párhuzamba.[46]

1955 november 15-én jelentették, hogy a Békásmegyer-Pünkösdfürdő, Kossuth Lajos üdülőpart 864 hrsz.-ú területén, kerítés oszlopok alapozása közben emberi csontvázra akadtak. A leletmentést Schreiber Rózsa és Molnár Erzsébet végezték. Megállapították, hogy –60 cm mélyen egy jobb oldalára fektetetett É–D-i irányítású zsugorított csontváz volt, melyet az építkezés dolgozói előzőleg kiástak. A helyszínen csak a csontváz bolygatott törzse volt. A sír mellett egy lapos kő volt, amely valószínűleg a sírból származhatott. A váz becsült hossza 170 cm. A zsugorítás mértéke nem ismert. A karok zsugorítva voltak, arc elé húzva. A lábtól keletre, 30 cm-re kerámiatöredékek kerültek elő.[47]

Leletek:

Szürke csésze töredéke, szalagfül csonkjával, a fül mellett és annak vonalában beszurkált kettős pontsor húzódik (*32. kép 6*). Szürkésbarna, egyenes aljú edény töredéke (*34. kép 8*). Szubkután fültöredék (*32. kép 7*). A benyomott pontsor díszítés két sorban való alkalmazása a bádeni kultúra postbolerázi időszakára jellemző. Így az előkerült néhány kerámiatöredéket a Nevidzanyban előkerült leletekkel párhuzamosíthatjuk. (Pavuková, báden III)

11. LELŐHELY, BUDAPEST III. KERÜLET BÉKÁSMEGYER–KOSSUTH L. ÜDÜLŐPART, BUVÁTI VÍZI SPORTTELEP (1, 26–31. kép)

1962-ben, majd 1963-ban a volt Fővárosi Tanács üdülőjétől kb. 200 méterre, északra G. Csánk Vera folytatott ásatásokat a buváti vízi sporttelep területén (hrsz: 63631).[48]

Közvetlenül a Duna partján a partra merőleges irányú 134 m hosszú árkot ástak. 52 m-es szakaszon számtalan gödör metszete volt megfigyelhető. A Duna áradásai miatt a további szakaszon gödrök elszíneződését nem tudták megfigyelni. Az I. és II. ásatási szelvényben (*26. kép*) a korabronzkori nagyrévi kultúra 3–3 gödre, valamint kelta kerámiatöredékek kerültek napvilágra. A 100 m2 nagyságú, III. számú szelvényben egy a Ludanice kultúra zsugorított csontvázas temetkezése (Csánk V. által bodrogkeresztúrinak meghatározott), a korabronzkori Makó kultúra hulladékgödrei, egy a magyarádi kultúra import kis bögréje, kelta telepobjektumok és a bádeni kultúra gödrei kerültek feltárásra (a késő rézkori leletanyagból 5 db kerámia töredéket publikált az ásató 1964-ben). A terület Dunától távolabb eső részén a kosztoláci kultúra kerámiatöredékei kerültek felszínre.[49]

[41] BANNER 1956. 15. kép 15; 16. kép 14.

[42] NEVIZANSKY 1999. 6. kép 1; MAYER 1996. 39. kép 1; PAVUKOVÁ 1968. 20. kép 15.

[43] BONDÁR 1982. 1. kép 3, 6.

[44] Nagy László 1962 ásatási jelentése, BTM Adattár: 355. 81. 1962, ltsz: 63. 3. 23.

[45] SCHREIBER 1956. ArchÉrt 94; ArchÉrt 1957 82. ltsz: P. 57. 6. 1.-3.

[46] Nagy László 1962 ásatási jelentése, BTM Adattár: 355. 81.

[47] BTM Adattár: Schreiber Rózsa jelentése az 1955. November 15.-i Békásmegyer-Pünkösdfürdőn végzett leletmentésről.

[48] CSÁNK 1964. 201–214; leletanyag a BTM-ben, ltsz: 65. 13, 65. 1. tételszámokon. BTM Adattár: 375-77. Csánk V. beszámoló jelentése.

[49] CSÁNK 1964. 11. kép 1, 3.

A bádeni kultúra leletei a publikációban megjelent III. kutató szelvény objektumain kívül (4, 5, 6, 12, 13. gödrök) a II. VI. és VIII. szelvényekben is napvilágra kerültek (*26. kép*). A III. szelvény objektumai közül említésre méltó a 4. számú, melyben egy kutya csontváza feküdt. A 13. számú objektumot az ásató „lakógödörként" publikálta. Nagysága 2,80 x 2,40 m, alja középen bemélyül, legnagyobb mélysége 70 cm. A középen lévő mélyedésben tűzhely volt, átégett csontokkal. Ebben a legalsó szintben kerámia nem került elő. A tűzhely körüli magasabban lévő területen, tehát a gödörkitöltés felső rétegében került elő a jellegzetes bádeni leletanyag.

Az állatcsont-anyag vizsgálatát Bökönyi Sándor végezte el, ennek eredményeképpen első ízben tudták hitelesen bizonyítani a ló előfordulását a bádeni kultúrában. (Állatcsont-anyag: 4. gödör: ló, szarvasmarha, juh v. kecske, sertés, szarvas, 5. gödör: ló, szarvasmarha, sertés, hal, 12. gödör: juh, v. kecske, 13. gödör: ló, kutya, szarvasmarha, juh v. kecske, sertés, őstulok, szarvas.)[50]

LELETEK:

Csészék. S profilú csésze, a perem fölé magasodó széles szalagfüllel, a hason benyomott pontdísszel. A szalagfül belső része is hasonlóan díszített (*29. kép 13 a–b*). Az alacsony, lapos aljú típusok párhuzamait elsősorban a kultúra fiatalabb szakaszának lelőhelyein, így Budapest-Andor utca, Hódmezővásárhely, Center, Palotabozsok leletei között.[51]

Bögre. Enyhén ívelt nyakú, a hason függőleges kannelúra díszítéssel. Szalagfüle letört (*29. kép 7, 31. ép 6*). A bádeni kultúra klasszikus szakaszának tipikus kerámiaformája. Budapest, Andor utca, Keszthely-Apátdomb, Nevidzany és Červený-Hradok lelőhelyeken gyakori előfordulásuk.[52]

Korsó. Alacsony, szalagfüles korsó. Hengeres nyakú, pereme enyhén kifelé hajlik, szalagfüle a perem fölé magasodik. Nyak alatt benyomott lencsesor díszíti. (*27. kép 1*). A klasszikus bádeni kultúra lelőhelyein kettős benyomott pontsorral, és bekarcolt hálómintával díszített variánsai többek között a Budapest, Andor utcai, Szikra és Röszke lelőhelyeiről ismert.[53] Hasonló korsóforma (töredékek), a hason függőleges kannelúrával díszítve (*27. kép 3, 29. kép 10*).

Tálkák. Lekerekített aljú, ívelt nyakú tál (*29. kép 16*), kettős benyomott pontsorral, illetve a peremen bevagdosással díszítve. Párhuzama ismert az Andor utcai telepről[54] és a bádeni kultúra késői fázisának leletei között, Pécs-Vasas[55] és Kamenin[56] lelőhelyről.

Félgömbös tál. Behúzott peremű, lencsesorral díszített töredéke (*27. kép 10*). Andor utcai telepről,[57] Nevidzany[58] lelőhelyről, a kultúra klasszikus fázisát képviselő lelőhelyekről ismeretesek.

Kónikus tálak. A kónikus tálakon gyakori a kétsoros pont, vagy rovátka, dísz ami alatt bekarcolt hálóminta van. A tálak vagy fül nélküliek, vagy szubkután fülűek (*30. kép 5, 9*). Az előző változata, a perem belső oldala kannelúrával díszített (*27. kép 6., 31. kép 1*), hasonlók ismeretesek Červený Hradokról és Nevidzany lelőhelyről.[59]

Fiatalabb típus, amikor a perem ansa lunata szerűen kicsúcsosodik, amely leggyakrabban a szubkután fül felett látható (*28. kép 9*). Párhuzama Andor utcából,[60] Nevidzany és Červený-Hradok [61] lelőhelyeken is előkerült.

Kétosztatú tál. Egy töredéke került napvilágra (*29. kép 12*).

Fazék. Enyhén profilált típus, a peremen plasztikus bordadísszel. A telepek általános és gyakori kerámiája (*28. kép 2–4, 29. kép 2, 30. kép 1, 31. kép 12*). Ansa lunata fülű változata (*29. kép 3*), mely fazék típus a klasszikus fázis elején lép fel, eleinte szalagfüllel, később ansa lunatával. Jó párhuzamai ismertek az Andor utcai telepről,[62] Üllőről, és Červený-Hradokról.[63]

Amfora alakú edények. Hullámos peremtöredéke (*29. kép 1*), valamint egy kannelúrás nyaktöredék (*28. kép 1*) ismert a telepről. Ez utóbbiról Pavuková állapította meg, hogy előfordulásuk gyakoribb a Červený-Hradok III. szelvényben és Tekovsky Hradokon, mint Nevidzanyban, így véleménye szerint idősebb típusnak tartható,[64] azonban Békásmegyeren a kultúra fiatalabb fázisába sorolt edényen is látható. (lásd. 7. lelőhely)

Mericék. Településünkön négy töredékes darabja került elő (*27. kép 2, 8, 9, 30. kép 10*).

A leletanyag túlnyomó többsége tipológiailag párhuzamba hozható Budakalász, Andor utca, Keszthely-Apátdomb, Nevidzany és Červený-Hradok I–II. szelvény anyagával, ugyanakkor néhány kerámia az ezt megelőző, illetve (Pavuková, báden III időszakot) követő fázist képviselik. A lelőhelyen szórványosan a kosztoláci kultúra leletei is előkerültek.

[50] CSÁNK 1964. 209.

[51] ENDRŐDI 1997. 123, 8. kép 7; 19. kép 2; BANNER 1956. 54. t. 9–10; 110. t. 2; KALICZ 1963. 5. t. 3.

[52] ENDRŐDI 1997. 6. kép 2; 8. kép 6; BANNER 1956. 5 t. 15; PAVUKOVÁ 1974. 39. t. 3; 17. t. 10; 19. t. 3.

[53] ENDRŐDI 1997. 4. kép; BANNER 1956. 28. t. 13; 58. t. 3.

[54] ENDRŐDI 1997. 7. kép 3. 8.

[55] BONDÁR 1982. 37–38, 1. kép 6.

[56] NEVIZANSKY 1999. 9. kép 4.

[57] ENDRŐDI 1997. 26. kép 1–4; 38. kép 2.

[58] PAVUKOVÁ 1974. 259.

[59] PAVUKOVÁ 1974. 10. kép 2; 31. kép 11, 12.

[60] ENDRŐDI 1997. 36. kép 3; 37. kép 8.

[61] PAVUKOVÁ 1974. 44. t. 21; 6. t. 4.

[62] ENDRŐDI 1997. 9. kép 16; 11. kép 5–6.

[63] BANNER 1956. 34. t. 34; PAVUKOVÁ 1974. 35.kép 6.

[64] PAVUKOVÁ 1974. 278.

13. LELŐHELY. BÉKÁSMEGYER –KOSSUTH LAJOS ÜDÜLŐPART

13.A LELŐHELY, KLEMENT GOTTWALD GYÁR ÜDÜLŐ (1, 32. kép)

1957-ben történt lelet beszolgáltatást követően 1960-ban Nagy László végez rövid leletmentést a területen a BUVÁTI telektől 2 telekkel Északra (hrsz-ok: 63634, 63633). Újkőkori és korabronzkori leleteken kívül szórványosan a bádeni kultúra kerámiatöredékei is előkerültek, közte 3 lapos aljú merice, valamint a kosztoláci kultúra kerámiatöredéke (*32. kép 2-5*).[65]

13. C. LELŐHELY BÁNYÁSZATI TERVEZŐ INTÉZET ÜDÜLŐJE (1, 32. kép)

1963-ban G. Csánk Vera a Bányászati Tervező Intézet üdülője területén folytatott leletmentést. La Tène D lelohely közelében, gödörásás közben „5 cm vastag égett rétegből mindössze 1 péceli kultúrás merice töredéke került elő (*32. kép 1*)."[66]

ÉRTÉKELÉS

A késő rézkori bádeni kultúra Békásmegyer-Dunapart 3 km-es szakaszán feltárt régészeti lelőhelyek és leletanyaguk sajátosságait az alábbi táblázatban foglaltuk össze. Békásmegyer-Kollár földje, Pünkösdfürdő és Pünkösdfürdő nyugati oldala „buszmegálló" néven jelzett lelőhelyek (1, 2, 4.), területi és tipológiai sajátosságaik alapján régészetileg összetartoznak. Ugyanez mondható el Békásmegyer-Vízművek üdülője és Békásmegyer-gázcsőárok (7, 8.) néven nyilvántartott lelőhelyekről, valamint Békásmegyer, Klement Gottwald gyár üdülő és Bányászati Tervező Intézet üdülője (13. a, 13. b.) lelőhelyek összetartozásáról.

Lelőhelyek	Település Telepnyom	Temetkezés	Idősebb klasszikus bádeni kult. /Fonyód–Szeghalom/	Klasszikus bádeni kult. /Budakalász–Andor u./	Késő bádeni /Úny – Ózd/	Kosztoláci Kultúra
1.	■	●▲		✖——✖		
2.	■			✖——✖		✖
4.		●		✖		
7.	■			✖	✖✖	✖
8.	❑			✖		
9.		●		✖——✖		
11.	■		✖	✖——✖	✖	✖
13.a	❑			✖		✖
13.c	❑			✖		
Pavuková tipológiája		**Báden**	**II.a b**	**III**	**IV.a b**	
Neustupny			B		C D	E
Mayer				Ossarn I		Ossarn II

Jelmagyarázat

■ telepnyom
❑ telepre utaló szórvány
▲ urna sír
● zsugorított csontvázas sír
✖ szórványos
✖✖ meghatározóan sok

1. táblázat. Kerámia típusok kronológiai megoszlása

[65] Leletanyag a BTM-ban 66.6, 66.17. tételszámokon található

[66] Csánk Vera jelentése a III. Békásmegyer-Kossuth Lajos üdülőparton a Bányászati Tervező Intézet területén folytatott leletmentésről. 1963. július 25. BTM Adattár (49-79, RégFüz I. 14 (196) 2. leletanyag a BTM-ben, ltsz: 63. 3. 1.

A késő rézkori települések és temetkezések a Duna egykori partján húzódtak É-D-i irányban, melyek kiterjedése kelet felé helyenként elérte a 250-300 métert. A Duna fővárosi szakaszán (és mellékpatakjai partján) további települési láncolat mutatható ki. A temetkezések Békásmegyeren a telepekhez köthetők, önálló temetők az általunk vizsgált területen nem fordultak elő.

A bolerázi és a bádeni kultúra fonyódi típusú, leletei nem kerültek elő. Békásmegyer-Dunaparton intenzív megtelepedés a kultúra klasszikus és késői fázisában mutatható ki, mely időszak párhuzamba állítható Ossarn I, és Pavuková II/b - IV/a tipológiát jellemző leletekkel, ugyanakkor a kosztoláci kultúra szórványos leletei is ismertek a területről, melyek a kultúra epizódszerű megtelepedését jelzik.

Békásmegyer-Kollár földje (1. lelőhely), Pünkösdfürdő (2. lelőhely), a volt Fővárosi Tanács üdülője (9. lelőhely) néven nyilvántartott lelőhelyek anyaga egyértelműen a bádeni kultúra klasszikus fázisába sorolhatók, ugyanakkor Békásmegyer-Vízművek üdülője (7. lelőhely) és buváti vízi sporttelep (11. lelőhely) területén feltárt lelőhelyek leletanyagában a késő bádeni leletek is képviselve vannak.

A bádeni kultúra kosztoláci fejlődést megelőző legkésőbbi leleteinek a Békásmegyer-Vízművek anyaga felel meg, mely párhuzamba állítható Úny, Iža II és Nitriansky Hradok-Zámeček késő bádeni leleteivel. Pécs-Vasas, Palotabozsok késő báden-kosztolác (Mayer által II. fázisba sorolt), valamint Iža III. fázis leleteivel jellemzett zárt leletanyag Békásmegyer területéről nem ismert, a kosztoláci kultúra leletei szórványosan fordultak elő a leletegyüttesekben.

Egyúttal megállapítható, hogy Békásmegyeri-Duna-part települései és temetkezései, leletanyaguk tipológiai sajátosságait tekintve legszorosabban Délnyugat Szlovákia és Kelet-Ausztria területein, a késő rézkori bádeni kultúra idején végbement változásokhoz kötődnek.

IRODALOMJEGYZÉK

BANNER 1956 — BANNER, J.: Die Péceler kultur. ArchHung 35. Bp. 1956.

BONDÁR 1982 — BONDÁR, M.: Spätkupferzeitliche Siedlung in Pécs-Vasas. MittArchInst 10-11 (1980-1981) p. 25-44.

BONDÁR 1984 — BONDÁR, M.: Neuere Funde der Kostolac-und der Spätbadener Kultur in Ungarn. ActaArchHung 36 (1984) p. 60-84.

BANNER-KUTZIÁN 1961 — BANNER, J. - B. KUTZIÁN, I.: Beiträge zur Chronologie der Kupferzeit des Karpatenbeckens. ActaArchHung 13 (1961) p. 1-32.

CHEBEN 1984 — CHEBEN, I.: Sidlisko Badenskej Kultury v Bini. SlA 32 (1984) p. 173-177.

CSÁNK 1964 — G. CSÁNK V.: Megfigyelések a Békásmegyeri őskori telepen. ArchÉrt 91 (1964) p. 201-214.

ENDRŐDI 1992 — ENDRŐDI A.: Késő rézkori leletek Szigetszentmiklós-Üdülősoron. In: BTM Műhely 5. Bp. 1992. p. 63-82.

ENDRŐDI 1997 — ENDRŐDI A.: A késő rézkori bádeni kultúra Budapest, Andor utcai telepanyaga a kulturális kapcsolatok tükrében. BudRég 31 (1997) 121-175.

HABOVSTIAK 1962 — HABOVSTIAK, A.: Neolitické a eneolitické nalezu z Tlmác. ŠtZ 9 (1962) p. 265-271.

KALICZ 1963 — KALICZ, N.: Die Péceler (Badener) Kultur und Anatolien. StudArch 2. Bp. 1963.

KALICZ 1988 — KALICZ, N.: New results of the investigations on the Hungarian copper age. Rassegna di Archeologia 7 (1988) p. 75-103.

MAYER 1996 — MAYER, CH.: Die Stellung der Funde vom Grasberg bei Ossarn im Rahmen der Badener Kultur. MPK B. 30. Wien, 1996.

MÜLLER-KUALES 1939 — MÜLLER-KUALES, G.: Bestattungen der Badener Kultur auf alteren Siedlungstrümmern in Békásmegyer (Krottendorf) bei Budapest. MAG 69 (1939) p. 166-173.

NEVIZANSKY 1999 — NEVIZANSKY, G.: Novšie výskumy sídlisk l'udu Badenskej kultúry na južnom Slovensku. SlA 47 (1999) p. 67-89.

PAVUKOVÁ 1968 — PAVUKOVÁ, N. V.: Aeneolitische Siedlung und Stratigraphie in Iža. SlA 16 (1968) p. 353-433.

PAVUKOVÁ 1974 — PAVUKOVÁ, N. V.: Beitrag zum Kennen der Postboleraz-Entwicklung der Badener Kultur. SlA 22 (1974) p. 237-361.

ROMAN 1976 — ROMAN, P.: Cultura Cotofeni. BiArch 26. Bucuresti, 1976.

TOČIK 1963 — TOČIK, A.: K otazke mladého eneolitu na Juhozápadnom Slovensku. ŠtZ 10 (1963) p. 7-23.

TOMPA 1936 — TOMPA F.: Budapest őskora.TBM 4 (1936) p. 1-18.

TOMPA 1942 — TOMPA F.: Budapest az ókorban. In: Budapest története 1. Bp. 1942. p. 30-34.

FACTS CONCERNING THE PREHISTORIC SETTLEMENT HISTORY OF BÉKÁSMEGYER: SETTLEMENTS AND BURIAL-PLACES OF THE BADEN CULTURE FROM THE LATE COPPER AGE

The Danube bank in Békásmegyer - located in Budapest's 3rd district - is one of the capital's most significant archeological findspots. The area extends from the mouth of the Barát brook - which arrives from the direction of Budakalász - to Csillaghegy, the southern tip of the Szentendre island. In the west the area is bordered by Budakalász and Üröm. The capital's earliest excavations can be tied to the Danube bank in Békásmegyer, where several significant archeological findspots - representing time periods ranging from the Neolithic Age to the late Middle Ages - have been discovered (figure 1). During the rescue excavations - carried out continuously between 1931 and 1963 - 21 findspots were excavated. Nine of these brought forth finds which shed light on the settlements and burial-places of the Baden Culture from the late Copper Age. As only a fraction of the finds have seen publication, one of our aims was to remedy this situation. We defined the typological characteristics and were also able to conduct an examination of the relationship between the various late Copper Age settlements of the Békásmegyer microregion.

Following the area's geomorphological examination, it was established (F. Schweitzer, J. Balog) that chronologically the archeological findspots can be connected to three characteristic surface types: terrace layer No. II/a (26-32 thousand years old), the younger, unflooded early Holocene terrace No. I (more than 10 thousand years old) and the high summit and slooping incline layers found where the flood area forms and the foot of mountain/hill forms meet.

The late Copper Age settlements and burial-places ran north and south along the one-time bank of the Danube, at certain places extending eastwards as much as 250-300 meters. Along the Budapest section of the Danube (and on the banks of its subsidiary brooks) an additional chain of settlements can be detected. In Békásmegyer the burial-places are connected to these settlements. No separate cemeteries were discovered in the examined area.

Fonyód-type finds of the Boleraz and Baden Cultures were not found. Intensive settlement can be detected in the Culture's classic and late phases. Comparison can be drawn between the aforementioned periods and the typologically characteristic finds from Ossarn (I) and Pavuková (II/b-IV/a). Scattered finds from the Kosztolác Culture were also discovered in the area, indicating the Culture's episodic presence.

The material collected from the Békásmegyer-Kollár area (findspot No. 1), Pünkösdfürdő (findspot No. 2) and the holiday resort of the former Metroplitan Council (findspot No. 9) is beyond doubt from the classical phase of the Baden Culture. On the other hand, in the material of finds excavated at the Békásmegyer Water Company resort (findspot No. 7) and the BUVÁTI water-sports base (findspot No. 11), late Baden finds are also represented.

The material from the Békásmegyer Water Company resort consists of finds from the last period of the Baden Culture to come before the Kosztolác development. These can be compared to the late Baden finds from Úny, Iza II and Nitriansky Hradok-Zámecek. No finds typical of Pécs-Vasas, Palotabozsok late Baden-Kosztolác (classified by Mayer into phase II) and Iza phase III are known from the Békásmegyer area. However, scattered finds from the Kosztolác Culture were found in the material.

At the same time, it can be stated that from a viewpoint of the finds' typological characteristics, the settlements and burial-places of the Danube bank in Békásmegyer are most closely connected to the changes during the late Copper Age Baden Culture in southwestern Slovakia and eastern Austria.

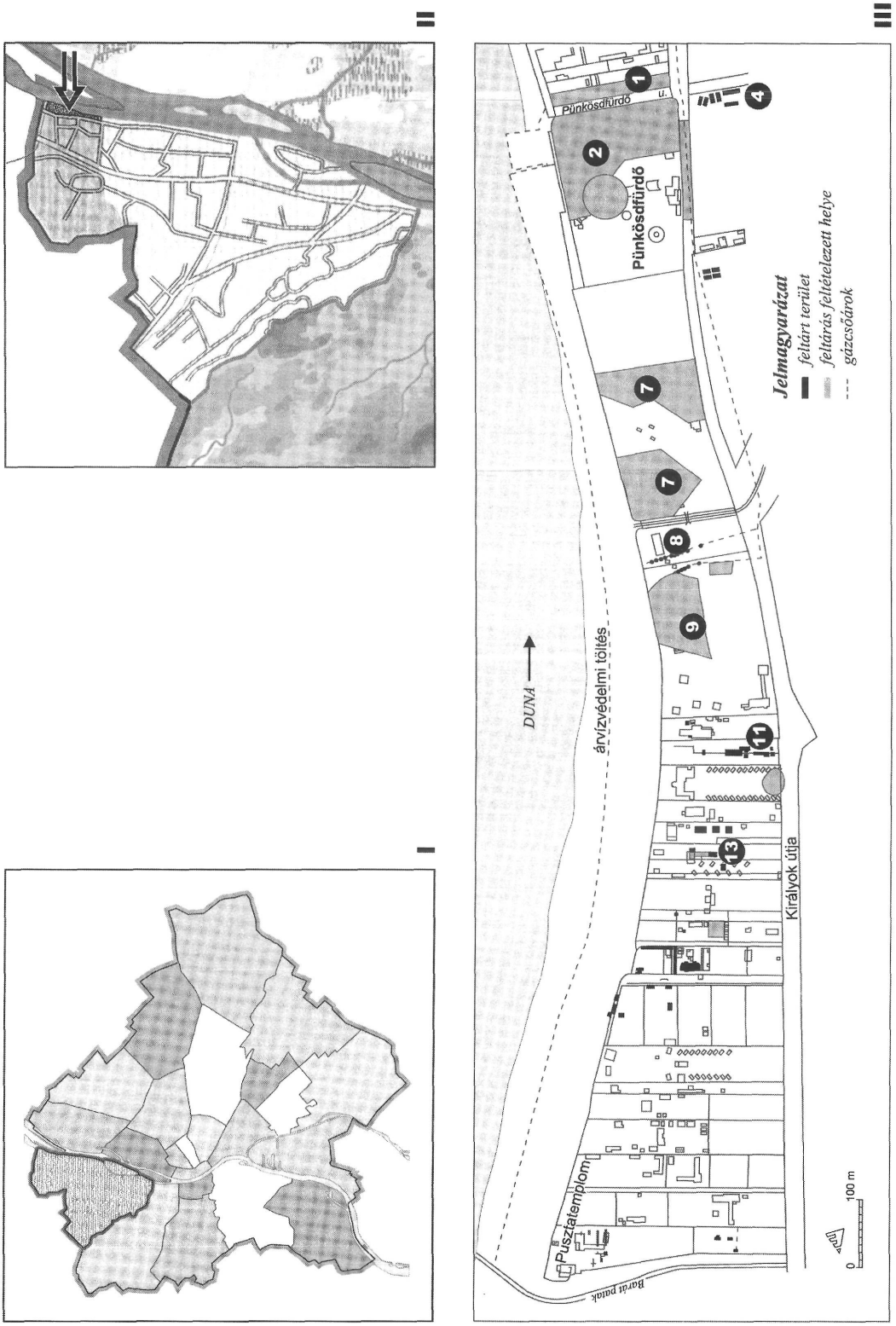

1. kép. I. Budapest III. kerület; II. Budapest III. kerület Békásmegyer; III. Békásmegyer–Dunapart a régészeti lelőhelyekkel (V. Vadász Éva után)

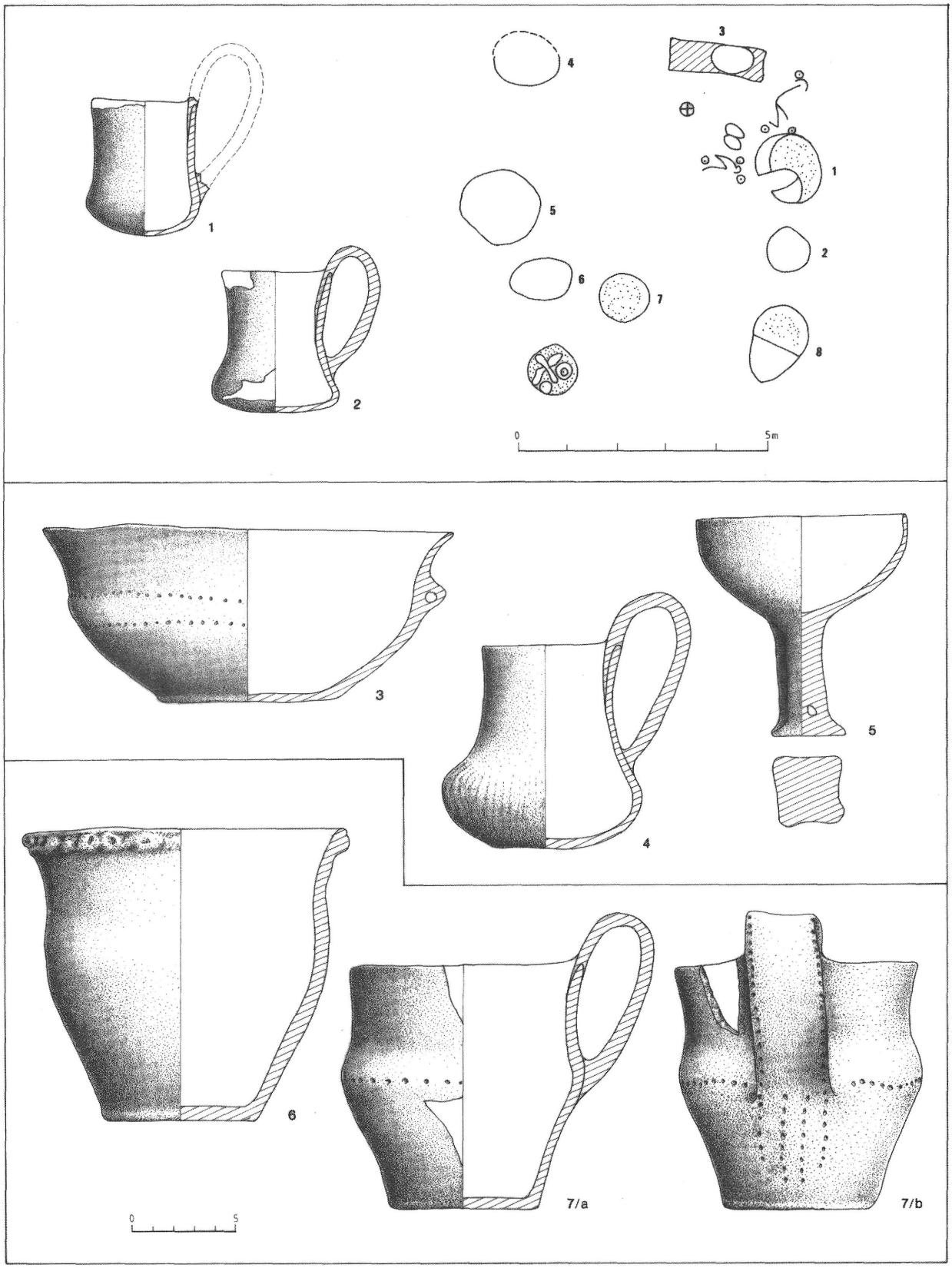

2. kép. 1–7. 1. lelőhely, Békásmegyer–Kollár földje 1932.

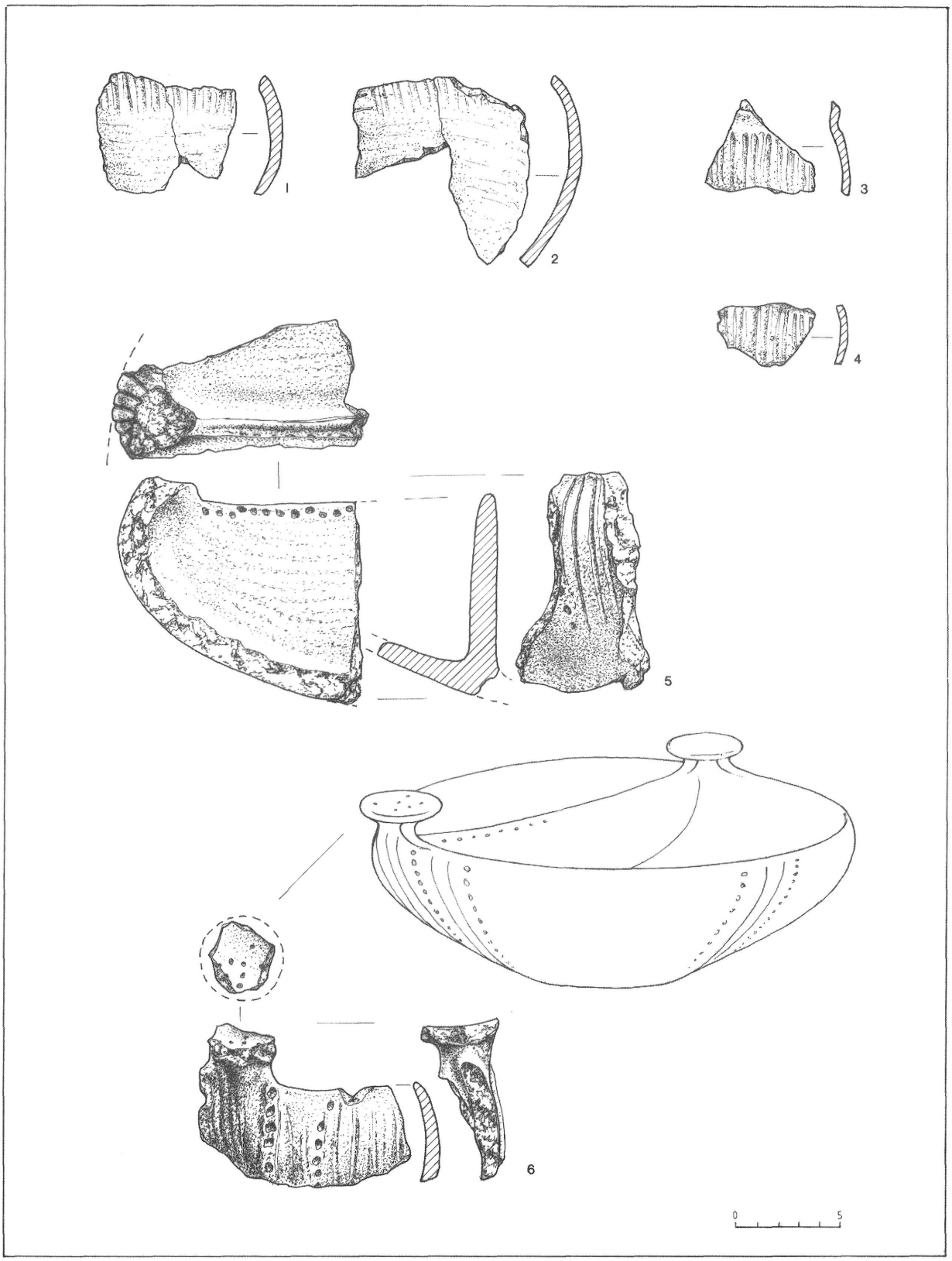

3. kép. 1–6. 2. lelőhely, Békásmegyer–Pünkösdfürdő 1954.

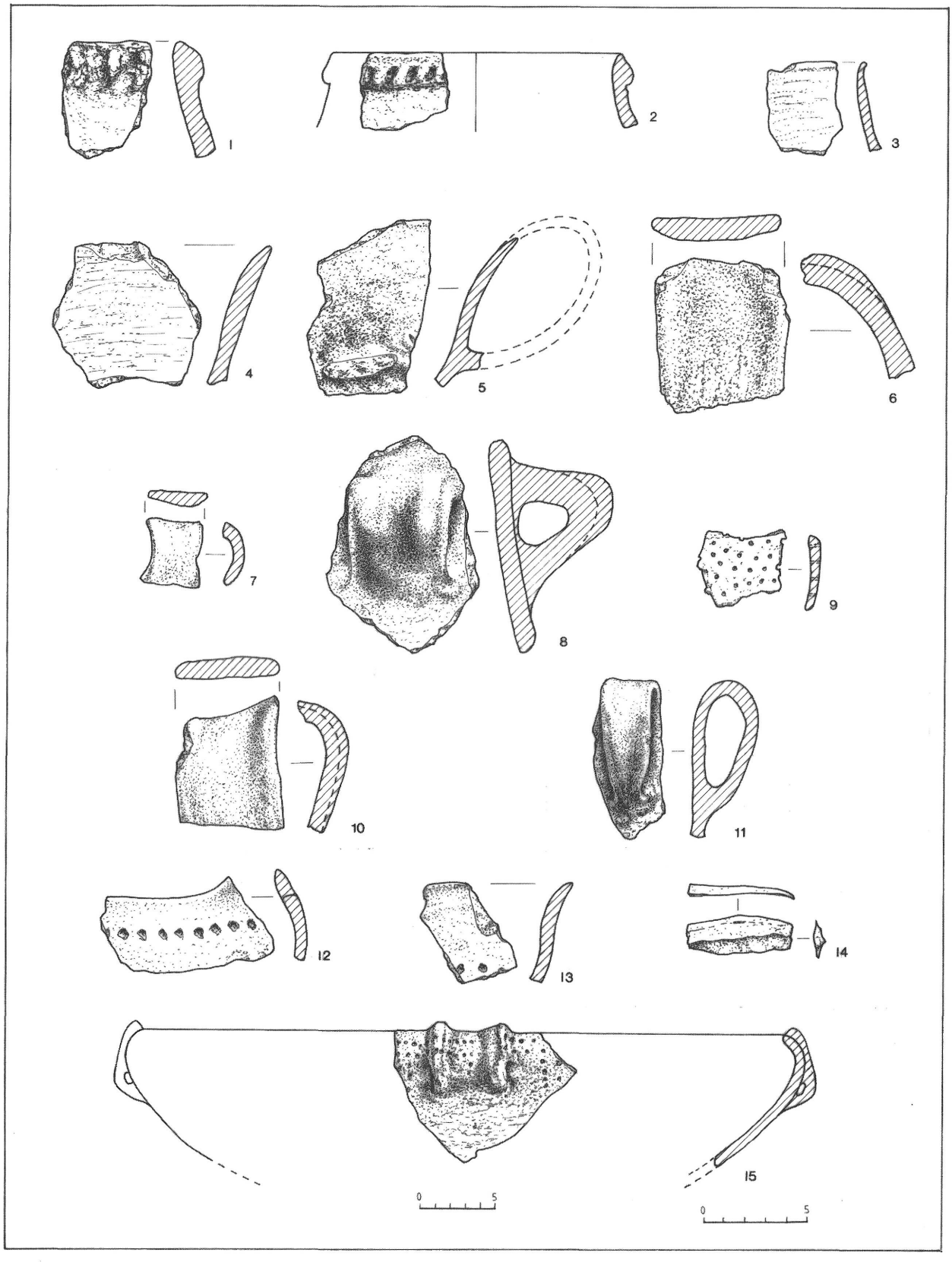

4. kép. 1–15. 2. lelőhely, Békásmegyer–Pünkösdfürdő 1954.

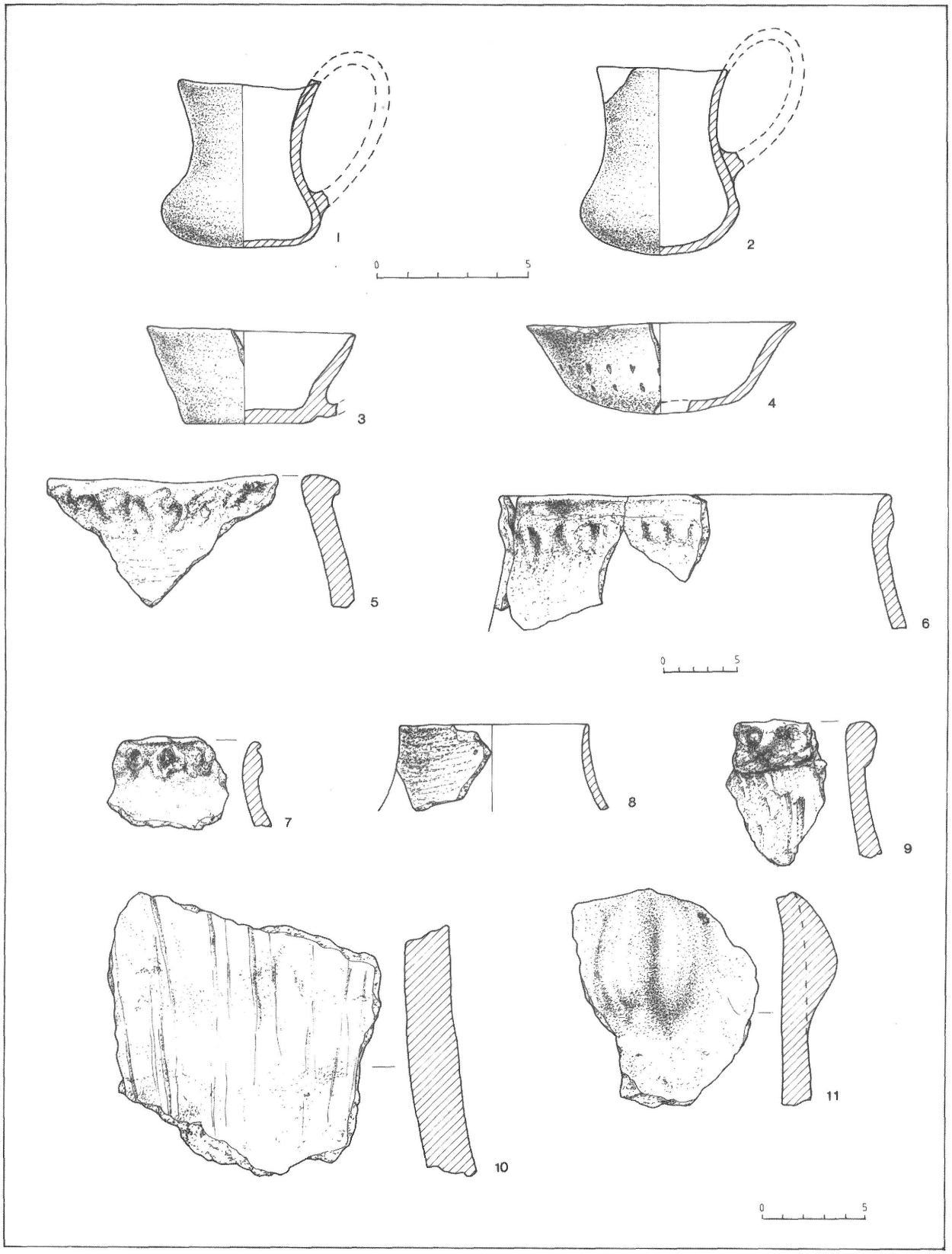

5. kép. 1–11. 2. lelőhely, Békásmegyer–Pünkösdfürdő 1954.

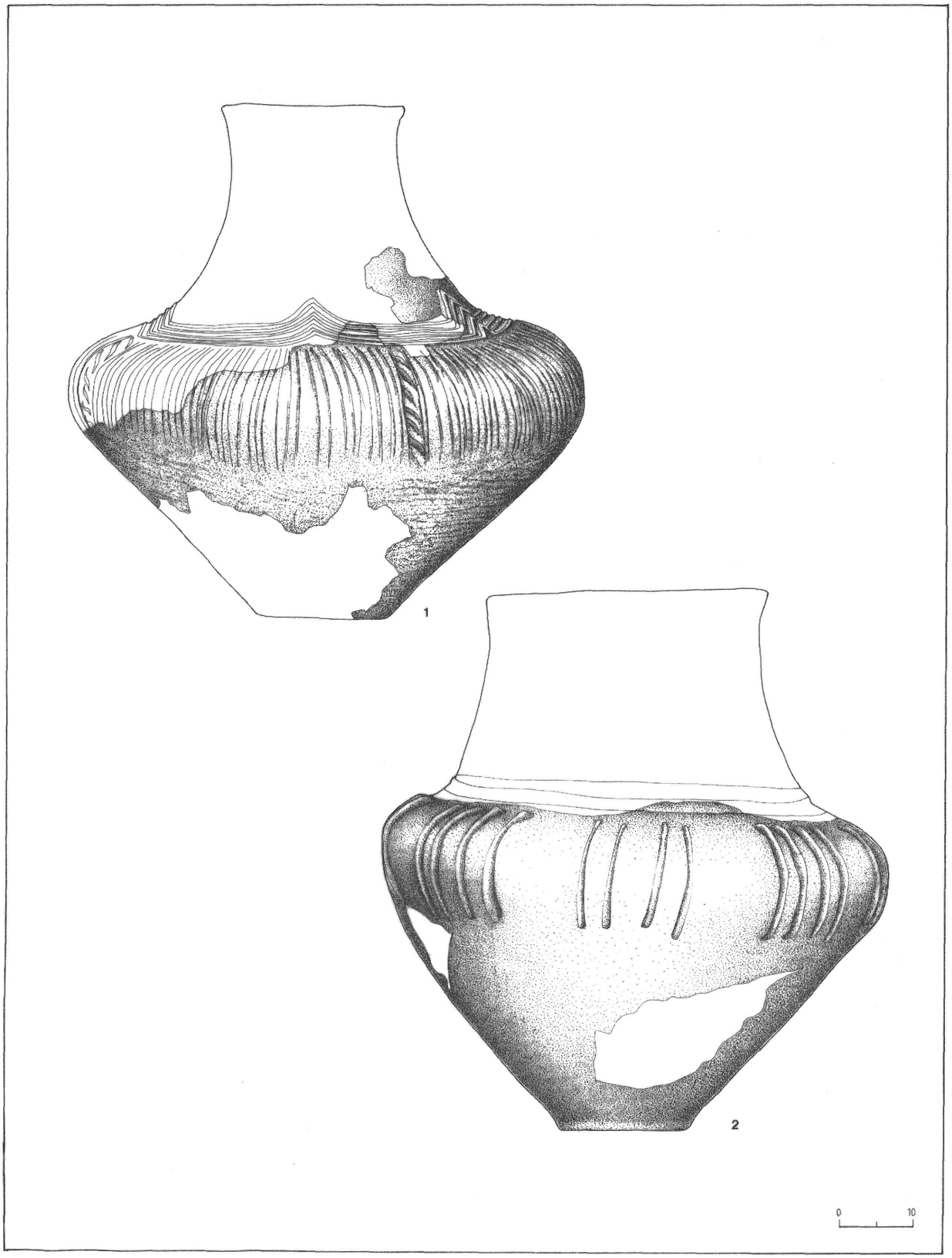

6. kép. 1–2. 7. lelőhely, Békásmegyer, Fővárosi Vízművek és üdülője 1936. 18. gödör

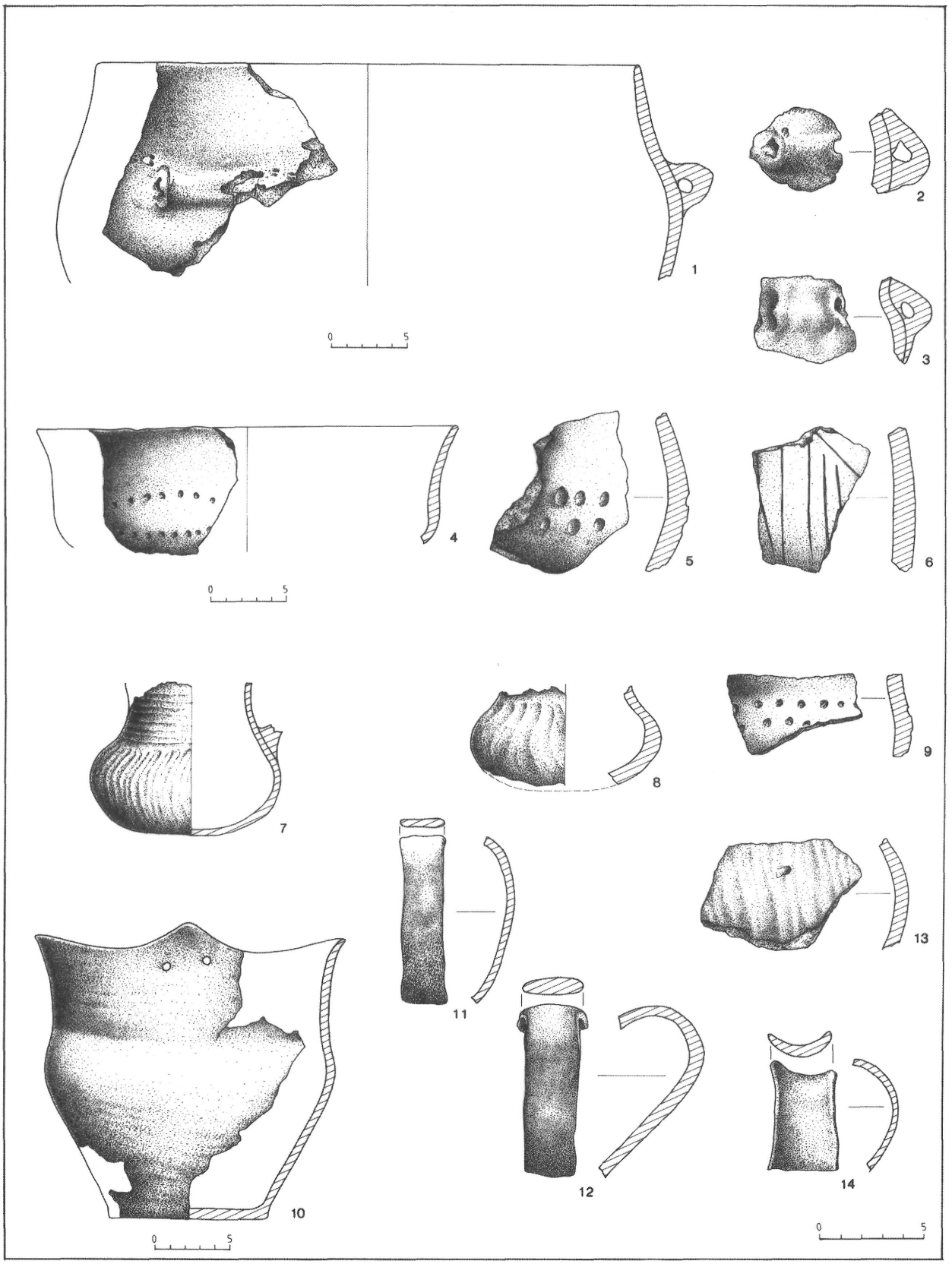

7. kép. 1–14. 7. lelőhely, Békásmegyer, Fővárosi Vízművek és üdülője 1936. 2, 4, 5, 6. gödrök

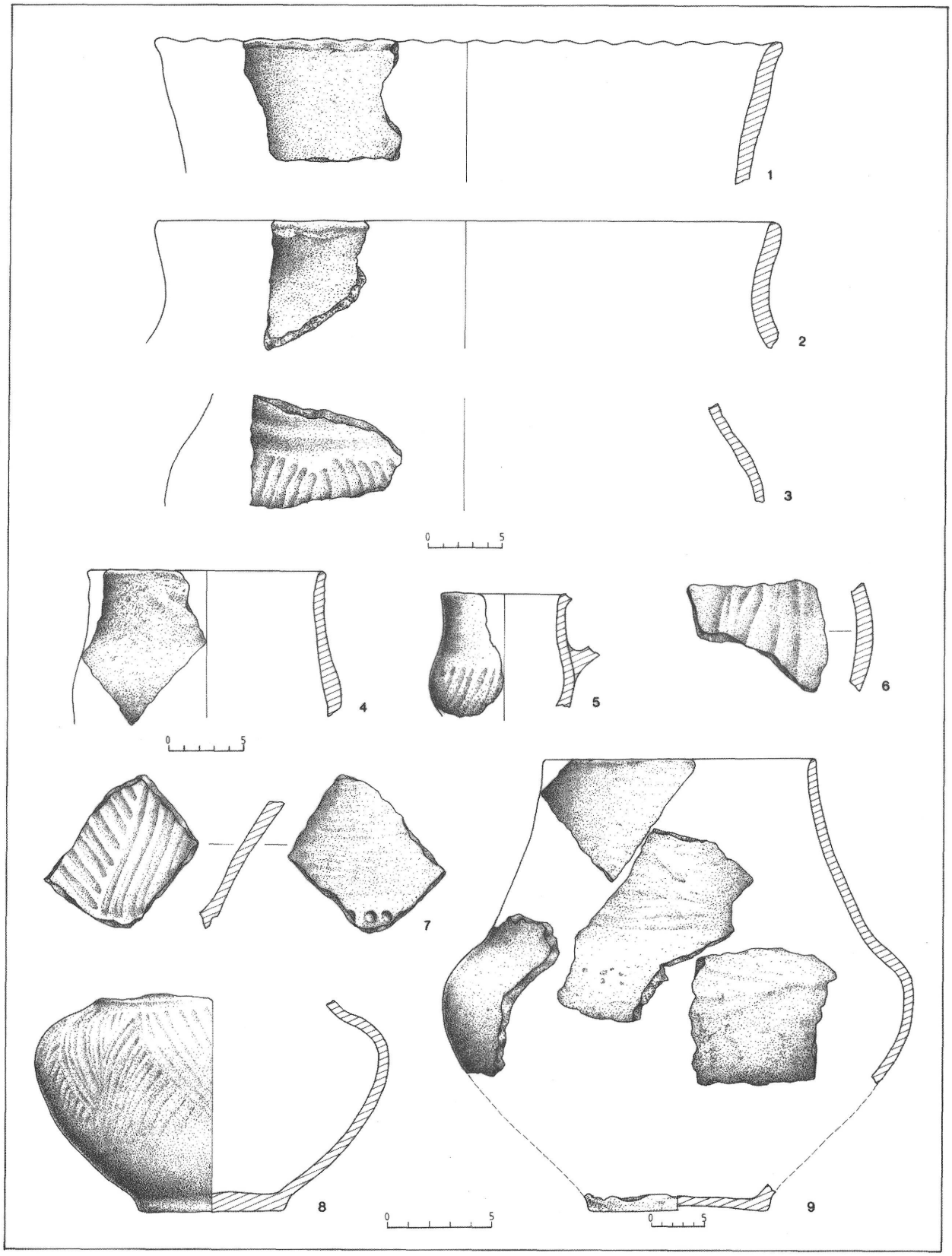

8. kép. 1–9. 7. lelőhely, Békásmegyer, Fővárosi Vízművek és üdülője 1936. 3. gödör

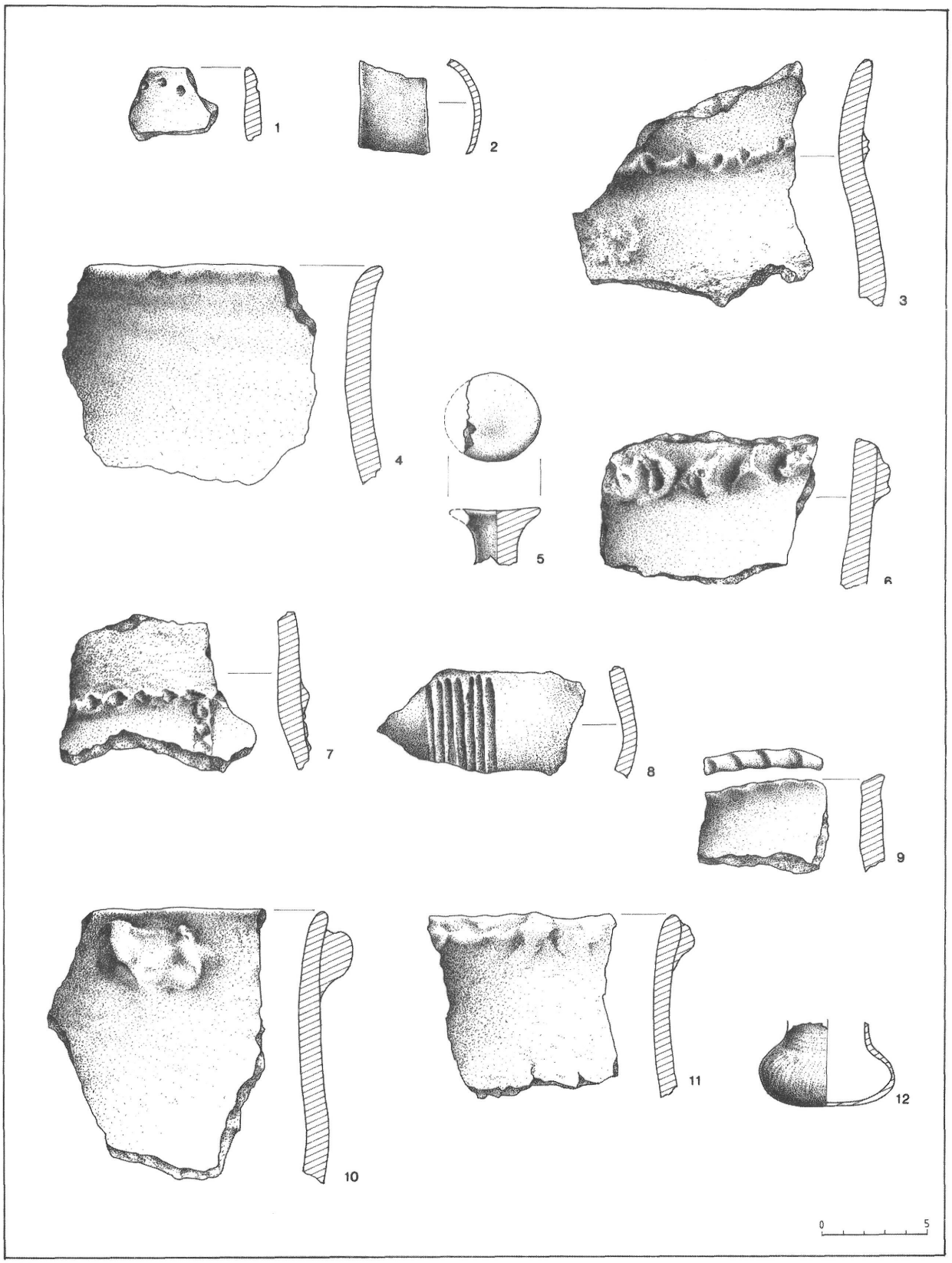

9. kép. 1–12. 7. lelőhely, Békásmegyer, Fővárosi Vízművek és üdülője 1936. 1–2: 7. gödör, 3–10: 8. gödör, 11: 13. gödör, 12: 10. gödör

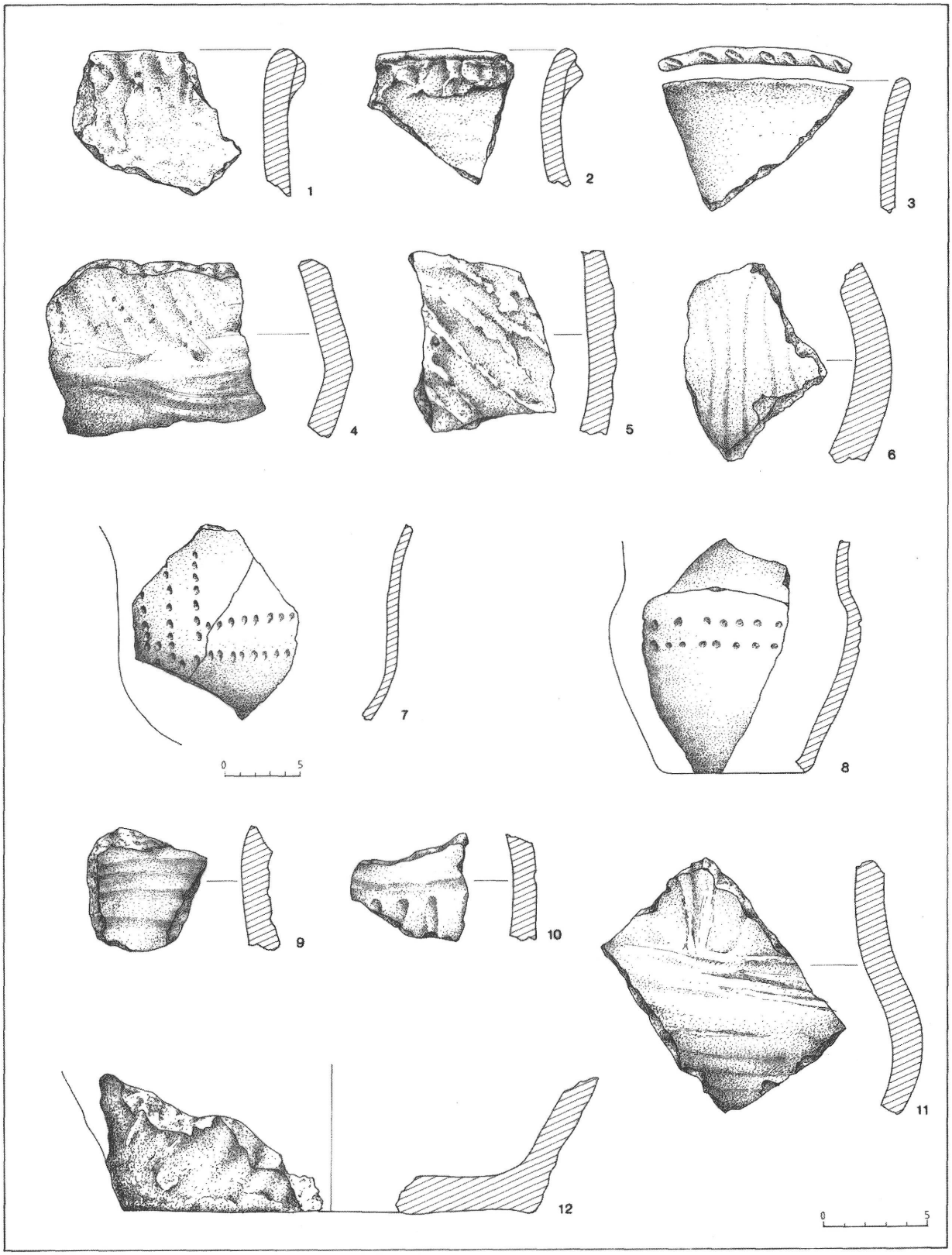

10. kép. 1–12. 7. lelőhely, Békásmegyer, Fővárosi Vízművek és üdülője 1936. 9. gödör

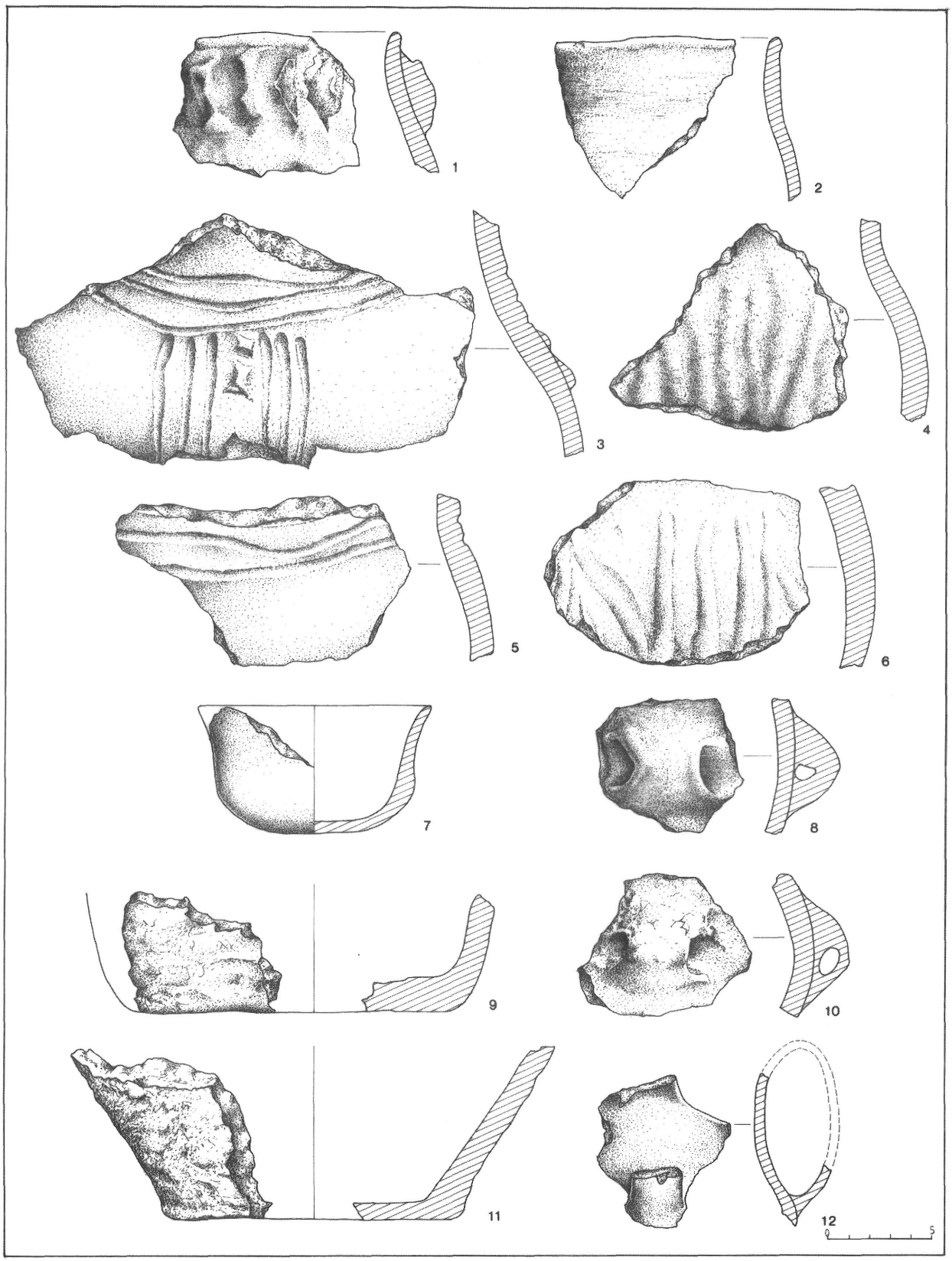

11. kép. 1–12. 7. lelőhely, Békásmegyer, Fővárosi Vízművek és üdülője 1936. 17. gödör

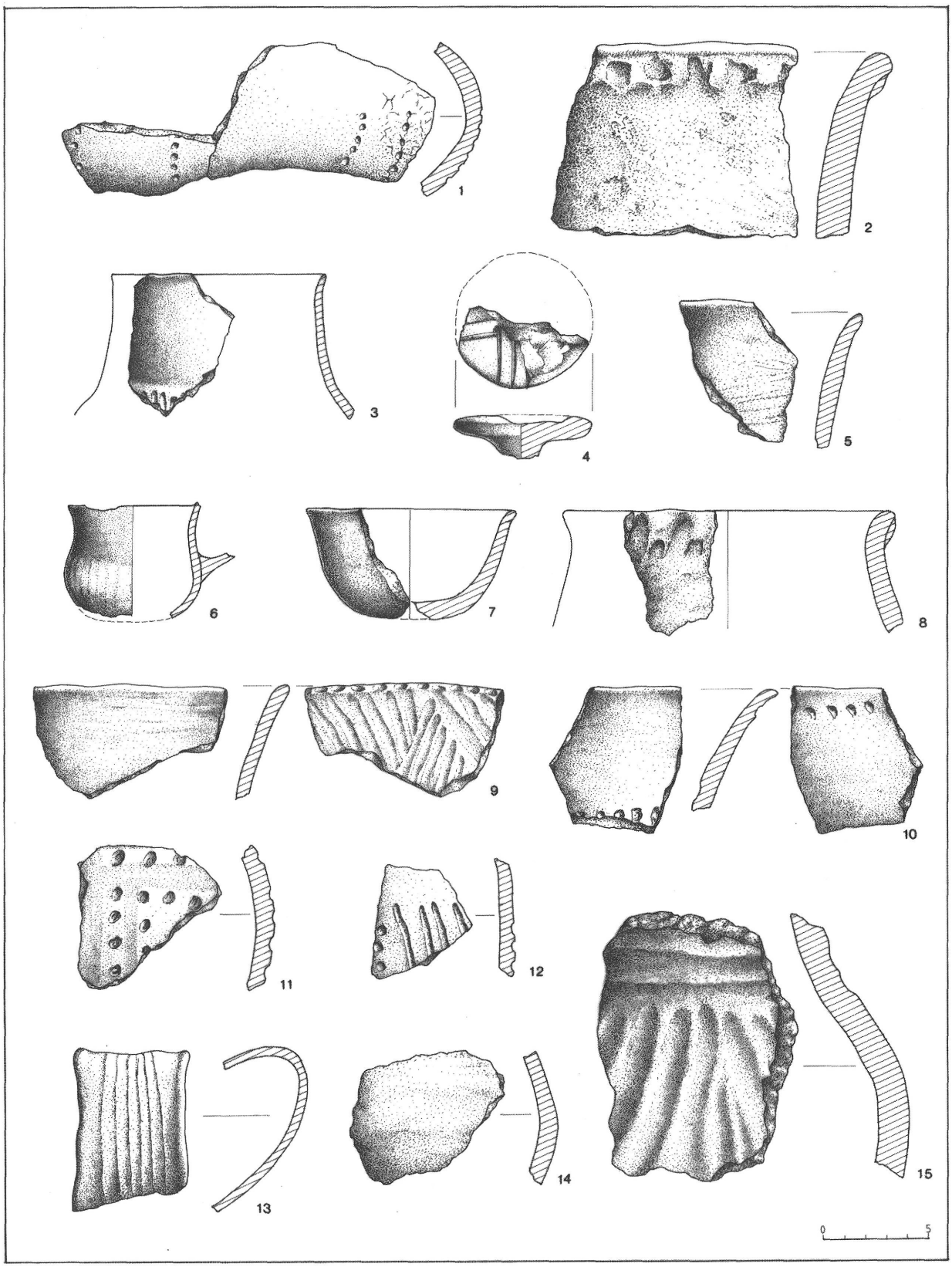

12. kép. 1–15. 7. lelőhely, Békásmegyer, Fővárosi Vízművek és üdülője 1936. 23, és 24. gödrök szórvány anyaga

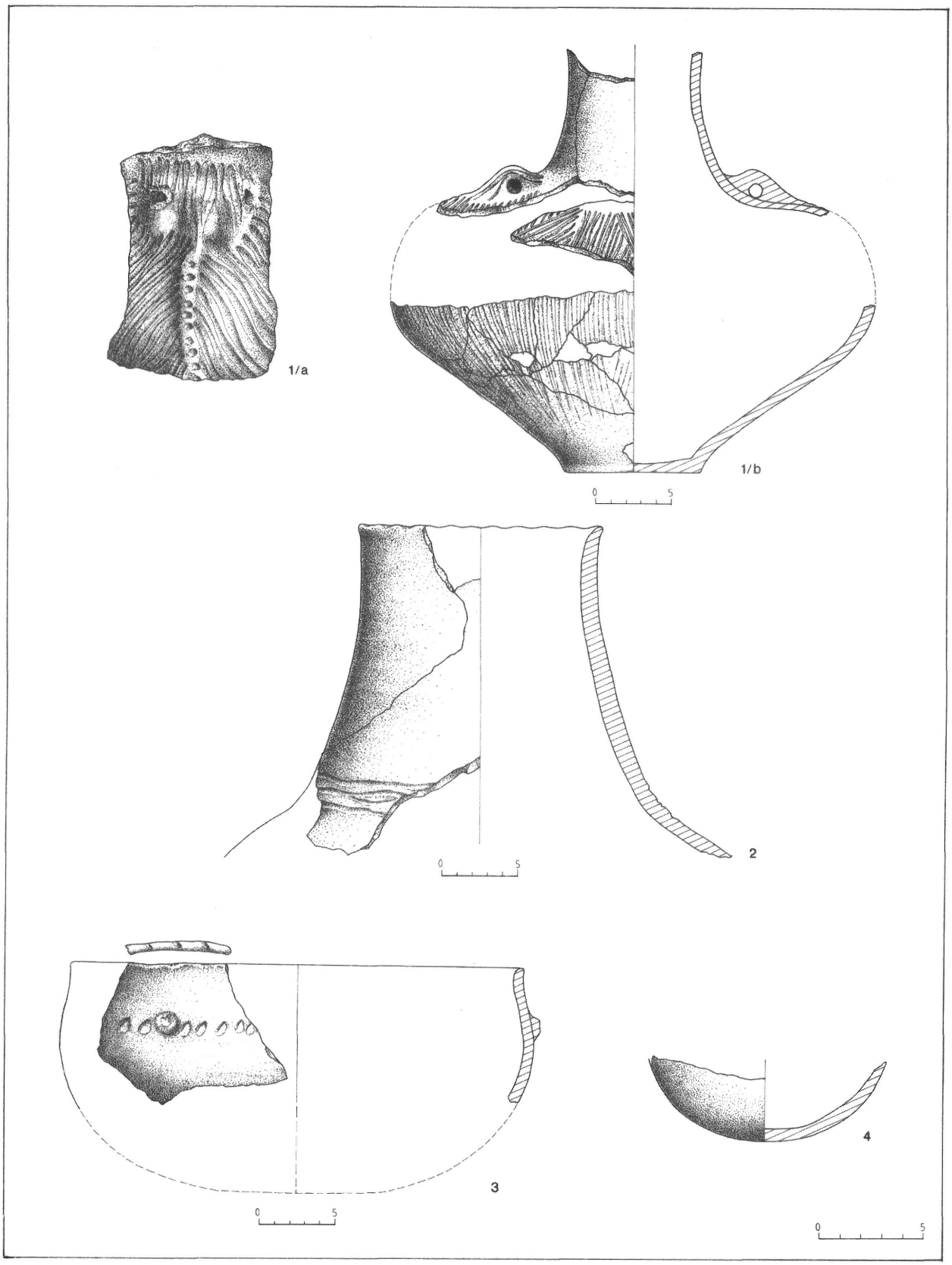

13. kép. 1–4. 7. lelőhely, Békásmegyer, Fővárosi Vízművek és üdülője 1936. 21. gödör

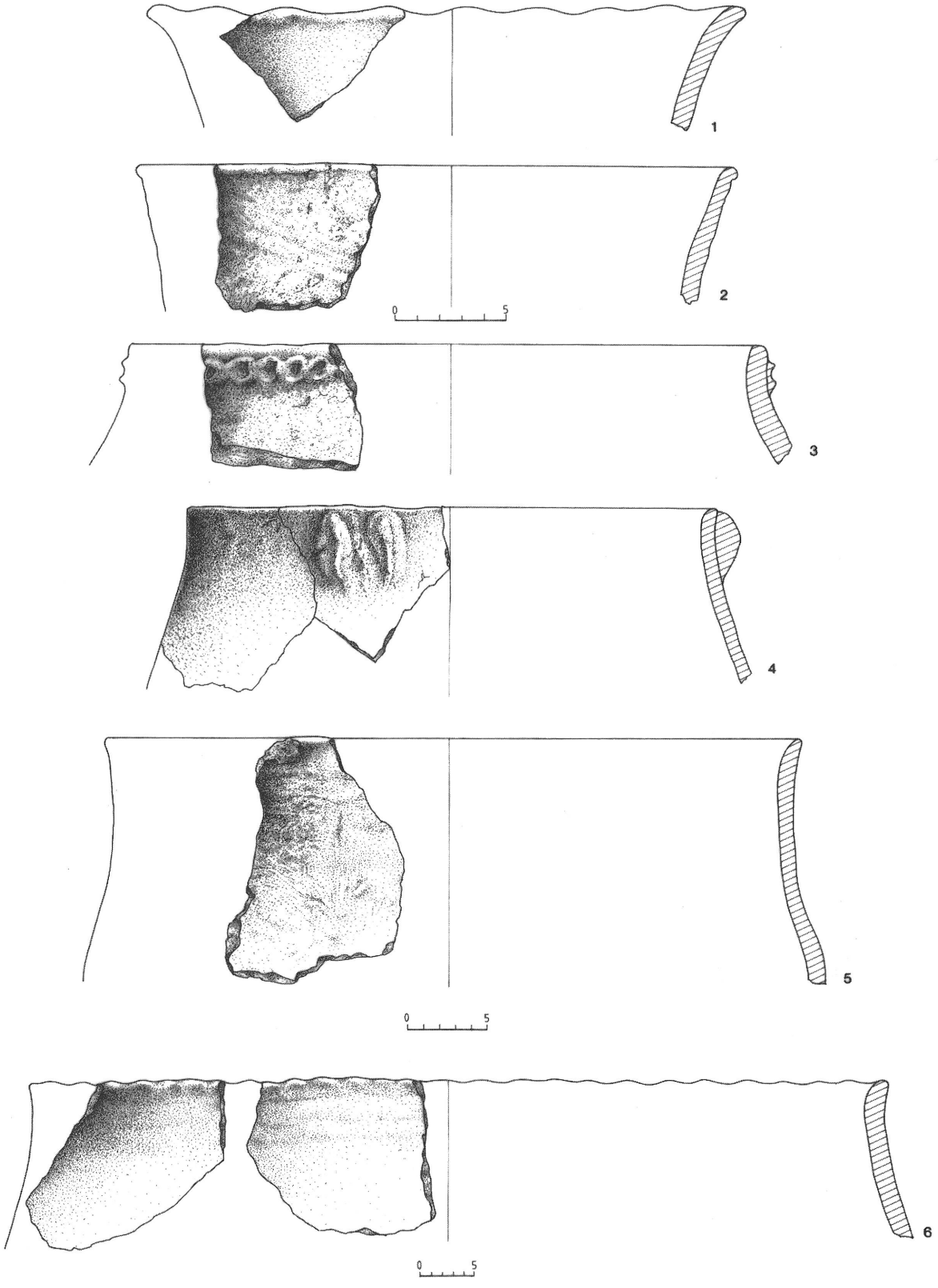

14. kép. 1–6. 7. lelőhely, Békásmegyer, Fővárosi Vízművek és üdülője 1936. 21. gödör

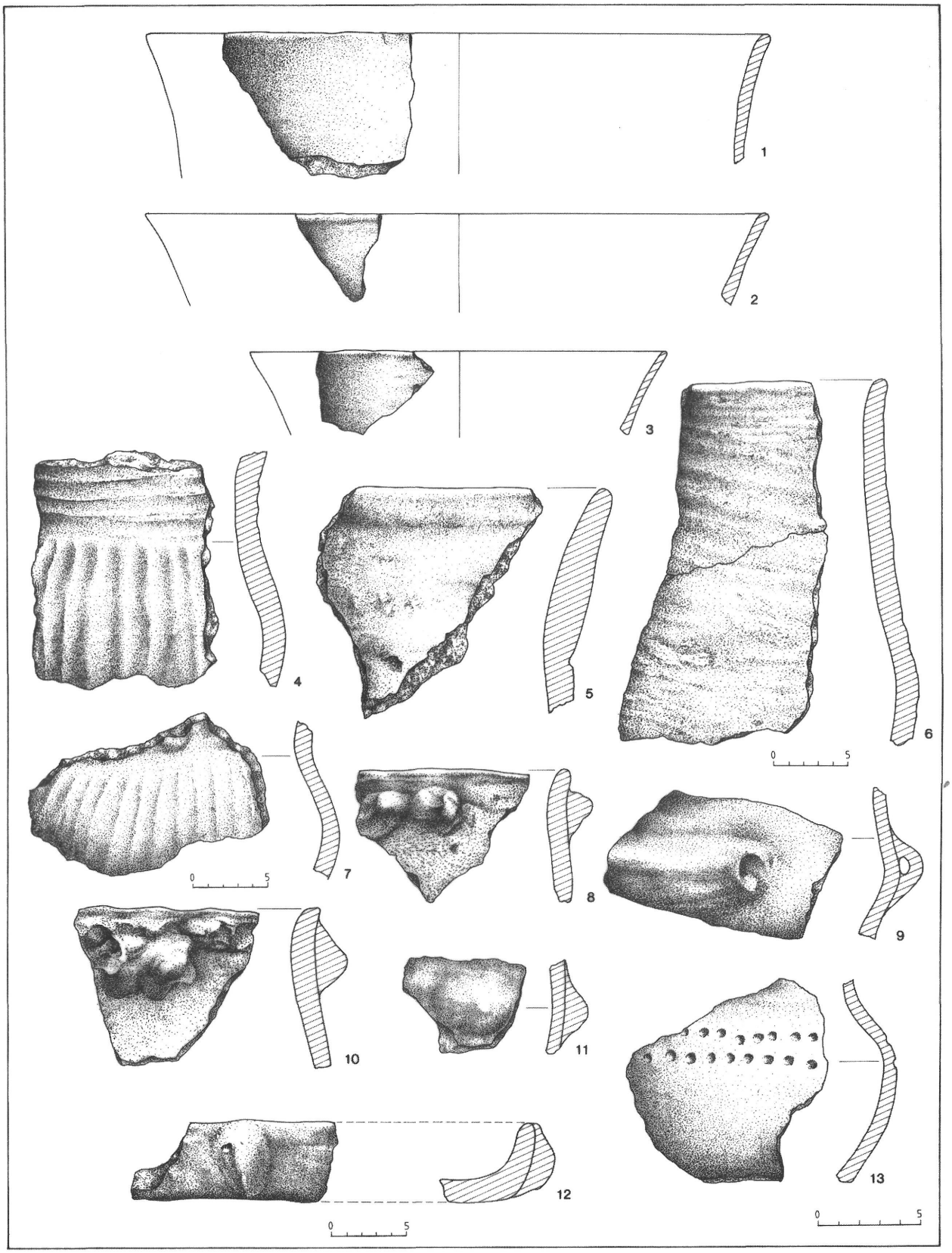

15. kép. 1–13. 7. lelőhely, Békásmegyer, Fővárosi Vízművek és üdülője 1936. 21. gödör

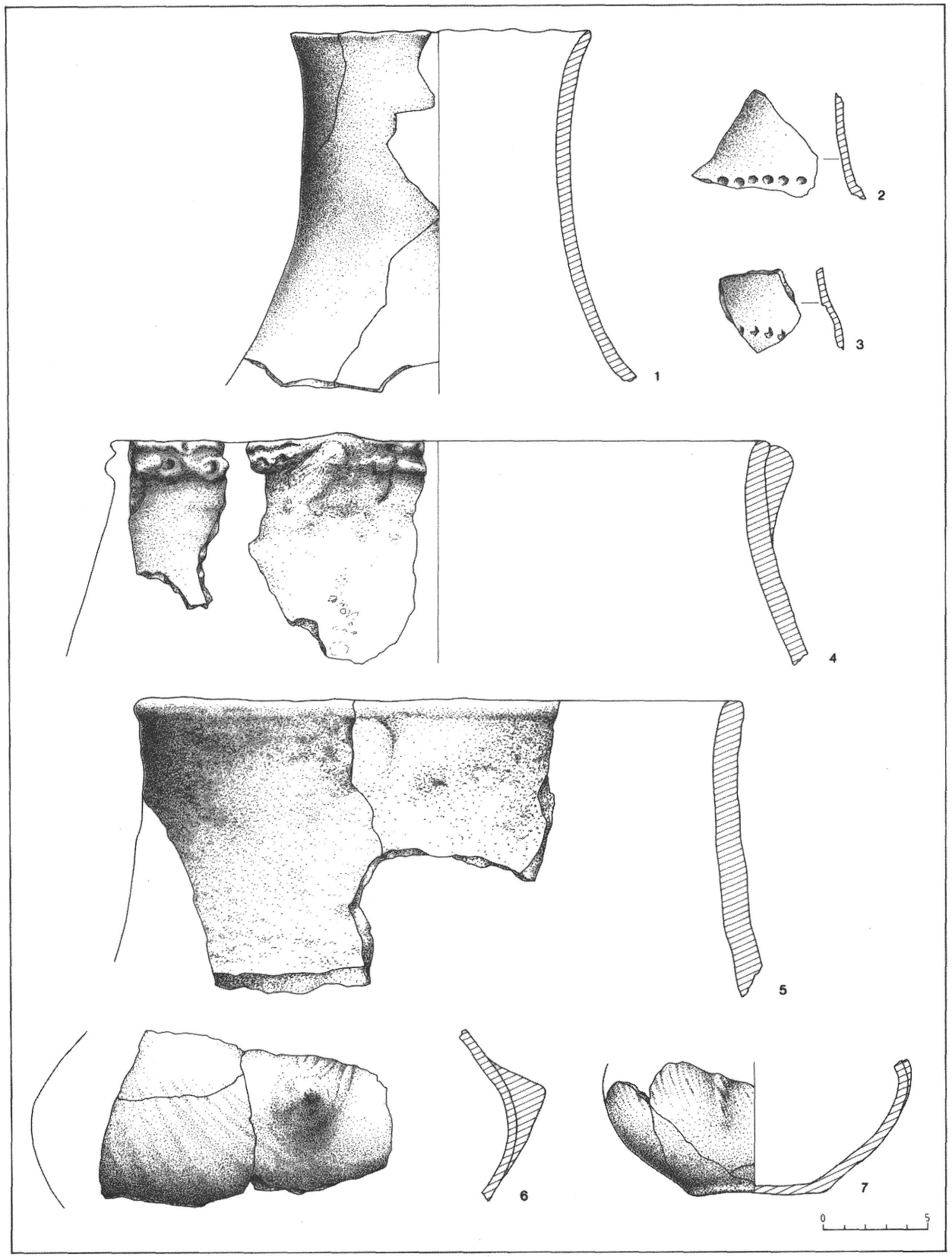

16. kép. 1–7. 7. lelőhely, Békásmegyer, Fővárosi Vízművek és üdülője 1936. 32. gödör

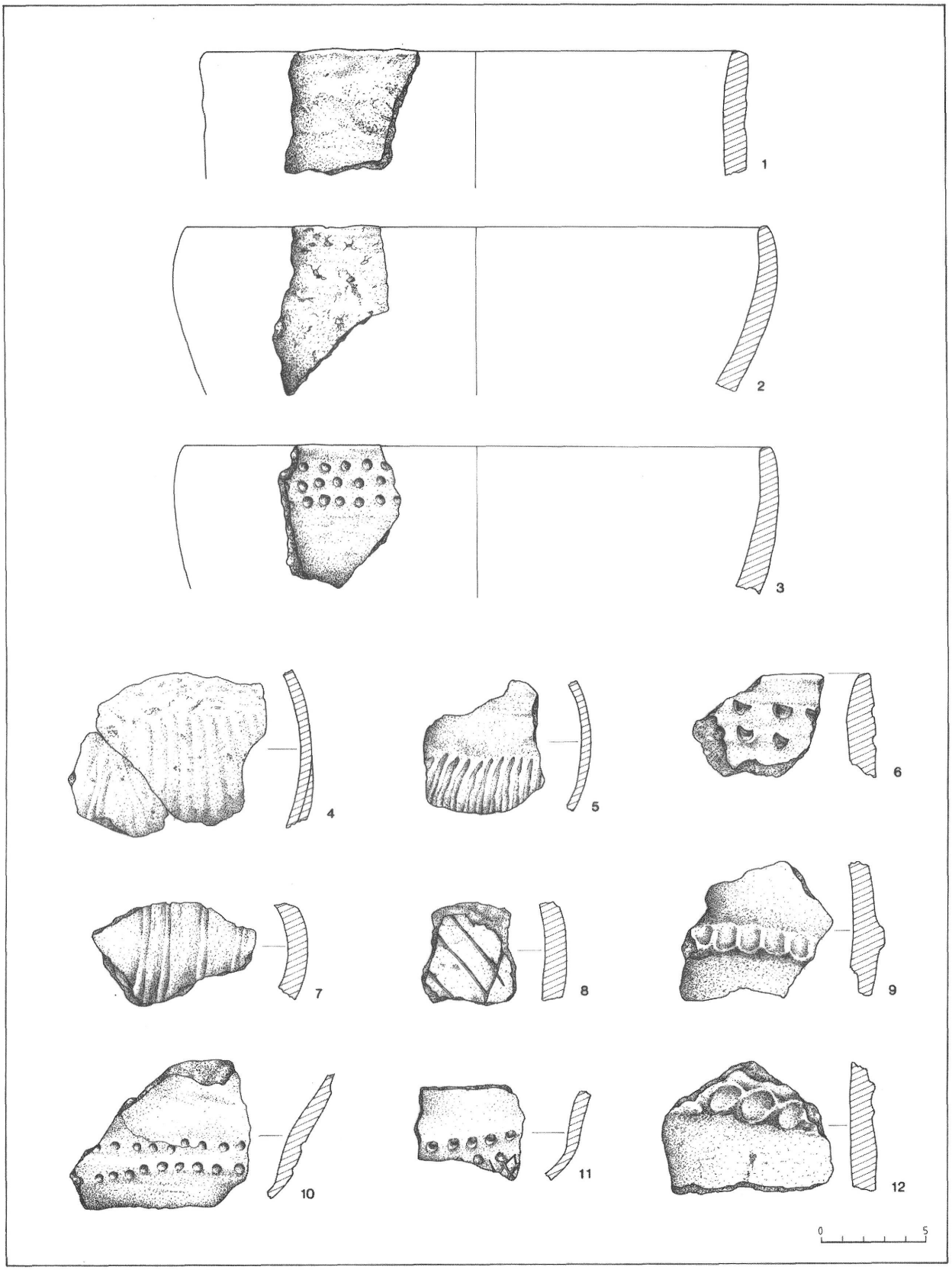

17. kép. 1–12. 7. lelőhely, Békásmegyer, Fővárosi Vízművek és üdülője 1936. 33. gödör

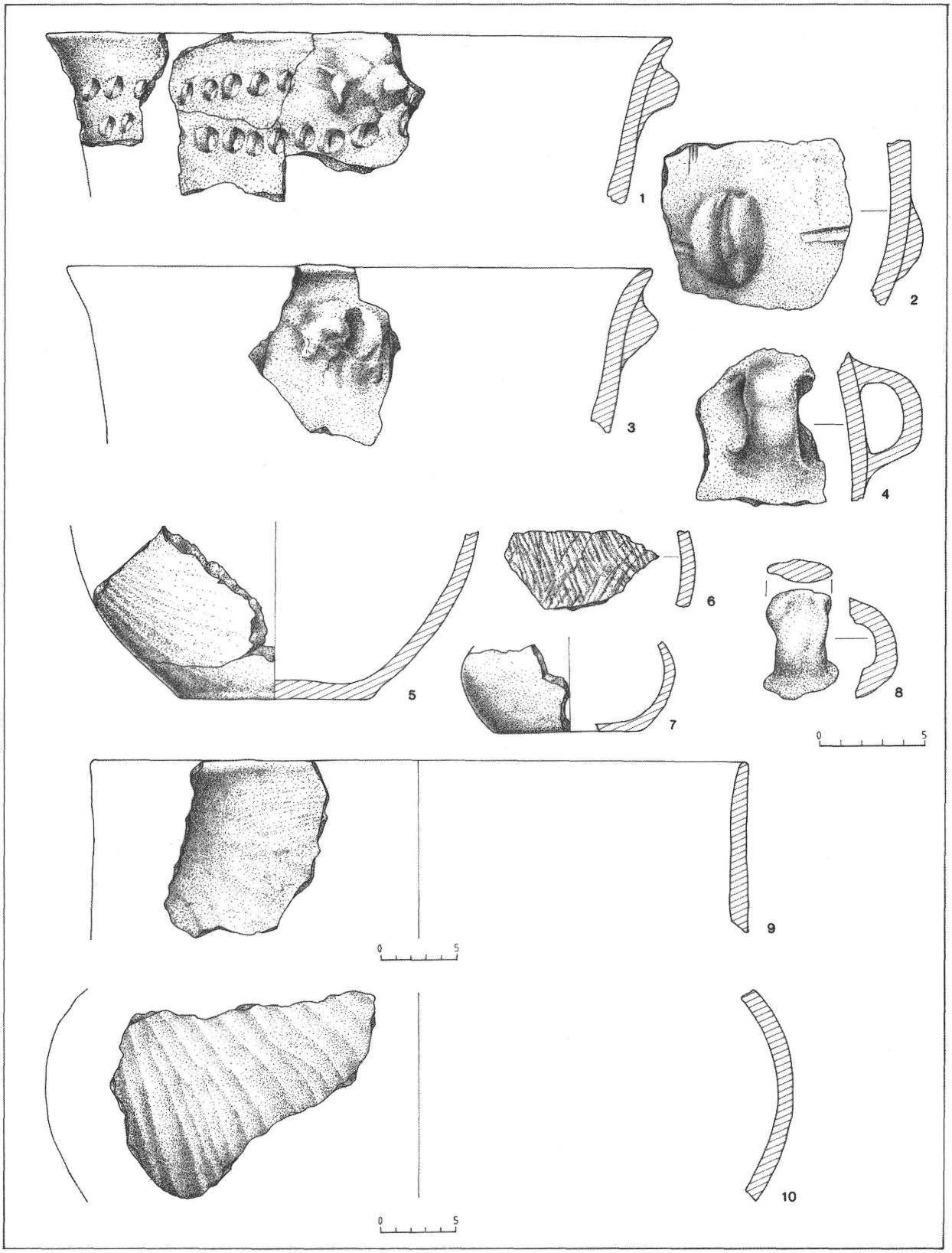

18. kép. 1–10. 7. lelőhely, Békásmegyer, Fővárosi Vízművek és üdülője 1936. 1–8: 33. gödör, 9–10: 38. gödör

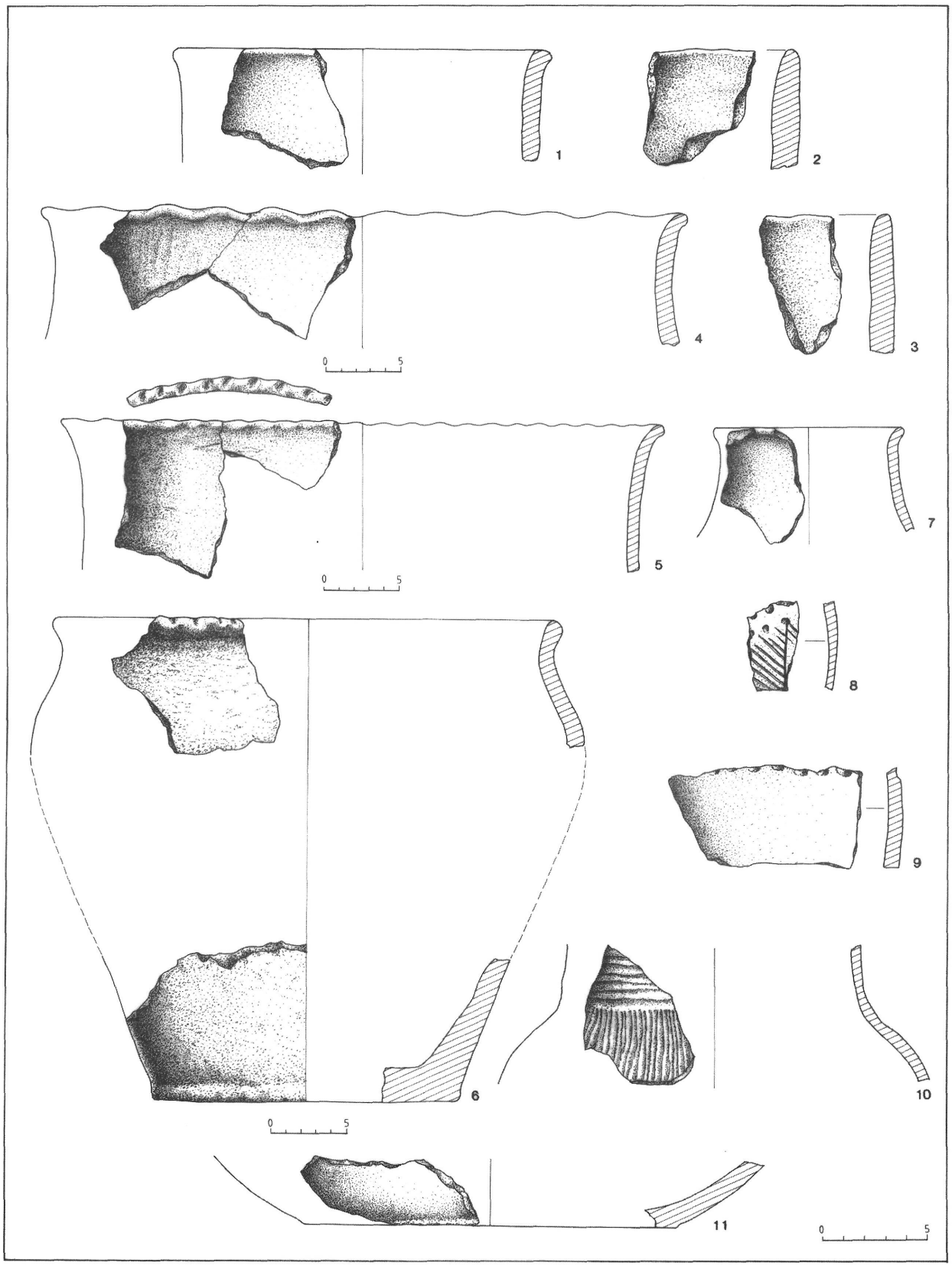

19. kép. 1–11. 7. lelőhely, Békásmegyer, Fővárosi Vízművek és üdülője 1936. 1–3, 7–11: 39. gödör, 4–6: 36. gödör

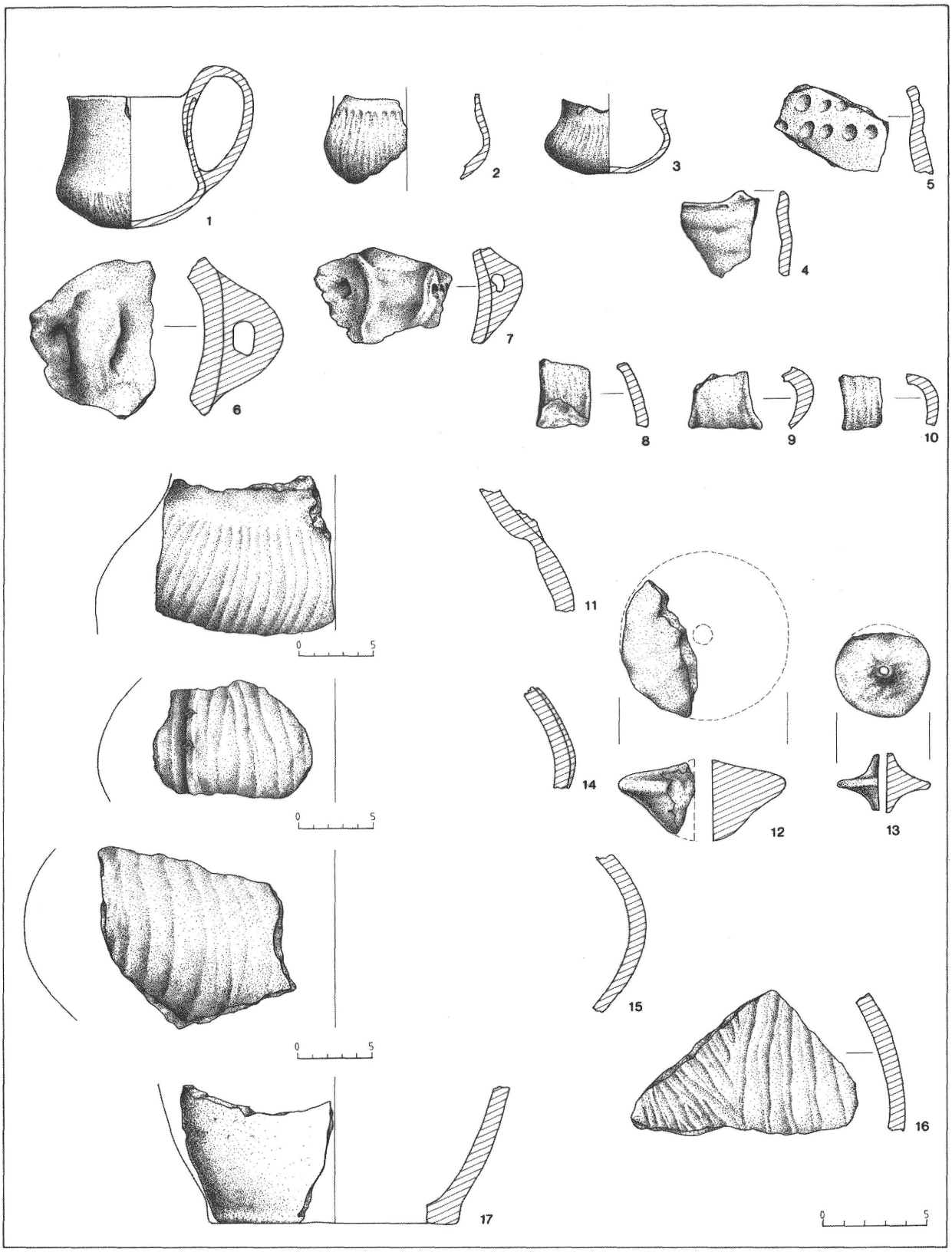

20. kép. 1–17. 7. lelőhely, Békásmegyer, Fővárosi Vízművek és üdülője 1936. 47. gödör

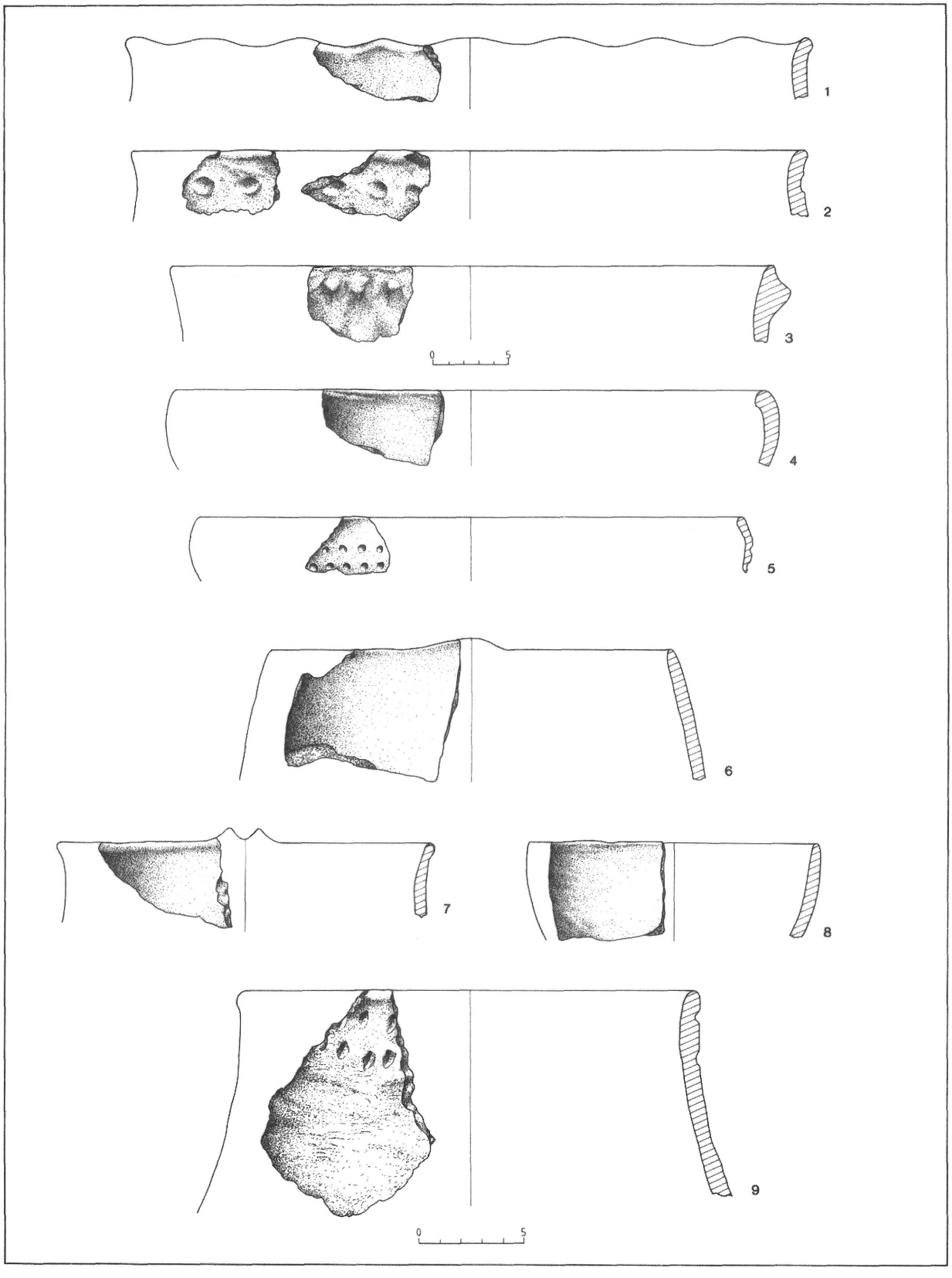

21. kép. 1–9. 7. lelőhely, Békásmegyer, Fővárosi Vízművek és üdülője 1936. 1–5: 47. gödör, 6–9: 46. gödör

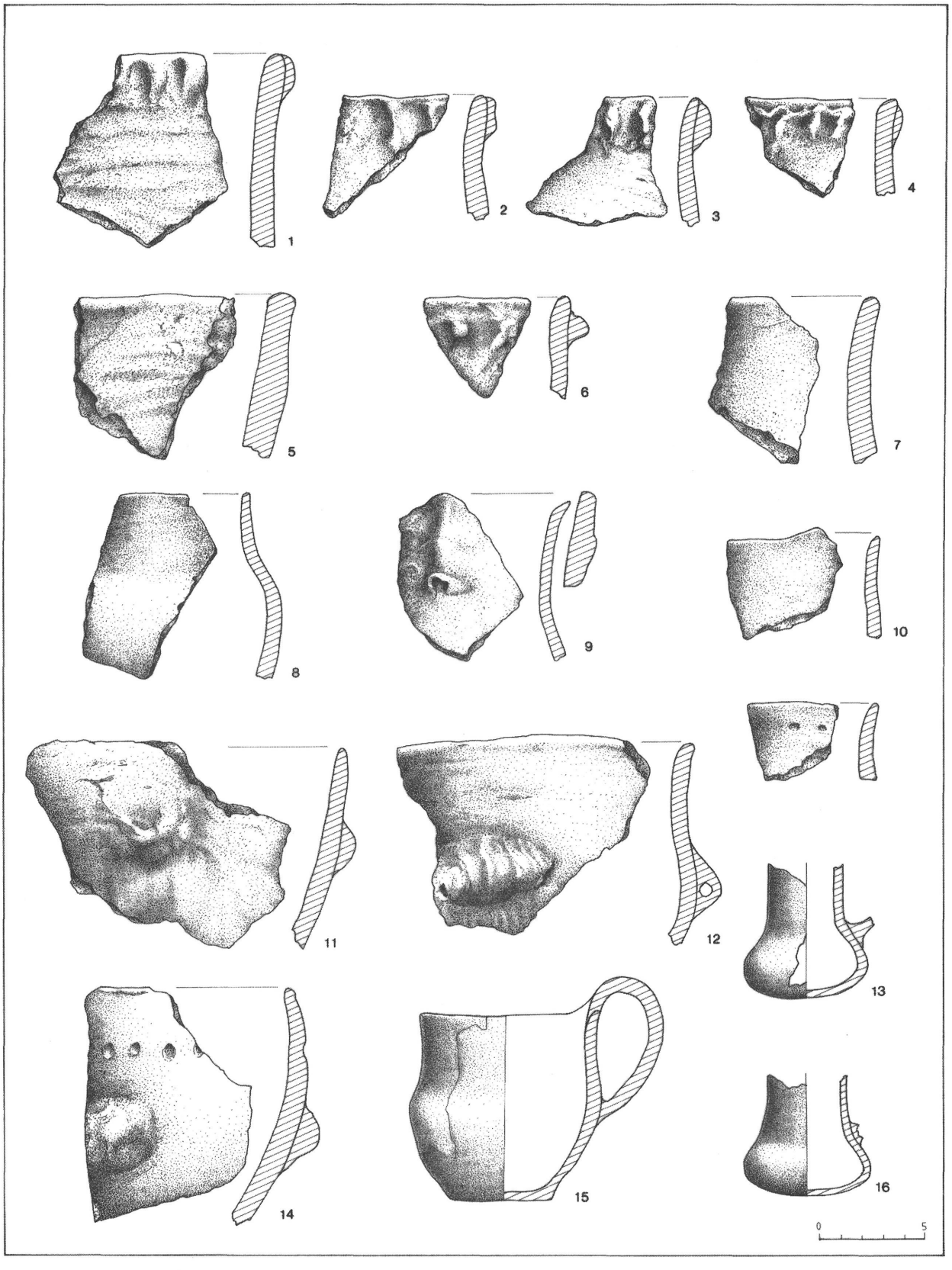

22. kép. 1–16. 7. lelőhely, Békásmegyer, Fővárosi Vízművek és üdülője 1936. 59. gödör

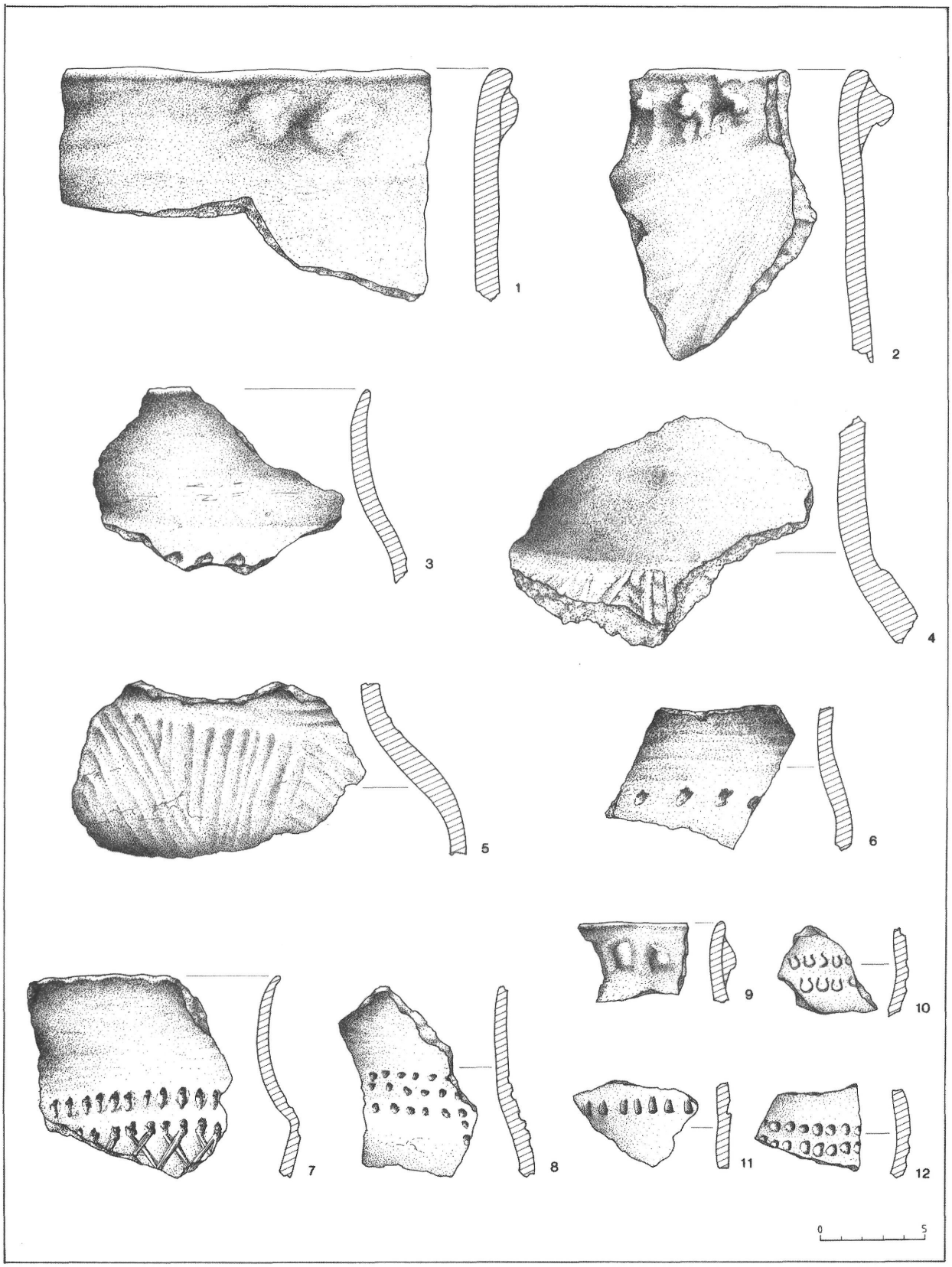

23. kép. 1–12. 7. lelőhely, Békásmegyer, Fővárosi Vízművek és üdülője 1936. 59. gödör

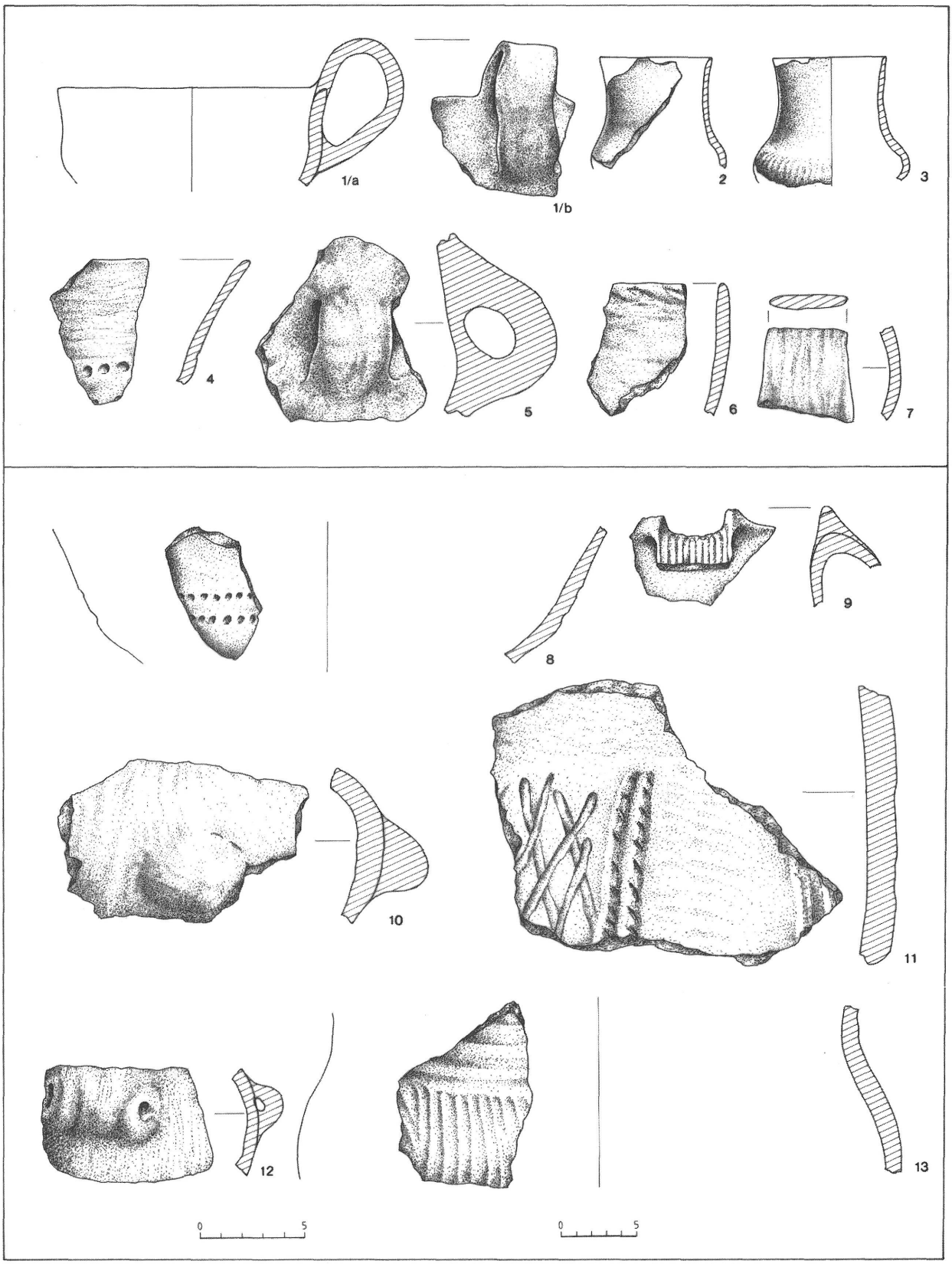

24. kép. 1–13. 7. lelőhely, Békásmegyer, Fővárosi Vízművek és üdülője, 1936. 1–7: 51. gödör, 8–13: szórvány

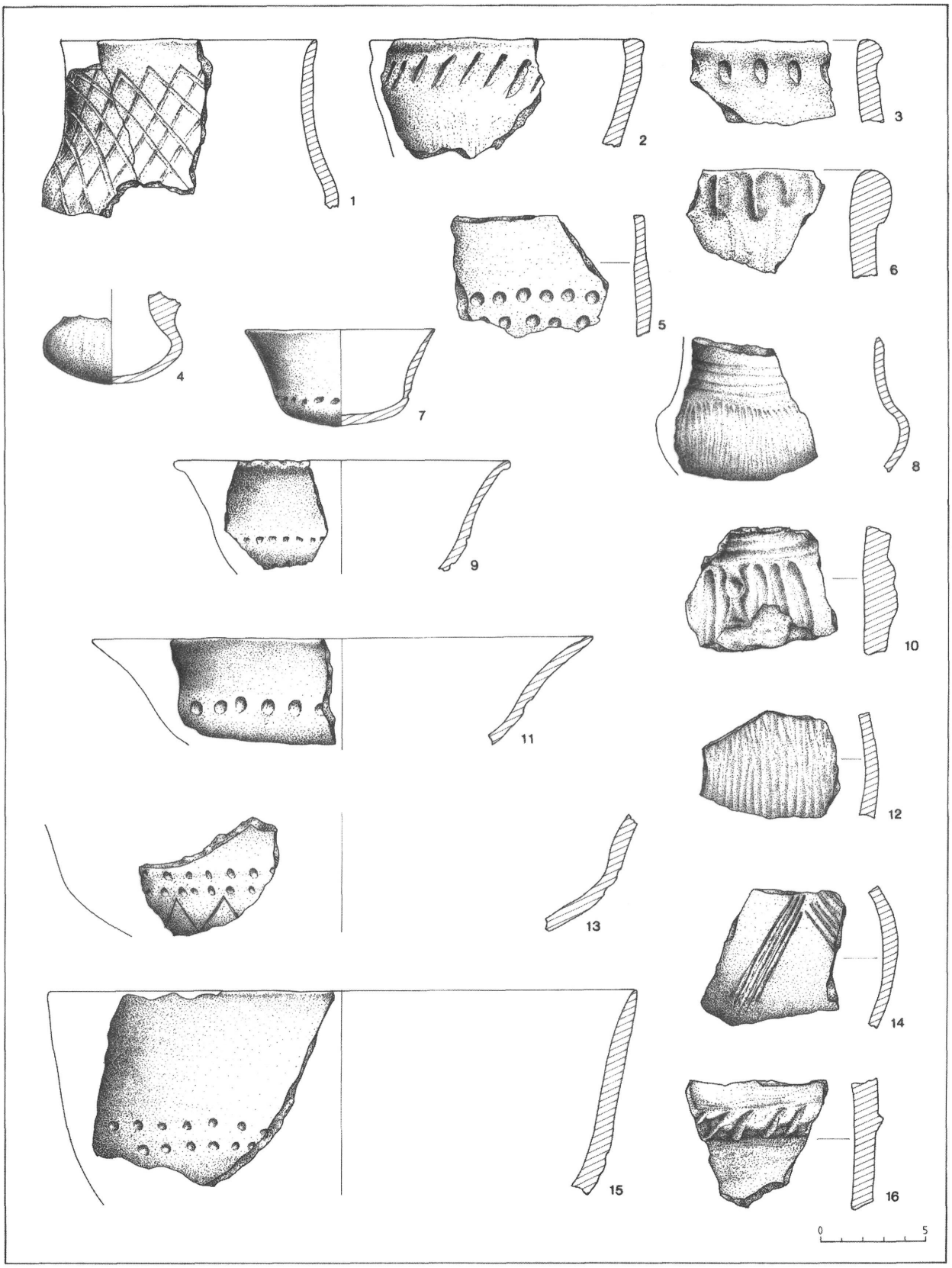

25. kép. 1–16. 7. lelőhely, Békásmegyer, Fővárosi Vízművek és üdülője 1936. 1–16: szórvány a területről

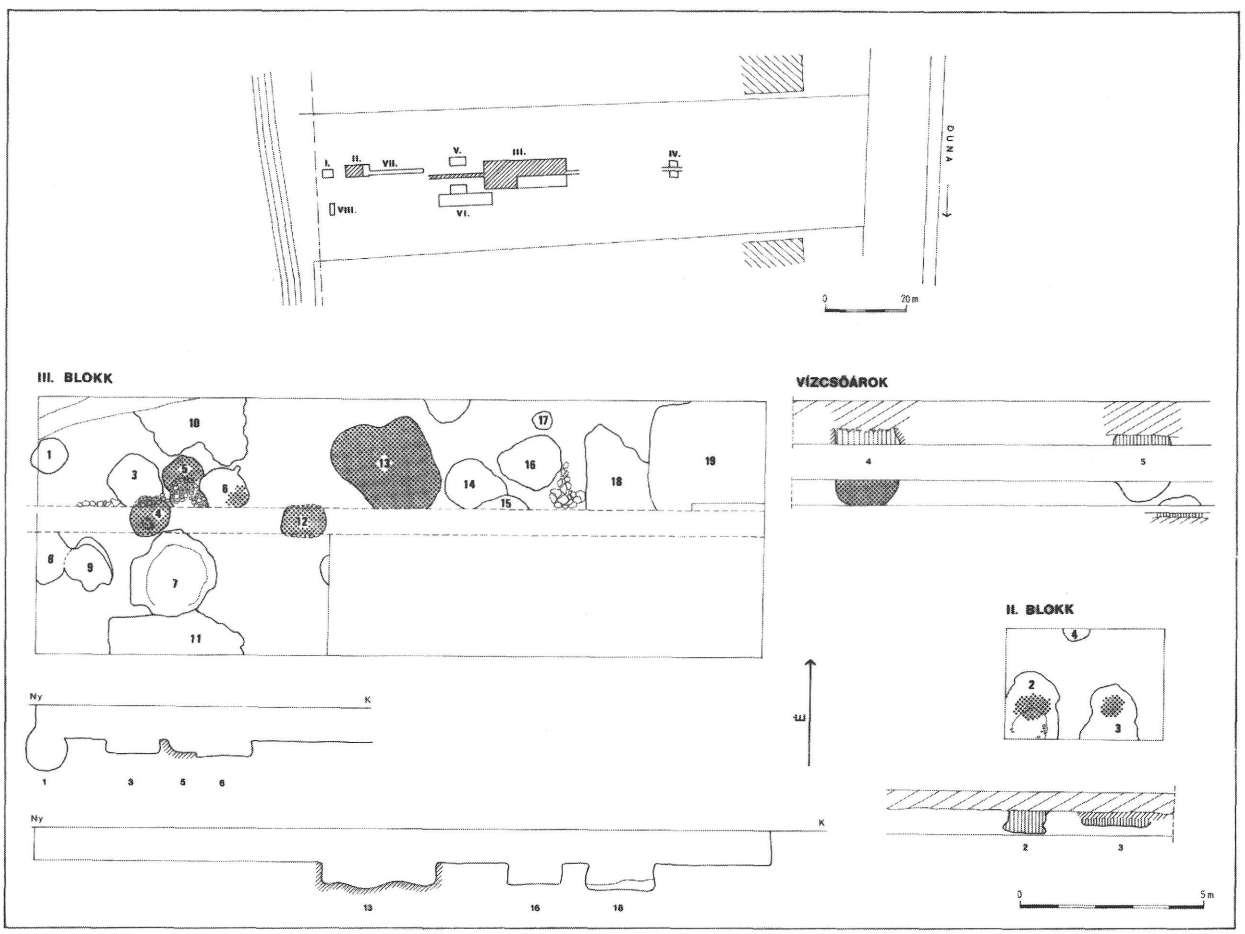

26. kép. 11. lelőhely, Békásmegyer, BUVÁTI üdülő, ásatási helyszínrajzok 1962–1963. (G. Csánk Vera 1963)

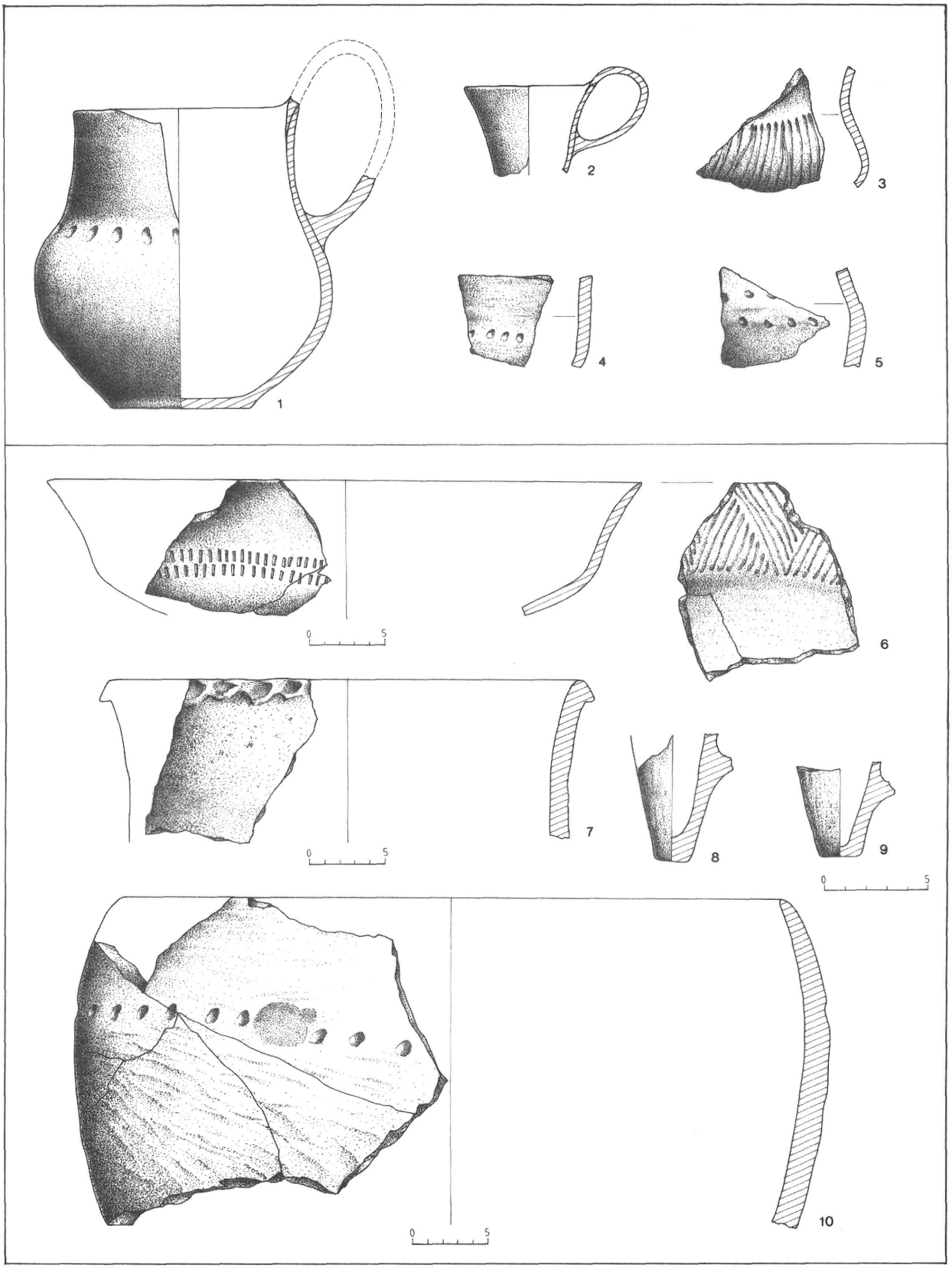

27. kép. 1–10. 11. lelőhely, Békásmegyer, BUVÁTI üdülő 1962, 1–5: 12. gödör, 6–10: 13. gödör

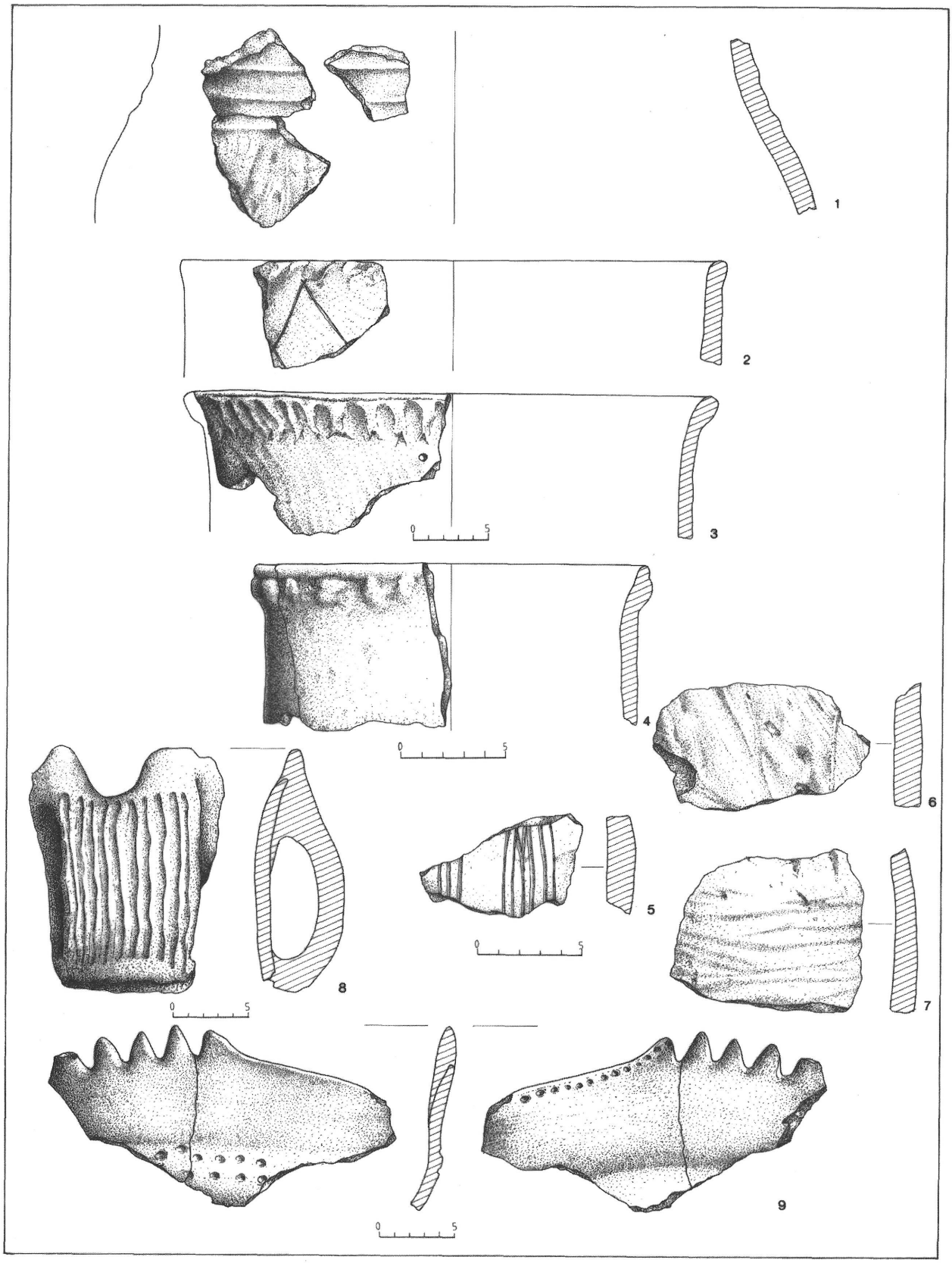

28. kép. 1–9. 11. lelőhely, Békásmegyer, BUVÁTI üdülő 1962, 1–4: vízvezeték árka, 5–9: III. blokk

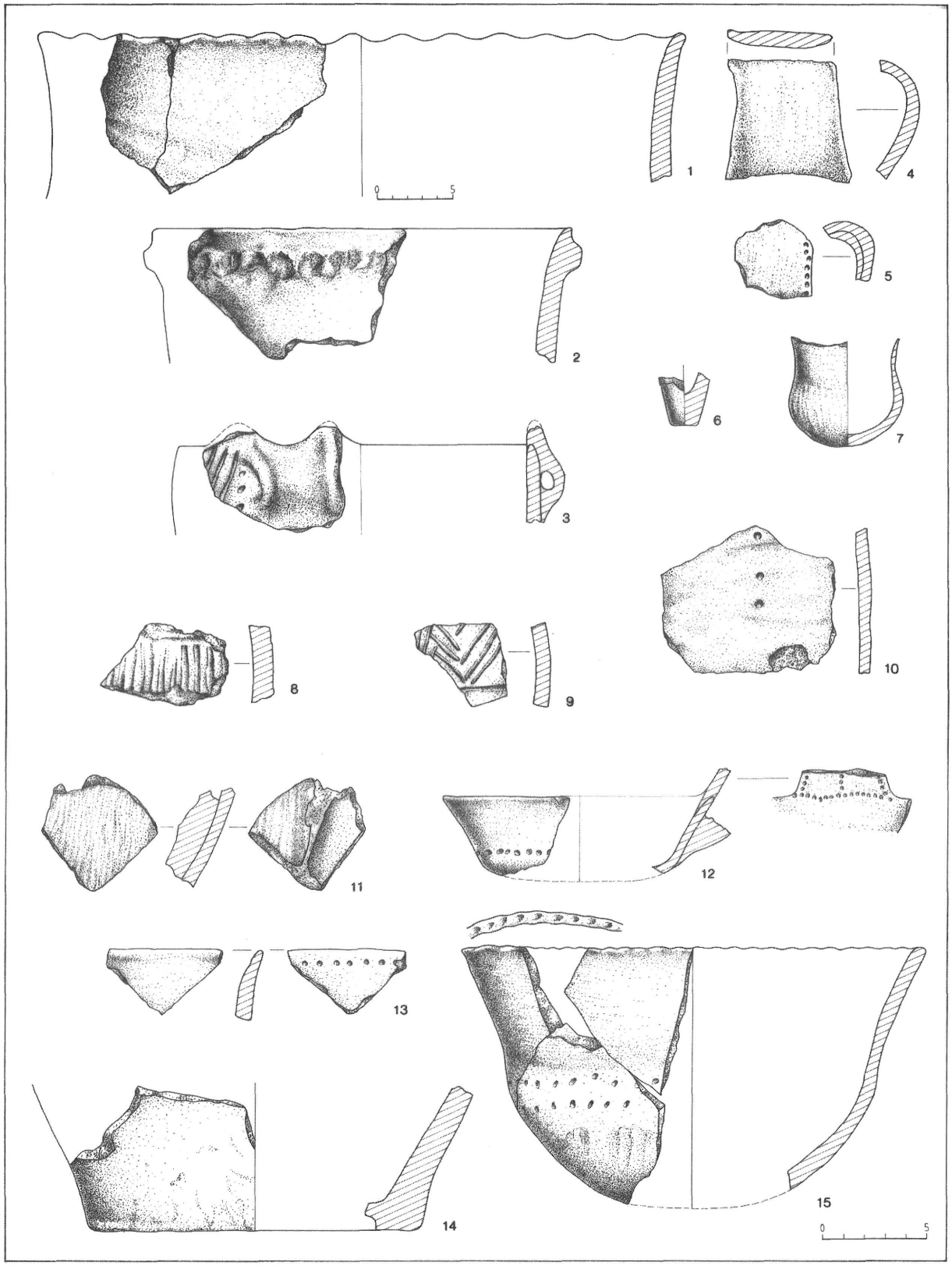

29. kép. 1–15. 11. lelőhely, Békásmegyer, BUVÁTI üdülő 1962, 1–16: VIII. blokk leletei

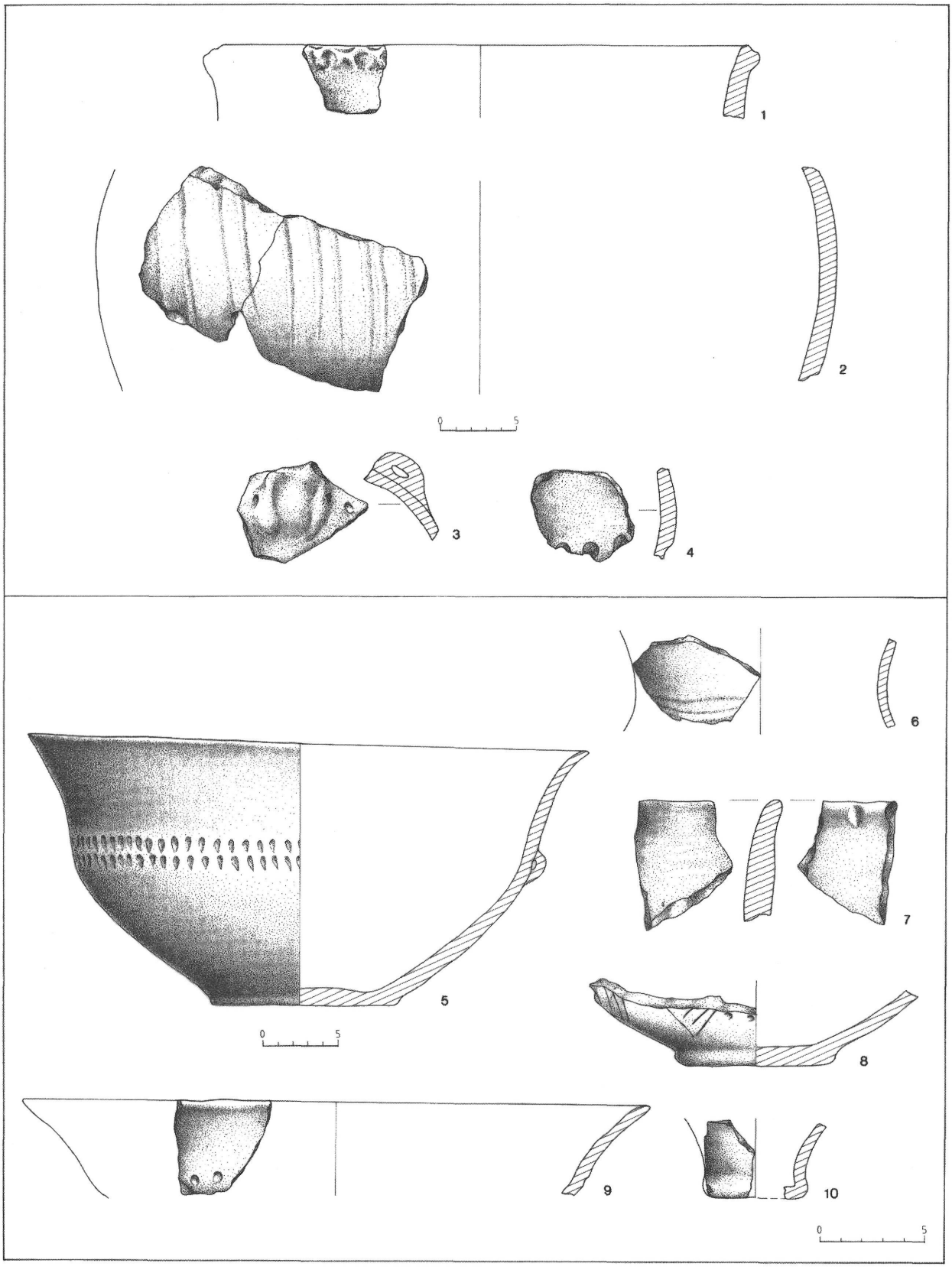

30. kép. 1–10. 11. lelőhely, Békásmegyer, BUVÁTI üdülő, 1962. 1–4: II. blokk, 2, 3. gödör felett, 6–10: vízvezeték árka

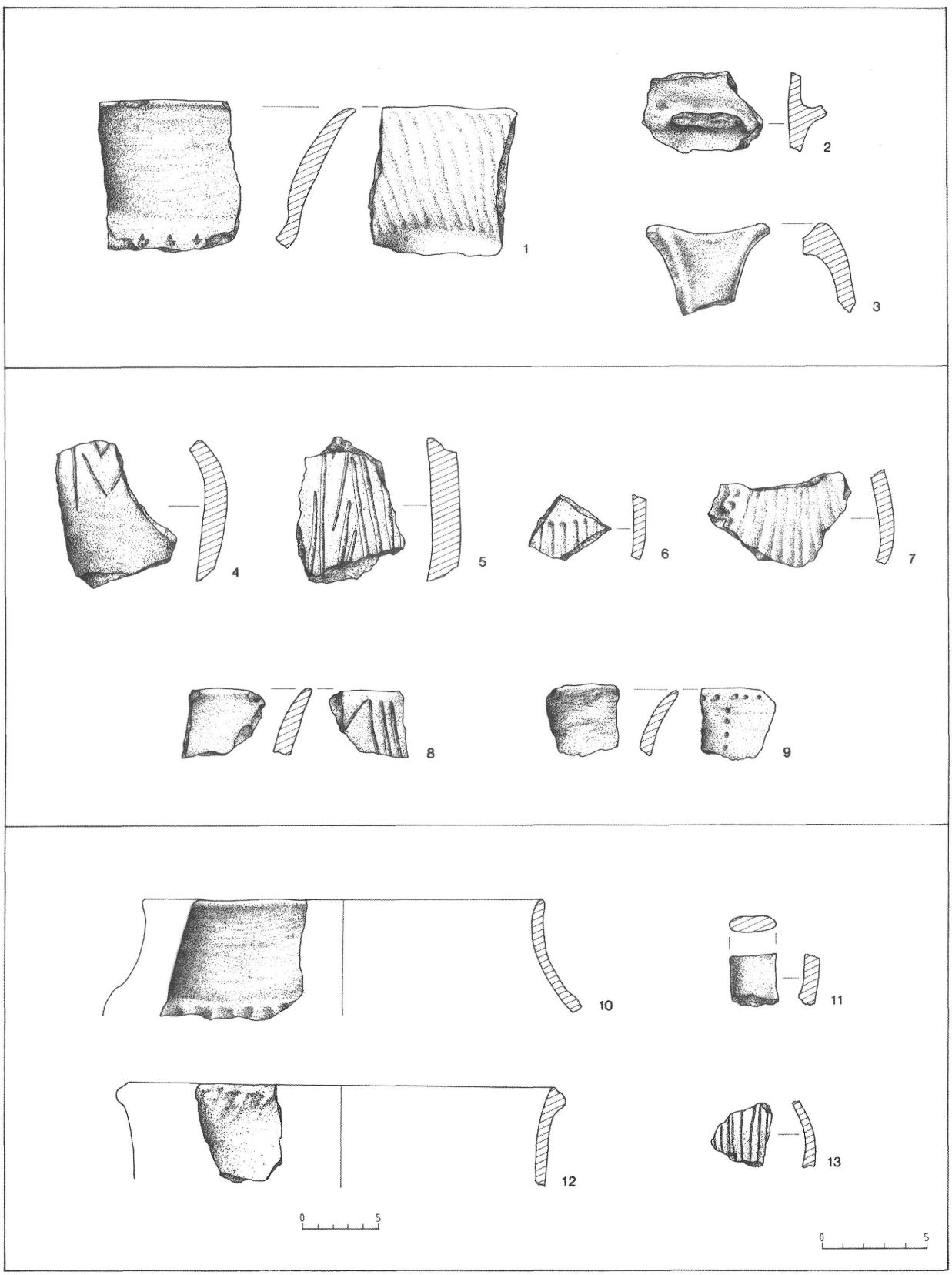

31. kép. 1–13. 11. lelőhely, Békásmegyer, BUVÁTI üdülő 1962–1963. 1–3: III. blokk, 4–9: VI. blokk, 10–13: szórvány

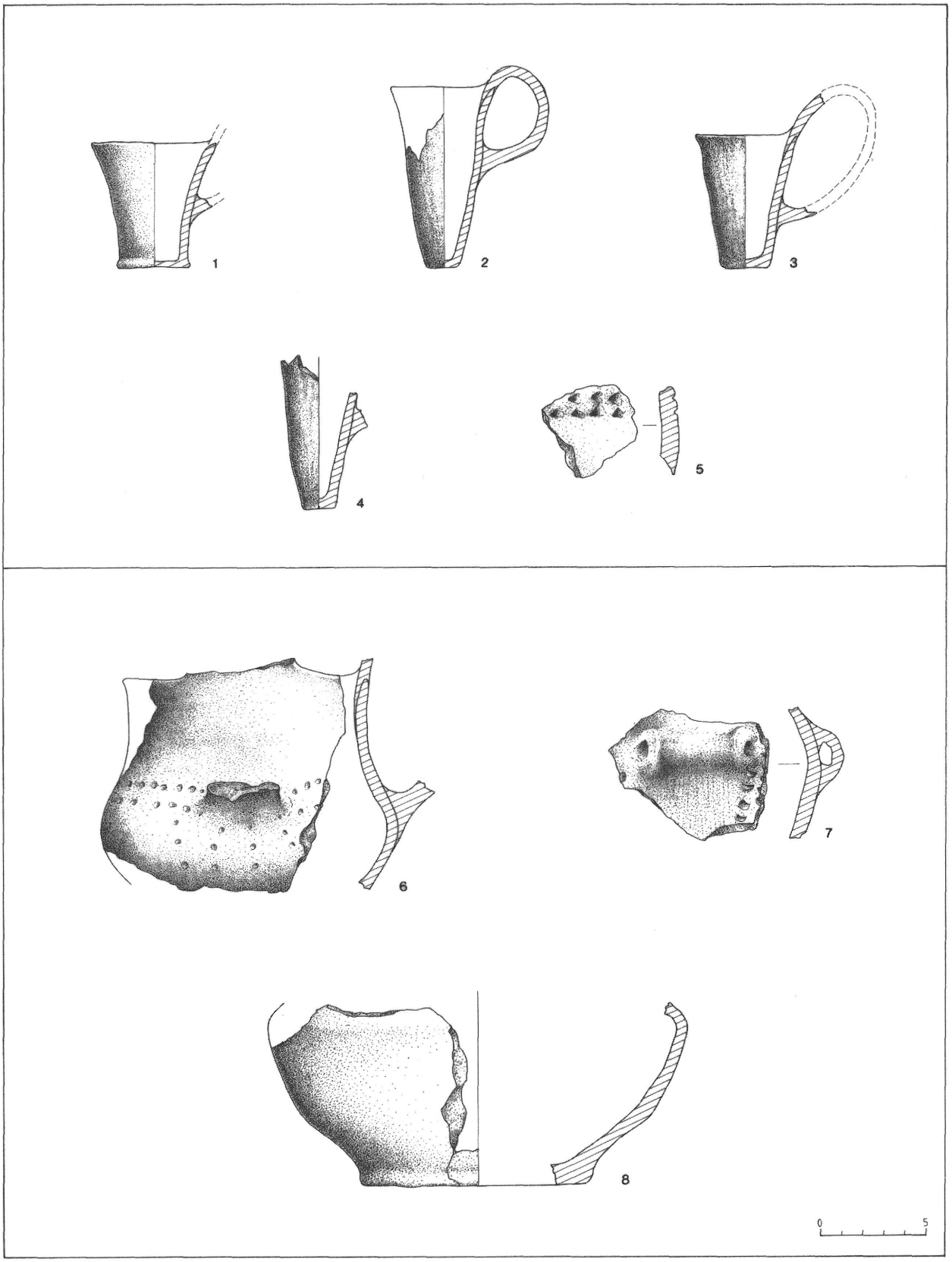

32. kép. 1: 13. c lelőhely, Békásmegyer, Bányászati Tervező Intézet üdülője 1960, 2–5: 13/a lelőhely, Békásmegyer, Klewment Gottwald gyár üdülője 1960, 6–8: 9. lelőhely Békásmegyer, Fővárosi Tanács üdülő 1955.

REMÉNYI LÁSZLÓ

A VATYA-KULTÚRA BUDATÉTÉNY-NÖVÉNY UTCAI TEMETŐJE

Az 1970-es és 1980-as években több fázisban kutatott temető a Háros-szigetet határoló (holt) Kis-Duna ág jobb partja mellett fekszik. Ez a terület a Tétényi-fennsíkhoz csatlakozó, a Duna vonaláig lépcsőzetesen lejtő, teraszokat alkotó Tétényi-plató legalsó, Duna-menti részéhez tartozik, ahol a Duna széles árteret képez. Megtelepedésre és a temetők létesítésére csak a kiemelkedő szárazulatok lehettek alkalmasak. Ilyen szárazulaton fekszik a Növény utcai temető is (*1. kép*).

A lelőhelyen a hetvenes évek elején - gyümölcsfák telepítésekor - régészeti objektumokat bolygattak meg. A több szakaszban végzett leletmentő ásatások során Szirmai Krisztina és Kőszegi Frigyes[1] rómaikori telep maradványait és egy bronzkori hamvasztásos temető mintegy 100 sírját tárta fel.[2] 1987-ben az M0 autóút csomópontjának építését megelőző leletmentések során Debitzky Katalin és Madarassy Orsolya további 26, a temetőhöz tartozó bronzkori urnasírt tárt fel.[3]

A feltárt sírok jelentős része a Vatya-kultúra hagyatékát képezi. A területről azonban előkerültek a Nagyrév-kultúra temetkezései is. Az 1/e, 2/g, 14, 43, 71, 93, 1987/15. számú szórthamvas sírok a korábbi szakaszba sorolhatók,[4] a 103, 106. számú sírok a kultúra késői szakaszába, az úgynevezett kulcsi-fázisba tartoznak.[5]

Jelen tanulmányunkban hely hiányában mellőzzük az egyes sírok leírását.[6] A sírokból előkerült tárgytípusok bemutatásával, a temetkezési rítus leírásával, a temető kronológiai kereteinek meghatározásával próbálunk meg újabb adatokkal és szempontokkal hozzájárulni a Vatya-kultúra kutatásának eddigi eredményeihez.

A SÍROK LELETANYAGA: KERÁMIA - URNÁK

A temető középső bronzkori sírjainak *urnái* közül a legkorábbi típust a korábbi, nagyrévi időszak kedvelt típusának, a füles korsó alakú urnáinak[7] tovább élő változata képviseli. Temetőnkből ilyen típusú urna az 5/e. sírból került elő (*7. kép 2*). Az edény enyhén ívelt nyaka tagoltan illeszkedik az aszimmetrikus gömbölyded testhez. Az urna széles szalagfüle - a füles korsó alakú urnáknál megszokott módon - a peremből indul. Az urna testét bekarcolt vonalkötegek díszítik. Az edény már kissé karcsúbb, mint a nagyrévi sírokból ismert előzményei, legközelebbi párhuzamát a Kulcson talált 4. sír urnája képviseli.[8] A típus tömzsibb, talán archaikusabb (?) változata a korai vatyai temetők kedvelt urnatípusa. Megvan Kulcson,[9] Ercsin,[10] Szigetszentmiklóson, tipikus képviselőivel itt azonban csak a nagyrévi sírokban találkozunk.[11]

Ugyancsak a Vatya-kultúra korai időszakának jellemző urnatípusa a kettős kónikus, öblös hasú, szűk aljú urna.[12] Az edények általában ívelt nyakúak, enyhén kihajló pereműek. Az urnatípust Bóna István a nagyrévi kultúra formáiból tartja levezethetőnek,[13] e középső bronzkori urnatípus a nagyrévi kultúra fazék alakú urnáinak továbbfejlesztett változatának tekinthető. A budatétényi temető 4/d (*6. kép 1*), 11 (*7. kép 6*), 29 (*9. kép 3*), 1987/13 (*11. kép 3*), 1987/14 (*11. kép 4*), 1987/23 (*11. kép 5*), 1987/26. számú sírjaiból került elő ilyen típusú urna. A típus párhuzamai a korai vatyai időszakra datálható temetőkből ismert. (Ercsi-Sinatelep,[14] Dömsöd,[15] Kulcs,[16] Iváncsa,[17] Szigetszentmiklós.[18] A Növény utcai

[1] Ezúton szeretnék köszönetet mondani a temető szakdolgozatként történő feldolgozásának, valamint publikálásának átengedéséért Kőszegi Frigyesnek. A Budapesti Történeti Múzeum Ős- és Népvándorláskori Osztályának középső-bronzkori leleteinek tanulmányozásának lehetőségét Endrődi Annának köszönöm. Szakdolgozatom elkészítését hasznos tanácsokkal és útmutatásokkal témavezető tanárom, Kovács Tibor segítette, segítségéért ezúton mondok köszönetet. A dolgozat nem készülhetett volna el a BTM Ős- és Népvándorláskori Osztályán dolgozó kollégáim segítsége, tanácsai és bíztatása nélkül. Külön köszönet illeti Csernus Erzsébetet, valamint Kardos Árpádot a rajzok elkészítésében és a képtáblák szerkesztésében nyújtott pótolhatatlan segítségükért. Ugyancsak ezúton mondok köszönetet Horváth M. Attilának és Marcsek Áronnak a digitális fotózásban nyújtott segítségükért.

[2] RégFüz Ser. 1. No. 26 (1973) 7; Ser 1. No. 28 (1975) 7-8; Ser 1. No. 30 (1977) 5.

[3] RégFüz Ser 1. No. 41 (1988) 8.

[4] KALICZ-SCHREIBER 1984. Taf. XLI.

[5] BÓNA 1960; BÓNA 1963; SCHREIBER 1984.; SCHREIBER 1995. 38-41.

[6] A sírok leírása kéziratos szakdolgozatomban található meg: REMÉNYI 2001. 18-41.

[7] BÓNA 1975. 33; KALICZ-SCHREIBER 1995. 42.

[8] BÓNA 1975. Taf. 4, 11.

[9] BÓNA 1975. Taf. 1-12.

[10] BÁNDI 1966. II, VIII, IX, XI-XII. tábla

[11] KALICZ-SCHREIBER 1995. 19-21, 24, 32-33, 37, 40, 42. t.

[12] KALICZ-SCHREIBER 1995. 42

[13] BÓNA 1975. 33.

[14] BÁNDI 1966. VI, 6-7.

[15] BÓNA 1975. Abb. 5.

[16] BÓNA 1975. Taf. 2, 13, Taf. 3, 12, Taf. 4, 1, Taf. 5, 1, 6-7, Taf. 8, 11, Taf. 12, 1.

[17] BÓNA 1975. Taf. 21, 16.

temető ilyen típusú urnáinak nagy része díszítetlen, csupán az 1987/23. számú sír urnáját díszítik a vállon elhelyezkedő apró vízszintes bütykök. A 4/d. és a 29. sír urnáin a vállon egymással szemben apró fülek ülnek. Sajnos a 29. sír urnájának nyakát nem lehetett rekonstruálni. A 4/d. sír urnájának rövid ívelt nyaka és enyhén kihajló pereme van, a lekerekítetten bikónikus urnák közé sorolható be. A hasonló urnák viszonylag ritkák: egyedül a szigetszentmiklósi temető 100. sírjában találtam hasonló darabot.[19]

A középső bronzkori sírok egyik legkedveltebb urnatípusa a kihajló peremű, tölcséres, vagy enyhén ívelt nyakú (ritkán hengeres nyakú), kettős csonkakúpos testű urna. A típus a Vatya-kultúra korai időszaka óta kedvelt. Valószínűleg a hatvani kultúra hatásaként értékelhetjük felbukkanását a vatyai temetőkben,[20] amelyekben a továbbiakban önállóan fejlődik tovább. Az urnatípus a hatvani kultúra korai időszakában (kora bronzkor III) jelenik meg. Díszített, több füllel ellátott példányai a kultúra késői időszakáig jellemzőek.[21] Az edények egyaránt előfordulnak fül nélkül, vagy a vállon, illetve a nyak és a test találkozásánál elhelyezett 2-4 (ritka esetben 3) füllel. Fül nélküli, általában díszítetlen, vagy néhány apró bütyökkel, valamint a hason körbefutó, tagolt bordával díszített változatuk a kultúra legkorábbi időszakába sorolt temetők kedvelt urnatípusa (pl., Kulcs,[22] Szigetszentmiklós[23]). A Növény utcai temetőben fületlen változatai a 2/e (*4. kép 4*), 4/b (*5. kép 3*), 5/b (*6. kép 4*), 55, 1987/1. számú sírjaiból kerültek elő.

A kettős csonkakúpusos testű urnákon a középső vatyai időszakban megjelennek azok a darabok, amelyeknél a nyak és a test találkozását két (ritkán négy) egymással a szemben elhelyezkedő kis szalagfül hidalja át. A temetőnk 1/a (*3. kép 9*), 3/b (*5. kép 2*), 5/d (*7. kép 1*), 19 (*8. kép 3*), 20 (*8. kép 4*), 34 (*9. kép 5*), 35 (*9. kép 6*), 51 (*10. kép 1*), 81. számú sírjából kerültek elő ilyen darabok. Az 1/a, 19, 34, 35. sírok urnáinak alsó és felső része ugyanolyan arányú. Az 5/d. és 20. 51. sírok urnái viszont nyújtottabb, aszimmetrikus testűek: alsó részük magasabb, mint a felső. Az 51. sír urnája nyújtott testével már kezd hasonlítani az eddig kevés helyről ismert amfóra alakú urnákra, (Csongrád-Vidre-sziget,[24] Százhalombatta[25]), az edény talán legjobb párhuzama a Vatya III. korszakba sorolt Lovasberény-Jánoshegy egyik sírjából ismert.[26] A 3/b sír gömbölyded urnája ritkaságnak számít a Vatya-kultúrában. A bemutatott edényekhez hasonló, a nyak és a test találkozását kis szalagfülekkel áthidaló urnák korai Vatya környezetből is ismertek: Szigetszentmiklós,[27] Vatya II.: Pesterzsébet,[28] Dunaújváros,[29] de nagyobb számban kerültek elő Vatya III, sőt Vatya-koszideri periódus sírjaiból is (Dunaújváros,[30] Áporka,[31] Kelebia[32]).

Más típust képviselnek azok az urnák, amelyeknek apró füleik egymással szemben az edény vállán helyezkednek el. Az urnák formája ebben az esetben is megegyezik a kettős csonkakúpos testű urnák különféle változatokban megjelenő formáival. Általános a tölcséres, vagy enyhén ívelt nyak, a gömbölyded bikónikus test, olykor a vízszinteshez közelítő vállal. A vállon egymással szemben két apró fül ül, amelyek sokszor szögletesek, de ismertek a kerek formák is. Temetőnk 2/c (*4. kép 3*), 3/a (*5. kép 1*), 24 (*8. kép 6*) sírjában található meg ez az urnaforma. A vállon ülő kis fülek a Vatya-kultúra középső időszakában terjednek el, és egészen a kultúra késői időszakáig divatban maradnak,[33] a kulcsi temető egyik korai urnáján is megjelennek.[34] Párhuzamaikat nagyobb számban a Vatya III, illetve a Koszideri periódusból ismerjük (Törtel,[35] Százhalombatta,[36] Áporka,[37] Cegléd-Öreghegy,[38] Lovasberény-Jánoshegy,[39] Dunakeszi,[40] Kelebia,[41] Budapest-Jászberényi u.[42]).

A tölcséres nyakú, kettős kúpos testű urnák késői típusánál a vállat széles szalagfül hidalja át. Az urnatípus, formáját tekintve hasonló a korábban bemutatott típusokhoz: jellemző rá a tölcséres nyak, néha kihajló, máskor egyenesen levágott peremmel, a test a korábban megismert kettős kúpos forma, változatos élességű hasi törésssel, illetve az urna alsó és felső részének változó arányaival. Alapvető különbség azonban az, hogy a korábbi idő-

[18] KALICZ-SCHREIBER 1995. 51 t. 5, 52. t. 3, 7, 55. t. 7, 59. t. 1, 60. t. 1, 7, 61. t. 4, 62. t. 1, 66. t. 4, 70. t. 3, 71. t. 1-2, 73. t. 1, 5, 75. t. 1, 81. t. 3, 82. t. 1-2.)

[19] KALICZ-SCHREIBER 1995. 81. t. 3.

[20] SOMOGYVÁRI 1984.

[21] KALICZ 1968. 149, 1/b/2 típus; TÁRNOKI 1996. 92-96.

[22] BÓNA 1975. Taf. 3, 1, Taf. 4, 14, Taf. 6, 8, Taf. 9, 4, Taf. 10, 1.

[23] KALICZ-SCHREIBER 1995. 51.t 7-8, 53. t. 3, 7, 54.t. 2-3, 8, 55. t. 4, 7, 11, 56. t. 7, 57.t. 1, 4, 8, 64. t. 1, 8, 65. t. 1, 68. t. 4, 71. t. 1-2, 73. t. 5, 74. t. 1, 75. t. 1, 76. t. 1, 5, 80. t. 1.

[24] SZÉNÁSZKY 1977. 27. kép 4.

[25] POROSZLAI 1990. 6. kép 5.

[26] BÓNA 1975. Taf. 50, 5.

[27] KALICZ-SCHREIBER 1995. 52. t. 4, 55. t. 4, 76. t. 5, 81. t. 3.

[28] BÓNA 1975. Taf. 24, 12.

[29] BÓNA 1975. Taf. 25, 1.

[30] BÓNA 1975. Taf. 38, 14.

[31] BÓNA 1975. Taf. 39, 1.

[32] BÓNA 1975. Taf. 72, 5, 8.

[33] KOVÁCS 1974.; POROSZLAI 1990.

[34] BÓNA 1975. Taf. 9, 1.

[35] KOVÁCS 1974. 3. ábra 3.

[36] POROSZLAI 1990. 3. kép 4.

[37] BÓNA 1975. Taf. 39, 1, 3, 4, 7.

[38] BÓNA 1975. Taf. 42, 1, 2.

[39] BÓNA 1975. Taf. 50, 1.

[40] BÓNA 1975. Taf 53, 1.

[41] BÓNA 1975. Taf. 61, 8, Taf. 63, 4, 5, Taf. 72, 1, 3, 7

[42] KŐSZEGI 1984. Abb. 1, 2.

szak urnáihoz képest, az újabb típus urnái általában nyújtottabb testűek. Az urna nyakának és testének találkozása lehet ívelt, de sok esetben tagolt, sőt olyan mértékig tagolt, hogy nyak alatt mély bevágást alakítanak ki, amelyet gyakran bütykökkel is díszítenek. Ez a típus is képviselteti magát a Növény utcai temetőben: az 1/b (*3. kép 13*), az 5/c (*6. kép 9*), a 18 és a 26. (*8. kép 8*) sír urnái tartoznak ebbe a típusba. Az 1/b. sír urnájának nyaka enyhén ívelten tölcséres, peremét bevagdalások díszítik, a nyak tagoltan illeszkedik a testhez, a has éles törésű, a test alsó és felső része megegyező arányú. A 26. sír urnája az egyfülű urnák tipikus képviselője: kihajló perem, tölcséres nyak, a nyak és a test találkozása tagolt. Az urnatípus a kultúra késői szakaszának (Vatya III, Vatya-Koszider) kedvelt edényformája,[43] párhuzamait megtaláljuk többek között Törtelen,[44] Újhartyán-Vatyán,[45] Áporkán,[46] Cegléd-Öreghegyen,[47] Lovasberény-Jánoshegyen,[48] Kelebián,[49] Izsákon,[50] Csongrád-Vidre szigeten,[51] Adonyban,[52] Dunakeszi-Kopolyán,[53] Százhalombattán,[54] szórványosan azonban a korai időszakban is megjelenik.[55]

Egyedi, a megismert és általánosan elterjedt vatyai típusoktól eltérő a 88. sír urnája (*10. kép 7*). Az urna felső része sajnos megsemmisült, így peremről és nyakáról semmit sem tudunk. Az urna teste ovális alakú, hasán ujjbenyomkodással tagolt bordadísz fut körbe, amit négy fül szakít meg. Az urna párhuzamai vatyai környezetből Dunakeszi-Kopolyáról,[56] Százhalombattáról[57] ismertek. A bemutatott leltek a Vatya III, vagy a Vatya-Koszideri időszakba sorolhatók. A típus azonban a dunántúli mészbetétes kultúra északi csoportjának kedvelt edénytípusa, megvan például Lábatlanon,[58] Szőnyben,[59] Dunaalmáson,[60] de a Dunakeszi-Kopolyán előkerült darab kapcsán Kovács Tibor további párhuzamokat is bemutat.[61]

Az 1987/24. számú sírban a hamvakat egy *fazék alakú edénybe* helyezték (*11. kép 7*). Hasonló, fazék alakú urna például a százhalombattai temetőből is ismert.[62]

A Növény utcai temető urnáinak jelentős része, elsősorban a korai darabok díszítetlenek. Vannak azonban bőséggel díszített darabok is. A leggyakoribb díszítésmód a bekarcolás. A kettős csonkakúpos urnák többségét bekarcolt vonalkötegek díszítik. A díszítésmód igen változatos. Több urnát sűrű függőleges bekarcolás díszít: 1/c, 3/b, 5/b, 15, 28, 38, 50, 51, 51 sírok urnái, a 3/a, 4/b, 35. sír urnáján a sűrű bekarcolás egy vízszintesen bekarcolt vonalból indul. Az 55, 64, és a 67. sírok urnáin a vállon körbefutó vízszintes vonalkötegből függőleges vonalkötegek indulnak. Az 1/b sír urnáját olyan bekarcolt függőlegesekből álló vonalkötegek díszítik, amelyek a vállon körbefutó mély vízszintes bekarcolásból indulnak, a bekarcolt vonal alatt rövid bevagdalásokból álló sor fut körbe, amit csak a függőleges vonalkötegek szakítanak meg. A 99. sír urnájának hasát olyan ívelt függőleges vonalkötegek díszítik amelyekhez hasonló egy százhalombattai urnán láthatók.[63] Érdekesebb a 24. sír urnájának bekarcolt vonalkötegekből álló díszítése (*8. kép 6/b*), melynek legközelebbi párhuzamát talán a Dunakeszi-Kopolyáról megismert egyik urna jelentheti.[64] Szélesen besimított, hálószerű vonalkötegek díszítik a 102. sír urnáját.

A budatétényi temető néhány edényén plasztikus díszeket is találunk. Az ujjbenyomkodással tagolt bordadísz általánosan elterjedt díszítésmódnak számít, temetőnkben például az 5/f/2, 51, 81, a 88, 98, 1987/8. sírok urnái ilyenek. A 96. sír urnájának hasán bevagdalt bordadísz fut, amelyből függőlegesen bekarcolt vonalkötegek indulnak. Néhány esetben bütyökdísszel is találkozunk: az 1987/23. sír urnájának vállán apró vízszintes bütyökdísz van. Néhány kettős csonkakúpos urnánál, például a 2/e, 19, 26. sír urnáinál viszont a nyak és test erősen tagolt találkozásánál alakítottak ki bütyökdíszt. Érdekes a 4/d. sír urnájának dísze: a vállon körbefutó bevagdalásokból álló sort apró szarvszerű bütykök szakítják meg. A szarvszerű plasztikus dísz azonban nemcsak ezen az urnán figyelhető meg: sokkal markánsabban jelenik meg a 2/b (*4. kép 1*), és a 2/e (*4. kép 5*) sírok edényein. A szarvszerű apró osztott bütyök egyébként nem tartozik a Vatya-kultúra széles körben elterjedt díszítésmódja közé, csupán a pesterzsébeti temető egyik urnáján találtam hasonló díszítést.[65] A 81. sír urnáján a vállon körbefutó tagolt bordadíszt bütykök szakítják meg, a 4/d sír urnájának nyakán ugyancsak tagolt bordadísz fut, amit szarv szerű apró bütyök szakít meg. (*6. kép 1*). A 91. sír urnáján az apró bütyökdíszből bekarcolt vonalak indulnak.

[43] KOVÁCS 1974.

[44] KOVÁCS 1974. 2. ábra 1, 4-6.

[45] BÓNA 1975. Taf. 32, 5.

[46] BÓNA 1975. Taf. 39, 6, 11.

[47] BÓNA 1975. Taf. 40, 1, 5-9,Taf. 41, 1, 3, 7, Taf. 42, 5, Taf. 46, 4, 10.

[48] BÓNA 1975. Taf. 49, 4, 6, 11, Taf. 51, 3, 9, Taf. 52, 6-7.

[49] BÓNA 1975. Taf. 58, 2-3, 7, Taf. 59, 1-6, Taf. 60, 1, 4, 7, Taf. 61, 1-7, Taf. 62, 1, 5-6, Taf. 64, 2-3, 8.

[50] BÓNA 1975. Taf. 79, 1, 3-4.

[51] SZÉNÁSZKY 1977. 27. kép 7.

[52] JUNGBERT 1985. Abb. 2.

[53] KOVÁCS 1989. Abb. 1, 7, Abb. 2, 11, Abb. 3, 13, Abb. 6, 7-8.

[54] POROSZLAI 1990. 3. kép 8, 4. kép 2, 4, 10, 5. kép 7, 6. kép 8, 7. kép 3.

[55] KALICZ-SCHREIBER 1995. 51. t. 3, 59. t. 6.

[56] KOVÁCS 1989. Abb. 4, 4.

[57] POROSZLAI 1990. 7. kép 2.

[58] BÓNA 1975. Taf. 204, 4.

[59] BÓNA 1975. Taf. 207, 2.

[60] BÓNA 1975. Taf. 208, 1.

[61] KOVÁCS 1989.

[62] POROSZLAI 1990. 3. kép 5.

[63] POROSZLAI 1990. 8. kép 5.

[64] KOVÁCS 1989. Abb. 1, 12.

[65] BÓNA 1975. Taf. 24, 1.

TÁLAK

A Növény utcai temető sírjainak leggyakoribb edénytípusát a különböző, változatos formában készített *tálak* jelentik.

Ahogyan az más vatyai temetőkben megszokott, úgy a Növény utcában is ritkák az egyszerű, gömbszelet alakú, vagy ívelt falú, fordított csonkakúpos testű, fületlen, díszítetlen tálak. Budatétényben a 2. és a 4/b (*5. kép 5*) sírokból kerültek elő ilyen darabok. A táltípusnak nincs kronológiai értelemben határozó ereje, egyaránt ismert korai (pl. Szigetszentmiklós[66]), és késői (pl. Lovasberény-Jánoshegy[67]) temetkezésekből.

Formailag ugyancsak a gömbszelet alakú tálak közé tartozik az 1/a. sír tálja (*3. kép 12*), azzal a különbséggel, hogy ennél az edénynél a perem négy helyen vízszintesen kicsúcsosodik, és az egyik ilyen kicsúcsosodáson két, felfüggesztésre szolgáló függőleges lyukat fúrtak. A tálnak, ha nem is nagy számban, de azért ismertek párhuzamai más vatyai lelőhelyekről is. Az 1/a. sír táljának párhuzamait késő-vatya környezetből találtam meg, az edény legközelebbi párhuzamát egy dunakeszi tál jelenti,[68] ugyanennek az alaptípusnak kissé módosult változatai (a kicsücskösödések ezeknél az edényeknél duplák) ismertek Lovasberény-Jánoshegyről,[69] Százhalombattáról.[70] A bemutatott párhuzamok alapján a Növény utcai darabot a Vatya III. időszakra keltezhetjük.

Formailag ugyancsak az egyszerű tálak közé tartoznak az 5/c (*6. kép 7*) és a 17 (*8. kép 1*) számú sírok táljai. Ezeken a tálakon azonban különleges fülkiképzést láthatunk: az edények pereme alatt vízszintes (függőlegesen átfúrt) fület találunk. Hasonló fülű edények késő vatyai lelőhelyekről ismertek: Újhartyán-Vatya,[71] Lovasberény-Jánoshegy,[72] Dunakeszi.[73] Más típusú (behúzott peremű) tálakon is előfordul hasonló fül, ugyancsak késő-vatya környezetből: Cegléd-Öreghegy.[74] A 17. sír táljának pereme felcsücskösödik, ez a fajta díszítésmód a Vatya-kultúra korai időszak óta ismert, megvan pl. Szigetszentmiklóson,[75] de a késő időszakból is előkerült, pl. Százhalombattáról.[76]

A temető leggyakoribb típusú táljai - hasonlóan a kultúra más lelőhelyeihez - különböző változatokban készített tagolt testű tálak. E tálak pereme változatos mértékben hajlik ki (megvannak az egészen enyhén, de az igen erősen kihajló példányok is) nyakuk általában rövid, testük gömbölyded, vagy ívelten fordított csonkakúpos testű, aljuk olykor kissé profilált, fenekük gyakran omfaloszos. Gyakori a peremből kiinduló és vállra támaszkodó 1-2-3-4 fül. A típus Budatétényen a 2/b (*4. kép 2*), 2/e (*4. kép 6, 7*), 3/b, 4/d (*6. kép 3*), 5/c (*6. kép 5*), 5/d, 5/e (*7. kép 4*), 5/f/2, 18, 27, 31, 61, 88 (*10. kép 5*), 89, 104. (*11. kép 2*) sírjaiból ismert. A típus jól levezethető a Nagyrév-kultúra általánosan elterjedt táljaiból, azzal a különbséggel, hogy e korábbi időszak táljainak alja általában erősen profilált, sőt gyakran talp csatlakozik a tagolt testű tálhoz. Az 5/e. sír korai táljának erősen profilált aljkiképzése jól jelzi a két időszak táljai közötti átmenetet. A tárgytípus párhuzamainak tételes felsorolása, a típus széleskörű elterjedtsége miatt szinte lehetetlen, és felesleges. Szinte minden vatyai lelőhely objektumaiból előkerülnek ilyen típusú tálak, de a típus a kisapostagi kultúra, a Maros kultúra, a hatvani kultúra, a füzseabonyi kultúra, a gyulavarsándi kultúra, a Gáta-kultúra, az Aunjetitz-kultúra anyagában is előfordul.[77] Az ebbe a típusba sorolt tálak általános vonása, hogy a nyak rövidebb, mint a test. Ez alól Budatétényben kivételt jelent a 10. sír tálja (*7. kép 5*), magas nyakával, alacsony hasával, enyhén profilált vállával. Az edény legközelebbi párhuzama Szigetszentmiklósról ismert,[78] de a hatvani kultúrában is előfordul néhány darabja.[79]

A Növény utcai tagolt testű tálak jelentős része díszített. A legáltalánosabb díszítésmód a vállon körbefutó, ujjbenyomkodással, gyakrabban bevagdalással tagolt plasztikus bordadísz. Ilyen díszítés látható a 2/b, 2/e, 3/b, 5/b, 89. sírok táljain. Az 5/b sír tálján a bevagdalásokkal tagolt, lapos, körbefutó bordát apró, felemelkedő bütyök szakítja meg.

A budatétényi sírok tagolt testű táljain néhány esetben bekarcolt, olykor inkrusztált díszítést is találunk. A 2/b sír egyik táljának alsó részét bekarcolt hálómínta díszíti. Az 5/c, a 64, és a 88. sír egy-egy tálját apró bevagdalásokból álló sorok díszítik, a bevagdalásokat mészbetéttel töltötték ki. Hasonló díszű edényt, már a korai fázisba sorolt kulcsi temető egyik sírjában is találunk,[80] de megvan a későbbi időszakban is: pl. Újhartyán-Vatya.[81] A díszítésmód valószínűleg a késői kisapostagi, korai dunántúli mészbetétes kerámia kultúrájából kerülhetett át a vatyai kultúrába. A 82. sír táljáról töredékessége miatt csak feltételezhetjük, hogy a tagolt testű tálak közé tartozik, minden esetre díszítése miatt a másik három hasonló díszű darabbal tár-

[66] KALICZ-SCHREIBER 1995. 59. t. 3.

[67] BÓNA 1975. Taf. 49, 2.

[68] BÓNA 1975. Taf. 53, 13.

[69] BÓNA 1975. Taf. 51, 6.

[70] POROSZLAI 1990. 6. kép 6.

[71] BÓNA 1975. Taf. 31, 2.

[72] BÓNA 1975. Taf. 50, 2-3.

[73] BÓNA 1975. Taf. 54,14.

[74] BÓNA 1975. Taf. 43, 13.

[75] KALICZ-SCHREIBER 1995. 64. t., 2.

[76] POROSZLAI 1990. 7. kép 6.

[77] KALICZ-SCHREIBER 1995. 43.

[78] KALICZ-SCHREIBER 1995. 81. t. 5.

[79] KALICZ 1968. Taf. 78, 10, Taf. 83, 4.

[80] BÓNA 1975. Taf. 10, 8.

[81] BÓNA 1975. Taf. 28, 4/b, Taf. 29, 4/a, 5/a, 6/a, 7/a.

gyaljuk. A tál alján kereszt alakú dísz látható, a kereszt szárait két bekarcolt vonal között futó apró inkrusztált vonalkákból álló sor alkotja, az omfaloszt apró inkrusztált bekarcolások kerítik körbe. A 104. sír táljának alján ugyancsak kereszt alakú motívum látható, ebben az esetben a kereszt szárait alkotó bekarcolt vonalakat apró beszurkálásokból álló sorok szegélyezik. Hasonló kereszt alakú bekarcolt minta általános a vatyai kultúra késői időszakában,[82] a dísz megvan a Dunakeszi temető néhány tálján is.[83] A 88. sír két tálján kör alakú, inkrusztált dísz látható a váll alatt. A díszítés párhuzamait a Vatya III. időszaktól kezdve találjuk meg. Megvan például Újhartyán-Vatyán,[84] Lovasberény-Jánoshegyen,[85] Izsákon.[86] A díszítésmód általánosan elterjedt a dunántúli mészbetétes kerámia kultúrájának északi csoportjában (pl. Királyszentistván[87]), de megvan a Szeremle-csoport keramikáján is (Szeremle[88]). A budatétényi hasonlóan díszített darabokat a bemutatott párhuzamok alapján a késő vatyai időszakba sorolhatjuk.

Formailag a tagolt testű tálak változatának tarthatók a mély, fazék alakú tálak. A budatétényi temető 1/a (*3. kép 10*), 2/e, 4/b (*5. kép 6*), 5/a, 19, 29, 105. sírjaiból kerültek elő ilyen darabok. A tálak némelyike díszített: az 1/a, 4/b, 5/a, 19, 29. sírok táljain tagolt bordadísz fut körbe a vállon. A 19. sír tálján a körbefutó bordadíszből bekarcolt függőleges vonalkötegek indulnak. A tárgytípus a kultúra kezdete óta általánosan elterjedt, párhuzamainak tételes felsorolása felesleges.[89] A tárgytípus már a nagyrévi kultúrában megvan,[90] használata tehát a középső bronzkort megelőző időszak óta általános.

Ugyancsak a tagolt testű tálak egyik változatának tarthatók a svédsisak alakú tálak. A típus valószínűleg a Hatvan-kultúrából, amelyben általánosan elterjedt[91] került a Vatya-kultúrába, de más középső-bronzkori kultúrában is elterjedt: Füzesabony-kultúra,[92] Gyulavarsánd-kultúra,[93] Szeremle-csoport.[94] Temetőnkből a típus az 5/f/1, a 87 (*10. kép 4*), és a 94. (*11. kép 1*) sírokból került elő. A 87. sír edényét inkrusztált minta díszíti. A vállon apró beszurkálásokból álló sorok futnak körbe, ez alatt két körből álló bekarcolt dísz látható. A díszítés párhuzamai megegyeznek a nem svédsisak alakú tálakon látható inkrusztált körök párhuzamaival: a díszítés a Dunántúli Mészbetétes Kerámia Kultúrájának északi csoportjában (pl. Királyszentistván[95]), de megvan a Szeremle-csoport keramikáján is.[96] A 87. sír tálját így a Vatya III. időszakba sorolhatjuk. A 94. sír tálját viszont plasztikus minta díszíti: a vállon árkolt bütyköt helyeztek el, az edény szalagfüle ansa lunata jellegű. Hasonló díszítésű tál Adonyból,[97] Cegléd-Öreghegyről,[98] Kelebiáról,[99] Törtelről, kissé hegyesebb bütykökkel[100] ismert. Az ilyen díszű tálak párhuzamai a tellek felső rétegeiből kerültek elő.[101] A párhuzamok alapján a 94. sír tálját a Koszideri időszak első felére datálhatjuk.

A budatétényi temető 32. sírjának tálja ugyancsak a tagolt testű tálak közé tartozik. Töredékessége ellenére felismerhető, hogy a tál nem sorolható be a korábban bemutatott altípusokba. A tál legközelebbi párhuzamát, vatyai környezetből Cegléd-Öreghegyen találjuk meg.[102] A budatétényi és ceglédi darabok párhuzamait nagyobb számban a dunántúli mészbetétes kerámia kultúrájának északi csoportjában találjuk meg (Királyszentistván,[103] Nagylók[104]), de a típus előfordul a Szeremle csoportban is.[105] A Vatya-kultúrában az ilyen típusú tálak megjelenését mészbetétes, szeremlei kapcsolatokkal magyarázhatjuk, a vatyai területeken felbukkanó darabokat talán importnak is tarthatjuk, ahogyan gazdagon díszített, de formailag hasonló darabot Dunaújvárosból Bóna István is importként mutat be.[106] A 32. sír tálját a párhuzamok alapján a késő-vatyai időszakba sorolhatjuk.

A tálak külön típusát alkotják a behúzott peremű tálak. A Növény utcai temetőből sajnos minden példányuk erősen töredékesen került elő. Ilyen töredékek voltak a temető 3/b, 46, 88 (*10. kép 6*), 102. sírjaiban. A behúzott peremű tálak a Vatya III. időszakban terjednek el, hiányoznak a korai temetőkből (Kulcsról, Ercsiről, Szigetszentmiklósról). Megvannak viszont például Újhartyán-Vatyán,[107] Cegléd-Öreghegyen,[108]

[82] Gazdag példákkal: BÓNA 1975. Vatya III. korú lelőhelyeiről.
[83] KOVÁCS 1989. Abb. 8, 1-2, 4.
[84] BÓNA 1975. Taf. 30-31.
[85] BÓNA 1975. Taf. 49, 10.
[86] BÓNA 1975. Taf. 76, 5.
[87] BÓNA 1975. Taf. 215-234.
[88] BÓNA 1975. Taf. 253, 6, Taf. 256, 6, Taf. 257, 5, 10; további lelőhelyek és párhuzamok: BÁNDI-KOVÁCS 1969. I-XVI. t.
[89] BÓNA 1975. minden kronológiai horizont lelőhelyein általános.
[90] pl. BÓNA 1963; KALICZ-SCHREIBER 1995.
[91] KALICZ 1968, 1984; Somogyvári 1984; TÁRNOKI 1996.
[92] BÓNA 1975. bőséges példákkal.
[93] BÓNA 1975. Taf. 141, 2, 8, 13.
[94] BÁNDI-KOVÁCS 1969.
[95] BÓNA 1975. Taf. 215-234.
[96] BÓNA 1975. Taf. 253, 6, Taf. 256, 6, Taf. 257, 5, 10; további lelőhelyek és párhuzamok: BÁNDI-KOVÁCS 1969. I-XVI. t
[97] BÓNA 1975. Taf. 36, 6.
[98] BÓNA 1975. Taf. 45, 9.
[99] BÓNA 1975. Taf. 65, 5,11, Taf. 66, 5, 8.
[100] KOVÁCS 1974. 2. ábra, 7.
[101] KOVÁCS 1974.
[102] BÓNA 1975. Taf. 44. 15.
[103] BÓNA 1975. Taf. 215-241.
[104] BÓNA 1975. Taf. 242, 12.
[105] BÁNDI-KOVÁCS 1969; BÓNA 1975. Taf. 252-257.
[106] BÓNA 1975. Taf. 244, 18.
[107] BÓNA 1975. Taf. 31, 2.
[108] BÓNA 1975. Taf. 43, 7, 13, Taf. 44, 16.

Lovasberény-Jánoshegyen,[109] Dunakeszin.[110] Budatétényben a 46. sír táján a perem alatt bütyökdísz látható, a 102. sír táján a peremét kettős bütyökdísz díszíti. A behúzott peremű tálak hasonló díszítése gyakori, egy bütyök díszíti az egyik Soroksár-várhegyi tálat[111], kettős bütyök díszíti például a dunaújvárosi,[112] cegléd-öreghegyi[113] temetők táljait, valamint solymári erődített telep egyik behúzott peremű tálját.[114]

BÖGRÉK

Az apró, ívelt nyakú, gömbös testű, füles *bögrék* a Vatya-kultúra jellegzetes edénytípusát jelentik, szinte minden vatyai lelőhelyen előfordulnak, telepeken, temetőkben egyaránt. A Növény utcai sírokban is kedvelt melléklek, töredékes illetve ép példányaik a temető több sírjából is előkerültek. A tárgytípus széles körű elterjedése ellenére sem alkalmas komoly kronológiai következtetések levonására. Bár a kis bögrék többféle kivitelben készültek (vannak vékonyabb, vastagabb falú példányok, egyeseknél a nyak tagoltan, másoknál íveltebben illeszkedik a testhez, vannak íveltebb és kevésbé íveltebb, hasasabb és vékonyabb darabok) csupán annyi állapítható meg, hogy a bögrék hasa a késő-vatya időszakra egyre lejjebb kerül, a bögre egyre kevésbé lesz ívelt. Ugyancsak a késői időszak jellegzetes bögréi a tölcséres nyakú bögrék, amelyek szögben törően kapcsolódnak a testhez.[115] Ezek alapján csupán annyi állapítható meg, hogy a budatétényi temető 1/a (*3. kép 11*), 3/c, 4/b (*5. kép 4*), 4/d (*6. kép 2*), 5/a, 34 (*9. kép 4*) sírjainak bögréi valószínűleg a késői időszakra datálhatók. Ezt a datálást, azonban csak akkor fogadhatjuk el, ha az adott sír egyéb tárgyai nem vonják kétségbe datálásunkat.

FAZEKAK

A különböző típusú *fazekak* nemcsak a Vatya-kultúra, de általában minden őskori kultúra általánosan elterjedt edényei. A budatétényi temetőben ép, vagy kiegészíthető formába csupán három sírból kerültek elő. Ezek közül az egyik az 1987/ 24. sír fazék alakú urnája, amelyet az urnák elemzésénél már említettem (*11. kép 7*). A 20. sírból előkerült darab (*8. kép 5*) kihajló peremű, gömbös testű egyfülű példány, vállán ujjbenyomkodással tagolt bordadísz fut. A edény egyik párhuzamát egy késő nagyrévi sírban találtam meg,[116] egy másik párhuzamát viszont a Hatvan-kultúra egyik fazekában látom.[117] A 24. sír fazeka (*8. kép 7*) kihajló peremű, profilált vállú, éles hasi törésű edény, a vállat áthidaló két apró füllel.

A budatétényi sírokból több kiegészíthető és értékelhető példány nem került elő, de valószínűsíthetjük, hogy a szinte minden sírban előforduló jellegtelen töredékek egy része fazekakhoz tartozhatott. A töredékek közül csupán az 5/f/1. sír fazekának peremtöredékét emeljük ki a rajta látható osztott függőleges fogóbütyök miatt.

KORSÓK

Viszonylag kis számban kerültek elő olyan töredékek, amelyeket nagy valószínűség szerint *korsóként* rekonstruálhatunk (5/e, 46, 81. sír). A korsók a Nagyrév-kultúra jellegzetes edénytípusát alkotják. A kora-bronzkori edénytípus a Vatya-kultúrában is előfordul, ha nem is túl nagy számban. A kultúra késői időszakában a korsók erősen profilált vállúakká válnak, a vállon gyakran apró bütykök jelennek meg (pl. Dunakeszi[118]). A 46. sír korsója valószínűleg ezt késői változatot képviseli.

SZŰRŐEDÉNY

A budatétényi temető 54. sírjából egy szűrőedény töredéke került elő (*10. kép 3*). A hasonló edények nem túl gyakori leletei a Vatya-kultúrának. A budatétényihez hasonló, domború szűrőedény ismert Kelebiáról,[119] Solymárról,[120] Százhalombatta-Földvárról,[121] Soroksár-Várhegyről,[122] Bölcske-Vörösgyűrűről.[123] Lapos aljú változatuk ismert Százhalombatta-Földvárról.[124] A szűrőedények más kultúrákból is ismert. Domború változatok ismertek a Hatvan-kultúra több lelőhelyéről,[125] a Füzesabony-kultúrából,[126] lapos aljú változat került elő a Hatvan-kultúra lelőhelyéről,[127] a Gyulavarsánd-kultúra lelőhelyeiről.[128]

AGYAGKORONG

Az 54. sírból az imént ismertetett szűrőedény töredékén kívül egy másik érdekes tárgy is előkerült: egy barna színű, bekarcolt díszű edény falából kivágott

[109] BÓNA 1975. Taf, 50, 3.
[110] BÓNA 1975. Taf. 54, 13-14.
[111] ENDRŐDI-GYULAI 1999. Fig. 12, 1.
[112] BÓNA 1975. Taf. 38, 8.
[113] BÓNA 1975. Taf. 44, 16.
[114] ENDRŐDI 1984. 3. kép, 3.
[115] KOVÁCS 1978.
[116] KALICZ-SCHREIBER 1995. 37. t. 5.
[117] KALICZ 1968. 16. t. 13.
[118] KOVÁCS 1989. Abb. 9.
[119] BÓNA 1975. Taf. 73, 6.
[120] ENDRŐDI 1984, 7. kép, 4.
[121] Bronzezeit in Ungarn 186.
[122] ENDRŐDI-GYULAI 1999. Fig. 12, 4.
[123] POROSZLAI 1999. Abb. 16, 7.
[124] Bronzezeit in Ungarn 186.
[125] KALICZ 1968. Taf. 40, 7, Taf. 43, 3-4.
[126] BÓNA 1975. Taf. 197, 9.
[127] KALICZ 1968. Taf. 74, 11.
[128] Bronzezeit in Ungarn 188-189.

szabályos agyagkorong. (*10. kép 2*) A korong funkcióját nem ismerjük, de joggal gondolhatjuk, hogy nem gyakorlati funkciója, sokkal inkább valamilyen szakralitással összekapcsolható funkciója lehetett. A tárgy párhuzamát a publikált leletanyagban nem találtam, két hasonló agyagtárgy azonban előkerült a Vatya-kultúra Budapest, I. ker. Covin téri lelőhelyéről (publikálatlan, BTM leltározatlan).

FÉMTÁRGYAK – FÉLHOLD ALAKÚ ÖNTÖTT BRONZ CSÜNGŐK

A Vatya-kultúra más temetőiben széles körben elterjedt tárgytípus a budatétényi temetőben csupán egy sírból ismert, igaz ebből három példányban. Az 1. sírból három azonos méretű és formájú, öntött félhold alakú bronzcsüngő került elő (*3. kép 1*). A tárgytípus a Vatya-kultúra kedvelt tárgytípusa. Megvan a legkorábbi temetkezésekben (pl. Kulcs,[129] Homokszentlőrinc,[130] Iváncsa,[131] Szigetszentmiklós[132]), ismert a középső vatyai időszak temetkezéseiből (pl. Dunaújváros,[133] Bölcske-Szentandráspuszta,[134] Felsőnyék[135]), a késő vatyai időszakban használatuk már nem széleskörű.[136] A széles körű elterjedésen kívül a tárgytípus vatyai gyártásának közvetlen bizonyítékai a Lovasberényben, Dunaújvároson, Igaron, Soroksáron talált öntőminták.[137] A félhold alakú, öntött bronzcsüngők a Vatya-kultúrán kívül a középső-bronzkor időszakában a Dunántúli Meszbetétes Kerámia Kultúrájának lelőhelyein kerültek elő nagyobb számban (pl. Simontornya,[138] Nagyhangos,[139] Vörösmart[140]), a tárgy helyi öntésének bizonyítékát ebből a kultúrából is megtaláljuk.[141] Mind a vatyai, mind a mészbetétes kultúrába a Kisapostag-kultúra hagyatékaként kerülhetett a tárgytípus[142]. A típus példányai ismertek a Gáta-Wieselburg-kultúrából is.[143]

BRONZSPIRÁLISOK

Amint az a Vatya-kultúra más lelőhelyein is általános, úgy a budatétényi temető sírjainak is leggyakoribb bronz melléklete az egyszerű bronzspirális. A temető 1 (*3. kép 4*), 3, 3/b, 5/e, 5/f/2. sírjaiból kerültek elő a kis ékszer különböző változatai. A tárgytípus a kora- bronzkor óta kedvelt ékszer, a Maros-kultúrából kerülhetett a Duna környékére, a Vatya-kultúra szinte minden lelőhelyéről ismert, de általánosan elterjedtek a Kárpát-medence más középső-bronzkori kultúráiban is.[144]

BEPÖDÖRT SZÉLŰ BRONZLEMEZEK

A Vatya-kultúra általánosan elterjedt tárgytípusa a Növény utcai temetőben csupán egy sírban képviselteti magát. A 3. sírból előkerült darab az általánosan megismert, trapéz alakú, bepödört szélű bronzlemezkék közé tartozik. A tárgytípus elsősorban a Vatya-kultúra életének első felében terjedt el nagy számban, de előkerülnek késői lelőhelyekről is.[145] A típus a kora-bronzkor időszaka óta ismert, megvan a Maros-kultúra kora-bronzkori időszakában, a Nagyrév-kultúrában, a Kisapostag-kultúrában, a Vatya-kultúrába délről, a Maros-kultúrából juthatott.[146] Kalicz-Schreiber Rózsa a Maros-kultúra rövid lemezszalagból készült diadémjaiból eredeztette.[147] Az ékszer a középső-bronzkorban elsősorban a Vatya-kultúra területén terjedt el, de szórványosan megvan a Maros-kultúrában.[148] Legnyugatabbi elterjedésüket egy Ausztriából előkerült magányos példány jelöli.[149]

BRONZPITYKÉK (GOMBOK)

A középső-bronzkorban általánosan elterjedt tárgytípus[150], a Növény utcai temetőben csupán a 3, 5/c, 42. sírokból került elő. Az előkerült példányok az általánosan elterjedt típusba tartoznak: gömbszelet alakúak, felfüggesztésükre két átfúrás szolgál.

KARPERECEK (HAJKARIKA)

A budatétényi temetőből a karperecek három típusa kelült elő:

több soros (négysoros) huzal karperec került elő az 1. sírból (*3. kép 3*). A tárgytípus a kora-bronzkorban jelent meg, a Duna környékére a Maros-kultúrából került[151], nem túl széles körben, de azért előfordul a korai vatyai időszakban is (Kulcs,[152] Szigetszentmiklós[153]).

[129] BÓNA 1975. Taf. 13, 23, Taf. 14, 5, Taf. 17, 20.

[130] BÓNA 1975. Taf. 21, 3, 8.

[131] BÓNA 1975. Taf. 21, 12.

[132] KALICZ-SCHREIBER 1995. 46. t., 1/b, 47. t. 4/b, 49. t. 2/b, 72. t. 4/a, 79. t. 9/a, 80. t. 2/b.

[133] BÓNA 1975. Taf. 23, 2-3, 8-9.

[134] BÓNA 1975. Taf. 26, 3-4.

[135] BÓNA 1975. Taf. 26, 16.

[136] Újhartyán-Vatya: BÓNA 1975. Taf. 35, 9, 11.

[137] MOZSOLICS 1967. Taf. 19, 1-4; BÓNA 1975, Taf. 46, 9; KOVÁCS 1984; ENDRŐDI-GYULAI 1999. Fig. 18, 6.

[138] BÓNA 1975. Taf. 269, 9.

[139] BÓNA 1975. Taf. 270, 16-17.

[140] BÓNA 1975. Taf. 271, 3, 7-8.

[141] BÓNA 1975., 269, 11.

[142] BÓNA 1975. 285; SZATHMÁRI 1988. 3. ábra 21.

[143] SCHUBERT 1973. Taf. 15, 10.

[144] BÓNA 1975. bőséges példákkal.

[145] BÓNA 1975. bőséges példákkal.

[146] BÁNDI 1965. 1979.

[147] KALICZ-SCHREIBER 1995. 45.

[148] GIRIĆ 1971. 219-222; BÓNA 1975. Taf. 12, 3.

[149] SCHUBERT 1973. Taf. 20,1.

[150] BÓNA 1975. bőséges példákkal.

[151] BÁNDI 1965; BÁNDI 1979; KOVÁCS 1984.

[152] BÓNA 1975. Taf. 14, 4-5, Taf. 18, 2.

Rombusz átmetszetű, egymásra érő szárú karperec szintén az 1. sírból került elő. (*3. kép 2*).

Lapos átmetszetű, karperec (vagy mérete alapján inkább hajkarika) került elő a 27. sírból. A tárgy érdekessége a rajta látható, elmosódott, bekarcolt, vagy poncolt dísz, melynek párhuzama eddig ismeretlen (*9. kép 1*).

Mindkét ismertetett tárgy párhuzamai a korai bronzkor óta ismertek, a többsoros karperechez hasonlóan a Maros-kultúra területéről juthatott el a késő Nagyrév-kultúrába,[154] a Vatya-kultúrában elsősorban a korai időszakban terjedtek el. Az általánosan elterjedt tárgytípus a közép-európai hasonló korú kultúrákból is ismert.[155]

Tűk

A budatétényi temetőben előkerült négy *tű* három típusba sorolható.

A 27. sír korong fejű tűjének kissé ovális korongját poncolással díszítették: a korongot poncolt sor keríti, függőleges átlóján ugyancsak poncolt sor fut (*9. kép 2*). A tűtípus a Vatya-kultúra elterjedt tárgytípusa, már a korai időszakban megjelenik.[156] A típus közép-európai eredetére utal gazdag Alpok vidéki elterjedése, a megtalált példányok szinte körbekerítik az Alpokat.[157] Gyakori az Aunjetitz-kultúrában,[158] a Gáta-Wieselburg-kultúrában,[159] de előfordul az Alpok nyugati részén is.[160] Lelőhelyeik elsősorban a Duna mentén sűrűsödnek, valószínű, hogy a Kárpát-medencébe, már az őskorban is fontos összekötő szerepet játszó folyó mentén jutottak el. Vidékünkön egyébként először a Kisapostag-kultúrában jelennek meg.[161] A középső bronzkorban a Vatya-kultúrán kívül a Dunántúli Mészbetétes Kerámia Kultúrájában találkozunk a tárgytípussal.[162] A Növény utcában talált darab legközelebbi formai párhuzama Výčapy-Opatovcében került elő.[163] Poncolt díszítésének, amely a tű korongját keretezi, legközelebbi párhuzamát egy gemeri korong fejű tűn láthatjuk.[164] A típust Novotná az ältere Bronzezeit II. időszakra helyezi,[165] ami összeegyeztethető azzal, hogy a tű a magyarországi kora-bronzkor késői időszakában jelenik meg,[166] és elsősorban a Vatya I. időszakban terjed el.

Az 5/e. sír tűje egy átfúrt gömbfejű tű, melynek nyakát rovátkolás díszíti (*7. kép 3*). A gömbfejű tűk a Vatya II. időszaktól kezdődően terjednek el nagyobb számban. Példányaik többek közt Dunaújvárosból,[167] Újhartyánból,[168] Cegléd-Öreghegyről,[169] Izsákról[170] ismertek. A gömbfejű tűk megvannak a dunántúli mészbetétes kerámia kultúrájában is.[171] A tárgytípus közép-európai eredetű,[172] e területről ismert az Aunjetitz-kultúrából,[173] a Gáta-Wieselburg-kultúrából.[174] A típust Novotná az ältere Bronzezeit III. fázisra helyezi, egyidősnek tartja a hüvelyes fejű tűkkel.[175] A budatétényi 5/e. sírban való feltűnése igen korainak számít.

Az 5/c. sírból előkerült két tű a hüvelyes fejű tűk közé tartozik. A tű fejét alkotó lemez két szélét bepödörték, így trapéz alakúra formálták (*6. kép 8*). A típus a Vatya II. időszaktól kezdve terjed el szélesebb körben.[176] A közép európai tűtípus a Gáta-kultúra és dunántúli mészbetétes kerámia kultúráján keresztül jutott a Vatya-kultúrába, szórványos elterjedése a Füzesabony-, a Maros-, sőt a Wietenberg-kultúra területén is kimutatható.[177] A tárgytípus nyugati eredetét jelzi, hogy elterjedésének súlypontja a Gáta- és az Aunjetitz-kultúrákra esik.[178] A tárgytípus a kelet-alpi fémművesség kedvelt típusa. A hüvelyes fejű tűket Novotná az ältere Bronzezeit III. időszakra helyezi, a korong fejű tűk után, a gömbfejű tűkkel egy horizontba,[179] a kronológiai besorolás egybevág a tárgytípus Vatya II. időszakban történő megjelenésével.[180]

[153] KALICZ-SCHREIBER 1995. 46. t. /g, 63. t. 1/c, 72. t. 1/d.

[154] BÁNDI 1965; BÁNDI 1979; KOVÁCS 1984.

[155] pl. SCHUBERT 1973. Taf. 27.

[156] BÓNA 1975. 49, Taf. 23, 14, Taf. 27, 27, 2, Taf. 34, 16, Taf. 57, 6, Taf. 80, 7.

[157] SCHUBERT 1973. 79; RAGETH 1974. Karte 4/a.

[158] PITTIONI 1954. Abb. 197; SCHUBERT 1973. Taf. 25, 10, 13, Taf. 32, Taf. 33, 1-3; VLADÁR 1973. Tab. 37, 272; NOVOTNÁ 1980. Taf. 2, 59-71; NEUGEBAUER 1994. Abb. 5, 18, 22.

[159] PITTIONI 1954. Abb. 215, Abb. 228; SCHUBERT 1973. Taf. 16, 3-5, Taf. 18, 12, Taf. 19, 2, 8; BÓNA 1975, Taf. 275, 1-2, Taf. 277, 3, Taf. 281, 3; NEUGEBAUER 1994, Abb. 5, 13-14, 16.

[160] RAGETH 1974. Taf. 17, 3-4.

[161] SZATHMÁRI 1988. 1. ábra, 8, 6. ábra 23.

[162] pl. BÓNA 1975. Taf. 269.

[163] NOVOTNÁ 1980. Taf 2, 59.

[164] NOVOTNÁ 1980. Taf. 2, 70.

[165] NOVOTNÁ 1980. Taf 66.

[166] BÓNA 1975. 49.

[167] BÓNA 1975. Taf. 27, 21, 22.

[168] BÓNA 1975. Taf. 33, 25, Taf. 34, 13-15, Taf. 35, 4.

[169] BÓNA 1975, Taf. 47, 10-11.

[170] BÓNA 1975. Taf. 48, 4.

[171] BÓNA 1975. Taf. 264, 1-2, 9-10, Taf. 265, 2, 17, Taf, 272, 9-10.

[172] KOVÁCS 1984.

[173] pl. PITTIONI 1954. Abb. 196; SCHUBERT 1973, Taf. 7; NOVOTNÁ 1980. Taf. 229-255.

[174] pl. NEUGEBAUER 1994. Abb. 10, 9-12, Abb. 14.

[175] NOVOTNÁ 1980. Taf 66.

[176] BÓNA 1975. 56, Taf. 27, 14-15, Taf. 80, 12.

[177] BÓNA 1975. 290.

[178] SCHUBERT 1973. 81; Gáta-Wieselburg: PITTIONI 1954. Abb. 217; SCHUBERT 1973. Taf. 13, 2-3, Taf. 14, 9, Taf. 19, 5, Taf. 25, 1-2; NEUGEBAUER 1994. Abb, 14; Aunjetitz-kultúra: SCHUBERT 1973. Taf. 7, 6; VLADÁR 1973. Tab. 34, 6.

[179] NOVOTNÁ 1980. Taf. 66.

[180] BÓNA 1975. 56.

GYÖNGYÖK – BOROSTYÁNGYÖNGYÖK

A Kárpát-medencében a középső-bronzkor kezdete körüli időszaktól kezdve terjednek el a *borostyángyöngyök.* Mivel azonban ezt az ékszert, a viselet többi darabjával együtt az elhunyttal együtt elégették, és csak megégett maradványait helyezték a hamvasztásos sírokba, a Vatya-kultúra sírjaiban ritka a borostyán, ugyanakkor a bronzkincsekben előkerült nagyobb számú borostyángyöngy jelzi a tárgytípus egyértelmű meglétét a Vatya-kultúra anyagi kultúrájában.[181] A Növény utcai temető 1 (*3. kép 6–8*), 3/b, 5/c. sírjaiból kerültek elő mindössze borostyángyöngyök, általában igen rossz állapotban Az előkerült darabok gömb, vagy korong alakúak, átfúrtak. Borostyángyöngyök szórványosan ismertek a hasonló korú közép-európai kultúrákban. Az Aunjetitz-kultúrában előkerülésük ritka,[182] a branèi temetőben például csupán egyetlen sírból kerültek elő[183], a Gáta-Wieselburg-kultúrában szintén csak szórványosan ismertek.[184] A borostyángyöngyök Duna-menti elterjedése, és Kárpát-medencébe kerülése összekapcsolható a közép-európai fémtípusok kárpát-medencei elterjedésével, a Közép- és Észak-Európával kibontakozó kiterjedt kapcsolatrendszerrel[185].

PASZTAGYÖNGYÖK

Pasztagyöngyök a temető 1 és 3/b sírjából kerültek elő. A tárgytípus a Nagyrév-kultúra kulcsi fázisában gyakori, a korábbi fázisokban ismeretlen, a Vatya-kultúra időszakából csak igen szórványosan ismert.[186] A pasztagyöngyök tömegesen a Maros-kultúra kora-bronzkori fázisából ismertek, a későbbi időszakban használatuk itt is megszűnik.[187]

TEMETKEZÉSI RÍTUS

A Növény utcai temető temetkezési rítusával kapcsolatos következtetések levonását megnehezíti, hogy a temető sírjainak igen jelentős része bolygatott, sőt sok esetben elpusztult volt. A rendelkezésre álló adataink alapján azonban megállapítható, hogy a temetkezés rítusa megegyezik a kultúra többi lelőhelyén megfigyelt rítussal.[188]

A budatétényi sírok elmaradhatatlan mellékletei a különböző típusú tálak, illetve a kis füles bögrék. Azokban az esetekben, amikor a rítussal kapcsolatos megfigyelések elvégezhetők voltak, megállapítható, hogy az urnát nagyobb tállal fedték le, ez alá az urna szájába több esetben egy másik, kisebb tálat helyeztek, sokszor ebben helyezték el a kis füles bögrét. Más esetekben a kis bögrét az urna belsejébe rakták. Ugyancsak az urna belsejéből kerültek elő a különböző fémtárgyak, valamint a borostyángyöngyök. Más esetekben, ahogyan azt a kultúra számos temetőjében megfigyelték, a kis bögrék az urna mellől, annak délkeleti oldaláról kerültek elő. Szinte minden sírból kerültek elő különböző, nehezen rekonstruálható edények töredékei. Ezek nagy része valószínűleg fazekakhoz, néhány esetben talán korsókhoz tartozhatott. Feltételezhetjük, hogy a töredékek jelentős része nem a bolygatás során összetört, és nagyrészt eltűnt edényekhez tartozott, hanem eleve töredékesen került a sírba.

A Növény utcai temető sírjainak jelentős részénél az ásatók kőpakolás nyomait fedezték fel. Hasonló jelenséget vatyai temetőkben eddig csupán három esetben (Budapest XI. Halmi út,[189] Százhalombatta,[190] Sóskút-M7. autópálya[191]) figyeltek meg. A jelenség ritka volta azonban leginkább azzal magyarázható, hogy a kőpakolás az eredeti felszín felett helyezkedett el, így elsőként az pusztult el.

A Vatya-kultúra temetőiben a sírok kőpakolással történő megjelölésének társadalmi hátterét az eddigiekben még nem vizsgálták. Régészeti és néprajzi megfigyelések alapján ismert az a tény, hogy a különböző sírépítmények összekapcsolhatók a népsűrűség megnövekedésével.[192] Ha egy területen megnő a népsűrűség, az alapvető erőforrásokhoz való hozzáférés lehetősége egyre korlátozottabbá válik. Az alapvető erőforrások (a termőföld, bányák) ellenőrzése egyre fontosabbá válik a különböző társadalmi egységek számára. Egy terület ellenőrzésének szimbolikus kifejezése a temetők látványos megjelölése. Mindez azzal is összefügg, hogy egy terület ellenőrzését sok néprajzi esetben legitimálja az, hogy az adott területet, már a közösség elődei is birtokolták. A birtoklási jog ilyen alátámasztása előtérbe helyezi a leszármazás, őskultusz fontosságát, az ősök, azaz a halottak tiszteletét, ez által hozzájárul a különböző sírépítmények elkészítéséhez.[193]

A középső-bronzkor időszakában a népsűrűség a korábbi időszakokhoz képest ugrásszerűen megnő. A változás már a kora bronzkor végén elkezdődik, amit mutat a Nagyrév-kultúra temetőiben a sírszám megnövekedése, valamint a nagy népsűrűséget és az ezzel együtt járó intenzív földművelést feltételező tell életmód megjelenése. A folyamat a középső bronzkor

[181] KOVÁCS 1984.

[182] VLADÁR 1973. 189.

[183] VLADÁR 1973. Tab. 34.

[184] NEUGEBAUER 1994. Abb. 14.

[185] KOVÁCS 1977. 45-46.

[186] KALICZ-SCHREIBER 1995. 40.

[187] BÓNA 1965. 33; Szabó 1997.

[188] PRIMAS 1973; KOVÁCS 1974, 1984; BÓNA 1975. 52; POROSZLAI 1990; VICZE 1992; KALICZ-SCHREIBER 1995., 32-37.

[189] ÉRDY 1861.

[190] POROSZLAI 1990.

[191] MRT 7, 26/7 lelőhely; MRT 7, 222.

[192] CHAPMAN 1981.

[193] Uo.

időszakában felerősödik: gyakorivá válnak a sokszor több száz síros temetők, a nagyrévi tellekre több méter vastag vatyai réteg rakódik. Nem túlzás tehát a Növény utcában is megfigyelt kőpakolások megjelenését a kora bronzkor végén, középső bronzkor elején lezajlott demográfiai, gazdasági és társadalmi változásokkal összefüggésbe hozni.

A köveket azonban nemcsak a sírok borítására használták. Több esetben figyelték meg azt, hogy az urna szájába, többször az urna belsejébe is köveket helyeztek.

A sírleírásokban, sírrajzokon és fényképeken megörökített kövek túlnyomó részét nem szállították be a múzeumba. A múzeumba került darabok alapján megállapítható, hogy a temetkezésekhez a Budatétény közelében nagy mennyiségben fellelhető, Sóskúton ma is bányászott ún. szarmata kori mészkövet használták fel.

A Vatya-kultúra korai időszakába sorolt temetői közül több esetben (pl. Kulcs, Szigetszentmiklós) megfigyelték azt, hogy a sírok ovális csoportokba rendeződnek.[194] Hasonló megfigyeléseket a Növény utcai temetőben is tehetünk *(2. kép)*, bár megfigyelésünket nagyban zavarja a temető sírjainak bolygatottsága. Ha rápillantunk a temető térképére,[195] Budatétényben is megfigyelhetünk sírcsoportokat. Jól látszik a 88, 89, 92, 97, 101, 105. valamint további elpusztult sírokból álló sírcsoport, hasonló csoport a 40, 41, 52, 79, 80, 84, 83, 50, 59. sírok csoportja, 1, 3, 2/e, 12, 15, 16, 8. sírok csoportja, 88, 86, 87, 85, 96, 51, 109. sírok csoportja, 75, 77, 49, 48, 76, 46, 72, 36, 37. sírok csoportja. A sírok sorokba rendeződése feltehetőleg a társadalom alapvető egységét képező kiscsaládi keretek meglétére, valamint ezen keresztül a leszármazási ágak, az ősök tiszteletének fontosságára utal.

A Vatya-kultúra más temetőiben megszokott képnek megfelelően a Növény utcában is igen ritkák a fémtárgyak, különlegesen gazdag sír pedig itt sem került elő. A fémeket, és az ugyancsak preztizstárgynak számító borostyánt tartalmazó sírok területi eloszlását vizsgálva[196] arra az eredményre jutottunk, hogy ezek a némileg különlegesebbnek számító sírok nagyjából egy csoportba sűrűsödve bukkantak elő. Talán nem lehet véletlen, hogy a preztizstárgyaik alapján előkelőbbeknek tartható egyéneket egymás közelében temették el.

KRONOLÓGIA

A Növény utcai temető minden sírjának pontos időrendi helyzetének meghatározása minden igyekezetünk ellenére lehetetlen. A pontos kronológiai meghatározás nehézségét egyrészt a temető sírjainak bolygatottsága jelenti: sok sír szinte teljesen elpusztult, illetve sok sírból csak olyan töredékek kerültek elő, amelyek alkalmatlanok bármilyen kronológiai besorolásra. A másik nehézség a Vatya-kultúra belső kronológiájának kidolgozatlanságából adódik.[197] További nehézséget jelent az a tény, hogy a Vatya-kultúra fejlődése életének teljes időtartama alatt töretlen volt, az anyagi kultúra egyes elemei fokozatosan egyenletesen változtak. Így jelenleg csupán arra vállalkozhatunk, hogy a nagyrészt bolygatott Növény utcai temető legkorábbi, illetve késői, (középső-vatyai, ill. későbbi) sírjait meghatározzuk.

A Növény utcai temető sírjainak kronológiai besorolásában leginkább az urnák és a tálak vannak segítségünkre.

A legkorábbi kronológiai horizontba, korai típusú urnáik alapján a 4/d, 5/e, 11, 29, 100, 1987/13, 1987/14, 1987/23, 1987/26 sírok sorolhatók. Az 5/e sír keltezését korai, nagyrévi örökségnek tekinthető profilált aljú tálja is támogatja. Ugyancsak korainak tartható a 10. sír, táljának korai párhuzama alapján.

A középső-vatyai időszakban jelennek meg a tölcséres nyakú, kettős csonkakúpos testű urnákon a vállon, vagy a nyak és a test találkozásánál elhelyezett fülek.[198] Ezek alapján a temető középső vatyai sírjainak tekinthetők az 1/a, 2/c, 3a, 3/b, 5/c, 5/d, 19, 20, 24, 34, 35, 51, 81. sírjai. Az 1/a. sír datálását táljának késői környezetből előkerült párhuzamai is megerősítik. Az 5/c sír datálását viszont a benne talált hüvelyes fejű tűk erősítik meg, amelyek a Vatya II. időszaktól kezdve terjednek el.[199] Ugyancsak a középső-vatyai időszakban jelennek meg az ilyen típusú urnákon a vállon elhelyezett apró bütykök; az ilyen díszítéssel ellátott 2/e sír tehát ugyancsak a későbbi horizontba sorolható. A 2/e sír urnájához hasonlóan fületlen a 4/b. sír urnája. Az urnát díszítése – rövid vízszintes bordából kiinduló függőleges bekarcolás – alapján ugyancsak a késői horizontba sorolhatjuk.[200] A behúzott peremű tálak elsősorban a Vatya-kultúra életének második felében terjednek el. Behúzott peremű táljaik keltezik a középső-, vagy késő-vatyai időszakra 3/b, 46, 102. sírokat. A 3/c sírt viszont késői, alig ívelt testű bögréje keltezi ugyanide, hasonlóan az 5/a sírhoz, melynek keltezését megerősíti mély tálja is, amely ha nem is kizárólagosan, de inkább a késői időszakra jellemző.

[194] VICZE 1992.

[195] Mivel az 1987. évben folytatott ásatás távolabb folyt, a 70-es évek ásatásainak és az 1987-es ásatások térképéről nem készítettünk összesítőt, már csak azért sem, mert az 1987-es ásatásokkor olyan keskeny szelvényeket nyitottak, amelyek alapján nem vonhatunk le következtetéseket a sírok elhelyezkedésével kapcsolatban.

[196] A 2. táblán kiemelve a fémeket, illetve borostyánt tartalmazó sírok.

[197] vö.: KOVÁCS 1984.

[198] KOVÁCS 1974; POROSZLAI 1990.

[199] BÓNA 1975; NOVOTNÁ 1980, Taf. 56.

[200] ENDRŐDI-GYULAI 1999. Fig. 8, 3, 8.

A középső-vatyai időszakban jelennek meg, de igazán gyakorivá a késői időszakban válnak azok a tölcséres nyakú, kettős csonkakúpos testű urnák, amelyeknél a vállat egy széles szalagfül hidalja át. Ez alapján valószínűleg a Vatya III. de mindenképp a késői időszakra datálhatjuk az 1/b, 18, 26. sírokat. Hasonlóan késői a 88. sír, egyrészt urnája alapján, amelynek párhuzamai a késői mészbetétes kultúrából, illetve a Szeremle-csoportból ismertek, másrészt táljai alapján. A 88. sír két tálján is olyan inkrusztált díszítés látható, amely a Vatya III. időszakban terjedt el mészbetétes hatásra.[201] Ugyancsak a késői datálást erősíti a sír behúzott peremű tálja. A kereszt alakú inkrusztált díszű, 104. sírból előkerült tál párhuzamai alapján ugyancsak a késői időszakba tartozhat. A késői mészbetétes párhuzamokkal rendelkező, 32. sírból előkerült tál szintén a Vatya III. időszakra helyezhető. Szintén ebbe a horizontba sorolják párhuzamaik temetőnk két függőlegesen átfúrt fülű tálját, melyek az 5/c és a 17. sírt datálják ezúton. A Hatvan-kultúrából eredeztethető svédsisak alakú tálak a Vatya III. időszakban terjednek el széles körben, a Növény utcában előkerült egyik példányuk, a 87. sír tálja tehát szintén erre az időszakra datálható. A másik ilyen típusú tálat viszont körülárkolt bütyökdísze, valamint ansa lunata szerű füle alapján már a koszideri időszakra helyezhetjük. Ez alapján meghatározhatjuk a temető legkésőbbi sírját: a Vatya-kultúra záró szakaszába, de még nem a klasszikus rákospalotai fázisba sorolhatjuk a 94. sírt.

Összességében megállapíthatjuk, hogy Növény utcai temetőt rendkívül hosszú ideig használták. A temetkezések kezdete a kora bronzkorba nyúlik, az első sírok még a Nagyrév-kultúra korai időszakához köthetők. A temetőt a kulcsi fázisban és a vatyai kultúra szinte teljes időtartama alatt is használják, egészen a középső-bronzkort lezáró koszideri időszak kezdetéig.

[201] KOVÁCS 1988.

IRODALOMJEGYZÉK

BÁNDI 1965 — BÁNDI G.: Ursprung der Metallschmiedekunst der Vatya-kultur. MFMÉ (1964-1965/2.) p. 39-49.

BÁNDI 1966 — BÁNDI G.: The Cemetery of Ercsi-Sinatelep. Alba Regia 6-7 (1965-66) p. 11-25.

BÁNDI 1979 — BÁNDI G.: A Kárpát-medence korabronzkori fémművességének történeti összefüggései. Savaria 13-14 (1979-1980) p. 117-131.

BÁNDI-KOVÁCS 1969 — BÁNDI G. - KOVÁCS T.: Adatok Dél-Magyarország bronzkorának történetéhez. JPMÉ 14-15 (1969-1970) p. 97-111.

BÓNA 1960 — BÓNA I.: The Early Bronze Age Urn Cemetery at Kulcs and the Kulcs Group of the Nagyrév Culture. Alba Regia 1 (1960) p. 7-15.

BÓNA 1963 — BÓNA I.: The Cemeteries of the Nagyrév Culture. Alba Regia 2-3 (1961-62) p. 11-42.

BÓNA 1975 — BÓNA I.: Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südostlichen Bezien hungen. Bp. 1975.

BRONZEZEIT IN UNGARN — Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell Siedlungen an Donau und Theiss. Hrsg., Walter Meier-Arendt. Frankfurt am Main, 1992.

CHAPMAN 1981 — CHAPMAN, R.: The emergence of formal disposal areas and the problem' of megalithic tombs in prehistoric Europe. In: The Archaeology of Death. Ed. Robert Chapman, Ian Kinnes, Klavs Randsborg. Cambridge, 1981. p. 71-81.

ENDRŐDI 1984 — ENDRŐDI A.: Régészeti kutatás a solymári Mátyás dombon (1972-77) (középső bronzkori telep). BudRég 26 (1984) p. 113-130.

ENDRŐDI-GYULAI 1999 — ENDRŐDI A. - GYULAI F: Soroksár-Várhegy. A fortified Bronze Age Settlement in the outskirts of Budapest, Plant cultivation of middle Bronze Age fortified Settlements. CommArchHung 1999. p. 5-34.

ÉRDY 1861 — ÉRDY J.: Kelenföldi pogánysírok. ArchKözl 2 (1861) p. 29-45.

GIRIC 1971 — GIRIC, M.: Mokrin, nekropola ranog bronzanog doba. Mokrin, the early bronze age necropolis. DissMonSADJ 11. Beograd, 1971.

JUNGBERT 1986 — JUNGBERT, B.: Urnengräberfeld der Vatya-Kultur im Pfarrgarten von Adony. Alba Regia 22 (1986) p. 71-86.

KALICZ 1968 — KALICZ N.: Die Frühbronzezeit in Nordost-Ungarn. ArchHung 45. Bp. (1968)

KALICZ-SCHREIBER 1995 — KALICZ-SCHREIBER Rózsa: Bronzkori urnatemető Szigetszentmiklós határában. Ráckevei Múzeumi Füzetek 2. Ráckeve, 1995.

KOVÁCS 1974 — KOVÁCS T.: Bronzkori urnatemető Törtelen. FolArch 25 (1974) p. 33-47.

KOVÁCS 1977 — KOVÁCS T.: A bronzkor Magyarországon. Bp. 1977.

KOVÁCS 1978 — KOVÁCS T.: Középső bronzkori edénylelet Mogyoródról. ArchÉrt 105 (1978) p. 217-221.

KOVÁCS 1984 — KOVÁCS, T.: Die Vatya Kultur. In: Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans. Ed. N. Tasić. Belgrade, 1984. p. 214-234.

KOVÁCS 1989 — KOVÁCS, T.: Die verbliebenen Funde des bronzezeitlichen Gräberfeldes von Dunakeszi im Ungarischen Nationalmuseum. CommArchHung 1989. p. 45-72.

KŐSZEGI 1984 — KŐSZEGI, F: Mittelbronzezeitliche Grabfunde aus Budapest X. Bezirk, Jászberényi Strasse. CommArchHung 1984. p. 31-40.

MOZSOLICS 1967 — MOZSOLICS, A.: Bronzefunde des Karpatenbeckens. Bp. 1967.

MRT 7 — Pest megye Régészeti topográfiája. A budai és szentendrei járás. Szerk.: Torma István. Bp. 1986.

NEUGEBAUER 1994 — NEUGEBAUER, J. W.: Die frühe und beginnende mittlere Bronzezeit in Österreich südlich der Donau. Zalai Múzeum 5 (1994) p. 85-111.

NOVOTNÁ 1980 — NOVOTNÁ, M.: Die Nadeln in der Slowakei. PBF 13 (1980) p.

PITTIONI 1954 — PITTIONI, R.: Urgeschichte des österreichischen Raumes. Wien, 1954.

POROSZLAI 1990 — POROSZLAI I.: Vatyai Urnatemető Százhalombattán. ArchÉrt 117 (1990) p. 203-214.

POROSZLAI 1999 — POROSZLAI I.: Die Grabungen in der Tell-Siedlung von Bölcske-Vörösgyűrű (Kom. Tolna) (1965-1967). ActaArchHung 51 (1999-2000) p. 111-145.

PRIMAS 1973 — PRIMAS, M.: Untersuchungen zu den Bestatungssitten der ausgehenden Kupfer- und frühen Bronzezeit. BRGK 58 (1877) p. 1-160.

RAGETH 1974 — RAGETH, J.: Der Lago di Ledro im Trentino und seine Beziehungen zu den alpinen und mitteleuropäischen Kulturen. BRGK 55 (1974) p. 73-259.

REMÉNYI 2001	REMÉNYI L.: Dél-Buda és környékének története a középső-bronzkor időszakában. Szakdolgozat. Kézirat. ELTE BTK Régészeti Intézet. Bp. 2001.
KALICZ-SCHREIBER 1984	KALICZ-SCHREIBER R.: Komplex der Nagyrév-kultur. In: Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans. Ed. N. Tasić. Belgrade 1984. p. 133-190.
SCHUBERT 1973	SCHUBERT, E.: Studien zur frühen Bronzezeit an der mittleren Donau. BRGK 54 (1973) p. 1-105.
SOMOGYVÁRI 1984	SOMOGYVÁRI Á.: Bronzkori sírok Hatvanban. Agria 20 (1984) p. 47-71.
SZABÓ 1997	V. SZABÓ G.: A perjámosi-kultúra leletei Hódmezővásárhely környékén. In.: Látták Trója kapuit. Bronzkori leletek a Közép-Tisza vidékéről. Szerk. Havassy Péter. Gyula, 1997. p. 57-84.
SZATHMÁRI 1988	SZATHMÁRI I.: Korai tűtípusok a bronzkorban a Dunántúlon. FolArch 39 (1988) p. 59-80.
SZÉNÁNSZKY 1977	SZÉNÁNSZKY J.: A Vatyai kultúra leletei Csongrád környékén. ArchÉrt 104 (1977) p. 18-46.
TÁRNOKI 1996	TÁRNOKI J.: A Hatvani kultúra telepe Törökszentmiklóson és Bujákon. Bölcsészdoktori értekezés kézirata.
VICZE 1992	VICZE, M.: Die Bestattungen der Vatya-Kultur. In: Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell Siedlungen an Donau und Theiss. Hrsg., Walter Meier-Arendt. Frankfurt am Main, 1992. p. 92-95.
VLADÁR 1973	VLADÁR, J.: Pohrebiská zo starsej doby bronzovej v Branći. ASF 12. Bratislava, 1973.

DAS GRÄBERFELD DER VATYA KULTUR IN BUDATÉTÉNY - NÖVÉNY STRAßE

Am Ufer des kleinen Donauarmes bei der Háros-Insel wurden etwa 130 Brandgräber der Nagyrév-, sowie Vatya-Kultur an Rettungsgrabungen in mehreren Kampagnen freigelegt. Im Fall der mittelbronzezeitlichen Begräbnisse wurden die Aschen in, von der Vatya-Kultur weitverwendeten henkelkrugförmigen, ferner abgerundet bikonischen, sowie in der jüngeren Periode der Kultur allgemein benutzten Urnen mit trichterförmigem Hals, doppelkegelstumpfförmigem Körper und verschiedenartigem Henkel gelegt. Die Urnen wurden gewöhnlich mit einer oder mehreren Schüsseln zugedeckt. Die Mehrzahl der Schüsseln ist den zu dieser Zeit üblichen Typen mit gegliedertem Körper zuzuordnen. Außerdem sind jedoch auch die kugelabschnittförmigen, bzw. die für den späteren Zeitraum charakteristischen, mit eingezogenem Rand ausgestalteten sowie schwedenhelmförmigen Schüsseln vorhanden. Neben oder in die Urnen wurden kleine Näpfe gestellt, was für diese Kultur charakteristisch ist. Von den wenigen Metallbeigaben des Gräberfeldes sind die allgemein verbreiteten halbmondförmigen Anhänger, das punzierte Armband des Grabes 27, sowie die mitteleuropäischen Nadeln (mit scheiben-, kugel- sowie zwei mit hülsenförmigem Kopf) auszuheben. Letztere spiegeln das ausgedehnte mitteleuropäische Beziehungssystem der Vatya-Kultur sehr gut. Die in geringer Zahl zum Vorschein gekommenen Bernsteinperlen deuten ebenfalls auf ähnliche Beziehungen hin. Die Gräber des Gräberfeldes sind in ovalen Gruppen angeordnet, charakteristisch für die frühere Periode der Kultur. Die Gräber mit Metall- und Bernsteinbeigaben, die vermutlich als Prestigegegenstände gelten, lagen einander nahe. Im Gräberfeld konnten auch die Spuren von Steinpackungen beobachtet werden; die Bezeichnung der Gräber hängt vielleicht mit der Vermehrung der Bevölkerung zusammen. Das Gräberfeld wurde außergewöhnlich lange benutzt: Während die frühesten Gräber in die frühe Periode der Nagyrév-Kultur datiert werden können, beweist eine Schüssel mit gerillter Buckelverzierung, dass die Belegung des Gräberfeldes Anfang der Koszider-Periode endete.

1.: Budatétény-
Növény utca

1. kép

2. kép

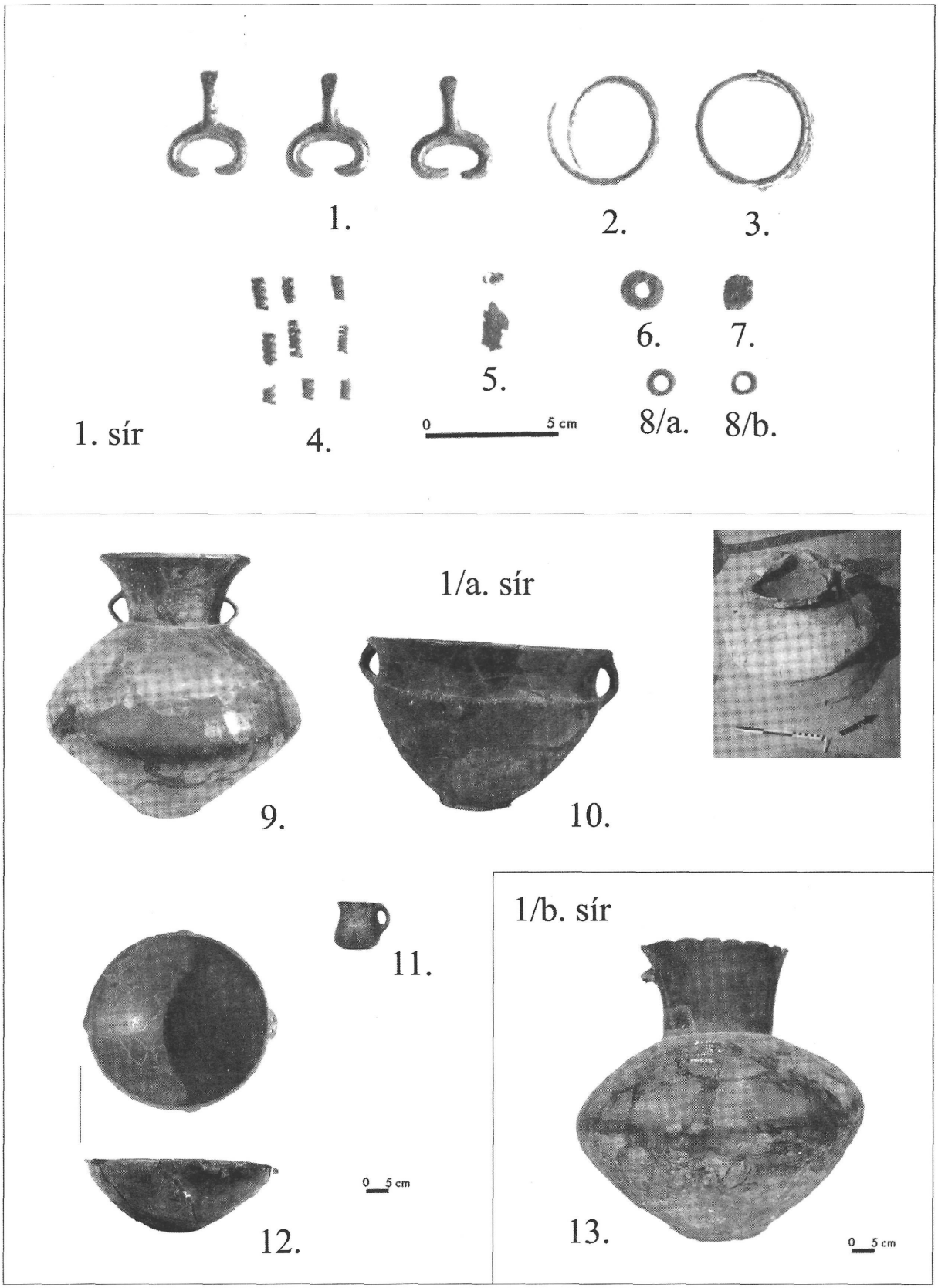

3. kép

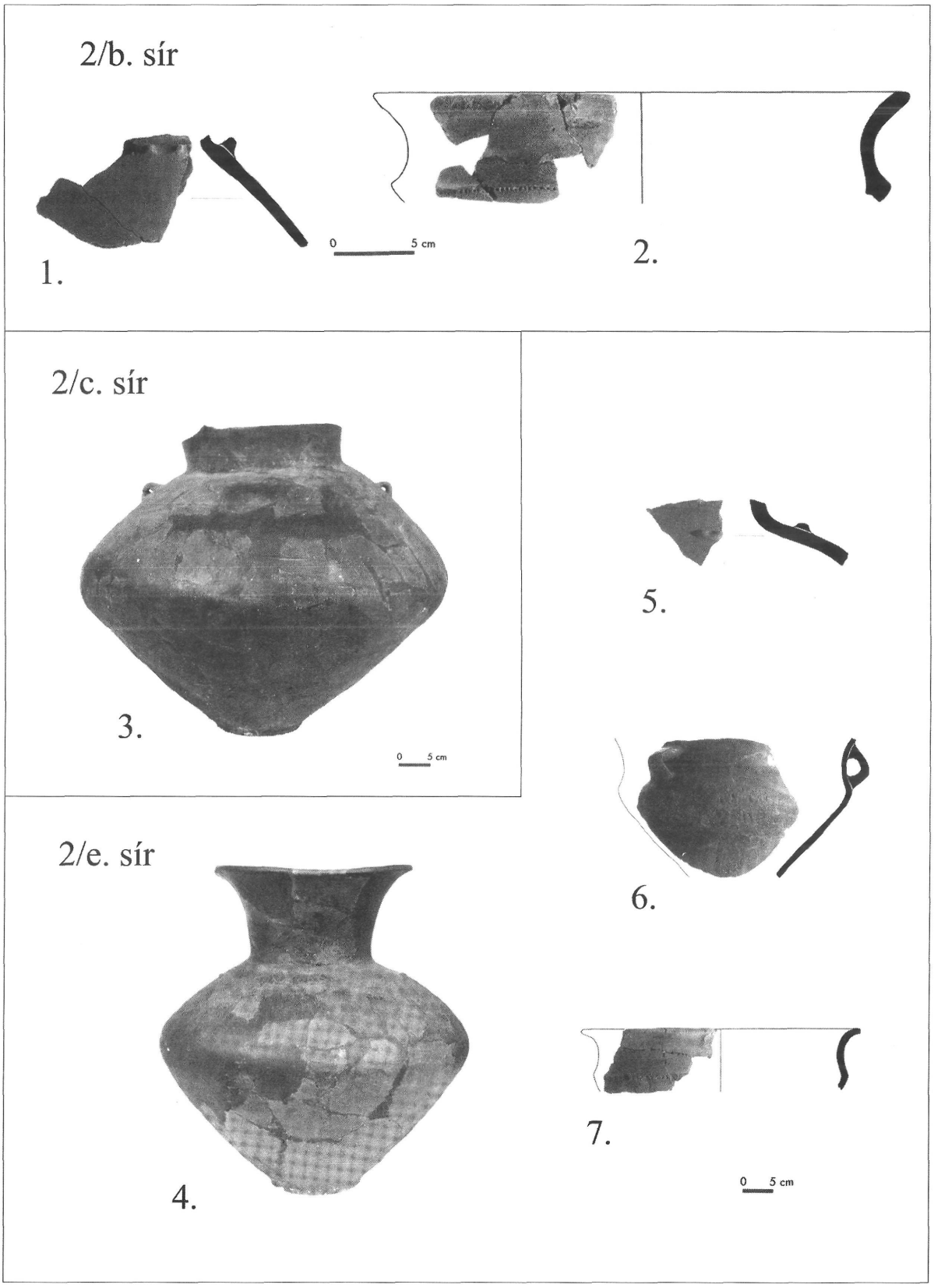

4. kép

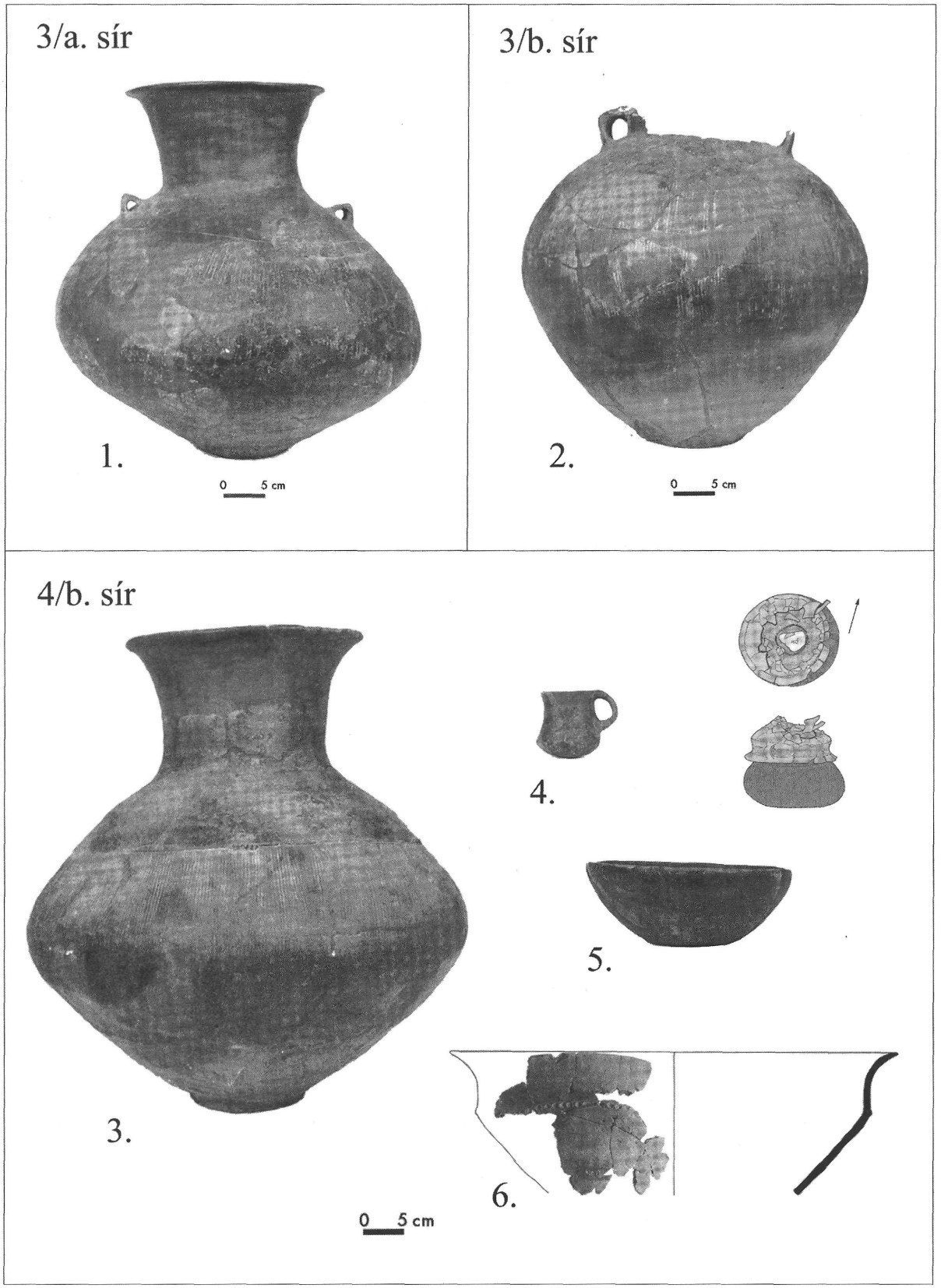

5. kép

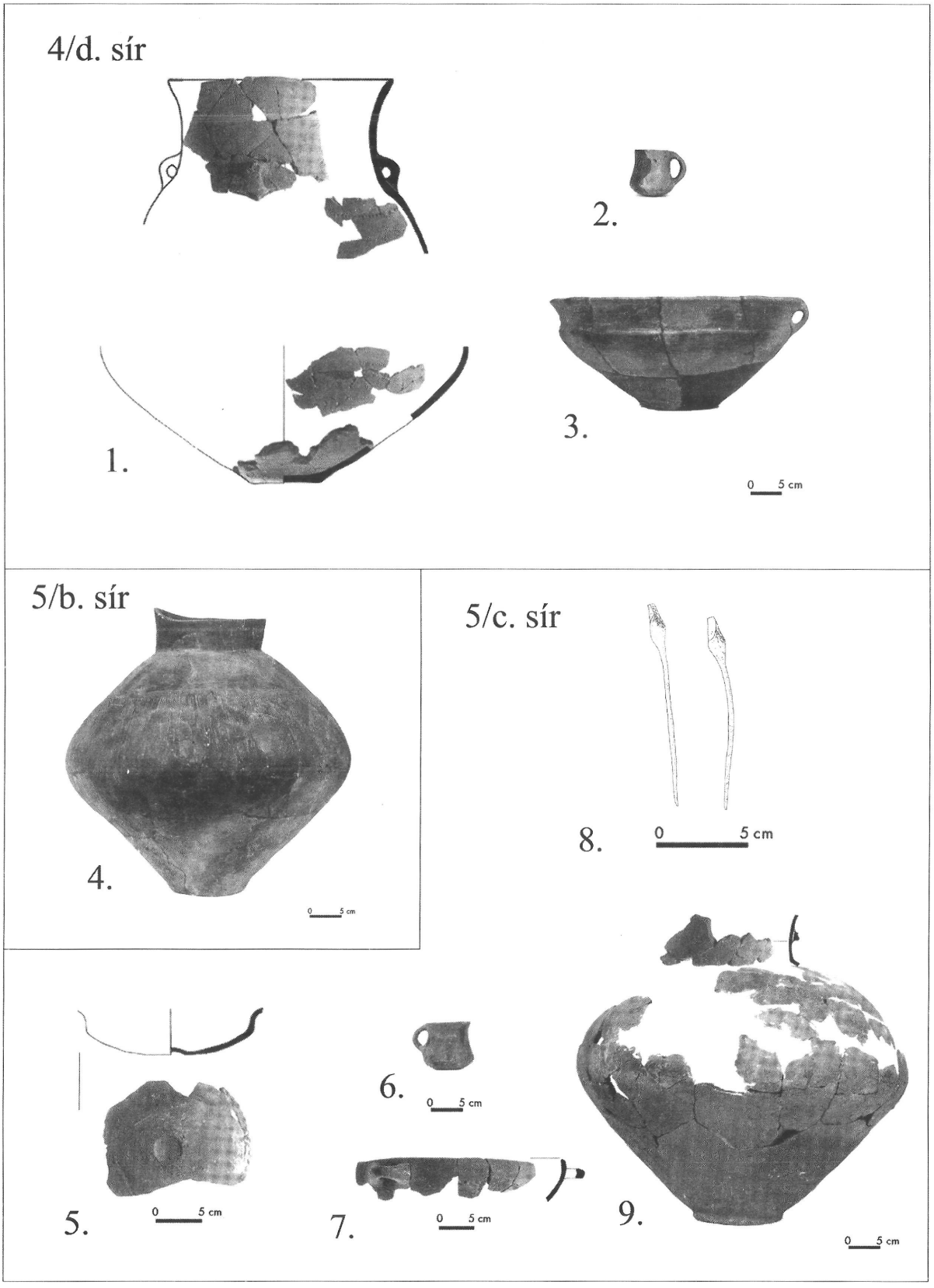
4/d. sír
1.
2.
3.
0 5 cm
5/b. sír
4.
0 5 cm
5/c. sír
8.
0 5 cm
5.
0 5 cm
6.
0 5 cm
7.
0 5 cm
9.
0 5 cm

6. kép

5/d. sír

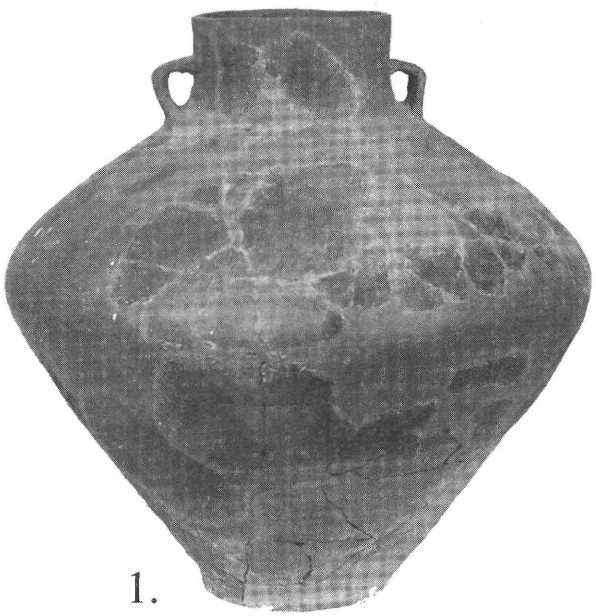

1.

0 5 cm

10. sír

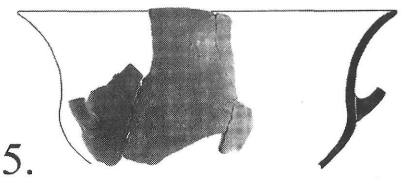

5.

0 5 cm

11. sír

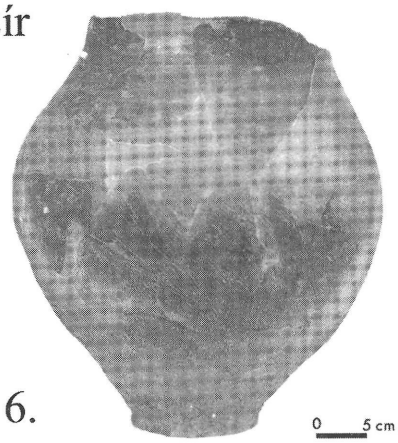

6.

0 5 cm

5/e. sír

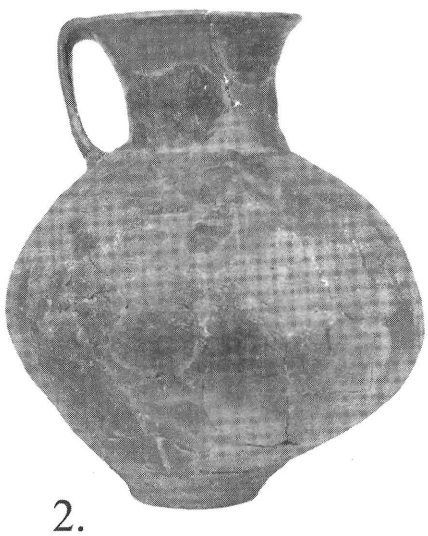

2.

3.

5 cm

0

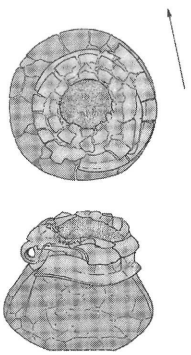

4.

0 5 cm

7. kép

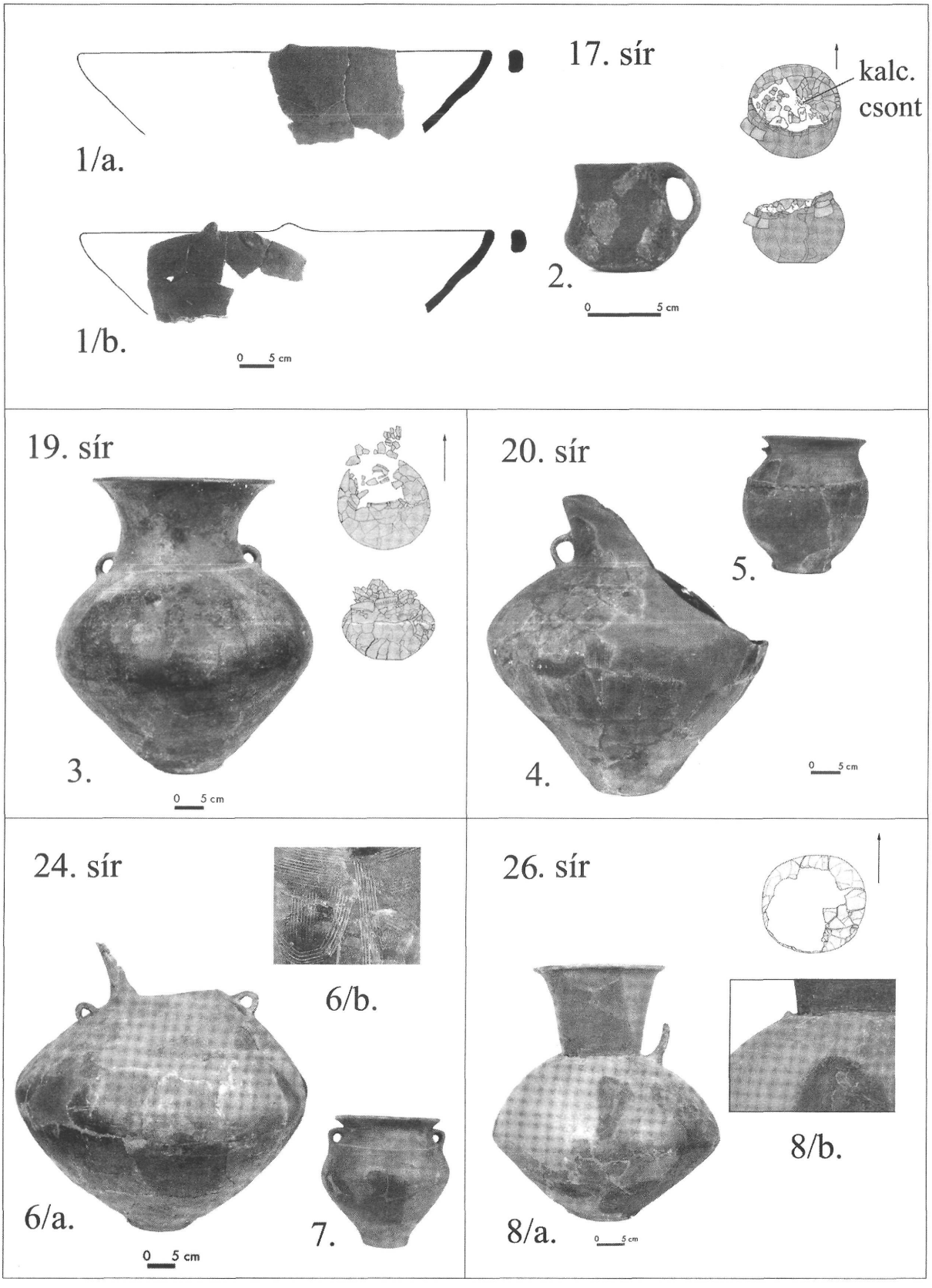
17. sír
kalc.
csont
1/a.
1/b.
2.
0 5 cm
0 5 cm
19. sír
3.
0 5 cm
20. sír
5.
4.
0 5 cm
24. sír
6/b.
6/a.
7.
0 5 cm
26. sír
8/b.
8/a.
0 5 cm

8. kép

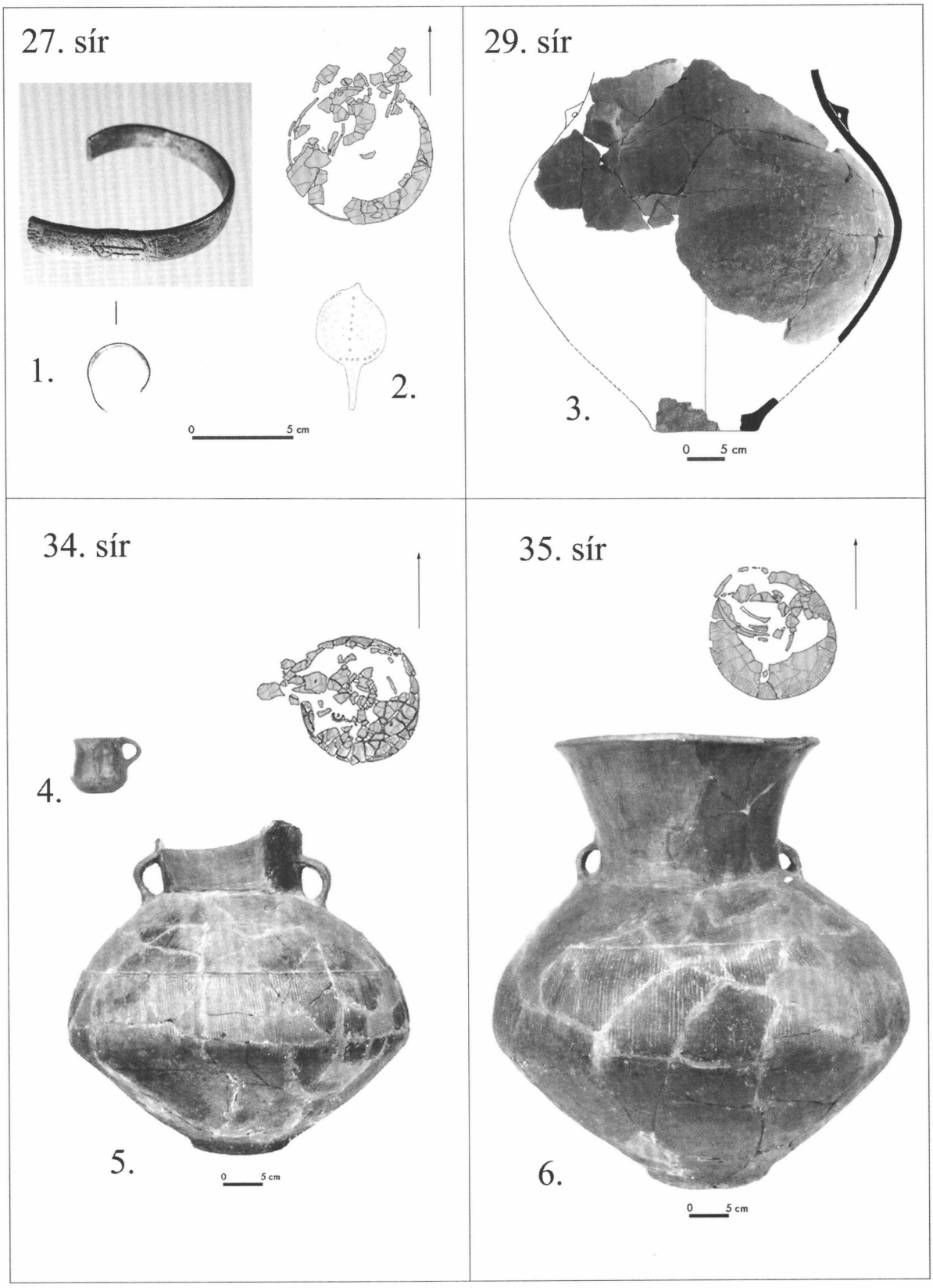

9. kép

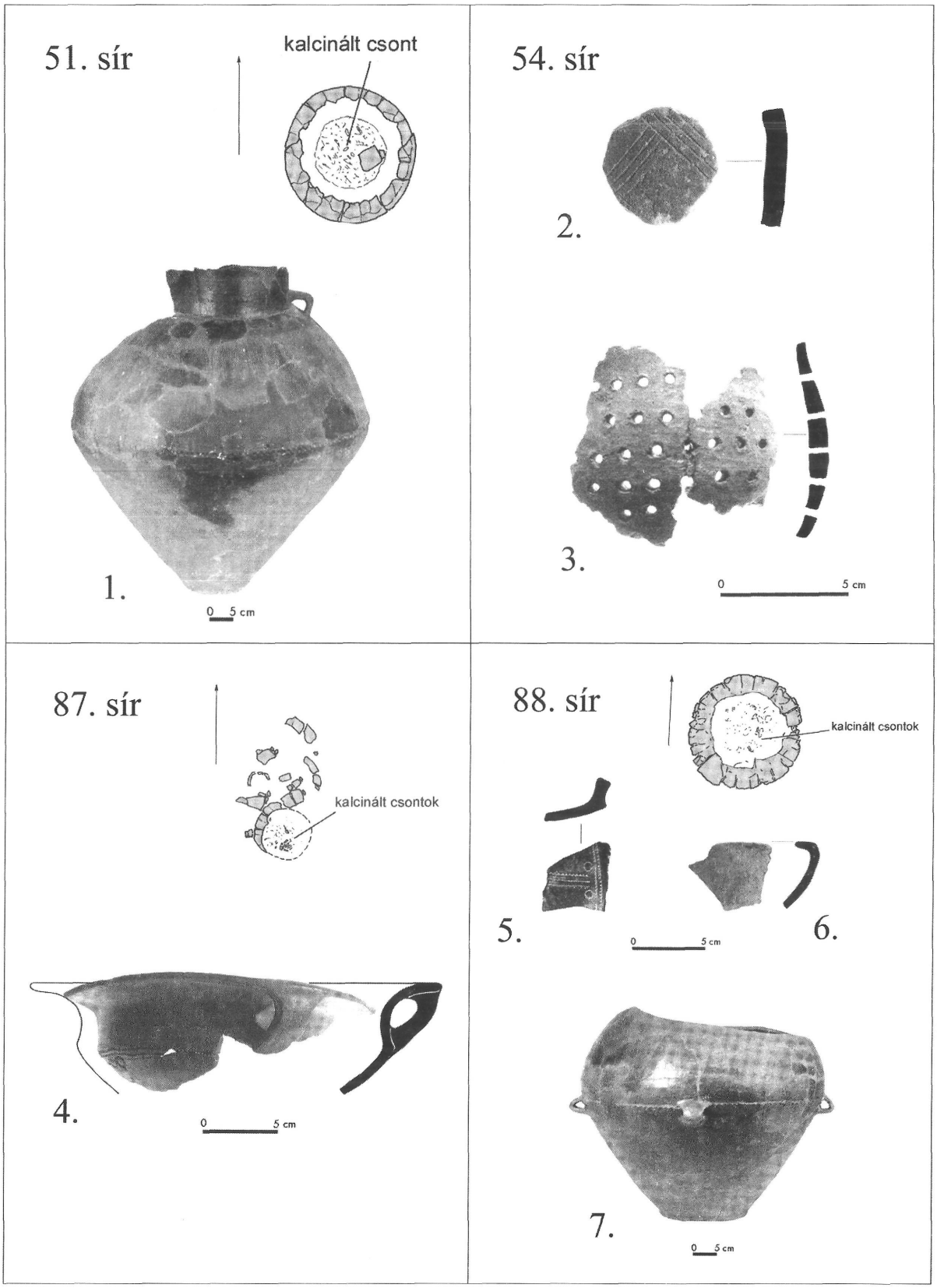
51. sír
kalcinált csont
1.
0 5 cm
54. sír
2.
3.
0 5 cm
87. sír
kalcinált csontok
4.
0 5 cm
88. sír
kalcinált csontok
5.
6.
0 5 cm
7.
0 5 cm

10. kép

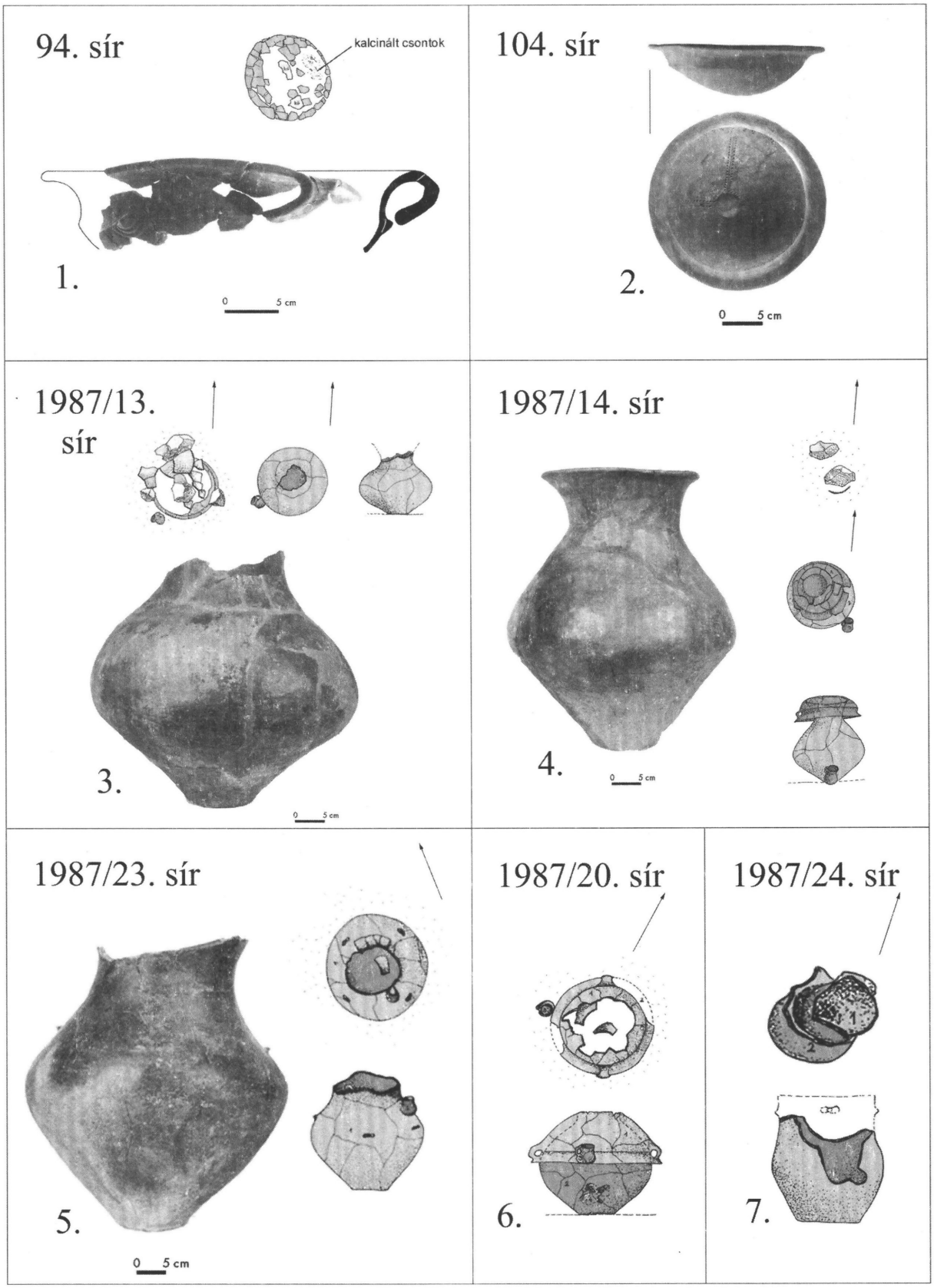
94. sír
kalcinált csontok
1.
0 5 cm
104. sír
2.
0 5 cm
1987/13. sír
3.
0 5 cm
1987/14. sír
4.
0 5 cm
1987/23. sír
5.
0 5 cm
1987/20. sír
6.
1987/24. sír
7.

11. kép

HORVÁTH M. ATTILA

ELŐZETES JELENTÉS, A BP. XVII. KER. RÁKOSPALOTA - ÚJMAJORBAN ELŐKERÜLT SZKÍTA KORI TELEPÜLÉSRÉSZLETRŐL

A korai vaskor idején, a kelta törzsek bevándorlásáig, Budapest és környéke, a különböző kultúrájú későbronzkori és az újonnan bevándorló népek találkozási pontja volt. A Dunántúlon a helyi *urnamezős* csoportokból és a nyugat felől érkező, protoillírrel rokon nyelvet beszélő törzsekből álló, koravaskori pannon népesség élt, míg az Alföldön, a Dunától, egészen a Dnyeszterig tartó, a helyi késő bronzkori őslakossággal keveredő, steppei preszkíta-kimmer eredetű kultúra alakult ki a Kr. e. 8-7. században. Az újfajta bronzművesség, amelynek legszembetűnőbb elemei, az úgynevezett kobáni tipusú, preszkíta zablapálcák voltak, megjelenése mellett a korszak legjelentősebb vívmányának a vasérc felhasználása számított. A vasfeldolgozás elterjedése a Dunától keletre eső területeken, szintén ezekhez az újonnan betelepülő népelemekhez köthető.[1]

A Kr. e. 6. század közepétől az Alföld nagy részén, a dél-ororszországi gyökerű szkíta műveltségű kultúra vált uralkodóvá, amelynek terjeszkedése a század végére érte el a Duna vonalát. Az úgynevezett illír-szkíta korszakban, Budapest földjének őstörténetét a helyi és a betelepülő népesség békés vagy ellenséges kapcsolatainak alakulása határozta meg. A viszonyok alakulásában nagy szerepet játszottak a dunai átkelőhelyek is. A tabáni, több korszakban is igen fontos szerepet kapó átkelő, az Ördögárok völgyében biztosította a budai dombvidéken való áthaladást, az óbudai Gázgyár mellett feltételezettnek, pedig a Dunántúl belsejébe vezető solymári völgy elérésében lehetett nagy szerepe.[2] Használatukat az egyes Dunától nyugatra eső részeken megjelenő szkíta leletek is jól jelzik, amelyek közül talán a legismertebb, a budajenői kereszt alakú bronz tegezveret.[3] A feltételezett óbudai átkelővel körülbelül egy magasságban helyezkedik el a rákospalotai (Mogyoród útja) szkíta temető.[4] Az itt eltemetett népesség, településének lokalizálása egyelőre bizonytalan, azonban annak belátható közelsége miatt feltétlenül szerepet kellett kapnia az átkelő védelmében. Nem lehet kizárni, hogy a Rákospalota-Újmajorban feltárt település kapcsolatba hozható a fent leírtakkal, azonban a teljes feldolgozásig erről csak feltételesen beszélhetünk (*1. kép*).

A Kr. e. 3-2. század fordulóján, az indoeurópai nyelvcsaládhoz tartozó, késővaskori kultúrájú, kelta népesség kis lélekszámú csoportjai érték el fővárosunk területét, ahol elsősorban a dunai révátkelőhelyeket szállták meg. A Kr. e. 1. század közepétől az eraviscusok törzse települt a Duna mellékére. Falusias jellegű településeik Békásmegyertől Nagytétényig húzódtak a folyam mentén, de kisebb közösségek éltek a budai hegységben és a Csepel-szigeten is. Sánccal erődített törzsi központjukat (Oppidum) a Gellérthegyen építették fel, ez a hely volt az első „városias" település Budapest területén. Az Kr. u. 1. század közepe táján a római hódítók megszüntették a gellérthegyi erődítményt, de a hely vallási funkciója megőrződött. Az őslakosság - falusias telepein - a római birodalom keretei között, egészen a 2. század harmadik negyedéig tovább élt és fokozatosan romanizálódott.

Az első ténylegesen Budapest területén előkerült szkíta kori leletekről Nagy Tibor számolt be 1955-ben.[5] a XV. kerület Mogyoród útja 42. sz. alatti, Vegyitermék Gyár kerítésének alapozásakor a munkások egy urnasírra bukkantak. A leleteket kiszedték, így azok helyét és a sírgödör formáját már nem lehetett megállapítani.[6]

A leletanyag elemzése során Nagy Tibor az urnasír anyagát, a Kr. e. 3-2. század fordulójára teszi, azzal a megkötéssel, hogy a sír valószínűleg egy nagyobb temető része, s a pontosabb behatárolást csak a teljes leletanyag ismeretében lehet megtenni.[7] Ennek érdekében 1959-ben és 1960-ban hitelesítő ásatásokat végzett a területen. Munkája során számos újabb beásást talált, amelyekből végül is 3 további urnasír, valamint 3 csontvázas, melléklet nélküli sír és valószínűleg szarmata kori telepnyomok kerültek napvilágra.[8] A feltárás ered-

[1] NAGY 1973. 69-70.

[2] NAGY 1973. 71.

[3] PÁRDUCZ 1954. 61.

[4] NAGY 1961. 123-136., 1973. 71.

[5] NAGY 1959. 123-136.

[6] NAGY 1959. 123-124., Virágcserép alakú urna, behúzott peremű urnaborító tál, hordó alakú csésze, magas fülű csésze. Kézzel formált, kisméretű talpas pohár, bronz- és töredékei, vas karperec töredékei, rézoxiddal átitatott emberi csonttöredékek kerültek elő a s sírból. A leletek az 58.07.1-8. leltári számon kerültek a Budapesti Történeti Múzeum Őskori Gyűjteményébe. További csontokat vagy hamvakat nem sikerült a hitelesítő ásatás nyomán felfedni. A megtalált csonttöredékeken égésnyomok alig-alig voltak kimutathatók. A csontvizsgálatok során kimutatták, hogy valószínűleg egy 18 év alatti fiatal nőt temethettek el a sírba.

[7] NAGY 1959. 130., 124.

[8] NAGY 1961. Ásatási dokumentáció BTM Adattár: 524-77.

ményeit azonban sajnálatos módon már nem publikálta. A leletek a múzeum pincéjébe kerültek, s csak az intézmény gyűjteményeinek nemrégiben lezajlott költözése során kerültek elő újra. A többszöri beázás és csőrepedések miatti nedves környezetben a leletek egy része tönkrement, más része elkallódott vagy dokumentálhatatlanná vált.[9]

1989-90-ben, a XX. ker. Soroksár-Haraszti úton kerültek elő újabb szkíta kori leletek Budapest területéről. A Dugattyúgyűrűgyár strandján megnyitott kutató szelvényekben, nagy mélységben, -130-200 cm, három objektum került elő. A semmitmondóan kevés kerámiatöredék mellett, egy teljes lócsontváz, egy lókoponya és szórványleletként, egy szkíta nyílhegy került elő.[10]

1995. augusztus 1. és november 30. között, a Budapesti Történeti Múzeum munkatársai a XV. ker. Rákospalota -Újmajor területén, kb. 7000 m²-nyi területet tártak fel[11] (*2. kép. A*). A lelőhely, az azóta megépült M0 autóút, és 2/a jelzésű főút csomópontjában, egy hosszan elnyúló háromszög alakú területen helyezkedett el, amelyet délkeletről a Vác-veresegyházi vasút, míg északról és nyugatról egy-egy árok szegélyezett. A fedőréteg eltávolítása a terület DK-i szélén kezdődött, a vasút által kettévágott domb legmagasabb részén. A dombgerinctől K-re megnyitott felület gyakorlatilag negatívnak bizonyult, ezért a feltárást nyugati irányban folytattuk. A felső humuszréteg eltávolítása és a felület nyesése után Árpád-kori objektumok foltjaira, valamint a neolitikum és a rézkor egyes kultúráinak jelenlétét bizonyító kerámiatöredékekre bukkantunk. Az Árpád-kori objektumokat viszonylag vastagabb humuszrétegbe ásták be, így foltjuk is sötétebb, barnás-feketés elszíneződésű volt. Az őskori objektumok viszont, amelyek az egykori dunai ártér teraszain kialakult homokdűnékbe és az azok között megülő löszfelszínbe mélyültek, színben alig váltak el az altalajtól, mivel keletkezésükkor a szerves anyagokat is tartalmazó humuszréteg szinte nem létezett.

A fentebb említett két korszak objektumaitól nem csak elszíneződésben, hanem méretben is jól észrevehetően eltért egy harmadik csoport, amelynek általunk feltárt hat gödréből, jelentősnek mondható leletanyag került elő. A viszonylag nagy területen, laza félkörben elhelyezkedő szürkésbarnás, hamuszerű betöltésű objektumok 2,5-4,5 méter átmérőjűek voltak. Rendeltetésük egy kivételével bizonytalan. Éppúgy lehettek tároló-, vagy munkagödrök is, amelyeket eredeti funkciójuk elvesztése után szemétgödörként használtak tovább (*2. kép. C*).

Az előkerült, töredékes kerámia-, csont- és vastárgyak alapján a leletek a korai vaskorba sorolhatóak, és minden bizonnyal a Krisztus előtti 6-5 században a steppevidékről a Kárpát-medencébe érkező lovas nép a Szkíták hagyatékának tekinthető.

Az elsősorban állattartásra berendezkedett nép lakóházainak nyomait a vasúthoz közeli domb gerincén, illetve nyugati lejtőjén, a talajerózió, a későbbi korok objektumai, valamint a modern mezőgazdasági tevékenység miatt nem találhattuk meg. A domb ÉNy-i lábánál elterülő mezőt és a környező réteket valószínűleg a Mogyoródi- és a Csömöri patak egykor állandó mozgásban lévő vízfolyásai mélyítették ki. A mára mélyen fekvő, vizenyős rétekké változott terület természetes vízfolyásai eltűntek, a régi patakmedrek jórészt feltöltődtek. Mindkét patak medrét az elmúlt száz évben többször is áthelyezték és az eső-, illetve talajvíz elvezetésére mesterséges csatornákat ástak.

Az autópálya-csomópont DNy-i nyúlványában két ilyen vízelvezető árok találkozásánál, egy szemmel alig kivehető lapos „szigetecskén" a szkíta kori település egy újabb részletét találtuk meg. Úgy tűnik, hogy ez a viszonylag kisebb dombocska a korai vaskor kivételével általában víz alatt állhatott, - amit a körülötte elterülő iszapos, sötét altalaj is jelez -, s néhány beásástól eltekintve, a későbbi korokban is érintetlen maradt (*2. kép. B*). A dombocska DNy-i lejtőjén kerültek elő a szkíta kori objektumok. Két félig földbe mélyített, valószínűleg sátorszerűen kialakított, felmenő falak nélküli építmény alapjait sikerült itt megtalálnunk, amelyeket tároló-helységként vagy műhelyként használhattak (*3. kép*). Két hulladék- és egy tároló-gödröt is feltártunk még ezen a részen. Az építmények alapját a földtörténeti korokban kialakult agyagkéreg képezte, amely helyenként szilárd járófelületként is szolgálhatott ebben az időben. A területen előkerült cölöplyukak fontos adalékul szolgálnak a szkíta kori települések jellegének megítélésében. A keleti steppék lovas-népeinek lakóépületeit, ugyanis igen kevéssé ismerjük. A lakóházak hiánya rendszerint arra késztet bennünket, hogy a későbbi korok nomádjaihoz hasonló, sátorlakó népeknek higgyük a szkítákat is, bár egyre több jel utal arra, hogy földbe mélyített veremházakkal is rendelkeztek. A fentebb említett két épület azonban semmiképpen sem te-

[9] A kiegészített, restaurált kerámia mellékleteken (kézzel formált urna, fedő, magas fülű csésze, talpas tál, bikónikus, fületlen csésze) kívül egyelőre csak néhány tárgyat (elektronnal? bevont bronz, csúcsos végű hajkarika, vas kések, 2 db három élű bronz nyílcsúcs, orsógomb festékcsiszoló kőlap és egy testpecsétlő valószínűsíthető töredékei) sikerült azonosítani. Teljes feldolgozásuk folyamatban van. BTM. Őskori Gyűjtemény: Ltsz. 2000. 109. 1-29.

[10] PETŐ 1992. Ásatási jelentés. A feltárást a Marsigli által 1726-ban leírt római bal parti erőd helyének meghatározására indította Pető Mária. A munkálatok során azonban csak szkíta- és középkori objektumok kerültek elő. Feltárásukat Irásné, Melis Katalin végezte el.

[11] A feltáráson Endrődi Anna vezetésével: Bencze Zoltán, Irásné, Melis Katalin, Horváth M. Attila és M. Virág Zsuzsanna vettek részt.

kinthető lakóháznak, mivel tüzelőhelyet nem találtunk bennük. A cölöplyukak ma még nem teljesen tisztázott rendszere viszont egy vagy két felmenő falú cölöpvázas ház meglétére utal. Az sem kizárt, hogy a két cölöpvázas épület nem egy időben állt a területen, mivel az egyik cölöplyukban egy szkíta kori edény töredékei között, átégett patics maradványokat is találtunk.

A fentiek alapján elképzelhető, hogy hasonló házak állhattak a vasút menti dombtetőn is, amelyre az ott feltárt hamus betöltésű gödrökben talált paticsrögök is utalnak. Ezeket a törmelékeket a faházak esetleges leégése után, az új épület emelése előtt rendszerint elplanírozzák, illetve eltemetik egy-egy gödörbe.

A feltárt objektumokból igen változatos leletanyag került elő. Az egyszerű kézzel formált, edényeken kívül találtunk még lassú korongon készült és valódi korongolású edénytöredékeket is. A leletek között a mindennapi élet kellékei, durva kiképzésű, többnyire bütykös díszekkel ellátott *házi kerámia* (*4. kép. 1–6*), változatos kialakítású barbotinos díszű *hombáredények, fazekak* (*5. kép. 1–6., 9. kép. 2., 4*), *talpas csésze-* és *parázsborító* töredékei (*8. kép. 4–5*) mellett a szépen kidolgozott *tálak* (*6. kép. 1–8*), és a jellegzetes, magasra húzott fülű *csészék* (*7. kép. 1–4., 8. kép. 1–3*) töredékei egyaránt megtalálhatók. A kerámia edényeken kívül *orsógombok* (*11. kép. 1–6*), különböző csonteszközök, pl. *tűtartó, szíjelosztó, varrótű* és *zablapálca borítás* (*10. kép. 1–3., 5–6*), kerámia edények fényezésére szolgáló *simítókő* (*10. kép. 4*), vas- *kés* és *kampó*, valamint egy minden bizonnyal ékszerként használt csavart fejű *vastű* (*11. kép. 7–9*) kerültek még elő.

A LELŐHELYEN ELŐKERÜLT SZKÍTA KORI OBJEKTUMOK:

1. Északnyugati Vasútoldal

26. obj. gödör[12]

Nagyméretű, kör alakú gödör. Oldalfala függőlegesen indul, lefelé szűkül, alja teknős, egyenetlen. Északi felén kemény, több vékony rétegben letaposott gödöraljat találtunk, amit a déli oldalon nem sikerült megfigyelnünk. Ezen a részen a gödör padkás kiképzésű, alja homokos.

Átmérője: 382x350 cm, legnagyobb mélysége: 96 cm.

Betöltése felül fekete, alig vált el a szántott talajtól, az alsóbb rétegekben azonban jórészt világosszürkés, hamus jellegű, igen porlékony, néhol szürkésbarnás, humusszal kevert. D–K-i ívét egy valószínűleg középkori árok (27. objektum) vágja el.

A bontás során nagymennyiségű, változatos leletanyag került elő. (Füles *edények, csészék, korsók, urnák,* durva és finom kimunkálású *kerámiaedények* töredékei vegyesen, kő, patics és állatcsont töredékek, egy-egy csont *szíjelosztó* és *varrótű,* vas *dísztű, kampó* és *késpenge.)*

A gödör DK-i ívét elvágó 27. objektumszámú árok szélessége 65–50, mélysége 35–45 cm között ingadozott. Oldalfala rézsűs, alja teknős volt. A 26. gödör K–Ny-i metszetétől északra eső árokrész alatt egy korábbi árok nyomára bukkantunk. Ennek betöltése a gödör aljának világosabb, hamus betöltéséhez hasonlított, és jelentősen elütött a felette lévő középkori árokétól. Oldalfala függőleges, alja vízszintes volt. Leletanyag nem került elő belőle. Szélessége: 40–45 cm, mélysége 25–35 cm. Az ettől D-re eső árokszakasz, alja szintén szögletes, de az előbbinél szélesebb, és némileg mélyebb is volt. Betöltéséből őskori és középkori *kerámia* került elő vegyesen.

41. obj. gödör

Kör alakú, rézsűsen szűkülő oldalfalú, teknős-, homokos aljú gödör.

Átmérője: 389x340 cm, mélysége: 48 cm.

A gödör középső részén, megközelítően trapéz alakban viszonylag nagyobb mennyiségű paticstörmeléket találtunk. A törmelékek alatt vékony letaposott? kéreg helyezkedett el. Betöltése homogén, világosszürke színű, hamus jellegű volt. Bontásából *házi- és finomkerámiák* töredékei kerültek elő.

59. obj. gödör

Kör alaprajzú, az előzőeknél kisebb méretű gödör. Oldalfala függőleges, alja majdnem teljesen egyenes, közepe felé egy kissé mélyebb.

Átmérője 230x238 cm, Teljes mélysége 86 cm.

A gödör bontása során a felső réteg sötét, feketés betöltésű volt, amely 25–35 cm mélységben kikopott. Alatta sárga homokos talaj következett. A gödör D-i harmadában egy cölöplyukszerű bemélyülést bontottunk ki, amelyről később kiderült, hogy nem az. A sárga homokos rész nem a gödör alja, hanem csupán betöltés volt. Alatta újabb szürkésfekete réteg húzódott, amelyből további kevés, de jól meghatározható szkíta *kerámia* anyag került elő.

60/a. obj. gödör

Megközelítőleg kör alakú, szabálytalan szélű sekély gödör. Függőleges oldalfalából nem sok maradt. Alja egyenetlen, a gödör közepe felé mélyül.

Átmérője: 240x200 cm, mélysége 44 cm.

Betöltése sötét, humuszos. Bontásából kevés, de jól meghatározható szkíta *kerámia* anyag került elő.

A gödröt a 60. objektumszámú Árpád-kori árok kettévágja. A teknős aljú, sötétbarna, humuszos betöltésű árok csaknem teljes mélységében elvágja a gödröt.

81–82. obj. füstölőgödör (12. kép)

A lelőhely talán legérdekesebb objektumegyüttese. Egy nagyobb és egy kisebb gödörből áll, amelyet egy ferdén a földbe vájt „cső" köt össze. Hossztengelyük ÉNy–DK-i tájolású.

[12] A területen előkerült objektumokat, korszakoktól, típustól és rendeltetéstől függetlenül, előkerülésük sorrendjében, folyamatosan emelkedő számozással láttuk el.

A 81. obj. kisméretű, körhöz közelítő alakú gödör, oldalfala függőleges, alja egyenes, a 82-es gödör felé fokozatosan mélyül.

81. obj.: átmérő: 103x087 cm, legnagyobb mélység: 50 cm.

82. obj.: átmérő: 327x358 cm, legnagyobb mélység: 138 cm.[13]

Fűtőcső: hosszúság: 1,5 m., átmérő: 40-85 cm.

Fűtőgödör: átmérő: 230x146 cm, mélysége 138 cm.

A 81. gödör É-i ívénél indul a fűtőcső, amely a nagyobb gödör felé lejt. Ebből a mélyebb, a gödöregyüttes hossztengelyére merőleges állású, ovális alakú, lefelé fokozatosan szűkülő falú gödörből történt a fűtés. A gödör felső harmadában, az északi végén a fűtőgödröt egy középkori árokkal vágták el. az árok mélysége 45 cm a gödör oldalfalában jól megfigyelhető volt. Sem a gödör foltjában, sem a metszetfalban nem tudtuk azonban megfigyelni a középkori beásást. A 82. obj. felső rétegeinek bontása során Árpád-kori., rézkori és szkíta leletek egyaránt kerültek elő.

A gödöregyüttest a területen sávokban előforduló löszrétegbe mélyítették. A fűtőcső. A fűtőcső, amelynek fala átlagosan 10 cm vastagságban vöröses színűre égett, egy idő után az északi harmadánál beomlott. Valószínűleg ekkor hagytak fel a használatával, mivel megújításra utaló nyomok nincsenek. A füstölőtér minden bizonnyal a kisebb, 81. objektum fölé emelt építményben lehetett, amelynek azonban a terület nagyfokú eróziója miatt nem találtuk meg a nyomait. Párhuzamait egyelőre nem ismerjük.

102./e obj. gödör

Nagyméretű, szabály alakú gödör. Széle és alja egyenetlen, oldalfala lépcsőzetesen szűkül.

Átmérője: 300x460 cm, Mélysége: -51 cm.

Betöltése sötét, humuszos, helyenként hamus. A gödör része egy nagyobb méretű objektumnak, amely több egymásba olvadó, de egymástól jól elkülöníthető gödörből áll. Kora és funkciója bizonytalan. Szkíta kori anyag kizárólag az „E" jelzésű karéjból került elő. (Durva-és *finomkerámia-, parázsborító- és paticstöredékek, állatcsontok és kövek)*

175. obj. gödör

Nagyméretű, megközelítően kör alakú, egyenetlen oldalú tárológödör. Alja egyenes, széle padkás. A vasúthoz igen közel, a szelvénysoron kívüli rábontásból került elő.

Átmérője: 350x310 cm, mélysége: 58 cm.

Betöltése homogén, szürkésbarna, hamus. Bontásából a 26. objektumhoz hasonlóan sok leletanyag került elő. A *kerámia- és paticstöredékek, állatcsontok* mellett egy *orsógomb* is előkerült.

[13] A 82. sz. objektum valójában a fűtőgödör és a fűtőcső kibontásához szükséges munkagödör.

2. Patakpart

128. obj. tároló épület

Megközelítőleg téglalap alakú, félig földbe mélyített építmény. Tájolása ÉK-DNy-i. Betöltése vörösesbarnás, humuszos. K-i, ill., Ny-i oldalán egy-egy cölöplyukkal. É-i felén egy ovális, lapos aljú mélyedés van.

Méretei: 360x340 cm, mélysége: 22-36 cm.

Cölöplyuk átmérő: K.: 22 cm, Ny.: 32 cm.

Mélység: K.: 30 cm, Ny.: 48 cm.

A valószínűleg sátorszerűen kialakított, felmenő falak nélküli építmény alapját a földtörténeti korokban kialakult agyagkéreg képezte, amely szilárd járófelületként is szolgálhatott. Egyéb, mesterségesen kialakított padlóra utaló nyomot nem találtunk. Az objektum alja egyenetlen, közepe felé egy kissé mélyül, megmaradt oldalfalai függőlegesek voltak. A cölöplyukak felé az objektum alja kissé rézsűsen emelkedik. Tüzelésre utaló nyomot nem találtunk benne. Az építményt valószínűleg tároló helységként használhatták. Leletek.: *Finom- és durva kerámiák* töredékei, csont *zablapálca borítólemez, állatcsontok.*

129. obj. tároló épület

Megközelítőleg téglalap alakú, félig földbe mélyített építmény. Tájolása megközelítőleg K-Ny-i. Betöltése vörösesbarnás, humuszos. A K-Ny-i tengely mentén, illetve az É-i oldalnál összesen nyolc kisebb méretű cölöplyukat találtunk. ÉK-i negyedében egy szabálytalan téglalap alakú mélyedés van, amelynek hossztengelye K-Ny-i. irányú.

Méretei: 340x330 cm, mélysége: 20-40 cm.

A bemélyedő téglalap méretei: 120x72 cm, mélysége: átl: 10 cm.

Cölöplyuk átmérő: K.: 22 cm, Ny.: 32 cm.

Mélység: K.: 30 cm, Ny.: 48 cm.

A 128. sz. obj-hoz hasonlóan, valószínűleg szintén sátorszerűen kialakított, felmenő falak nélküli építmény foltja igen nehezen megfigyelhető volt. Alapját ugyancsak a földtörténeti korokban kialakult agyagkéreg képezte. Az objektum oldalfala szabálytalan, alja egyenetlen, déli vége felé egy kissé mélyül. Megmaradt oldalfalai függőlegesek voltak A cölöplyukak felé az objektum alja kissé rézsűsen emelkedik. Tüzelésre utaló nyomot nem találtunk benne. Az építményt valószínűleg tárolóhelységként használhatták. Leletek.: *Finom- és durva kerámiák töredékei, orsógombok, állatcsontok.*

142-145. obj. bizonytalan korú gödrök

Világosbarnás betöltésű, szabálytalan oldalú gödrök, oldaluk rézsűsen szűkül. Leletanyag nem került elő belőlük. Betöltésük színe eltér a területen előkerült valamennmyi korszak objektumainak betöltésétől. Korukat meghatározni nem lehet.

142. obj.: Átmérő: 143 cm, mélység: 6-16 cm.

143. obj.: Átmérő: 216 cm, mélység: 45 cm.
144.obj.: Átmérő: 144 cm, mélység: 26 cm.
145. obj.: Átmérő: 280x120cm, mélység: 45 cm.

161. obj. gödör

Viszonylag nagyméretű, ovális gödör. Hossztengelye K–Ny-i irányú. K-i felén, kör alakú gödör mélyül az agyagkéregbe.

Mérete: 250x218 cm. Legnagyobb mélység: 72 cm

Betöltése fekete, iszapos volt. Bontása során kevés de jól meghatározható szkíta kerámia került elő. *(Díszedény töredéke, házi- és egyéb finomkerámiák.)*

164. obj. bizonytalan korú árok

Az ásatási területet É-felől határoló földút mellett került elő. Az árok fala rézsűsen szűkül, alja helyenként egyenes- helyenként teknős kiképzésű. Az árkot két db 1-1 m szélességű metszettel vágtuk át. egy harmadik helyen nagyobb felületen kibontottuk. Az árok mintegy 15 méteres szakaszon érinti az ásatás területét.

Átlagos szélessége: 280 cm, mélysége 70 cm.

165. obj. bizonytalan korú árok

Az ásatási területet ÉNy-felől határoló földút mellett került elő. Az árok fala rézsűsen szűkül, alja egyenes. Betöltése sötétbarnás, humuszos volt. Bontásából szkíta és újkori *cseréptöredékek* egyaránt kerültek elő.

166. obj. gödör

Megközelítőleg kör alakú, függőleges oldalfalú, sekély gödör. Alja egyenetlen. A gödröt valószínűleg a fekete altalajba ásták bele. Foltját a mélyítés során nem sikerült megfigyelnünk.

Átmérője: 280 cm, mélysége 40 cm.

167.obj. gödör

Kör alakú, sekély gödöralj. Oldalfala a sötét áradásos talajban nem volt megfigyelhető. A gödöralj a sárgás, agyagos altalajba mélyed.

Átmérője: 140x120 cm, mélysége 16 cm.

Bontásakor csupán a sárga altalajba mélyedő részét tárhattuk fel, amelyből kevés, de jól meghatározható szkíta kori *kerámiatöredékek* kerültek elő.

Cölöplyukak: 130., 134–141., 146–163. objektumok

A területen összesen 26 db cölöplyuk került elő, amelyek a sárga, agyagos altalajba mélyültek. Az agyagkérget fedő humuszos és áradmányos talajban a cölöplyukak foltjait nem sikerült megfigyelni, ezért részben csak sekély gödöraljakat regisztrálhattunk. A cölöplyukak rendszere igen bizonytalan. Valószínűleg két egymástól időben és térben is eltérő cölöpvázas építmény alapjait képezhették. A 136–137., 141., 147–148., 150., es objektumszámú kettős cölöplyukak egy sorban helyezkedtek el. a 130. számút pedig másodlagosan is felhasználták.

130. obj. cölöplyuk

A kisméretű szabálytalan kör alakú gödör betöltésében egy nagyméretű edény, alj- és fenékrészét tártuk fel. Felsőbb része, ha volt, a mezőgazdasági tevékenység miatt nem volt megfigyelhető. Az edényben és alatta a sötétbarnás betöltésben apró *paticsrögök* és egy-két igen mállékony kalcinált *csontszilánk* került elő, amelyeket nem tudtunk megmenteni.

Átmérője: 50x38 cm, mélysége 13 cm.

Az 1996-os ásatási szezonban, a veresegyházi vasútvonaltól DK-re eső részen mintegy egy hektárnyi területet tártak fel a BTM munkatársai. A DK-i irányban emelkedő dombháton, az előző évinél jóval intenzívebb és leletgazdagabb településnyomok kerültek napvilágra, mind a szkíta-, mind az Árpád-korból.[14]

A Budapest környéki szkíta leletek időrendi behatárolása során, Nagy Tibor, ezt a népességet a Mogyoródi úti temető anyaga alapján, a Bottyán által felállított tápiószentmártoni körhöz[15] kapcsolja, és a temető használatát a Kr. e. 3–2. század fordulójára teszi. Arra is felhívja a figyelmet, hogy a nyugat felől betelepülő keltasággal való kapcsolatfelvételre, ezen leletek közül csupán az 1. sír, gyöngysorszerűen bordázott, lemezes bronz karperece utal.[16]

A szkíta kerámiaművesség körében elterjedő korongolásos technikát Bottyán még szorosan a kelta előrenyomulással köti össze, s a korszak kronológiáját is ehhez kapcsolja.[17] Párducz Mihály azonban elveti a csoportok fejedelmi sírok köré való merev csoportosításának gondolatát, és a korongolás eredetét, is inkább keleti elemekre vezeti vissza.[18]

Az alföldi szkíta temetők régebbi, és újabban felállított csoportjai között észlelhető különbségek ellenére, kimutatható az egyes területek között átfedés is. A temetők leletanyagának alapját képező, tárgytípusok, gondolok itt elsősorban a kerámiákra, (virágcserép alakú urnák, füles csészék, behúzott peremű tálak, stb.) szinte mindenütt megtalálhatók. A már unalomig ismert párhuzamok mellett, jó példa lehet erre, a korábban két különálló régióba sorolt Heves megyei és Budapest környéki leletek találkozása is. A Szabó János Győző által közölt hevesi „A" temetőrész 2. sírjából előkerült talpas tál,[19] szinte teljesen megegyezik, a rákospalotai temető 3. sírjából előkerülttel.

[14] Az őskori objektumok feltárását Endrődi Anna és M. Virág Zsuzsanna vezették, az Árpád-kori településrészletet Bencze Zoltán tárta fel. A középkori kutatás eredményeit lásd: BENCZE Z.–GYULAI E–SABJÁN T.–TAKÁCS M.: Egy árpád-kori veremház feltárása és rekonstrukciója. MHB 10. Bp. 1999.

[15] BOTTYÁN, 1955. 10.; NAGY 1973. 70.

[16] NAGY 1959.124.

[17] BOTTYÁN 1955. 39.

[18] PÁRDUCZ 1955. 15.

[19] SZABÓ 1969. 57., V. tábla 4.

A magyarországi szkíta temetők leletanyagában a kézzel formált, és a korongon készült edények is mindenütt jelen vannak. Ez, az egy-egy temetőn belüli, azonos típusok vonatkozásában is igaz, oly annyira, hogy pl. a korongolt füles csészék és behúzott peremű tálak aránya rendszerint meg is haladja a kézzel formáltakét. Amennyiben a szkíta betelepedés általános vélemény szerinti Kr. e. 550 körüli időpontját elfogadjuk, sokkal kézenfekvőbbnek tűnik, hogy a korongolási technikát a szkíták terjeszthették el a Kárpát-medence K-i felében, a Ponthus vidéki görög műhelyektől átvett tapasztalatok alapján.

A szkíta kor másik, jelentős problémát felvető kérdése, a kultúra élettartama, és a kelta foglalás utáni továbbélése. A temetők anyagában elkülöníthető kelta hatás, illetve a kelta eredetű tárgyak, a telepanyagban is megtalálhatók. A Bp. XV. ker. Rákospalota-újmajori településrészlet leletei között a szkíta anyaggal keverten kerültek elő a jól iszapolt, kiváló égetésű, szürke, *korongolt kelta edények* (*13. kép 7*), behúzott- és kihajló peremű *tálak* (*13. kép 2., 4–5*) és grafitos edények (*13. kép 1., 3*) töredékei.

A település időrendjének meghatározásában, döntő szerepet kaphat, az a kisméretű, vörös festésű kelta edénytöredék (*13. kép 6*), amely a 128–129. objektumszámú épületek feltárása során került elő. A fent jelzett két objektum feletti nyesésből előkerült lelet szórványleletként került a nyilvántartásba, hovatartozása csupán a két objektum között kétséges. A kelta kerámiatöredékek, előkerülése a rákospalotai szkíta kori telepen, a két népcsoport egymáshoz igen közel eső települései miatt sem meglepő, hiszen a Duna pont úgy, mint más korszakokban inkább összekötő, mint elválasztó szerepet kaphatott a korai vaskorban is. Az oppidum kerámiák jelenléte, viszont, a telep használatának idejét kitolhatja a Kr. e. 2–1. századig, ami az újabban feltárt a Bp. XVII. Ker. Rákoskeresztúr-Csékút utcai lelőhelyen is megfigyelhető.[20]

A települések feldolgozásának legnagyobb problémája, elsősorban a feltárt és publikált lelőhelyek hiányában rejlik. Az M3-as autópálya leletmentései során feltárt, Nyíregyháza-Mandabokor[21] lelőhelyről készült előzetes jelentésen kívül, nincs tudomásom más, a témára vonatkozó publikációról. A most leírt Bp. XV. ker. Rákospalota-újmajori két részletben feltárt település teljes értékelésére és időrendjének pontos meghatározására is csak az ott előkerült leletanyag teljes és együttes feldolgozása során kerülhet sor.

[20] Kovács Eszter és Horváth M. Attila feltárása. Az alig több mint 500 m²-nyi területen, az igen kevés, jellegtelen és rossz állapotú őskori kerámia és kőeszköz mellett ugyancsak kevés szarmata és Árpád-kori anyag is előkerült. Hasonló arányban szerepeltek a lelőhely leletei között a szkíta és kelta jellegű leletek is. A korszakra jellemző orsógomb típusok mellett, behúzott peremű tálak, korsók, magas fülű csészék és más edények töredékei, valamint az üveggyártásra utaló salak, üveg olvadék és amphora alakú üveggyöngyök is előkerültek. A 2001. júliusában és augusztusában, elvégzett munka leletei jelenleg még nincsenek értékelhető állapotban.

[21] ISTVÁNOVITS 1997. 73-79.

IRODALOMJEGYZÉK

BOTTYÁN 1955 — BOTTYÁN Á., dr.: Szkíták a magyar Alföldön. RégFüz 1 (1955) p. 180.

BÓNA 1986 — BÓNA I.: Szabolcs-Szatmár megye műemlékei 1. Kora vaskor - szkíta korszak. Szerk. Entz Géza. Bp. 1986. p. 41–44.

HARMATTA 1966 — HARMATTA J.: Kimmerek és szkíták. AntTan 13 (1966) p. 107–116.

ISTVÁNOVITS 1997 — ISTVÁNOVITS E.: Nyíregyháza Mandabokor. Kora vaskori település a Kr. e. VI–IV. századból. In.: Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései. Szerk. Raczky P., Kovács T., Anders A. Bp. 1997. p. 73–79., 181–182.

NAGY 1959 — NAGY T.: La Tène kori szkítajellegű sírlelet Rákospalotáról. BudRég 19 (1959) p. 123–136.

NAGY 1961 — NAGY T.: XV. ker. Rákospalota 133572 Hrsz. (késő-szkíta temető). Ásatási jelentés az 1959-1960-as feltárásokról. BTM Adattár: Ltsz. 524-77.

NAGY 1973 — NAGY T.: Budapest története az őskortól a honfoglalás korig. Őskor. In.: Budapest története 1. Szerk. Gerevich L. Bp. 1973. p. 39–216.

PÁRDUCZ 1955 — PÁRDUCZ M.: Le cemetière halstattien de Szentes-Vekerzug III. ActaArchHung 6 (1955) p. 1–22.

PETŐ 1992 — PETŐ M.: Budapest, XX. (Millennium- telep, strand) Haraszti út 42. Ásatási jelentés. RégFüz Ser. 1. No. 44 (1992) p. 7.

SZABÓ 1969 — SZABÓ J. Gy.: A hevesi szkíta kori temető. Hozzászólás az Alföld szkítakori népességének kérdéséhez. EMÉ 7 (1969) p. 55–128.

VORBERICHT ÜBER DEN SIEDLUNGSTEIL AUS SKYTHISCHER ZEIT IN RÁKOSPALOTA-ÚJMAJOR, 17. BZRK., BUDAPEST

Von der Mitte des 6. Jahrhunderts v.Chr. herrschte auf dem größten Teil der Großen Ungarischen Tiefebene die skythische Kultur mit südrussischen Wurzeln, ihre Expansion hat bis dem Ende des Jahrhunderts die Donau erreicht. Über den ersten, auf dem Tatsächlichen Gebiet von Budapest zum Vorschein gekommenen skythischen Funde hat Tibor Nagy[5] 1955 berichtet, das Material datierte er an die Wende des 3./2. Jahrtausends.

1995 wurde in Rákospalota-Újmajor, 15. Bzrk., Budapest ein 7000 m² großes Gebiet erschlossen2. Neben den neolithischen, frühkupferzeitlichen und arpadenzeitlichen Objekten sind sechs Gruben und ein Räuchereikomplex aus der skythischen Zeit freigelegt.

Die Spuren ihrer Wohnhäuser konnten wegen der starken Bodenerosion nicht erfasst werden, ein wenig weiter entfernt, auf einem kleinen Hügel ist ist jedoch ein neuer Teil der Siedlung aus der skythischen Zeit zum Vorschein gekommen. Der Ort lag vermutlich außer der frühen Eisenzeit unter Wasser, was auch der rundherum gefundenen, schlammigen, dunklen Untergrund zeigte. Neben drei Gruben und einigen Pfostenlöchern wurden zwei, in die Erde halb eingetieften Bauten erschlossen, die als Lagerräume oder als Werkstätte dienten (Abb. 3). Das bis heute nicht ganz geklärte System der Pfostenlöcher deutet aber auf die Existenz eines Hauses oder sogar zwei Häuser mit Pfostenstruktur und mit aufsteigender Wand hin.

Aus den Objekten ist ein besonders mannigfaltiges Fundmaterial zum Vorschein gekommen. Außer den einfachen, handgeformten Gefäßen sind Fragmente von handgedrehten und auf Töpferscheibe angefertigten Gefäßen ans Tageslicht gekommen. Unter dem Material befinden sich noch die Zugehöre des Alltagslebens: Neben den Fragmenten von grob ausgearbeiteten, meistens mit Buckelverzierung versehenen Hauskeramiken (Abb. 4, 1-6., Abb. 9, 1-8.), von Stengelschalen und Glutsecken (Abb. 8, 4-5.) sind Fragmente von schön ausgearbeiteten Schüsseln (Abb. 6, 1-8.) und von charakteristischen Schüsseln mit hochgezogenem Henkel (Abb. 7, 1-4., Abb. 8, 1-3.) sind ebenfalls zu finden. Außer Keramikgefäßen sind noch Spindelringe (Abb. 11, 1-6.), verschiedene Knochengegenstände, wie z.B. Nadelbehälter, Riemenverteiler, Nähnadel und Bedeckung eines Mundstückes (Abb. 10, 1-3., 5-6.); für den Glanz der Keramikgefäße dienender Glettstein (Abb. 10, 4), Messer und Haken aus Eisen sowie eine, aller Wahrscheinlichkeit nach als Schmuckstück benutzte Eisennadel mit gedrehtem Kopf (Abb. 11, 7-9.) zum Vorschein gekommen.

Während der Bestimmung der Chronologie der Siedlung können die, aus den Objekten zum Vorschein gekommenen keltischen, oder keltisch-ähnlichen Keramikfragmente, besonders jenes rotbemalte keltische Gefäßfragment (Abb. 13, 6.), das während der Freilegung der Gebäude mit Objektnummer 128-129. erschlossen wurde, eine wichtige Rolle spielen. Das Erscheinen der keltischen Gefäßfragmente in der skythischen Siedlung in Rákospalota ist auch wegen der naheliegenden Siedlungen der beiden Völkergruppen nicht überraschend, weil die Donau sowohl in anderen Zeitaltern, als auch in der Eisenzeit, eine eher zusammenbindende, als grenzende Rolle spielte. Die Existenz der Oppidumkeramik kann jedoch die Benutzungszeit der Siedlung bis zum 2./1. Jahrhundert v.Chr. verschieben, was auch im neulich freigelegten Fundort in Csékút Straße, Rákoskeresztúr, 17. Bzrk., Budapest beobachtet werden konnte.

Die ganze Bewertung und die genaue Bestimmung der Chronologie der in zwei Teilen freigelegten Siedlung kann nur nach der ganzen und gemeinsamen Bearbeitung des Fundmaterials an die Reihe kommen.

2 Auf der Freilegung haben unter der Leitung von Anna Endrődi Zoltán Bencze, Katalin Írás-Melis, Attila M. Horváth und Zsuzsanna M. Virág mitgewirkt.

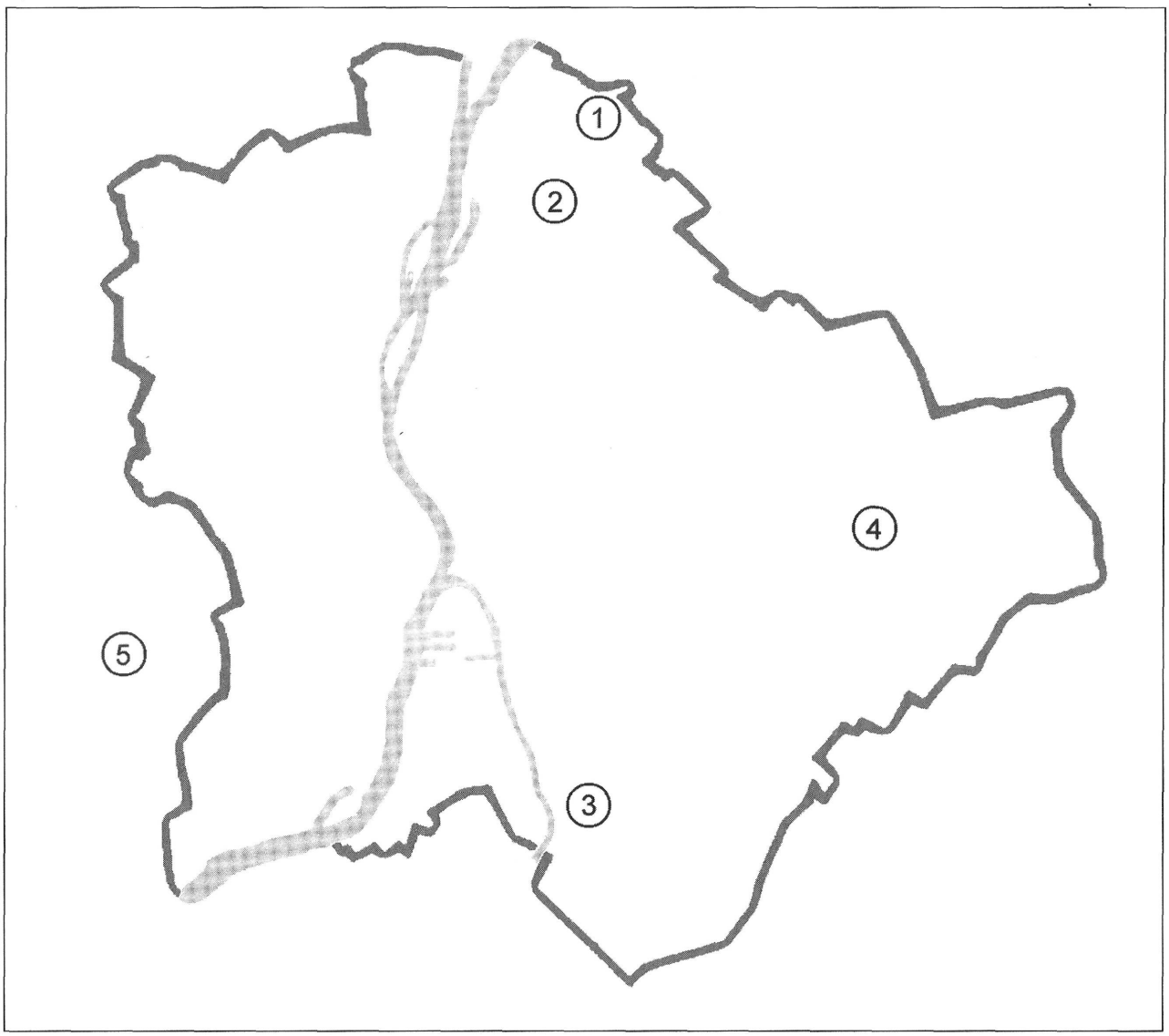

1. kép. A budapesti szkíta kori lelőhelyek jegyzéke

1. XV. ker. Rákospalota–Újmajor

2. XV. ker. Mogyoród útja

3. XVII. ker. Rákoskeresztúr– Csékút utca

4. XX. Ker. Soroksár–Millennium telep. Haraszti út.

5. Budajenő

2. kép. Bp. XV. ker. Rákospalota–Újmajor lelőhely
A. A lelőhely térképe,
B. Patakpart
C. Vasútoldal

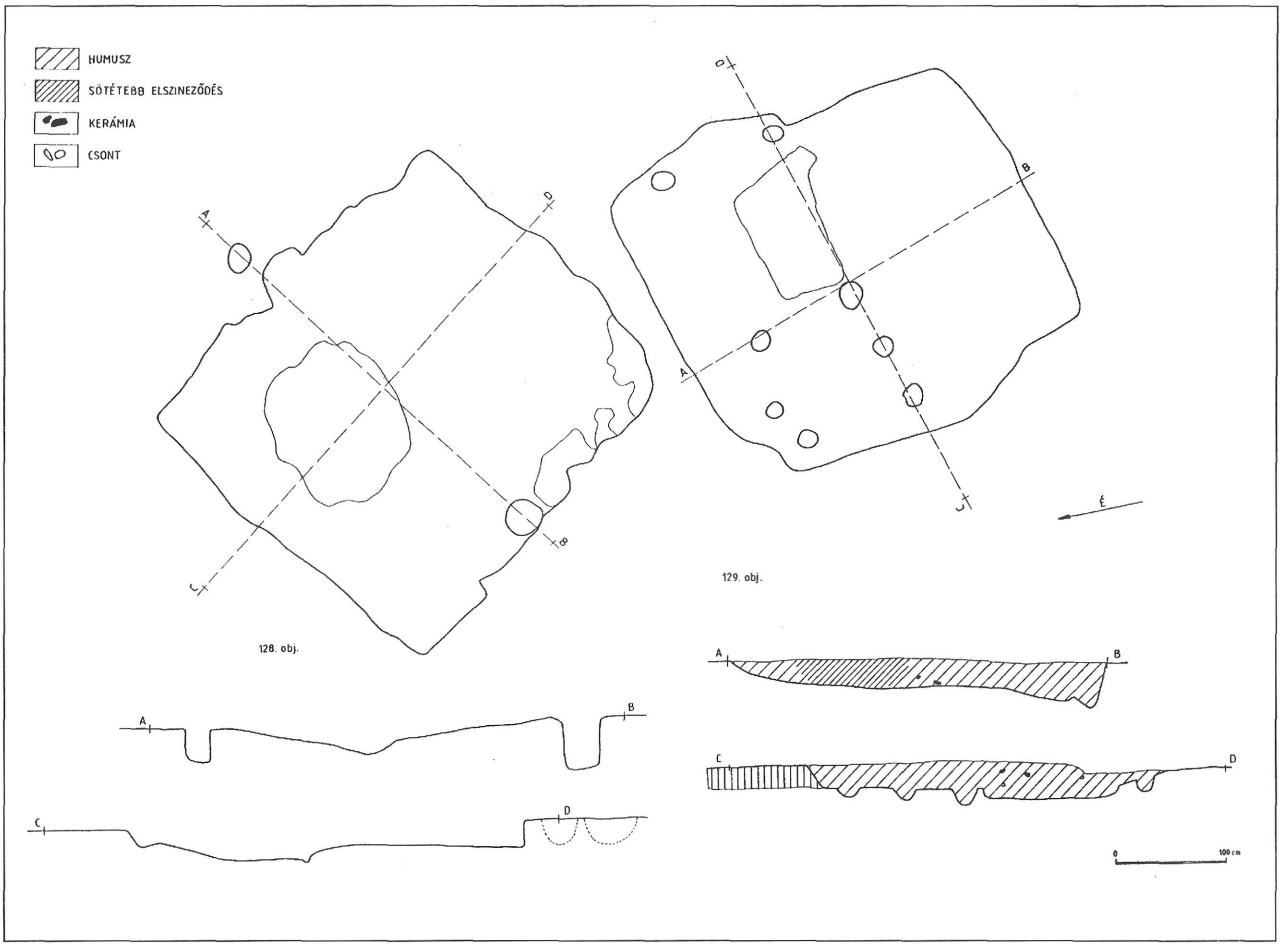

3. kép. A 128–129. objektumszámú, házak (Bp. XV. ker. Rákospalota–Újmajor)

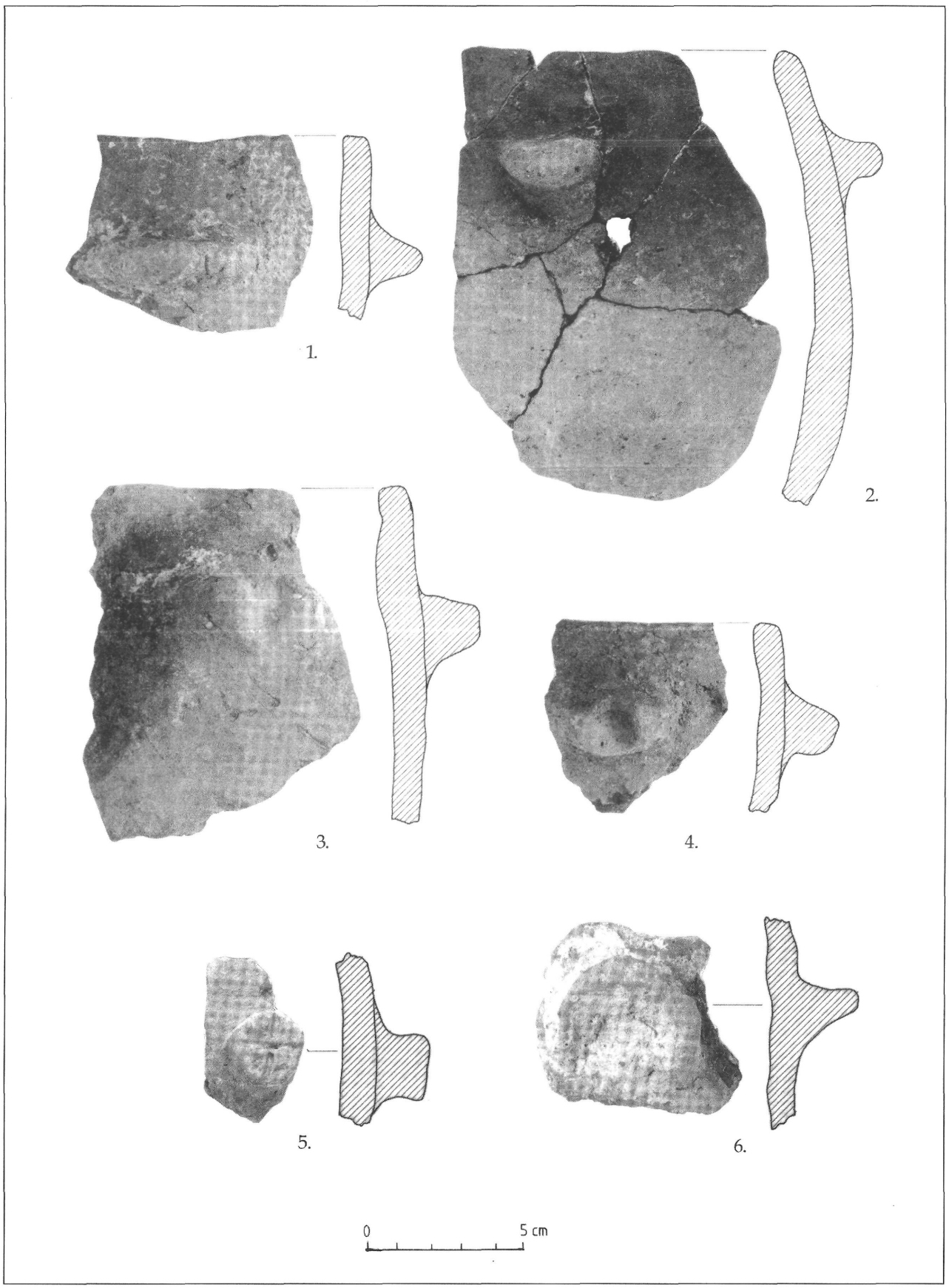

4. kép 1–4. Bütykös kerámiatöredékek (Bp. XV. ker. Rákospalota–Újmajor)

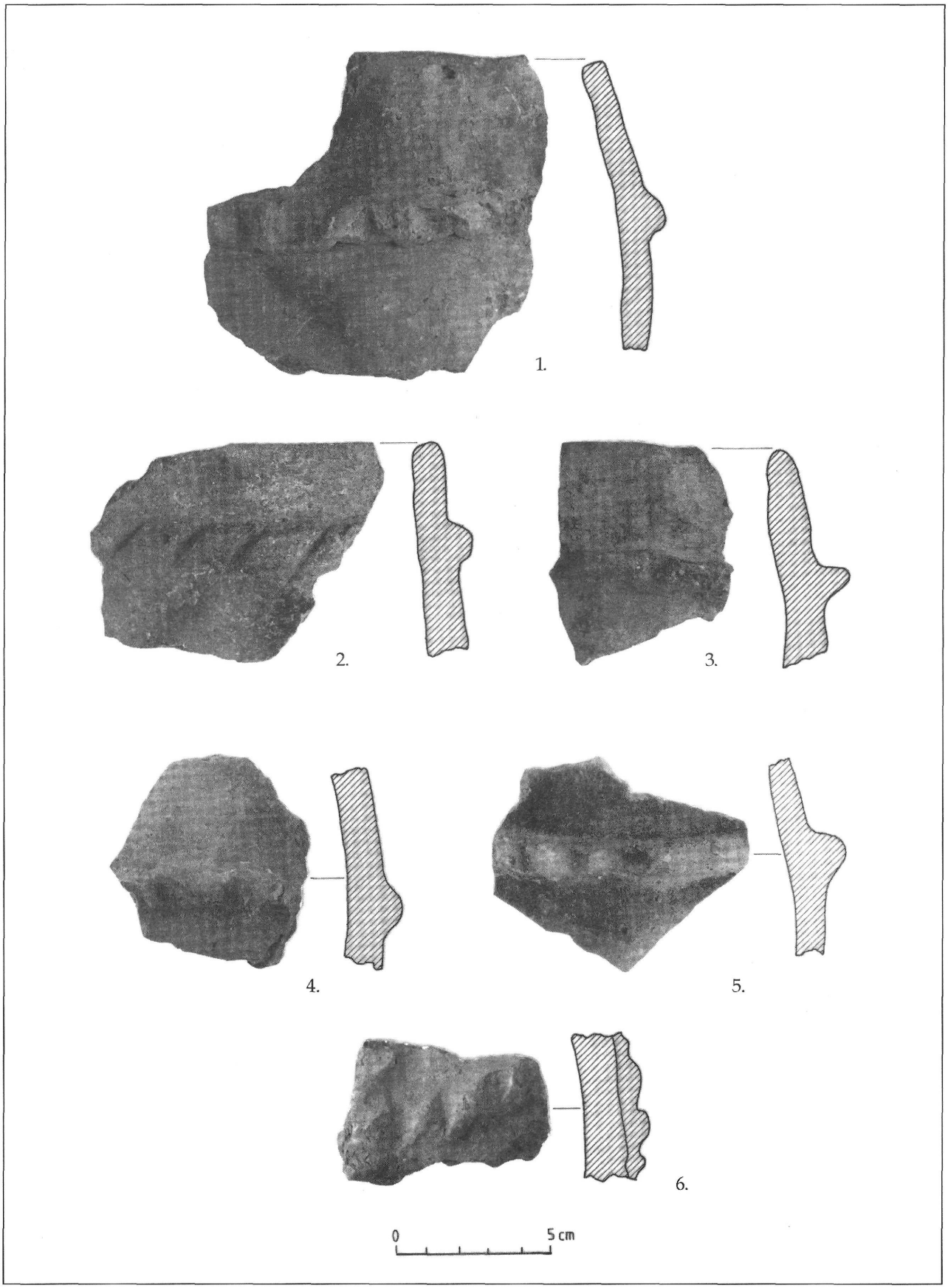

5. kép 1–6. Barbotinos kerámiatöredékek. (Bp. XV. ker. Rákospalota–Újmajor)

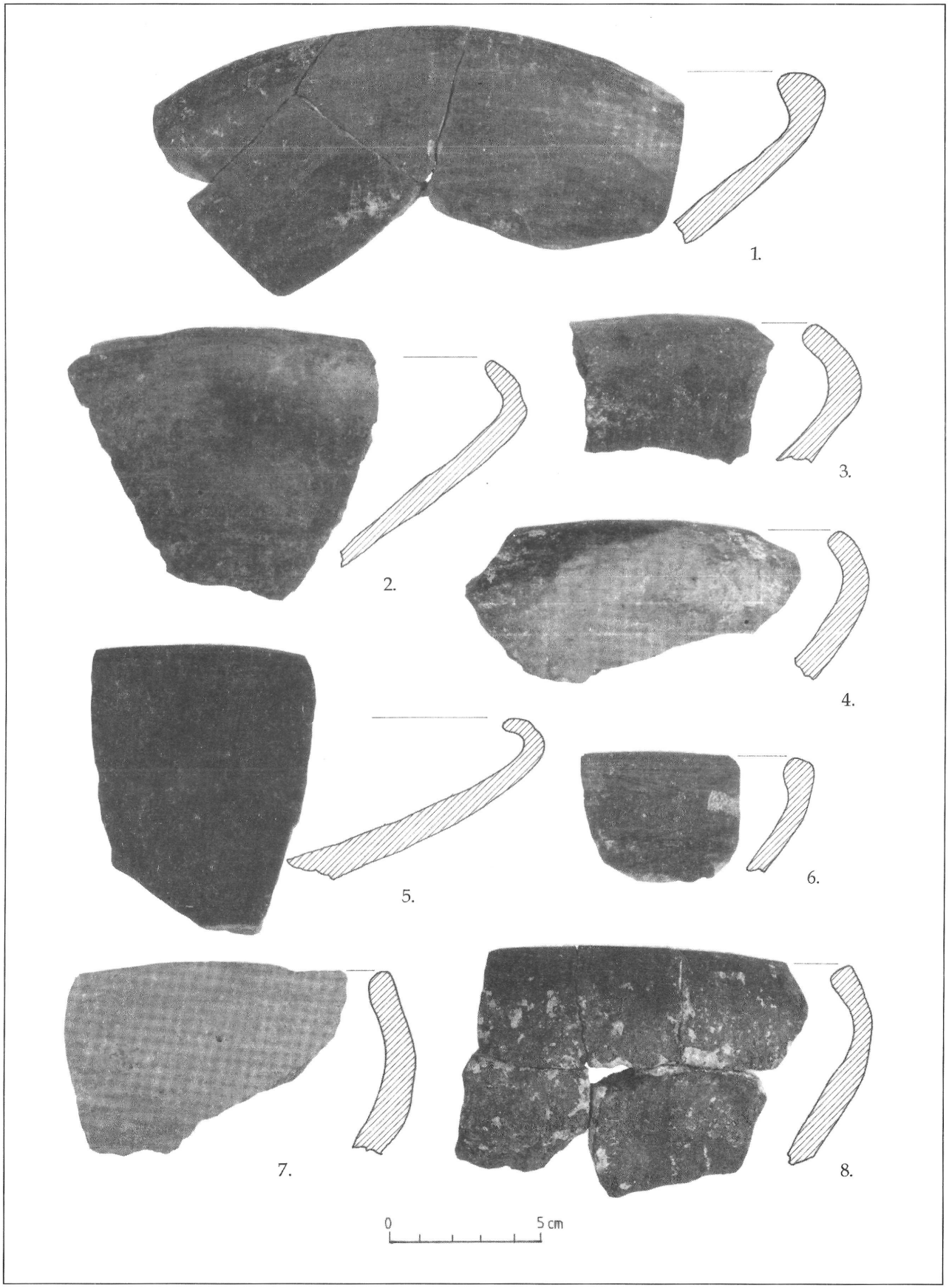

6. kép Behúzott peremű tálak töredékei (Bp. XV. ker. Rákospalota–Újmajor)

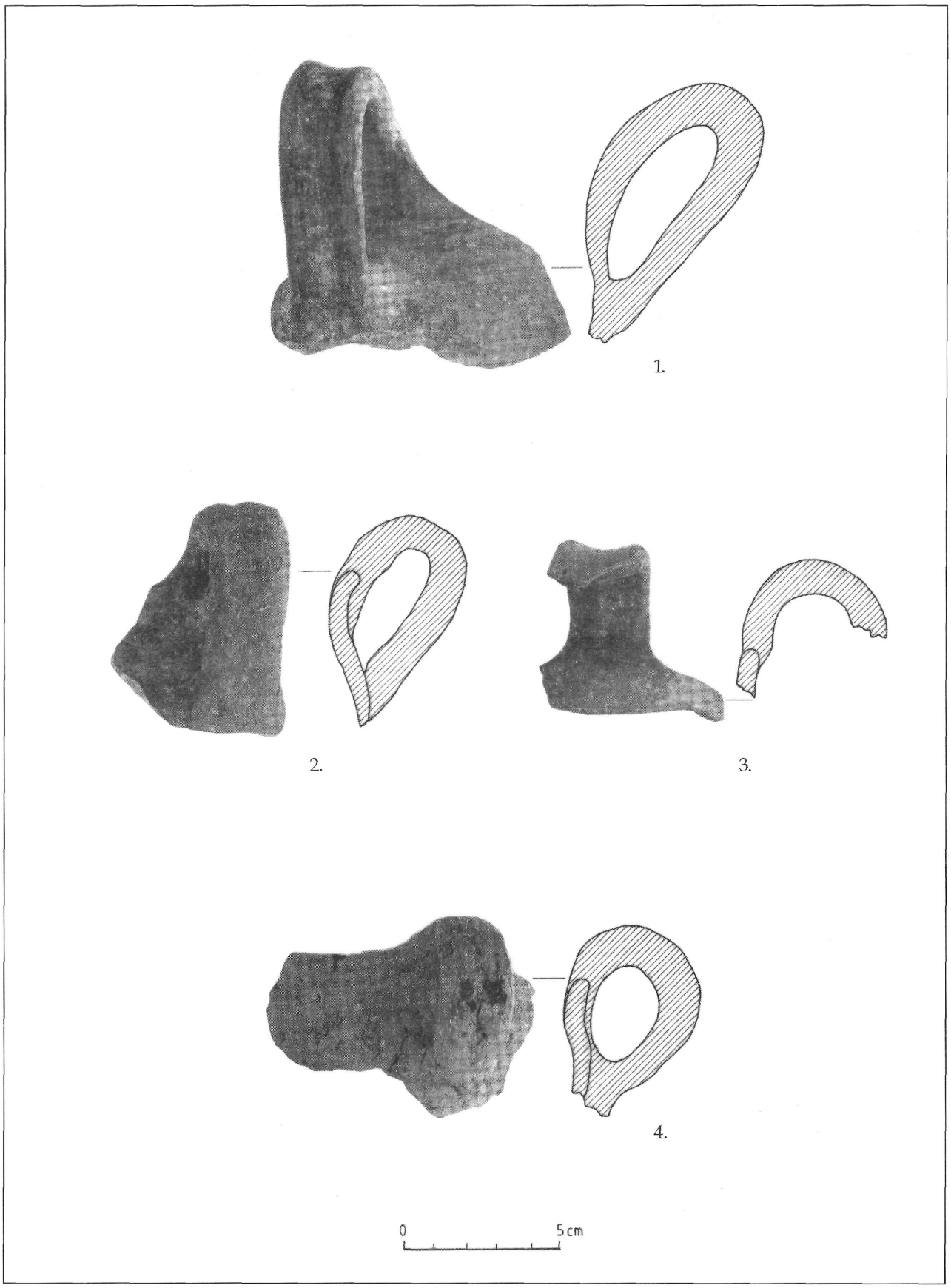

7. kép 1–4. Magasra húzott fülű csészék fültöredékei (Bp. XV. ker. Rákospalota–Újmajor)

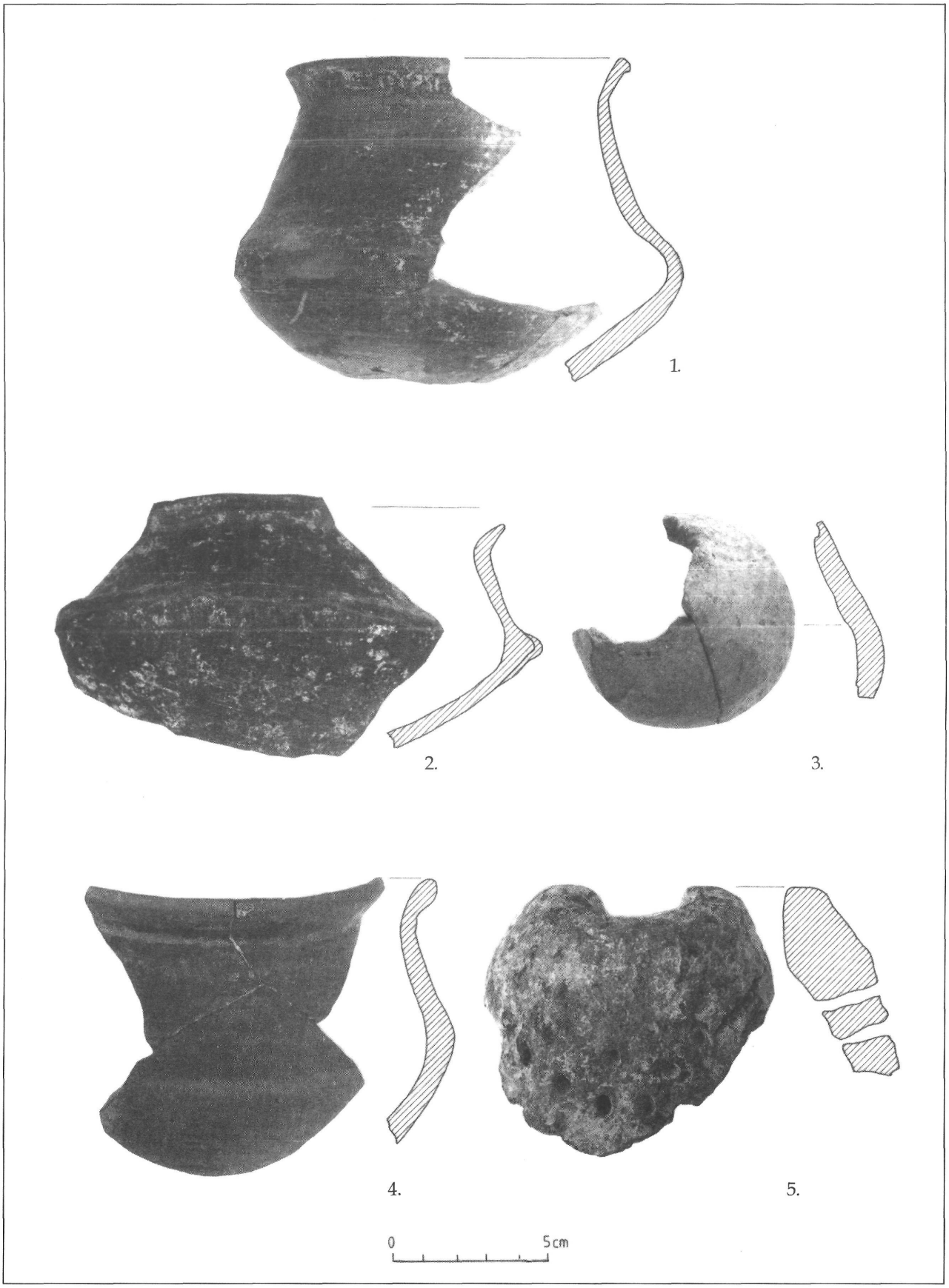

8. kép. 1–3. Magasra húzott fülű csészék oldaltöredékei, 4. Talpas pohár töredéke, 5 Parázsborító töredéke (Bp. XV. ker. Rákospalota–Újmajor)

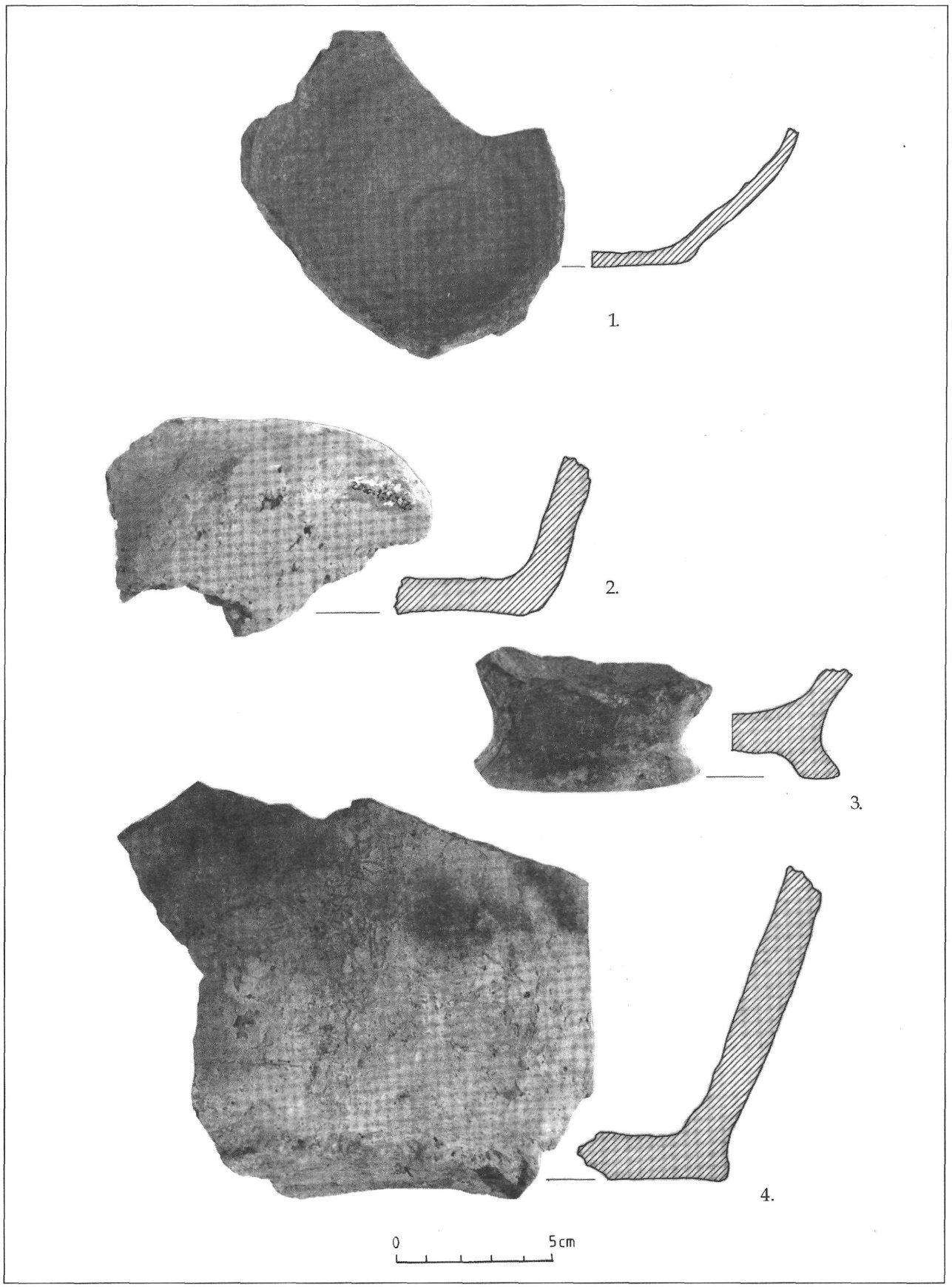

9. kép 1., 3. Korongolt tál fenéktöredéke, 2., 4. Kézzel formált házikerámiák fenéktöredékei.(Bp. XV. ker. Rákospalota–Újmajor)

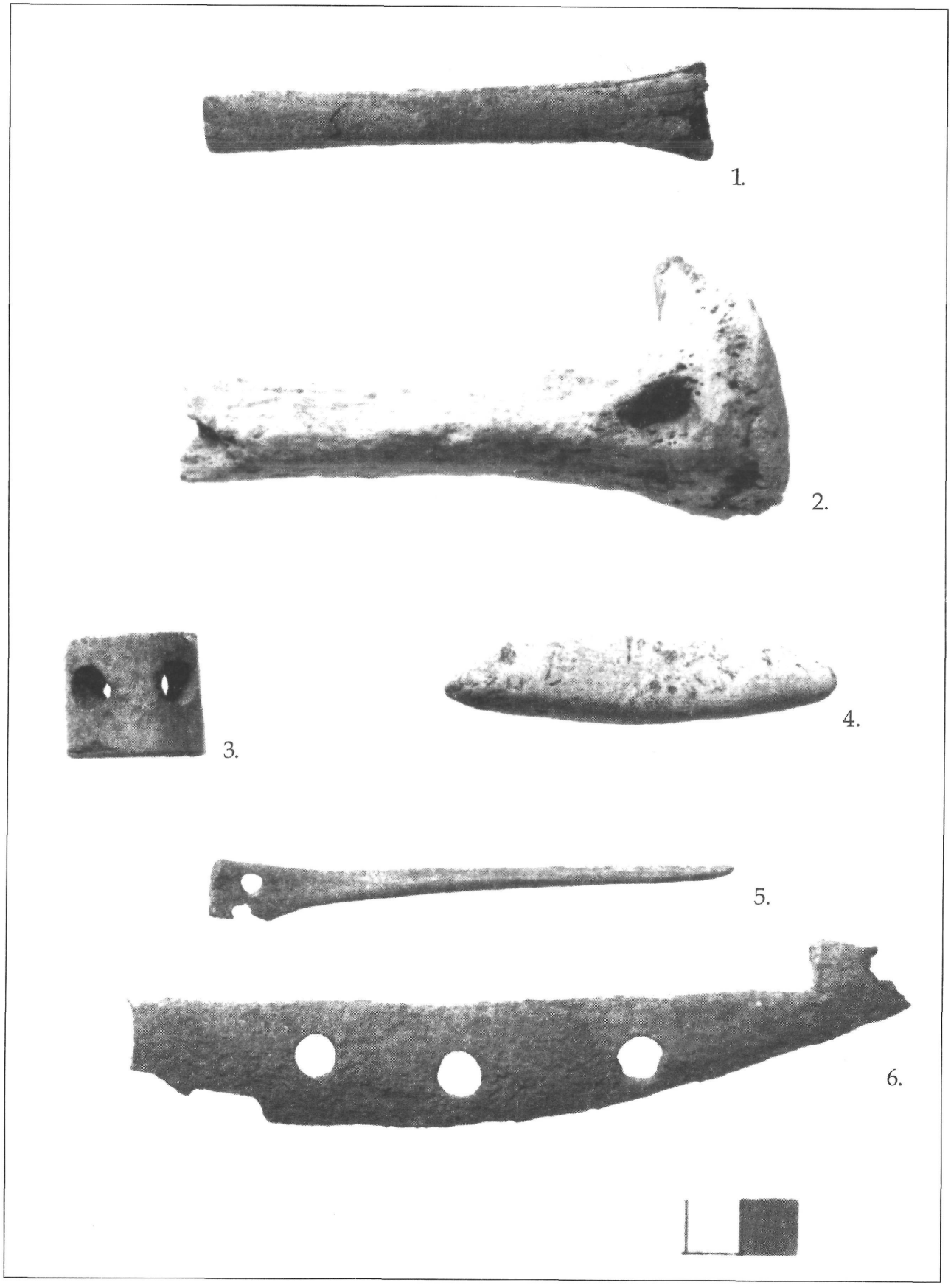

10. kép. 1–5. csonteszközök, 6. simítókő. (Bp. XV. ker. Rákospalota–Újmajor)

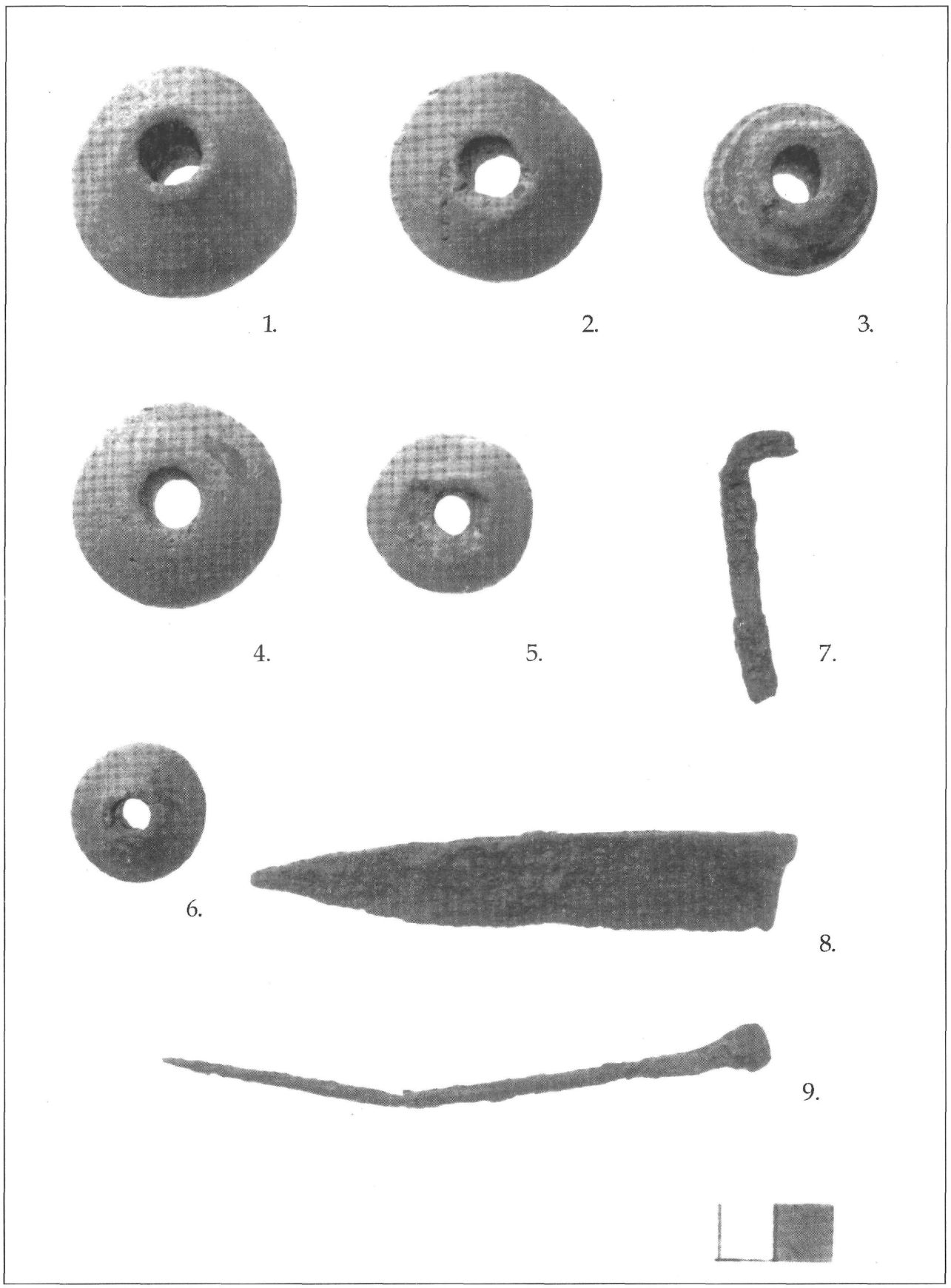

11. kép. 1–6.: orsógombok, 7–9: vas eszközök.

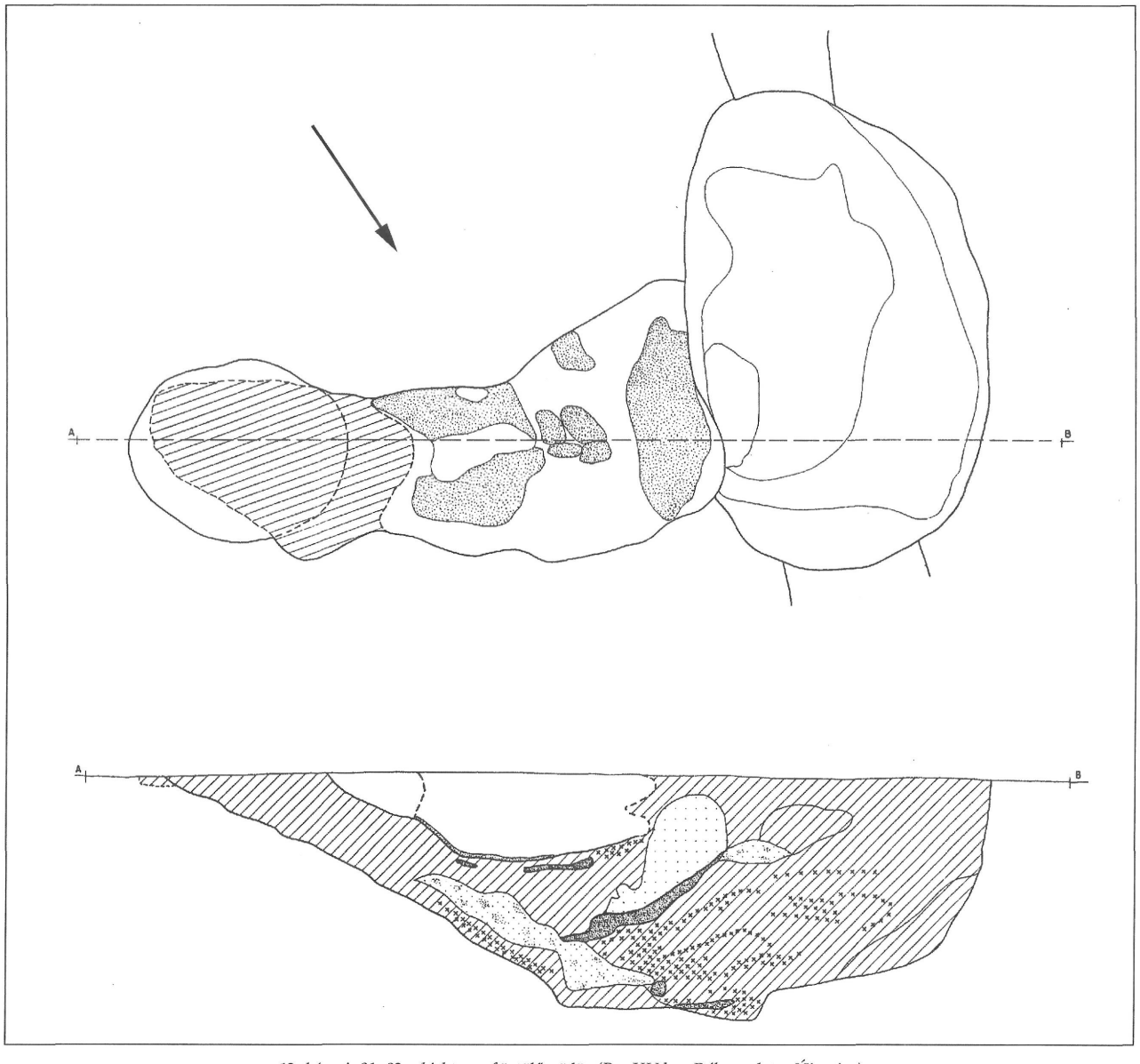

12. kép. A 81–82. objektum, füstölő gödör (Bp. XV. ker. Rákospalota–Újmajor)

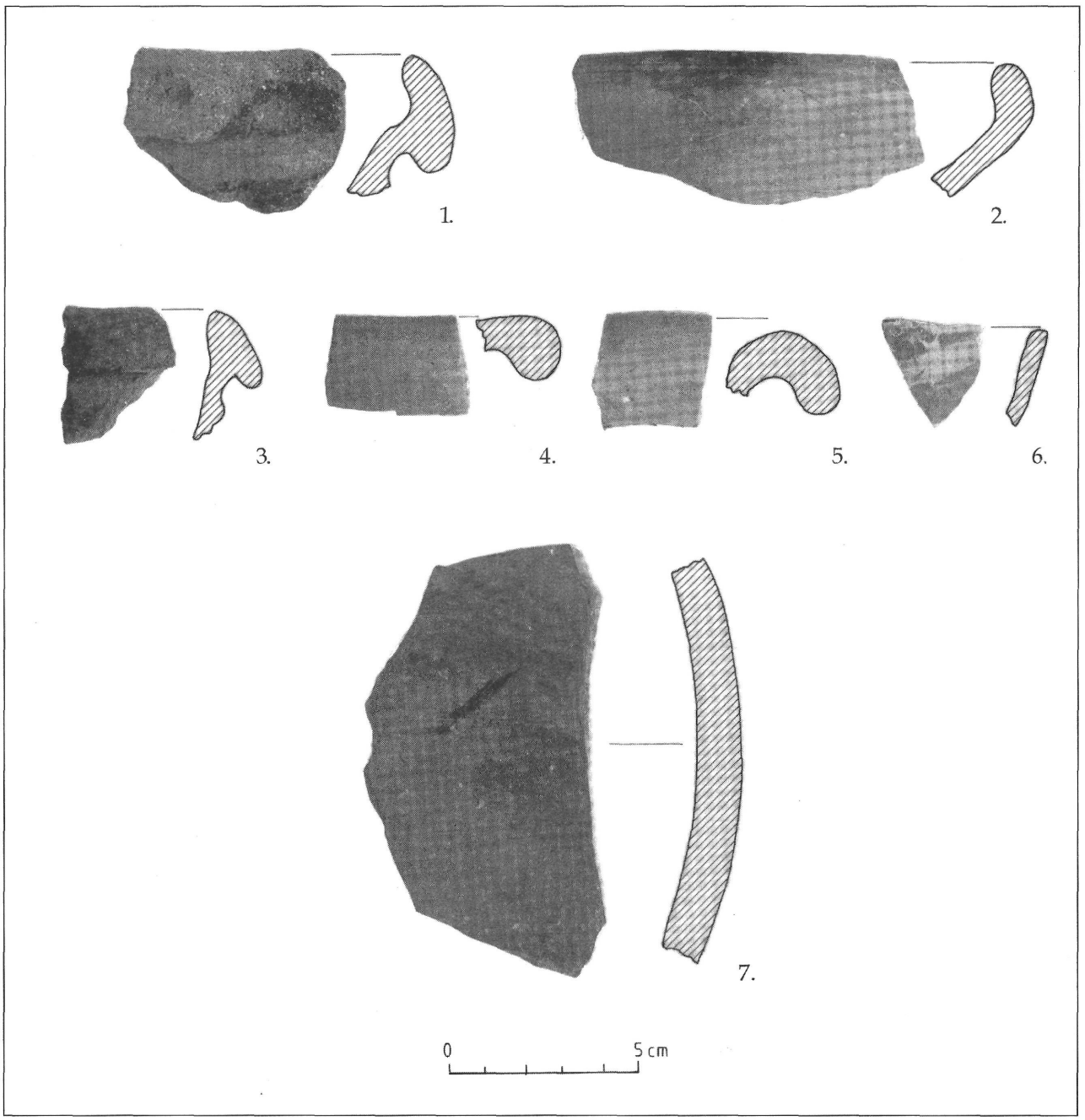

13. kép. Kelta eredetű kerámiatöredékek: 1–2. grafitos edénytöredékek, 3–5. behúzott peremű tálak töredékei, 6. szürke, korongolt oldaltöredék, 7. vörös festésű finomkerámia töredéke. (Bp. XV. ker. Rákospalota–Újmajor)

PETŐ MÁRIA

A GELLÉRTHEGYI OPPIDUM DÉLI OLDALÁN VÉGZETT KUTATÁSOK 1993–1997 KÖZÖTT

Amikor 1981-ben több évtizedes szünet után a Budapesti Történeti Múzeum újra indította kutatásait a gellérthegyi kelta oppidum területén, elsődlegesen a település erődrendszerének feltárását tűztük ki feladatul. Az ásatások eredményeképpen 1981–82-ben sikerült a hegy északi oldalán a sánc vonulatát meghatározni, valamint két periódusú, kőből, földből és fából épített LT D korú erődfal meglétét bizonyítani, melyek egy későbronzkori sáncra épültek rá.[1] Ezen a területen 1990–1992 között a Centre Archéologique Européen du Mont Beuvray és a Budapesti Történeti Múzeum között létrejött együttműködés keretében francia és svájci kutatók által vezetett munkacsoport feltárta és rekonstruálta a II. kelta kori sánc szerkezetét.[2] Ez a LT D utolsó szakaszába tartozó un. Pfostenschlitzmauer típusú erődfal, mely valamelyik dák támadás következtében leégett és fa szerkezete elszenesedett formában megőrződött. A tipikus LT D leletanyag ennél pontosabb kormeghatározást nem tesz lehetővé. A sáncot ezt követően még kétszer megújították. A déli oldal erődfalának kutatását 1983–1987 között végeztük[3] azon a helyen, ahol a viszonylag vízszintes terepalakulat a Kelenhegyi úti lakóházak fölött egy hirtelen leszakadó, meredek rézsűbe megy át (*1. kép*).

Akkor egy helyi sziklákból álló, K–Ny-i irányban húzódó falszerű képződményt találtunk, melyhez köves rétegek és két vékonyka faszenes réteg csatlakozott, de a francia kollégák által „szamárhát ív"-nek nevezett formációt, mely a sáncépítmények sajátságos jellemzője, nem mutatta. Néhány LT D cserepet és egy korarómai, egygombos, erősprofilú fibulát találtunk[4] réteg nélkül, újkori tárgyak társaságában. A kutatóárok déli végében egy kb. 50 cm széles agyagfal került elő, melyet akkor természetes képződménynek gondoltunk, ezért különösebb figyelmet nem fordítottunk rá. 1986-ban a „nagy fal" környékén szelvényes feltárást végeztünk, de a „fal" mibenlétére és rendeltetésére ekkor sem kaptunk választ. Ellenben előkerült egy félig megfaragott korarómai formájú sírkő töredéke és egy kis oltárkő pirosra festett alsó része, melyek hulladékként, töltőanyagként kerülhettek ide, amikor a helyi lakosok elmondása szerint a II. világháború után kivezényelték a lakosságot a hegyen keletkezett bombatölcsérek eltüntetésére. Mindenesetre ezek a leletek – nyilván a közelben hevertek – a terület római kori felfelhasználására utalnak. Miként azt az 1993–94-ben feltárt római kori kőbánya is tanúsítja.[4]

A kőfal értelmezése már az előkerülés pillanatában kételyeket ébresztett bennünk, hogy valójában emberkéz műve-e. Ezért tértünk vissza 1993-ban erre a területre, hogy K–Ny-i irányú folyatatását megkeressük (*2. kép*). A Pihenőparknak nevezett részen az 5392/1–2 hrsz-ú telkeken csak „futóárok" módszerekkel dolgozhattunk.

A rézsűtől északi irányban, a „nagy fallal" párhuzamosan húzott kutatóárokban (1995/5. sz.) a humusz réteg alatt apró köves részt találtunk, melyet tovább mélyítettünk a felszín alatt 2,5 m-nél még szürke kelta cserepek és néhány későbronzkori darab is előkerült, de ezek egyaránt lehettek itteni leletek, vagy másodlagosan idekerült darabok is. Kutatóárkunk északi végében egy múlt századi kertészház maradványait találtuk meg, téglák, virágcserepek kerültek elő az árkunkból, ami a terület erős újkori bolygatására utalt. Az árok déli végében, a rézsű előterében nagyobb méretű kövek is hevertek, de ezek nem estek egybe a „nagy fal" irányával. Mivel ekkor a terület nyugati részén előkerült kőfejtő feltárásának folytatása sürgősebb volt, valamint az omlásveszély miatt az árkot visszatöltöttük, a feltárását a következő két évre halasztottuk. Az 1994–95-ös ásatási szezonban több kutatóárokkal átvizsgáltuk a rézsű előterét (*3. kép I. munkahely*). Ezután vált világossá, hogy a felszín alatt 55 cm mélységben jelentkező szikladarabokból készített kőpakolás előterében K–Ny-i irányú, döngölt agyagfal húzódik, melyet egy sor, élére állított kövezéssel a külső szélén megerősítettek, szinte a szikladarabokhoz rögzítették (*4–5. kép*). A fal szélessége 58 cm, szélével együtt 80 cm, magassága 60 cm. A mellette D-ről elhelyezett nagyobb kövekből összerakott részből kaposvölgyi típusú érem került elő. Az agyagfal belső felén fehéres színű, hullámvonalas, kőporos tapasztás található, emiatt úgy gondoltuk, hogy egy épület belső, díszített fala lehet. Az agyagfal további szakaszát egy K–Ny irányban húzott kutatóárokkal próbáltuk feltárni, amennyire e környéken lévő növényzet ezt lehetővé tette. Így sikerült 10,5 m hosszú szakaszát kiásnunk (*6. kép*). Átla-

[1] NOVÁKI-PETŐ 1988. 83-99.

[2] BARRAL, Ph. - GUILLAUMET, J. P - PARATTE, Cl. A. - SZABÓ, M.: Les fouilles sur le rempart de l' oppidum de Budapest Gellérthegy entre 1990 et 1992. Manuscrit 1993.

[3] NOVÁKI-PETŐ 1988. 94-95.

[4] PETŐ 123-133.

gos szélessége 50 cm volt, de a hullámvonalas dísz már nem jelentkezett. A falat átvágtuk és ekkor a külső szélén egy 30 cm-es beásást találtunk. A gödörből vas *késpenge* (BTM Ltsz.: 95.5.281. H.12 cm, *7. kép*) és egy bronz *fibula* (BTM Ltsz.: 95.5.280., H. 5,2 cm, *8.kép*) került elő a mai felszíntől számított 130 cm mélységben. A fibula csuklós szerkezetű, a T fibulák típusába tartozik, a korai hagymafejes fibulák előzménye, a III. századra keltezhető darab. Délvidéki, szlavóniai hatást mutat, legközelebbi analógiáit Razdartoból[5] és Zágráb környékéről[6] ismerjük, de a gellérthegyi példány ezeknél egyszerűbb, díszítetlen darab. Barkóczi László a hiányos hagymafejes fibulákról írt tanulmányában[7] szereplő példányokhoz hasonlóan, mintha szándékos rongálás látszódna rajta. Mindenesetre az agyagfal korát terminus ante quem-ként keltezi. A 90-es évek elején végzett kutatásainknál lehetőségünk volt, arra, hogy természettudományokkal foglalkozó kutatók segítségét is igénybe vegyük.[8] A terület nyugati felében feltárt kőbánya anyag és kőfejtés-technológiai vizsgálatát dr. Horváth Zoltán geológus végezte, aki jelentésében[9] összefoglalta a területen fellelhető kőzetek meghatározását, miszerint a Gellérthegynek ez a része egykor édesvízi, forrásmészkővel borított terület volt, melyet mára csaknem teljesen elhordtak, maradványai csak mélyebb rétegekben lelhetők fel. Az ún. „nagy fal" ásatási fotóját (*9. kép*) megtekintette dr. Oravecz János geológus professzor, s megállapította, hogy természeti képződmény és a fényképre rárajzolta azokat a törésvonalakat, melyek mentén a mészkő megrepedt, oly módon, hogy ez a falazás képzetét sejtethette. Természetesen ez nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy az oppidum déli sáncvonulata valahol itt húzódhatott, a természetes képződményt erődítés céljára is felhasználhatták. Ezen a déli oldalon a történeti korok emlékeit sokkalta több csapás érhette, mint a hegy északi felén, a szőlőművelés, II. világháborús pusztítás, majd az azt követő tereprendezés, melyek következtében a már említett rézsűtől eltekintve - mely nem biztos, hogy az eredeti állapotokat mutatja, a lenti lakóházak építésekor is megbolygathatták - semmiféle terepalakulat nem segít az objektumok meghatározásában. Kutatóárkainkban az egykori, régészeti rétegek is annyira megváltoztak, összekeveredtek, hogy ma már alig értelmezhetőek. Míg az északi oldali sáncok megmaradásukat az ott pusztító erős égésnek köszönhetik, itt délen csak a megszűnés, talán római kori megszüntetés nyomaival találkozhatunk. Ekkor már nem volt szükség a védelmi rendszer fenntartására, a terület valószínűleg más funkciót töltött be. Minthogy a területet fákkal-bokrokkal beültetett Pihenőparkká alakították nagyobb léptékű régészeti feltárást nem végezhettünk, s erre valószínűleg a jövőben sem lesz lehetőség, mivel a Gellérthegyet 1997-ben természetvédelmi területté nyilvánították. Ezért folyamodtunk georadar vizsgálati módszer alkalmazásához, a feladat elvégzésére Pattantyús Á. Miklóst kértük fel. A vizsgálat eredményeként a régészetileg feltárt 10,5 m-es agyagfal folytatódását keleti irányban még 50 m-en érzékelte a műszer. Iránya kissé kifelé, a lejtő széle felé tart. Hasonló méretű, átégett agyagfal 1982-ben az északi oldali sáncátvágásnál is előkerült (*10. kép*) az I. kelta sánc alján, így lehetséges, hogy a déli oldali is az erődítmény falának magját képezhette, mely a római korban is fennállott. Az erődfalak kutatására már Nagy Lajos is gondolt, azt írta, hogy a Citadellától délre, kb. 140 m távolságra ennek nyomai előkerültek: „Sárral tapasztott, helyi szikladarabokból felépített kerítésnek tűnnek fel, melyek csak előnyös fekvésük folytán válhattak védelmi szempontból hasznossá.[10] Majd jegyzetben megemlíti: „Ilyeneket lehetett megfigyelni többek közt a Rezeda-utca 14. száma körül is." Nagy kár, hogy sem itt, sem a Iuppiter Teutanusnak állított oltárkő előkerülési helyén (Rezeda u. 16.) ma már feltárást végezni nem lehet, a terület le van betonozva, alatta a II. világháborúban lerombolt házak maradványai rejtőznek. 1989-ben feltárásokat végeztünk a Citadellától kb. 140 m-re eső területen,[11] a mai Szabó Dezső sétány felett, ahol egy 2 m széles, gyenge minőségű kőfal ugyan előkerült, valóban kerítésfalnak tűnt, az oppidum fala nem lehetett. A georadar vizsgálatok szerint a Pihenőpark területén feltárt agyagfal vonulata keleti irányban kifelé tart, jobban, mint ahogy az az 1988-ban megjelent publikációban elképzeltük,[12] akkor ezzel bekeríthetővé válik a kertészeti Vállalat telephelyén 1941-ben Nagy Tibor által végzett leletmentések helye,[13] ahol a terep szintén erős lejtést mutat, valamint a Rezeda utca 14. sz. körüli lelőhelyek, ezeket a Pipacs és a Verejték utca közti mély szakadék zárja le, itt a telkek nyugati végében egy mély, rézsű szerű terepalakulat látszik, mely az oppidum keleti irányú zárófalát rejtheti. A nyugati oldalról a Jubileumi Park szélén húzódó, a Szirtes utcára meredeken leszakadó felszíni formáció rejtheti magában az oppidum falát (*11. kép*). Igen nagy kár, hogy a park kialakítása idején, 1963-64-ben a régészeti leletekre kevés figyelmet fordítottak, de így pusztult el ugyanitt a gellérthegyi barokk kálvária kápolná-

[5] BAVDEK 1996. 297-306, 303, Abb.10/2

[6] MIGOTTI-ŠLAUS-DUKAT-PERINIĆ 1998. 44, 128.

[7] BARKÓCZI 1993. 327-350.

[8] A kutatásban részt vett dr. Horváth Zoltán geológus és Pattanyús A. Miklós geofizikus, közreműködésüket köszönjük.

[9] HORVÁTH Zoltán: Geológiai szakvélemény a gellérthegyi eraviszkusz oppidum ásatása során feltárt kőanyagokról. Bp. 1994. Kézirat

[10] NAGY 1943. 239.

[11] PETŐ 1993. 36.

[12] NOVÁKI-PETŐ 1988. Abb.2.

[13] NAGY T. 1943. 361-399.

ja is, minden dokumentáció nélkül.[14] A parképítés tervei a Fővárosi Kertészeti Vállalat irattárában megtalálhatók, sajnos a kiinduló állapotokat nem rögzítették, még egy fényképen sem. A déli oldalon végzett kutatásaink során előtérbe került az egykori Iuppiter Teutanus szentélykörzet lokalizálásának kérdése. A Gellérthegy most már jól átkutatott területén csak itt a déli platón kerültek elő római kori leletek: a „nagy fal" környékén egy félbehagyott megmunkálású sírkőtöredék, egy kisméretű, pirosra festett oltárkő profilált lábazati része, egy korarómai egygombos, erősprofilú bronz fibula,[15] az agyagfalból származó III. századi fibula és késpenge, valamint ezek közeléből a jól ismert korarómai sírkövek és Magna Mater kőtáblája, kissé távolabb a Rezeda utcából származó Iuppiter Teutanus oltárkő a III. sz. közepéről. Terepviszonyok alapján is csak ez a hely jöhet számításba egy kultuszhely számára. Természetesen felmerült annak lehetősége is, hogy a szintén alkalmasnak tűnő, ún. szánkópálya területét is átvizsgáljuk, ezért 1985-ben egy 30 m hosszú kutatóárokkal átvágtuk a területet, de néhány szórványos késő-kelta korú cseréptöredéktől eltekintve semmiféle objektumot nem találtunk, az érintetlen réteget a felszín alatt 1 m-nél már elértük. A terület többszöri, újkori rendezését leszámítva is, úgy tűnik, hogy itt semmiféle település nem volt a régészeti korokban. Az előkerült római kori leletek és elsősorban a Rezeda utcai IOM Teutanus-nak állított oltárkő alapján az eltérő vélemények ellenére[16] továbbra is a Gellérthegyre, közelebbről a Pihenőpark területére lokalizáljuk a római kori szentélykörzetet, melynek későkelta-eraviszkusz előzményei is lehettek. E feltevés alátámasztására szolgál a római leleteken kívül, hogy ezen a helyen sem La-Téne korú, sem későbbi telepmaradványok nem kerültek elő. A lakónegyed ettől feljebb, a mai Jubileumi Park területén zárult, ahol állítólag későkelta kori és római leletek egyaránt előkerültek. Mivel ezek a darabok elkallódtak és csak leírásból ismeretesek[17] korukat ma már ellenőrizni nem tudjuk. Azonkívül a környékről származó, római kori kőemlékek, s ha még ezekhez hozzászámítjuk a bölcskei lelőhelyűeket is, felállításuk egy viszonylag nagy, sík területet igényelt, s erre a Pihenőpark földrajzi adottságai nagyon megfelelőek. Az eraviszkusz-korarómai település nyomai a hegy alsóbb régiójából kerültek elő[18] az erődítmény területén kívül. A hegy déli oldala előtt elnyúló síkságról is számos római leletet ismerünk, kőemlékeket a Gellértfürdőből[19] római igaveretet és bronz kancsót a Gellért térről,[20] Traianus és Hadrianus érmeit a Kelenhegyi és a Gyopár (ma Minerva) utca sarkáról,[21] sőt telep és műhelymaradványokat is a hegy körzetéből,[22] melyek mind a kelta-eraviszkusz népesség és kultúrája továbbélésének bizonyítékai. Természetesen az ősi kelta kultuszközpont gellérthegyi megléte és római kori továbbélése nem zárja ki annak lehetőségét, hogy IOMT tiszteletére szentélyt emeljenek másutt is, így a III. Szépvölgyi úton, de amíg a Gellérthegyről származó kőemlékek és a Bölcskéről előkerült Iuppiter oltárok összehasonlító kőzettani vizsgálata nem készül el, addig a gellérthegyi kultuszközpont megléte teljes biztonsággal nem mondható ki, bár Iuppiter Teutanus helyi tiszteletét a Rezeda utcából származó oltárkő egymagában is bizonyítja.

[14] PETŐ MÁRIA: A gellérthegyi kálvária. Bp. 2001. Kézirat

[15] PETŐ 1991. 67-71, 2. kép 5.

[16] PÓCZY 1999.

[17] Kőnig Antal kéziratos terepbejárási naplói 1963. évből. (BTM Adattára 678-78 és 968-79 lsz.)

[18] PÓCZY 1959.

[19] KUZSINSZKY 1937. 63-152, 87-88.

[20] RADNÓTI 1950.

[21] GOHL 1908.

[22] PETŐ 1979.

IRODALOMJEGYZÉK

BARKÓCZI	BARKÓCZI L.: Megjegyzések Valeria 4–6. századi történetéhez. II. Hiányos hagymafejes fibulák és ruhatűk. BudRég 30 (1993) p. 327–350.
BAVDEK 1996	BAVDEK, A.: Fundorte aus spätrepublikanischer und frührömischer Zeit in Razdarto am Fusse des nanos. Die Kelten und die Romanisierung (Internationale Tagung). Ptuj, 1996. 297–306
GOHL 1908	GOHL Ö.: Éremleletek. Numizmatikai Közlöny 7 (1908) p. 121.
KUZSINSZKY 1937	KUZSINSZKY B.: Az aquincumi múzeum római kőemlékeinek ötödik sorozata. BudRég 12 (1937) p. 63–152.
MIGOTTI-ŠLAUS- DUKAT- PERINIÈ 1998	MIGOTTI, B. – ŠLAUS, M. – DUKAT, Z. – PERINIÈ, Z.: Accede ad Certissian. Zagreb, 1998.
NAGY 1943	NAGY L.: Az eraviszkusz kultúra emlékei Budapest környékén. In: Budapest története 1. Bp. 1943.
NAGY T. 1943	NAGY T.: A Fővárosi Régészeti és Ásatási Intézet jelentése az 1983–42. évek között végzett kutatásairól. BudRég 13 (1943) p. 361–399.
NOVÁKI-PETŐ 1988	NOVÁKI, Gy. – PETŐ, M.: Neuere Forschungen im spätkeltischen Oppidum auf dem Gellértberg in Budapest. ActaArchHung 40 (1988) p. 83–99.
PETŐ	PETŐ M.: A gellérthegyi kőbánya. BudRég 32 (1995) p. 123–133.
PETŐ 1979	PETŐ M.: Neuere topographische und archäologische Angaben zum Leben der Siedlung Gellérthegy-Tabán und Umgebung in der frühen Kaiserzeit. ActaArchHung 31 (1979) p. 271–285.
PETŐ 1991	PETŐ M.: Újabb fémleletek a gellérthegyi késővaskori oppidum területéről. BudRég 27 (1991) p. 67–71.
PETŐ 1993	PETŐ M.: Neuere Forschungen im spätkeltischen Oppidum auf dem Gellért-Berg (1985–1991). ActaArchHung 45 (1993) p.
PÓCZY 1959	PÓCZY K.: A Gellérthegy-tabáni eraviszkusz telep topográfiájához. ArchÉrt 1 (1959) p. 63–69.
PÓCZY 1999	PÓCZY K.: Iuppiter Optimus Maximus Teuanus Aquincumban. In: Pannoniai kutatások. A Soproni Sándor emlékkonferencia előadásai. Bölcske 1998. okt. 7. Szekszárd, 1999. p. 201–223.
RADNÓTI 1950	RADNÓTI A.: Római igaveret a Gellérthegyről. BudRég 15 (1950) p. 27–41.

THE EXCAVATION OF THE GELLÉRTHEGY OPPIDUM'S SOUTHERN FORTRESS WALL (1993-1997)

The purpose of our current excavation was to interpret the results of the excavation conducted by us between 1983-1987 on Gellérthegy's southern plateau (topographical lot number: 5392/1-2). The current excavation centered around the "great wall" uncovered during the 1983-1987 excavation (Fig. 3, worksite 1). Some of our colleagues participating in the excavation came from a background of natural science. With their help, we were able to conclude that the imposing rock wall is a natural formation and not man-made. This, however, does not rule out the possibility that it could have been part of the ancient defensive line. Since the structure and chronology of the fortifications on the hill's northern side were already known, we had material that could be used for comparisons. We realized that the structures on the southern side suffered so much damage - either already in historical times or during the modern age - that no interpretable archeological layers remained. We found and excavated a 10,5 m long and 50 cm wide cob wall heading west-east along the edge of the escarpment. Using a georadar we were able to follow this structure for another 50 m eastwards. Based on a dug-in fibula find from the 3rd century the cob wall can be dated to an earlier period. No remains indicating a settlement were found in this area of the mountain. Moreover, several Roman finds (early Roman gravestones, early Roman fibula, etc.) are known from the area. At the same time, all the finds from after the Celtic Age were recovered from this side of the mountain. We therefore concluded that the Celtic-Roman cultic center could only have been located here. We expect that the comparative petrographic analysis of the Iuppiter Teutanus recovered from Rezeda street and the altar-stone from Bölcske will prove beyond doubt that we came to the the correct conclusion.

1. kép. A gellérthegyi Pihenőpark déli oldala (Fotó: Molnár Ilona)

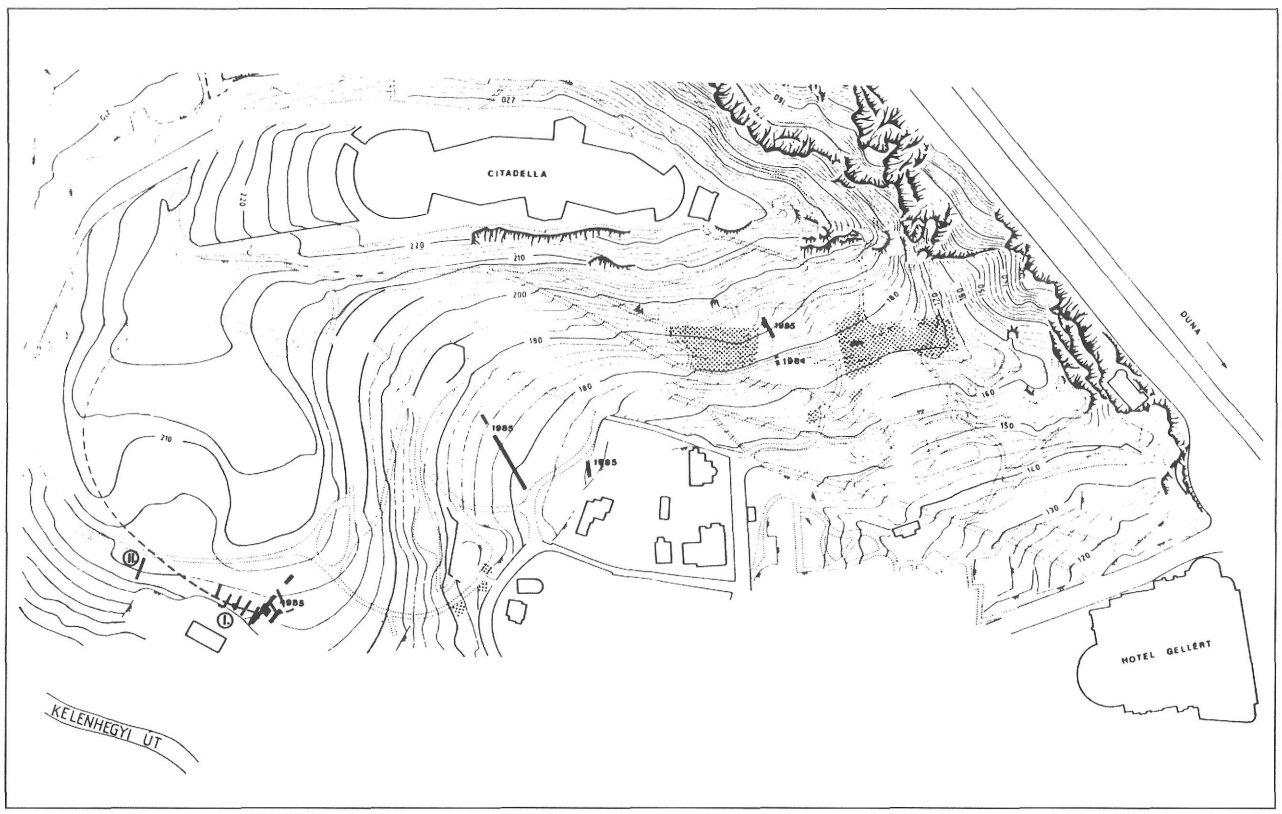

2. kép. Az 1993–1997 között folytatott kutatások helyszínrajza (Rajz: Vándor Andrásné)

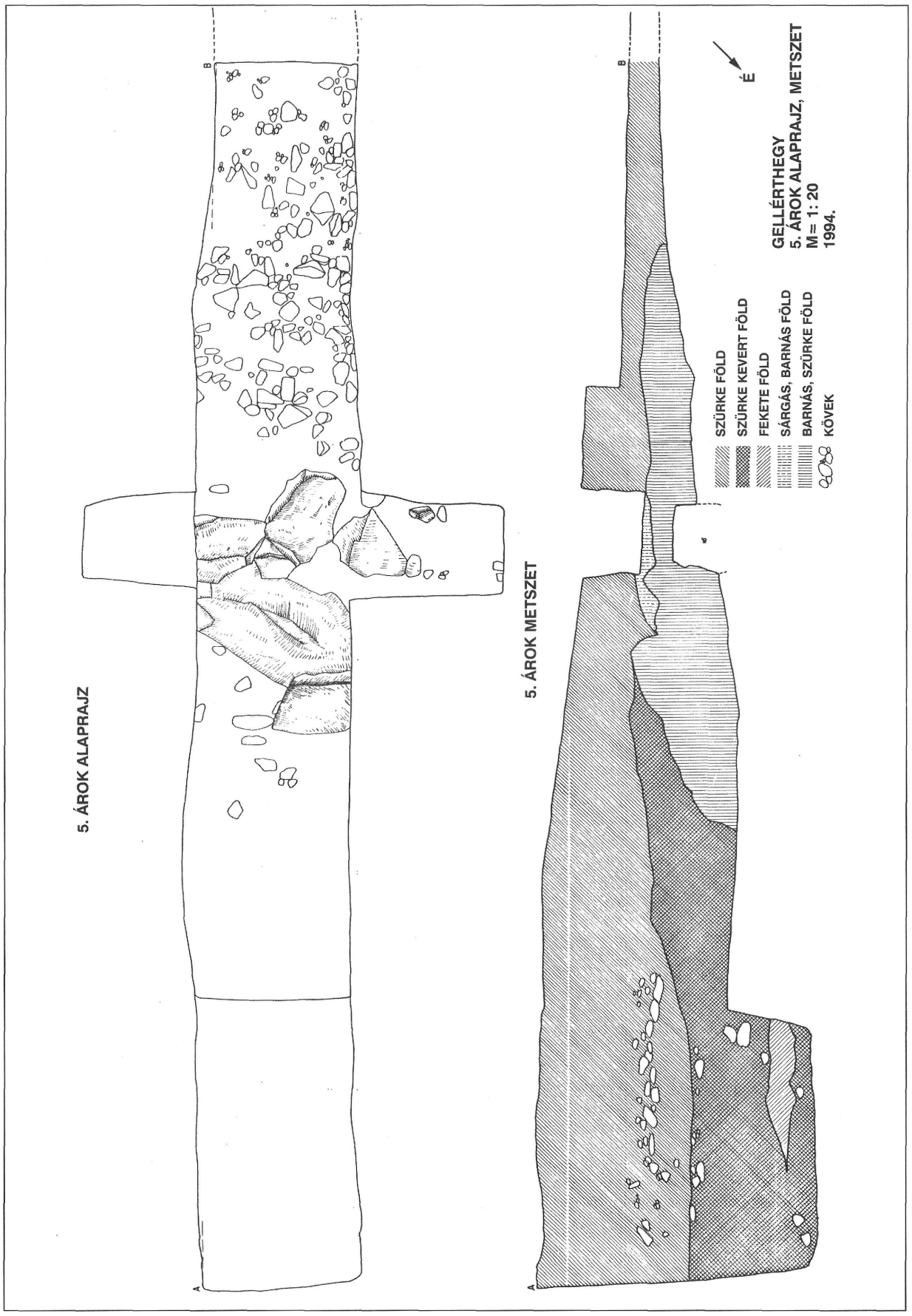

3. kép. A déli platón végzett, ún. I. munkahely alaprajza (Rajz: Weinacht Ildikó)

4. kép. Ásatási fotó az agyagfal környékéről (Fotó: Kükedi Tamás)

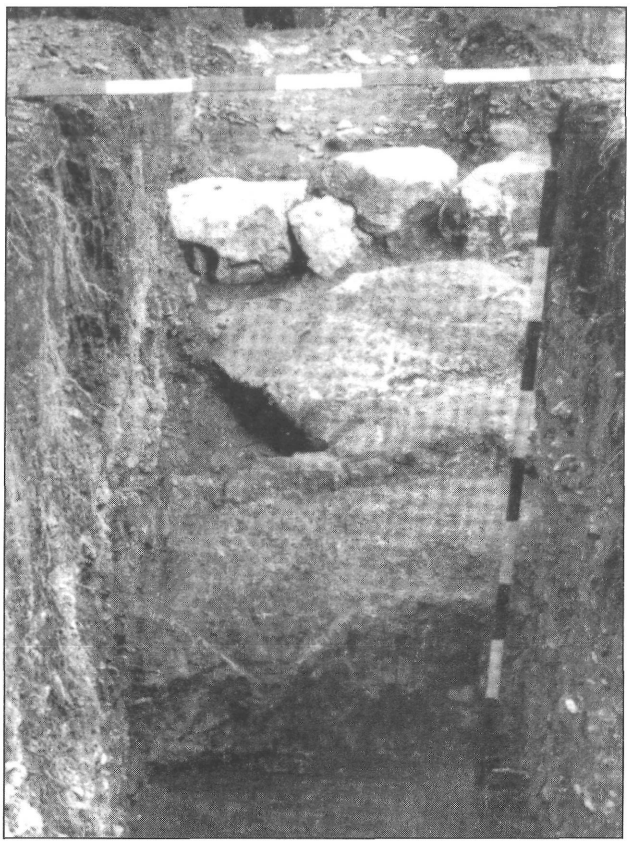

5. kép. Az agyagfal északi oldala (Fotó: Horváth Zoltán)

6. kép. Az agyagfal folytatása keleti irányban (Fotó: Kükedi Tamás)

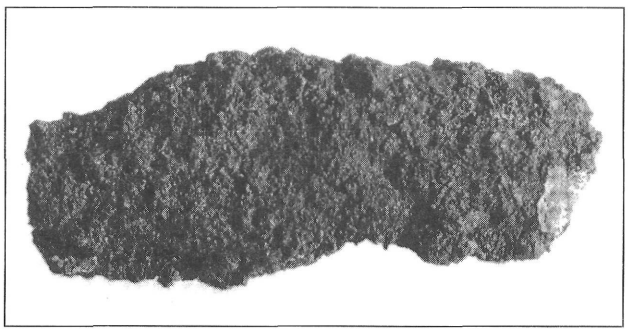

7. kép. Vas kés töredéke az agyagfal szélén lévő beásásból (Fotó: Hegyi Ferenc)

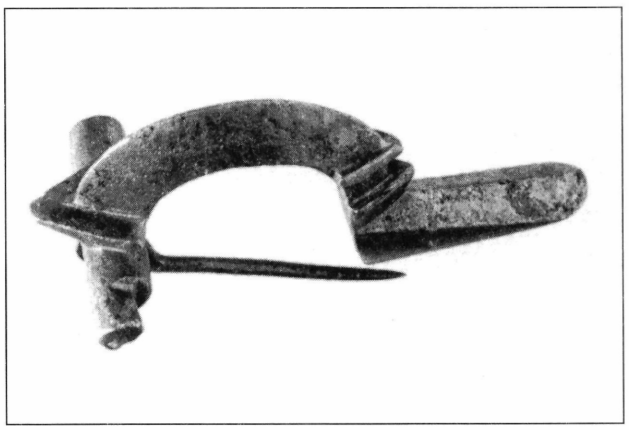

8. kép. Bronz fibula a beásásból (Fotó: Hegyi Ferenc)

9. kép. Az ún. nagy fal ásatási képe a geológiai törésvonalak jelölésével (Fotó: Molnár Ilona)

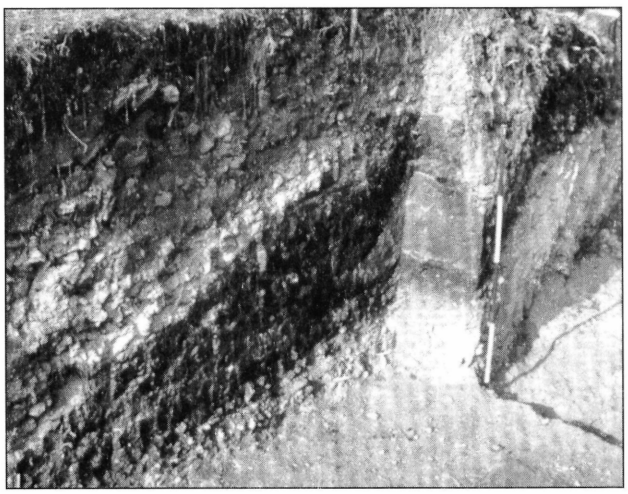

10. kép. Átégett agyagos rész az 1982–es sáncátvágásból, Gellérthegy É-i oldal (Fotó: Komjáthy Péter)

11. kép. Az oppidum feltételezett, nyugati erődfalának helye (Fotó: Hegyi Ferenc)

PATTANTYÚS Á. MIKLÓS

A KELTA OPPIDUM KUTATÁSA GEOFIZIKAI MÓDSZEREKKEL A GELLÉRTHEGY DNY-I LEJTŐJÉN (1993–1997)

BEVEZETÉS

1993-ban - az 1986-ban félbemaradt ásatás folytatásaképp - újabb ásatás indult a Gellért-hegy DNy-i lejtőjén a Citadellát körülvevő kelta-kori földsánc, illetve a későbbi kőfal feltárása céljából. Az ásatás vezetője 1985-86-ban Nováki Gyula volt, 1993-tól ezen a területen Pető Mária (Budapesti Történeti Múzeum) vezette a feltárást *(11. kép)*.

Az ásatásra fordítható költségek korlátozott volta miatt felmerült annak igénye, hogy lehetséges-e - a feltárásnál lényegesen olcsóbb - felszíni geofizikai mérésekkel követni az objektumok nyomvonalát és a feltárást csak egyes jellegzetes helyeken elvégezni.

Számos geofizikai módszer alkalmas sekély mélységű kutatásra, amelyek régészeti célú alkalmazásáról jelentős mennyiségű hazai és nemzetközi szakirodalom áll rendelkezésre.[1] Ezek a módszerek: egyenáramú ellenállásmérés, elektromágneses vezetőképesség mérés, a természetes mágneses térerő mérése, a földradar módszer, stb.

A mágneses módszer kísérleti alkalmazását az ELTE Geofizikai Tanszék munkacsoportja végezte 1993-ban. Ennek tapasztalata, hogy ez a módszer nem alkalmazható ebben a városi környezetben a külső zavaró források nagy száma miatt (a mágneses térerő időbeli szórásának értéke többszöröse a talajból származó hatások okozta változásoknak).

Ezek után került sor - a Magyarországon akkor még viszonylag új (másfél éves), egyik legkorszerűbb geofizikai módszer - a földradar kísérleti alkalmazására. A kísérleti alkalmazás csak a honi területre igaz, mivel külföldön több ízben már sikerrel használták régészeti kutatások céljára.[2] Ezt a mérést az Eötvös Loránd Geofizikai Intézet (ELGI) munkacsoportja végezte.

Az 1993. évi mérések, illetve az azt követő sikeres feltárás folytatásaképp 1994-ben egy nagyobb területen is elvégeztük a kutatást földradar módszerrel, mivel az előző évi kísérlet során kiderült, hogy a földradar alkalmas a felszín közeli inhomogenitások - adott esetben a régészeti objektumok - kimutatására, vagyis a mérések alapján a további feltárás célirányosan tervezhető. Itt kell megjegyezni, hogy az ásatás második periódusa már 1993-ban is a geofizikai mérési eredmények felhasználásával történt, amelynek eredményeképp került feltárásra az *1. képen* bemutatott (sajnos újkori) kőfal, majd az 1994. évi további feltárás eredménye látható a *2. képen*. Ezen újabb kutatás célja az első kísérleti mérések alapján értelmezett (és feltárt) objektumoknak Ny-ÉNy irányba történő folytatásának nyomozása. Ennek - és a terepi adottságoknak - megfelelően telepítettük a második szakasz mérési vonalait.

Az ásatás még 1995-ben is folytatódott - többek közt az előző évi geofizikai eredmények feltárásával, - de már kisebb sikerrel, mind a mérések alapján kijelölt objektumok, mind pedig az egyéb remélt leletek tekintetében. Ennek legfőbb oka a terület későbbi korokban történt bolygatása, beleértve a II. világháború alatt és után történt terepváltozásokat. Az ásatásra fordítható keretek kiapadása, majd a Gellérthegy természetvédelmi területté nyilvánítása okán további régészeti feltárások nem történhettek, viszont 1997-ben alkalom (és anyagi forrás is) adódott az ún. roncsolás-mentes geofizikai méréseknek az egész területre történő kiterjesztésére és az eredmények együttes értelmezésére.

A MÉRÉSEK KIVITELEZÉSE

Mint már említettük, a sok lehetséges geofizikai módszer közül a földradart választottuk erre a felszín közeli kutatási célra. A módszer rövid leírása e cikk függelékében található. (Meg kell jegyezni, hogy további alkalmazható módszer lehetett volna a talaj-ellenállás szelvényezés is, amelyet azonban - annak kevésbé termelékeny és fáradságosabb volta miatt - nem alkalmaztunk, többek közt azért sem, mert a földradar megfelelőnek bizonyult.) A földradar méréseket minden esetben 100 MHz frekvencián, a vonalak mentén 0,5 méteres mérési pontsűrűséggel végeztük.

A mérési vonalak kitűzéséhez 1993-ban az 1986-ban készített, M = 1:100 méretarányú ásatási térkép állt rendelkezésünkre, amelyen tereptárgyakként a fák voltak feltüntetve. Az egykori ásatás egy pontjából és a fák helyzetéből kiindulva jelöltük ki a mérési vonalakat pontos geodéziai kitűzés nélkül. Ebben az évben kísérleti jelleggel csupán 6 db - az akkori feltárás környezetébe telepített - vonal mentén végeztünk földradar mérést mintegy 300 mérési ponton.

1994-ben - az előző évi kísérleti eredmények feltárással történő igazolása alapján - további méréseket végeztünk a feltételezett (illetve feltárt) kőfal, illetve agyagfal által okozott anomáliák Ny-ÉNy-i irányba történő követése céljából. A mérési vonalak helyét ekkor is a terepviszonyoknak megfelelően telepítettük, csatlakoztatva az előző évben lemért vonalakhoz. A sétány

[1] AITKEN 1974; CSATHÓ-PATTANTYÚS 1988.

[2] Pl. VAUGHN 1986.

túloldalán (É-i oldal) már ekkor sem végeztünk mérést az ott elhelyezkedő játszótér felszíni objektumainak (gyermek-mászóka, hinta, esőtető, stb.) várható (fémes) zavaró hatásai miatt - ezek ti. lehetetlenné teszik a mérési eredmények értelmezését. Ekkor az előzőektől ÉNy-i irányban telepített 8 mérési vonal mentén, mintegy 350 ponton végeztünk földradar mérést.

1997-ben már pontos geodéziai bemérés alapján, szisztematikusan telepített vonalak mentén történt a mérés, lefedve mind ÉNy-i, mind ÉK-i irányban a teljes kutatási területet. A pontos geodéziai felmérést és az alapvonal kitűzését Dr. Vándor Andrásné (BTM) végezte. A mérési vonalakat az előre kitűzött alapvonalra merőlegesen, egymástól 5 méterre telepítettük, így egy 125 m hosszú területen 26 db merőleges szelvény mentén, kb. 550 m hosszban több mint 1100 ponton végeztünk mérést. A három különböző időben végzett mérések eredmény-szelvényeit közös térképen ábrázolva, együttesen értelmeztük.

A MÉRÉSEK ÉRTÉKELÉSE

Amint azt a módszer leírásában megadtuk (ld. Függelék), a földradar mérések eredménye egy olyan szelvény, amelyen a vízszintes tengelyen a mérési helyek (méterben), a függőleges tengely mentén pedig a visszaszavert hullámok beérkezési ideje (nanosecundum) függvényében hullámgörbék találhatók. Ezek az ún. idő/mélység metszetek, amelyekből mélység információt az adott földtani környezetre jellemző hullámterjedési sebességek számításával vagy becslésével kaphatunk. A metszeteken a nagyobb amplitúdók a jobban reflektáló pontokat, felületeket, objektumokat jelzik. A földradar módszerrel szerzett eddigi tapasztalataink alapján azt vártuk, hogy reflexiókban igen gazdag felvételeket kapunk, mivel az elektromágneses hullámok számára reflektáló objektumot jelent minden kődarab, törmelék-halom, valamint az alapkőzet szintbeli váltakozásai is, ugyanúgy, mint a keresett - mesterségesen épített - egymásra halmozott kőrakás, kőfal, vagy más, ember által készített létesítmény maradványai (ld. a mellékelt 1986/8 sz. ásatási metszetet - 3. *kép*). E feltételezés ellenére már az első mérések eredményeképp igen jól korrelálható, jellegzetes hatásokat tudtunk értelmezni az egyes szelvények mentén, valamint a mérési adatok feldolgozása során újabb értékes információk is felismerhetővé váltak.

Értelmezéskor a szelvényeken az anomális helyeket kerestük, elsősorban a feltárásból már ismert objektumok hatását. Ugyanígy figyelembe vettük a beérkezési időket, amely a mélységre ad információt. Ily módon háromféle időtartományban próbáltuk elemezni az értelmezendő reflexiókat, mégpedig a 0-40 ns, a 40-70 ns és a 70-100 ns időtartományokban, amelyek ezen a területen rendre kb. a 0-2 m, a 2-3 m és a 3 méternél mélyebbről jövő információt jelentik.

Illusztrációként a *4., 5. és 6. képen* mellékelünk jellegzetesnek mondható szelvényeket (mindhármat különböző évben mértük), amelyeken az alábbiak szerint jelöltük az értelmezett hatásokat:

A1: csővezetékre utaló hatás (felszín közeli, fémes);
A2: a környezetétől eltérő anomális zóna a felszín közelben;
B: jellegzetes reflexió 2-3 m körüli mélységben (fal vagy kövek hatása);
C: az alapkőzet, vagy más mélyebb ható (3 m) hatása.

A fentiek szerint a *4. kép* szelvényén A1 típusú (csővezeték) hatás található a 20 m poziciónál, 14 m-nél A2 hatás (felszín közeli anomália) és 2-3 m közötti poziciónál a keresett C típusú hatás észlelhető.

Az *5. kép* szelvényén markáns B típusú reflexió található a -9 m poziciónál, hasonló hatás észlelhető ennél bizonytalanabban a -5 -3 m közötti szakaszon és nem egészen felszín közeli, de A2 típusúnak minősíthető hatás az 5-6 méteres poziciónál.

A *6. képen* a 3 m pozícióban található egy gyenge, a keresett mélységű C típusú reflexió (amelynek értelmezését a szomszédos szelvények hasonló eseményei is alátámasztották), A2 hatás tapasztalható 4 méternél és igen markáns C típusú anomália 6 és 7 méter között (amelynek anonímjai szintén felfedezhetők a szomszédos vonalak szelvényein).

AZ EREDMÉNYEK ÉRTELMEZÉSE

Az értelmezés minden esetben úgy történt, hogy a radar felvételeken bejelölt különböző hatóktól eredő anomáliákat helyszínrajzon ábrázoltuk az alábbiak szerint:

A2 tip. anomália - karika,
B tip. anomália - szelvény irányú kivastagítás,
C tip. anomália - szelvényre merőleges vonalkák.

A különböző típusú hatásokat megpróbáltuk a párhuzamos szelvényeken korrelálni, vagyis a szelvényekre merőleges irányban a hasonlóakat összekötni és lineáris kapcsolatot keresni. Van, ahol a nem azonos típusú anomáliák korreláltak, így ezeket kötöttük össze. Találtunk azonban egymással nem egyértelműen korreláló reflexiókat is, amelyek többféleképpen is megfeleltethetők egymásnak. Ilyenkor a régész szakemberre bíztuk a valószínűnek tűnő változat kiválasztását.

A *7. képen* az 1993-as mérési eredmények értelmezését mutatjuk be, amely alapján az ásatás folytatódott még ugyanabban és a következő évben is. Ezen az képen megtalálhatók a mérés előtti feltáró árkok és bejelöltük az objektumok értelmezett feltételezhető folytatási irányát, valamint egy újabb lineamens helyét a terület DNy-i részén. Ennek feltárása hozta felszínre egy eddig ismeretlen kelta kori tapasztott agyagfalazat nyomait (az képen nyíllal jelölve).

A *8. kép* az 1994. évi kutatás helyszínrajzát mutatja az akkori eredmények alapján értelmezett vonalas ha-

tásokkal, valamint a terület Ny-i végénél jelentkező nem korreláló egyéb anomáliákkal. A terület DNy-i részén a feltárt tapasztott agyagfal (a képen sűrű pontozással jelölt) vonalát próbáltuk követni, ugyanakkor kissé ÉK-re egy másik, északi irányba elkanyarodó lineamens követhető. NY felé újabb, egymásnak megfelelő anomáliákat is találtunk.

A *9. és 10. kép* az összes eddigi mérés (beleértve az 1997. évi) eredményeit összefoglaló helyszínrajz - a terület elnyúlt volta miatt - két részletben: a *9. képen* a többszörösen megkutatott Ny-i részt, míg a *10. képen* a terület K-i részét mutatjuk be. Ezeken a térképeken ábrázoltuk az összes feltárási árok helyét is. A feltárt tapasztott agyagfal helyét ezeken az ábrákon is sűrű pontozással jelöltük.

A terület teljes 125 méteres hosszában végül is négy csakis a feltárás lehet, így az eredmények ennek megfelelően értelmezendők.

FÜGGELÉK

A FÖLDRADAR MÓDSZER ISMERTETÉSE

A földradar berendezés adóantennája nagyfrekvenciás elektromágneses impulzusok sorozatát bocsátja a talajba. A hullámok a kőzetekben részben elnyelődnek, részben visszaverődnek. A visszavert jeleket a vevőantenna folyamatosan regisztrálja. Így a radarszelvényezés eredményeképp kapott idő/mélység metszeten követhető a rétegződés, a földtani szerkezet, valamint minden, a felszín alatt lévő objektum vagy tárgy (*ld. következő kép*).

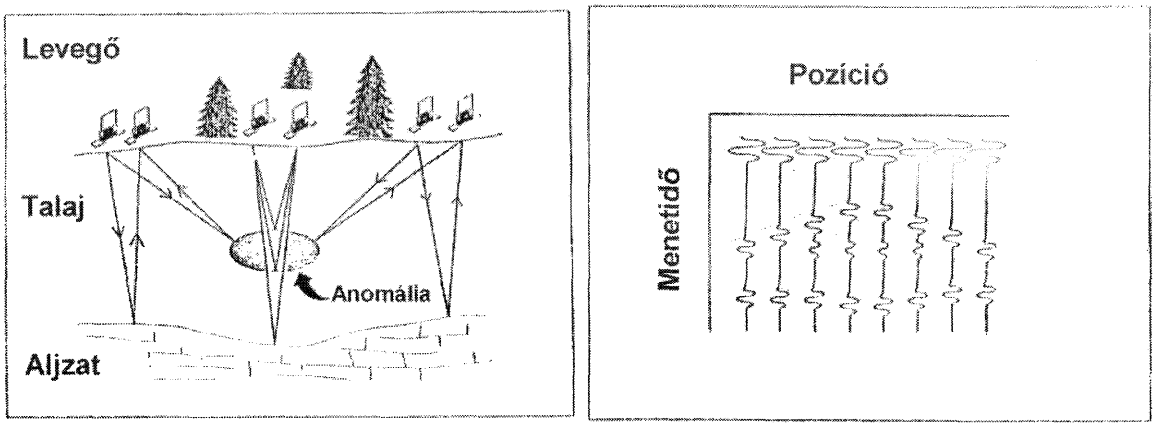

A földradar módszer egyszerűsített elve

többé-kevésbé hossz-irányú, itt-ott kanyargó lineamenst értelmezhetünk. Ezek közül kettőnek az eredete feltételezhető a feltárásokból. Az egyik a már többször említett agyagfal és ennek folytatása DK felé (ld. *10. kép*). Ennek folytatása az ÉNY-i oldalon sajnos nem állt össze a mérések alapján. A másik egy feltárt kőfal együttes (ld. 1986/8 sz. feltárás) folytatásának látszik mind DK-i, mind ÉNY-i irányban. Teljesen új információt jelent azonban a terület ásatással alig feltárt ÉNY-i részén található két vonalas hatás (*9. kép*), amelynek régészeti indoklása még várat magára.

ÉRTÉKELÉS

Az itt ismertetett eredmények alapján valószínűsíthető, hogy a földradar módszert sikerrel alkalmaztuk ezen a területen a földalatti vonalas létesítmények követésére. A mérések hatékonysága nagyobb sűrűségű szelvény-telepítéssel növelhető. A módszer alkalmazásának, az eredmények értelmezhetőségének azonban korlátot szab a környezeti beépítettség és az újabb kori bolygatások hatása. Az ilyen területeken a mérések értelmezhetősége bizonytalanná válik. A geofizikai értelmezés bizonyítéka minden esetben

A kőzetekben a radarjel terjedése a közeg elektromos tulajdonságaitól függ. Ezek közül a két legjellemzőbb, a dielektromos permittivitás és a vezetőképesség határozza meg a hullámterjedési sebességet és az elnyelődést. A radarmérés folyamán kibocsátott jel frekvenciájától függ a behatolási mélység és a felbontóképesség. Magasabb frekvencia használata jobb felbontást, de kisebb kutatási mélységet eredményez (pl. 100 MHz 5-10 m), míg alacsonyabb frekvencián nagyobb behatolást (pl. 25 MHz 10-25 m), de rosszabb felbontást érhetünk el.

Az általunk használt berendezés működése teljesen számítógép-vezérelt, a jeltovábbítás az antennák felé digitális formában, fénykábelen keresztül történik, ami biztosítja az igen jó jel/zaj viszonyt. Az adatrögzítés formátuma lehetővé teszi mind a helybeni előfeldolgozást és megjelenítést, mind pedig az adatok későbbi nagyszámítógépes adatfeldolgozását és értelmezését.

A földradar felvételen reflexiókat okoznak egyrészt a földtani rétegek határai, amelyek követhetők a mérési vonal mentén, valamint a földalatti eltemetett

tárgyak, amelyek általában jellegzetes, hiperbola alakú reflexiókat hoznak létre. A reflexiók az időtartományban jelentkeznek, amelyek mélység-konverziója a hullámterjedési sebesség meghatározásával végezhető el.

A földradar módszer elektromágneses elven működik, ezért minden, a mérések környezetében (kb. 20-30 m-es körzetben) lévő fémtárgy zavaró hatást (reflexiót és interferenciát) okoz a felvételeken. Ezeket a hatásokat az értelmezés során figyelembe kell venni.

Az általunk alkalmazott berendezés a kanadai Sensors & Software cég pulseEKKO 100 típusú földradar műszere. A mérési frekvenciák 25, 50, 100 és 200 MHz.

IRODALOMJEGYZÉK

AITKEN 1974 — AITKEN, M.J.: Physics and Archaeology. Oxford University Press, 1974.

CSATHÓ-PATTANTYÚS 1988 — CSATHÓ, B. - PATTANTYÚS, Á. M.: Possibilities and experiences of geophysical prospecting at archaeological sites in Hungary. In: Archaeometrical Research in Hungary. Bp. 1988. p. 13-27.

VAUGHN 1986 — VAUGHN, C. J.: Ground-penetrating radar surveys used in archaeological investigations. Geophysics 51 (1986) p. 595-604.

1. kép. A geofizikai mérések alapján telepített feltáró árok, melyben egy újkori kőfal maradványai kerültek elő (1993.)

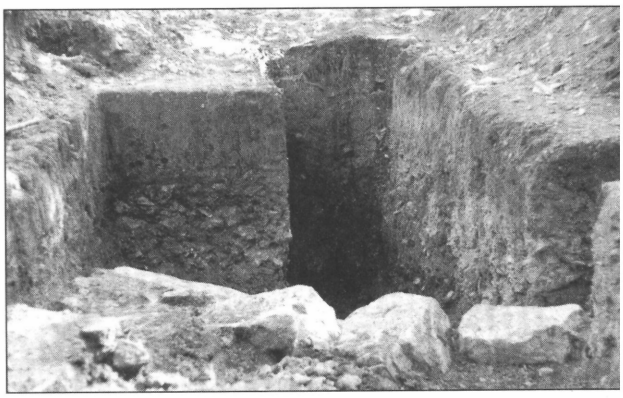

2. kép. A feltárt agyagfal felette kődarabokkal az 1994. évi feltárásból.

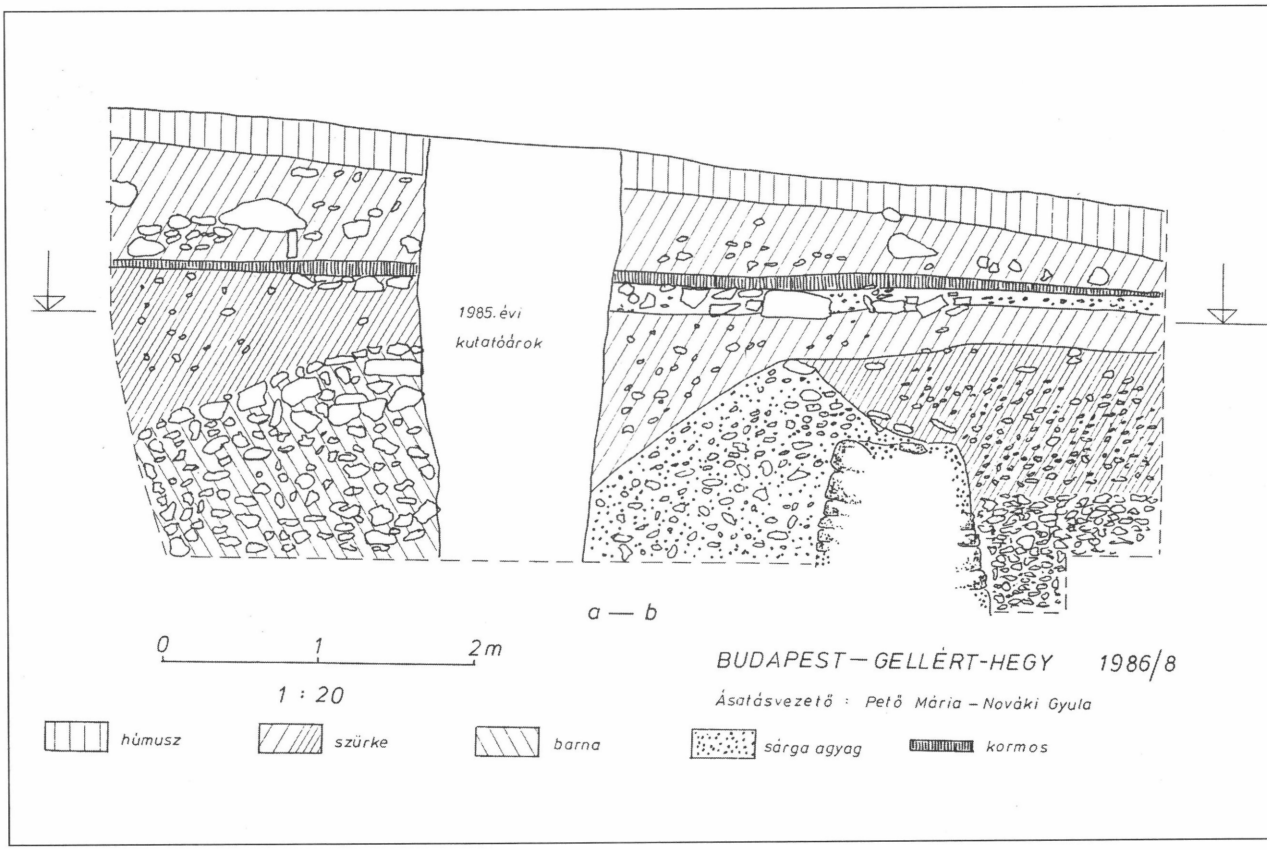

3. kép. Az 1986/8. sz. feltárás metszeti képe.

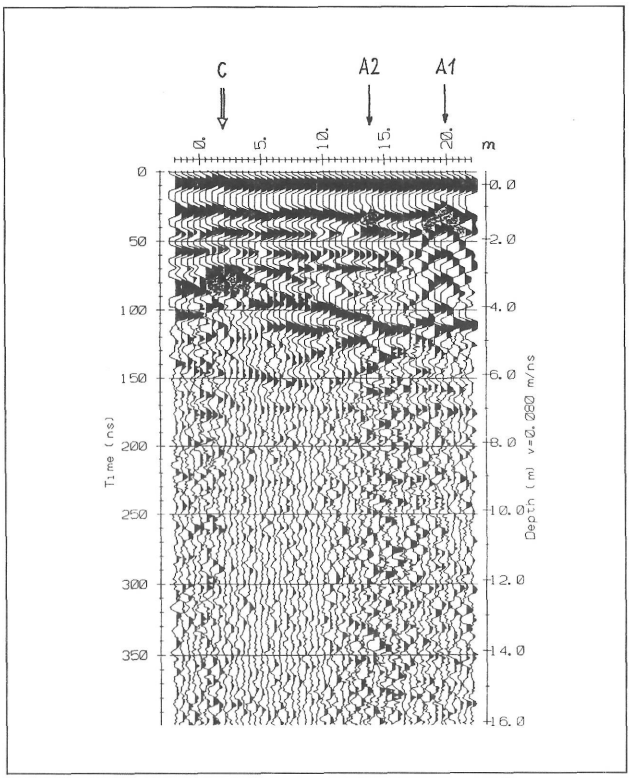

4. kép. Földradar szelvény (1993/3. sz. - ld. 7.kép), amelyen csővezetékre utaló hatás (A1), felszín közeli anomália (ismeretlen ható okozta torzulás - A2) és3 m körüli mélységben feltárandó reflexiós hatás (C) észlelhető.

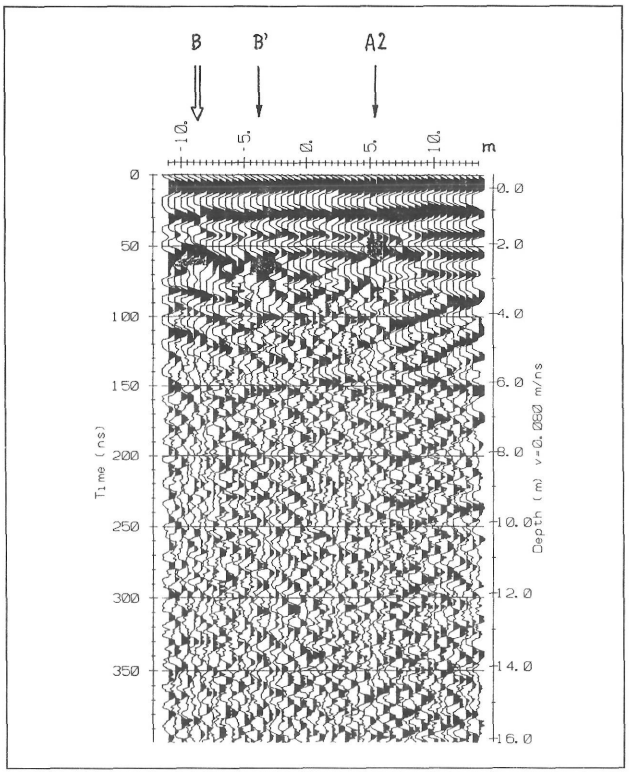

5. kép. Földradar szelvény (1994/11. sz. - ld. 8.kép), amelyen 2 m körüli mélységben jellegzetes ható (B), egy hasonló mélységű bizonytalanabb reflexió (B') és egy felszín közelinek értelmezett zavart zóna (A2) értelmezhető.

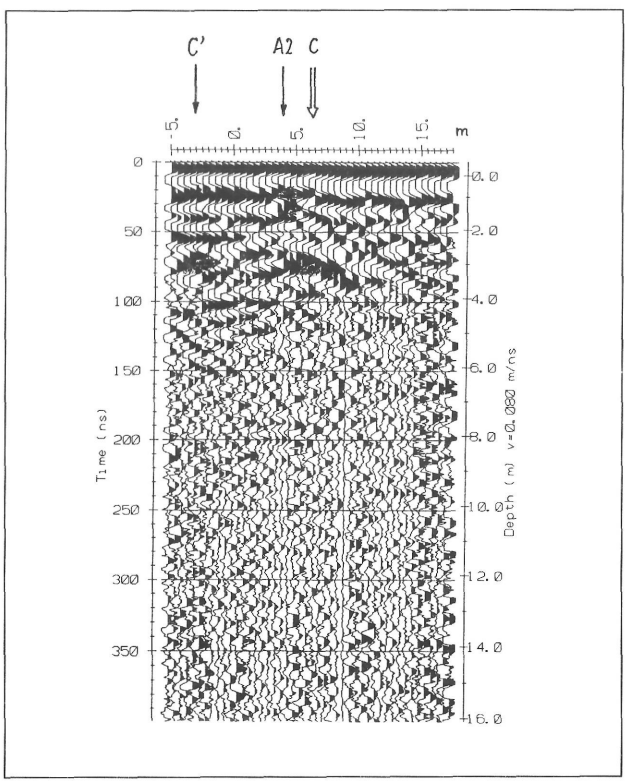

6. kép. Földradar szelvény (1997/17. sz. - ld. 9.kép), amelyen egy bizonytalanabb (C') és egy markáns (C) anomália található 3 méter körüli mélységben, valamint egy felszín közeli zavart zóna (A2).

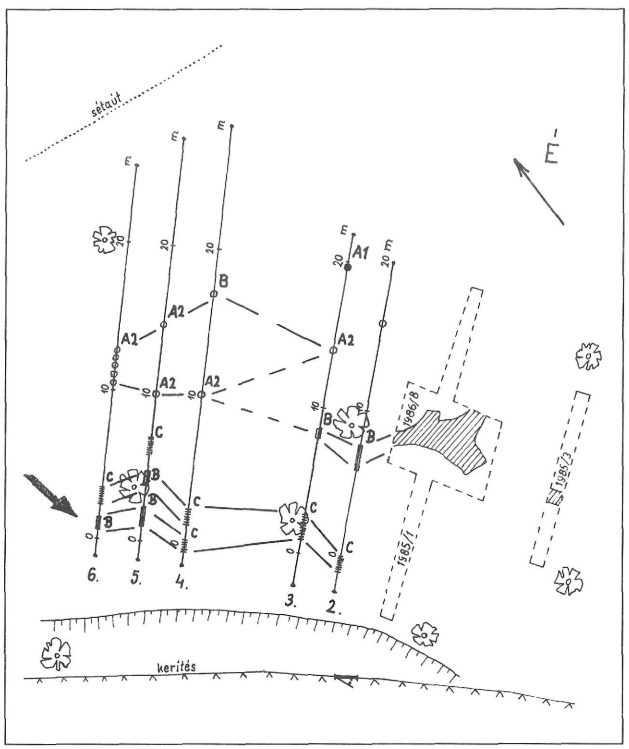

7. kép. Az 1993. évi földradar mérések helyszínrajza a különböző típusú értelmezett inhomogenitásokkal. Az képen berajzoltuk az anomáliák egy lehetséges megfeleltetését. A szelvények DNy-i részén található anomáliák egy eddig ismeretlen objektumra hívták fel a figyelmet (nyíllal jelölve).

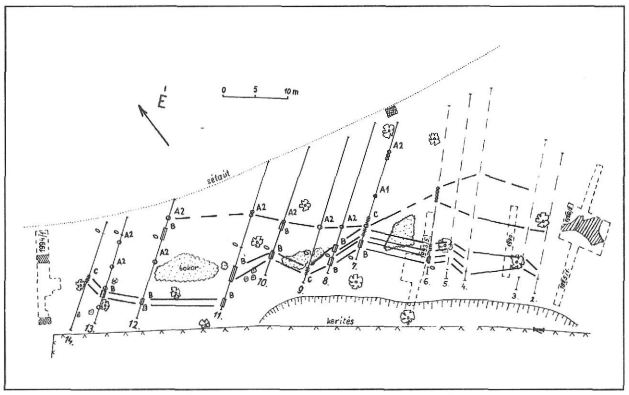

8. kép. Az 1994. évi földradar mérések helyszínrajza a mérési vonalakkal és az értelmezett vonalas hatásokkal. Két ilyen hatás észlelhető: a DNY-i a feltárt tapasztott agyagfal folytatása lehet, az ÉK-i az előzőnél sekélyebben elhelyezkedő, ismeretlen eredetű, A2 típusú anomália. Ugyanakkor egy újabb, korrelálható anomália-vonal is követhető a terület NY-i részén.

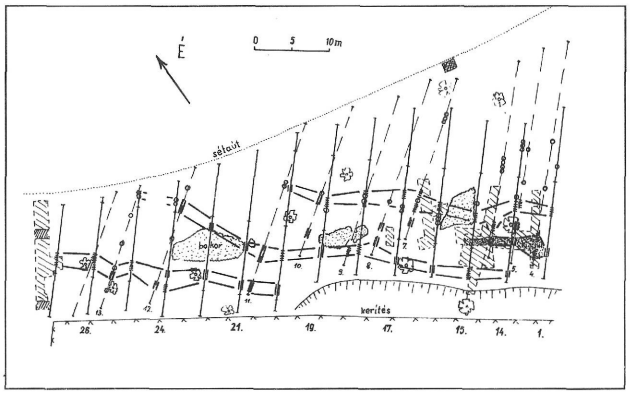

9. kép. A geofizikával megkutatott teljes terület Ny-i felének helyszínrajza, amely tartalmazza az összes földradar mérési vonalat, a feltárások helyét, valamint a komplex értelmezés eredményeit.

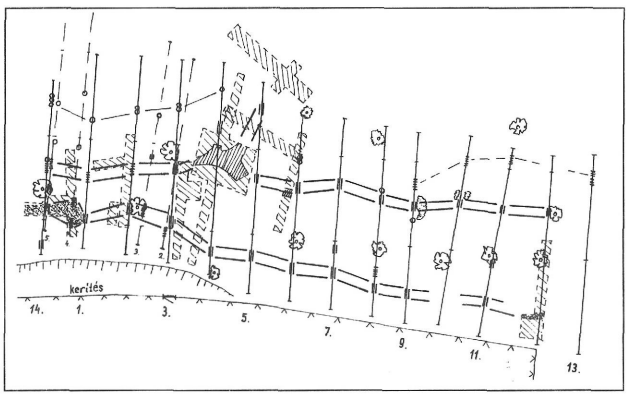

10. kép. A geofizikával megkutatott teljes terület K-i felének helyszínrajza (átfedéssel a 9. ábrával), amely tartalmazza a területre eső földradar mérési vonalakat és feltárásokat, valamint az itt értelmezhető vonalas hatásokat.

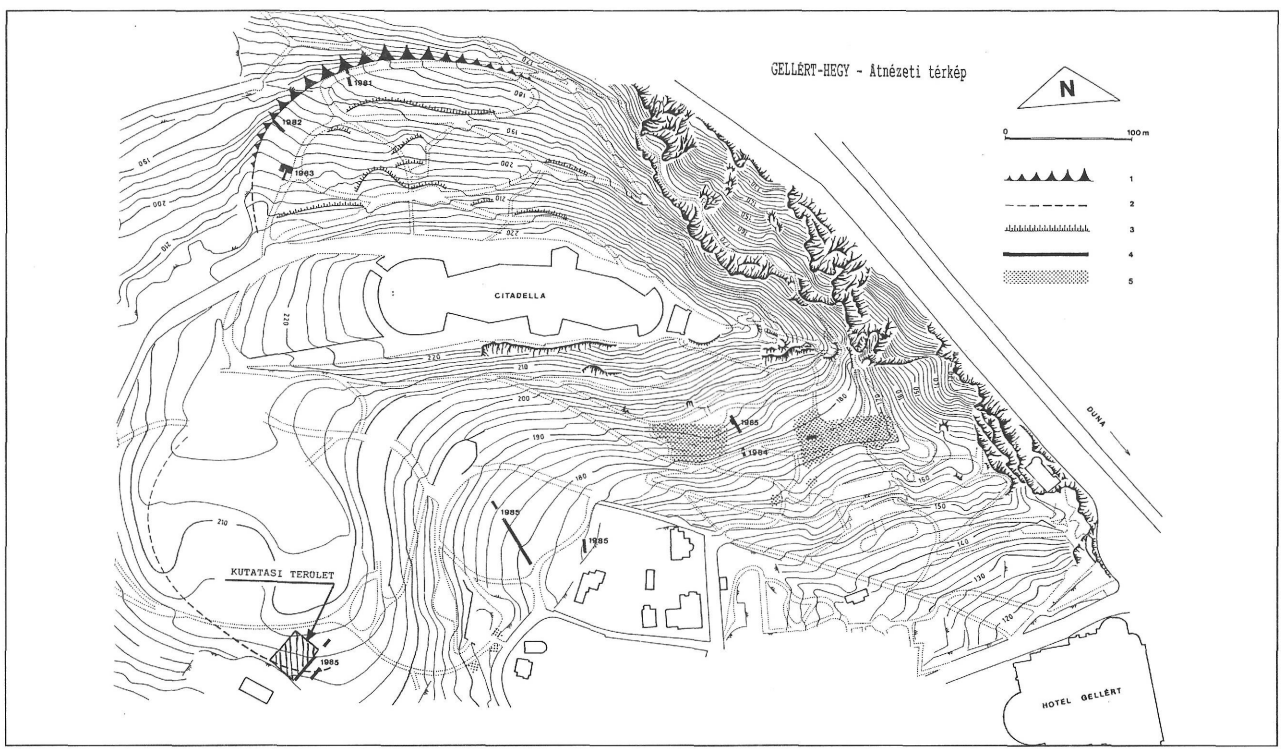

11. kép. A Gellért-hegy térképe az ásatási területekkel (1-5.) és a jelenlegi geofizikai kutatások területe DNy-on.

ZSIDI PAULA

AZ AQUINCUMI POLGÁRVÁROS DÉLKELETI ELŐTERE AZ ÚJABB KUTATÁSOK TÜKRÉBEN

A városi régészet egyik sajátossága, hogy egyes területek kutatása csak a modern építkezések során válik lehetővé. A városfejlesztés, mely az egyik oldalon sokszor az emlékek pusztításával jár, másik oldalon azonban - ha csak rövid időre is - felszabadít területeket a kutatás számára. Így Budapest területén is számos olyan helyszín, „lelőhely" van, amelynek feltárása az éppen aktuális építkezések, fejlesztések kapcsán vett nagy lendületet. Aquincum topográfiájának „fehér foltjai" váltak ismertté a korábban újkori beépítettséggel „fedett" városrészek alól. Többek között ilyen, rövid időre felszabaduló építési területeken sikerült dokumentálnunk az elmúlt évtizedekben az óbudai legiótábor és a katonaváros számos fontos topográfiai elemét,[1] vagy pedig az utóbbi évtizedben a katonaváros déli peremterületét Budaújlakon.[2] Az aquincumi polgárváros körzetében az utóbbi évek egyik „városi mikrorégió kutatása" a déli városfalon kívül, a polgárvárost a katonavárossal és a legiótáborral összekötő észak-déli út keleti oldalán történt. *(1. kép)* Ennek során nemcsak új objektumok váltak ismertté, hanem a város déli előterének a római kor négy évszázada során végbement funkcióváltozásait is nyomon tudtuk követni.

A szóbanforgó terület egy, az 1940-es évekből származó fotó alapján még szinte beépítetlen volt. *(3. kép)* Később azonban, ahogy azt az 1980-as évekből származó felvétel mutatja, ipari létesítmények sorát húzták fel itt, anélkül azonban, hogy a területen jelentősebb régészeti tevékenységre sor került volna. *(4. kép)* Csak az 1990-es évek közepén, a területen megszűnő ipari tevékenység, valamint az ekkor készített új területrendezési koncepció megvalósítása adott lehetőséget arra, hogy itt módszeres kutatás indulhasson. E feltárás sorozat eredményeihez jól illeszthetők a korábban e területről származó szórványos adatok és információk, amelyek így helyezhetők el topográfiai és kronológiai összefüggésbe, s nyerhetik el valódi jelentőségüket. Az új, módszeres feltárás eredményeinek ismertetése előtt szükséges az e területről alkotott korábbi ismeretek felelevenítése, egyfajta kutatástörténeti áttekintés.

A területről származó legkorábbi adatok, a 19. századtól kezdődően, olyan szórványosan előkerült kőemlékekről szólnak, melyeket feltehetőleg e területről vittek be a múzeumba.[3] A néhány kőemlék közül a legszebb az a klinén fekvő férfit ábrázoló szarkofágtöredék, amely 1931-ben került elő.[4] Az anyagában és ábrázolásában is Pannoniában ritka síremlék, keleti, kisázsiai párhuzamokat mutat. A 2. század végére datált szarkofág feliratából „a legkedvesebb feleségnek" szóló szövegrész maradt ránk.[5] A síremlék előkerülésével közel egy időből adatunk van még néhány hamvasztásos sírról és „felettük" két szarkofág és egy téglasír előkerüléséről is.[6] A területen végzett legnagyobb feltáró munkát ebben az időszakban az ún. Schütz vendéglő melletti fazekasműhely ásatása jelentette. *(2. kép I.)* Az 1932-ben történt feltárás két fazekaskemencét, egy kutat, valamint kőépületekhez tartozó maradványokat hozott felszínre, a feljegyzések szerint többszáz „in situ" előkerült edénytöredékkel együtt. A fazekastelep működésének végét Nagy Lajos a markomann háborúkkal kapcsolatban a 2. század utolsó harmadára helyezte.[7] Datálását azonban a kutatás többször revideálta, s a 3. század első felének barbár betöréseivel hozta összefüggésbe.[8] A fent ismertetett, többnyire szórványos információk birtokában Nagy Lajos a Budapest Története c. munkában egyrészt az aquincumi agyagművességet tárgyaló fejezetben,[9] másrészt pedig az aquincumi temetkezéseket érintő részben említi[10] a polgárváros déli előterét. Ez utóbbi fejezetben kiemeli, hogy a korai hamvasztásos temetkezéseket követően „pár évszázados szünet után" a 4. században használták ismét temetkezésre a területet. Azonban az elszigetelt adatok az említett mű topográfiai részében egyelőre nem kapcsolódtak egymáshoz.

Az 1942 és 1980 közötti időszakban továbbra is csak szórványos leletmentések voltak a területen, illetve környezetében, annak ellenére, mint azt a fotókon láthattuk, *(3., 4. kép)* hogy ez volt az az időszak, amikor a területet negymértékben beépítették. Az 1961. évből a szóbanforgó terület déli szomszédságából származik adatunk kelet-nyugati irányú falmaradványok

[1] NÉMETH 1998. 230-234.

[2] Ld. e kötetben Hable T. cikkét

[3] Sajnos pontosan nem azonosíthatóak az innen származó kőemlékek, miután a terület korábban egészen a Dunáig, Homokos dűlőként volt ismert. Csupán feltételezhetjük, hogy a „Homokos dűlő" lelőhelyű kövek egy része erről a területről származik.

[4] NAGY L. 1937. 265. (Czinkoczki György földjén-19362 Hrsz.)

[5] NAGY L. 1942. 612-613.; NAGY T. 1971. 133., 56.kép

[6] NAGY L. 1937. 265.

[7] NAGY L. 1942. 630-631.

[8] PÓCZY 1956. 117.; BÓNIS 1993. 231.

[9] NAGY L. 1942. 630-631.

[10] NAGY L. 1942. 469.

előkerüléséről.[11] Ennek az időszaknak a legfontosabb lelete az a két feliratos kő volt, amelyet 1974-ben a Házgyárból - ezen belül pontosabban nem ismert helyről - hoztak be a múzeumba.[12] Mindkét oltárkövet Iuppiter tiszteletére állították, azonban több évtizedes különbséggel. Az egyik kő, melyet a nevében kelta hagyományokat őrző Uccinus állíttatott, a 2. század közepéről származik, míg a másik oltárkövet Titus Aelius Rusticus és Aelia Vera állíttatta a 2. század 80-as éveinek a végén, 188-ban. A Szentendrei út korszerűsítésével, 1975-től megkezdődött útépítési munkák leletmentései további részleteket hoztak felszínre a terület, elsősorban a római kori úthoz közelebb fekvő részéről. Valószínűleg az ún. Schütz vendéglő melletti fazekasműhelyhez tartozhatott az az edényégető kemence[13] és az átégett rétegek,[14] melyek a Szentendrei út és a Záhony utca kereszteződésében kerültek elő. *(2. kép II., III.)*

Az 1990-es évek közepétől a terület használatában változás kezdődött. Az egykori Házgyár működése megszűnt, a Szentendrei utat a Záhony utcától délre szegélyező lakóépületek egy részét elbontották, a Záhony utca északi oldalán megépült az Aquincumi Múzeum új épülete, a múzeum fejlesztésének első ütemeként. A fejlesztésekhez kapcsolódóan, az építkezéseket megelőzően kerülhetett sor a szóbanforgó terület első módszeres kutatására, több ponton is. A kutatás egyik súlypontja a Záhony utcától északra lévő terület volt, ahol egy szondázó jellegű feltárást (1998)[15] *(2. kép V.)*, valamint egy leletmentést (1999)[16] *(2. kép VII.)* végeztünk. A kutatás másik súlypontja a Záhony utcától délre, az egykori Házgyár, illetve a vele szomszédos terület volt. Két szondázó feltárást (1997)[17] *(2. kép IV.)*, (1999)[18] *(2. kép VI.)*, egy leletmentést (1999)[19] *(2. kép VIII.)*, valamint egy felületi feltárást (2000)[20] *(2. kép IX.)* végeztünk ezen a helyszínen.

A Záhony utcától északra lévő területen egy sírcsoport - zömében bolygatott állapotú - hét sírját találtuk. *(5. kép)* A csontvázas rítusú sírok közül kettő esetében (1. és a 7. sírok) téglából épített, rózsaszínű, erős habarccsal összeerősített sírkamrákban nyugodtak az elhunytak. A rítus valamint a szegényes mellékletek (egy-egy érem, üvegedény) alapján a sírcsoport a 4. század végén került a polgárváros déli falának szomszédságába. E terület korábbi használatáról a sírok betöltésébe került leletek, valamint a sírcsoport szélén lévő két sekély, gödör tanúskodnak. A sírcsoport északi részén lévő sírok által megbolygatott korábbi planírozási rétegből három, egy másik sír betöltéséből pedig egy további ólomvotív került elő, melyek talán egy szentély közelségére utalnak.[21]

A Záhony utca délkeleti lehajtójánál húzott csatornaárok leletmentése során paticsos, átégett felülettel találkoztunk, mely elsősorban a római kori fazekastelep működésével hozható összefüggésbe. Megjegyzendő azonban, hogy a leletmentés során nem volt lehetőségünk a modern csatorna számára előírt mélységnél mélyebben kutatni.

A Záhony utcától délre lévő kutatás szondái és a felületi feltárása mintegy 2000 m²-es összefüggő felületet adnak ki, ahol lehetőségünk nyílt a korábbi kutatások során jelentkező leletek és objektumok topográfiai és kronológiai összefüggéseinek felvázolására is. *(6., 7. kép)* Bár a leletanyag feldolgozása még folyamatban van, mégis a leglényegesebb információk már a feltárás során rendelkezésünkre álltak. Valamennyi objektum periódushoz sorolása természetesen nem történhetett még meg. Ezért az egyes periódusok alaprajzain és az objektumlistákban *(8–11. képek)* csak az egyértelműen meghatározható objektumokat jelöltük. Az anyagfeldolgozást követően mind az alaprajzok mind pedig az objektumlisták várhatóan kiegészülnek.[22]

1–2. periódus. (8. kép) A terület legkorábbi használatára csak szórványos nyomok utalnak. A legjellegzetesebb a feltárt terület nyugati részén áthaladó, a római kori úttal feltehetőleg párhuzamos, észak-déli irányú palánk(?)fal, melynek kiszedett szerkezeti elemeinek nyoma került elő csaknem 50 méter hosszan. A kiásott szakasz középső részén az egynyomú gerendaárok kettős árokká bővül, s az árkok közét agyagtéglák és néhol kövek töltik ki. A rendszert egyszer feltehetőleg megújították, amelyet a szabályosan elhelyezkedő, a korábbi rendszert vágó nagyobb (mintegy 5x5 méteres) négyszögű beásások jeleznek. Ezekben az objektumokban földberakott, törtköves alapozás nyomait fedezhettük fel. A palánkfaltól keletre lévő terület feltárása során előkerült néhány olyan objektum, amely relativ kronológiája, illetve szerkezeti sajátosságai miatt ehhez a periódushoz sorolható. Így több kisebb gerendaváz nyoma, egy cölöpalapozás cölöphelye, valamint egy nagyobb négyszögű, agyagtéglás építmény, mélyen az altalajba mélyített maradványa sorolható ehhez a perió-

[11] Bp., III. ker. Szentendrei út 91. - Horváth József kertjében (BTM Adattár 878-79)

[12] SZIRMAI 1984. 255-256.

[13] NÉMETH 1976. 422.

[14] ZSIDI 1984. 474.

[15] ZSIDI 1999. 77-83.

[16] ZSIDI 2000a. 108-109.

[17] ZSIDI 1998. 72-78.

[18] ZSIDI 2000b. 107-108.

[19] ZSIDI 2000a. 109.

[20] ZSIDI 2001. 68-75.

[21] ZSIDI P.: Bleivotive aus Aquincum. Kölner Jahrbuch 33 (2000) p. 313-328.

[22] Itt szükséges megjegyeznünk, hogy a feltárás különböző szakaszaiban készített előzetes jelentések (ZSIDI 1998. 72-78., illetve 2001. 68-75.) periodizációja folyamatosan finomodott a bővülő adatok birtokában, illetve a feldolgozás előrehaladtával.

dushoz. A periódus legkeletibb jelentkezése (lezárulása?) az 1997/I. árok keleti részében volt, mintegy 50 méterre a palánk(?) faltól, azzal párhuzamosan futó árok formájában. Az árkon belül egy szélesebb, tömör beiszapolódott betöltésű sáv helyezkedett el. A terep a két árok között keleti irányban mintegy 1 métert lejtett. Miután esetünkben szerkezeti elemek, feltehetőleg visszabontott és későbbi időszakban betöltődött árkairól és gödreiről van szó, leletanyag alig került elő belőlük, s ezek többsége is bár római kori, de ezen belül nem korjelző. A rendelkezésre álló adatok nem elegendőek ahhoz, hogy azt a létesítményt, amelyhez a fentebb felsorolt objektumok tartoztak, meghatározhassuk, azonban a relativ kronológia alapján bizonyosak lehetünk abban, hogy a polgárváros municipium korszakát megelőző időszak maradványait találtuk meg ehelyütt.[23]

3. periódus (9. kép): A 2. század első harmadában a polgárváros és a katonaváros közötti észak–déli főútvonal keleti oldala mentén temetőt létesítettek. Ugyanennek az útvonalnak a déli szakaszán, a katonavároshoz közel, ugyancsak ebben az időszakban használták az ún. Ladik utcai temetőt, melynek fallal körülvett sírkertjeiből egyidejű hamvasztásos és csontvázas rítusú temetkezések is előkerültek.[24] Az út északi részén, a polgárváros közelében kialakított temetőben ugyancsak előkerült egy nagyobb síremlék 7x7 méteres, tört kövekből álló alapozása, mely az alapozás utolsó néhány kősoráig vissza volt bontva. Síremlékek hasonló méretű és technikájú alapozásait jegyezte fel Nagy Lajos az Aranyárok menti temetőből is.[25] Sajnos a mi esetünkben a síremlékhez tartozó sír nem maradt ránk. A síremléktől délre és keletre összesen 7 hamvasztásos sírt dokumentáltunk, melyek közül néhány kitűnt gazdag mellékeletével (2000/19. és 2000/35. sírok). Bizonyos, hogy ebben az időszakban is kerültek már csontvázas sírok a temetőbe. Itt elsősorban a síremlék körüli, egyszerű földsírok jöhetnek számításba. Ezek közül – mellékleteik összetétele alapján – a 97/1., 2. sírok, valamint 2000. évben feltárt B4. szelvény csontvázas, melléklet nélküli gyermeksírjait tekinthetjük idetartozónak. E periódus legkésőbbi szakaszában kerülhetett a temetőbe a 97/5. sír, amely már szarkofágos temetkezés. Miután a szarkofág tetejét, az egyértelműen a későbbi periódushoz tartozó, szemétgödörrel megbolygatták, nem fér kétség ahhoz, hogy a temetkezések első korszakához tartozott, s feltehetőleg a 2. század vége felé kerülhetett a temetőbe. Ugyancsak a temető korai szakaszában kerülthetett ide a 2000/8. sír szarkofágja is, amelyet azonban a temetkezések későbbi korszakában másodlagosan felhasználtak. A területen létesített első temető valószínűleg a város municipium korszaka idején volt használatban, s időrendje alapján valószínűleg az Aranyárok menti temető használatának befejezését követően nyitották.

4. periódus (10. kép): A korai temető 2. század végi – 3. század eleji felszámolását követően gazdasági tevékenység nyomai találhatók a területen. A temető módszeres felszámolását mutatják a síremlék szabályosan visszabontott alapozása, a feltehetőleg síremlékekből származó kőtöredékekkel megtöltött szemétgödör. Az új funkcióra utaló nyomok pedig a hevenyészett, magasan fekvő kőalapozások, melyek szabályos, nagyobb helyiségeket fognak közre, a területen feltárt három kút, az áthidalással ellátott kis vízelvezető árok, valamint a kerámia- illetve téglahulladékot tartalmazó szemétgödrök. A nagyobb méretű helyiségsorok, a kutak és a szemétgödrök jól kapcsolhatók az ebben az időszakban, a területtel északon határos ún. Schütz vendéglő melletti fazekas műhelyhez, ahonnan egyébként mind falak, mind kutak előkerüléséről tudomásunk van. A műhely 1932–ben történt feltárása során említést tesznek egy imbrexekből álló depóról,[26] amelyhez hasonló került elő a feltárt terület délkeleti részén. Az – ezúttal élére rakott tegulákból álló – lerakat egy négyszögletű gödör déli oldalához csatlakozott, s 4–5 méter hosszan húzódott, ami alátámasztja azt a korábbi feltételezést, hogy a műhelyben téglát is gyárthattak. A fazekas műhely legkésőbb a 3. század középső harmadában megszűnt, ami területünk esetében ismét funkcióváltást jelentett.

5. periódus (11. kép): A 3. század közepét követően egészen a 4. század végéig ismét temetkezésre használták a területet. A periódus korai szakaszában kevesebb sírral számolhatunk.[27] A legtöbb sírt a 4. századra tehetjük, s annak is elsősorban a második felére. A temetkezési rítus már döntően csontvázas (összesen a területről mintegy félszáz sír). A periódus korábbi időszakára jellegzetesek a másodlagosan felhasznált szarkofágok (négy sír) a kőlapokból összeállított sírok, valamint az egyszerű téglasírok. Elsősorban a 4. századi temetkezések jellegzetességei azok az egységesen faragott zöldesszürke színű, mállékony vulkánikus kőzetből faragott kőlapokból összeállított sírok, amelyek néha csak gyengén, sokszor azonban igen erősen össze vannak habarcsozva. A legkésőbbi sírok, amelyek általában csoportokat alkotnak, téglából – ritkábban a fent leírt vulkanikus anyagú – kőlapból állanak, rózsaszínű habarccsal összeállítva (kilenc sír). Gyakran a sírbelsőt is ezzel az anyaggal kenték ki. Jól látszik, hogy törekedtek a sírok légmentes lezárására, s a vízszintes lefedés felett háztető vagy boltozott formára is következtethe-

[23] A polgárváros település történetének erről az időszakáról ld. MÁRITY 1993. 137.; ZSIDI 1990. 161., 1994. 217.

[24] ZSIDI 1997/1. 109–148.

[25] NAGY L. 1942. 467., 10.kép

[26] BÓNIS 1993. 230.

[27] Az előzetes jelentésben (ZSIDI 1998. 722–78.) a késői temetkezések korai fázisa szerepel II. periódusként, miután az akkori feltárás során a hamvasztásos periódusból még alig került elő objektum.

tünk a megmaradt habarcs nyomokból. Bár a sírok túlnyomó többsége kirabolt volt, néhány jellegzetes melléklet - elsősorban a korábbi fázisból - ránkmaradt. Jellemző az üvegedények gazdagsága, a gagátékszerek, valmint a későbbi fázisban az érmek melléadása.[28] A későbbi fázis egységes rítusa, azonos mellékletadási szokásai szorosabban, talán vallási alapon összetartozó közösséget mutatnak.[29]

Ha a területen a fentebb megrajzolt római kori „területfejlesztésének" különböző fázisait szemléljük, akkor a környező területekről származó korábbi, szórványos adatok jól illeszthetők a rekonstruált változásokhoz. A polgárváros municipium korszakát megelőző időszakot (1-2. periódus) egyelőre csak a Záhony utcától délre tudtuk megfogni. *(12. a kép)* A polgárváros municipium korszakában, a 2. század 20-as éveitől a 2.-3. század fordulójáig tartó időszakban (3. periódus), a városhoz közelebb fekvő területen szentély működését feltételezzük, ugyanakkor a várostól távolabb, az észak-déli főút mentén temető működött. *(12. b kép)* A Severus kor változásait mutatja a 2.-3. század fordulójától a 3. század közepéig a következő korszak (4. periódus), mikor feltételezhetően a déli városfalon kívül épített ún. deversorium épületegyüttesétől kiindulva ipari tevékenységre használták a területet (ún. Schütz vendéglő melletti műhely).[30] *(12. c kép)* Végül a 3. századtól a 4. század végéig ismét temetkezések céljára jelölték ki az egykori déli városfal előterét (5. periódus), ezúttal azonban a korábbi temetkezési helynél nagyobb területen. *(12. d kép)*

Bár a modern területfejlesztés a polgárváros déli előterében még nem fejeződött be, az eddigi eredmények összefoglalására azonban a további kutatás szempontjából is szükség volt. A teljes anyagközlést megelőzően is fontos egy-egy leletcsoport, vagy összefüggő leletegység közlése, amelyek a terület funkciójának megismeréséhez, értelmezéséhez segíthetnek hozzá. Így a területről már eddig is ismert leletanyag (ún. klínés szarkofág, Schütz vendéglő melletti fazekas műhely anyaga, a Iuppiter oltárok) mellett folyamatosan sor került újabb leletcsoportok, együttesek közlésére is (ólomvotívok). Ezt a sort kívánjuk most folytatni az alább következő cikkekben, két olyan összetartozó leletegység ismertetésével, amelyek az utóbbi évek feltárásaiból származnak, s fontos részadatokat hordoznak a terület római kori használatára vonatkozóan.

[28] Az érmek között viszonylag nagyobb arányban kerültek elő az ún. koloniális érmek. Az érmek meghatározását Torbágyi Melindának köszönöm.

[29] ZSIDI 2000c. 28.

[30] ZSIDI 1997b. 282.

IRODALOMJEGYZÉK

BÓNIS 1993 — B. BÓNIS, É.: Töpferei an der Südmauer der Aquincumer Zivilstadt neben dem "Schütz-Gasthof". BudRég 30 (1993) p. 229-243.

MÁRITY 1993 — MÁRITY E.: Kronológiai problémák és városszerkezeti sajátosságok Aquincum polgárvárosában. BudRég 30 (1993) p. 137-148.

NAGY L. 1937 — NAGY L.: Az Aquincumi Múzeum kutatásai és gyarapodása az 1923-1935 években. BudRég 12 (1937) p. 261-275.

NAGY L. 1942 — NAGY L.: Aquincum topográfiája. p. 353-385., Temetők és temetkezés Aquincumban. p. 464-485., Művészeti emlékek Aquincumban. p. 579-650. In: Budapest Története 1. 2. Bp. 1942.

NAGY T. 1971 — NAGY T.: Kőfaragás és szobrászat Aquincumban. BudRég 22 (1971) p. 103-156.

NÉMETH 1976 — NÉMETH M.: Szentendrei út - Záhony utca sarok. In: A Budapesti Történeti Múzeum ásatásai és leletmentései 1971-1975. között. Szerk. Kaba M. BudRég 24 (1976) p. 422.

NÉMETH 1998 — NÉMETH M.: Probleme der Stadtarchäologie im Forschungs- und Präsentationsprogramm des Legionslagers und der Canabae von Aquincum. In: The Roman Town in a Modern City. Aquincum Nostrum 2. Bp. 1998. p. 230-234.

PÓCZY 1956 — PÓCZY, K.: Die Töpferwerkstätten von Aquincum. ActaArchHung 7 (1956) p. 93-138.

SZIRMAI 1984 — SZIRMAI K.: Újabb feliratos kőemlékek az Aquincumi Múzeumban. BudRég 25 (1984) p. 255-264.

ZSIDI 1984 — ZSIDI P.: Szentendrei út- Schütz vendéglő. In: A Budapesti Történeti Múzeum ásatásai és leletmentései 1976-1982 között. Szerk. Kaba M. BudRég 25 (1984) p. 474.

ZSIDI 1990 — ZSIDI P.: Aquincum polgárvárosának városfala és védművei az újabb kutatások tükrében. CommArchHung 1990. p. 143-169.

ZSIDI 1994 — ZSIDI, P.: Aquincum - the Capital of Pannnonia Inferior. Topography of the Civil Town. In: La Pannonia e l'Impero Romano. Annuario dell'Accademia d'Ungheria. Roma, 1994. p. 213-220.

ZSIDI 1997a — ZSIDI, P.: Grabummauerungen am nördlichen Rand der Canabae von Aquincum (Budapest Ladik-Str.) CommArchHung 1997. p. 109-148.

ZSIDI 1997b — ZSIDI P.: A városkép változása az aquincumi polgárvárosban a 2-3. század fordulóján. BudRég 31 (1997) p. 281-287.

ZSIDI 1998 — ZSIDI P.: Kutatások az aquincumi polgárváros déli előterében. Aquincumi füzetek 4 (1998) p. 72-78.

ZSIDI 1999 — ZSIDI P.: Későrómai kori temetkezési hely az aquincumi polgárváros déli városfalán kívül. Aquincumi füzetek 5 (1999) p. 77-83.

ZSIDI 2000a — ZSIDI P.: Budapest, III. ker., Záhony utca (Hrsz.: 19358/2). Aquincumi füzetek 6 (2000) p. 108-109.

ZSIDI 2000b — ZSIDI P.: Budapest, III. ker., Szentendrei út 101-115. (volt Házgyár) (Hrsz.: 19360, 19361. Aquincumi füzetek 6 (2000) p. 107-108.

ZSIDI 2000c — ZSIDI P.: Az aquincumi polgárváros ókeresztény temetkezési helyei. In: Ókeresztény emlékek Aquincumban. Szerk. Zsidi P. Bp. 2000.

ZSIDI 2001 — ZSIDI P.: Kutatások az aquincumi polgárváros déli előterében II. Aquincumi füzetek 7 (2001) p. 68-75.

DER SÜDÖSTLICHE VORRAUM DER ZIVILSTADT VON AQUINCUM IM SPIEGEL DER NEUEREN FORSCHUNG

In der näheren Umgebung der Zivilstadt von Aquincum wurde eine der „städtischen Mikroregionsforschungen" der letzten Jahre außerhalb der südlichen Mauer, an der östlichen Seite der nord-südlichen Straße geführt, die die Zivilstadt mit der Militärstadt und mit dem Legionslager verband *(Abb. 1)*. Während der Forschung sind nicht nur neue Objekte bekannt geworden, sondern es konnten außerdem die, während der vier Jahrhunderte der Römerzeit erfolgten Funktionswechsel des südlichen Vorraumes der Stadt auch nachvollzogen werden. Das betreffende Gebiet war, wie ein Foto aus den 1940er Jahren noch zeigt, beinahe unbebaut *(Abb. 2)*. Später wurden hier, wie auch eine Aufnahme aus den 1980er Jahren deutlich macht, eine Reihe von industriellen Einrichtungen errichtet, aber ohne eine bedeutende archäologische Tätigkeit auf dem Gebiet *(Abb. 4)*. Erst in der Mitte der 1990er Jahre haben die auf dem Gebiet aufhörende industrielle Tätigkeit, sowie die Verwirklichung, des in dieser Zeit entworfenen Raumplanungskonzeptes die Möglichkeit gegeben, mit der systematischen Forschung anzufangen. In Ergebnissen dieser Freilegungsreihe sind die früher aus diesem Gebiet stammenden zerstreuten Angaben und Informationen gut einzufügen, die so miteinander in topographischen und chronologischen Zusammenhang gebracht werden können und so ihre wahre Bedeutung erreichen können. Einer ihrer Schwerpunkte war das Gebiet nördlich der Záhony Str., wo auch eine Probegrabung (1998) *(Abb. 3,V)*, sowie eine Notgrabung (1999) *(Abb. 3,VII)* durchgeführt wurde. Der andere Schwerpunkt der Forschung war das ehemalige Bauunternehmen südlich der Záhony Str., sowie das Gebiet gegenüber. Zwei Probegrabungen (1997) *(Abb. 3,IV)* (1999) *(Abb. 3,VII)*, eine Notgrabung (1999) *(Abb. 3,VIII)*, sowie eine Flächenfreilegung wurden am Ort durchgeführt.

Anhand der Freilegungen konnten wir die verschiedenen Phasen der römerzeitlichen „Flächenentwicklung" aufzeichnen. Die Epoche, die dem Zeitraum des Munizips der Zivilstadt vorangegangen ist (Periode 1-2) konnte vorläufig südlich der Záhony Str. erfasst werden *(Abb. 12,a)*. Im Zeitraum des Munizips der Zivilstadt, von den 20er Jahren des 2. Jahrhunderts bis zur Wende des 2./3. Jahrhunderts (Periode 3) vermuten wir den Betrieb eines Heiligtums auf dem näher zur Stadt liegenden Gebiet, gleichzeitig fungierte ein Gräberfeld weiter von der Stadt entfernt, der nord-südlichen Hauptstraße entlang *(Abb. 12,b)*. Die Änderungen der Severer-Zeit zeigt die Epoche von der Wende des 2./3. Jahrhunderts bis zur Mitte des 3. Jahrhunderts (Periode 4), als das Gebiet vermutlich von der außerhalb der südlichen Stadtmauer gebauten Gebäudegruppe des sog. *deversoriums* ausgehend für industrielle Tätigkeit genutzt wurde (Werkstatt neben dem sog. Gasthaus Schütz) *(Abb. 12,c)*. Schließlich wurde der Vorraum der ehemaligen südlichen Stadtmauer vom 3. Jahrhundert an bis Ende des 4. Jahrhunderts zu Bestattungszwecken bestimmt (Periode 5), diesmal aber auf größerem Gebiet als der frühere Bestattungsplatz *(Abb. 12,d)*.

Obwohl die moderne Flächenentwicklung im südlichen Vorraum der Zivilstadt noch nicht beendet ist, ist aber die Zusammenfassung der bisherigen Ergebnisse in Hinsicht auf das weiteren Forschung trotzdem nötig. Vor der Veröffentlichung des ganzen Materials ist die Publikation je einer Fundgruppe, oder je einer zusammenhängenden Fundeinheit wichtig, die zur Erkenntnis und zur Erklärung der Funktion des Gebietes beitragen kann. So ist auch die Veröffentlichung der neueren Fundgruppen und -Einheiten neben dem bisher schon publizierten Fundmaterial kontinuierlich zu Stande gekommen. Diese Reihe setzen wir in den unten stehenden Artikeln fort, mit der Besprechung solcher zusammengehörenden Fundeinheiten, die aus den Freilegungen der letzteren Jahre stammen und wichtige Detailangabe zur römerzeitlichen Funktion des Gebietes enthalten.

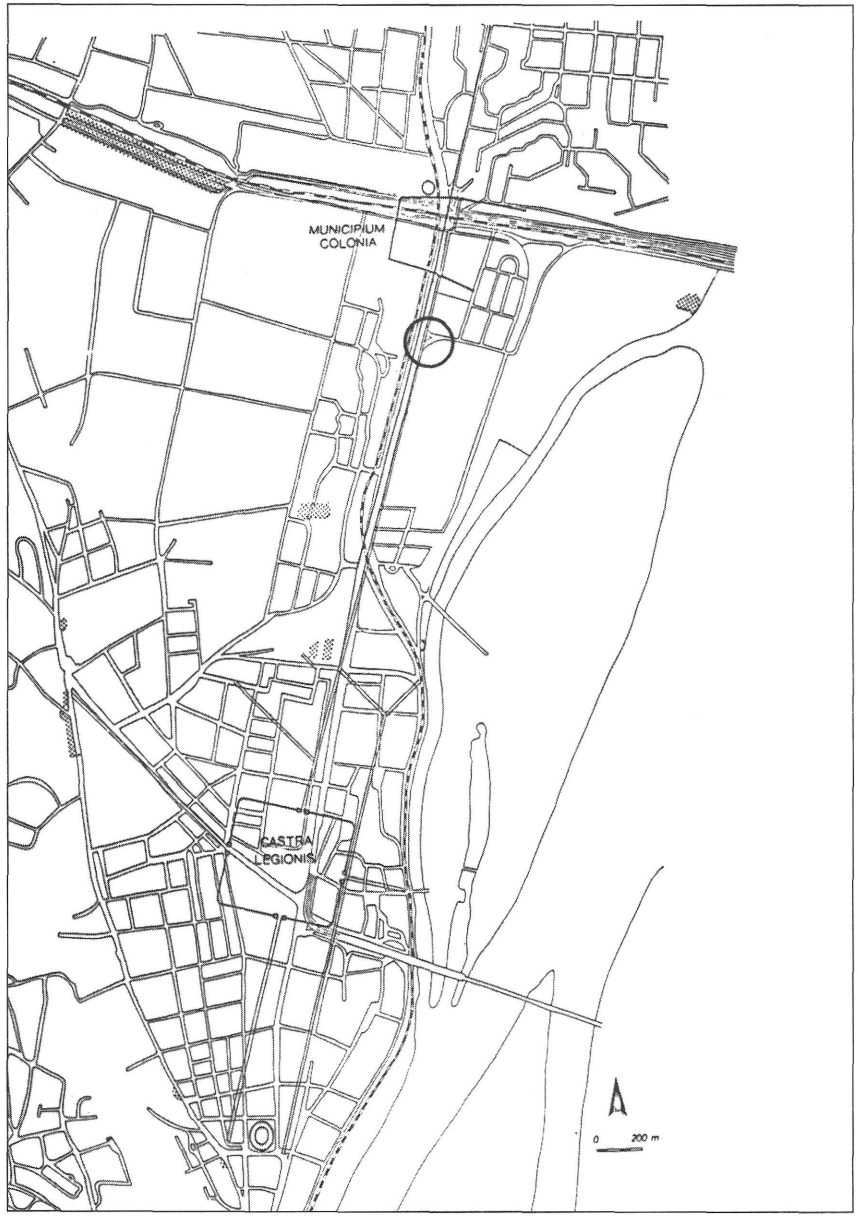

1. kép. Aquincum topográfiája, a vizsgált terület feltüntetésével

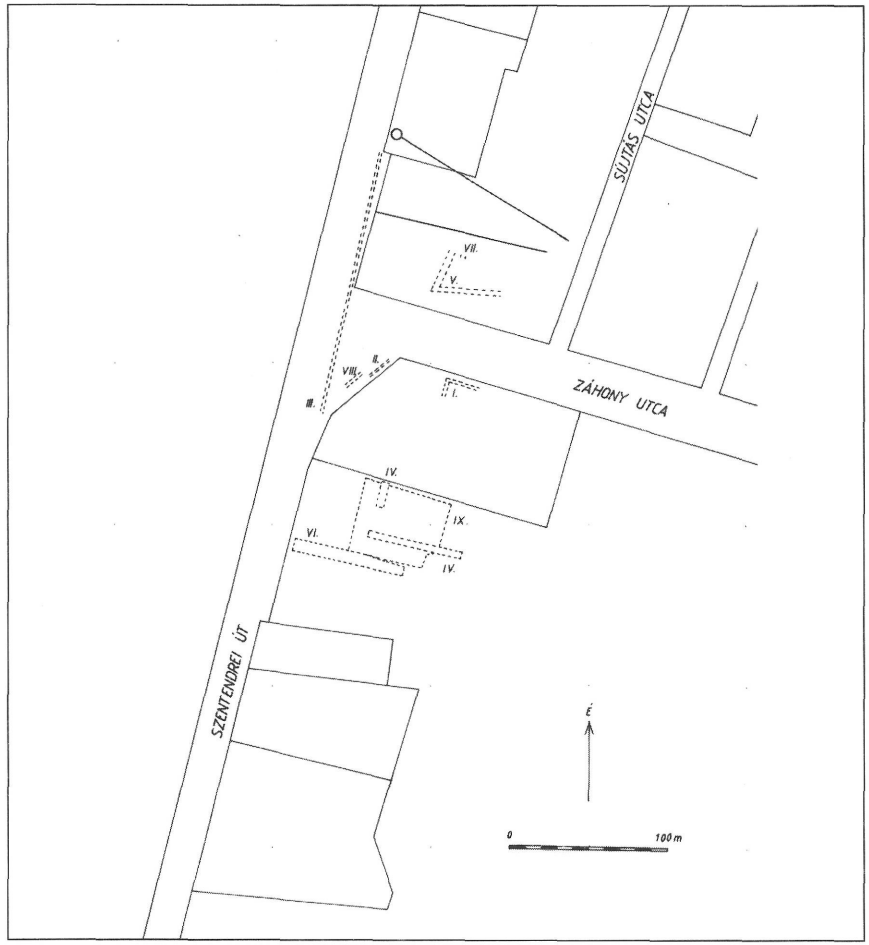

2. kép. Régészeti feltárások a vizsgált területen

I. Bp., III. Külső Szentendrei út–Schütz vendéglő – Nagy Lajos (1932)

II. Bp., III. Szentendrei út – Záhony utca – Németh Margit (1975)

III. Bp., III. Szentendrei út – Schütz vendéglő előtt – Zsidi Paula (1977)

IV. Bp., III. Szentendrei út 101. – Zsidi Paula (munkatárs Bugán Adél) (1997)

V. Bp., III. Záhony utca 4. – Zsidi Paula (munkatárs Bugán Adél) (1998)

VI.Bp., III. Szentendrei út 101–115. – Zsidi Paula (munkatárs Bugán Adél) (1999)

VII. Bp., III. Záhony utca 4. – Zsidi Paula (1999)

VIII. Bp., III. Záhony utca délkeleti lehajtó – Zsidi Paula (munkatárs Bugán Adél) (1999)

IX. Bp., III. Szentendrei út 101–115. (volt Házgyár) – Zsidi Paula (munkatárs Bugán Adél) (2000)

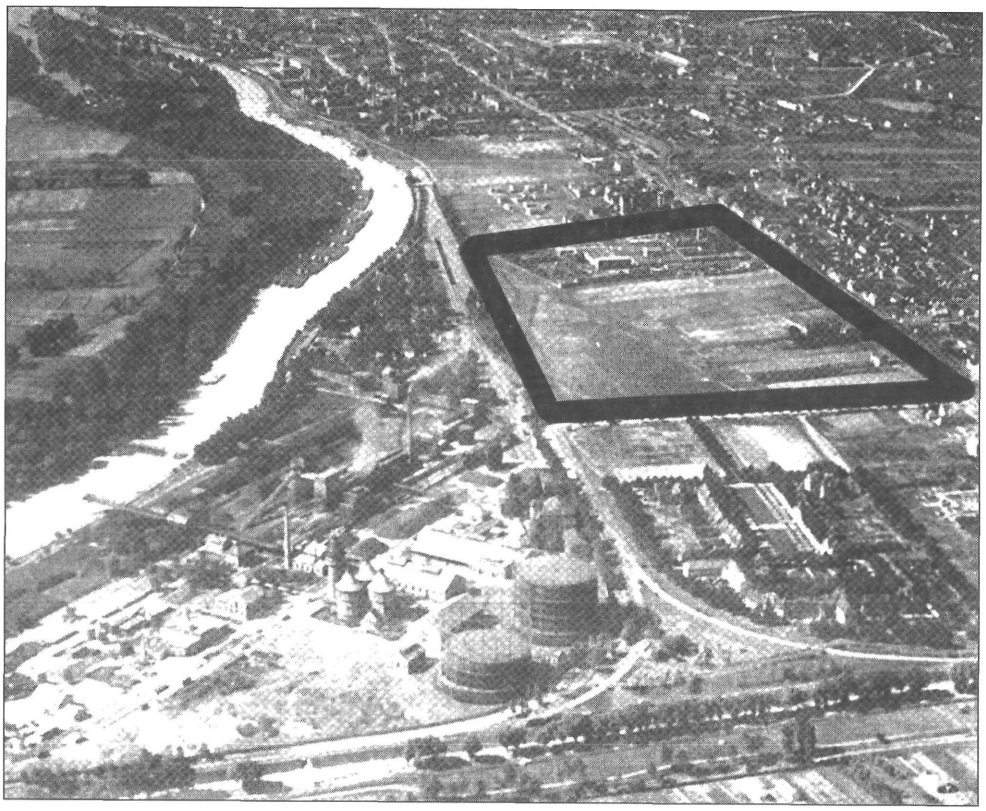

3. kép. A vizsgált terület beépítettsége az 1940–es években

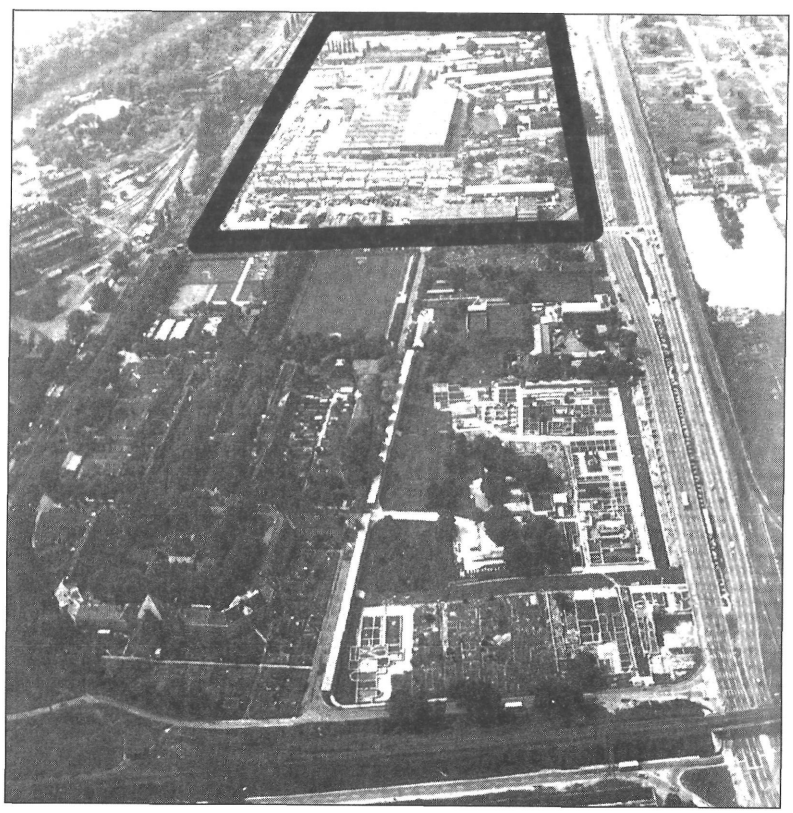

4. kép. A vizsgált terület beépítettsége az 1980–as években

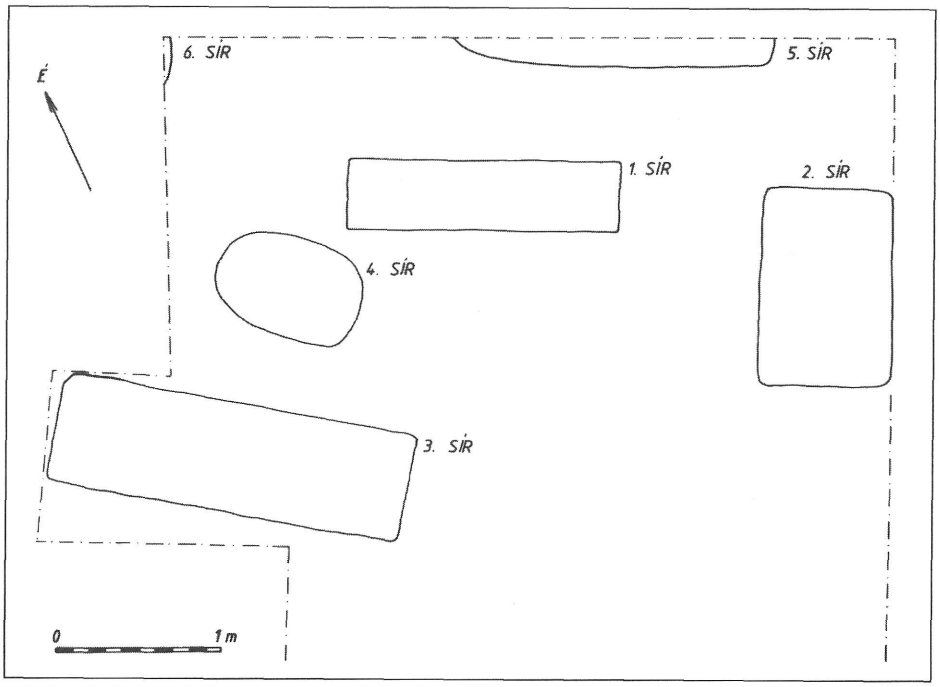

5. kép. Térkép a Záhony utca északi részén lévő sírcsoportról

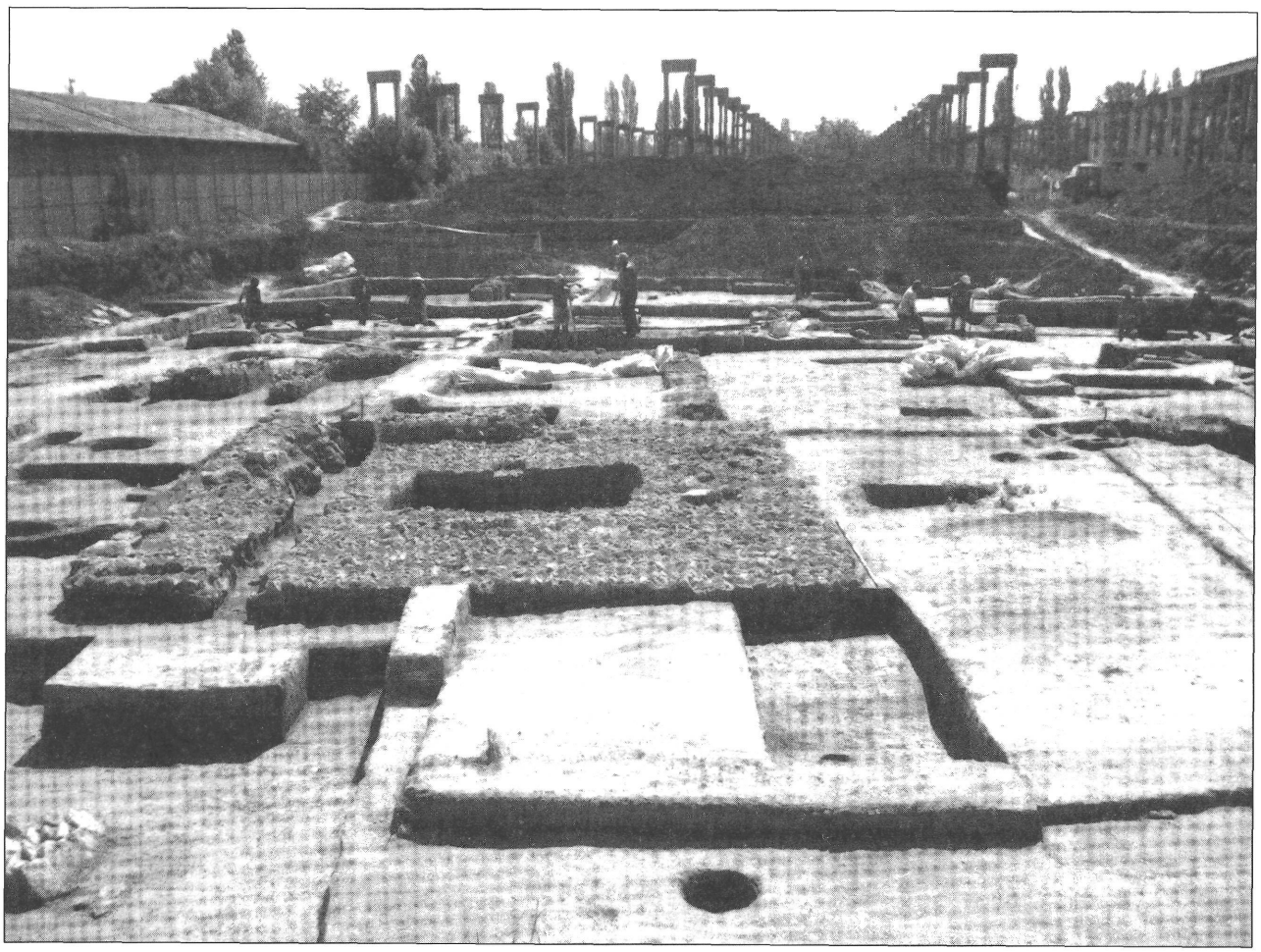

6. kép. Felvétel a Bp. III. Szentendrei út 101–115. (volt Házgyár) 2000. évi feltárásáról

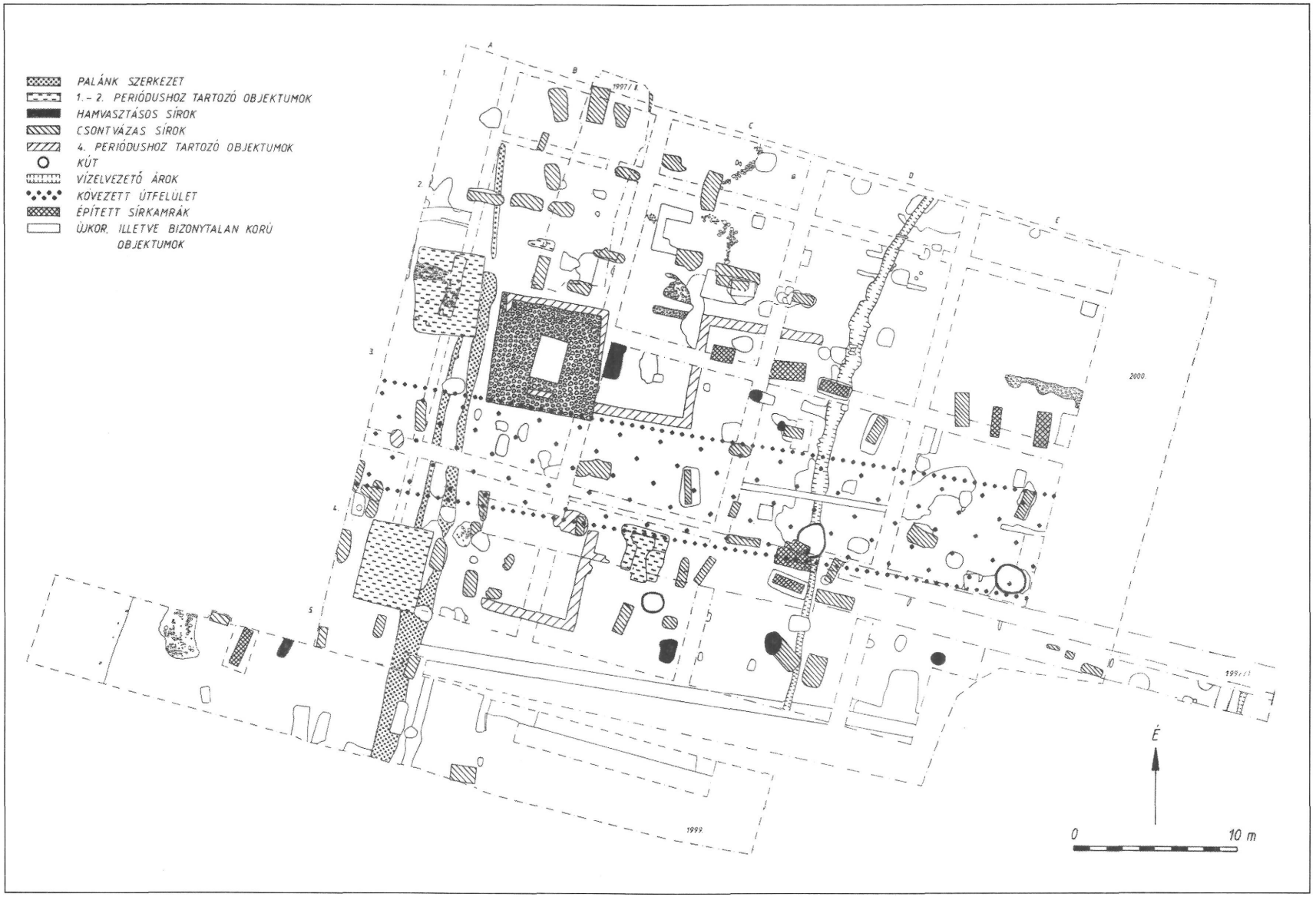

7. kép. A Bp. III. Szentendrei út 101–115. – 1997.,1999., 2000. évi feltárásainak összerajzolt alaprajza

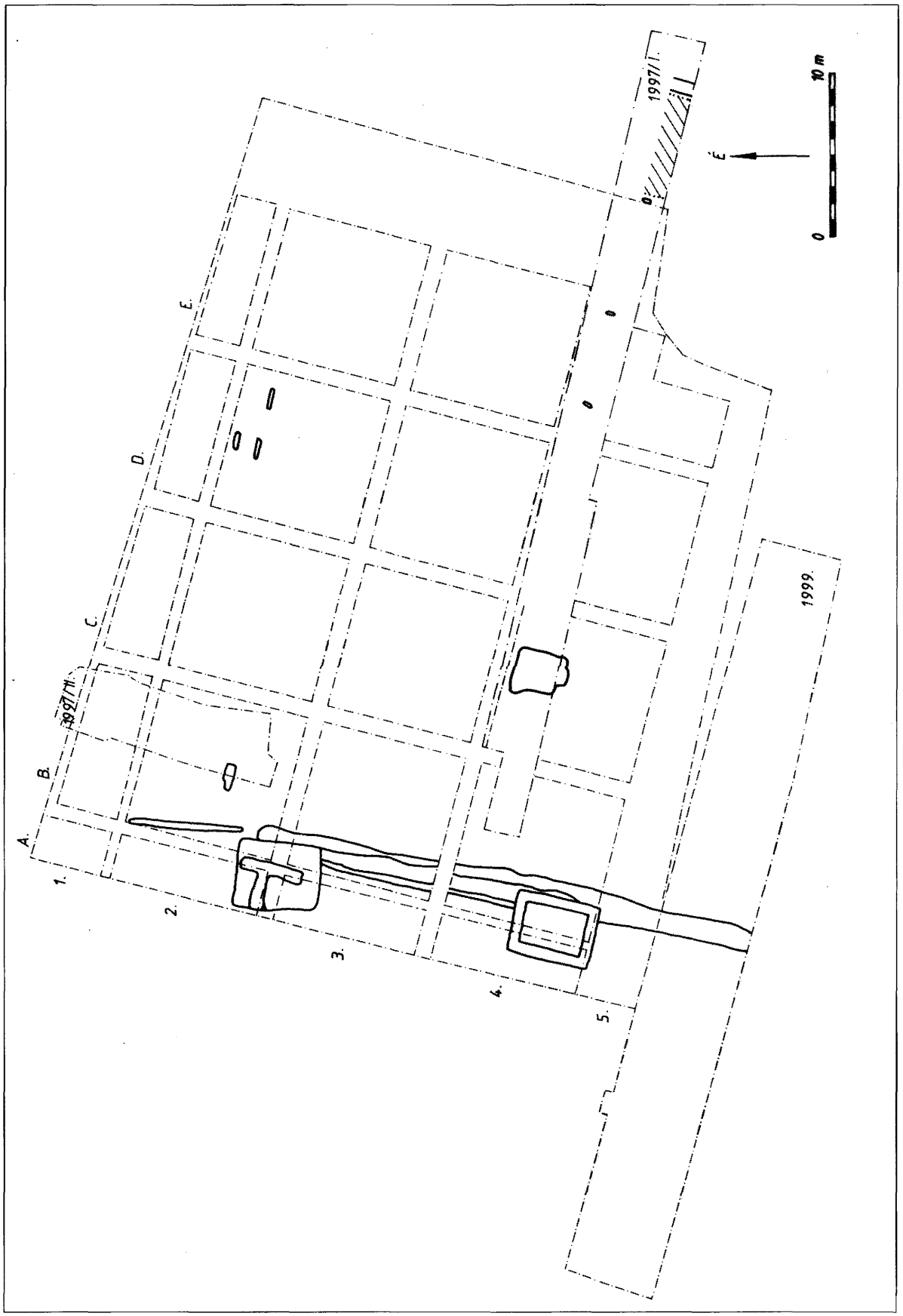

8. kép. Az 1/2. periódushoz tartozó objektumok (Bp. III. Szentendrei út 101–115. – 1997.,1999., 2000. évi feltárások)

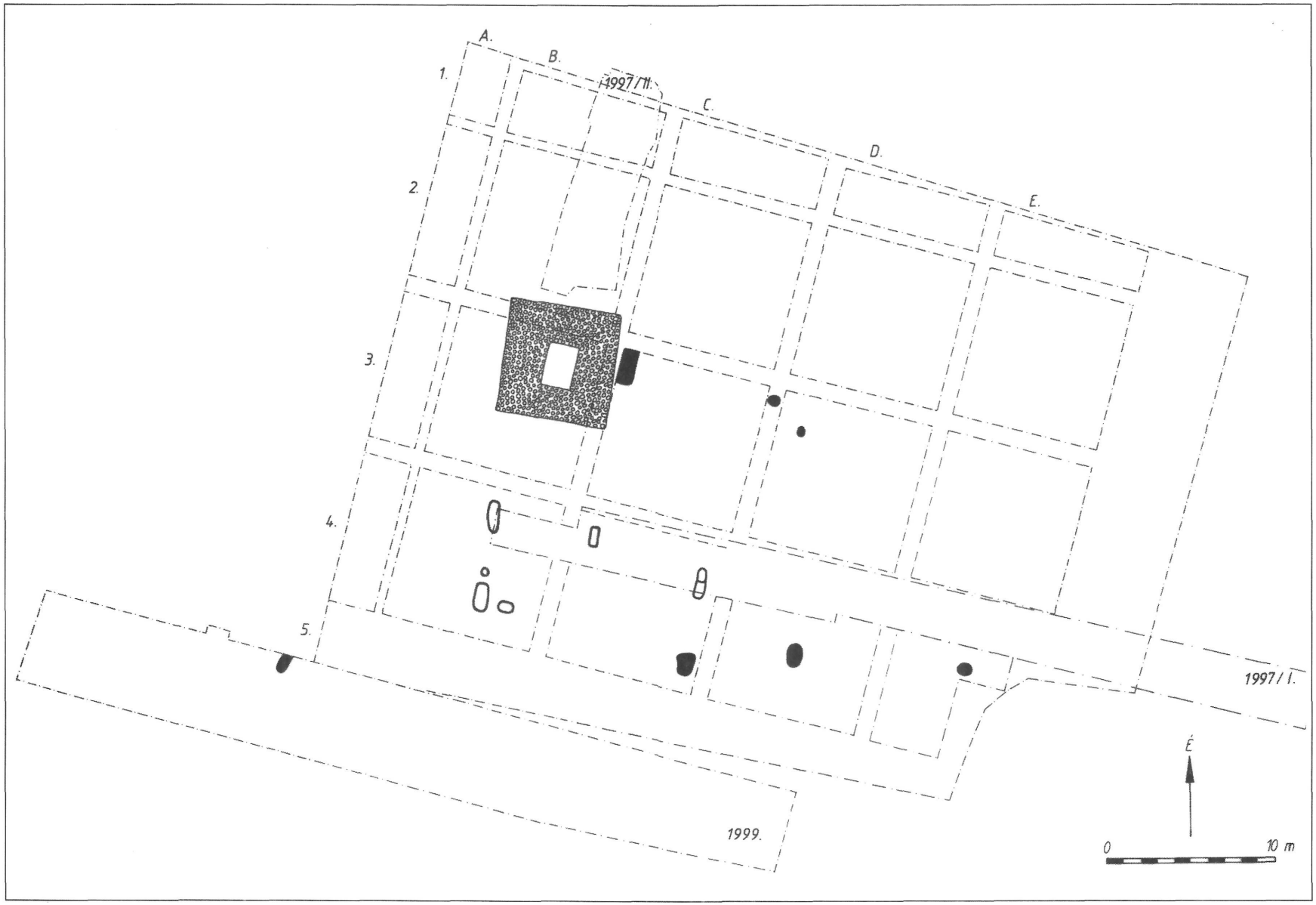

9. kép. A 3. periódushoz tartozó objektumok (Bp. III. Szentendrei út 101–115. – 1997.,1999., 2000. évi feltárások)

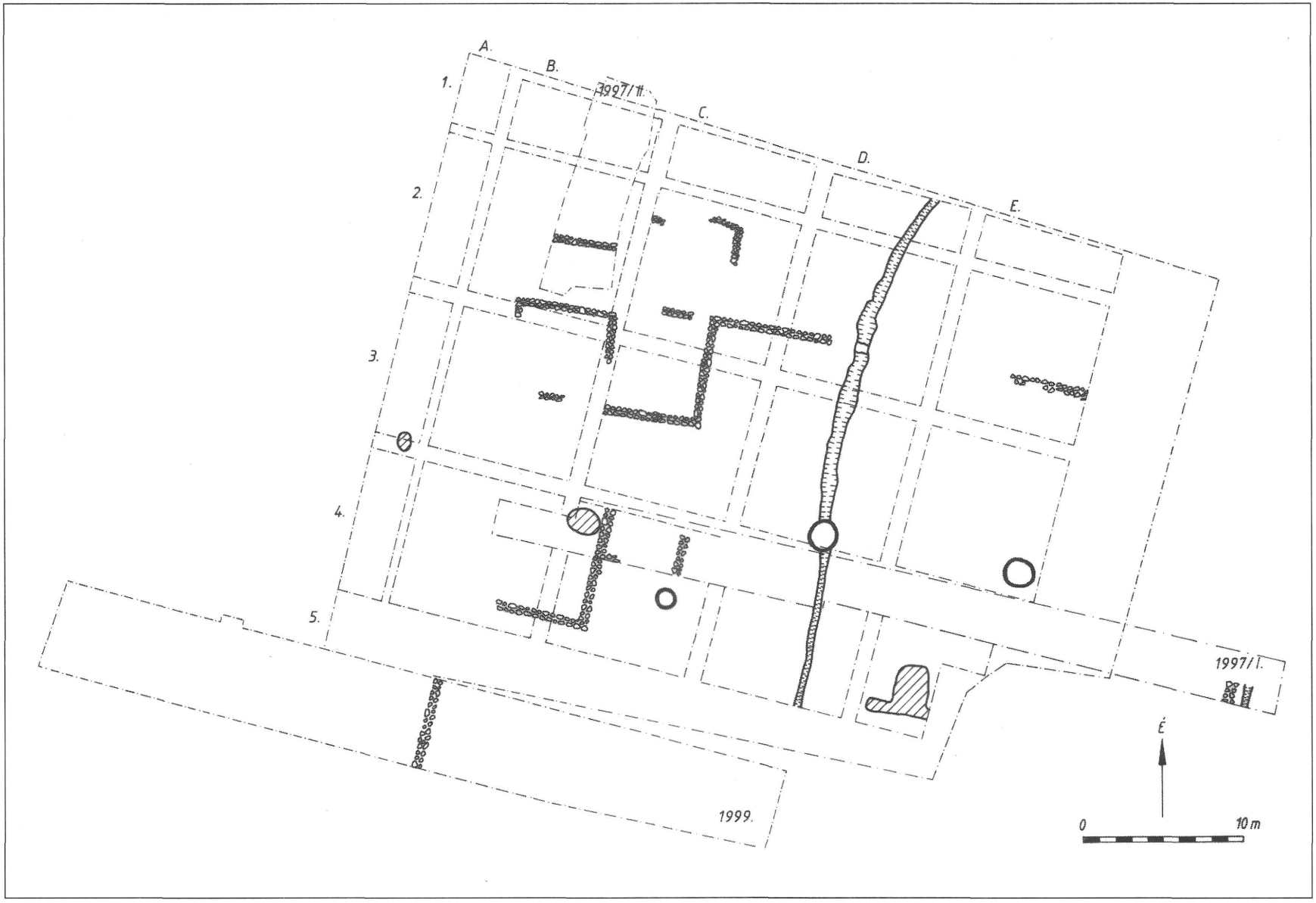

10. kép. A 4. periódushoz tartozó objektumok (Bp. III. Szentendrei út 101–115. – 1997.,1999.,2000. évi feltárások)

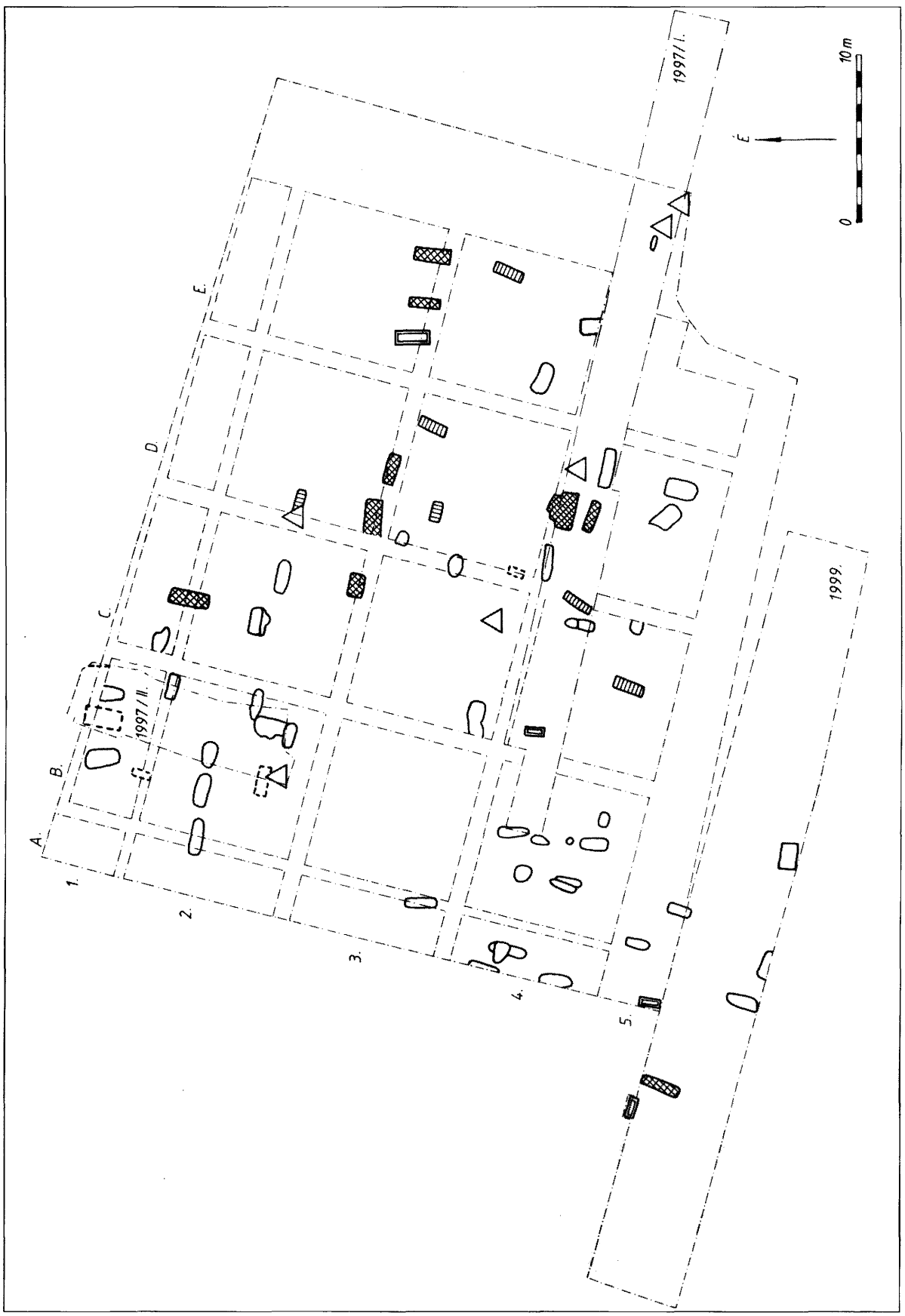

11. kép. Az 5. periódushoz tartozó objektumok (Bp. III. Szentendrei út 101–115. – 1997., 1999., 2000. évi feltárások)

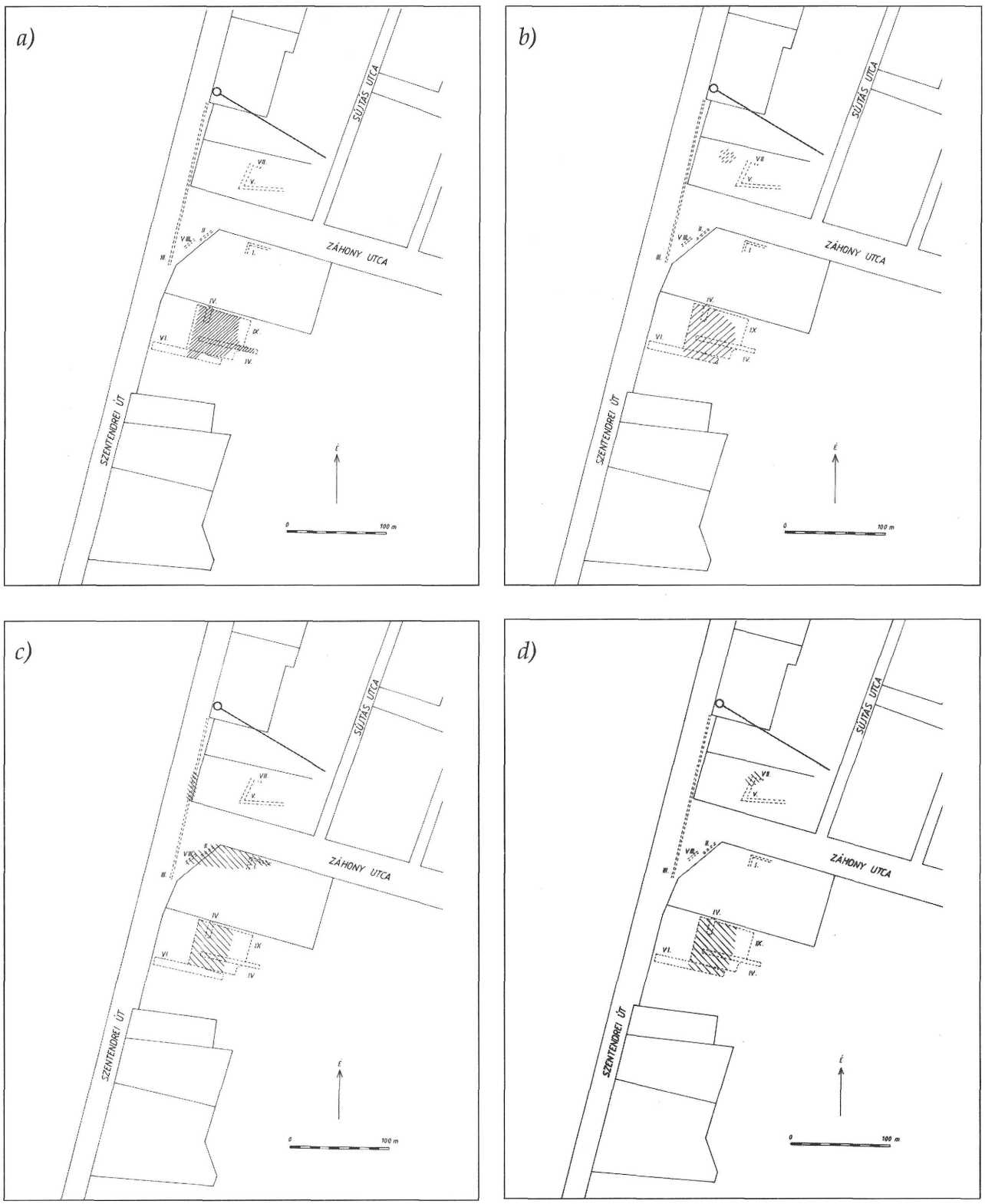

12. kép. A római kori „területfejlesztés" rekonstruált alakulása az aquincumi polgárváros előterében

a) 1–2. periódus (a 2. század első harmada előtti időszak) – fa és agyag konstrukciós objektum

b) 3. periódus (a 2. század húszas éveitől a 2./3. század fordulójáig) – feltételezett szentély és temető

c) 4. periódus (a 2./3. század fordulójától a 3. század közepéig) – ipari tevékenység, fazekas műhely

d) 5. periódus (a 3. század második felétől a 4. század végéig) – temetkezés

BESZÉDES JÓZSEF

A VOLT HÁZGYÁR ALATTI FELTÁRÁS SORÁN ELŐKERÜLT FARAGOTT KŐTÖREDÉKEK ÉRTÉKELÉSE

Zsidi Paulának a Budapest III. ker. Szentendrei út 101–115. szám alatti, 2000. évi feltárása során az egyik gödörobjektum (A/3 szelvény 5. obj.) betöltéséből (*1.a, b, c. képek*) nagyszámú faragott és faragatlan kőtöredék, valamint néhány tegula, kerámia és imbrex került elő.[1]

A gödör szinte egységesen köves betöltése, a közel száz darab faragott kőtöredék megkívánja hogy önálló egységként, külön is foglalkozzunk ezzel a zárt leletcsoporttal.[2]

A fenti lelőhely a polgárvárostól mintegy 100–130 méterrel délre, a 2–3. századi legiotáborba vezető út keleti oldalán található. Az 1997 óta itt zajló feltárások sűrű római beépítettséget mutattak ki. A legkorábbi periódust agyagfalazások, cölöpgödrök jellemzik, míg a 2. és 4. században temető húzódott a területen.[3]

A lelőhely tágabb térsége, vagyis a polgárvárost a canabaeval összekötő útvonal sávja hasonló képet mutat. A 2. századtól a 4. századig leginkább változatos rítusú temetőcsoportok, temetkezési helyek jellemzőek a területre.

A szemétgödörként meghatározott, 95 x 110 cm-es, ovális köves foltként jelentkező objektum méhkas alakú volt, jelentkezési szinttől számított mélysége 1 métert tett ki. Betöltéséből összesen 2170 darab kőtöredék került elő, ebből 94 darabon volt megfigyelhető kisebb-nagyobb faragásnyom.[4] Feliratos kőemlék-töredékek egy bizonytalan, talán két betűből álló kopott darabtól és egy ugyancsak lekopott, egy betűs töredéktől eltekintve nem kerültek elő.[5]

A tárgyalandó kőanyag két legszembetűnőbb sajátossága, hogy zömében nagyon apróra tört darabokból áll és hogy ezek többféle kőemlékről származnak. Néhány jellegzetes faragvány alapján biztonsággal ki tudjuk mutatni a sírkövek, kisebb körplasztikai alkotások, oltárkövek és egy kőmozsár jelenlétét.

A kőtöredékek anyaga is változatosságot mutat. Bár mindegyik mészkőből készült, ezen belül legalább négy mészkőfajtát különíthetünk el, eltérő keménységük, színük és szerkezetük alapján.

Mindez arra mutat, hogy nem egyetlen, közelben álló kőemlék pusztulási anyagával töltötték föl a gödröt, hanem inkább szisztematikus, egy nagyobb területet érintő planírozással, tereprendezési tevékenységgel hozható összefüggésbe.

A következőkben a jellegzetesebb faragványokat veszem egyenként sorra.

SZAKÁLLAS FÉRFIFEJ TÖREDÉKE (2.–5. kép, katalógus szám 2)

Kisebb, szabadon álló szoborhoz tartozott.

A kissé kopott felület ellenére jól látható, hogy félig kész faragványról van szó. A szájat nem képezték ki anatómiai valóságának megfelelően, hanem csupán egyetlen – 1,5 cm hosszú és 0,5 cm széles – vésőnyommal jelezték (*2. kép*). Ugyanilyen szélességű vésőnyomok mutatkoznak a nyak és az áll találkozásánál, a jobb oldali fültáj alatt, a nyaki rész jobb oldalán (*3. és 5. kép*), a homlokon (*2. kép*), és a hajkorona bal oldalán (*4. kép*).

Bizonyos, hogy ezek a vésőnyomok nem utólagos átdolgozáshoz, átfaragáshoz kapcsolódnak, ugyanis nem roncsolnak korábbi formákat, már elkészült testrészeket, hanem csupa olyan felületen fordulnak elő, ahol anatómiailag indokolt a további felületmélyítés.

Nincs okunk feltételezni a gödör betöltési anyagának távolabbi helyről történő ideszállítását, a belőle előkerült kőemléktöredékek ennélfogva a lelőhely szűkebb környezetét reprezentálják. Igen valószínűnek tűnik továbbá, hogy a szakállas szobortöredék ebben a félig kifaragott (esetleg rontott) formában nem volt alkalmas a tervezett rendeltetési helyen való felállításra; nem kerülhetett még ki a kőfaragó műhelyéből.

A fenti gondolatmenet végkövetkeztetéseként tehát indokolt valahol a gödörobjektum közelében egy kőfaragóműhely jelenlétével számolni.

A lelőhely fekvése is megfelel a kőfaragóműhelyek általánosabb topográfiai szituációjának, amelyet a városokból kivezető utak sávjában, a temetkezési hely szélén való elhelyezkedés jellemez.

RUHÁS FIGURA RELIEFTÖREDÉKE (6. kép, katalógus szám 1)

Sírkő figurális díszéhez tartozott. Hátulját és oldalait nem dolgozták ki, tehát semmiféleképpen nem funkcionálhatott szabadon álló szoborként. Méreteiből és frontális beállításából leginkább az következik, hogy sírkő bemélyített főképmezőjében elhelyezett relieffigura lefaragott töredékéről van szó.[6]

A figura kezében elhelyezett csúcsos, gömbszerű tagban végződő hosszúszárú tárgy meghatározása problema-

[1] ZSIDI 2001. 68.– különösen: 72.–

[2] A kőanyag publikálásra való átengedéséért Zsidi Paulának tartozom köszönettel. A fotókat Komjáthy Péter készítette.

[3] ZSIDI 1998. 72.–; ZSIDI 2000. 107.–; ZSIDI 2001. 70.–

[4] Faragottnak vettem azokat a köveket is, ahol csupán vésőnyomok mutatkoztak.

[5] Lásd a katalógusban szereplő 36. és 90. számú köveket.

tikus. Pontos párhuzamát nem ismerem sem a pannoniai sem a környező provinciák sírkőanyagában. Talán leginkább még Petronius Rufus és Iulia Urbana liberta scarbantiai sírkövének[7] guzsalyábrázolása állna formáját tekintve legközelebb az aquincumi töredékhez, bár ezzel az azonosítással szemben súlyos érvet jelent, hogy az aquincumi figurát ruhaábrázolása alapján férfinek kell tartanunk.

Számításba vehetnénk még a lándzsát is, mint lehetséges, az aquincumi katonasírköveken többször is előforduló tárgyat, azonban a töredékünkön megjelenített eszköznek sem formája, sem elhelyezése, sem pedig a tartó kéz mozdulata nem támasztja alá ezt az elképzelést.

A kérdéses ábrázolás meghatározására nem tudok egyértelmű választ adni.

PALMETTAMINTÁS AKROTÉRIONTÖREDÉK (7. kép, katalógus szám 92)

Önálló plaszticitású, biztosan sírkőhöz tartozott. Szimmetrikus díszítése és félköríves formája arra utal, hogy a sírkő tympanonjának csúcsán, középakrotérionként helyezkedett el.

A szabadon álló csúcs- vagy középakrotérionok olyan sírkövek, esetleg sírépítmények (Grabbau) járulékos tartozékai, amelyek felső lezárását önálló, háromszögalakú tympanon alkotja.

Az ilyen szabadon álló csúcsakrotérionnal ellátott tympanonos sírkövek, sírépítmények Aquincumban meglehetősen ritkán fordulnak elő. Szórványos előfordulásuk közül viszont több is a 2. század első felére keltezhető, ún. „koszorús" sírkövek csoportjában található meg.[8]

INDADÍSZES AKROTÉRION TÖREDÉK (8. kép, katalógus szám 7)

Ugyancsak akrotérionként határozhatjuk meg a nagyjából háromszög alakú, plasztikus növényi motívummal díszített töredéket is. Oldalain további kidolgozásra utaló törésfelületek mutatkoznak, melyek alapján leginkább olyasféle akrotérionkiképzésre gondolhatunk, ahol az akrotérion csak részben emelkedik ki a kőemlék síkjából.[9]

PIKKELYMINTÁS FARAGVÁNYTÖREDÉK (9. kép jobb felső sarka, katalógus szám 8)

Valószínűleg síremlék szabadonálló eleméhez tartozott a plasztikus, pikkelyszerű díszítéssel ellátott, enyhén domborodó, kisméretű faragványtöredék. Díszítése és formája alapján síremléket koronázó pineafőnek, vagy szárnyas figura (Ikarus, genius, szfinx) szárnyából származó töredéknek határozhatjuk meg.[10]

KÓTÁL (KÓMOZSÁR) TÖREDÉKE (10. kép bal felső sarka, katalógus szám 94)

A tálból csupán az ívelt edényfal és a perem kisebb töredéke, valamint az idecsatlakozó kiugró, végén egyenesre vágott fogószerű kiképzés maradt meg. Ennek a kiugró résznek a felületén vájatszerű bemélyítés látható, ami azonban olyan sekély, hogy valószínűtlenné teszi funkciójának kiöntőként való meghatározását.

Hasonló kőmozsarak - a településeken kívül - villagazdaságok leletanyagában is többször fölbukkannak.[11]

A faragott kőemlékanyag további hányadát zömmel azok a töredékek alkotják, amelyeken egyszerűbb profilálások, vagy csak durvább vésőhasználati nyomok mutatkoznak (*11. kép*). A profilált tagozatok kisebb méreteik alapján leginkább oltárokhoz és sírkövekhez tartoznak, nagyobb architrávok, építészeti tagozatok megléte nem igazolható.

A gödör betöltésének idejét a korai temető 2. század végén, 3. század elején bekövetkezett elplanírozásával hozta kapcsolatba Zsidi Paula.[12]

Ezt a keltezést támasztja alá az egyetlen pontosabban datálható kőfaragvány is. A szakállas, félig elkészített fejtöredéket jellegzetes, kissé hosszúkás, Marcus Aureliusra emlékeztető szakállviselete alapján a 2. század második felére helyezhetjük.

Röviden összefoglalva a fentieket, a következőket állapíthatjuk meg.

Az A/3-as szelvény szemétgödörként meghatározott 5. objektumának betöltését - néhány tegula, imbrex és kerámiatöredék mellett - nagyszámú (2170 darab) kőtöredék alkotta. Ebből a feltűnően apró töredékekből álló anyagból csupán 94 darabon, vagyis a kövek csupán 4%-án lehetett felfedezni faragásnyomokat.

[6] A részben képrombolási tevékenységgel magyarázható, sírkőről lefaragott relieftöredékek többször is előfordulnak az aquincumi kőemlékanyagban. SZIRMAI 1999. Nr. 36-44

[7] SCHOBER 1923. 85. Nr.185, Abb. 94

[8] Ilyen pl. *Ti. Satto* sírköve. KUZSINSZKY 1900. 31. Nr. 22; KUZSINSZKY 1934. 172. Nr. 208; NAGY 1971. 111. (13. kép); vagy egy letört feliratú díszes koszorús sírkő. NAGY 1971. 123. (33. kép); Aquincumon kívül is előfordul koszorús sírköveknél. BURGER 1991. Nr. 43 (Őcsény). Sírépítmény (Grabbau) csúcsdíszeként szolgált a Budapest, Ladik utcából előkerült akrotériontöredék. ZSIDI 1997. 119.-

[9] Hasonlóan mint pl. *C. Pedusius* carnuntumi sírkövén. KRÜGER 1972. Nr. 497

[10] Néhány példa a *pineafőkhöz*: STEINDENKMÄLER 1971. 122. Nr. 198 (Szombathely); INTERCISA 1954. 173. Nr. 245, LXXIII. tábla 8., a *geniusfigurákhoz*: ERDÉLYI 1974. 83. 103/a kép (Fehérvárcsurgó), az *Ikarus* szobrokhoz: ERDÉLYI 1974. 105.-,142-143. kép (Aquincum), 144. kép (Budafok), 145. kép (Tác), 146. kép (Torony), 147. kép (Ondód), a *Szfinx* szobrokhoz: FARKAS-GABLER 1994. 31. Nr. 6 (Sopron)

[11] Pl.: Örvényesről: ERTEL-PALÁGYI-REDŐ 1999. 113. Nr. 210. Nemesvámos-Balácáról: ERTEL-PALÁGYI-REDŐ 1999. 121. Nr. 221

[12] ZSIDI 2001. 72.

A faragott kövek funkciójukat tekintve meglehetősen heterogének voltak; a sírkövekről, sírépítményekről származó szobrászati díszek és kisebb körplasztikai alkotások mellett, oltárkövek és kőmozsarak töredékei is jelen vannak. Ez egyben azt is jelenti, hogy nemcsak a területen fekvő korai temető síremlékeinek 2.-3. század fordulójára tehető planírozási anyagával kell számolnunk a gödör betöltésénél.

A félig kifaragott, szakállas férfifej alapján kőfaragóműhely megléte valószínűsíthető a 2. század folyamán, a lelőhely közelében.

A BUDAPEST SZENTENDREI ÚT 101-115. SZÁM ALATTI FELTÁRÁS A3/5-ÖS OBJEKTUMÁBÓL ELŐKERÜLT FARAGOTT KÖVEK KATALÓGUSA

Kat. szám	*Tárgy neve*	*Rövid leírás*	*Mérete*	*Anyaga*	*Lelt. szám*
1.	figurális sírkőtöredék	Sírkő relieffigurájának töredéke. Deréktól lefelé, valamint a fej letörött. A figura V-alakban redőzött ujjas tunicát visel, bal kezével hosszúkás, csúcsos tagban végződő tárgyat tart maga előtt. Jobb karját könyökben meghajlítva enyhén leereszti (az alkar letörött).	m: 17 cm sz: 18 cm v: 12 cm	mészkő	2000.7.1.
2.	szobortöredék	Kisméretű, szabadon álló férfiszobor fejtöredéke. A figura szakállt visel, arca hosszúkás. A fej több részlete, mint pl. a száj, a homlok, a haj félig kidolgozott.	m: 10 cm sz: 7 cm v: 8 cm	mészkő	2000.7.2.
3.	figurális sírkőtöredék (?)	Feltehetően sírkő relief-figurájának töredéke. A kisméretű alaknak jobb karja és törzsének jobb oldala maradt csak meg. Karját könyökben enyhén behajlítva teste mellett tartja.	m: 8 cm sz: 9 cm v: 3 cm	mészkő	2000.7.3.
4.	figurális kőemléktöredék	Kőemlék (valószínűleg sírkő) figurális díszítéséből származó kéz vagy láb relieftöredéke. A háttérsík kisebb töredékei a relief mindkét oldalán megfigyelhetők.	m: 7 cm sz: 6,5 cm v: 5,5 cm	mészkő	2000.7.4.
5.	figurális (?) kőemléktöredék	Feltehetően reliefdíszes kőemlék töredéke kar (?) halvány nyomaival.	m: 8 cm sz: 10 cm v: 5,5 cm	mészkő	2000.7.5.
6.	oltártöredék	Valószínűleg oltárkő jobb oldali volutapárnájának töredéke. A volutának csak az alsó, külső íve maradt meg, az alatta lévő profilált tagozat töredékével.	m: 8,5 cm sz: 9,7 cm v: 4,4 cm	mészkő	2000.7.6.
7.	akrotérion töredéke	Legnagyobb valószínűséggel sírkőhöz tartozó, szabadonálló akrotérion töredéke, plasztikusan megformált, volutában végződő indadísszel. Az akrotérion nagyjából háromszög alakú, oldalain további plasztikus kiképzés töredékének nyomai figyelhetők meg.	m: 9,5 cm sz: 8 cm v: 9,4 cm	mészkő	2000.7.7.
8.	pikkelyes díszítéssel ellátott faragvány töredéke	Valószínűleg síremlékhez tartozó, enyhén domború, kisebb faragvány töredéke 4 darab plasztikusan megformált pikkellyel.	m: 5 cm sz: 5,8 cm v: 3 cm	mészkő	2000.7.8.
9.	faragványtöredék	Kisméretű, a háttérsíkból plasztikusan rézsút kiemelkedő faragvány töredéke. A faragvány felülete egyenesre vágott.	5×4,3×3,5 cm	mészkő	2000.7.9.
10.	oltárkő töredéke	Kisméretű oltár alsó, lábazati részének töredéke kidomborodó torussal és a léctag kisebb részével.	m: 5,5 cm sz: 7,4 cm v: 6,3 cm	mészkő	2000.7.10.
11.	oltárkő töredéke	Nagyobb oltárkő plasztikusan kidolgozott volutapárnájának töredéke.	m: 7 cm sz: 8,8 cm v: 7,6 cm	mészkő	2000.7.11.
12.	oltárkő töredéke	Oltárkő plasztikusan kidolgozott volutapárnájának kisebb töredéke.	7×7,5×5,4 cm	mészkő	2000.7.12.
13.	oltárkő töredéke	Oltárkő–párkányzat vízszintesen kiugró tagjának simára faragott töredéke.	m: 5 cm sz: 7,5 cm v: 6 cm	mészkő	2000.7.13.
14.	oltárkő töredéke	Oltárkő–párkányzat vízszintesen kiugró tagjának simára faragott töredéke.	m: 5,3 cm sz: 8,3 cm v: 4,3 cm	mészkő	2000.7.14.
15.	oltárkő töredéke	Oltárkő–párkányzat vízszintesen kiugró tagjának simára faragott töredéke.	m: 4,8 cm sz: 10,8 cm v: 4,3 cm	mészkő	2000.7.15.
16.	oltárkő (?) töredéke	Oltárkő (?) profilált része a homorú gyűrű (trochilus) és hozzákapcsolódó léctag töredékével.	m: 6 cm sz: 6,5 cm v: 10,5 cm	mészkő	2000.7.16.
17.	oltárkő töredéke	Oltárkő profilált része a domború gyűrű (torus) és egy sima tagozat töredékével.	m: 8 cm sz: 8,8 cm v: 4,4 cm	mészkő	2000.7.17.
18.	profilált kőemléktöredék	Kőemlék profilált része egy sima tag és egy homorú tagozat indításának töredékével.	m: 5,7 cm sz: 5,6 cm v: 5 cm	mészkő	2000.7.18.
19.	profilált kőemléktöredék	Kőemlék profilált részének domborúan kiemelkedő tagja. Valószínűleg oltárkő párkányzatához vagy lábazatához tartozott.	m: 9,9 cm sz: 6 cm v: 4,5 cm	mészkő	2000.7.19.

Kat. szám	*Tárgy neve*	*Rövid leírás*	*Mérete*	*Anyaga*	*Lelt. szám*
20.	profilált kőemléktöredék	Kőemlék profilált részének domborúan kiemelkedő tagja. Valószínűleg oltárkő párkányzatához vagy lábazatához tartozott.	m: 8,3 cm sz: 6,5 cm v: 3,4 cm	mészkő	2000.7.20.
21.	profilált kőemlék töredéke	Profilált tagozat domborúan kiemelkedő része. Valószínűleg oltárkő párkányzatához vagy lábazatához tartozott.	m: 5,8 cm sz: 6,2 cm v: 4,2 cm	mészkő	2000.7.21.
22.	oltárkő töredéke	Oltárkő profilált része a homorú gyűrű és két sima tagozat töredékével.	m: 6,3 cm sz: 4,6 cm v: 6,3 cm	mészkő	2000.7.22.
23.	kőemlék profilált részének töredéke	Kőemlék profilált tagozatának töredéke egy léctaggal és egy homorúan kiképzett tagozattal. A léctagot csak egy mélyebben bevésett vonal választja el a kőemlék felső, fogasvésővel egyenesre faragott síkjától.	m: 10,7 cm sz: 11,5 cm v: 7,8 cm	mészkő	2000.7.23.
24.	kőemlék profilált részének töredéke	Kőemlék profilált tagozatának töredéke. A töredékes léctagot háromszög keresztmetszetű vájat választja el a kőemlék felső, nagyjából simára faragott részétől.	m: 8,5 cm sz: 8,4 cm v: 13,5 cm	mészkő	2000.7.24.
25.	kőemlék töredéke beillesztőcsappal	Teljesen lekopott, ill. letörött, azonosíthatatlan kisebb kőemlék alsó része téglalapalakú beillesztőcsappal.	m: 7 cm sz: 4,8 cm v: 4,2 cm	szürkés–sárga mészkő	2000.7.25.
26.	kőemlék profilált részének töredéke	Kőemlék vízszintesen kiugró, enyhén ívelt, csonkakúp keresztmetszetű tagjának töredéke. Összetartozik a *2000.7.27.* leltári számú kőemléktöredékkel.	m: 3,5 cm sz: 12,8 cm	mészkő	2000.7.26.
27.	kőemlék profilált részének töredéke	Kőemlék vízszintesen kiugró, csonkakúp keresztmetszetű tagjának töredéke. Alján bevésett vonal által elválasztva a követ–kező kiugró tagozat töredéke. Összetartozik a *2000.7.26.* leltári számú kőemléktöredékkel.	m: 3,5 cm sz: 6 cm v: 3,2 cm	mészkő	2000.7.27.
28.	faragott kőedény (?) töredéke	Ellentétes oldalain megmunkált, gömbszelet formájú kőemléktöredék.	7,1×4,2×4,6 cm	mészkő	2000.7.28.
29.	faragott kőemlék töredéke	Két ellentétes oldalán kifaragott kőemlék töredéke. Az egyik oldalán domborúan kiképzett felület, a másikon tagolt profilálás.	8×6,5×5,6 cm	mészkő	2000.7.29.
30.	faragott kőemlék töredéke	Kőemlék profilált részének kisebb töredéke egy sima tagozattal.	m: 6,8 cm sz: 3,9 cm v: 7,5 cm	mészkő	2000.7.30.
31.	faragott kőemlék töredéke	Kőemlék párkányzatának vízszintesen kiugró, négyzetes keresztmetszetű tagozata.	m: 4,5 sz: 6,2 cm v: 4,1 cm	mészkő	2000.7.31.
32.	faragott kőemlék töredéke	Laposabb, enyhén ívelt faragott kőemlék töredéke.	6,4×2,6×5,1 cm	mészkő	2000.7.32.
33.	faragott kőemlék töredéke	Kőemlék profilált részének töredéke egy sima tagozattal, vájattal és egy domború tag töredékével.	6×5,5×3,3 cm	kristályos mészkő	2000.7.33.
34.	faragott kőemlék töredéke	Kőemlék egyik simára faragott oldalának töredéke.	9,5×10,6×7,5 cm	kristályos mészkő	2000.7.34.
35.	faragott kőemlék töredéke	Félkörívben kifaragott, hátulján és oldalain letörött, feltehetően reliefdísz.	6,5×4×5,2 cm	mészkő	2000.7.35.
36.	faragott kőemlék töredéke	Felületén fogasvésővel megmunkált kőemlék töredéke. Felszínén fehéres mészréteg és talán egy faragott betű halvány nyomai ("N" ?)	10×6,8×2 cm	mészkő	2000.7.36.
37.	faragott kőemlék töredéke	Kőemlék egyik oldalának simára dolgozott, egy másik kapcsolódó oldalon profilálás nyomait mutató töredéke.	m: 5,8 cm sz: 12,5 cm v: 10,4 cm	kristályos mészkő	2000.7.37.
38.	faragott kőemlék töredéke	Kőemlék három szomszédos oldalának simára faragott saroktöredéke.	m: 6,7 cm sz: 6,6 cm v: 4,3 cm	mészkő	2000.7.38.
39.	faragott kőemlék töredéke	Faragott kőemlék homorúan ívelődő tag és díszítetlen sima tagozat töredékével. Felülete lyukacsos.	10×16,8×8,5 cm	mészkő	2000.7.39.
40.	beillesztőcsap töredéke	Kisebb kőemlék téglalap keresztmetszetű beillesztőcsapjának töredéke. Oldalai simára faragottak, részben kopottak.	m: 9,2 cm sz: 6,8 cm v: 3,7 cm	mészkő	2000.7.40.
41.	faragott kőemlék töredéke	Kőemlék egyik oldalának nagyjából simára faragott töredéke.	12×8,1×6 cm	mészkő	2000.7.41.
42.	faragott kőemlék töredéke	Egyik oldalán fogasvésővel enyhén domborúra faragott, a többin letört kőemlék, talán lorica töredéke.	m: 3,4 cm sz: 7,9 cm v: 9 cm	mészkő	2000.7.42.

Kat. szám	*Tárgy neve*	*Rövid leírás*	*Mérete*	*Anyaga*	*Lelt. szám*
43.	faragott kőemlék töredéke	Profilált tagozat domborúan kiemelkedő része. Valószínűleg oltárkő párkányzatához, vagy lábazatához tartozott.	m: 10 cm sz: 13 cm v: 6,5 cm	mészkő	2000.7.43.
44.	faragott kőemlék töredéke	Ívelten kiképzett kőemléktöredék. Feltehetően oltárkő volutapárnájának töredéke.	3,5×9,7×8 cm	mészkő	2000.7.44.
45.	faragott kőemlék töredéke	Kőemlék fogasvésővel nagyjából simára faragott felső részének töredéke.	m: 5 cm sz: 14,5 cm v: 9,5 cm	mészkő	2000.7.45.
46.	faragott kőemlék töredéke	Kőemlék két, nagyjából egyenesre ledolgozott szomszédos oldalának saroktöredéke. Felülete kopott.	8×5,5×5,4 cm	mészkő	2000.7.46.
47.	faragott kőemlék töredéke	Kőemlék egyik részének enyhén domborúra kifaragott töredéke.	9,6×7,5×4,5 cm	mészkő	2000.7.47.
48.	faragott kőemlék töredéke	Egyik oldalán domborúra kifaragott, a többin töredékes kőemlék.	9,2×13,5×6,2 cm	mészkő	2000.7.48.
49.	faragott kőemlék töredéke	Eredetileg téglatest formájú kőemlék egyenesre faragott két szomszédos oldalának töredéke.	8×9×10 cm	mészkő	2000.7.49.
50.	faragott kőemlék töredéke	Eredetileg téglatest formájú kőemlék egyenesre faragott három szomszédos oldalának töredéke (oltár abacusának töredéke ?).	m: 7 cm sz: 13,8 cm v: 5,9 cm	mészkő	2000.7.50.
51.	faragott kőemlék töredéke	Kőemlék nagyjából simára ledolgozott két szomszédos oldalának töredéke.	8,5×10,8×13 cm	mészkő	2000.7.51.
52.	faragott kőemlék töredéke	Felső részén domborúra, homlokzati részén egyenesre kiképzett kőemlék töredéke.	5,7×17×11,1 cm	mészkő	2000.7.52.
53.	faragott kőemlék töredéke	Kőemlék felső részének fogasvésővel nagyjából simára faragott töredéke.	14,5×12,5×4,1 cm	mészkő	2000.7.53.
54.	faragott kőemlék töredéke	Kőemlék egyik fogasvésővel nagyjából egyenesre faragott oldalának töredéke.	10,5×5,8×3,5 cm	mészkő	2000.7.54.
55.	faragott kőemlék töredéke	Kőemlék töredéke egyik oldalán simára dolgozott felülettel és hozzákapcsolódó kiugró tagozattal. Felülete kopott.	13,5×7,2×13,4 cm	mészkő	2000.7.55.
56.	faragott kőemlék töredéke	Kőemlék egyik fogasvésővel nagyjából egyenesre faragott oldalának töredéke.	11,5×5,3×5,5 cm	mészkő	2000.7.56.
57.	faragott kőemlék töredéke	Kőemlék egyik fogasvésővel egyenesre faragott oldalának töredéke.	12,8×6,6×3,1 cm	mészkő	2000.7.57.
58.	faragott kőemlék töredéke	Kőemlék egyik egyenesre faragott oldalának töredéke.	10,2×7,8×4,6 cm	mészkő	2000.7.58.
59.	faragott kőemlék töredéke	Kőemlék egyik fogasvésővel egyenesre faragott oldalának töredéke.	12,3×7,8×3 cm	mészkő	2000.7.59.
60.	faragott kőemlék töredéke	Kőemlék egyik fogasvésővel egyenesre faragott oldalának töredéke.	12×9,1×8 cm	mészkő	2000.7.60.
61.	faragott kőemlék töredéke	Kőemlék egyik fogasvésővel egyenesre faragott oldalának töredéke.	11,1×7,4×10 cm	mészkő	2000.7.61.
62.	faragott kőemlék töredéke	Kőemlék két egymással szomszédos, egyenesre faragott oldalának töredéke.	10×5,5×2,4 cm	mészkő	2000.7.62.
63.	faragott kőemlék töredéke	Kőemlék három egymással szomszédos, egyenesre faragott oldalának töredéke.	7×5×9,9 cm	mészkő	2000.7.63.
64.	faragott kőemlék töredéke	Kőemlék egyik fogasvésővel egyenesre faragott oldalának töredéke.	12,9×8,4×2,7 cm	mészkő	2000.7.64.
65.	faragott kőemlék töredéke	Kőemlék egyik fogasvésővel egyenesre faragott oldalának töredéke.	12,6×6×7 cm	mészkő	2000.7.65.
66.	faragott kőemlék töredéke	Kőemlék egyik fogasvésővel egyenesre faragott oldalának töredéke.	9,5×12×6,9 cm	mészkő	2000.7.66.
67.	faragott kőemlék töredéke	Kőemlék egyik fogasvésővel nagyjából egyenesre faragott oldalának töredéke.	5,3×10,4×7,5 cm	mészkő	2000.7.67.
68.	faragott kőemlék töredéke	Kőemlék téglatest formájú részének saroktöredéke.	10,2×11,6×9 cm	mészkő	2000.7.68.
69.	faragott kőemlék töredéke	Kőemlék egyik oldalának enyhén domborúra kifaragott töredéke.	9,6×7,7×5,2 cm	mészkő	2000.7.69.
70.	faragott kőemlék töredéke	Kőemlék egyik fogasvésővel nagyjából egyenesre faragott oldalának töredéke.	11,2×14×10,5 cm	mészkő	2000.7.70.
71.	faragott kőtöredék bekarcolásokkal	Kőemlék egyenesre faragott oldalának töredéke bekarcolt vonalakkal. A bekarcolások két egymásra merőleges vonalból és ezek végeinél ívelt vonalvezetésű kisebb vonásokból állnak.	12,5×11,9×4,9 cm	mészkő	2000.7.71.
72.	faragott kőemlék töredéke	Kőemlék egyik oldalának fogasvésővel egyenesre faragott töredéke.	6,2×4,8×11,2 cm	mészkő	2000.7.72.

Kat. szám	*Tárgy neve*	*Rövid leírás*	*Mérete*	*Anyaga*	*Lelt. szám*
73.	faragott kőemlék töredéke	Kőemlék téglatest alakú részének saroktöredéke.	7,6×8×9 cm	mészkő	2000.7.73.
74.	faragott kőemlék töredéke	Eredetileg téglatest formájú kőemlék, fogasvéssővel egyenesre faragott két szomszédos oldalának töredéke.	8,8×13,3×4,8 cm	mészkő	2000.7.74.
75.	faragott kőemlék töredéke	Kőemlék fogasvéssővel egyenesre faragott egyik oldalának töredéke.	6,3×9×6,7 cm	mészkő	2000.7.75.
76.	faragott kőemlék töredéke	Kőemlék fogasvéssővel egyenesre faragott egyik oldalának töredéke.	10,7×7,8×3,4 cm	mészkő	2000.7.76.
77.	faragott kőemlék töredéke	Kőemlék fogasvéssővel egyenesre faragott egyik oldalának töredéke.	8,2×7,5×3,4 cm	mészkő	2000.7.77.
78.	faragott kőemlék töredéke	Kőemlék fogasvéssővel egyenesre faragott egyik oldalának töredéke.	12,5×7,7×3,3 cm	mészkő	2000.7.78.
79.	faragott kőemlék töredéke	Kőemlék téglatest formájú részének saroktöredéke.	7,5×8×7,5 cm	mészkő	2000.7.79.
80.	faragott kőemlék töredéke	Kőemlék simára faragott egyik oldalának töredéke.	6×9,7×8,8 cm	mészkő	2000.7.80.
81.	faragott kőemlék töredéke	Kisebb, faragott kőemléktöredék, melyen egy kb. 0.5 cm-es, homorú vájat látható.	5,7×6,8×2,6 cm	mészkő	2000.7.81.
82.	faragott kőemlék töredéke	Kőemlék fogasvéssővel egyenesre faragott egyik oldalának töredéke.	13×9,2×3,5 cm	mészkő	2000.7.82.
83.	faragott kőemlék töredéke	Nagyjából háromszög keresztmetszetű, egyik oldalán fogasvéssővel egyenesre faragott kőemléktöredék.	14,5×6×4 cm	mészkő	2000.7.83.
84.	faragott kőemlék töredéke	Kőemlék profilált tagozatának kisebb töredéke. Felülete nagyon kopott, elmosódott, több kisebb nagyobb lyukkal teli.	9×13×5 cm	mészkő	2000.7.84.
85.	faragott kőemlék töredéke	Kőemléktöredék, melynek faragott oldalán mélyebben bevésett vonal figyelhető meg. A többi oldalon töredékes.	7,4×8×9,2 cm	mészkő	2000.7.85.
86.	faragott kőemlék töredéke	Kőemlék tetejének fogasvéssővel egyenesre dolgozott töredéke.	m: 12,8 cm sz: 8,8 cm v: 6,3 cm	mészkő	2000.7.86.
87.	faragott kőemlék töredéke	Profilált párkányzathoz, vagy lábazathoz tartozó homorú tagozat töredéke.	9×13×9,5 cm	mészkő	2000.7.87.
88.	faragott kőemlék töredéke	Kőemléktöredék, egyik oldalán homorúan kiképzett tagozattal.	6,5×7×3,7 cm	mészkő	2000.7.88.
89.	faragott kőemlék töredéke	Kisebb kőemlék beillesztőcsapjának töredéke. A csap fentről lefelé keskenyedik, alja egyenesre dolgozva.	m: 6,2 cm sz: 8 cm v: 4,9 cm	mészkő	2000.7.89.
90.	faragott kőemlék töredéke	Egyik oldalán megmunkált, a többin töredékes kőemlék. A megmunkált oldalon betűnyomok halvány nyomaival ("I" és "V" ?)	m: 11,5 sz: 13,8 cm v: 4,6 cm	mészkő	2000.7.90.
91.	faragott kőemlék töredéke	Kőemlék sarokrészének töredéke, kisebb kiemelkedő tag töredékével.	8,6×10,3×18,4 cm	mészkő	2000.7.91.
92.	akrotérion töredéke	Sírkőhöz tartozó, oromcsúcs akrotérion töredéke. A nagyjából félkörívben lezárt akrotériont mélyen bevésett, kétfelé ágazó palmettamotívum díszíti.	m: 8,5 cm sz: 11,5 cm v: 4,5 cm	mészkő	2000.7.92.
93.	volutatöredék	Kőemlék plasztikusan kidolgozott volutájának töredéke.	m: 11,7 cm sz: 9,5 cm v: 7,5 cm	mészkő	2000.7.93.
94.	kőtál töredéke	Kőtál (kőmozsár) fogójának töredéke a perem és az edényfal kisebb részletével.	m: 6 cm, 12,4×8 cm	mészkő	2000.7.94.

IRODALOMJEGYZÉK

BURGER 1991 — BURGER, A.: Die Skulpturen des Stadtgebietes von Sopianae und des Gebietes zwischen der Drau und der Limesstrecke Lussonium-Altinum. In: CSIR Ung. 7. Bp. 1991.

ERTEL - PALÁGYI - REDŐ 1999 — ERTEL, CH. - PALÁGYI, S. - REDŐ, F.: Die Skulpturen des Stadtgebietes von Salla und Mogetiana sowie des Balaton (-Plattensee-) Oberlandes in den Komitaten Zala und Veszprém. In: CSIR Ung. 8. Bp. 1999.

FARKAS-GABLER 1994 — FARKAS, Z. - GABLER, D.: Die Skulpturen des Stadtgebietes von Scarbantia und der Limesstrecke Ad Flexum-Arrabona. In: CSIR Ung. 2. Bp. 1994.

INTERCISA 1954 — BARKÓCZI L. - ERDÉLYI G. - FERENCZY E. - FÜLEP F. - NEMESKÉRI J. - R. ALFÖLDI M. - SÁGI K.: Intercisa (Dunapentele története a római korban) I-II. ArchHung 33. Bp. 1954

KRÜGER 1972 — KRÜGER, M. L.: Die dekorierten Reliefs des Stadtgebietes von Carnuntum. In: CSIR Ö. I, 4. Wien, 1972.

KUZSINSZKY 1934 — KUZSINSZKY, V.: Aquincum. Ausgrabungen und Funde. Bp. 1934.

NAGY 1971 — NAGY T.: Kőfaragás és szobrászat Aquincumban. BudRég 22 (1971) p. 103-156.

SCHOBER 1923 — SCHOBER, A.: Die Römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien. SÖAI 1923. p.

STEINDENKMÄLER 1971 — BALLA, L. - BUOCZ, T. - KÁDÁR, Z. - MÓCSY, A. - SZENTLÉLEKY, T.: Die römischen Steindenkmäler von Savaria. Bp. 1971.

SZIRMAI 1999 — SZIRMAI, K.: Kaiserzeitliche Porträts in Aquincum. Ausstellungskatalog. Bp. 1999.

ZSIDI 1997 — ZSIDI, P.: Grabummauerungen am nördlichen Rand der Canabae von Aquincum (Budapest III., Ladik-Str.). CommArchHung 1997. p. 109-148.

ZSIDI 1998 — ZSIDI P.: Kutatások az aquincumi polgárváros déli előterében. In: Aquincumi füzetek 4. Bp. 1998. p. 72-78.

ZSIDI 2000 — ZSIDI P.: Budapest, III. ker., Szentendrei út 101-115. In: Aquincumi füzetek 6. Bp. 2000. p. 107-108.

ZSIDI 2001 — ZSIDI, P.: Kutatások az aquincumi polgárváros déli előterében II. In: Aquincumi füzetek 7. Bp. 2001. p. 68-75.

BEWERTUNG DER BEARBEITETEN RÖMISCHEN STEINFRAGMENTE AUS DER FREILEGUNG AUF DEM GEBIET DES EHEMALIGEN BAUUNTERNEHMENS

Während der Freilegung unter Szentendrei Str. 101-115., 3. Bzrk., Budapest von Paula Zsidi sind im Jahre 2000 zahlreiche bearbeitete und nicht bearbeitete Steinfragmente sowie einige *tegulae*, Keramiken und *imbrex* aus der Einfüllung des einen Grubenobjektes (Block A/3, Objekt 5) zum Vorschein gekommen (*Abb. 1/a, b, c*).[1]

Der Fundort liegt 100-130 m südlich von der Zivilstadt entfernt, an der östlichen Seite der ins Legionslager des 2./3. Jahrhunderts führenden Straße. Die seit 1997 geführten Freilegungen haben hier eine dichte Einbauung erwiesen. Die früheste Periode wird von Lehmmauerungen, Pfahlgruben charakterisiert, während im 2. und 4. Jahrhundert ein Friedhof auf dem Gebiet existierte.[2]

Das als Abfallgrube bestimmte, 95×110 cm große, als steiniger Fleck erscheinende Objekt war bienenkorbförmig, seine, vom Erscheinungsniveau gemesste Tiefe war 1 m. Aus seiner Einfüllung sind insgesamt 2170 Stück Steinfragmente erschlossen worden, auf 94 Stück konnten auch kleinere und größere Bearbeitungsspuren beobachtet werden.[3] Steindenkmalfragmente mit Inschrift sind außer eines, aus zwei Buchstaben bestehenden, verschossenen Exemplars und eines ebenfalls verschossenen Fragmentes mit einer Buchstabe nicht ans Tageslicht gekommen.[4]

Das zwei auffallenden Charakteristiken des Steinmaterials ist, dass sie überwiegend aus sehr winzigen Stücken besteht, und dass sie aus verschiedenen Steindenkmäler stammen. Anhand einiger charakteristischer Exemplare ist die Existenz von Grabsteinen, kleineren Rundplastiken, Altarsteinen und von einem Steinmörser mit Sicherheit nachweisbar.
Das Material der Steinfragmente ist auch mannigfaltig; mindestens drei Arten von Kalkstein sind nach ihren verschiedenen Härten, Farben und Strukturen unterscheidbar.

Diese Tatsachen zeigen, dass die Grube nicht mit dem Abfallmaterial eines einzigen, in der Nähe stehenden Steindenkmals gefüllt wurde, sondern sie kann eher mit einer systematischen Planierung oder Terrainregelungstätigkeit auf größerem Gebiet in Zusammenhang gebracht werden.

Wahrscheinlich zu einer kleineren, freistehenden Statue gehörte *der Fragment eines bartigen Kopfes* (*Abb. 2-5*, Kat. Nr. 2).

Obwohl sein Kopf verschossen war, ist es trotzdem sichtbar, dass es sich um ein halb angefertigtes Exemplar handelt. Der Mund wurde nicht der anatomischen Wahrscheinlichkeit nach ausgestaltet, er wurde nur mit einem einzigen – 1,5 cm langen und 0,5 cm breiten – Meißelspur angedeutet. Meißelspuren von gleicher Größe zeigen sich am Treffpunkt des Halses und des Kinns, unter den rechten Ohr, an der rechten Seite des Halsteiles und auf der Stirn sowie auf der linken Seite des Haarkranzes.

Es ist sicher, dass diese Meißelspuren nicht zur Umarbeitung, Umhauung verknüpfbar sind, da sie die früheren Formen und die fertigen Körperteile nicht beschädigten, sondern kommen sie auf solchen Flächen vor, wo die weitere Flächenvertiefung anatomisch begründet ist.

Wir haben keinen Grund für die, aus weiter entfernt liegenden Gebieten stammenden Lieferung des Einfüllmaterials der Grube zu vermuten, die daraus stammenden Steindenkmalfragmente repräsentieren daher die engere Umgebung des Fundortes. Ferner ist es besonders zu vermuten, dass das bartige Statuenfragment in dieser halb bearbeiteten (vielleicht auch verdorbenen) Form auf dem geplanten Ort aufzustellen nicht geeignet schien; aus der Werkstatt des Steinbearbeiters noch nicht auskam.

Anhand der oben geschriebenen ist es begründet, in der Nähe des Grubenobjektes mit dem Existenz einer Steinbearbeitungswerkstatt zu zählen.

Auch die Lage des Fundortes entspricht den allgemeinen topographischen Situationen der Steinbearbeitungswerkstätte, die auch die Stellung in der Zone der aus den Städten führenden Straßen sowie am Rande der Nekropole charakterisiert.

Ebenfalls zur figurellen Verzierung des Grabsteins gehörte *das bekleidete Fragment* (*Abb. 6*, Kat. Nr. 1). Seine Hinten- und Nebenseiten wurden nicht bearbeitet, so funktionierte es auf gar keinen Fall als eine freistehende Statue. Aus seiner Größe und seiner frontalen Einstellung kann man hauptsächlich darauf folgern, dass es sich um das abgehauene Fragment einer, aus dem eingetieften Hauptbildfeld eines Grabsteins stammenden Relieffigur handelt.[5]

Auch das *Akroterionfragment* mit selbstständiger Plastizität und mit Palmenmuster gehörte bestimmt zu einem Grabstein (*Abb.7*, Kat. Nr. 92). Seine symmetrische Verzierung und seine halbmundförmige Form deutet darauf hin, dass es sich auf der Tympanonspitze des Grabsteins, als Mittelakroterion anordnete.

Die freistehenden Spitzen- oder Mittelakroterien waren die beigefügten Zugehöre solcher Grabsteine oder Grabbauten, derer obere Abschluss aus selbstständigem dreieckförmigem Tympanon bestand.
Die solchen, mit freistehendem Spitzenakroterion versehenen Grabsteine oder Grabbauten mit Tympanon kommen in Aquincum ziemlich selten vor. Trotz ihres verstreuten Vorkommens sind mehrere

Exemplare auf die erste Hälfte des 3. Jahrhunderts zu datieren und in der Gruppe der Grabsteine mit "Kranzverzierung" zu finden.[6]

Ebenso ist der im Großen und Ganzen dreieckförmige, mit plastischen Pflanzenmotiven verzierte Fragment als Akroterion definierbar (*Abb. 8*, Kat. Nr. 7.). Auf seinen Seitenteilen zeigen sich weitere, auf Ausarbeitung wartende Bruchflächen, nach denen solche Akroterionausstattung vorzunehmen ist, wo sich der Akroterion aus der Ebene des Steindenkmals nur teilweise aushebt.

Zum freistehenden Element eines Grabdenkmales konnte das, mit plastischer schuppenähnlicher Verzierung versehene, wenig gewölbte, kleine Fragment gehören (*Abb. 9*, obere Ecke, rechts, Kat. Nr. 8.) Anhand seiner Verzierung und Form ist es als das Grabdenkmal krönendes Pinienzapfen, oder als ein Bruchstück aus dem Flügelteil einer geflügelten Figur (Ikarus, Genius, Sphinx) zu definieren.[8]

Der Steinfragment Kat. Nr. 94 ist Teil einer Steinplatte (eines Steinmörsers) (*Abb. 10*, obere Ecke, links). Aus der Platte ist nur das kleinere Fragment der gewölbten Gefäßwand und des Randes sowie die sich hierher anschließende, am Ende gerade gehauene griffartige Ausstattung erhalten geblieben.

Ähnliche Steinmörser tauchen - außerhalb der Siedlungen - auch im Fundmaterial der Villengüter mehrmals auf.[9]

Den weitere Anteil des bearbeiteten Steindenkmalmaterials bilden jene Fragmente, auf denen sich einfache Profilierungen oder grobe Meißelspuren zeigten (*Abb. 11*). Die profilierten Gliederungen gehörten anhand ihrer kleineren Größe wahrscheinlich zu Altaren und Grabsteinen, die Existenz von größeren Architraven und architektonischen Gliederungen ist nicht nachweisbar.

Die Zeitalter der Einfüllung der Grube hat Paula Zsidi mit der Planierung des frühen Friedhofs am Ende des 2., Anfang des 3. Jahrhunderts in Zusammenhang gebracht.

Diese Datierung wird von den einzigen genauer datierbares Steindenkmal unterstützt. Das bartige, halbangefertigte Kopffragment kann anhand seines charakteristischen, länglichen, an Kaiser Marc Aurel erinnnernden Barttrachtes an die zweite Hälfte des 2. Jahrhunderts datiert werden.

Den Geschriebenen kurz zusammengefasst können wir die folgenden feststellen:

Die bearbeiteten Steine waren hinsichtlich ihrer Funktion sehr heterogen; neben den aus Grabsteinen oder Grabbauten stammenden bildhauerischen Verzierungen und kleineren rundplastischen Werken waren auch Fragmente von Altarsteinen und Steinmörsern anwesend. Das bedeutet zugleich, dass bei der Einfüllung der Grube nicht nur mit dem, an die Wende des 2./3. Jahrhunderts datierten Planierungsmaterial der Grabdenkmäler aus dem Friedhof auf dem Gebiet gezählt werden kann.

Anhand der halb bearbeiteten, bartigen Männerkopfes ist während des 2. Jahrhunderts eine Steinbearbeitungswerkstatt in der Nähe des Fundortes zu vermuten.

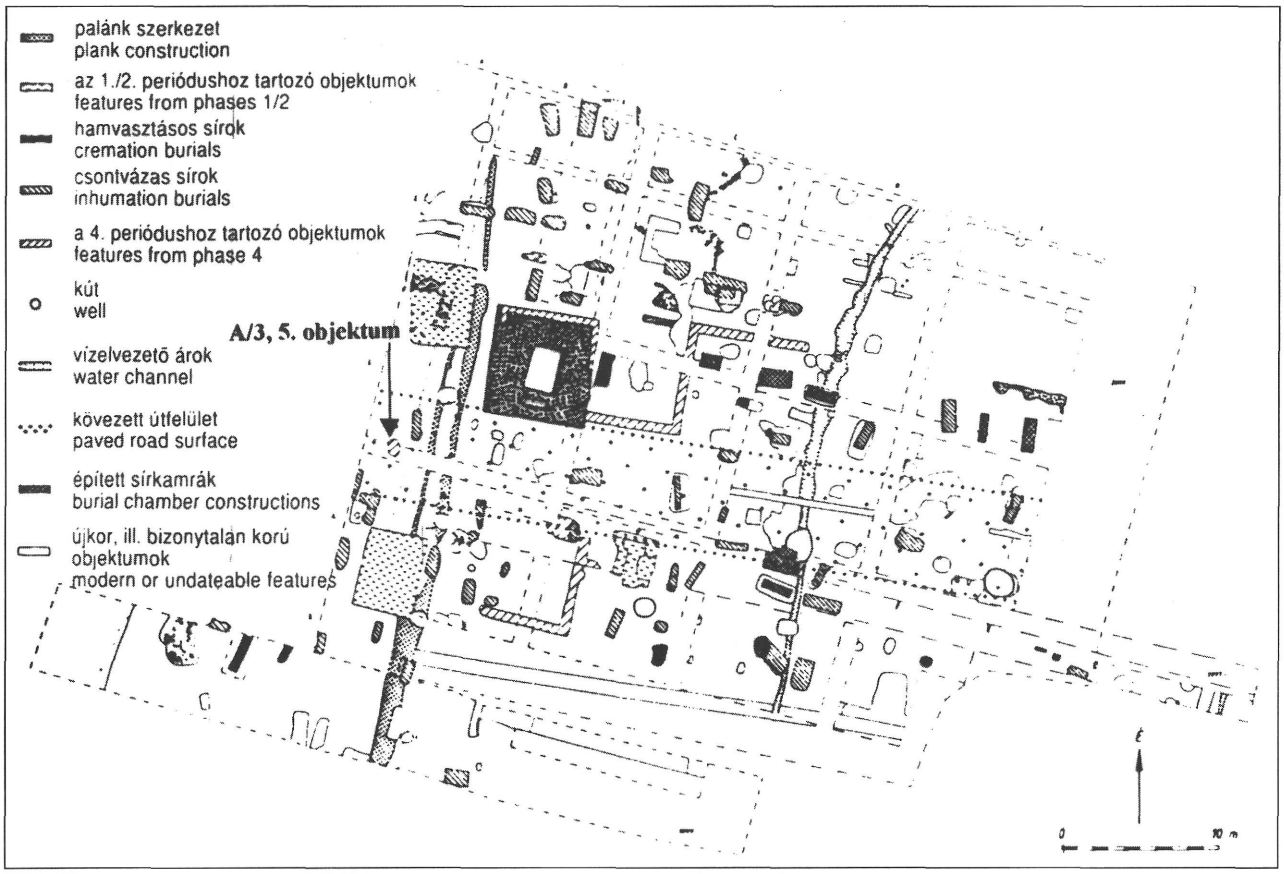

1.a. kép. A feltárás alaprajza

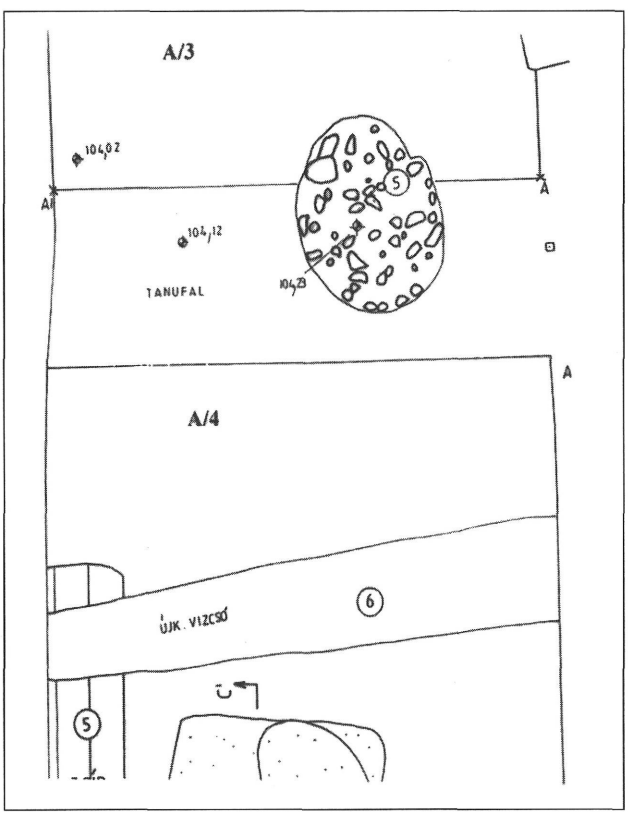

1.b. kép. A szemétgödör felülnézeti rajza

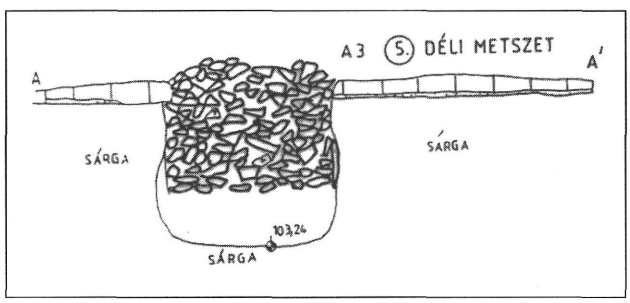

1.c. kép. A szemétgödör metszetrajza

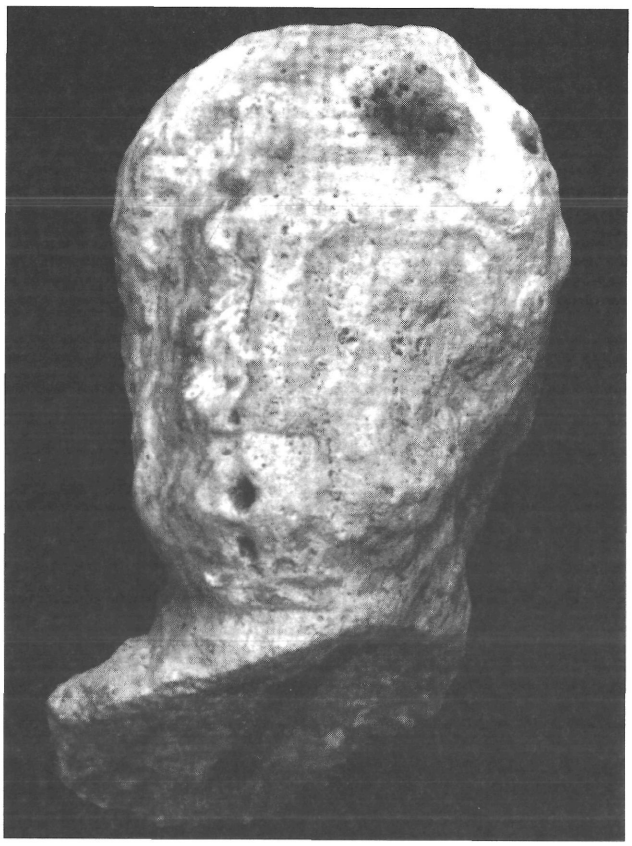

2. kép. Szakállas férfifej töredéke (Ltsz.: 2000.7.2.)

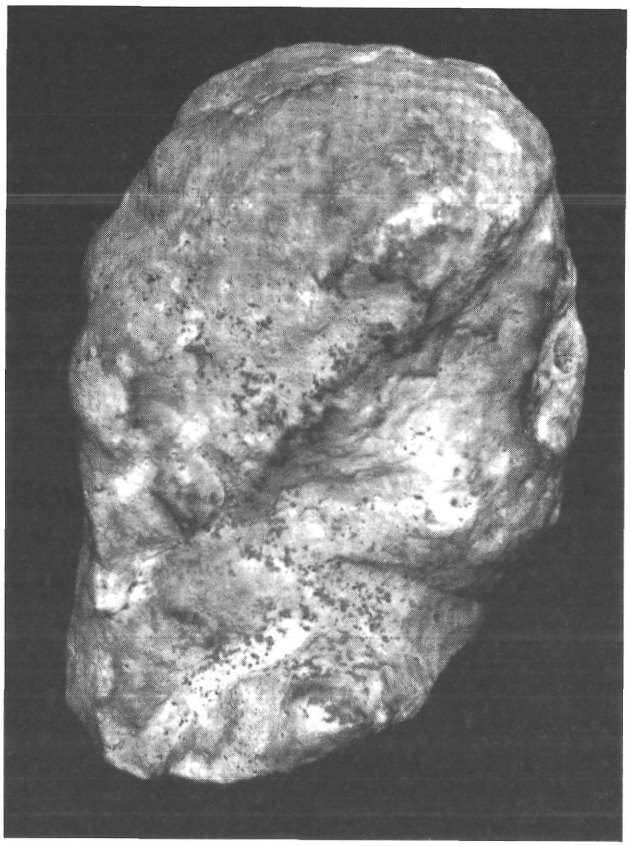

3. kép. Szakállas férfifej töredéke (jobb profil)

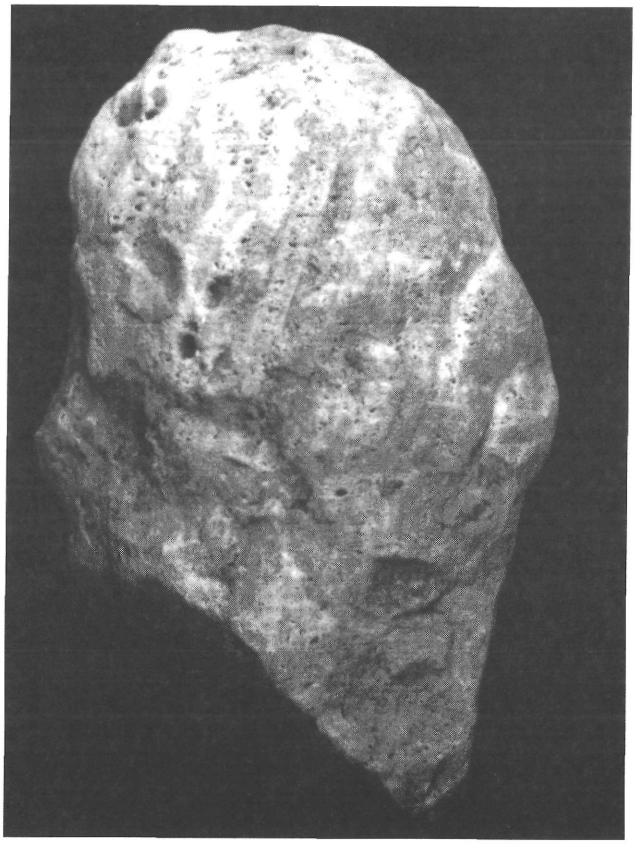

4. kép. Szakállas férfifej töredéke (bal profil)

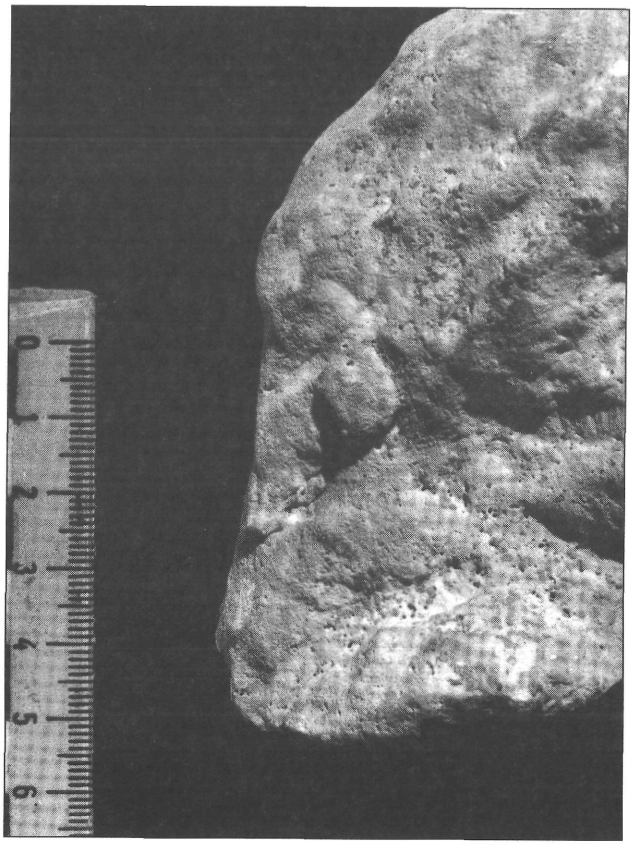

5. kép. Szakállas férfifej töredéke (jobb profil–részletfotó)

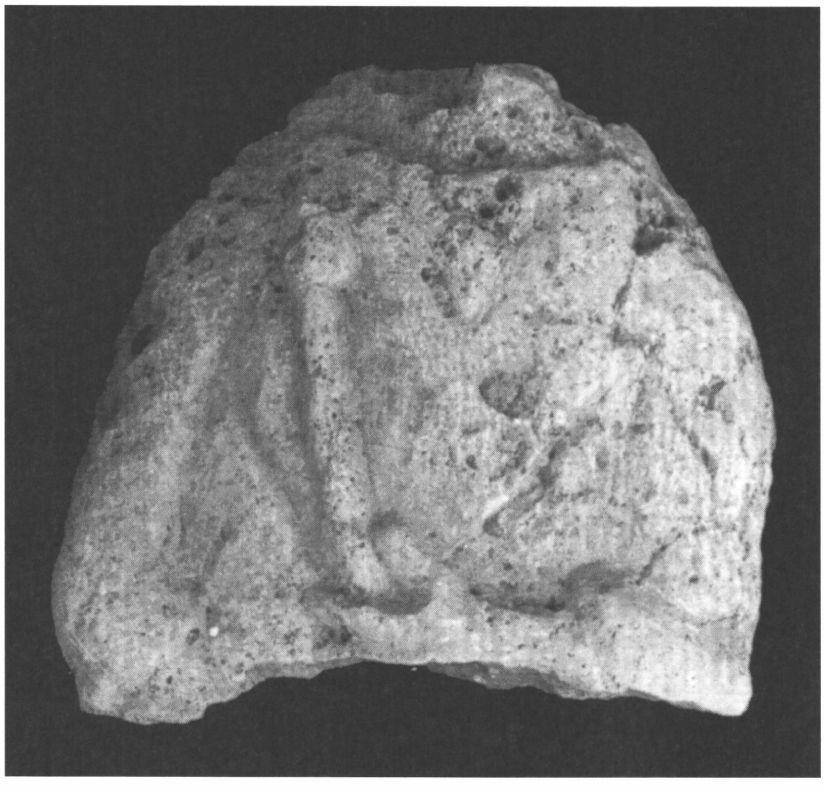

6. kép. Figurális relief töredéke (Ltsz.: 2000.7.1.)

7. kép. Palmettamintás akrotérion töredéke

8. kép. Indadíszes akrotérion töredéke

9. kép. Faragott kőemlékek töredékei

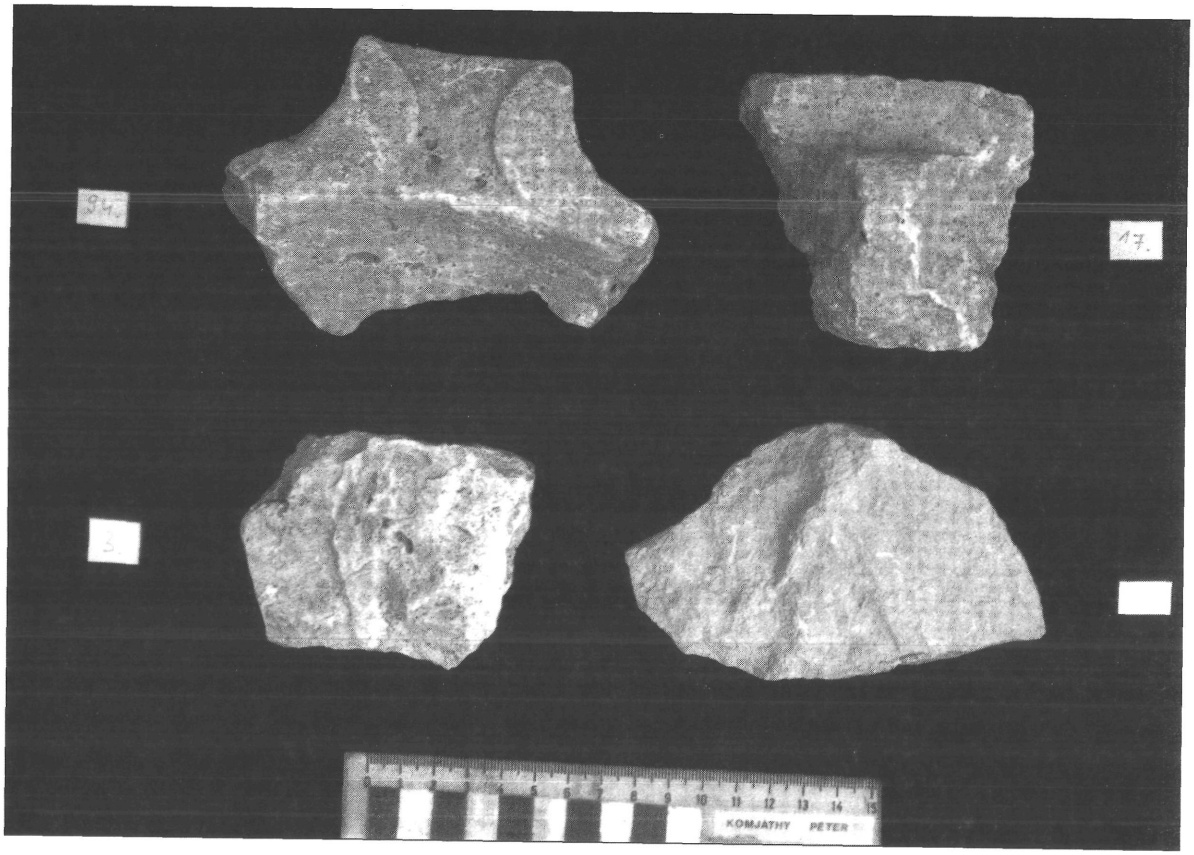

10. kép. Faragott kőemlékek töredékei

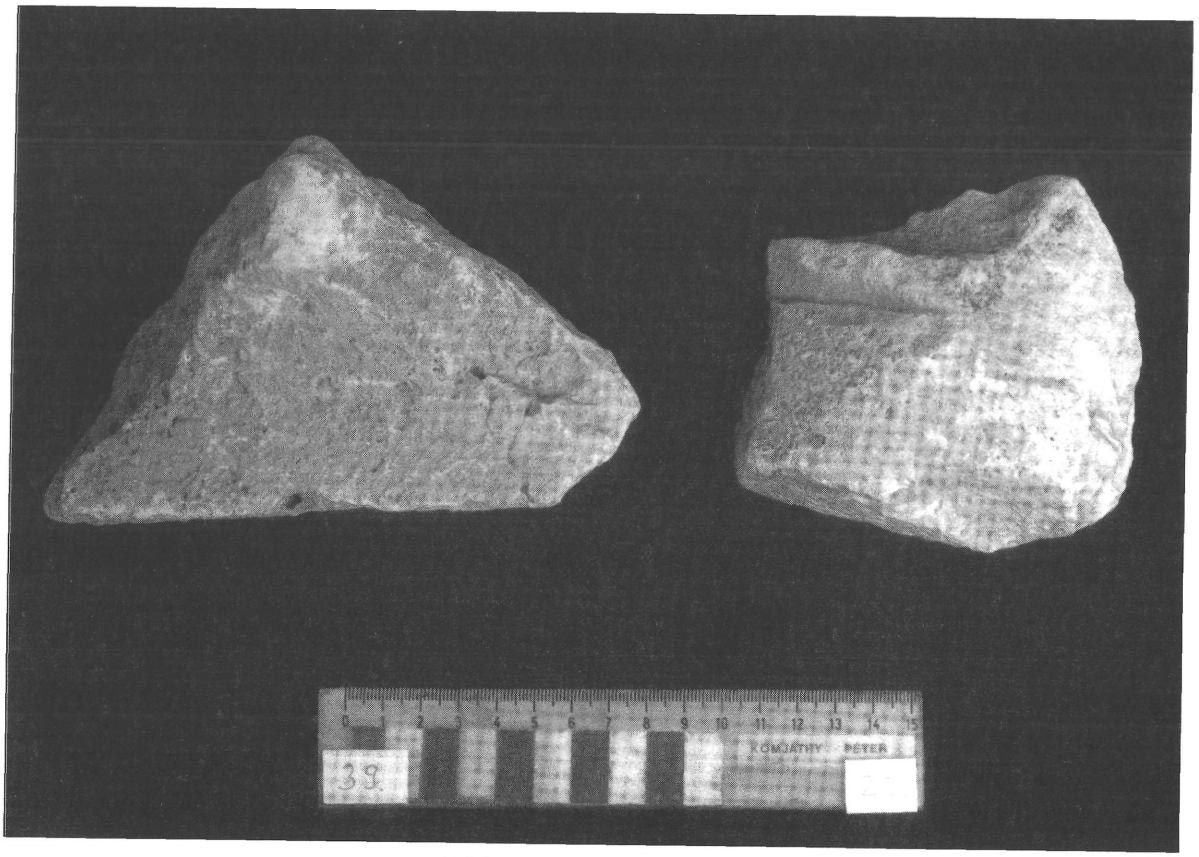

11. kép. Faragott kőemlékek töredékei

BUGÁN ADÉL

TERRAKOTTA ÁBRÁZOLÁSOK AZ AQUINCUMI POLGÁRVÁROS DÉLI ELŐTERÉBŐL

A városszéli temetők gazdag fémmelléklettel temetett sírjait általában már a római korban kirabolták. A fosztogatók már a szertartás folyamán megfigyelhették, hogy milyen értéktárgyak kerültek a sírba és gyakran rövid időn belül, a sír teljes átkutatása nélkül kilopták azokat. A csontvázak és a rablási gödrök helyzetéből látszik, hogy a fosztogatás módja mindig hasonló: a fejnél gödröt ástak, a nyakat, a karokat előre húzták és leszedték az ékszereket.[1] Az ásatáson legfeljebb kevés aranymorzsalék, fogra erősített aranylemezke,[2] szétszórt bronztárgyak tanúsítják, hogy a sírban jómódú személy feküdt. A polgárváros déli kapujától mintegy 250–300 méternyi távolságra, az egykori főútvonal – a mai III. ker. Szentendrei út 101–115. sz. – keleti szélénél feltárt temetőben a legtöbb sír bolygatott állapotban került elő. A fosztogatást követően a mélyedésekbe a földdel együtt városi szemét, kerámiatöredékek, állatcsontok töltődtek vissza. Az egykori talajfelszín magasságában nyesett felületen gyakran előbb tűntek fel a gödrök szerves anyaggal keveredett földjének korong alakú foltjai, mint a hoszzúkás sírfoltok, amiknek a körvonalai csak mélyebben voltak láthatóak. A gödrökben talált hulladékok közül két terrakottatöredéket mutatunk be. Tanulmányozásuknak két célja van: egyfelől a két lelet meghatározásával némi ismeretet akarunk szerezni azok felhasználásáról, másfelől pedig megpróbáljuk felmérni a körülményeket, amelyek között ilyen tipusú tárgyak készültek.

Az egyik töredékben életnagyságú arc jobb oldalának erőteljes vonásait, egy agyagmaszk maradványát[3] ismerhetjük fel. Lelőkörülményei pontosan meghatározhatóak. Egy nyugat-keleti irányú tájolással földbe helyezett, a temető többi sírjánál mélyebben fekvő szarkofág nyugati végénél ásták a sírrablók azt a gödröt, amibe egy tereprendezés során (ld. e kötetben, *Zsidi Paula:* 4. periódus) a maszk két összeilleszthető töredéke egyéb polgárvárosi hulladékkal – állatcsontokkal, tetőcserepekkel, helyben készült konyhaedények, terra sigillata tálak maradványaival – együtt belekerült. A terra sigillaták többségükben rheinzaberni műhelyek termékei voltak[4] és a markomann háborúkat követő időszakra datálhatóak. Bizonyosnak látszik, hogy az egész gödör egyszerre vagy egészen rövid idő alatt töltődött be, mivel a gödörben talált kerámiák közül soknak a töredékei összeilleszthetőek, függetlenül attól, hogy magasabban vagy mélyebben feküdtek. Emiatt nem tulajdonítunk jelentőséget a két egymáshoz illő maszktöredék pontos elhelyezkedésének sem *(1. kép).*

Anyaga viszonylag puha, porózus, a nedves talajban megkopott, a magas vasoxidtartalmú agyag, belül halványvörösre, kívül inkább sötétbarnás színűre égett ki, minősége a helyben készült kerámiákéhoz hasonló[5], valószínűleg az Óbudán bányászható „kiscelli agyagból" gyúrták. A maszkot részben negatívval, részben valamilyen éles szerszámmal mintázták. A belső felület emberi arc domborulataihoz idomul, az arc középső részéhez érő részen vízszintes, oldalt pedig függőleges faragásnyomokat figyelhetünk meg. A jobb oldali járomcsont alsó széléhez illeszkedik a függesztőlyuk, aminek egy része kitörött. A külső, domborított felületen torzított, durva vonásokat ábrázoltak. A töredék fölső szélén széles, kúpalakú orrnyílás alsó íve ismerhető föl, alul pedig negatív formával préselt vastag, sima felületű fölsőajak és egymástól távol kifaragott fogak látszanak. Mivel a töredékek erősen megkoptak, nem dönthetjük el egyértelműen, vajon a római korabeli színházi maszkokhoz

[1] Egy reneszánsz korabeli firenzei sírrablás hasonló körülményeiről ld. G. BOCCACCIO, *Decameron.* Második nap. Ötödik novella.

[2] A temetőnek egy kirablott, kőlapokkal bélelt sírjában (Budapest, Szentendrei út 101-115. 8. sír) nem maradt más nemesfém csak egy metszőfogra erősített aranylemez. - A fog megerősítésének, díszítésének szokásáról *M. T. CICERO, De legibus* II. 60. fejezetében ír. A Tizenkét Táblás Törvényeknek azon szakaszát említi, amely tiltja ugyan, hogy a római polgárok arany sírmelléklettel temetkezzenek, viszont kiemelte azt a részt is, amely megengedte hogy a „fogak aranykötéseit" meghagyják (Qua in lege quom esset „neve aurum additio... At cui auro dentes iuncti escunt, ast im cum illo sepeliet uretve se fraude esto".). – Úgy tűnik, hogy a szájban hagyott nemesfém leszedésére a sírrablók sem vetemedtek.

[3] Gysz. R2308, lh. : Budapest, Szentendrei út 101–115. 5 sír. Magassága: 7, 5 cm, szélessége: 9 cm, v.: 1, 7 cm.

[4] Az egyik domborműves díszítményű töredéken Comitialis névbélyegét olvashatjuk (RICKEN 1948. Tf. 256.) Comitialis C típusú névbélyeg). (Comitialis árujának pontosabb datálásáról az aquincumi legiotáborban ld. GABLER 1991. 139.) Más töredékeken ugyancsak rheinzaberni műhelyek pecsétlőit figyelhetjük meg. Mivel a Rajna vidéki gyártmányú sigillaták importja a markomann háborúkat követő évtizedekben kezdődött, a gödör betöltődését sem datáljuk az Antoninusok uralkodásánál korábbra.

[5] Az óbudai kiscelli szürke, zsíros és és sárga, sovány agyagrétegeinek egyenlő arányú keverékéből, iszapolás nélkül, magas (960 C körüli) hőfokon, huzamosabb ideig (kb. 8 órán keresztül) égetett edények válnak ilyen árnyalatúvá (egy helybéli fazekas tanúsága szerint).

hasonlóan megmintázták-e az alsó ajkat és az állat, s az alsó törésfelület később tompult símára, avagy talán valóban elhagyták az arc többi részének megmintázását, s ezért a töredékek alsó szélét a maszk alsó peremének tekintsük *(2. kép, 3. kép)*.

A többi pannoniai lelőhelyű maszkkal összevetve méginkább kitűnnek a lelet egyedi tulajdonságai. Ismeretes egy épen megmaradt, hasonló méretű, körülbelül életnagyságú terrakotta maszk az Aquincumi Múzeum Gyűjteményéből,[6] felhasználásának módját és célját nem ismerjük. Komikus színpadi jellemet ábrázol ugyan, mégsem hihetjük, hogy színházi maszk, hiszen a felülete áttöretlen. Töredékünkön szélesre tátott szájat mintáztak, fentebb orrnyílást képeztek ki, oldalról pedig felfüggesztésre alkalmas lyukat fúrtak[7]. Eme tulajdonságok arra utalnak, hogy ezt a maszkot fejre erősítve használták, s az arcfelületet olyanképpen fedte le, hogy használója közben akár huzamosabb időn keresztül lélegezni, hallhatóan beszélni vagy énekelni tudott alatta.

Pannonia területéről, valószínűleg Intercisaból származik egy másik ép agyagmaszk.[8] Ezen függesztőlyukakat és nyílásokat is formáztak, mégsem sorolhatjuk a fejre erősíthető maszkok közé, hiszen nem illeszkedik emberi archoz. A külleme életnagyságú, színházban használatos maszkokéra emlékeztet ugyan, de nem ábrázol konkrét színpadi jellemet, csupán vidám hangulatot, derültséget fejez ki. Az összeszűkülő szemhéjak és a nevetésre húzott ajkak magát a humort, a komédia műfaját idézik fel a szemlélőben. Az arc kerek, felülete csaknem szabályos félgömb alakú, az életnagyságúnál 2-3 centiméterrel rövidebb, a szemöldökök és az orr magasan kiemelkednek, az orrnyílásokat pedig csupán mély bekarcolások jelzik. A fölső vonások jóval erőteljesebbek, mint az orr alattiak, az áll a normálisnál hosszabb és laposabb. A maszk szélén edényperemhez hasonló, lapos karimát tapinthatunk, ami vízszintes felülethez idomul. A függesztőlyukak elrendezése és az ábrázolásmód is arra vallanak, hogy ezt a maszkot falra vagy más lapos épületelemre, emberi szem szintjénél magasabbra függesztették és a készítője az arcfelület torzításával ennek megfelelő optikai hatást kívánt elérni. A tárgyat olyan hellénisztikus stílusú faldíszítménynek tekinthetjük, amilyeneket agyagból, kőből mintázva vagy festve a római korban is gyakran ábrázoltak.

Az aquincumi töredékek valamilyen jelmez tartozékainak látszanak. A megjelenített alak lehetett pantomimszerűen előadott vallási szertartásnak[9] vagy színpadi játéknak a szereplője. A nyílások kiképzése miatt leginkább azt feltételezzük, hogy ez a maszk akusztikus előadásmódhoz alkalmazható színpadi játék kelléke volt, az arc megmaradt részleteből komikus karakter vonásaira ismerünk. A római kori színészek általában nem használtak maszkot, csupán a hagyományosan Italiában művelt szatirikus hangulatú játékoknak, a *fabula Atellana*knak a szereplői. Az *Atellana*-előadás helyszíne lehetett bármilyen forgalmas térség, ahol palánkból készült színpadot építhettek,[10] esetleg nagyobb magánház vagy fogadó helyisége. A színjáték verses szövegei között gyakoriak voltak az aktuális témájú rögtönzések. Főszereplőik állandósult karakterek voltak. Épen megmaradt maszkjaikat Italiából és a Rajna vidékéről ismerjük. Az Atellana-játékok szereplői közül a foghíjas, buta ábrázatú, fecsegős természetű, komikus jellemű vénségnek, *Pappus*nak maszkjaival stiláris kapcsolatot sejthetünk.[11]

A maszktöredékek mellett Aquincumban zajló színházi tevékenységre utalhat még egy feliratos kőemlék, amely a Víziváros területén került elő.[12] A követ bizonyos színházi egyesületnek (*collegium scaenicorum*nak)

[6] A maszk a „gázgyári" fazekasműhely területén került elő. Ltsz.: 50625. KUZSINSZKY 1932. 310-14. 318. ábra. KUZSINSZKY 1934. Abb. 106.; NAGY 1942. II. 560. Augusta Raurica - Aquincum. Das Leben in zwei römischen Provinzstadten (Basel 1997) a címlapon és Abb. 83.

[7] A maszkokat általában hat-nyolc ponton rögzítették az archoz : a homlok széleinél, a járomcsontok alatt, az orrlyukakon és a nagyra tátott száj sarkainál fűzték át a fonalat (ld. a 11. jegyzetben felsorolt szakirodalomban). Leletünkön a jobb oldali középső függesztőpont maradt meg.

[8] Ltsz. MNM 10. 1938. A műtárgy Dunapenteléről származik, ajándékként került a Múzeum tulajdonába. Belső átmérője 5-6 cm-rel rövidebb egy emberi arcnál. ld. INTERCISA II. 91-92., Kat. Lampen 132, Abb. 51, Tf. XXXV. 3. A növényi girlandok közé illesztett, komikus stílusú maszkok olyan díszítmények voltak, amilyeneket hagyományosan a hellénisztikus kor óta ábrázoltak - a motivum eredetéről és fejlődéséről a római korig ld. WEBSTER 1961. - A maszk megmintázójára valószínűleg nem a helyben előadott színjátékok jelmezei, hanem más maszkos faldíszítmények hatottak. Hasonló, festett agyagmaszkok ábrázolásai láthatóak egy Brigetioban feltárt ház mennyezetfreskóján - ld. BÍRÓ E. , A brigetói falfestmény. ArchÉrt 120 (1993) 38.; *Uő.* Falfestmények Brigetio canabaejából. ActaArch Brig I. 1, 119, 123.

[9] M. KOKOLAKIS: Pantomimus and the Treatise „peri orkhéseós" (Athens 1959) A misztériumokból kifejlődött pantomimusról (fabula saltata-ról) és a játékokról, korabeli írott forrásokról legutóbbi szakirodalom J. FUGMANN, 1988. 21-23.

[10] *SUETONIUS*, Nero XI, 2.

[11] A töredékek közül hiányzanak a karakter azonosításához szükséges vonások darabjai. A fogazat hiányossága és a vastag ajak formája miatt következtetünk arra, hogy a maszk öreg korú személyt ábrázolt. A Polluxtól fennmaradt leírás alapján ROBERT 1911. 19-22. - jellemezte a Pappus alakoknak azt a tipusát, amelynek vonásai a maszkon megmaradtakra emlékeztet. A töredékek összevethetőek még más épen maradt római kori maszkokkal, ld. BIEBER 1920. 174. Nos. 184-185 pl. 108, 1-2; BIEBER 1961. 247-248. figs. 819-824.; NICOLL 1931. 70. Figs 66-67; FUGMANN 1988. 20, Abb. 34.

[12] CIL III. 3423. BRELICH, Laureae Aquicenses, 119, 124. I. NAGY 1942. 560.

a tagja (*monitora*, súgója, felügyelője ?) vésette. Mivel a feliratból kitűnik, hogy a környéken létezett színházi egyesület, tevékenységüket méltán valamiféle színjátékok előadásával határozhatjuk meg. A lelőhelyen mindezidáig nem találjuk maradványát olyan városias jellegű térségnek, amiről sejthetnénk, hogy a római korban akár csak alkalmi jellegű előadásoknak adott volna otthont.[13] Valószínű, hogy a kő eredetileg a megtalálás helyszínétől északra, sűrűbben beépített helyen állt és másodlagos felhasználás céljából hozták ide.

Pannonia területéről, Sisciából származik még egy sírkő, aminek a felirata arról tanúskodik, hogy az elhúnyt a foglalkozása szerint színházi rendező (*magister mimariorum*) volt. Bizonyosnak tűnik, hogy az aquincumiakhoz hasonló, arcra erősíthető maszktöredékek a provincia területén több helyről kerültek elő. Összegyűjtésükkel, nyilvántartásukkal, elemzésükkel és a ránkmaradt maszkos ábrázolások, feliratos vagy irodalmi emlékek összevetésével akár valamivel többet ismerhetnénk meg Pannonnia szellemi életének abból a szférájából, amely korabeli a polgári lakosság gondolkodásmódját tükrözi.

A polgárváros déli kapujától néhány méterrel távolabb fekvő sír kirablásához ásott gödör betöltődésében feküdt egy másik terrakottatöredék, ami feltűnően nagy orrú férfi arcát ábrázolja.[14] Szembetűnő, hogy az arc vonásai a valóságosnál erőteljesebbek, valamilyen emberi jellemet karikíroznak. A fej öntőmintával készült, belül üreges. Az agyag a külső felületen narancsvörösre, belül szürkésre égett. Csupán a bal szem belső sarka, az orr, erősen kidomborodó arccsont, a száj és a csapott áll maradtak meg. Bizonyosnak látszik, hogy az öntőminta készítéséhez felhasznált fejet - patricafigurát - finom műgonddal, a részletek alapos kidolgozásával faragták, de az agyagfelület a másolat készítése során már megtompult. Első pillantásra, oldalnézetben a száj körül húzódó árkolások másféle vonásokat mutatnak, mint alaposabb megfigyelést követően: előbb az arcot csupaszra borotváltnak, az ajkakat széleseknek és duzzadtaknak látjuk. Úgy tűnik, mintha a terrakottafigurával valamilyen komikus színpadi szereplőt örökítettek volna meg, viszont a részletek megfigyelésével másféle vonások bontakoznak ki. A fölső ajak széleinek tűnő vonalakat követve még a megkopott felületen is észrevehetjük, hogy azok mélyen az állig lehúzódnak, ezek lelógó harcsabajusz körvonalai. Lentebb az ajak alsó peremének tűnő vonal a bajusz függőleges ívéhez mintha egy rövid kecskeszakáll fölső széleként csatlakozna. Eképpen szemlélve másféle, szatírszerű arcot látunk. A magasan kidomborodó részek a megmintázás során kissé megsérültek. Az állon, a szakáll végénél és az orrhegyen finom, vízszintes karcolások, utólagos javító simítások figyelhetőek meg. Nem valószínű, hogy ezek a vonások pontosan ugyanolyanok maradtak, mint amilyenek az eredeti mintán voltak. Az orrlyukakat is utólag, két egyenes vonallal, közvetlenül a fejre karcolta be a mester. A bal szemnek csak a belső sarka maradt meg, de ennek szögéből látszik, hogy a szemek szélesre nyíltak. Mivel a fej többi része hiányzik, nem tudhatjuk, hogy az elülső és a hátulsó részt két, kagylószerűen egymásra fektetett negatív formával mintázta-e meg a mester vagy a tarkót forma nélkül, puszta pengével faragta ki[15] *(4. kép, 5. kép)*.

Hasonló méretű terrakotta férfiarcot préselhettek abból az öntőmintából, amit a szőnyi Kurucdombon, a római kori Brigetio egyik fazekastelepének helyén találtak.[16] A két fej ábrázolásának stiláris rokonságát nem tekinthetjük csupán a vonások véletlenszerűen kialakult egyezésének. Nagy Lajos a negatív mintán kétfelől lelógó bajuszt, kecskeszakállat és homlokon összefogott hajtincset - ugynevezett *nodus*t - figyelt meg. A jellegzetes hajviselet felismerése révén elkülönítette és jellemezte a germánok kisplasztikai ábrázolásainak egy csoportját és ezt a mintát is a csoport példányai között említette.[17] Germán fejeket kiváltképpen bronzból mintáztak, közöttük pedig egy alcsoportot alkotnak azok az öntvények, amikhez a nyaknál hengeres vagy sokszögű hasáb alakú köpű csatlakozik, oldalán rögzítéshez átütött szeglyukkal. A fémtárgyak mérete és ábrázolásmódja éppen úgy hasonlít a brigetioi öntömintáéhoz, mint az aquincumi töredékünkhöz, valószínűnek látszik, hogy a fazekasok ezekről a bronzokról készítettek agyagmásolatokat. A bronztárgyakhoz nyilvánvalóan nyelet erősítettek, talán ütő-védekező szerszámok lehettek. A tömör, kisebb fokoséhoz hasonló súlyú fejeken három hegyes tüskét alkot a kecskeszakáll, a nagyra formázott orr és a nodus összefogásának helye. Az ábrázolások sajátos humorának tekinthetjük a homlok közepén összefogott nodusnak, néhol az orrnak és a szakállnak phallossá torzítását és a germán arctipus szatírszerű megjelenítését.[18]

A bronzöntvények datálásának és lokalizálásának kérdésében az eszközöknek csupán a stilisztikai vizsgálatára hagyatkozhatunk, mivel a lelőkörülményeket

[13] A Víziváros beépítettségéről a legutóbb megjelent szakirodalom: KÉRDŐ 1995. 399-404; KOVÁCS 1999. 278-295.

[14] Gysz. R2309, lh: Budapest, Szentendrei út 101-115. 6. sír Magassága: 4 cm, szélessége: 3, 8 cm v.: 3-4 mm.

[15] A fej belső felületének szürke színe utal arra, hogy ez a rész az égetés során nem oxidálódott. A redukciós hatás azért alakulhatott ki, mert itt az agyagot a kemencébe áramló levegő nem érte. Ennek oka az lehetett, hogy a szoborfej üreges volt és a nyak szűk csatornája maradt az üreg nyílása, amin keresztül a levegő alig cserélődött. Csupán emiatt feltételezzük, hogy a tarkót is megmintázták.

[16] NAGY 1942. II. 244. 20. kép 1-2.

[17] NAGY 1942. 240-259.

[18] Ilyen típusú tárgynak tekintjük a visegrádi lelőhelyű szatírszerű-

nem ismerjük pontosan. Nagy Lajos a germánokról kialakított komikus stílus történelmi szituációját a germán háborúkat követő évtizedek körülményei között, abban az időszakban ismerte fel, amikor a germánok beépültek a Római Birodalom társadalmába. Úgy tűnik, hogy a Duna-vidéki limes környékén az etnikum idegenszerű tulajdonságai a köztudatban humorosan is megfogalmazódtak és ennek következményeként a germánábrázolásnak ez a módja iparművészeti toposszá vált. Az eredeti figurákról bizonyosan több öntőmintát és szerszámvéget másoltak. A Magyar Nemzeti Múzeum Római Gyűjteményében találunk olyan hüvelyhez csatlakozó bronz fejet, amilyennel az aquincumi terrakotta öntőmintáját is elkészíthették. A kicsúcsosodó részek ezen erősen megkoptak *(6. kép)*. A két tárgyon ábrázolt arcvonások éppen csak a szakállnál és az orrnál különböznek, az eltérést magyarázhatjuk azzal, hogy a nyers agyag puhasága miatt a horgasabb orrot és a szakállat nem lehetett megmintázni, mert ezeket a részeket a negatívból nem emelhette ki a fazekas sérülés nélkül. A helyi lakosság körében, a 2–3. század fordulóján olyannyira elterjedhetett a köztudatban a germánábrázolásnak ez a fajtája, hogy arra megtorzult és némiképpen megtompult vonásokkal is ráismertek. Az agyagfejet a bronzokhoz hasonlóan, esetleg puszta dísztárgyként használhatták.

A lelőkörülmények arra vallanak, hogy a két temetkezés, a sírrablások és a polgárvárosi szemét betöltődése között nem sok idő telt el. A terrakotta fej és a maszk hasonló hangulatot ébresztettek a szemlélőben. Egyazon városnak és valószínűleg egyazon korszaknak az emlékei. Olyan időszak kezdetét élhette ekkoriban a határmenti polgárváros, amelyben a Birodalom hadereje és alkalmanként talán még a polgárság is folyamatosan védekezésre szorult a barbár betörések ellen, miközben a császári propaganda mindenki előtt a győzelmeknek és a magas rangokkal járó hatalom, vagyon elnyerhetőségének a képzetét keltette. A hivatalos viselkedésforma és a valóságos léthelyzet különbözőségének felmérése teremti meg az emberben azt a lelkiállapotot, amelynek természetes kifejeződése az irónia, a humor. Ezt a hangulatot nem reprezentatív képzőművészeti alkotásokon, nem a történetíróknál és nem a feliratokon találjuk, hanem a polgári köznép számára készített apró tárgyakon és olyan irodalmi műfajokban, amelyeket a hivatalos közegek nem ellenőriztek. Ilyen lehetett az olcsón előadható *Atellana* játék és ilyenek voltak azok a művek, amiket az ironikus hangulatok zsörtölődő nagymestere, a samosatai Lukianos írt.[19] A kirablott sírok gödreibe sodródott terrakották ennek a hangulatnak lehetnek a véletlenül ránk maradt, apró, Duna-vidéki tárgyi hagyatékai.

en ábrázolt bronzfejet is. Ltsz. Mátyás király Múzeum 76. 9. 1. A fejhez csatlakozó hüvelyben fanyél maradványa is megfigyelhető volt. ld. SOPRONI 1990. 43–52. Hasonló bronztárgyat őriznek a Metropolitan Museumban, noha azt komédiaszínész fejének ábrázolásaként tartják nyilván ld. BIEBER 1939. 553.

[19] Lukianosról és koráról legutóbb SZILÁGYI 1974. 714–798. – kísérőtanulmány.

IRODALOMJEGYZÉK

BIEBER 1920 — BIEBER, M.: Die Denkmäler zum Theaterwesen im Alterum. Berlin, 1920.

BIEBER 1939 — BIEBER, M.: The History of the Greek and Roman Theater. Princeton, 1939.

BIEBER 1961 — BIEBER, M.: The History of the Greek and Roman Theater. Princeton – New Jersey, 1961.

FUGMANN 1988 — FUGMANN, J.: Römisches Theater in de Provinz. Stuttgart, 1988.

GABLER 1991 — GABLER D.: Terra sigillaták. A tribunus laticlativusok háza az aquincumi 2-3. századi legiotáborban. BudRég 28 (1991) p. 135-140.

INTERCISA II. — ALFÖLDI M. R., BARKÓCZI L., FITZ J., PÓCZI K. SZ., RADNÓTI A., SALAMON Á., SÁGI K., SZILÁGYI J., VÁGÓ E. B.: Intercisa II. (Dunapentele) Geschichte der Stadt in der Römertzeit. ArchHung 36 (1957).

KÉRDŐ 1995 — KÉRDŐ K.: Zur Frage der Lokalisierung des Auxiliarkastells von Víziváros (Wasserstadt). RFS 1995. p. 399–404.

KOVÁCS 1999 — KOVÁCS P.: Civitas Eraviscorum. Antaeus 24 (1999) p. 278–295.

KUZSINSZKY 1932 — KUZSINSZKY B.: A gázgyári római fazekastelep Aquincumban. BudRég 11 (1932) p.

KUZSINSZKY 1934 — KUZSINSZKY V.: Ausgrabungen und Funde. Bp., 1934.

NAGY 1942 — NAGY L.: Budapest története. Bp., 1942.

NICOLL 1931 — NICOLL, J.: Masks, Mimes and Miracles. Studies in the Popular Theatre. London, 1931.

RICKEN 1948 — RICKEN, H.: Die Bilderschüsseln der römischer Töpfer von Rhenzabern. Speyer, Hist. Mus., 1948.

ROBERT 1911 — ROBERT, C.: Die Masken der neueren attischen Komoedie. Halle, 1911.

SOPRONI 1990 — SOPRONI S.: Satyr-Silen Bronzekopf mit Meistername aus Visegrád. FolArch 41 (1990) p. 43–52.

SZILÁGYI 1974 — SZILÁGYI J. GY.: Lukianos összes művei II. Bp., 1974. p. 717-796.

WEBSTER 1961 — WEBSTER, T. B. L.: Monuments Illustrating New Comedy. London, 1961.

TERRACOTTAS FROM THE SOUTHER FOREFRONT OF THE AQUINCUM CIVIL TOWN

Two terra-cotta fragments representing human faces have come to light recently approximately 250-300 metres away from the South Gate of the Aquincum civil town. Both finds have derived from the reaccretion material of a pit once dug for robbing that grave. The upheaped finds in the robbed graves of the cemetery date to the decades following the Marcomann War (see above 'The 4-the Period' by Paula Zsidi). One of the finds is a mask fragment on which clearly can be recognised the upper lip, the incomplete teeth, the opening for the nostrils and a hole for suspension. As we know today the mask might be worn as a stage property in the meantime of the *Fabula Atellana* game.

Unfortunately very few monument prove the fact that dramatic scenes were played in the territory of Pannonia. We have now only two pieces of stone with inscriptions on them which bear witness to this kind of activity in those days. One of them was found in the area of Aquincum (CIL III. 3423), the other one in Siscia (CIL III. 3980). According to the inscriptions found on the Aquincum stone, a theatrical prompter erected it, the second one was the gravestone of a stage director. The vestiges found during excavations are generally in such a fragmentery state that their outlines can only be perceived by great difficulty. That is why finding requisites similar to the mask fragments mentioned, demand extraordinary attention.

The importance of the other clay artifact shows itself in that it belongs to the representations of another type of miniature plastic-art activity spread all along the Danube-region. Its characteristics are the elongated face, the goatee, the robust, emphasised nose and a phallos-like form ('nodus') placed just above the forehead. It was Lajos Nagy (Nagy 1942, 240-259) who first recognised in this type of face the peculiar features of German ethnic and the nodus itself as a caricaturing depiction of the alien-looking hair-style of the German, that is a lock of hair held together above the forehead like this way. He was convinced that there have been made similar bronze figures in the period following the Germanic wars and these were also modelled from clay afterwards.

Not only were the overwhelming majority of fragmented clay objects tiny in size and dilapidated but they were superficial mocks and cheap pottery products as well. Their only significance is that they were made on the impact of well-known quality works of art of those days.

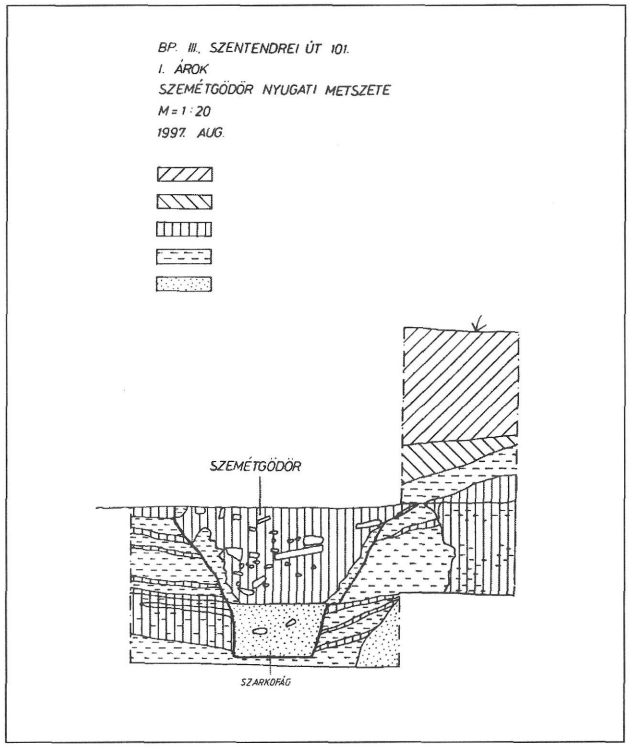

1. kép A rablási gödör és a föltört fedelű szarkofág metszetrajza.

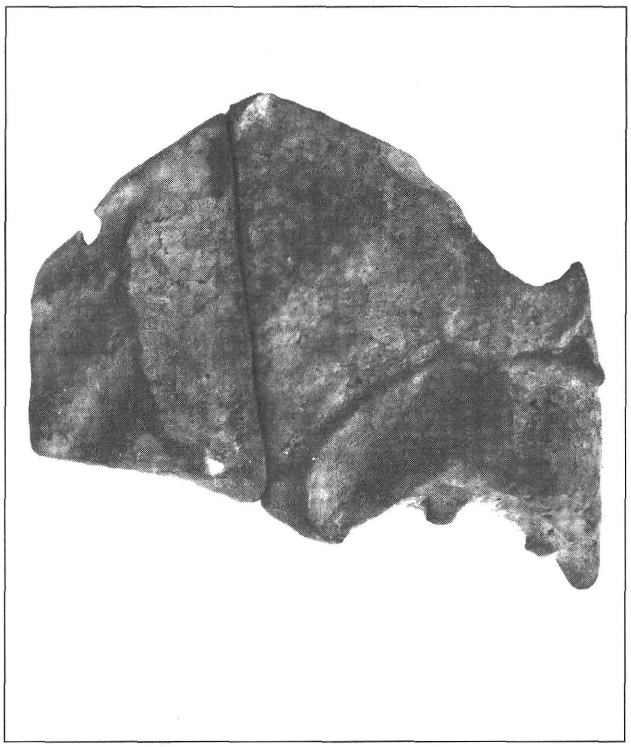

2. kép. A maszktöredék külső felülete

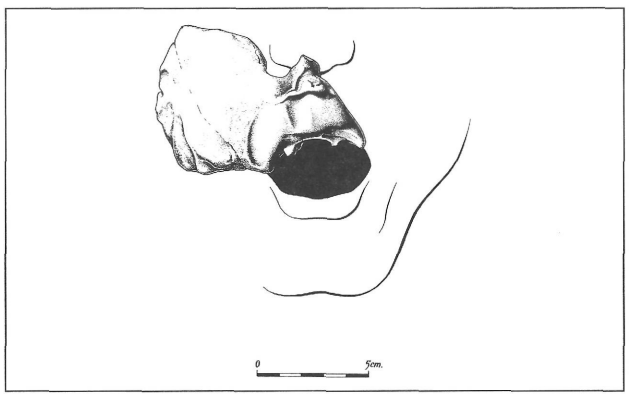

3. kép. A maszkról készült rajz, emberi arc kontúrjával

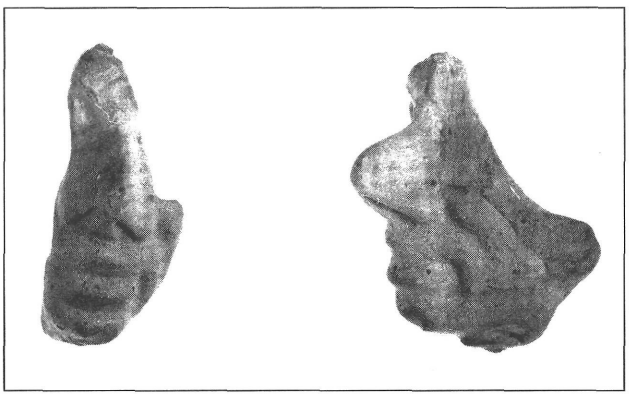

4. kép. A terrakotta fej töredéke szemből és oldalnézetből

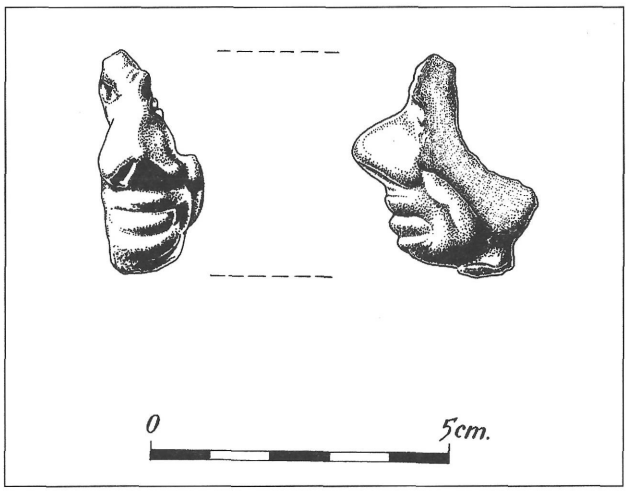

5. kép. A fej rajza szemből és oldalnézetből

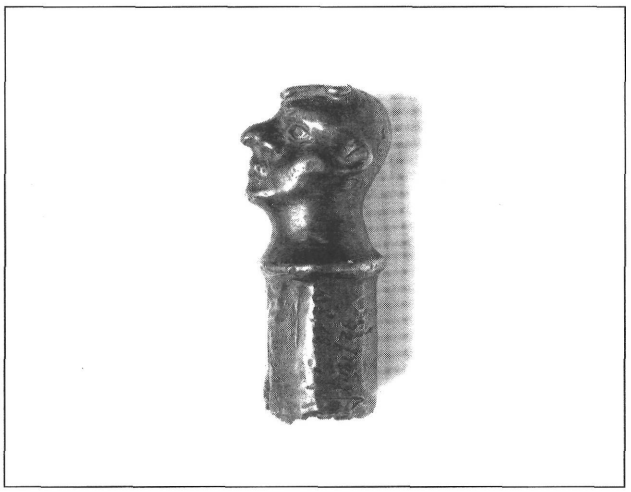

6. kép. A Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött bronzfej

CHRISTINE ERTEL

BESTANDTEILE VON RÖMISCHEN GRABBAUTEN IM AQUINCUM-MUSEUM. KLEINFORMATIGE SÄULENARCHITEKTUREN, DACHAUFSÄTZE UND SKULPTURENAUSSTATTUNG

1. SÄULENSCHMUCK
1.1. Kapitelle
1.1.1. Korinthische Säulenkapitelle
1.1.2. Vierblattkapitelle
1.1.3. Tuskanische Kapitelle
1.2. Säulenbasen
1.2.1. Attische Basen
1.2.2. Vereinfachte Basisprofile
1.3. Säulenschäfte
1.3.1. Kannelierte Schaftfragmente
1.3.2. Glatte Schaftfragmente

2. DACHAUFSÄTZE VON GRABBAUTEN
2.1. Aufsätze mit Kapitellen
2.2. Aufsätze mit Pinienzapfen

3. SKULPTURENAUSSTATTUNG (OHNE PORTRÄTSTATUEN)
3.1. Rundplastische Dachaufsätze oder Akrotere
3.1.1. Büsten
3.1.2. Trauernder Genius
3.1.3. Attis
3.1.4. Medea
3.1.5. Ikarus
3.1.6. Sphinx
3.1.7. Vogel
3.1.8. Delphin
3.1.9. Stier

3.2 Freistehende Skulpturen - Grablöwen

Die vorliegende Zusammenstellung soll die vorausgegangenen Arbeiten "Konstruktive Bauteile von römischen Grabbauten im Aquincum-Museum"[1] und "Spolien aus der Mauer des spätrömischen Legionslagers von Aquincum - Fragmente von Grabaltären ohne Inschrift im Aquincum-Museum"[2] ergänzen. Im Rahmen dieser drei Publikationen wurden alle zugänglichen und bekannten Fragmente von römischer Sepulchralarchitektur und die nicht von der Epigraphik betreuten sepulchralen Steindenkmäler des Aquincum-Museums in einer systematischen Übersicht vorgelegt.[3] Dieses Material soll in weiterer Folge die Grundlage eines CSIR-Bandes zur Sepulchralarchitektur darstellen. Während der erste Beitrag zu einem großen Teil auf bereits alt publizierte Denkmäler, der zweite auf das Fundmaterial einer jüngeren Ausgrabung zugreifen konnte, beschäftigt sich der dritte Teil überwiegend mit unpubliziertem, uninventarisiertem Material ohne bekannten Fundort. Zumindest eine zeitliche Aussage geht jedoch aus dem Aufbewahrungsort der Stücke hervor. Der größte Teil des Südflügels des großen Lapidariums am Ostrand des Ruinengartens, das neben dem öffentlich zugänglichen Teil auch einen geschlossenen Abschnitt für die kleinformatigen und noch nicht systematisch aufgestellten Stücke besitzt, wurde von der Inventarisierung des Jahres 1973 nicht mehr erfaßt. Die meisten Objekte stammen demnach aus jüngeren Ausgrabungen, die nach 1973 unternommen wurden. Dies trifft auch für die Fragmente zu, die im sog. Holzhaus, einem weiteren kleinen Depot, untergebracht sind. Da die meisten Stücke nicht beschriftet und in keinem erkennbaren Fundzusammenhang gelagert sind, entziehen sich neben dem Fundort auch bestehende Erstpublikationsrechte der Ausgräber unserer Kenntnis. Sollten die Recherchen der Kolleginnen[4] in dieser Hinsicht zu keinem oder einem falschen Ergebnis gekommen sein, ersuchen wir um Nachsicht. Die Neuinventarisierung des Materials ist derzeit im Gang; auch ein neues Steindepot soll eingerichtet werden.

Die zu Säulenarchitekturen zu rechnenden Fragmente bedürfen einer eigenen Vorbemerkung. Sie sind der Sepulchralarchitektur nicht ohne weiteres aufgrund der Ikonographie zuzuschreiben und aufgrund

[1] ERTEL 1999b.

[2] ERTEL 2001.

[3] Das von der Österreichischen Nationalbank und der Aktion Österreich-Ungarn finanzierte Projekt findet hiermit seinen Abschluß. Den fördernden Institutionen und den Projektleitern E. Pochmarski und D. Gabler sei für ihre Bemühungen herzlich gedankt. Hervorzuheben ist die vorzügliche Zusammenarbeit mit den Kollegen des Aquincum-Museums, für die ich ebenfalls herzlich danke.

[4] Hierfür danke ich besonders M. Németh und K. Szirmai.

der beschriebenen Umstände diesem Bereich auch nicht über ihren Fundort zuzuordnen. Da diese Stücke nicht anders zu fassen sind, wurden Kapitelle, Säulen und Basen unter einem Durchmesser von 30 cm aufgrund ihrer Dimension ausgewählt. Diese Obergrenze wurde eher zu hoch als zu niedrig angesetzt, um mit Sicherheit alle kleinformatigen Bauwerke zu erfassen. Die Zugehörigkeit dieser Stücke zu Grabbauten ist nicht beweisbar. Die Existenz von Votivädiculen wie im Rheinland[5] ließ sich in Aquincum bisher nicht feststellen; dies muß aber nicht heißen, daß es solche Denkmäler sicher nicht gab. Wie ein rekonstruiertes Ensemble in der Zivilstadt von Aquincum[6] zeigt, können kleinformatige Säulen auch zu Peristylhöfen und Portiken mit Brüstungen gehören. Häuser mit Peristylhöfen waren in Aquincum allerdings nicht sehr häufig, und für öffentliche Portiken sind größere Säulen anzunehmen. Die meisten Grabungen der letzten Jahrzehnte fanden als Notgrabungen im Legionslager und den in immer größerem Umfang als Neubaugebiet erschlossenen Canabae statt. Vor allem dort ergaben sich häufige Kontakte zu den Gräberfeldern, sodaß ein Teil des fraglichen Fundmaterials - die Hälfte oder zwei Drittel davon - dem sepulchralen Bereich zuzuordnen sein dürfte. Die Reihenfolge der Katalogteile sortiert die Stücke nach ihrem Erhaltungszustand und nach der Reichhaltigkeit der Informationen, die über sie bekannt sind.

1. SÄULENSCHMUCK

1.1 KAPITELLE

1.1.1 KORINTHISCHE SÄULENKAPITELLE

1.1.1.1 KLEINES KORINTHISCHES KAPITELL

FO: Aquincum, frühchristliche Basilika auf dem Gelände der Gasfabrik.[7]

AO: Aquincum-Museum, Ausstellung, Inv.Nr. 53684. H: 15.

Das Stück besitzt einen eng geschlossenen Kranz von Vollblättern mit breiten Mittelrippen. Der Blattkranz ist konkav eingezogen. Über ihm wachsen Kelchblätter und Voluten auf, deren Überfälle abgebrochen sind. Das kleine Stück wurde einem zweibogigen Fenster zugeschrieben.

NAGY 1940. 250 ff. Taf. 41,2; NAGY 1942. 767.

Außer Katalog als Vergleichsbeispiel:

1.1.1. KLEINES -KAPITELL

FO: Óbuda.

AO: Aquincum-Museum, Ausstellung, Inv.Nr. 31970. u. D: 10,8; H: 12.

Das Stück weicht völlig vom antiken Formenkanon ab. Die Säule wird von einem Schnurband abgeschlossen, auf das ein gegenläufiges Schnurband folgt. Das gleiche Ornament bedeckt die halbe Höhe des Kalathos. Nun folgt eine Reihe diagonal gestellter Blätter. Ein weiteres, wieder gegenläufiges Schnurband umfaßt den Kalathosrand und schließt das Kapitell ab.

NAGY 1940. 250 ff. Taf. 41, 3; NAGY 1942. 768.; ÓKERESZTÉNY EMLÉKEK Kat.Nr. 2, 17, 19, Abb. 9.

Die frühchristliche Basilika lag östlich der Zivilstadt von Aquincum und war von Gräbern umgeben. Ein sepulchraler Zusammenhang liegt für das Kapitell 1.1.1.1 daher vor. Das zweite, in der Sonderausstellung des Aquincum-Museums gezeigte Stück 1.1.1 stammt aus Óbuda und kann daher nicht zu der frühchristlichen Basilika auf dem Gelände der Gasfabrik gehört haben. L. Nagy hielt lediglich eine Verwendung beider Kapitelle im Rahmen von zweibogigen Fenstern mit Mittelsäulchen für denkbar. Wahrscheinlich ist dieses Stück schon ins Mittelalter zu verweisen, da es von den Formen der im folgenden vorgestellten Kapitelle grundlegend abweicht. Auch für das Stück 1.1.1.1 bekräftigt nicht einmal die dem Aufsatz von L. Nagy beigegebene Rekonstruktionszeichnung die vermutete Verwendung, da die Fenster einteilig ohne Zwischensäulchen dargestellt sind.[8] Doppelfenster mit Mittelsäulchen sind für die spätrömische Architektur Pannoniens nicht zu belegen. Die Ruinen der frühchristlichen Kirchen waren nicht einmal annähernd bis in Fensterhöhe erhalten; auch andere Beweise sind nicht beizubringen. Für keine einzige spätantike Kirche des Alpenraums wurden Doppelfensterchen mit Zwischensäulchen belegt oder vermutet.[9] Gerade in dem oft nur spärlich mit Fundmaterial und archäologischer Dokumentation versorgten Bereich der frühchristlichen Denkmäler herrschte früher umfangreiches Wunschdenken vor. In jüngster Zeit wurde z. B. ein ansehnlicher Teil der frühchristlichen Kirchen des österreichischen Limesgebietes in die weltliche Sphäre zurückversetzt.[10]

1.1.1.2 VOLLBLATTKAPITELL MIT SÄULENSTUMPF

AO: geschlossenes Lapidarium Süd.

u. D: 18,5; AbakusB: 28; KapitellH: 35; SäulenD: 18,5; GesamtH: 43.

[5] z. B. NOELKE 1990. 96 ff.

[6] KUZSINSZKY 1889. 130, Abb. 27; KUZSINSZKY 1934. 51; Das römische Budapest 124. Taf. 10; ZSIDI In: OUT OF ROME 139.

[7] FO: Fundort; AO: Aufbewahrungsort; B: Breite, H: Höhe, L: Länge, T: Tiefe, u. D: unterer Durchmesser

[8] NAGY 1940. Abb. 1 Grundriß. Abb. 2. Rekonstruktion nach J. Csemegi = ÓKERESZTÉNY EMLÉKEK. Abb. 13 (irrtümlich Gy. Hajnóczi zugeschrieben).

[9] GLASER 1997b 25.

[10] PILLINGER-ERTEL 1996.

Das Stück ist bis auf eine Abakusecke vollständig erhalten und verfügt über einen kurzen Säulenstumpf. Das Kapitell besitzt zwei Kränze mit schmalen, aber schwerfälligen Blättern, die teigig und unklar in den Konturen bleiben. Die Kelchzone ist überhöht, aber die breiten, von einer Mittelrippe unterteilten Kelchblätter fallen erst im oberen Bereich über. Hohe dünne Stiele rollen sich über einem leeren Bereich zu kleinen lockeren Ringen ein. Zwischen den Voluten und den überfallenden Kelchblättern sitzen knopfartige Schmuckmotive. Der Kalathosrand wird von einem Schnurband eingenommen, ein einfacher Abakusknauf sitzt in der Mittelachse. Die Kranzblätter werden von einem schmalen Ring umfaßt, an den der breitere Schaftring der Säule anschließt.

1.1.1.3 VOLLBLATTKAPITELL
FO: Petőfi S.-u. 2, 1932, "Contra-Aquincum".
AO: Lapidarium Süd.
u. D: 17, AbakusB: 26; H: 28.

Wie 1.1.1.2, der untere Blattkranz ist teilweise abgeschlagen. Rezente Mörtelreste.
NAGY 1946, 27, Abb. 27; GOSZTONYI 1941, Nr. 17; KISS 1987, Nr. XV. 89, 37, Taf. 11.5, 61.2.

Die Kapitelle 1.1.1.2 und 1.1.1.3 gehörten sicher zu einem Bauwerk. Während das Stück 1.1.1.3 beim Abriß eines neuzeitlichen Wohnhauses im Bereich des Brückenkastells "Contra-Aquincum" bzw. Contra Tautantum[11] zum Vorschein kam, fehlt die Fundortangabe für das zweite gleiche Stück besonders schmerzlich. Das Kapitell 1.1.1.3 wird derzeit in der Sonderausstellung des Aquincum-Museums über frühchristliche Denkmäler gezeigt, im Katalog aber zu Recht nicht erwähnt, da kein erkennbarer Zusammenhang mit dem Memorialbau des heiligen Bischofs Gellért, dem Vorgängerbau der heutigen Innerstädtischen Pfarrkirche von Pest[12] besteht. Die Errichtung des Kastells Contra Tautantum in diokletianischer Zeit[13] ergibt für das sekundär verwendete Material einen Terminus ante quem, nach dem es kaum nach der Mitte des 3. Jhs. entstanden sein kann. Das kleine Kapitell unterscheidet sich allerdings von dem typischen Spolienmaterial, weil es sich als Baumaterial nicht besonders eignete.

1.1.1.4 VOLLBLATTKAPITELL
AO: geschlossenes Lapidarium Süd.
u. D: 19, AbakusB: 25; KapitellH: 31; SäulenD: 19; SäulenH: 25; GesamtH: 43.

Das vollständig erhaltene Vollblattkapitell verfügt über zwei Blattkränze. Die breiten Blätter werden von kräftigen erhabenen Rippen unterteilt, die zu schwerfälligen Überfällen führen. Die hinter dem mittleren Hochblatt ansetzenden, bis knapp unterhalb der Abakusplatte geschlossenen Kelchblätter nehmen die Kelchzone ein und fallen unterhalb der Abakusecken über. Helices und Voluten fehlen. An der Abakusplatte sitzt ein eckiger Knauf. Das Kapitell wird von einem kräftigen Schaftring und einem Reifenprofil von der Säule abgesetzt. Der Säulenstumpf ist breit kanneliert, rechteckige Füllungen schließen die vertikalen Kanneluren unterhalb des Kapitells ab.

1.1.1.5 VOLLBLATTKAPITELL
AO: geschlossenes Lapidarium Süd.
u. D: 19, AbakusB: max. 30; KapitellH: 31.

Das Kapitell verfügt über zwei Kränze von schlanken Vollbättern ohne Blattrippen, die mit einem verdickten spitzen Überfall enden. Ein Teil der Kelchzone und die Abakusplatte sind abgebrochen, aber der Ansatz von breiten, glatten Kelchblättern ist noch erkennbar. Die lockere Reihung der plastisch ausgeführten Blätter bewirkt einen ansprechenden Gesamteindruck.

1.1.1.6 VOLLBLATTKAPITELL
AO: geschlossenes Lapidarium Süd.
u. D: 23, AbakusB: 32; KapitellH: 30.

Das Kapitell besitzt eine Reihe von dünnen, eng am Kalathos anliegenden Vollblättern mit knappen Überfällen. Anstelle der Hochblätter erscheint der polygonal gekantete Kalathos. Die aus breiten, nur durch den abgetreppten Rand gekennzeichneten Caules entspringen die breiten Kelchblätter, die sich nicht vom Kalathos lösen. Die mittleren Kelchblätter rollen sich zu dicken runden Schnecken ein, die Überfälle der äußeren Kelchblätter, die Abakusplatte und ein runder Abakusknauf sind abgestoßen. Das Stück ist gut ausgewogen.

1.1.1.7 VOLLBLATTKAPITELL
AO: Holzhaus.
u. D: 18; AbakusB: 23; H: 20.

Das kleine, völlig normgetreue Stück ist fein ausgearbeitet. Die dünnen Vollblätter der beiden Kränze werden von schmalen Blattrippen unterteilt. Der untere Blattkranz ist bis auf die Überfälle abgebrochen. Die Caulesstämmchen tragen eine feine schräge Kannelur. Die Kelchzone ist durch einen leichten Rücksprung abgesetzt. Die hoch aufwachsenden Kelchblätter fallen über, hinter ihnen werden die Volutenpaare sichtbar, die sich zu Schnecken einrollen. Die dünne Abakusplatte trägt einen kleinen Knauf.

[11] MRÁV 1996. 11 FF.
[12] ÓKERESZTÉNY EMLÉKEK.
[13] NAGY 1946. 101 f.

1.1.1.8 VOLLBLATTKAPITELL MIT SÄULENSTUMPF
AO: geschlossenes Lapidarium Süd, aus Holzhaus.
u. D: 25, AbakusB: 38; KapitellH: 33; GesamtH: 54.

Das Kapitell besaß eine Reihe von Vollblättern mit bandartigen Blattrippen, die plastisch überfallen. Die Kelchzone ist stark bestoßen. Der Fuß des Kapitells wird von einem Ring umspannt, der Säulenstumpf beginnt mit einem Schaftring. Das Stück weist Merkmale guter Durchformung auf.

1.1.1.9 FRAGMENT EINES AKANTHUSKAPITELLS
AO: geschlossenes Lapidarium Süd, aus Holzhaus.
u. D: 20; H: 14.

Vier Blätter vom unteren Kranz eines Akanthuskapitells sind erhalten. Der Blattkörper ist fein in kleine Blättchen und Blattrippen aufgeteilt. Wie der eine erhaltene Blattüberfall zeigt, fielen die Blätter weit über.

1.1.1.10 FRAGMENT EINES VOLLBLATTKAPITELLS
AO: geschlossenes Lapidarium Süd, aus Holzhaus.
u. D: 20; H: 15.

Das Kapitell besaß zwei Reihen von locker verteilten, dünnen Vollblättern, deren Überfälle abgebrochen sind. Die hintere Hälfte des Stückes, Kelchzone und Fuß fehlen. In der unteren Bruchfläche ist noch ein Rest des Dübelloches zu erkennen.

1.1.1.11 FRAGMENT EINES VOLLBLATTKAPITELLS MIT SÄULENSCHAFT
AO: Holzhaus.
u. D: 15,5; H: 12,5.

Die von feinen Blattrippen geteilten Kranzblätter des Stückes sind erhalten, die über einem Schaftring ansetzen. Dieser wird von einem achsgebundenen Perlstab verziert, bei dem je zwei Perlen auf ein Blatt entfallen. Die Zwischenglieder bezeichnen die Blattrippen der Kranz- bzw. Hochblätter. Von dem anspruchsvollen Stück sind mehrere Fragmente erhalten.

Für klein dimensionierte Kapitelle gelten die gleichen Qualitätskriterien wie für größere Stücke: Klarheit im Aufbau, glaubwürdiger Ausdruck ihrer statischen Funktion am Bau. Die immerhin sechs korinthischen Formen der Gruppe 1.1.1 mit zwei Blattkränzen zeigen, daß mit der Verkleinerung des Maßstabs nicht automatisch eine Vereinfachung und Reduktion des Apparats verbunden war. Nur ein fragmentarisches Akanthuskapitell findet sich in dieser Gruppe; dieser Typ ist allerdings auch unter den größeren Stücken weniger häufig vertreten als Vollblattkapitelle.[14] Sehr lebendig wirkt der Blattschmuck von Beispiel 1.1.1.5. Die häufig flach, steif und linear zerschnitten wirkenden Vollblätter konnten in geringfügig anderer Ausführung durchaus ansprechend und dekorativ sein. 1.1.1.6, 1.1.1.7 und 1.1.1.11 zeigen flach am Kalathos anliegende Blätter, mit denen keineswegs immer eine geringere Ausführungsqualität verbunden ist. Ganz im Gegenteil stellt das Kapitell 1.1.1.7 das am feinsten ausgearbeitete Stück der Gruppe dar. Während der Aufnahme der Stücke aus dem Holzhaus war es aus Platz- und Zeitgründen nicht möglich, zusammengehörige Stücke zusammenzusuchen. Es wäre denkbar, daß 1.1.1.7 und die Fragmente 1.1.1.11 zu einem oder mehreren zusammengehörenden Kapitellen gehörten. Die Vollständigkeit der korinthischen Normalform und die perfekte Ausführung ermöglicht für dieses Stück einen Datierungsansatz ins 2. Jh. Eine ähnliche Entstehungszeit dürfte für die Kapitelle 1.1.1.5 und 1.1.1.9 zutreffen, die eine bei den anderen Stücken fehlende plastische Bewegung zeigen.

Bei den Beispielen 1.1.1.2, 1.1.1.3, 1.1.1.4 und 1.1.1.6, die noch über eine unbeschädigte Kelchzone verfügen, erkennt man die auch von größeren Kapitellen jüngerer Zeitstellung bekannten hoch hinaufgezogenen Kelchblätter und schwachen Volutenkringel. Die Blätter sind dick und teigig, aber auch die Elemente der Kelchzone lösen sich nur schwerfällig vom Kalathos. Das Schnurband am Kalathosrand der beiden vom selben Bau stammenden Stücke 1.1.1.2 und 1.1.1.3 taucht an anderen Kapitellen häufig auch als Rand der Caulesknoten auf und scheint in dieser Funktion das gesamte Kapitell zu umwinden.[15] Schnurbänder und andere spiralige und sich einrollende Ornamente kamen in Aquincum häufiger zum Einsatz als in Carnuntum.[16] Dieses Merkmal legt eine Datierung frühestens in die 1. Hälfte des 3. Jhs. nahe.[17] Die hoch hinaufgezogenen, steifen Kelchblätter der Beispiele 1.1.1.1, 1.1.1.2, 1.1.1.3, 1.1.1.4 und 1.1.1.6 würden eine noch spätere Entstehungszeit ab der Mitte des 3. Jhs. zulassen.[18] Dieses Phänomen ist ein Anzeichen für die langsame Bedeutungsänderung der Kapitellteile und ihres Zusammenhalts. Für die Urform des korinthischen Kapitells war wie bei jedem komplizierten Baudetail das Entstehen von Leerzonen undenkbar. In späterer Zeit entfielen einzelne Glieder und die Grundform des Kalathos beherrschte die Komposition. Bei der Datierung der Stücke ist auch die Laufzeit des Bautyps der Grabädicula zu beachten. Wie bereits früher bemerkt,[19] herrschten dem Anschein nach im fortgeschrittenen 3. und im 4. Jh.

[14] ERTEL 1991. 55 ff. 88 ff. 105. Plan 1.

[15] SZIRMAI-ALTMANN 1976. 234; KISS 1987. Nr. XV.13. 32. Taf. 52.4; ERTEL 1991. 58. Taf. 44 (Aquincum A).

[16] ERTEL 1991, 102 f. 106.

[17] ERTEL 1991, 58. 162 f. Plan 1.

[18] ERTEL 1991. 93 ff. 106.

[19] ERTEL 1999a Z. B. 14. Nr. 92, Abb. 10. Taf. IX. 40 f (Datierung); ERTEL 1999b. 214 f.

Grabumfassungen und einfache Erdbestattungen vor. Die Errichtung von einzelnen größeren Grabbauten ist jedoch auch für diese Periode nicht auszuschließen.

1.1.2 VIERBLATTKAPITELLE

1.1.2.1 VIERBLATTKAPITELL
FO: Budafok, aus der Donau.
AO: Depot Bürogebäude, Inv.Nr. K 2, 64.10.255.
u. D: 16, AbakusB: 17; AbakusH: 16; KapitellH: 30.

Der Abakus nimmt die halbe Höhe der gesamten Komposition ein, da auf ihm eine mehrzeilige Inschrift Platz finden sollte. Die letzten beiden Zeilen davon sind erhalten. Das niedrige Kapitell besitzt vier breite Eckblätter, die unter den Abakusecken überfallen. In der Mittelachse dazwischen stehen Lanzettblätter. Ein Schaftring schließt das Kapitell ab. KUZSINSZKY 1897. 137; CIL III 10486; KISS Kat. Nr. XV. 141; ERTEL 1991. Aquincum F, 85, 107, 110, Taf. 46, Plan 1.

1.1.2.2 VOLLBLATTKAPITELL MIT SÄULE
AO: geschlossenes Lapidarium Süd.
u. D: 15; AbakusB: 21; KapitellH: 35; SäulenD: 18; SchaftH: 38; GesamtH: 73.

Das vollständig erhaltene Kapitell besitzt vier über Eck gestellte Blätter mit fleischigen, spitzen Überfällen, die von den Blattrippen gekerbt werden. Auf dem Blattkörper liegen die Rippen als lineare Stege. Über und hinter diesem Blattkranz zeigen sich flache Caules, deren Rand von einem Perlstab eingenommen wird. Die beiden mittleren Ranken treffen sich unter dem Abakusknauf ohne sich einzurollen, die äußeren Kelchblätter unterstützen die Ecken der Abakusplatte. Voluten und Helices fehlen. Ein weit vorspringender Fußring schließt das Kapitell unten ab, darunter setzt die zur Mitte hin stark anschwellende Säule an.

1.1.2.3 VOLLBLATTKAPITELL MIT SÄULE
AO: geschlossenes Lapidarium Süd.
u. D: 23, AbakusB: 30; H: 30; SäulenD: 27; SchaftH: 72; GesamtH: 102.

Die aufgebogenen Ränder der vier breiten, dünnen Eckblätter des vollständig erhaltenen Kapitells deuten einen spitzen zungenartigen Überfall an. In der Mittelachse stehen glatte Caulesstämmchen zwischen den Blättern. Unter den Abakusecken fallen die auffällig schräg gestellten äußeren Kelchblätter über, die inneren rollen sich zu kleinen Schnecken ein. Voluten und Helices fehlen. Das Kapitell wird von einem Fußring abgeschlossen, auf den der Schaftring der Säule unmittelbar folgt. Der glatte Säulenschaft besitzt eine deutliche Entasis. Das Stück wirkt gut gearbeitet, wenn auch im Kapitellbereich wenig plastisch.

1.1.2.4 VIERBLATTKAPITELL MIT SÄULENSTUMPF
AO: geschlossenes Lapidarium Süd.
u. D: 14, AbakusB: 21; KapitellH: 23,5; SäulenH: 16.

Das vollständig erhaltene Stück besitzt vier Vollblätter mit knappen spitzen Überfällen. Aus schaftartigen, vertikal gegrateten Kelchen im Mittelbereich wachsen breite Kelchblätter, die sich unter den abgestoßenen Ecken der Abakusplatte einrollen. Sie ruhen auf verkümmerten, oberhalb der Blattüberfälle hervortretenden Blattwülsten. Auf dem vorgewölbten Kalathosrest wird ein senkrechter Grat sichtbar, der zu einem rundlichen Kalathosknauf führt. Ein schmälerer und ein breiterer Schaftring schließen das Kapitell am Fuß ab und leiten zu dem glatten Säulenstumpf über.

1.1.2.5 VIERBLATTKAPITELL
AO: geschlossenes Lapidarium Süd.
u. D: 21, AbakusB: 25; KapitellH: 33.

Die breiten, glatten Eckblätter des vollständig erhaltenen Kapitells fallen in herzförmigen Spitzen über. Zwischen ihnen wachsen bandförmige Voluten aus der Mittelachse, die sich unter den Ecken der mit einem kleinen rundlichen Knauf verzierten dünnen Abakusplatte zu Schnecken einrollen. Der Mittelbereich der Kelchzone ist oberflächlich beschädigt, rezenter Mörtel weist auf eine sekundäre Verwendung des Stückes hin. Das Kapitell wird von einem runden Fußring, der abgebrochene Säulenstumpf von einem glatten Reifen abgeschlossen.

1.1.2.6 VIERBLATTKAPITELL MIT SÄULENSTUMPF (Abb. bei 1.1.1.2)
AO: geschlossenes Lapidarium Süd.
u. D: 15; AbakusB: 25; KapitellH: 25,5; SäulenH: 16.

Die hohen, glatten Blätter des vollständigen Stücks sind am Fuß verbunden, haften eng am Kalathos und fallen kaum über. In der Mittelachse erscheint ein Lanzettblatt. Eine Einziehung der teilweise beschädigten dicken Abakusplatte ist nicht erkennbar. Ein runder Schaftring umfaßt den Fuß des Kapitells, ein schmälerer Reifen schließt den glatten Säulenstumpf ab.

1.1.2.7 VIERBLATTKAPITELL MIT SÄULENSTUMPF (Abb. bei 1.1.1.2)
AO: geschlossenes Lapidarium Süd.
u. D: 12; AbakusB: 20; KapitellH: 25; SäulenD: 15; SäulenH: 20.

Die am Fuß mit einem hohen Steg verbundenen, glatten Eckblätter des ganz erhaltenen Stückes werden weit hinaufgezogen und fallen in dicken Spitzen über. In der Mittelachse steht ein Lanzettblatt. Die hohe, quadratische Abakusplatte läßt keine Eckausbildungen erkennen. Ein runder Schaftring trennt das Kapitell von der dickeren Säule.

1.1.2.8 VIERBLATTKAPITELL
FO: Flórián tér, Ausgrabung von L. Kocsis.
AO: Holzhaus.
AbakusB: 25,5; KapitellH: 24.

Die glatten Eckblätter des Kapitellfragments fallen nur wenig über. Zwischen ihnen erscheint ein schmaler Cauleskelch, dem die seitlich zu Schnecken eingerollten äußeren Kelchblätter entwachsen. Die Abakusplatte ist stark eingezogen, ihr entspringt ein kegelförmiger Knauf. Der Fuß des Kapitells ist abgebrochen. Das kleine Fragment zeigt eine ansprechende plastische Ausformung.

1.1.2.9 VIERBLATTKAPITELL
AO: geschlossenes Lapidarium Süd, aus Holzhaus.
u. D: 10; H: 33.

Nur eine Hälfte des senkrecht gespaltenen Stückes ist erhalten. Zwischen den breiten, nur knapp überfallenden Vollblättern wachsen die kräftigen Volutenstämmchen auf. Ein Caulesschaft fehlt, die Ranken verzweigen sich in der Mittelachse und rollen sich innen und außen zu großen Schnecken ein.

1.1.2.10 VIERBLATTKAPITELL
AO: Holzhaus.
u. D: 15; AbakusB: 29; H: 18.

Der Blattkranz des Kapitellfragments fehlt. Die Spitzen der Eckblätter sind weit auseinandergerückt, in der Mittelachse wird der Ring eines breiten Caulesknoten sichtbar. Ihm entwachsen verkümmerte Kelchblätter und kräftige Voluten, die sich an den Ecken der abgeschlagenen Abakusplatte zu Schnecken einrollen.

Die zehn Vierblattkapitelle zeigen, daß diese Form für kleine Säulen mit gleicher Häufigkeit für passend befunden wurde wie die korinthische Normalform. Bei extrem kleinen unteren Durchmessern wie 10 cm (1.1.2.9), 12 cm (1.1.2.7), 14 cm (1.1.2.4), 15 cm (1.1.2.6, 1.1.2.10) und 16 cm (1.1.2.1) erschien es wohl bereits schwierig, die acht Blätter der korinthischen Normalform unterzubringen. Trotzdem wirken die verbliebenen vier Eckblätter bei den größeren Stücken (1.1.2.3, 1.1.2.5) aber bereits etwas überbreit, wenn sie in den Mittelachsen eng aneinanderschließen. Mit der Reduktion des Blattkranzes auf vier Blätter geht meist auch eine Reduktion der übrigen Kapitellteile einher. Die Stücke 1.1.2.2, 1.1.2.3, 1.1.2.4 und 1.1.2.10 besitzen Caulesstämmchen, die wegen der geringeren Anzahl der Blätter nun in der Mittelachse der Kapitellseite zu stehen kommen. Die üblicherweise aus zwei parallelen Paaren bestehenden Ranken sind mit nur einer Ausnahme (1.1.2.10) auf ein Paar reduziert, das meist nicht genau identifizierbar ist, aber eher breit als Kelchblätter angelegt zu sein scheint.

Das Caulesstämmchen mit seinem mehr oder weniger deutlichen Knotenrand kann auch entfallen, ohne die Anlage des reduzierten Rankenwerks zu beeinträchtigen. Bei den Stücken 1.1.2.5 und 1.1.2.9 wachsen Kelchblätter bzw. Voluten ohne Blattschaft zwischen den Eckblättern auf. Die Mittelachse kann ersatzweise auch von Lanzettblättern eingenommen werden (1.1.2.1, 1.1.2.6, 1.1.2.7), die den Verzicht auf die in der Kelchzone üblichen Ranken signalisieren. Zugleich entfällt auch die Einziehung der Abakusplatte mit dem Abakusknauf. Mit diesen wohl am spätesten anzusetzenden Formen wurde der korinthische Kapitelltyp aufgegeben. Diese einfachen Blattkapitelle waren in großer Menge in der Plattenseegegend gebräuchlich.[20]

Wird die Anzahl der Bestandteile eines Architekturdetails sehr stark reduziert, gibt es nicht mehr viele Möglichkeiten, sie zusammenzusetzen. Es treten daher ähnliche Formen an weit voneinander entfernten Orten auf, die aber kein Anzeichen von irgendwelchen Beziehungen zwischen ihnen erkennen lassen, sondern lediglich als zufällig auf Grund der eingeschränkten Variationsmöglichkeiten entstandenes Merkmal anzusehen sind.. So treten Vierblattkapitelle im 3. und 4. Jh. auch im Mittelmeerraum, z. B. in Ostia[21] auf und stellen im südnorischen Raum mit Teurnia[22] und Lavant[23] die spätantike Leitform des 5. Jhs. dar. Eine späte Datierung ist jedoch keinesfalls zwangsläufig mit der Form der Vierblattkapitelle verbunden, wie das exakt datierte Stück 1.1.2.1 zeigt. Die Inschrift nennt den Konsul Valerius Comazon, der im Jahr 220 n. Chr. amtierte.[24] Diese Inschrift scheint nicht auf einen sepulchralen Verwendungszweck des Stückes hinzudeuten. In formaler Hinsicht ist seine Aussage jedoch kaum zu überschätzen, weil es beweist, daß alle bekannten Kapitellformen zumindest in der 1. Hälfte des 3. Jhs. parallel verwendet wurden.

1.1.3 TUSKANISCHE KAPITELLE
außer Katalog als Vergleichsbeispiel:

TUSKANISCHE KAPITELLE IM PERISTYLHOF EINES WOHNHAUSES
FO: Wohnhaus in der Zivilstadt Aquincum.
AO: an Ort und Stelle rekonstruiert.
D: 17, AbakusB: 29, H Kapitell 16, H gesamt 149.

Die kleinen, niedrigen Kapitelle weisen ein kräftig geschwungenes Wellenprofil auf und schließen am Fuß mit einem Schaftring ab.

[20] KISS 1960; ERTEL, 1991. 86. Abb. 6-8; ERTEL-PALÁGYI-REDŐ 1999. 142 ff, Nr. 161, 171, Taf. 34. Taf. 35-37.

[21] z. B. PENSABENE 1973. Nr. 448.

[22] EGGER 1946. Abb. 34.

[23] MILTNER 1953. 304 f. Abb. 5.

[24] KUZSINSZKY 1897. 137; CIL III 10486; KISS Kat.Nr. XV.141; ERTEL 1991, Aquincum F; 85, 107, 110, Taf. 46, Plan 1.

KUZSINSZKY 1889. 130, Abb. 27; KISS Nr. XV.53, 35, Taf. 10.7, 55.5; ERTEL 1990; ERTEL 1991, 120.

1.1.3.1 KAPITELL MIT SÄULENSTUMPF
AO: Lapidarium Nord.
u. D. 29,5; AbakusB 42; H 46.

Das bis auf die beschädigte Abakusplatte vollständig erhaltene Stück beginnt mit einem Fußring. Das hohe und steile Wellenprofil endet mit einer knappen Lippe unterhalb der Abakusplatte. Der angearbeitete Säulenstumpf endet mit einer abgesetzten Viertelkehle mit Abschlußleiste. Seine Unterseite zeigt ein 8x8 cm großes Dübelloch.

1.1.3.2 TUSKANISCHES KAPITELL MIT SÄULENSTUMPF
AO: Lapidarium Süd, geschlossener Teil, aus Holzhaus.
u. D: 20; AbakusB: 30; H: 27.

Das vollständig erhaltene Stück beginnt mit einem Absatz unter dem hohen und weit ausladenden Wellenprofil.

1.1.3.3 TUSKANISCHES KAPITELL MIT SÄULENSTUMPF
AO: Lapidarium Süd.
u. D: 25, AbakusB: 31, H: 45.

Der angearbeitete Säulenstumpf setzt mit einem Schaftabschnitt an, der in eine Viertelkehle übergeht. Darüber folgt ein glockenähnliches Profil in Form einer steilen S-Kurve, das von einer Leiste abgeschlossen wird. Abakusplatte und der Säulenstumpf sind teilweise abgeschlagen.

1.1.3.4 TUSKANISCHES KAPITELL
AO: Lapidarium Süd, geschlossener Teil.
u. D: 27,5; AbakusB: 38; H: 24.

Das Stück setzt mit einem Halsring an, auf den eine hohe und weit ausladende Simawelle folgt. Die Abakusplatte ist abgeschlagen.

Tuskanische Kapitelle wurden besonders häufig in Gallien und den germanischen Provinzen verwendet. Für Trier und Umgebung konnten zahlreiche Beispiele beigebracht werden[25]; eine Übersicht über tuskanische Kapitelle aus Raetien wurde als Exkurs in die Publikation des Apollo-Grannus-Heiligtums in Faimingen[26] eingeschaltet, der ebenfalls eine Porticus mit tuskanischen Kapitellen besaß. Kapitelle dieses italischen Typs fehlen in Pannonien weitgehend, werden hier aber durch die sogenannte "geometrische"[27] Kapitellform, eine Art dorisierender Simakapitelle, ersetzt. Eine in Raetien belegte Spielart der Kapitellform, eine Abfolge von gekehlten Zylinderstufen, wurde in Carnuntum aufgenommen,[28] aber auch einige einfache Stücke waren früher im Museum Carnuntinum ausgestellt.[29] Aus Carnuntum sind weiter einige besonderes reiche Exemplare von tuskanischen Kapitellen bekannt, die aus dem Legionslager stammen.[30] Sie setzen sich aus zehn verschiedenen Einzelleisten zusammen, darunter schlanke Tori, niedrige Viertelkehlen und schräge Kegelreifen.

Tuskanische Kapitelle wurden für alle Bauaufgaben verwendet. Bei Portiken mit vielen Säulen wie im Peristyl eines Wohnhauses[31] oder am Macellum[32] der Zivilstadt von Aquincum ist der Vorteil der einfacheren Herstellung offensichtlich. Für das Moselland werden häufig Villen als Fundorte genannt, wie z. B. Otrang und Echternach.[33] In der Innenstadt von Linz kamen in einem Brunnen im Kastellbereich von Lentia mehrere Exemplare zum Vorschein.[34] In den Canabae von Carnuntum waren die Säulenhallen im Tempelbezirk des Liber Pater[35] damit ausgestattet, einige Stücke konnten auch für den Tempelbezirk auf dem Pfaffenberg in Carnuntum rekonstruiert werden.[36] Für die einheimischen Steinmetzen bot sich die klare Profilierung und relativ einfache Herstellung als Vorteil an, und die Verwendung dieser Kapitellform war jedenfalls dann angezeigt, wenn der architektonische und handwerkliche Aufwand eines Bauwerks in Grenzen gehalten werden sollte.

Für die Trierer Gegend werden Datierungen der Kapitelle vom 3. Viertel des 1. Jhs. bis zum Ende des 2. Jhs. angeführt.[37] Die Verwendung der tuskanischen Kapitelle in Carnuntum dürfte im 2. und wohl auch noch im 3. Jh. anzusetzen sein. Die Publikation der Grabungsbefunde für Pfaffenberg und Liber-Tempel steht noch aus, es ist jedoch anzunehmen, daß der Liber-Tempel im 2. Jh. entstand und bis weit ins 4. Jh. hinein in Benützung stand.[38] Ein Beispiel für die Verwendung tuskanischer Kapitellchen im sepulchralen Rahmen bieten die Spolien aus der spätantiken Stadtmauer von Gorsium.[39]

[25] PAUL 1994.
[26] FAIMINGEN-PHOEBIANA 96 ff.
[27] KISS 1987. 137 ff.
[28] ERTEL 1991. 1.6.1.4.
[29] ERTEL 1991. 1.7.1-4.
[30] THÜR 1990. 643 ff, Abb. 6-8; ERTEL 1991, 1.6.1.1-3, 116 ff.
[31] KUZSINSZKY 1889a. 126, Abb. 25; ERTEL 1990, 13 ff, Abb. 2/1.
[32] KUZSINSZKY 1890. 96, Abb. 6; ERTEL 1990, 13 ff, Abb. 2/2.
[33] PAUL 1994. 163 f.
[34] ERTEL 1990.
[35] KANDLER 1986-87; KANDLER 1988; KANDLER 1993.
[36] THÜR 1990. 645, Abb. 9-12.
[37] PAUL 1994. 175 ff
[38] KANDLER 1986-87, 39.
[39] ERTEL 1999-1. 21. 39. Abb. 19. 83. Nr. 64, 156.

1.2 SÄULENBASEN

1.2.1 ATTISCHE BASEN

1.2.1.1 ATTISCHE BASIS MIT SPIRALKANNELIERTEM SÄULENSCHAFT
AO: geschlossenes Lapidarium Süd, aus Holzhaus.
BasisH: 28; SchaftD: 25; GesamtH: 42.

Die Ecken der Plinthe sind abgebrochen. Das attische Profil ist lebendig mit einem kräftigen unteren und schwachen oberen Torus wiedergegeben, die tief eingezogene Scotia hoch angelegt. Der spiralkannelierte Schaftstumpf besitzt breite Stege, die Kanneluren werden von halbrunden Bögen geschlossen.

1.2.1.2 ATTISCHE BASIS MIT SPIRALKANNELIERTEM SÄULENSCHAFT
AO: geschlossenes Lapidarium Süd R 1362.
BasisH: 28; SchaftD: 23; GesamtH: 49.

Die dünne Plinthe ist teilweise abgebrochen, das attische Profil lebendig wiedergegeben. Die Wülste, besonders der obere, fallen sehr schwach aus. Die hohe Hohlkehle wird von kräftigen Randleisten gesäumt. Der spiralkannelierte Schaftstumpf besitzt breite Stege, in die stumpf am Fußring auslaufenden Kanneluren sind konvexe halbrunde Füllungen gesetzt.

1.2.1.3 ATTISCHE BASIS MIT SÄULE (Abb. bei 1.1.1.4)
AO: Lapidarium Süd, geschlossener Teil.
PlinthenB: 26,5; BasisH: 17; SchaftD: 15; GesamtH: 73.

Das attische Profil des vollständig erhaltenen Stückes ist normgetreu ausgeführt. Die Säule besitzt eine deutliche Entasis (max. Dm. 17 cm). Ein seitlicher, unregelmäßig verlaufender Schlitz rührt nicht von einer sekundären Verwendung, sondern von einer Beschädigung her.

1.2.1.4 ATTISCHE BASIS MIT SÄULENSTUMPF
AO: Lapidarium Süd.
PlinthenS: 22; BasisH: 18,5; SchaftD: 16; SchaftH: 19,5; GesamtH: 38.

Die vollständig erhaltene kleine attische Basis besitzt einen dicken unteren und niedrigen oberen Wulst. Die Scotia ist nur nach unten hin mit einem kräftigen Absatz abgestuft, ihre Krümmung leitet unmittelbar zum oberen Torus über. Der Säulenstumpf setzt mit einem schmalen Schaftring ohne Ablauf an.

1.2.1.5 ATTISCHE BASIS MIT SÄULENSTUMPF
AO: Lapidarium Süd.
PlinthenS: 27; BasisH: 19; SchaftD: 22; SchaftH: 20; GesamtH: 39.

Die vollständig erhaltene kleine attische Basis weist zwei relativ starke Tori auf, von denen der untere höher (etwa gleich hoch wie die Plinthe) und steil angelegt, der obere Wulst etwas niedriger und ebenfalls nur knapp gerundet ist. Die niedrige Scotia besteht nur aus einem vertieften Streifen zwischen den Absatzleisten. Der Säulenstumpf setzt mit einem schmalen, dünnen Schaftring ohne Ablauf an und ist an einer Stelle beschädigt.

1.2.1.6 ATTISCHE BASIS MIT SÄULENSTUMPF
AO: Lapidarium Süd.
PlinthenS: 31,5; BasisH: 23; SchaftD: 25; SchaftH: 20; GesamtH: 43.

Im Gegensatz zu dem vorhergehenden Stück sind bei dieser ganz erhaltenen Basis die Tori schwächer, die Scotia aber höher ausgefallen. Sie wird von zwei Absätzen begleitet, denen gegenüber der obere Torus sehr dünn wirkt. Der Säulenstumpf setzt mit einem kräftigen Absatz und Ablauf an.

1.2.1.7 ATTISCHE BASIS MIT SÄULE
AO: Lapidarium Süd, geschlossener Teil.
PlinthenB: 20; BasisH: 15,5; SchaftD: 15,5; GesamtH: 43,5.

Bei diesem Stück sind zwar alle Bestandteile einer attischen Basis vorhanden, aber in den Maßverhältnissen verändert. Die Plinthe ist stark dimensioniert. Der untere Wulst wird von einem geraden Reifen dargestellt, die Hohlkehle bleibt sehr niedrig, der obere Wulst verkümmert und kaum erkennbar. Der hohe, gerade Fußring der Säule umschließt einen glatten Säulenstumpf.

1.2.1.8 ATTISCHE BASIS
AO: Lapidarium Nord.
PlinthenB: 33; BasisH: 22; SchaftD: 19; GesamtH: 25.

Die Profilabfolge wird von den starken Wülsten beherrscht. Die eckig eingezogene niedrige Hohlkehle besitzt unten nur einen schwachen Rand, oben ist keine Randleiste erkennbar. Eine Viertelkehle mit ebenfalls niedrigem Rand leitet zu dem abgeschlagenen Säulenstumpf über.

1.2.1.9 ATTISCHE BASIS MIT GLATTEM SÄULENSCHAFT (Abb. bei 1.1.1.9)
AO: geschlossenes Lapidarium Süd, aus Holzhaus.
SchaftD: 17; GesamtH: 34.

Das attische Profil ist lebendig mit zwei kräftigen Wülsten und einer passenden Hohlkehle angelegt. Der Säulenschaft setzt mit einem geraden Reifen über der Basis an. Die Plinthe fehlt.

1.2.1.10 ATTISCHE BASIS MIT SÄULENSTUMPF (Abb. bei 1.2.1.7)
AO: Lapidarium Süd, geschlossener Teil.
PlinthenB: 26; BasisH: 25; SchaftD: 19; GesamtH: 35.

Das attische Profil zeigt eine hohe Scotia und zwei schwächere Wülste. Säulenstumpf und eine Hälfte der Basis sind abgeschlagen.

1.2.1.11 PFEILERCHEN MIT ATTISCHER BASIS
AO: Lapidarium Süd.
PlinthenB: 19; PlinthenT: 14; BasisH: 17,5; SchaftB: 14; SchaftH: 7; GesamtH: 25.

Das Stück ist an der Rückseite abgeschlagen, für einen Pilaster jedoch zu tief. Alle Profilleisten, auch die Randleisten der Scotia, sind gleichmäßig hoch ausgeführt, wodurch die Wülste zu dünn ausfallen.

Auch bei dieser Materialgruppe konnte nicht nachgeprüft werden, ob vielleicht ein Kapitell mit Säulenstumpf, z. B. 1.1.2.2, zu einer der Säulenbasen paßt, z. B. zu 1.2.1.3. Die Durchmesser von 15 cm würden übereinstimmen. In den meisten Fällen fehlen offensichtlich große Teile des Schaftbereiches, die aber für das eine oder andere Stück mit den Schaftfragmenten der Gruppe 1.3 ergänzt werden könnten. Möglicherweise können später noch einige Stücke zusammengesetzt werden. Trotz der geringen Variationsmöglichkeiten, die das Profil einer attischen Basis bietet, sind doch einige interessante Verschiebungen der Gestaltungsweise zu beobachten. Die Polsterfunktion der Basen wurde mit nur einer Ausnahme zufriedenstellend ausgedrückt. Nur das Stück 1.2.1.7 wirkt verhärtet. Die häufigste Veränderung ist mit der Verkleinerung der Tori bei den Basen 1.2.1.1, 1.2.1.2, 1.2.1.6, 1.2.1.7, 1.2.1.10 und 1.2.1.11 zu beobachten. Bei diesen Stücken wird gleichzeitig die Scotia höher gezogen und mit starken Randleisten ausgestattet. Eine Ausnahme darin stellt nur die Basis 1.2.1.7 dar, bei der Scotia und oberer Torus verkümmern. Bei den Stücken 1.2.1.5 und 1.2.1.8 tritt eine gegenteilige Verschiebung in der Form ein, daß die Tori stärker und die Scotia niedriger wird. Der Gesamteindruck aller Stücke außer 1.2.1.7 bleibt jedoch ausgewogen, da die beschriebenen Höhenverschiebungen sich gegenseitig kompensieren bzw. nicht extrem stark ausfallen. Bei der Untersuchung der Kapitelle aus Pannonien hatte sich ergeben, daß bei feststellbarer Kompensation von Formveränderungen das Produkt nicht nach der Mitte des 3. Jhs. anzusetzen ist.[40]

1.2.2 VEREINFACHTE BASISPROFILE

1.2.2.1 EINFACHE BASIS MIT SÄULENSTUMPF
AO: Lapidarium Süd, Inv.Nr. R 1264.
PlinthenS: 22,5; BasisH: 15; SchaftD: 18,5; SchaftH: 70; GesamtH: 85.

Auf der kräftigen Plinthe sitzt ein dicker Wulst, darauf der relativ hoch erhaltene Säulenschaft, der mit einem 5 cm hohen, schräg abgekanteten Schaftring ansetzt. Das auffällig schlechte Steinmaterial zeigt viele große Hohlräume.

[40] ERTEL 1991. 99 f, 106.

1.2.2.2 EINFACHE BASIS MIT SCHAFT
AO: Lapidarium Süd.
PlinthenS: 18,5; BasisH: 15; SchaftD: 13,5; SchaftH: 44; GesamtH: 56.

Auf der kräftigen Plinthe sitzt ein dicker Wulst, darauf der relativ hoch erhaltene Säulenstumpf, der mit einem Schaftring ansetzt. Der erhaltene Schaftteil hat eine deutliche Entasis, die zum Bruch hin bereits wieder abnimmt.

1.2.2.3 EINFACHE BASIS MIT SÄULENSTUMPF
AO: Lapidarium Süd.
PlinthenS: 25; BasisH: 15; SchaftD: 18–21; SchaftH: 30; GesamtH: 45.

Die schräg abkanteten Reifenprofile scheinen eine unfertige Vorform eines Torus und des Schaftringes darzustellen.

1.2.2.4 EINFACHE BASIS MIT SÄULENSTUMPF
AO: Lapidarium Süd.
PlinthenS: 40; SchaftD: 30; GesamtH: 41.

Das aus auffällig grobem Steinmaterial mit vielen Hohlräumen gearbeitete Stück weist über der schwachen Plinthe einen kantigen Torus und einen Schaftring auf.

1.2.2.5 EINFACHE BASIS MIT SÄULENSTUMPF
AO: Lapidarium Süd.
PlinthenS: 26; BasisH: 12,5; SchaftD: 22; SchaftH: 26,5; GesamtH: 39.

Das übliche Torusprofil der Basen wird hier von einem glatten Reifen ersetzt, auf dem der Säulenschaft mit einem Ablauf aufsitzt. Die Plinthe wirkt relativ dünn.

1.2.2.6 EINFACHE BASIS MIT SÄULENSTUMPF (Abb. bei 1.3.2.9)
AO: Lapidarium Süd.
PlinthenS: 29; SchaftD: 21; GesamtH: 24.

Hier kann von einer Basis kaum mehr die Rede sein. Der Säulenschaft endet mit einem stark verbreiterten Ablauf auf der Plinthe.

1.2.2.7 EINFACHE BASIS MIT SÄULENSTUMPF
AO: Lapidarium Süd, geschlossener Teil.
PlinthenS: 21; BasisH: 13; SchaftD: 16; SchaftH: 45; GesamtH: 55.

Die Basis zeigt einen kräftigen Wulst und einen Absatz, auf dem der glatte Säulenstumpf ansetzt. Eine Entasis ist nicht bemerkbar.

1.2.2.8 EINFACHE BASIS MIT SÄULENSTUMPF (Abb. bei 1.1.1.4)
AO: Lapidarium Süd, geschlossener Teil.
Plinthe: 24 x 19; BasisH: 17; SchaftD: 20; SchaftH: 32; GesamtH: 49.

Die Basis besitzt einen kräftigen Wulst, der glatte Säulenstumpf setzt auf einem Absatz an. Eine Entasis ist nicht zu erkennen.

1.2.2.9 EINFACHE BASIS MIT SÄULENSTUMPF
AO: Lapidarium Süd, geschlossener Teil.
Plinthe: 23; BasisH: 15; SchaftD: 17; SchaftH: 15; GesamtH: 30.

Auf der starken Plinthe sitzt ein kräftiger Wulst, der glatte Säulenstumpf endet mit einem Ablauf und einem Absatz. Von den Fragmenten 1.2.2.7-9 gehörten möglicherweise mindestens zwei zum gleichen Bau.

1.2.2.10 EINFACHE BASIS MIT SÄULENSTUMPF (Abb. bei 1.1.1.9)
AO: Lapidarium Süd, geschlossener Teil, aus Holzhaus.
PlinthenB: 21; BasisH: 10; GesamtH: 29.

Der glatte Säulenstumpf endet mit einem Schaftring. Die eigentliche Basis besteht aus einem Wulst und der Plinthe.

1.2.2.11 EINFACHE BASIS MIT SÄULENSTUMPF
AO: Lapidarium Süd, geschlossener Teil.
Plinthe: 23; BasisH: 15; SchaftD: 17; SchaftH: 15; GesamtH: 30.

Auf einer starken Plinthe folgen ein hoher Reifen und der Steg des Säulenablaufs. Der Säulenstumpf ist sekundär zu einem Kegel zugespitzt. Das Stück diente vielleicht als behelfsmäßige Bekrönung.

1.2.2.12 EINFACHE BASIS (Abb. bei 1.2.1.7)
AO: Lapidarium Süd, geschlossener Teil.
PlinthenB: 16; BasisH: 14,5; SchaftD: 13; GesamtH: 17.

Auf einer auffällig hohen Plinthe ruht ein Torus und der Absatz eines Säulenablaufs. Der Säulenstumpf ist abgebrochen.

1.2.2.13 EINFACHE BASIS MIT SÄULENSTUMPF
AO: Lapidarium Süd, geschlossener Teil.
SchaftD: 18; GesamtH: 34,5.

Das Stück ist an dem erhaltenen Torus als Basis zu erkennen, die Plinthe fehlt. Über Wulst und Ablauf folgt ein glatter, an Stärke zunehmender Säulenstumpf.

1.2.2.14 EINFACHE BASIS MIT SÄULENSTUMPF (Abb. bei 1.2.2.9)
AO: Lapidarium Süd, geschlossener Teil.
SchaftD: 20; GesamtH: 30.

Das Stück ist an dem erhaltenen flachen Torus als Basis zu erkennen, die Plinthe ist abgebrochen. Der Säulenstumpf zeigt im erhaltenen Teil einen undifferenzierten Ablauf mit Absatz.

Bei den vereinfachten Säulenbasen, bei denen der Schaftring der Säule unmittelbar auf dem einzigen Torus aufsitzt, sind in geringerem Umfang ähnliche Formänderungen zu beobachten wie bei den Säulenbasen mit attischen Profilen. Auch ein einziger Torus kann die abfedernde Wirkung der Basis zufriedenstellend ausdrücken, wie die Beispiele 1.2.2.1, 1.2.2.2, 1.2.2.7, 1.2.2.8 und 1.2.2.9 zeigen. Bei einer zweiten Gruppe von Exemplaren wird die Rundung des Torus begradigt (1.2.2.3, 1.2.2.4 und 1.2.2.5) oder entfällt völlig (1.2.2.6). Der optische Eindruck fällt steif und wenig befriedigend aus. Die Lastableitung aus der Säule findet keine adäquaten Ausdruck in der Form des Baugliedes mehr.

1.3 SÄULENSCHÄFTE

1.3.1 KANNELIERTE SCHAFTFRAGMENTE

Außer Katalog als Vergleichsbeispiel:
VOLLSTÄNDIGER PILASTER MIT KAPITELL UND BASIS – RECHTER TORPFEILER
FO: Altfund Aquincum.
AO: Lapidarium Nord Inv.Nr. 73.9.87
B: 52, T: 34, H gesamt: 233, Kapitell 39, Basis 31, Schaft 163.

Der Pfeiler hat fünf breite Kanneluren, deren untere Hälfte gefüllt ist. Die Füllungen beginnen mit halbmondförmigen Anschnitten. Die Kanneluren sind oben gerade abgeschlossen und mit einem Kreisplättchen verziert. Auch die linke Seite des Schaftes ist kanneliert. Die Basis besteht von unten nach oben aus der Plinthe, einer Hohlkehle und einem dünnen vorspringenden Torus sowie dem Schaftabschluß.
Auf einer alten Ansichtskarte sind die beiden Pfeiler in ihrer früheren Verwendung als Torpfeiler des Aquincum-Museums zu sehen. Zwischen ihnen ist ein Gittertor eingefügt. Die rechteckigen Ausarbeitungen auf den Pfeilerschäften sind vermutlich auf diese Zeit zurückzuführen.
KUZSINSZKY-BEÖTHY 1906. 524 f. Abb. 667; GOSZTONYI 1941. Nr. 31; NAGY 1950. 373. Abb. 10; KISS Nr. XV.96. 38. Taf. 11.8. 62.2,3; ERTEL 1991. 79. Taf. 46 (Aquincum Museum 31).

1.3.1.1 KANNELIERTES SCHAFTFRAGMENT
AO: Lapidarium Nord, Inv.Nr. 73.9.31.
D: 26, H: 60.

Das Stück ist umgekehrt vorzustellen. Da die Füllungen der Kanneluren bereits enden, stammt das Fragment aus der unteren Hälfte einer Säule.

1.3.1.2 KANNELIERTES SCHAFTFRAGMENT
AO: Lapidarium Nord, Inv.Nr. 73.9.69.
D: 26, H: 60.

Nur der halbe Durchmesser als Ansichtsseite der Säule war kanneliert. Das Stück ist umgekehrt vorzustellen. Da die Füllungen der Kanneluren bereits enden, stammt das Fragment aus der unteren Hälfte einer Säule. Die Oberfläche der Säule wird durch die Gliederungen nicht plastisch gegliedert, sondern nur eingeschnitten. Der Stein zeigt große Hohlräume.

1.3.1.3 KANNELIERTES SCHAFTFRAGMENT
AO: Lapidarium Nord, Inv.Nr. 73.9.76.
D: 27, H: 65.

Das Fragment stammt aus der unteren Hälfte der Säule, weil die Füllungen der Kanneluren bereits mit Halbkreisen abschließen.

1.3.1.4 KANNELIERTES SCHAFTFRAGMENT
AO: Lapidarium Nord.
D: 23,5; H: 75,5.

Das Fragment stammt aus dem mittleren Bereich der Säule, da in den Kanneluren Füllungen beginnen.

1.3.1.5 KANNELIERTES SCHAFTFRAGMENT[41]
FO: Szentendrei u., M 11, 4/B.
AO: Lapidarium Süd.
D: 24-28; H: 76.

Das Fragment stammt aus dem mittleren Bereich der Säule, da in den Kanneluren Füllungen beginnen. Kannelurstege und -täler wirken breit (5 cm).

1.3.1.6 KANNELIERTES SCHAFTFRAGMENT
AO: Lapidarium Süd, geschlossener Teil, aus Holzhaus.
D: 21; H: 34.

Das Fragment stammt aus dem mittleren Teil der Säule, weil die halbrund konkav angeschnittenen Füllungen an der oberen Bruchkante beginnen.

1.3.1.7 SPIRALKANNELIERTES SCHAFTFRAGMENT (Abb. bei 1.2.1.7)
AO: Lapidarium Süd, geschlossener Teil.
D: 20; H: 32.

Das Fragment könnte zu den beiden Säulenbasen mit spiralkannelierten Säulenschäften gehören.

Im Vergleich zu Carnuntum, wo genau eine spiralkannelierte Säule[42] und ein kleines, wahrscheinlich davon abgebrochenes Fragment erhalten sind, waren kannelierte Säulen in Aquincum häufiger. Hier scheint es die Regel darzustellen, daß die geraden Kanneluren gefüllt waren. Wie das dem Katalogabschnitt vorausgestellte Beispiel des ganz erhaltenen "Tor"-Pfeilers zeigt, reichten die Füllungen von unten bis etwa zur halben Höhe des Schafts. Sie werden in dieser Höhe von den "leeren" Kanneluren halbkreisförmig konkav angeschnitten. Im unteren Bereich des Säulenschaftes entsteht eine Abfolge von geraden Stegen und konvex gewölbten Füllungen (z. B. 1.3.1.3, 1.3.1.6), die mit den konkaven Kanneluren und geraden Stegen der oberen Hälfte in einen interessanten Kontrast tritt. Bei geringerer Ausführungsqualität wird die Verlängerung der Stege nur mehr durch Ritzlinien auf dem Schaft angegeben (1.3.1.2). Ein vorteilhafter Effekt der Füllungen bei geringeren Schaftquerschnitten besteht darin, daß nicht zufällig dem unteren Teil des Stützelementes mehr Kraft verliehen wird. Bei dünneren Säulen zergliedern und zerklüften die meist breit angelegten Kanneluren den Schaft, wie dies z. B. bei 1.3.1.4, 1.3.1.5 und auch beim Säulenstumpf des Kapitells 1.1.1.4 deutlich wird. Das Ausarbeiten der Kanneluren nur an der Vorderseite der Säule wie bei 1.3.1.2, aber auch an einer Säule aus der westlichen Stadtmauer von Gorsium[43] kann einerseits mit Arbeitsersparnis, aber auch mit der Absicht zusammenhängen, den vollen Querschnitt zu erhalten. Bei den Fragmenten 1.3.1.1 und 1.3.1.4 beginnen die Füllungen konvex mit einem halbrunden Haupt, während bei 1.3.1.5 und 1.3.1.6 die Füllungen halbkreisförmig konkav angeschnitten sind.

Spiralkannelierte Säulenschäfte hatten keine Füllungen, da vermutlich der besondere Effekt ihrer Windungen darunter gelitten hätte. Interessanterweise ist die einzige spiralkannelierte Säule in Carnuntum der einzigen rekonstruierbaren Grabädicula[44] zuzuschreiben. Zu einem ähnlichen Bauwerk gehörte wohl auch die attische Basis 1.2.1.1 mit ihrem spiralkannelierten Schaftfragment. Im Gegensatz zu dem Schaftfragment von 1.1.1.4 mit den breiten Kannelurklüften und dem eckigen Abschlußelement ist hier auch der obere Abschluß der Kannelurzone am Schaftring mit den halbkreisförmigen Füllungen gut gelöst. Die Kannelurstege schließen sich bogenförmig um die Täler. Eine andere Variante des Kannelurendes zeigt 1.2.1.2 mit konvexen halbkreisförmigen Füllungselementen. Wie auch die rekonstruierten Grabbauten von Sempeter und dort im besonderen die Ädicula der Prisciani[45] mit den tordierten kannelierten Säulen zeigen, wurde für diese Denkmäler höchster Luxus aufgewendet. Bei solchen kleinen Bauwerken war dieser Aufwand wohl auch leichter durchzuhalten als bei größeren Bauten.

1.3.2 GLATTE SCHAFTFRAGMENTE

1.3.2.1 GLATTER SÄULENSCHAFT
AO: Lapidarium Nord.
Dm unten: 23, oben 20; H: 69.

1.3.2.2 GLATTES SCHAFTFRAGMENT
AO: Lapidarium Süd.
D: 18; H: 19.

1.3.2.3 GLATTES SCHAFTFRAGMENT
AO: Lapidarium Süd.
D: 18,5; H: 40.

[41] FO nach Beschriftung; das Foto mit dem Stück in Fundlage verdanke ich K. Szirmai.

[42] ERTEL 1991. 149 f.

[43] ERTEL 1999a 21. Nr. 40. Abb. 22.

[44] DELL; ERTEL 1997. 13 ff. Taf. 3.

[45] KLEMENC-KOLSEK-PETRU 1972. 78 ff. Taf. neben S. 16.

1.3.2.4 GLATTES SCHAFTFRAGMENT
AO: Lapidarium Süd.
D: 18; H: 31.

1.3.2.5 GLATTES SCHAFTFRAGMENT
AO: Lapidarium Süd.
D: 22; H: 30.

1.3.2.6 GLATTES SCHAFTFRAGMENT
AO: Lapidarium Süd.
D: 18; H: 24.

1.3.2.7 GLATTES SCHAFTFRAGMENT
AO: Lapidarium Süd.
D: 17; H: 30.

1.3.2.8 GLATTES SCHAFTFRAGMENT
AO: Lapidarium Süd.
D: 14; H: 22.

1.3.2.9 GLATTES SCHAFTFRAGMENT
AO: Lapidarium Süd.
D: 22, H: 51.

1.3.2.10 GLATTES SCHAFTFRAGMENT
AO: Lapidarium Süd.
D: 23; H: 24.

1.3.2.11 GLATTES SCHAFTFRAGMENT
AO: Lapidarium Süd.
D: 26; H: 68.

1.3.2.12 GLATTES SCHAFTFRAGMENT
AO: Lapidarium Süd.
D: 21; H: 75.

1.3.2.13 GLATTES SCHAFTFRAGMENT
AO: Lapidarium Süd, geschlossener Teil.
D: 14; H: 27.

Das gerade abgeschnittene Säulenfragment besitzt noch einen Schaftring.

1.3.2.14 GLATTES SCHAFTFRAGMENT
AO: Lapidarium Süd, geschlossener Teil.
D: 23; H: 29.

1.3.2.15 GLATTES SCHAFTFRAGMENT
AO: Lapidarium Süd, geschlossener Teil.
D: 21; H: 49.

1.3.2.16 GLATTES SCHAFTFRAGMENT
AO: Lapidarium Süd, geschlossener Teil.
D: 17; H: 42.

1.3.2.17 GLATTES SCHAFTFRAGMENT
AO: Lapidarium Süd, geschlossener Teil.
D: 21; H: 41.

1.3.2.18 GLATTES SCHAFTFRAGMENT
AO: Lapidarium Süd, geschlossener Teil.
D: 21,5; H: 22.

1.3.2.19 GLATTES SCHAFTFRAGMENT
AO: Lapidarium Süd, geschlossener Teil.
D: 13; H: 25.

1.3.2.20 GLATTES SCHAFTFRAGMENT
AO: Lapidarium Süd, geschlossener Teil.
D: 29; H: 43.

1.3.2.21 GLATTES SCHAFTFRAGMENT
AO: Lapidarium Süd, geschlossener Teil.
D: 24; H: 32.

1.3.2.22 GLATTES SCHAFTFRAGMENT
AO: Lapidarium Süd, geschlossener Teil.
D: 30; H: 58.

1.3.2.23 ZWEI GLATTE SCHAFTFRAGMENTE
AO: Holzhaus.
D: 14,5–17,5; H: 38.

Die beiden Stücke passen aneinander und tragen an einem Ende einen Schaftring mit dem Fuß eines Kapitells. Die lange Liste der für sich allein wenig aussagekräftigen Stücke soll zeigen, welche große Anzahl und Vielfalt von unterschiedlich großen Bauwerken mit kleinformatigen Säulen ausgestattet war. Leider sind keine vollständigen Säulen mit Kapitell und Basis erhalten, auch anhand von Seitenwänden von Grabädiculen können die Säulenhöhen in Aquincum nicht bestimmt werden. Folgende Durchmesser stehen nach Größen geordnet zur Verfügung:

13 cm: 1.3.2.19
14 cm: 1.3.2.8, 1.3.2.13
14,5–17,5: 1.3.2.23
17 cm: 1.3.2.7, 1.3.2.16
18 cm: 1.3.2.2, 1.3.2.4, 1.3.2.6
18,5 cm: 1.3.2.3
20 cm: 1.3.2.16
21 cm: 1.3.2.12, 1.3.2.15, 1.3.2.1721,5 cm: 1.3.2.18
22 cm: 1.3.2.9
23 cm: 1.3.2.1, 1.3.2.10, 1.3.2.14, 1.3.2.16
24 cm: 1.3.2.24
26 cm: 1.3.2.11
29 cm: 1.3.2.20
30 cm: 1.3.2.22

Aufgrund der Entasis, die erhaltene Säulenstümpfe zeigen, können auch Fragmente mit kleinen Maßdifferenzen (bis zu 3 cm) zusammengehören. Folgende Gruppen sind zu unterscheiden: Die kleinsten Säulen weisen Durchmesser von 13 bis 14 cm auf. Im Mittelfeld liegen die Durchmesser zwischen 17 bis 24 cm eng beisammen, Säulen dieser mittleren Stärke kamen am häufigsten vor. Größere und stärkere Säulen mit 26, 29 bis 30 cm sind nur durch einzelne Fragmente vertreten und sind bereits im Übergangsbereich zur normal großen Architektur angesiedelt. Aus den angegebenen Säulenstärken ergeben sich rekonstruierte theoretische Säulenhöhen zwischen 1,25 m bis 2,90 m.[46] Die Rekonstruktion der Grabbauten von Gorsium ergab einige Anschauungsbeispiele für den Einsatz unterschiedlicher Säulenarchitekturen.[47]

2. *Dachaufsätze von Grabbauten*

2.1 Aufsätze mit Kapitellen

2.1.1 Korinthisches Kapitell mit Säulenstumpf

AO: Lapidarium Süd.
SäulenD: 21,5, H Kapitell 28, Abakusbreite 28, H Säulenstumpf 26.

Das zierliche Stück ist vollständig erhalten. Die schmalen Blätter bestehen aus sieben schlanken Blättchen, die an einer erhabenen Mittelrippe aufgereiht sind. Die Blattüberfälle sind abgeschlagen. Voluten sind nicht erkennbar, die schräg gestellten Kelchblätter neigen je einen Blatteil der Mitte zu. Der nach unten hin merkbar anschwellende, oben mit einem Schaftring abgeschlossene Säulenstumpf weist auf der Unterseite ein Dübelloch auf. Dieser Stoß der Säule weist auf eine Verwendung des Stücks als Dachaufsatz eines Grabbaus hin. Ein Teil der Rückseite des Kapitells ist abgeschlagen.
Gosztonyi Nr. 44; Kiss Nr. XV. 170, 42, Taf. 14.17, 68.1.

2.1.2 Pyramidenstumpf mit Vollblattkapitell

FO: Altfund Budapest.
AO: Lapidarium Nord Inv.Nr. 64.11.37.
Kapitell: AbakusB: 39,5, T: 36,5, H: 26, Schaft: B: 27,5, H: 30, H gesamt: 56.

Das Kapitell besitzt einen Kranz mit breiten Vollblättern. Die Blattrippen sind erhaben, die Blattüberfälle spitz und ergeben eine herzförmige Kontur. Zwischen den Blättern wachsen schmale Caulesstämmchen auf, deren Schäfte mit dünnen Rändern abgesetzt sind. Ihnen entspringen Volutenpaare, die sich innen und außen zu großen Schnecken einrollen. Die mittleren Volutenschnecken werden von einer halbkreisförmigen Unterlage unterfaßt. Die Vorderseite des Schaftes ist mit einem Relief geschmückt. Es zeigt eine dreizinkige Gabel, darunter erkennt man zwei dreiteilige Fischschwänze, die vermutlich zu zwei sich überkreuzenden Delphinen gehörten. Aufgrund der leicht geschwungenen Schaftseiten und des sepulchralen Reliefmotivs auf dem Schaft gehörte das Stück zu einem pyramidalen Aufsatz eines Grabdenkmals.
Kiss Nr. XV. 153. 41. Taf. 13.22, 66.2; Ertel 1991. 76. Taf. 45 (Aquincum XV. 153).

2.1.3 Pyramidaler Aufsatz mit korinthischem Kapitell

FO: östliches Gräberfeld der Zivilstadt Aquincum, aus der Donau gebaggert.
AO: Lapidarium Nord, Inv.Nr. K 303, 64.11.123 (neu).
B: 44, H: 122; T: 31.

Über einem senkrechten, 21 cm hohen Plinthensockel erhebt sich die glatte, leicht geschweifte Pyramide, die von einem korinthischen Vollblattkapitell bekrönt ist. Die schmalen, fleischigen Blätter werden von einer Mittelrippe geteilt, die dicken Blattüberfälle sind in der Mitte gekerbt. Das kleine Stück besitzt einen Blattkranz mit acht Blättern; darüber folgt die Kelchzone mit den hohen, überfallenden Kelchblättern. Die kräftige Abakusplatte wird von einem Knauf geschmückt. Auf ihr folgt auf einer kleineren Sockelplatte ein glatter, in der oberen Hälfte konisch zugespitzter Zapfen.
Kuzsinszky 1934. 214. Nr. 303. Abb. 149; Gosztonyi, Nr. 12; Nagy 1942. 478 ff. Abb. 13; Erdélyi 1974. 74. Abb. 77; Kiss Nr. XV.152. 41. Taf. 13.21, 66.1.

2.2 Aufsätze mit Pinienzapfen

2.2.1 Pyramidaler Aufsatz mit Pinienzapfen

FO: Cserfa u., Ausgrabung von A. Facsády 1997.
AO: Lapidarium Süd.
B: 27,5 cm; H: 63; T: 28.

Über einer Plinthe erhebt sich die kräftig ein- und wieder ausschwingende Pyramide. Sie läuft in einer dünnen Sockelplatte aus, auf der ein glatter, kugeliger und leicht zugespitzter Zapfen sitzt. In der Spitze ist ein kleiner Schlitz für eine weitere Bekrönung aus Metall eingelassen. Der Aufsatz ist an der schwächsten Stelle der Pyramide gebrochen. Zu demselben Fundkomplex gehörte auch der Löwe 3.2.6.
Facsády 1999. Abb. 2.

2.2.2 Pyramidaler Aufsatz

FO: östliches Gräberfeld der Zivilstadt Aquincum, aus der Donau gebaggert.
AO: Lapidarium Süd, Inv.Nr. 64.11.100.

[46] Berechnung nach Vitruv 4.1.1, 4.1.8.

[47] Ertel 1999a 37 ff, Abb. 79–85.

B: 54, H: 85, T: 47.

Die Pyramide setzt über einem senkrechten Plinthensockel an. Der obere, noch 20 cm breite Abschluß ist von zwei einfachen, abgetreppten Leisten betont. Die kreisförmigen Konturen des Bruches auf der Pyramidenspitze lassen auf einen Zapfen schließen.
KUZSINSZKY 1934. 214. Nr. 302.

2.2.3 PINIENZAPFEN (Abb. bei 1.1.1.8)
AO: geschlossenes Lapidarium Süd, aus Holzhaus.
PlinthenB: 29; T: 22; H: 59.

Auf einer im hinteren Bereich abgeschlagenen Plinthe erhebt sich ein kräftiger, hoher Zapfen, der oben leicht zugespitzt ist. Die Oberfläche ist mit halbrunden, naturgetreu abgebildeten Schuppen bedeckt. Das relativ große Exemplar stammt mit Sicherheit von einer Grabädicula.

2.2.4 PINIENZAPFEN
FO: Westliches Gräberfeld der Zivilstadt, Ausgrabung von J. Topál.
AO: Lapidarium Süd.
H: 36; D: 26.

Gegenläufig gewundene Rillen zerteilen die Oberfläche des dicken Zapfens in rautenförmige Schuppen. Die Spitze des Stückes ist abgebrochen.

2.2.5 KLEINER ZAPFEN
AO: Holzhaus.
B: 20; T: 20; H: 23.

Auf einer unregelmäßigen Sockelplatte erhebt sich ein kleiner runder Zapfen mit glatter Oberfläche.

2.2.6 PINIENZAPFEN
FO: Symphorus-Mithräum?
AO: geschlossenes Lapidarium Süd.
u. D: 18; H: 25.

Der fein geglättete, eiförmige Zapfen zeigt keine Schuppenstrukturen. Wie die Bruchfläche an der Unterseite zeigt, ist er wohl von einem Aufsatz abgebrochen.

2.2.7 PYRAMIDALER ZAPFEN
FO: Symphorus-Mithräum?
AO: geschlossenes Lapidarium Süd.
B: 19; T: 18; H: 36.

Obwohl die natürliche Form des Zapfens verlassen wurde, zeigt der pyramidenförmigen Körper eine Schuppenstruktur. Die Schuppen sind grob und unregelmäßig angedeutet.

2.2.8 ZWEI PYRAMIDALE AUFSÄTZE
FO: Symphorus-Mithräum?
AO: geschlossenes Lapidarium Süd.
B: 23; T: 18; H: 25 bzw. 23 (abgebrochen).

Die beiden gleich großen niedrigen Pyramiden gehörten wahrscheinlich zu einem Objekt (Grabumfassung?). Trotz der abgescheuerten Oberfläche sind noch rautenförmige Schuppenstrukturen zu erkennen.

Bei dieser Materialgruppe sind wenigstens einige Fundorte bekannt, die in allen Fällen auf einen sepulchralen Zusammenhang hindeuten. Der jüngste Fund 2.2.1 konnte keinem der drei in der Nähe ergrabenen Grabbauten zugewiesen werden. Zapfen und Löwenfragment wurden bereits disloziert neben einer jüngeren Bestattung aufgefunden. Sie sind auf dem Plan eingezeichnet, im Text der zitierten Publikation aber nicht erwähnt. Bei den isoliert aufgefundenen Fragmenten von pyramidalen Aufsätzen ist nicht immer zwischen den Aufsätzen von großen Grabaltären und jenen kleinerer Grabbauten zu unterscheiden. Die Aufsätze 2.1.3, 2.2.1 und 2.2.2 aus Aquincum wurden daher sowohl als Bekrönungen von Grabaltären aus Aquincum[48] als auch an dieser Stelle erwähnt. Schuppendächer über Grabädiculen oder Grabaltären sind in Pannonien selten nachzuweisen. Ein Fragment eines besonders originellen pyramidalen Schuppendaches mit herzförmigen Blattmotiven fand sich in der westlichen Stadtmauer von Gorsium.[49]

Die bekanntesten und prächtigsten pyramidalen Aufsätze von Grabdenkmälern in den Nordprovinzen stammen aus der Umgebung von Trier. Die sog. Igeler Säule,[50] ein Pfeilergrabmal, besaß ein geschweift pyramidal zulaufendes Schuppendach, das mit einem Figuralkapitell bekrönt war. Auf diesem folgte ein großer Pinienzapfen, der von vier weiblichen Büsten gehalten wurde, auf diesem schließlich ein monumentaler Adler, der den (nicht erhaltenen) Ganymed davontrug. Auch bei den Neumagener Grabmälern finden sich Teile von Pyramidendächern. Der sog. Iphigenienpfeiler[51] war ebenfalls mit einem geschweiften Pyramidendach mit abschließendem Figuralkapitell bekrönt. Nicht weniger repräsentativ war die Grabädicula des L. Poblicius in Köln.[52] Der Schuppenbelag der geschweiften Pyramide läßt die Imitation einer Dachdeckung erkennen. Sie wird von einem korinthischen Pfeilerkapitell abgeschlossen. Als Akrotere fungieren hier Tritonen, die für die Aufstellungsweise des unten besprochenen Skulpturenschmucks eine Vorstellungshilfe liefern können.

Die geschweiften Pyramiden wurden in jedem Fall von einem Abschlußglied bekrönt, das entweder in

[48] ERTEL Grabaltäre
[49] ERTEL 1999a 26 f. Nr. 155. Abb. 39, 79, 80.
[50] DRAGENDORF–KRÜGER 1932. 87 ff.
[51] MASSOW 1932. 62 ff. Abb. 23, 40.
[52] PRECHT 1975. 66 f. Abb. 1, 6.

einem Kapitell oder in einem Zapfen bestand. Wie das Beispiel der Igeler Säule zeigt, konnte das Kapitell seinerseits wieder einen weiteren Aufsatz tragen, entweder eine Figurengruppe oder einen Zapfen. Auf der Spitze der Grabädiculen des Aefionius Rufus und des Aulus Murcius Obulaccus in Sarsina stand eine Urne auf einem Sockel.[53] Die erhaltenen pyramidalen Dachaufsätze in Pannonien und den Nachbarprovinzen trugen an den geschweiften Seitenflächen häufig Reliefschmuck, z. B. Weinranken wie in Sirmium[54] (Bekrönung eines Grabaltars?) oder Weinranken, Akanthusstauden und Attis in Apulum.[55] Für die pyramidalen Aufsätze aus Dakien werden ebenfalls beide Funktionsvarianten – Bekrönung eines Grabbaus oder Grabaltars – offen gehalten. Auch aus Virunum sind Bekrönungen mit Reliefschmuck aus Delphinen und Akanthuskelchen[56] (Grabaltar?) bekannt. Der ebenfalls einem Grabaltar zugeschriebene Aufsatz mit zwei sich umschlingenden Delphinen und einem Dreizack liefert eine Parallele zu dem Stück 2.1.3 aus Aquincum. Die beträchtliche Höhe des Stücks aus Lauriacum (0,83 m) und Virunum (0,85 m) könnte doch eine Deutung der Stücke als Teile einer Grabädicula zulassen.

Die vier Zapfen 2.2.6, 2.2.7 und 2.2.8 lagen früher als offensichtlich zusammengehörig auf dem Boden des geschlossenen Lapidariums. Vielleicht handelt es sich bei dieser auffälligen Gruppe um die vier Zapfen, die im Nordflügel des Symphorus-Mithräums gemeinsam mit Fragmenten des Kultbildes zum Vorschein gekommen waren.[57] Zapfen jeder Form und Größe stellen auch in Dacien[58] und Noricum eine häufige Fundgruppe dar.[59] Der Pinienzapfen versinnbildlichte mit seiner Knospenform, die mit den Samen das Leben neuer Pflanzen umschließt, die Hoffnung auf künftiges Leben. Die Oberfläche wurde mehr oder weniger naturalistisch in gerade oder spiralig aufgereihte, runde und spitzige, glatte und mit Blattrippen versehene Schuppen unterteilt. Wie die dakischen Grabdenkmäler zeigen, bekrönten Pinienzapfen so gut wie alle Typen von Grabdenkmälern, auch solche, für die dieser Zusammenhang in Pannonien und Noricum nicht belegt ist, wie z. B. die Rundmedaillons.[60] Der Reichtum von formalen und motivischen Variationsmöglichkeiten der Grabdenkmäler in Dakien begründet die Vermutung, daß die Sepulchralarchitektur wohl nicht nur in dieser Provinz erheblich kreativer und freizügiger war, als man dem stark reduzierten Denkmälerbestand in den stärker besiedelten westlichen Ländern entnehmen kann.

3. SKULPTURENAUSSTATTUNG (OHNE PORTRÄTSTATUEN)

Die im folgenden diskutierten Skulpturen standen in unmittelbarem Zusammenhang mit der Sepulchralarchitektur, obwohl dies nicht so offensichtlich ist wie bei den bereits vorgestellten Objekten. Dies ist darauf zurückzuführen, daß in der Provinz Pannonien bisher leider kein größeres Grabdenkmal mit dem gesamten Skulpturenschmuck rekonstruiert werden konnte. Hinzu kommt, daß wie bereits die Inschriften,[61] so auch die Rundskulpturen in den Zuständigkeitsbereich anderer Spezialisten[62] fallen als die Architekturfragmente, und ein fachübergreifender Zusammenhang der Fundgruppen bisher nicht hergestellt wurde. Die Reihenfolge der Katalogtexte beginnt mit den anthropomorphen Skulpturen und schließt mit Tierskulpturen. Die kunsthistorische Bewertung und mythologische Interpretation der Skulpturen ist nicht die Aufgabe dieser rein funktional orientierten Zusammenstellung und bleibt anderen Bemühungen überlassen. Aus demselben Grund wird auch auf die einzelne Datierung der Objekte verzichtet. Für alle Bestandteile von Grabädiculen und Grabumfassungen gelten die bereits früher geäußerten Überlegungen zu Datierung und Laufzeit dieser Denkmälergruppen.[63]

3.1 RUNDPLASTISCHE DACHAUFSÄTZE ODER AKROTERE

3.1.1 BÜSTEN

3.1.1.1 BÜSTE

AO: Lapidarium Süd, Inv.Nr. 86.11.19.
B: 50, T: 34, H: 42.

Der Kopf des Brustbildes ist abgebrochen. Um den Hals und auf der Brust sind Gewandfalten erhalten. Die Büste endet unten mit einer 14 cm starken Fußplatte.

3.1.1.2 BÜSTE

AO: Lapidarium Süd.
B: 44, T: 23, H: 62.

Das Stück ist vor allem an der Schulter- und Brust stark beschädigt bzw. grob bearbeitet. Der Kopf ist erhalten, einige Züge des Gesichts sind noch auszumachen.

[53] GABELMANN 1979. 13 f. Abb. 12–14; ORTALLI 322 ff. Abb. 3, 5, 6.

[54] DAUTOVA-RUSEVLJAN 1983. 153. Taf. 11.4

[55] MARINESCU 1982. 30. 185. Stein CP 12. Taf. 27.

[56] PICCOTTINI 1984. Nr. 398.

[57] NAGY 1943. 386: "négy darab 22–34 cm magas ... pyramisalakú pineát".

[58] FERRI 1993. 342. Fig. 456 (Alba Julia).

[59] HEGER 1975. Nr. 18–23.

[60] MARINESCU, Stein M 11. M 19. 31 ff. 190 f. Taf. 30, 32.

[61] ERTEL 1999–2. 211ff.

[62] Besonderer Dank gilt K. Szirmai für ihre beständige freundschaftliche Kooperationsbereitschaft und die Bereitstellung von Literaturrecherchen aus dem Zusammenhang des von ihr bearbeiteten CSIR-Bandes "Rundskulpturen aus Aquincum".

[63] ERTEL 1999b 214 ff.

Neben den Reliefdarstellungen und rundplastischen Porträts der Verstorbenen wurden deren Abbild in selteneren Fällen auch als Porträtbüsten im Rahmen von Grabbauten aufgestellt. Da diese Porträts von der Form der starken Sockels her auch als Aufsätze Verwendung gefunden haben könnten, wurden sie hier aufgenommen. Auf einem Eckstein einer Grabumfassung aus Aquincum[64] ist das Porträt einer Frau abgebildet. Auch die heute leider verschwundene kleine Porträtstatue der Bithynia Severa auf der Tympanonspitze einer Seitenplatte der im Ruinengarten von Aquincum rekonstruierten Grabumfassung[65] zeigt, daß neben den herkömmlichen und bekannten Typen des Grabporträts noch mit anderen Formen zu rechnen ist. Es wäre denkbar, daß auch die Porträtbüsten im Zusammenhang mit Grabumfassungen standen, wo sie möglicherweise auf den Ecksteinen aufgestellt waren. Parallelen für diese Gruppe von Denkmälern sind nur wenige zu finden, was damit zusammenhängen mag, daß in Pannonien überhaupt kaum Büsten erhalten sind. Eine Porträtbüste aus Teurnia[66] wurde in der Spätantike in einer Halle des Forums als Spolie verbaut und könnte wie zahlreiche andere, dort sekundär verwendete Fragmente von einem Grabbau stammen.

Aus Italien und dem Rheinland ist eine andere Art der Aufstellung von Porträtbüsten bekannt. Sie wurden in Nischen der Columbarien aufgestellt,[67] z. B. dem Columbarium in der Vigna Codini und dem Grab der Haterier an der Via Labicana in Rom.[68] Aus der halb unterirdisch gelegenen Grabkammer in Köln-Weiden wurden 1843 drei Porträtbüsten geborgen.[69] Der tonnenüberwölbte, rechteckige Raum bildete an drei Seite große Nischen aus, in die Klinen gesetzt waren. Weiteres Mobiliar gab dem Raum den Charakter eines Speisezimmers. In den Wänden befanden sich 25 unterschiedlich große Nischen, die Urnen und Opfergaben aufnahmen. Die wohl erst später aufgestellten Büsten wurden in situ bzw. verstürzt auf den Klinen vorgefunden. Säulen mit tuskanischen Kapitellen deuten darauf hin, daß sich über der Grabkammer ein Oberbau mit einer Säulenfront erhob. Angesichts der von P. Deckers und P. Noelke angestellten Grundrißvergleiche[70] ist zu überlegen, ob nicht mit der bisher als offenen Grabbezirk interpretierten Anlage in Aquincum ebenfalls eine Grabkammer vorliegt. Bei den kleineren Kammerbauten in Köln werden die Sarkophage ähnlich knapp umschlossen wie in dem von L. Nagy in Óbuda ausgegrabenen Grabbau.[71] Der eigenartig abknickende Zugang könnte wie in Köln-Weiden als Treppenabgang zu verstehen sein.

3.1.2 TRAUERNDER GENIUS

FO: Gasfabrik, in Brunnen des südwestlichen Gasbehälters.

AO: Aquincum Museum. Inv.Nr. 64.11.35.

B: 19,5; H: 95.

Die nackte Figur des Genius neigt in trauernder Pose den Kopf zur linken Seite und umfaßt mit ihrer linken Hand die rechte Schulter. Der rechte Arm hängt über einen stützenden Hintergrund. Die Beine sind verschränkt und leicht angewinkelt. Die Figur steht auf einer Sockelplatte.

KUZSINSZKY 1932. 382 f. Abb. 396; PÓCZY 1971. 32. Abb. 69.

Neben Attis gehörten die trauernden Genien zu den am häufigsten dargestellten Gestalten im sepulchralen Umfeld. Auf fünf Ecksteinen von Grabumfassungen oder Grabädiculen[72] finden sich diese unbekleideten kindlichen und jugendlichen Gestalten, teilweise geflügelt, in trauernder Pose mit gesenktem Kopf, einer zur gegenüberliegenden Schulter geführten Hand und gesenkter Fackel. Der Genius war die Personifikation des menschlichen Geistwesens, somit auch der Seelen der Verstorbenen.[73] Rundplastisch ausgeführte Genien sind seltener anzutreffen. Von Grabbauten in Virunum und im Schloß Wiesenau haben sich drei kleine Statuen erhalten. Zwei davon halten die gesenkte Fackel, das dritte Exemplar einen Blumenkranz, ist jedoch am Trauergestus als Teil eines Grabensembles zu erkennen. Bei zwei der Figuren fehlt die Sockelplatte, während der dritte Genius im unteren Bereich in eine Reliefdarstellung übergeht. Trauernde Genien wurden auch bei einem Grabbau in der Nähe des Kastells Cannstatt am obergermanischen Limes gefunden.[74] Als Einzelfiguren bis 70 cm Höhe waren die Genien aus Aquincum wohl ähnlich wie die Attisfiguren als Aufsätze auf Ecksteinen von Grabumfassungen oder flankierend zu beiden Seiten eines Grabmals aufgestellt.

[64] ERTEL 1999b: Nr. 1.13. 200.

[65] Aquincum-Museum Inv. Nr. 64.10.57. GARÁDY 1936. 94, Abb. 58; NAGY 1971. 134, Abb. 62; ERDÉLYI 1974. 83, Nr. 97; KISS 1987. 37, Taf. 60/3, Nr. XV. 83; ERTEL 1999-2. 205. 208. 215.

[66] GLASER 1997-1. Nr. 8.

[67] HESBERG 1975. 206.

[68] DECKERS-NOELKE 1985. 11; SINN-FREYBERGER 1996.

[69] FREMERSDORF 1957. 35 ff, Taf. 12-24, 26-31; NOELKE 1982; DECKERS-NOELKE 1985.

[70] DECKERS-NOELKE 1985. 19: Abb. 21.

[71] NAGY 1939.

[72] ERTEL 1999-2. 198 ff. 204.

[73] ROSCHER II. 1613 ff.

[74] BARTHEL 1907. 22, 41 f, Nr. 9, 11; ESPÉRANDIEU 1931. Nr. 572, 573; FILTZINGER 1980. 173, Nr. AS 21.

3.1.3 Attis

3.1.3.1 Attis
FO: Friedhof der Zivilstadt am Aranyhegyi árok.
AO: Aquincum-Museum, Schausammlung, Inv.Nr. K 391; 64.11.68 (neu).
B: 20; T: 15; H: 67.

Die Figur ist vollständig erhalten. Der Kopf mit der phrygischen Mütze ist leicht zur Seite geneigt, die rechte Hand ergreift das Pedum an der linken Seite, der linke Unterarm ist vor die Brust gelegt. Die Beine erscheinen im Vergleich zum Körper als zu schwach. Die Figur steht auf einer Sockelplatte.
KUZSINSZKY 1934. 93. Abb. 41; KUZSINSZKY 1937. 75 f. Abb. 5; PÓCZY 1971. 31. Nr. 64; GODS-SOLDIERS-CITISENS Kat.Nr. 349.

3.1.3.2 Attis
FO: Altfund Aquincum.
AO: Aquincum Museum. Inv.Nr. 64.11.40
H: 41.

Die Figur ist mit dem üblichen orientalischen Gewand bekleidet. Der angewinkelte rechte Arm ist zur linken Schulter geführt. Die phrygische Mütze und die Beine unterhalb der Knie fehlen.
KUZSINSZKY 1937. 67. 78 f. Abb. 7.

3.1.3.3 Attis
FO: Filatori dűlő.
AO: Aquincum Museum, Inv.Nr. K 504, 64.11.69 (neu).
H: 58.

Die Figur hält in der rechten Hand das Pedum, auf das es auch den Ellbogen stützt und das es mit der linken Hand ergreift. Das rechte Bein ist als Spielbein vor das linke Standbein gesetzt. Der Kopf fehlt, die Figur steht auf einer Sockelplatte.
KUZSINSZKY 1937. 67. 80. Abb. 9.

3.1.3.4 Attis
FO: Thermae maiores, Palaestra.
AO: Aquincum Museum.
B: 38, T: 30, H: 70.

Die Figur lehnt sich mit dem rechten Ellbogen auf das Pedum, das sie auch mit der linken Hand hält. Das rechte Spielbein ist vor das linke Standbein gestellt. Der Kopf fehlt, die Figur steht auf einer Sockelplatte.
KABA 56. Abb. 95.

Attis, eine phrygische Gottheit, war der Geliebte der Großen Mutter.[75] Als er sie mit einer Nymphe betrog, ließ sie ihn wahnsinnig werden. Der Rasende entmannte sich und starb, aus seinem Blute wuchsen Frühlingsblumen und Bäume hervor. Seit Beginn der Kaiserzeit wurde in Rom ein großes Frühlingsfest gefeiert, in dessen Verlauf eine Pinie gefällt und mit Veilchen bekränzt wurde. Die orgiastischen Züge der Attis-Verehrung sind vielleicht parallel zu den dionysischen Kulthandlungen zu sehen, die eine wichtige Rolle in der Sepulchralkunst spielten.[76] Die Vernichtung des menschlichen Lebens im Tod wurde mit dem Opfer des Attis gleichgesetzt. Da aus dem Blut des Sterbenden neues Leben hervorgeht, versinnbildlicht der Mythos Werden und Vergehen im Naturkreislauf und bestärkt auch die Hoffnung auf Auferstehung.

In Aquincum, wo sieben Ecksteine von Grabumfassungen und Grabädiculen mit Abbildungen des Attis erhalten sind,[77] gehörte Attis mit Abstand zu den am häufigsten dargestellten Figuren der Grabkunst. Aus der Provinz Pannonien sind 32 Exemplare des Attis tristis bekannt.[78] Die meisten der zahlreichen in Niedergermanien gefundenen Kultobjekte in Beziehung zu Kybele und Attis sind sepulchralen Ursprungs. Die Beliebtheit des Attis tristis auf Grabdenkmälern verbreitete sich mit dem Einfluß von Truppen orientalischer Herkunft.[79] Statuen wie die beiden rundplastischen Exemplare 3.1.3.1 und 3.1.3.2 wären in der Funktion als Akroter oder auf Eckpfeilern einer Grabumfassung denkbar. Die Stücke 3.1.3.3 und das jüngste Exemplar von einem sekundären Fundort in den Thermae maiores sind fast identisch. Beiden fehlt der Kopf, sie scheinen links in einer Nische zu stehen, deren Rand vom Pedum des Attis gebildet. Die rechts über links gekreuzten Beine stehen auf einer Sockelplatte. Wie der trauernde Genius 3.1.2 stellen 3.1.3.3 und 3.1.3.4 eine Übergangsform zum Relief dar, ohne daß sich hieraus eine andere Aufstellungsform ergibt. Die Figuren sind zu klein, um mit einem zweiten Pendant ein Grabmal zu flankieren, aber sie waren vielleicht auf Podesten angebracht.

3.1.4 Medea
FO: Filatorigát, nordwestlich des Bahnhofs (Gräberfeld der Canabae).
AO: Aquincum-Museum, Inv.Nr. K 11, 64.11.156 (neu).
H: 104.

Auf einer Sockelplatte steht Medea, deren Kopf fehlt, mit gefalteten Händen, mit dem Arm hält sie das über die Schulter gehängte Schwert. Die beiden Kinder lehnen umschlungen und mit der Haltung von trauernden Eroten mit gekreuzten Beinen und zur Schulter geführten Händen an ihrer rechten Seite. Bereits Kuzsinszky deutete die Skulpturengruppe als Teil eines Grabdenkmals.

[75] ROSCHER I. 715 ff; HUNGER 1978. 80 f.

[76] POCHMARSKI-NAGELE 1992.

[77] ERTEL 1999b. 198 ff. 204.

[78] TÓTH 1990, 120 f: 135 ff.

[79] SCHWERTHEIM 1974. 295 ff.

KUZSINSZKY 1889. 24; KUZSINSZKY 1897. 139. Nr. 60; KUZSINSZKY 1934. 105 f. Abb. 50; NAGY 1942. 480. Taf. 71.2; SZILÁGYI 1956. Taf. 38; NAGY 1971. 147. Abb. 76; ERDÉLYI 207, Abb. 193.

Die Skulptur der Medea mit ihren Kindern kam beim Bau der Bahnlinie nach Szentendre zum Vorschein, die das Gräberfeld durchschnitt. An der Fundstelle wurden auch zahlreiche Gräber, Urnen, freigelegtnige Grabsteine und Sarkophage. Über eine Funktion des Stückes im sepulchralen Rahmen gab es daher keine Zweifel. Medea verhalf ihrem Gatten Jason mit vielseitigen Zauberkünsten zum Goldenen Vlies. Als er nach einigen Jahren seine Ehefrau, eine Barbarin, verstieß, um die Tochter Kreons, des Königs von Korinth zu heiraten, ließ Medea Kreon und ihre Nebenbuhlerin mit einem vergifteten Kleid in Flammen aufgehen. Aus Rache für die Untreue ihres Gatten tötete sie auch die beiden gemeinsamen Kinder. Mit dem Zauberwagen ihres Großvaters Helios floh sie nach Athen und heiratete dort König Aigeus, den Vater des Theseus. Ihr Sohn aus dieser neuen Ehe errang die Herrschaft über Kolchis, und Medea genoß göttliche Verehrung.[80]

Bei dem rundplastischen Stück aus Aquincum dürfte es sich um einen Dachaufsatz handeln. Eine weitere Darstellung der Medea ist im Ungarischen Nationalmuseum erhalten,[81] auch aus Graz ist eine sepulchrale Gruppe mit Medea und ihren Kinder aus Poetovio bekannt.[82] Dieses nur 13 cm starke Stück wird als Aufsatz einer Grabstele interpretiert. Das tragische Schicksal der Medea wies die Trauernden darauf hin, daß sie in ihrem Schmerz nicht allein waren, allerdings wurde die Tötung der Kinder in der Antike wohl kaum privat-sentimental verstanden und moralisch verworfen, da ja Medea letztendlich selbst Unsterblichkeit verliehen wurde. Formal verwandte mythologische Personengruppen zeigen Amor und Psyche in Graz[83] und die Flucht des Äneas aus Intercisa und Gorsium.[84] Diese Szenen waren geeignet, den Sieg des Lebens über alle Wechselfälle und den Aufbruch des Verstorbenen in eine neue Welt zu versinnbildlichen.

3.1.5 IKARUS

3.1.5.1 IKARUS

FO: Budafok, Donauufer, 1907.

AO: Lapidarium Nord, Inv.Nr. K 271, 64.11.117 (neu).

B: 34; T: 53; H: 60.

Die nackte Figur, der Kopf und Beine ab der Mitte der Oberschenkel fehlen, steht gerade aufgerichtet. Die Arme sind ausgestreckt nach hinten gebogen. Der künstliche Flügel am rechten Arm der Figur ist gut erhalten und ähnelt einer rechteckigen Platte mit breitem, flachen Rand, auf die im zur Schulter weisenden Bereich einige schuppen- bzw. federartige Reliefstrukturen aufgelegt sind. Der erhaltene Flügel ist mit einem Riemen befestigt, die übermäßig große Hand liegt flach an seiner Oberfläche. Weitere Befestigungsriemen überkreuzen sich auf der Brust der Figur. Auch ein großer Teil des linken Flügels ist erhalten, hier fehlt allerdings der linke Arm, der mit der Oberflächenstruktur Witterungseinflüssen zum Opfer fiel.

KUZSINSZKY 1908. 101. Abb. 37. 38; ERDÉLYI 1974. Nr. 144.

3.1.5.2 IKARUS

FO: Óbuda, bei der Fundamentierung eines Hauses Ecke Florian tér und Vörösvári út.

AO: Aquincum Museum, Inv.Nr. K 235, 64.11.180 (neu).

H: 33.

Kopf, rechter Arm und beide Beine unterhalb der Knie sind abgebrochen. Der Oberschenkel des rechten Beins ist als Spielbein leicht angewinkelt, das linke Bein ist als Standbein angespannt. Die Muskelpartien des nackten Körpers sind fein ausgearbeitet. Der erhaltene linke Arm hängt locker an der Seite herab und ist etwas nach hinten gestreckt. Der fehlende Flügel war am Unterarm mit Bändern befestigt, einen Griff der Flügelkonstruktion hält Ikarus in der linken Hand. Eine bandartig zusammengefaltete Chlamys hängt von der linken Schulter zur rechten Seite herab. Im Vergleich zum erstgenannten Ikarus ist dieses Stück kleiner und eleganter. Anstatt der Anstrengung des Fliegens wird stärker der entrückte Zustand der Figur betont.

ZIEHEN 1889. 157. Abb. 3; KUZSINSZKY 1906. 51. Nr. 15; KUZSINSZKY 1934. 96 f. Abb. 44; NAGY 1942. 480. Taf. 71/3; PÓCZY 1971. 170. Abb. 23; ERDÉLYI 1974. Nr. 142.

In der griechischen Mythologie war Ikarus der Sohn des genialen Erfinders Daidalos.[85] Als bester Maler und Bildhauer in Athen ertrug er nicht, daß sein Lehrling ein besserer Handwerker wurde als er selbst und stürzte ihn von der Akropolis. Daidalos wurde daraufhin nach Kreta verbannt. Für den König Minos erfand er die künstliche Kuh, in der Pasiphae den Minotaurus empfing, und entwarf das Labyrinth als dessen Wohnung. Der Ariadne und dem Theseus verriet er, wie er mit Hilfe eines Fadens dem Labyrinth entkommen könne. Als Minos den Verrat

[80] ROSCHER II. 2, 2482 ff.

[81] ZIEHEN 1890. 43 ff: Abb. 1.

[82] FERRI 1933. 103. Fig. 106; MODRIJAN-WEBER 1979-81. 95. Nr. 91.

[83] SCHOBER 1923. 167; MODRIJAN-WEBER 1979-81. 31. Nr. 212.

[84] SCHOBER 1923. 167; INTERCISA 213: Nr. 183: Taf. 62,3: Székesfehérvár: Nr. 184: Taf. 62,4; ERTEL 1999a 27.

[85] ROSCHER II, 114 ff.

entdeckte, schloß er Daidalos und Ikaros im Labyrinth ein. Als einziges Mittel zur Flucht baute Daidalos nun Flügel für sich und Ikaros aus mit Wachs verklebten Federn. Trotz seiner Warnung kam Ikaros bei der Flucht in seiner Freude der Sonne zu nahe, das Wachs schmolz und er stürzte ins Meer. Daidalos entkam auf die Insel Ikaria, wo er seinen Sohn bestattete.

In den Ikarus-Figuren auf Grabbauten glaubte man eine Anspielung auf den Sturz des Jünglings in die Tiefe und damit auf den Tod zu erkennen.[86] Neben dieser pessimistischen Variante ist jedoch zu bedenken, daß Ikarus nur aus eigener Schuld stürzte und Daidalos die Flucht überlebte. Beiden gelang es, sich in die Lüfte zu erheben, für die Antike eine unerhörte, in göttliche Sphären weisende Leistung. Daidalos war durch sein Ingenium zur Eitelkeit und Schuld verführt worden, jedoch auch zu hervorragenden, die menschliche Natur übersteigenden Leistungen befähigt. So kann man davon ausgehen, daß mit der Darstellung von Ikarus nicht eine angsterregende Figur, die jeden Beschauer an seinen bevorstehenden Tod erinnerte, auf das Dach eines Grabbaus setzte sondern vielmehr ein Zeichen der Hoffnung, das die Möglichkeit andeutete, dem Tod zu entrinnen.

Zwei weitere Darstellungen des Ikarus sind aus dem Ungarischen Nationalmuseum bekannt.[87] Ziehen nahm schon damals nach Schober[88] an, daß die Figuren auf der Spitze von Grabsteinen standen. Aufgrund ihrer Größe (54 bzw. 35 cm Höhe) ist davon allerdings schon aus praktischen Gründen Abstand zu nehmen, vermutlich handelt es sich wie bei den meisten Ikarus-Figuren um Dachaufsätze. Der Ikarus aus Savaria[89] scheint mit leicht vorgesetztem linken Bein und leicht angehobenen, geflügelten Armen im Begriff des Entschwebens zu sein. Ein weiterer Ikarus stammt aus Gorsium[90]. Eine liegend aufbewahrte und publizierte, aber stehend zu denkende Reliefdarstellung des Ikarus befindet sich im Museum Carnuntinum[91]. Die Figur mit einem gesenkten und einem erhobenen geflügelten Arm könnte einen Eckstein von einer Grabädicula oder Grabumfassung darstellen. Die Suggestivkraft der Aufstellungsweise und die weitgehend unbekannte konstruktive Verwendung der meisten ähnlichen Stücke zeigt die Interpretation von E. Diez, die in der vermeintlich liegenden Darstellung einen bereits herabgestürzten, toten Ikarus zu erkennen glaubte.[92] Aus diesem Grund liegt die Figur angeblich mit zurückgebogenem Kopf so steif auf der Seite und könnte in dieser Pose wohl kaum noch als Hoffnungsträger fungieren. Nicht weniger als fünf Ikarus-Statuen werden im Eggenberger Lapidarium in Graz aufbewahrt.[93] Das Dübelloch in der Sockelplatte eines von ihnen gab neuerlich Anlaß, die Figur als Aufsatz einer Grabstele zu interpretieren. Das betreffende Exemplar ist ohne Kopf allerdings bereits 80 cm hoch und erscheint für die vorgeschlagene Funktion jedenfalls zu groß, für das Dach einer Grabädiucla jedoch passend. Die Beliebtheit des Ikarus zeigen weitere Statuen in Zagreb[94] und Ljubljana,[95] aber auch im oberitalienischen Bereich,[96] der als erste Station auf dem Transportweg der sepulchralen Motive nach Norden anzusehen ist.

3.1.6 SPHINX

FO: in der Nähe des Gräberfeldes am Aranyhegyi árok 1925.

AO: Lapidarium Nord, Inv.Nr. K 390, 64.11.74 (neu). B: 33; H: 83; T: 75.

Der Kopf der Figur ist auffällig klein, das flache, stark verriebene Gesicht wird von langem, offenem Haar umrahmt. Die Schulter- und Rückenpartie des Körpers wirken dagegen mächtig. Die hoch angesetzten, nach hinten gestreckten Flügel mit der noch erkennbaren Fiederung von beiden Seiten werden zu einer viereckigen Plattform zusammengefaßt. Die Arme sind abgebrochen, die Hinterbeine erhalten. Die großen Löwentatzen ruhen mit den eher verkümmerten Läufen und dem gesamten Hinterteil auf einer Bodenplatte. Die Vorderbeine fehlen.

KUZSINSZKY 1934. 164. Nr. 390.

In der griechischen Mythologie war die Sphinx[97] ein Ungeheuer, halb Tier und halb Mensch. Sie war von Hera nach Theben gesandt worden, um die Stadt für die Entführung des schönen Jünglings Chrysippos durch den König von Theben zu bestrafen, die die Schutzherrin der Ehe beleidigt hatte. Dort saß sie vor der Stadt und gab den Vorbeikommenden ein Rätsel auf. Wer nicht wußte, welches Ding auf Erden zwei, drei und vier Füße hat, wurde verschlungen. Ödipus löste das Rätsel, das die Lebensalter des Menschen zum Inhalt hatte. Daraufhin stürzte sich die Sphinx in den Abgrund und Theben war befreit. Der Bildtypus der geflügelten Löwenjungfrau kam aus dem Orient, während in Ägypten zunächst nur männliche, unge-

[86] SAVARIA 70.

[87] ZIEHEN 1889. 157 ff. Abb. 2, 3; ZIEHEN 1890. 47 f. Fig. 2 A, 3 B; FERRI 1983. 177, Abb. 186; ERDÉLYI 1974. Nr. 143.

[88] SCHOBER 1923. 166 f.

[89] SAVARIA Kat.Nr. 195.

[90] ERDÉLYI 1974. Nr. 145; FITZ 24; ERTEL 1999a 27.

[91] KRÜGER 1970. Nr. 243.

[92] DIEZ 1965 47. Taf. 1-2.

[93] MODRIJAN-WEBER 1965. 57 ff. Nr. 114, 129, 133, 135, 137.

[94] SCHOBER 1923. 166 f. Abb. 180.

[95] KASTELIC 1998. 356 ff. Abb. 132.

[96] Aus Altinum: TIRELLI 1998. 189. Abb. 42.

[97] ROSCHER IV, 1338 ff.; HUNGER 1978. 382 f.

flügelte Sphingen bekannt waren. Dort übernahm die Gestalt ihre Rolle als majestätisch ruhende Grabhüterin. Im Iseum von Savaria, das als Zentrum ägyptischer Religionen in Pannonien gilt, standen den Sphingen geweihte Altäre.[98] Ein konkreter Bezug zu Ägypten ist mit den hier diskutierten Denkmälern allerdings kaum mehr gegeben.

Die Sphinx ist mythologisch und formal mit dem Löwen verwandt, erhielt aber durch die Flügel auch vogelähnliche Merkmale. Die Figuren besaßen Gesicht, langes Haar, Brust und Arme einer Frau. Bei zwei dakischen Beispielen ist zwischen ihren Händen das Antlitz einer Medusa als apotropäisches Zeichen eingefügt,[99] daneben kann sie in römischen Darstellungen wie die Grablöwen einen Stierkopf oder Totenschädel halten.[100] Eine sehr gut erhaltene Sphinx stammt aus dem Gräberfeld von Ovilava.[101] Sie sitzt auf einer schmalen Sockelplatte und hält ein Medusenhaupt zwischen den Händen. Die gut proportionierte Figur mit den großen, zurückgelegten Flügeln wirkt ruhig und überzeugend. Von einer weiteren Sphinx aus Carnuntum[102] ist nur der Oberkörper und ein Teil des Rückens mit dem Ansatz der Flügel zu erkennen. Die gute Ausarbeitung des Kopfes, der Ohr- und Halsschmuck zeigt, läßt auf eine hohe Qualität der Arbeit schließen. Auch in Oberitalien waren Sphingen teilweise schon in der Zeit der späten Republik beliebt, wie Beispiele aus Piacenza (1. H. 1. Jh. v. Chr.?) und Piadena zeigen.[103] An ihrer originalen Stelle, über den Ecken des Kranzgesimses, am Fuß des pyramidalen Aufsatzes sitzen die vier Sphingen der im Museo Archeologico Nazionale von Sarsina rekonstruierten Grabädicula des Aefionius Rufus.[104]

Ein fließender Übergang besteht zu den als Sirenen bezeichneten Figuren. Diese im Hades oder in himmlischen Sphären angesiedelten Mischwesen aus Vögeln und Mädchen versuchten Odysseus und seine Gefährten durch ihren Gesang zu bezaubern, um sie an Land zu locken und zu töten. Odysseus verstopfte daher die Ohren seiner Gefährten mit Wachs und ließ sich selbst an den Mast des Schiffes binden.[105] Der als Sirene interpretierte Aufsatz eines Grabbaues aus Carnuntum[106] könnte auch eine Sphinx darstellen, da der "Vogelleib" aufgrund der groben Ausarbeitung nicht als solcher erkennbar ist, sondern ganz im Gegenteil eindeutig Beine besitzt, die in der verkürzten Darstellung des Reliefs sichtbar werden. Aufgrund des mythologischen Hintergrundes könnten Sirenen zwar durchaus in gleicher Funktion wie die Sphingen auftreten, außer dem genannten Beispiel ist jedoch keine weitere gesicherte Darstellung bekannt. Eine weitere als Sirene bezeichnete Figur stammt aus Virunum.[107] Die Arme oder Vogelbeine, die die Deutung entscheiden könnten, fehlen, die rundliche Kontur des Hinterleibes könnte ebenso das Hinterteil eines Löwenkörpers darstellen. Die fein detaillierten Flügel und das fein ausgearbeitete Gesicht mit der Lockenfrisur beweisen die hohe Qualität der Arbeit. Die Figur sitzt auf einer schmalen Sockelplatte.

Wie die Bodenplatte des Stückes 3.1.6.1 aus Aquincum und der meisten der erwähnten anderen Sphingen und Sirenen zeigt, waren diese Skulpturen wohl als Dachaufsatz eines Grabbaus verwendet. Die Haltung der Figuren ist ähnlich wie die der sitzenden Greifen, die auf dem Dach der Grabädicula der Ennii und einem weiteren Grabbau in Sempeter saßen.[108] Der First der Priscianer-Ädicula läßt erkennen, wie diese Figuren konstruktiv auf dem Dach befestigt waren: Die Aufsicht des Firstbalkens 396[109] zeigt über die gesamte Länge eine 25 cm breite, ebene Fläche mit zwei Dübellöchern und einem Hebeloch. Daraus ist abzuleiten, daß mindestens zwei, vielleicht auch drei Figuren auf dem First Platz fanden, da das Hebeloch ebenfalls überdeckt werden mußte. Sphingen, Sirenen, Greifen und Löwen waren längsgerichtete Aufsätze, die durch das Aufstützen von Vorderpfoten bzw. -beinen oder Händen eine lineare, streifenförmige Unterlage brauchten, idealerweise den First, die Trauflinien eines Bauwerks oder ein eigenes Streifenfundament. Im Gegensatz dazu stellen die Genien, Attis, Medea, Amor und Psyche, Äneas und Ikarus punktförmige Aufsätze dar, die sich für die Spitze eines Pyramidendaches, als Akrotere oder für eine separate Aufstellung innerhalb eines Grabbezirks eigneten. Die nicht paarweise verwendbaren Figuren wie Medea und Ikarus wurden mit größerer Wahrscheinlichkeit als Dachaufsätze verwendet.

3.1.7 VOGEL

FO: Gasfabrik, beim Bau des Uhrturmes.
AO: Aquincum Museum, Inv.Nr. K 304, 64.11.54 (neu).
L: 44; H: 29.

[98] WESSETZKY 1961. 36; SAVARIA 42. Kat.Nr. 42, 43.

[99] FERRI 1993. 287 f. Abb. 368 (Alba Julia).

[100] ROSCHER IV. 1399 ff.

[101] ECKHART 1981 Nr. 17.

[102] KRÜGER 1967. Nr. 100.

[103] SENA CHIESA 1997. 293, 304, Abb. 7, 20

[104] GABELMANN 1979. 14, Abb. 14; R. WEILAND, Kleiner Führer durch Sarsina, 1983, 7 ff; ORTALLI 1995. 323 f, Abb. 5.

[105] Hom. Od. 12, 39 ff.; HUNGER 1978. 377 ff.

[106] KRÜGER 1970. Nr. 231.

[107] PICCOTTINI 1968. Nr. 62.

[108] KLEMENC-KOLSEK-PETRU 1972. Ennii: 78, Taf. 30; nicht zuweisbares Exemplar: Abb. S. 65, Taf. 40; KASTELIC 1998. 286 ff. Abb. 85-87; ERTEL 1999a 27.

[109] KLEMENC-KOLSEK-PETRU 1972. 81. Taf. 15.; ERTEL-HARL-KUGLER.

Der nicht leicht zu identifizierende Vogel (Taube?) sitzt auf einer schmalen Sockelplatte. Der Kopf fehlt, die Flügel mit den detaillierten Federn sind eng angelegt. Der Schwanz ist abgebrochen.
KUZSINSZKY 1932. 383 f, Abb. 397.

Sepulchrale und kultische Vogeldarstellungen zeigen meist den Adler als heiliges Tier des Zeus.[110] Dem in der Sepulchralsymbolik häufig ausgedrückten Entschweben entspricht der Mythos vom Raub des Ganymed durch den Adler des Zeus. Ein Seitenrelief der Ennier-Ädicula in Sempeter schildert diese Szene,[111] ein figuraler Aufsatz ist in Mainz erhalten.[112] Der kühne Flug des Adlers in den Olymp sollte das Aufsteigen der Seele in himmlische Sphären versinnbildlichen und nähert sich mit dieser Aussage der anderer fliegender Gestalten, wie z. B. des Ikarus. Zeus bzw. Jupiter, für den auch der alleinstehende Adler ein Zeichen ist, brachte durch seine Liebesabenteuer, die häufig mit dem Raub bzw. der Entrückung des geliebten Objekts endeten, einen durchaus erwünschten erotischen Aspekt in die Sepulchralkunst ein. In diesen Sagenkreis gehört auch Leda mit Zeus in Gestalt des Schwans wie auf einer Wandplatte im Aquincum-Museum[113] und der Raub der Europa an der Grabädicula der Ennii in Šempeter.[114]

Aus Dakien sind sepulchrale Adler bekannt, die meist in der aus der Heraldik bekannten Pose mit ausgebreiteten Schwingen, in einem Beispiel aus Deva aber in der Gestalt eines normalen Vogels mit angelegten Flügeln auftreten.[115] Der kühn emporgereckte Kopf, die ehrfurchtgebietende, aufgerichtete Haltung des Körpers, das naturalistisch wiedergegebene Federkleid und der Schwanz erlauben dort die Identifizierung des Vogels.

Dem Vogel aus Aquincum fehlen diese Merkmale, Haltung und Körperform mit dem anliegenden Gefieder scheint eher auf einen zahmen Vogel hinzuweisen. Der Fundort Gasfabrik nimmt deutlichen Bezug auf das östliche Gräberfeld der Zivilstadt. Eine in diesem Kontext denkbare Vogelart ist die Taube, das heilige Tier ursprünglich der Istar, dann der Aphrodite und Venus.[116] Im Tempel von Paphos und anderen bedeutenden Heiligtümern der Venus wurden Tauben gehalten und geopfert. Auch die Gans, die man vielleicht auch in der Skulptur erkennen könnte, war sowohl der Venus wie auch der Juno heilig.[117] Auf griechischen Grabsteinen wurden Gänse als Symbol der Liebe und ehelichen Tugenden, aber auch der Wachsamkeit dargestellt. Der Vogel aus Aquincum besitzt eine ansehnliche Größe und ist als Aufsatz eines Grabbaus auf der Spitze des Daches oder auch als Akroter denkbar.

3.1.8 DELPHIN
FO: Victoria Ziegelfabrik (Gräberfeld der Canabae)
AO: Lapidarium Nord, Inv.Nr. 73.9.24.
L: 60; T: 23; H: 45.

Der Schwanz des Tieres ist als breites Wellenband wiedergegeben, das auf einer Sockelplatte ruht. Die dreiteilige Schwanzflosse zeigt eine Rippengliederung und blattähnliche Randeinschnitte. Der Körper ist abgebrochen.

Delphinskulpturen fanden als Brunnenfiguren Verwendung, wie das sehr schön gearbeitete Exemplar aus Gorsium[118] zeigt. Bei dem vorliegenden Stück wäre ein solcher Verwendungszweck ebenfalls nicht ausgeschlossen, allerdings weist der Fundort auf eine sepulchrale Funktion der Skulptur hin. In der Mythologie ist der Delphin mit dem dionysischen Sagenkreis und damit mit einer sehr beliebten Themengruppe der Grabkunst in Verbindung zu bringen. Dionysos verwandelte für die ihm ergebenen naxischen Thraker Seeräuber in Delphine.[119] Schiffsbrüchige wurden von Delphinen an Land getragen, wie sie auch als freundliche Begleiter die Verstorbenen ins unbekannte Jenseits führten.[120] Die Breite der Sockelplatte des Exemplars aus Aquincum entspricht der einiger Löwenfiguren (z. B. 3.2.4 und 5), obwohl der Delphin sicher eine Länge von rund 1 m erreicht haben dürfte. Wahrscheinlich war die Figur als Dachaufsatz eines Grabbaus aufgestellt.

3.1.9 STIER
FO: Gräberfeld der Zivilstadt am Aranyhegyi árok, 1922.
AO: Aquincum Museum, Zwei-Pfeiler-Bau, Inv.Nr. K 252, 64.11.119 (neu).
H: 54.

Der mächtige Körper des Tieres ruht außer auf den Beinen auf einer zusätzlichen Stütze unter dem Bauch. Es blickt ruhig geradeaus. Die plumpen, hervortretenden Augen, der ausladende Schädel mit den Hörnern und hängenden Ohren sind gut getroffen. Die Figur steht auf einer schmalen Sockelplatte.
KUZSINSZKY 1934. 154. Nr. 393; NAGY 1942. 480 f, Abb.

[110] KELLER 1887. 236 ff.
[111] KLEMENC-KOLSEK-PETRU 1972. Stein Nr. 425, 77, Abb. S. 66; KASTELIC 1998. 507 ff, 650 f.
[112] SELZER 1998. 231, Kat.Nr. 238, Abb. 56.
[113] DIEZ 1993; ERTEL 1999b Kat.Nr. 2.2. 205, 209.
[114] KLEMENC-KOLSEK-PETRU 1972. Stein Nr. 243, 77, Abb. S. 53; KASTELIC 1998. 519 ff, 651, Abb. 201.
[115] FERRI 290, Fig. 376 (Cluj), 377 (Deva), 378 (Alba Julia).
[116] KELLER 1913. 122 ff; RE 2.4, 2496 ff.
[117] KELLER 1887. 288ff.
[118] FITZ 1976. 68, Taf. 30.
[119] ROSCHER I. 1083; ERTEL 1999b. 203. Kat.Nr. 1.10.
[120] KELLER 1887. 218, 230 f.

14, Taf. 72.1; NAGY 1971. 151 f, Abb. 82; PÓCZY 1996. 143 f, Taf. 3; OUT OF ROM 307, Abb. 299.

Für diese Skulptur wurde schon lange eine sepulchrale Funktion angenommen, obwohl die Vergleiche heute weithergeholt wirken. G. Erdélyi zitierte Beispiele vom Kerameikos und aus dem Museum von Este.[121] Ein geflügelter Stier aus dem Bezirk Hartberg, der als Bekrönung eines Grabmals interpretiert wird, ist im Lapidarium von Eggenberg in Graz erhalten.[122] Das Tier liegt auf einer Sockelplatte und hat die mächtigen Schwingen über dem vogelähnlichen Hinterleib zusammengefaltet. Das Beispiel in Eggenberg ist allerdings im Zusammenhang mit den sepulchralen Sphingen, Sirenen und Greifen zu sehen, bei denen Merkmale verschiedener Tiere mit Flügeln und damit einem transzendenten Aspekt versehen wurden. Als Apis-Stier kann die Statue aus Aquincum nicht gedeutet werden, weil ihr die nötigen Attribute hierfür fehlen.[123] Am nächsten kommt dem Stück die Darstellung eines Stieres in Mainz, der als Teil einer größeren Gruppe eines Votivsteins (?) Erklärung fand.[124] Ähnlich sind auch die beiden Stierskulpturen aus Nürtingen in Stuttgart, die als Streufunde ebenfalls keine befriedigende Deutung erhielten.[125]

Ein Zusammenhang mit einer Berufsdarstellung, in der der Verstorbene bei seiner Tätigkeit gezeigt wird, ist ebenfalls schwer herzustellen. Solche Szenen fehlen für den Bereich der Landwirtschaft weitgehend.[126] Aus Lauriacum stammt ein Relief mit der Darstellung eines Fleischhauers, der mit der Zerteilung eines Schweines beschäftigt ist.[127] Die wenigen auf Reliefs abgebildeten Rinder sind ebenfalls in Aktion dargestellt, z. B. beim Pflügen oder als Zugtiere in einem Ochsengespann,[128] während die Skulptur aus Aquincum den Stier stehend in ruhiger Haltung zeigt. Rinder waren wichtige Tiere für die Landwirtschaft und genossen überall größte Wertschätzung.

Stiere wurden bei den großen offiziellen Staatsopfern geschlachtet.[129] Es wäre denkbar, daß es sich bei der Darstellung aus Aquincum um einen Opferstier handelt, der vielleicht am Grabmal eines Priesters oder Beamten Aufstellung fand. Die Skulptur wurde von L. Nagy mit einer großen Grabumfassung in Verbindung gebracht, wo sie nach seinem Vorschlag auf einem Postament in der Umfassungsmauer aufgestellt war.[130] Der Stier ist in seiner Zeichnung zu groß geraten; mangels mythologischem Bezug konnte dem Stier keine Hauptrolle in der Ikonographie des Grabmals zukommen. Der Aufsatz unterscheidet sich mit seiner Sockelplatte konstruktiv nicht von den anderen bisher vorgestellten Stücken, ist aber kleiner als die meisten von ihnen. Es wäre denkbar, daß der Stier vielleicht gemeinsam mit anderen Darstellungen von Opfertieren aufgestellt war.

3.2 Freistehende Rundskulpturen – Grablöwen

An dieser Stelle wären in erster Linie Grabporträts zu nennen, die jedoch in diesem Rahmen ausgespart bleiben. Eine Gruppe von Porträts und Rundskulpturen im Aquincum-Museum wurde bereits mit Grabdenkmälern in Verbindung gebracht, so z. B. die bereits von B. Kuzsinszky als Grabstatue interpretierte weibliche Figur mit Tunika und Palla,[131] der in jüngster Zeit ein passender Kopf zugeschrieben werden konnte.[132] Die Identifizierung weiterer Porträtstatuen wird in dem in Arbeit befindlichen CSIR-Band der Rundskulpturen im Aquincum-Museum durch K. Szirmai erfolgen.

3.2.1 Sitzender Löwe

FO: Bécsi u. 86.
AO: früher Dianabad, jetzt Leányfalu, MAHART-Freizeitgelände.
H: 72.

Der Löwe sitzt aufgerichtet auf den Hinterpranken, die ausgestreckten Vorderbeine stemmen sich auf einen Tierkopf (?). Im Vergleich zum übrigen Körper wirkt der geradeaus blickende Kopf mit der mächtigen Mähne übergroß. Das Maul ist geöffnet, Augen, Nase und übriges Gesicht gut detailliert. Das Mähnenhaar gliedert sich in größere und kleinere, fein gezeichnete Strähnchen. Die Figur ruht auf einer Sockelplatte.
KUZSINSZKY 1908. 94 f, Abb. 29.

3.2.2 Nach rechts gelagerter Löwe

FO: Donauufer.
AO: Lapidarium Nord, Inv.Nr. K 298.
L: 90; H: 52; T: 34.

[121] ERDÉLYI 1974. 78.

[122] MODRIJAN-WEBER 1965. 22 f. Nr. 113.

[123] ZS. MRÁV: Caracalla and the Cult of Deus Invictus Sarapis in Pannonia. Vortrag beim Internationalen Symposium "Ptuj im römischen Reich. Mithraskult und seine Zeit" Ptuj, Oktober 1999.

[124] SELZER 1998. 235, KatNr. 250.

[125] ESPÉRANDIEU 1931. Nr., 663; FILTZINGER 1980. 172, Nr. AS 18 und 19.

[126] ZIMMER: Darstellungen nur aus den Bereichen Handwerk, Handel, Transport, Militär.

[127] ECKHART 1976. Nr. 85 a.

[128] TOYNBEE 1973. 142.

[129] KELLER 1909. 355 ff; TOYNBEE 1973. 142.

[130] NAGY 1942. 481. Abb. 14.

[131] KUSZINSZKY 1906. 53. Nr. 20; KUSZINSZKY 1934. 111. Abb. 55; NAGY 1971. 148. Abb. 77; ERDÉLYI 1974. Abb. 141; GODS-SOLDIERS-CITIZENS 64. Kat.Nr. 353; SZIRMAI 1999. 45 ff.

[132] SZIRMAI 1999. 70.

Die stark verwitterte Figur aus sehr porösem Stein mit großen Hohlräumen ruht auf einer profilierten Sockelplatte. Der Kopf ist aus der Liegerichtung in Richtung des Beschauers gedreht, das offene Maul, die Nase und die Augen lassen sich noch unterscheiden. Die rechte Vorderpfote liegt auf dem schmalen Kopf eines geschlagenen Tieres. Der hohe Hinterleib ist stark bestoßen und verwittert. Der Schweif schlingt sich über die rechte Hinterpfote, die Quaste liegt auf dem Rücken.

3.2.3 ZWEI FRAGMENTE VON NACH LINKS GELAGERTEN LÖWEN

FO: aus der Donau.
AO: Lapidarium Süd, Inv.Nr. 64.11.49 (hintere Hälfte).
L: 115; H: 60; SockelB vorn 29, hinten 42; SockelH vorn 6, hinten 11.

Zwei Fragmente von Löwenskulpturen, die sich sinngemäß ergänzen, wurden im Lapidarium zusammengestellt. Der Kopf des vorderen Fragments fehlt, war aber offenbar geradeaus gerichtet, die Mähne fällt in dicken, langen Strähnen über Hals und Brust. Die linke Pfote hält einen Tierkopf nieder, während der Ellbogen auf der Sockelplatte ruht. Das geschlagene Tier ist an den runden Nüstern und dem breiten Maul als Rind (Kalb) zu identifizieren. Das kräftige Hinterteil des Löwen ist weniger detailliert, die linke Hinterpfote im Vergleich zur Vorderpfote plump. Die Zehen sind nur grob angedeutet. Da die Sockelplatte des hinteren Fragments stärker und breiter ist als die des vorderen Teils, ist es offensichtlich, daß die beiden Fragmente nicht von derselben Figur stammen.
Vorderteil: KUZSINSZKY 1934. 190, Nr. 301.

3.2.4 LÖWENPAAR

FO: vor Pfarramt Óbuda, Lajos u. 168, Notbergung, in großer Tiefe.
AO: Lapidarium Süd, Inv.Nr. 86.11.22 und 23.
L: 52; H: 58; T: 25.

Das Paar besteht aus zwei einzelnen Skulpturen, die vermutlich symmetrisch angeordnet waren. Die Tiere haben im Verhältnis zum Kopf eher zierliche Körper und liegen auf einer Sockelplatte. Beide drehen den Kopf aus der Liegerichtung zum Betrachter. Die Mähne mit fein gezeichneten Strähnen wallt mächtig über dem feinen Gesicht mit den gut geschnittenen Augen. Die Ohren heben sich kompakt vom Mähnenhaar ab, die Nase des linken Löwen ist abgeschlagen. Das Hinterteil ist bestoßen. Das schwache Hinterbein wird von dem ebenfalls dünnen Schweif umspielt. Die dagegen wieder groß ausgefallene Tatze mit langen Zehen und Krallen ruht auf der Sockelplatte. Neben der rechten, weniger stark und genau dargestellten Vorderpranke erkennt man schnurbandartige Zotteln des Fells.

3.2.5 NACH RECHTS GELAGERTER LÖWE

FO: Horreum nördlich Porta praetoria des Legionslagers, Vöröskereszt - Harrer Pál u.
AO: Lapidarium Süd, geschlossener Teil.
L: 59; T: 21; H: 45.

Körper und Tatzen sind sehr schematisch ausgeführt. Die Hinterpranken sind überhaupt nicht zu erkennen, die Zehen an den Vorderpfoten nur angedeutet. Das Gesicht mit der flachen Stirn, die Augen und die runden Ohren zeigen eine größere Naturnähe. Die Mähne breitet sich zottig und wenig plastisch auf dem Rücken aus. Die Schnauze ist abgebrochen. Die linke, um 90° gedrehte Vorderpfote des Löwen liegt entlang der Schmalseite der Sockelplatte. Die Abbildung 80 wird nach der Beschreibung des nördlich der Porta praetoria aufgedeckten Horreums zitiert, der Löwe ist im Text aber nicht erwähnt.
PÓCZY 1976. 84, Abb. 80.

3.2.6 VORDERE HÄLFTE EINES LÖWEN

FO: Cserfa u., Ausgrabung von A. Facsády 1997.
AO: Lapidarium Süd.
L: 54; T: 31; H: 69.

Der Körper des geradeaus blickenden Löwen ist hinter den Vorderbeinen abgebrochen, die auf einer dünnen Sockelplatte ruhen. Die Pfoten sind abgeschlagen, der Kopf aber bis auf die Nase gut erhalten. Das Maul ist geöffnet, die Eckzähne und Lefzen noch zu erahnen. Die Stirnmuskeln treten über den weit geöffneten Augen hervor. Die Mähne besteht aus dreieckigen Zotteln mit mehreren einzelnen Strähnchen. Das Löwenfragment wurde gemeinsam mit dem Aufsatz 2.2.1 gefunden, ist aber keinem der aufgedeckten Grabbauten zuzuweisen.
FACSÁDY 1999. Abb. 2.

3.2.7 LÖWENKOPF

FO: Bécsi u. 46–50.
AO: Depot Aquincum Museum.

Von der vorzüglich gearbeiteten Skulptur ist nur der Kopf erhalten. Das Gesicht wird von der in wellenförmige Haarpartien gegliederten Mähne umrahmt. Parallele Linien unterteilen die Haarsträhnchen. Das offene Maul zeigt die Eckzähne und die heraushängende Zunge. Die Augenbrauen über den von schmalen Lidern umschlossenen Augen sind fein gezeichnet, die Ohren gespitzt. Vom Ausgräber wurde aufgrund der guten Qualität der Arbeit ein Import des Stückes aus Italien und ein Zusammenhang mit dem bereits früher in der Nähe gefundenen Löwen (s. o. 3.2.1, Bécsi u. 86 bzw. 56: Hausnummer geändert?) erwogen.
BERTIN 1999. 31 f, Abb. 4.

Es wurde versucht, die in oder in der Nähe von Mithräen gefundenen Löwen, die den gleichen Typus

zeigen, nicht in die Aufzählung aufzunehmen. Ein prächtiger Löwe, der die Tatze auf einen Rindskopf gesetzt hat,[133] kam auf der Malomdülö nördlich der Zivilstadt von Aquincum ans Tageslicht, wo auch ein Mithräum bekannt wurde.[134] Eine Löwenskulptur stammt aus dem Symphorus-Mithräum an der südlichen Stadtmauer von Aquincum, wo sie neben dem Eingang aufgestellt war.[135] Auch eine der schönsten Löwenskulpturen von Carnuntum ist dem 3. Mithräum in Petronell zuzuweisen.[136] Bei der Beurteilung des Fundortes der Löwenskulpturen ist allerdings Vorsicht geboten, weil die Mithräen häufig am Stadtrand entstanden und dort in Kontakt mit den sich ebenfalls dort ausbreitenden Gräberfelder gerieten. Transporte von Steinmaterial von aufgelassenen Grabbauten in Mithräen sind nicht auszuschließen.

Löwenskulpturen waren sehr beliebt. Aus Savaria sind zwei rundplastische Exemplare bekannt.[137] Ein Löwenpaar aus Fertörakos bei Sopron[138] kam zusammen mit einigen Altären in der Mithrasgrotte zum Vorschein. M. L. Krüger sammelte 18 Exemplare aus Carnuntum,[139] von denen zwei Figuren aus Mithräen stammen, die anderen 16 Stück aber dem Sepulchralbereich zuzuordnen sind. Die Qualität der Ausführung schwankt zwischen unbeholfenen und sehr ansprechenden Exemplaren. Die Tiere werden entweder liegend oder auf den Hinterbeinen stehend, auf den Vorderbeinen kauernd dargestellt. Es zeigen sich auch ähnliche Maßstabsverschiebungen wie bei den Beispielen aus Aquincum, z. B. ein übergroßer Kopf bei kleinerem Körper (Aquincum 3.2.4 – KRÜGER Nr. 106). Da für einige Stücke, die von der Naturnähe abweichen – vermutlich spätere Exemplare –, immer wieder mittelalterliche Datierungen vorgeschlagen werden, sei auf den sicher römischen, aber abstrahiert dargestellten Löwen Nr. 109 von der Gräberstraße in Carnuntum verwiesen. Aus Ovilava sind vier Exemplare bekannt,[140] davon drei Skulpturen mit aufgerichtetem Hinterteil und kauerndem Oberkörper, einer davon wieder abstrahiert (Nr. 15).

Die Verwendung der Löwen als Polster zeigen bereits italische Stelen[141] und Grabaltäre.[142] Löwenpaare sitzen auch an den Giebelseiten von pannonischen und norischen Stelen, so z. B. auf einer Stele im Ungarischen Nationalmuseum.[143] Löwenpaare mit Masken oder Götterköpfen bekrönten als separat gearbeitete Aufsätze zahlreiche Stelen in Pannonien,[144] besonders häufig in Südpannonien.[145] An Grabbauten kamen Löwen nicht nur freiplastisch, sondern auch in anderen Positionen zur Anwendung. Ein pyramidenförmiger Dachaufsatz eines Grabbaus aus Savaria wird seitlich von einem prächtigen Löwenpaar flankiert.[146] Löwen sitzen auf den Dachseiten einer kleinen Grabädicula aus Micia[147] und auf den halbzylindrischen Loricae, den Mauerabdeckungen von Grabbezirken, wie Beispiele vom obergermanischen Limes aus Cannstadt zeigen.[148] Dort wurden im Gräberfeld des Kastells Fragmente von insgesamt mindestens zwölf Löwen gefunden. An Altären und Aufsätzen nahmen die Löwen die Funktion eines Polstergliedes ein. Zahlreiche Aufsätze von Grabaltären aus Dakien[149] werden seitlich von Löwen flankiert. Sie sitzen dort als Akroterien auf Stelen[150] und flankieren Rundmedaillons.[151]

Der Löwe war in allen Ländern, in denen er in der Antike lebte, ein Tier der Götterkönige.[152] Auf Erde gebührte die Löwenjagd daher nur dem König oder Kaiser. Berühmte Löwenkämpfer des Mythos waren Alexander, Herakles und Achilles. Die Stärke des Löwen ließ ihn in orientalischen Mysterien das Prinzip des Feuers verkörpern, in ihrer Position am Dach oder Giebel von Grabdenkmälern erinnerten sie an die Feuer des Himmels.[153] Das Sternbild des Löwen bezeichnete im Tierkreis die heißeste Zeit des Jahres abdem 20. Juli, mit der zugleich das Anschwellen des Nils in Verbindung gebracht und die Funktion des Löwen als Wasserspeier begründet wurde.[154] Die Verwendung des

[133] KUZSINSZKY 1934. 92. Nr. 20, Abb. 39.

[134] Zu diesem parallelen Vorkommen der Löwen KUZSINSZKY 1908. 95 und KRÜGER 1967. 37.

[135] NAGY 1943.

[136] KRÜGER 1967. Nr. 104.

[137] SAVARIA 72. Kat.Nr. 193, 194.

[138] FARKAS-GABLER 1994. Nr. 1.

[139] KRÜGER 1967. Nr. 104 – 121.

[140] ECKHART 1981. Nr. 13 – 16.

[141] PFLUG 1998. Kat.Nr. 19, Taf. 4.1, 2; Kat.Nr. 152, Taf. 25.1-2 = FERRI 1933. 109, Fig. 115; Kat.Nr. 160, Taf. 25, 4–6 = FERRI 1933. 109, Fig. 114; Kat.Nr. 218, Taf. 31, 1–2 = FERRI 109, Fig. 116; Kat.Nr. 222, Taf. 32, 3-4.

[142] FERRI 1933. 269. Anm. 4. Fig. 337, 338.

[143] HAMPEL 1907. 325. Abb. 39; FERRI 264. Fig. 324.

[144] KUZSINSZKY, 1906. 63 f. Abb. S. 64; FERRI 1933. 264 ff: Fig. 326 (Budapest); KUZSINSZKY 1934. 157. Nr. 250. Abb. 124; SZILÁGYI 1956. Abb. 34; Aquincum-Museum Inv. Nr. 86.11.21 (unpubliziert); FERRI 1933. 262: Fig. 317 (Savaria); SAVARIA 69 f. Kat.Nr. 189, 190, 192; SCHOBER 135 f. 166, Abb. 156, 157.

[145] FERRI 1933. 262. Fig. 318, 319 (Poetovio); DAUTOVA-RUSEVLJAN 1983. 41 f. Taf. 5, 6 (11 Exemplare!).

[146] SAVARIA 71. Kat.Nr. 197.

[147] CUMONT 1894; FERRI 1933. 341, Fig 448; MARINESCU 1982. 33 f. 198. Kat.Nr. AE 1. Taf. 34.

[148] BARTHEL 1907. 22, 42, Nr. 12–17, Taf. V.27, 33; FILTZINGER 1980. 142, Stiftsplatz 1, 2.

[149] FERRI 1933. 265 f. Fig. 327–332, 336; MARINESCU 1982. 29 f. 176 f. Kat.Nr. P 3–5, P 15, P 22. Taf. 24.

[150] MARINESCU 1982. 11 f. S 1, S 19. Taf. 1, 2.

[151] MARINESCU 1882. 31. 192 ff. Kat.Nr. M 8, M 19, M 25. Taf. 32.

[152] KELLER 1909. 35 f: 40 ff.

[153] CUMONT 1942. 157 ff.

[154] KELLER 1909. 45 ff.

Löwen als Wächter vor Palast- und Stadttoren, Tempeln und Gräbern[155] ist bereits aus Babylon und Mykene bekannt. In Ägypten trat er als Tempelwächter auf, wo er als Sphinx zu einem Mischwesen aus Frau und Tier wurde und in langen Reihen die Zugänge zu den Tempeln bewachte. Ein rein dekorativer Charakter, wie er dem Löwen gelegentlich zugemessen wurde,[156] wird der Bedeutung dieser Figur nicht gerecht, immerhin kommt aber der Aspekt der Beliebtheit und des häufigen Auftretens in dieser Meinung zum Ausdruck. Das meist nicht genau identifizierbare vom Löwen geschlagene Tier, auf dessen Kopf er noch die Pranke hält, findet als Eber,[157] Rind,[158] Esel[159] oder Widder[160] Erklärung. Der Eber störte die Arbeit Noahs an der Arche und wurde zur Strafe dafür von dem aus Noahs Blut entstandenen Löwen gefressen.[161] Der Kampf zwischen Löwe und Eber findet sich jedoch auch in den Fabeln Äsops und wurde schon in archaischer Zeit gern dargestellt.[162] Als Grabwächter sollte der Löwe die Seelen der Verstorbenen gegen die Angriffe der Dämonen beschützen und war ein Symbol der Tapferkeit und Stärke. Zahlreiche rundplastisch gearbeitete Löwen waren in antithetischen Gruppen vor der Attika des Tropaeum Traiani als Typ eines monumentalen Rundgrabes aufgestellt.[163]

In der Vielzahl der Darstellungen und der sehr alten Schutzfunktion verkörpert der Löwe eine positive Macht.[164] Er ist edel und stolz, aber auch treu und zärtlich, wie die Sage von Androklos und dem Löwen zeigt. Fallweise werden ihm negative, aggressive Aspekte zugeschrieben. Der Löwe wurde mit dem Tod selbst identifiziert und verkörperte (angeblich) dessen Plötzlichkeit und Furchtbarkeit,[165] der das Beutetier aus dem Leben reißt wie der Tod den Verstorbenen aus dem Leben. Tatsächlich scheinen vor allem die auf den Vorderläufen kauernden Löwen sich zum Sprung vorzubereiten, S. Ferri bezeichnete die Pose als hundeartig[166] im Gegensatz zu den mehr katzenähnlichen Tieren - Hunde werden sich jedoch kaum gegen ihren Herrn wenden. Tatsächlich werden Grablöwen gelegentlich mit Hunden verwechselt,[167] da sie wie Wachhunde vor den Grabbauten liegen. Die meisten Tiere - soweit der Erhaltungszustand diese Beurteilung gestattet - blicken indifferent wie die Beispiele aus Aquincum, wenn nicht sogar freundlich drein.[168] In dem abgeriebenen Gesicht des Löwen von Kremsmünster,[169] in dem kaum noch die Augenhöhlen zu unterscheiden sind, ist weder "wilde Aggression" noch "die Schicksalsmaske des Todes" zu erkennen. Wenn schon die Bedeutung des plötzlichen Todes mit den Löwenfiguren verbunden sein sollte, dann war funktionsgemäß der Tod der anderen, der Gegner und bösen Mächte gemeint. Die aufwendige Ausstattung der Grabdenkmäler wurde von den Auftraggebern nicht finanziert, um ein Bild des Schreckens und der eigenen Bedrohung vor Augen zu haben, sondern um sich durch die Darstellung positiver Inhalte eine Waffe gegen diese zu schaffen. Auch in anderen Kunstgattungen folgte die Abbildung der Bildinhalte positiven, von den Auftraggebern definierten Zwecken. So sollte beispielsweise der kummervolle Ausdruck einiger realistischer Kaiserporträts des 3. Jhs., z. B. des Decius, keineswegs das drohende Chaos beklagen und Mitleid mit dem Geplagten hervorrufen, sondern dessen entbehrungsvolle Anstrengungen im Dienste des Reiches und damit eine eindeutige positive Hinwendung zum Besseren und zum Fortschritt zum Ausdruck bringen.[170]

Die meisten der in den Museen erhaltenen Löwenskulpturen können keinem bestimmten Grabmal mehr zugewiesen werden, noch weniger läßt sich feststellen, welchen Platz sie dort einnahmen. Auch bei den Funden aus Aquincum ist kein eindeutiger Zusammenhang zu einer bestimmten Aufstellung mehr zu rekonstruieren. Die Fundorte Bécsi u., Donauufer, Bereich der spätrömischen Festung (Vöröskereszt u., Pfarramt Óbuda), Cserfa u. sind Bereiche, aus denen Gräberfelder bekannt sind bzw. immer wieder Grabfunde zutage kamen. Auch in den neuen Ausgrabungen von A. Facsády und P. Bertin waren die Steindenkmäler wie der Aufsatz und die Löwenfragmente bereits disloziert. Einen Anhaltspunkt für die Aufstellungsweise der Löwenskulpturen geben die Sockelplatten, die bei den Löwen aus Aquincum trotz der teilweise massig wirkenden Figuren nur zwischen 21 und 37 cm breit sind. Aus der langen und schmalen Form der Sockelplatten ergibt sich, daß sie am ehesten dazu geeignet erscheinen, um auf Mauerkronen oder einem Streifenfundament Aufstellung zu finden.

Bei einer Ausgrabung im Gräberfeld der Zivilstadt von Carnuntum wurde eine Grabumfassung aufgedeckt,[171] vor deren Front zwei parallel zu dieser

[155] RE 13.1, 983 f.

[156] KUZSINSZKY 1908. 95.

[157] ECKHART 1981. 23. Nr. 13.

[158] KUZSINSZKY 1934. 92. Nr. 20. Abb. 39; KRÜGER 1967. 36. Nr. 104.

[159] HEGER 1975. 17. Nr. 17.

[160] SAVARIA 72. Kat.Nr. 194; ECKHART 1981. 24. Nr. 14.

[161] RE 13.1, 1926. 983.

[162] KELLER 1909. 28.

[163] STUDNICZKA 1904. 54. Fig. 8, 22; FERRI 1933. 281. Fig. 354.

[164] KELLER 1909. 24 ff.

[165] ECKHART 1976. 76. Nr. 111A.

[166] FERRI 1933. 272.

[167] TIRELLI 1998. 173. Fig. 34.

[168] KRÜGER 1967. Nr. 109, 110;

[169] ECKHART 1981. 23 f. Nr. 13.

[170] FITTSCHEN-ZANKER 1985. Nr. 110, 131 ff, Taf. 135-137.

[171] ERTEL-GASSNER-JILEK-STIGLITZ 1999. Grab 174. 179 f. Taf. 18, 88.

in ca. 0,90 m Abstand von ihr verlegte Steinbalken angetroffen wurden. Die ca. 0,20 m breiten Streifenfundamente sind im Gegensatz zu der früher geäußerten Erklärung nicht mit einer Treppenanlage in Verbindung zu bringen. An der Fassade der Grabumfassung war vermutlich in der Mitte eine Stele aufgestellt, sodaß ein repräsentativer Aufgang mit einer zweiläufigen Treppe keinen Sinn gehabt hätte. Im Fundmaterial der Anlage befand sich das Fragment eines Löwenkopfes.[172] Es ist daher anzunehmen, daß auf den Streifenfundamenten zwei Löwenskulpturen standen,[173] die beide zur Mittelachse gewandt waren. Für das paarweise Auftreten der Löwen gibt uns das Löwenpaar aus Aquincum 3.2.4 aus Óbuda eine gute Parallele. Wenn die Löwen den Kopf drehen, waren sie parallel zur Fassade des Grabbaus angeordnet, blicken sie geradeaus, so waren sie im rechten Winkel dazu aufgestellt.

Die von I. Tóth im Hinblick auf die Stelenbekrönungen mit Löwenpaaren und Götterkopf geäußerte Überlegung zum sepulchralen Sykretismus[174] dürfte auch für die anderen Grabdenkmäler in weitestem Umfang zutreffen. Der Schmuck der Grabdenkmäler setzte sich ideologisch aus Versatzstücken verschiedenster Religionsvorstellungen und Mythen zusammen. Die Ensemble der Skulpturen und Reliefs verfolgte das Ziel, über den Tod hinwegzutrösten und Verständnishilfen für das Entschwinden des Verstorbenen zu geben. Am Beispiel von Ikarus, der Sphingen und anderer geflügelter Wesen wurde gezeigt, wie seine Seele sich in die Lüfte erhob, der Delphin sollte ihn ans sichere Ufer des Jenseits tragen. Darüber hinaus hatten die Mischwesen auf dem Dach wie Medusa, Greif und Sphinx eine apotropäische Funktion und bewahrten den Verstorbenen vor üblen Mächten. Das Beispiel des Attis ließ eine Hoffnung auf die Auferstehung nach dem Tode zu. So wie aus dem Blute des Geliebten der Großen Mutter Frühlingsblumen wuchsen, kehrte das Leben Jahr für Jahr im Frühling wieder. Die Trauernden wurden an das Beispiel der einem tragischen Schicksal erlegenen mythologischen Gestalten wie Medea erinnert, das ihren Schmerz auf eine zeitlose Ebene hob. Freundliche Genien, Delphine und andere heilige Tiere begleiteten die Verstorbenen, mächtige Löwen beschützten sie.

Bildnachweis:
1.1.1.1 NAGY 1940. Taf. 41.2; 1.3.1.5 Aquincum-Museum; 3.1.2 KUZSINSZKY 1932. Abb. 396; 3.1.3.2 KUZSINSZKY 1937. Abb. 7; 3.1.3.3 KUZSINSZKY 1937. Abb. 9; 3.1.3.4 KABA 1991. Abb. 95; 3.1.4 KUZSINSZKY 1934. Abb. 50; 3.1.5.1 KUZSINSZKY 1908. Abb. 37; 3.1.7 KUZSINSZKY 1932. Abb. 397; 3.2.1 KUZSINSZKY 1908. Abb. 29; alle anderen Fotos: CH. ERTEL.

[172] ERTEL-GASSNER-JILEK-STIGLITZ Grab 1999. 174. 181. Nr. 54. Taf. 88.
[173] ERTEL 1997. 16.
[174] TÓTH 1989. 62.

BIBLIOGRAPHIE

BARTHEL 1907 — BARTHEL, W.: Das Kastell Cannstadt. ORL B V. 1. Nr. 59. 1907.

BERTIN 1999 — BERTIN, P.: Előzetes jelentés a Bécsi úti temető déli részletének feltárásáról III. In: Aquincumi füzetek 5. Bp. 1999. p. 26-36.

CUMONT 1894 — CUMONT, F.: Neue Funde aus Dacien und Moesien. AEM 17. 1894. p. 24-26.

CUMONT 1942 — CUMONT, F.: Recherches sur le symbolisme funéraire des Romains. Paris, 1942.

DAUTOVA-RUSEVLJAN 1983 — DAUTOVA-RUSEVLJAN, V.: Rimska kamena plastika u jugoslovenskom delu provincije donje Pannonije. Dissertationes et Monographiae 25. Novi Sad, 1983.

DECKERS-NOELKE 1985 — DECKERS, J. - NOELKE, P.: Die römische Grabkammer in Köln-Weiden. Köln, 1985.

DELL 1893 — DELL, J.: Ausgrabungen im Jahre 1891. AEM 6 (1893) p. 193-204.

DIEZ 1965 — DIEZ, E.: Mythologisches aus Carnuntum. CarnuntumJb 1963-64 (1965) p. 43-47.

DIEZ 1993 — DIEZ, E.: Leda in Aquincum. BudRég 30 (1993) p. 209-213.

DRAGENDORF-KRÜGER 1932 — DRAGENDORF, H.-KRÜGER, H.: Das Grabmal von Igel. Trier, 1932.

ECKHART 1976 — ECKHART, L.: Die Skulpturen des Stadtgebietes von Lauriacum. CSIR Österreich 3/2. Wien, 1976.

ECKHART 1981 — ECKHART L.: Die Skulpturen des Stadtgebietes von Ovilava. CSIR Österreich 3/3. Wien, 1981.

EGGER 1916 — EGGER, R.: Frühchristliche Kirchenbauten im südlichen Noricum. SÖAI 9 (1916) p.

ERDÉLYI 1974 — ERDÉLYI, G.: A római kőfaragás és kőszobrászat Magyarországon. Bp. 1974.

ERTEL 1990 — ERTEL, CH.: Fragmente einer tuskanischen Säulenordnung von der Spittelwiese in Linz. Historisches Jahrbuch der Stadt Linz 1990. p. 11-16.

ERTEL 1996 — ERTEL, CH.: Ausgrabungen im "Severinskloster" in Mautern-Favianis 1957-1959. FÖ 35 (1996) p. 93-103.

ERTEL 1991 — ERTEL, CH.: Römische Architektur in Carnuntum. RLÖ 38. 1991.

ERTEL 1997 — ERTEL, CH.: Grabbauten in Carnuntum. CarnuntumJb 1996 (1997) p. 9-32.

ERTEL 1999a — ERTEL, CH.: Spolien aus der westlichen Stadtmauer von Gorsium. Alba Regia Beiheft 28. 1999.

ERTEL 1999b — ERTEL, CH.: Konstruktive Bauteile von römischen Grabbauten im Aquincum-Museum. BudRég 33 (1999) p. 197-241.

ERTEL 2001 — ERTEL, CH.: Spolien aus der Mauer des spätrömischen Legionslagers von Aquincum - Fragmente von Grabaltären ohne Inschrift im Aquincum-Museum. BudRég 34 (2001) p. 79-104.

ERTEL-HARL-KUGLER — ERTEL, CH. - Harl, O. - Kugler, H.: Konstruktionsanalyse der Priscianer-Ädicula in Šempeter. Im Druck.

ERTEL-GASSNER-JILEK-STIGLITZ 1999 — ERTEL, CH. - GASSNER, V. S. - JILEK, S. - STIGLITZ, H.: Untersuchungen zu den Gräberfeldern in Carnuntum. Bd. 1 Der archäologische Befund. RLÖ 40. 1999.

ERTEL-PALÁGYI-REDŐ 1999 — ERTEL, CH. - PALÁGYI, S. - REDŐ, F.: Die Skulpturen des Stadtgebietes von Salla und Mogetiana sowie des Balaton-(Plattensee-) Oberlandes in den Komitaten Zala und Veszprém. CSIR Ungarn 8. Bp. 1999.

ESPÉRANDIEU 1931 — ESPÉRANDIEU, E.: Recueil général des bas-reliefs, statues et bustes de la Germanie romaine. Paris, 1931. Reprint Ridgewood, 1965.

FACSÁDY 1999 — FACSÁDY, A.: Római sírkertek Budaújlak déli részen. BudRég 33 (1999) p. 279-289.

FARKAS-GABLER 1994 — FARKAS, Z. - GABLER, D., Die Skulpturen des Stadtgebietes von Scarbantia und der Limesstrecke Ad Flexum - Arrabona. CSIR Ungarn II. Bp. 1994.

FAIMINGEN-PHOEBIANA — EINGARTNER, J. - ESCHBAUMER, P. - WEBER, G.: Der römische Tempelbezirk in Faimingen-Phoebiana. Limesforschungen 24. Mainz, 1993.

FERRI 1933 — FERRI, S.: Arte Romana sul Danubio. Mailand, 1933.

FILTZINGER 1980 — FILTZINGER, PH.: Hic saxa loquuntur. Hier reden die Steine. Römische Steindenkmäler im Lapidarium Stiftsfruchtkasten und in der Ausstellung "Die Römer in Württemberg" im Alten Schloß. In: Kleine Schriften zur Kenntnis der römischen Besetzungsgeschichte Südwestdeutschlands 25. Limesmuseum Aalen, 1980.

FITTSCHEN-ZANKER 1985 — FITTSCHEN, K. - ZANKER, P.: Katalog der römischen Porträts in den Capitolinischen Museen und den anderen kommunalen Sammlungen der Stadt Rom. 1. Kaiser- und Prinzenbildnisse. In: Beiträg zur Erschließung hellenistischer und kaiserzeitlicher Skulptur und Architektur 3. Mainz, 1985.

FITZ 1976 — FITZ, J.: Gorsium - Herculia. Székesfehérvár, 1976.

FREMERSDORF 1957 — FREMERSDORF, F.: Das Römergrab in Weiden bei Köln. Köln, 1957.

GABELMANN 1979 — GABELMANN, H.: Römische Grabbauten der frühen Kaiserzeit. Kleine Schriften zur Kenntnis der römischen Besetzungsgeschichte Südwestdeutschlands 22. Stuttgart, 1979.

GARÁDY 1946 — GARÁDY, S.: Ásatások az óbudai Lepold-téglagyár mellett. ArchÉrt 49 (1946) p. 88-96.

GLASER 1997a — GLASER, F.: Die Skulpturen des Stadtgebietes von Teurnia. CSIR Österreich 2/6. Wien, 1997.

GLASER 1997b — GLASER, F.: Frühes Christentum im Alpenraum. Regensburg, 1997.

GODS-SOLDIERS-CITIZENS — GODS-SOLDIERS-CITIZENS, Ausstellungskatalog Aquincum-Museum. Bp. 1995.

GOSZTONYI 1941 — GOSZTONYI, G.: A budapestkörnyéki rómaikori oszlop- és pillérfejezetek. In: Laureae Aquincenses 2. DissPann 2. 11 (1941) p. 244-263.

HAMPEL 1907 — HAMPEL, J.: Emlékek és leletek. A pannoniai síremlékek áttekintö osztályozása. ArchÉrt 27 (1907) p. 289-341.

HEGER 1975 — HEGER, N.: Die Skulpturen des Stadtgebietes von Iuvavum. CSIR Österreich III/1. Wien, 1975.

HESBERG 1992 — HESBERG, H. v.: Römische Grabbauten. Darmstadt, 1992.

HUNGER 1978 — HUNGER, H.: Lexikon der griechischen und römischen Mythologie. 6. Aufl. Hamburg, 1978.

INTERCISA — BARKÓCZI, L.- ERDÉLYI, G. - FERENCZY, E. - FÜLEP, F. - NEMESKÉRI, J. - ALFÖLDI, M. - SÁGI, K.: Intercisa I. ArchHung 33. Bp. 1954.

KABA 1991 — KABA, M.: Thermae maiores legionis II. adiutricis. Bp. 1991.

KANDLER 1986-87 — KANDLER, M.: Grabungen Carnuntum-Canabae Legionis. ÖJh-Bbl 57 (1986-87) p. 36-42.

KANDLER 1988 — KANDLER, M.: Grabungen Carnuntum-Canabae Legionis. ÖJh-Bbl 58 (1988) p. 30-34.

KANDLER 1993 — KANDLER, M.: Grabungen Carnuntum-Canabae Legionis. ÖJh-Bbl 62 (1993) p. 58-62.

KASTELIC 1998 — KASTELIC, J.: Simbolika mitov na rimskih nagrobnih spomenikih. Ljubljana, 1998.

KELLER 1887 — KELLER, O.: Thiere des classischen Altertums in culturgeschichtlicher Beziehung. Innsbruck, 1887.

KELLER 1909 — KELLER, O.: Die antike Tierwelt. I. Leipzig, 1909.

KELLER 1913 — KELLER, O.: Die antike Tierwelt. II. Leipzig, 1913.

KISS 1960 — KISS, A.: Balatonkörnyéki római épülettagozatok. ArchÉrt 87 (1960) p. 210-221.

KISS 1987 — KISS, A.: Pannonische Architekturelemente und Ornamentik in Ungarn. Bp. 1987.

KLEMENC-KOLSEK-PETRU 1972 — KLEMENC, J. -KOLSEK, V. -PETRU, P.: Anticne grobnice v Šempetru. Ljubljana, 1972.

KRÜGER 1967 — KRÜGER, M. L.: Die Rundskulpturen des Stadtgebietes von Carnuntum. CSIR Österreich 1/2. Wien, 1967.

KRÜGER 1970 — KRÜGER, M. L.: Die Reliefs des Stadtgebietes von Carnuntum. I. Teil: Die figürlichen Reliefs. CSIR Österreich 1/3. Wien, 1970.

KUZSINSZKY 1889a — KUZSINSZKY, B.: A legújabb Aquincumi ásatások 1887-1888. A magánházak. BudRég 1 (1889) p. 115-151.

KUZSINSZKY 1889b — KUZSINSZKY, B.: Az Aquincumi Medeaszobor. ArchÉrt 9 (1889) p. 24-30.

KUZSINSZKY 1890 — KUZSINSZKY, B.: Az Aquincumi ásatások 1882-1889. A vásárpiacz. BudRég 2 (1890) p. 90-103.

KUZSINSZKY 1897 — KUZSINSZKY, B.: Az Aquincumi múzeum és kőemlékei. BudRég 5 (1897) p. 17-164.

KUZSINSZKY 1906 — KUZSINSZKY, B.: Az Aquincumi múzeum kőemlékeinek negyedik sorozata. BudRég 9 (1906) p. 35-72.

KUZSINSZKY 1908 — KUZSINSZKY, B.: Magyarországon talált római kőemlékek a vidéki múzeumokban és egyéb helyeken. Múzeumi és Könyvtári Értesitő 2 (1908) p. 74-112.

KUZSINSZKY 1932 — KUZSINSZKY, B.: A gázgyári római fazekas telep Aquincumban. BudRég 11. 1932.

KUZSINSZKY 1934 — KUZSINSZKY B.: Ausgrabungen und Funde. Bp. 1934.

KUZSINSZKY 1937 — KUZSINSZKY B.: Az aquincumi múzeum római kőemlékeinek ötödik sorozata. BudRég 12 (1937) p. 63-152.

KUZSINSZKY-BEÖTHY 1906 — KUZSINSZKY B.: Magyarország emlékszerű maradványai a római korból. In: Zs. Beöthy, A művészetek története. I. Ó-kor. Bp. 1906.

MARINESCU 1982 — MARINESCU, L. T.: Funerary Monuments in Dacia Superior and Dacia Porolissensis. BAR IntSer. 128. Oxford, 1982.

MASSOW 1932 — MASSOW, W. v.: Die Grabmäler von Neumagen. Berlin-Leipzig, 1932.

MILTNER 1953 — MILTNER, F: Frühchristliche Kapitelle aus Lavant (Osttirol). Studi Aquileiesi 1953.

MODRIJAN-WEBER 1965 — MODRIJAN, W. - WEBER, E.: Die Römersteinsammlung des Ioanneums im Eggenberger Schloßpark. 1. Schild von Steier 12. 1965.

MODRIJAN-WEBER 1979-81 — MODRIJAN, W - WEBER, E.: Die Römersteinsammlung des Ioanneums im Eggenberger Schloßpark. 2. Schild von Steier 14. 1979-81.

MRÁV 1996 — MRÁV, Z.: Castellum contra tautantum. Egy későrómai erőd azonositásának problémájához. Savaria 22. (1992-1995) [1996] p. 11-18.

NAGY 1939 — NAGY, L.: A szír és kisázsiai vonatkozású emlékek a Duna középfolyása mentében. ArchÉrt 52 (1939) p. 115-147.

NAGY 1940 — NAGY, L.: Az Aquincumi ókereszténység újabb emlékei. ArchÉrt 1 (1940) p. 246-256.

NAGY 1942 — NAGY L.: Müvészetek. Temetők és temetkezés. In: Budapest története 1. Budapest az ókorban. 2. Bp. 1942. p. 464-485.

NAGY 1943 — NAGY, T.: A fővárosi Régészeti és Ásatási Intézet jelentése a 1938-1942 évek között végzett kutatásairól. BudRég 13 (1943) p. 359-399.

NAGY 1946 — NAGY, L.: Az Eskü-téri római erőd Pest város őse. Bp. 1946.

NAGY 1971 — NAGY, T.: Kőfaragás és szobrászat Aquincumban. BudRég 22 (1971) p. 103-160.

NOELKE 1982 — NOELKE, P.: Zu den Porträts der römischen Grabkammer von Köln-Weiden. WZUB 31 (1982) p. 249-252.

NOELKE 1990 — NOELKE, P.: Ara et aedicula. Zwei Gattungen von Votivdenkmälern in den germanischen Provinzen. BJ 190 (1990) p. 79-123.

ÓKERESZTÉNY EMLÉKEK — ÓKERESZTÉNY EMLÉKEK AQUINCUMBAN. A BTM Aquincumi Muzeumának kamara kiállítása a Millenium alkalmából. Bp. 2000.

ORTALLI 1995 — ORTALLI, J.: Monumenti e architetture sepolcrali di eta romana in Emilia Romagna. In: Monumenti sepolcrali romani in Aquileia e nella Cisalpina. In: Atti della XXVI settimana di studi aquileiesi 1995. AAadr 43 (1997) p. 313-394.

OUT OF ROME — OUT OF ROME. Ausstellungskatalog Augusta Raurica/Aquincum. Basel, 1997.

PAUL 1994 — PAUL, A.: Toskanische Kapitelle aus Trier und Umgebung. TrZ 57 (1994) p. 147-273.

PENSABENE 1973 — PENSABENE, P.: I capitelli. Scavi di Ostia 7. Rom, 1973.

PICCOTTINI 1968 — PICCOTTINI, G.: Die Rundskulpturen des Stadtgebietes von Virunum. CSIR Österreich II/1. Wien, 1968.

PICCOTTINI 1984 — PICCOTTINI, G.: Die kultischen und mythologischen Reliefs des Stadtgebietes von Virunum. CSIR Österreich 2/4. Wien, 1984.

PILLINGER 1993 — PILLINGER, R.: Frühes Christentum in Österreich. Mitteilungen z. frühchristl. Archäologie in Österreich 5 (1993) p. 5-27.

PFLUG 1998 — PFLUG, H.: Römische Grabstelen in Oberitalien. Mainz, 1998.

POCHMARSKI-NAGELE 1992 — POCHMARSKI-NAGELE, M.: Die dionysischen Reliefs in Noricum und ihre Vorbilder. Wien, 1992.

PÓCZY 1971 — PÓCZY, K.: Aquincum polgarvárosa. Ausstellungskatalog Aquincum-Museum. Bp. 1971.

PÓCZY 1996 — PÓCZY, K.: Der afrikanische Saturnus in Aquincum an der Donau. In: Akten des 3. Internationalen Kolloquiums über Probleme des provinzialrömischen Kunstschaffens Bonn 1993. Köln, 1996. p. 141-147.

PRECHT 1975 — PRECHT, G.: Das Grabmal des Lucius Poblicius. Köln, 1975.

ROSCHER I, II, IV — ROSCHER, W. H.: Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie. Bd. 1. Leipzig, 1884-1886.; Bd. 2. 1886-1890.; Bd. 4. 1909-1915.

SAVARIA — BALLA, L. - BUOCZ, T. - KÁDÁR, Z. - MÓCSY, A.: Die römischen Steindenkmäler von Savaria. Bp. 1971.

SCHOBER 1923 — SCHOBER, A.: Die römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien. SÖAI 10. Wien, 1923.

SCHWERTHEIM 1974 — SCHWERTHEIM, E.: Die Denkmäler orientalischer Gottheiten im römischen Deutschland. EPRO 40. 1974.

SELZER 1988 — SELZER, W.: Römische Steindenkmäler. Mainz in römischer Zeit. Mainz, 1988.

SENA CHIESA 1997 — SENA CHIESA, G.: Monumenti sepolcrali nella Transpadana centrale. In: Monumenti sepolcrali romani in Aquileia e nella Cisalpina. Atti della XXVI settimana di studi aquileiesi 1995. AAadr 43 (1997) p. 275-310.

SINN-FREYBERGER 1996 — SINN, F. - FREYBERGER, K.: Die Ausstattung des Hateriergrabes. Vatikanische Museen, Museo Gregoriano Profano ex Lateranense. Die Grabdenkmäler. Katalog der Skulpturen I, 2. Mainz, 1996.

STUDNICZKA 1904 — STUDNICZKA, F.: Tropaeum Traiani. Ein Beitrag zur Kunstgeschichte der Kaiserzeit. Leipzig, 1904.

SZILÁGYI 1956 — SZILÁGYI, J.: Aquincum. Bp. 1956.

SZIRMAI 1999 — SZIRMAI, K.: Kaiserzeitliche Porträts in Aquincum. Ausstellungskatalog Historisches Museum. Bp. 1999.

SZIRMAI-ALTMANN 1976 — SZIRMAI, K. - ALTMANN, J.: Előzetes jelentés a ferencesek temploma és a via praetoriától északra huzódó római kori épületmaradványok régeszeti kutatásról. BudRég 24 (1976) p. 233-243.

THÜR 1990 — THÜR, H.: Nichtkorinthische Kapitelle aus Carnuntum. In: Akten des 14. Internationalen Limeskongresses in Carnuntum. RLÖ 36 (1990) p. 639-650.

TIRELLI 1998 — TIRELLI, M.: Horti cum aedificiis sepulturis adiuncti: I monumenti funerari delle necropoli di Altinum. Aquileia Nostra 69 (1998) p. 137-204.

TÓTH 1989 — TÓTH, I.: The Remains of Magna Mater and Attis in Pannonia. Specimina Nova 1989. p. 59-121.

TÓTH 1990 — Tóth, I.: The Cult of Cybele and Attis in Pannonia. Specimina Nova 1990. p. 119-157.

TOYNBEE 1973 — TOYNBEE, J. M. C.: Tierwelt der Antike. Mainz, 1973.

VITRUV — VITRUVII DE ARCHITECTURA LIBRI DECEM. Ausgabe Fensterbusch. Darmstadt, 1976.

WESSETZKY 1961 — WESSETZKY, V.: Die ägyptischen Kulte zur Römerzeit in Ungarn. EPRO 1. 1961.

ZIEHEN 1889 — ZIEHEN, J.: Antik mythologiai dombormüvek a Nemzeti Múzeumban. ArchÉrt 9 (1889) p. 31-34.; 154-162.

ZIEHEN 1890 — ZIEHEN, J.: Römische Bildwerke im Nationalmuseum zu Pest. AEM 13 (1890) p. 43-72.

ZIMMER 1982 — ZIMMER, G.: Römische Berufsdarstellungen. Archäologische Forschungen. Berlin, 1982.

RÓMAI SÍRÉPÍTMÉNYEK ELEMEI AZ AQUINCUMI MÚZEUMBAN
KISMÉRETŰ OSZLOP- ÉS OROMDÍSZEK, VALAMINT A SZOBORKIKÉPZÉS

Fenti munka az aquincumi sírépítményeket feldolgozó cikkek[12] folytatása, összefoglalást nyújt oszlop-, tető-, és oromdíszek töredékeiről. A legtöbb oszlopfő, oszloptalapzat és -törzs lelőhelykörülményét nem ismerjük, így a síraediculákkal sem hozhatók teljes bizonyossággal kapcsolatba. Az összefoglalás ezért az összes 30 cm-nél kisebb átmérőjű oszlopdísz töredékét mutatja be. A síraediculák tetőpártázata oszlopfő és fenyőtoboz lehetett, melyet legtöbbször egy piramisformájú tetőcsúcsra helyeztek. A sírszobrok bemutatása a szerkesztés alatt álló CSIR-kötet részét képezi.[62] A mellképeket sírkamrákban, de sírkerteknél is alkalmazták. Oromdíszként mitológiai alakokat, mint Medeát, Ikarust és delfint ábrázoló szobrokat használtak. A szfinxek akroterionként szolgáltak, vagy mint a szintén páronként elhelyezett Attis- és búsuló Geniusábrázolások, szegélyezték a síremléket. Az oroszlánszobrokat a síremlék elé vagy két oldalára állították. Mivel az elhunyt új világba került, a mitológiai alakok kiválasztásakor ezért a szárnyas lények, és a sors folytán gyökeresen megváltozott életű személyek kerültek előtérbe. A gyakori Attis-alakokkal az élet halál utáni folyamatosságát emelték ki. Az oroszlánok pedig őrizték mind az élőt, mind pedig az elhunytat.

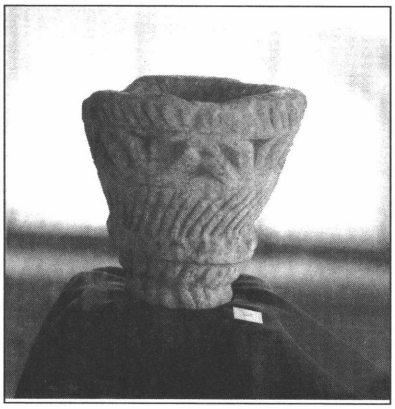

1.1.1

1.1.1.1

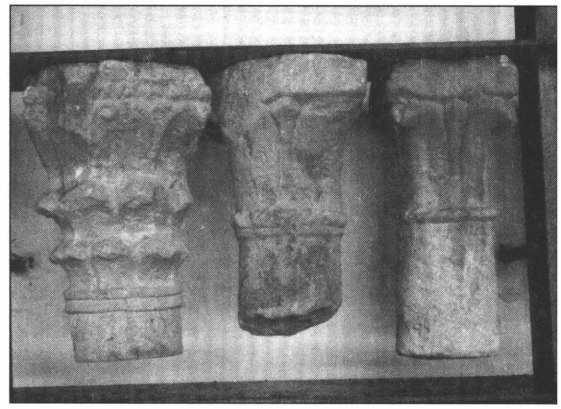

1.1.1.2-1.1.2.6-1.1.2.7

1.1.1.3

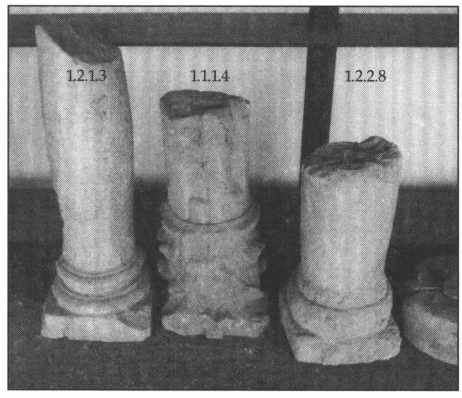

1.1.1.4-1.2.1.3-1.2.2.8

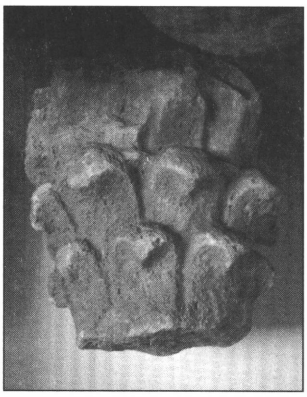

1.1.1.5

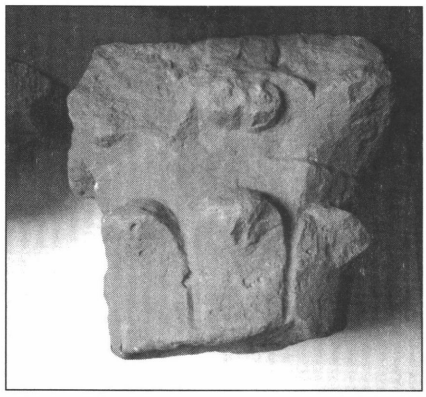

1.1.1.6

1.1.1.7

1.1.1.8-2.2.3 (links)

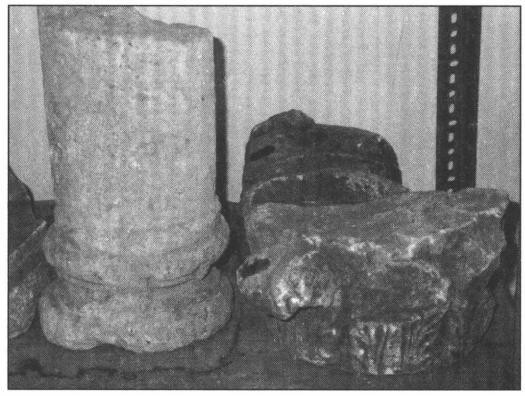

1.1.1.9-1.2.1.9 (links)

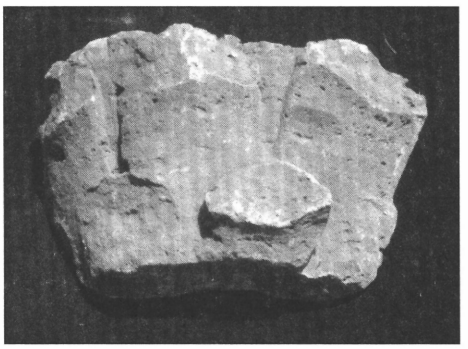

1.1.1.10

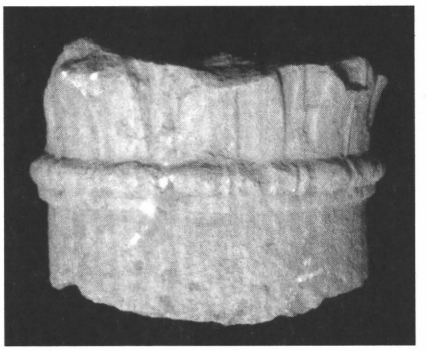

1.1.1.11

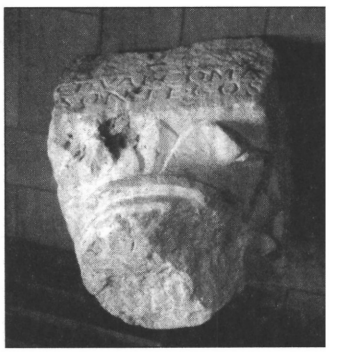

1.1.2.1

1.1.2.2

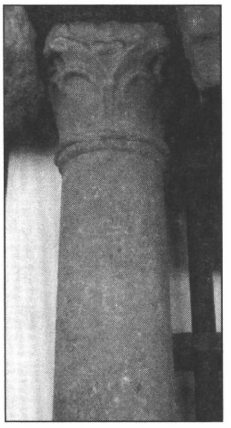

1.1.2.3

1.1.2.4

1.1.2.5

1.1.2.8

1.1.2.9

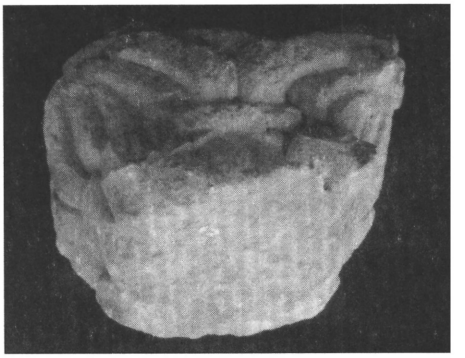

1.1.2.10

1.1.3

1.1.3.1

1.1.3.2

1.1.3.3

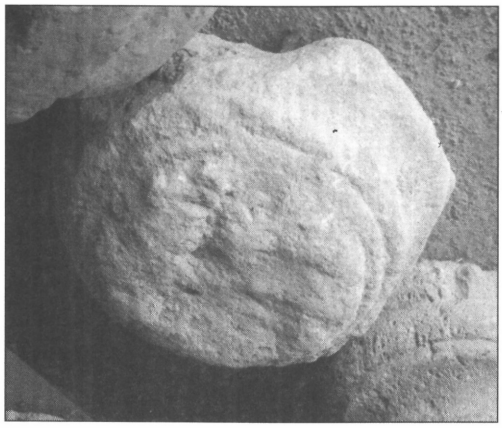

1.1.3.4

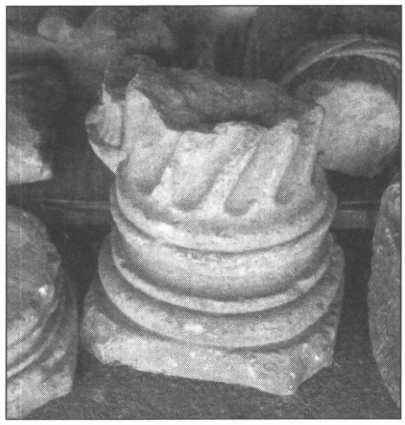

1.2.1.1

1.2.1.2

1.2.1.4

1.2.1.5-1.2.1.6

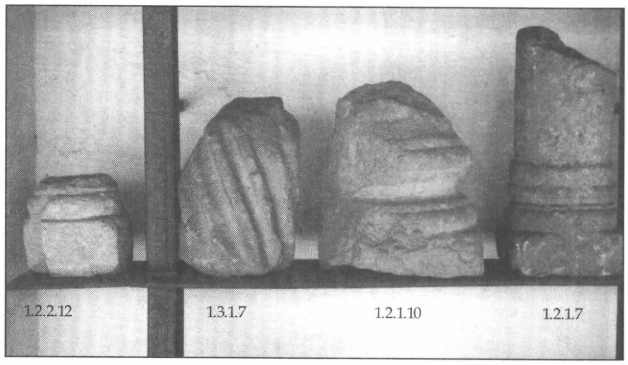

1.2.1.7-1.2.1.10-1.2.2.12-1.3.1.7

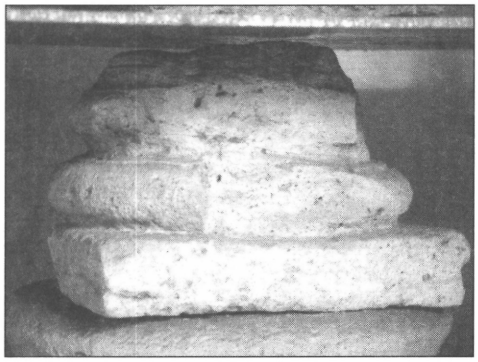

1.2.1.8

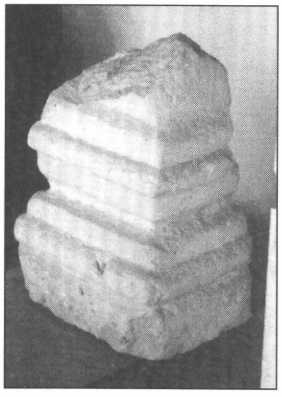

1.2.1.11

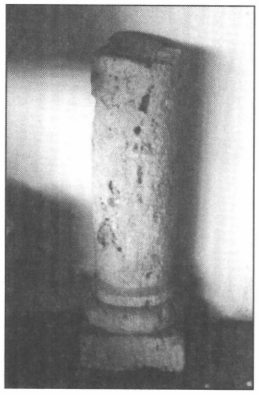

1.2.2.1

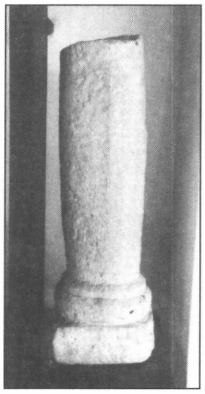

1.2.2.2

1.2.2.3

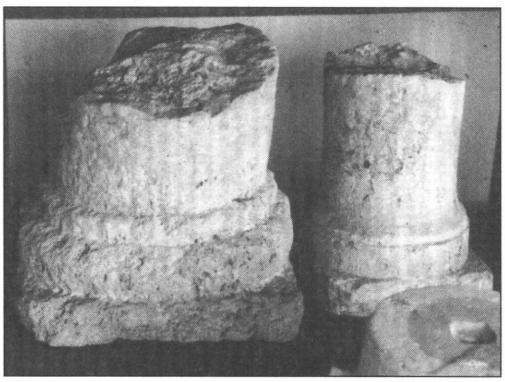

1.2.2.4-1.2.2.5

1.2.2.7

1.2.2.9-1.2.2.14

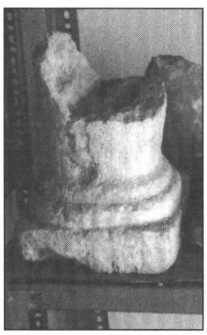

1.2.2.10

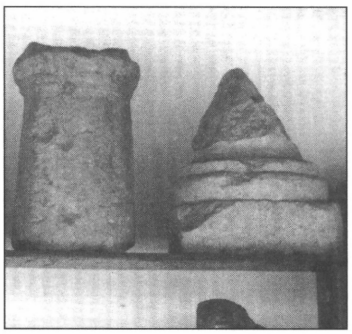

1.2.2.11-1.2.2.13

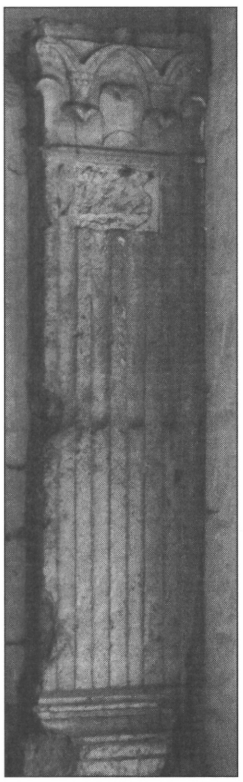

1.3.1

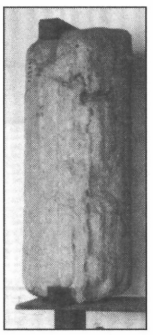

1.3.1.1

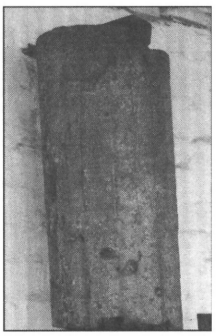

1.3.1.2

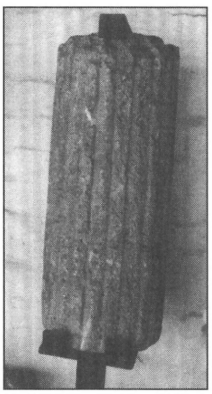

1.3.1.3

1.3.1.4

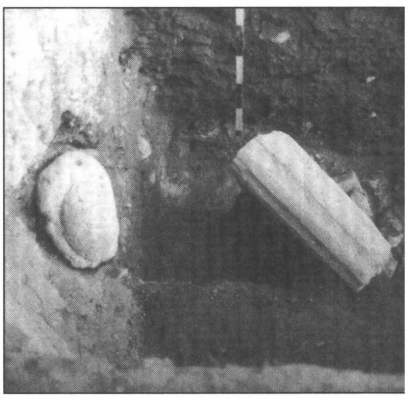

1.3.1.5

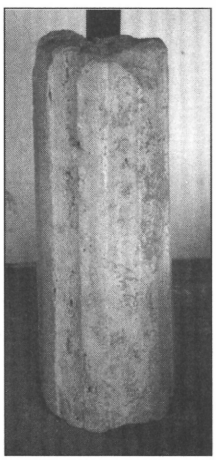

1.3.1.5

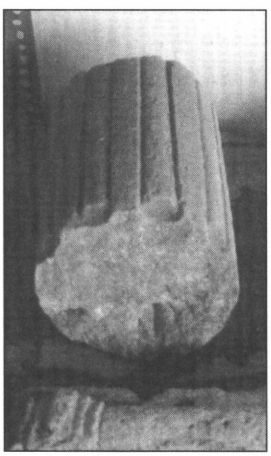

1.3.1.6

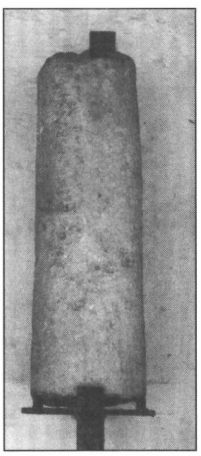

1.3.2.1

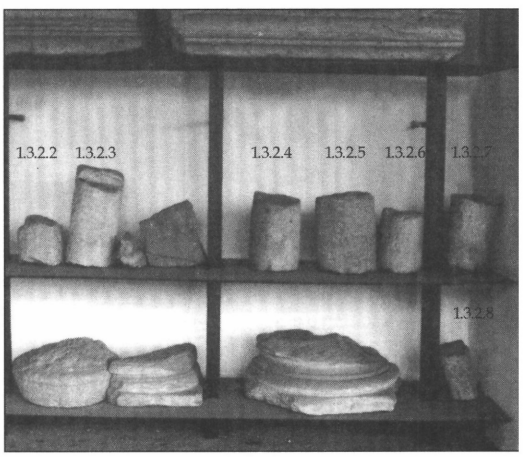

1.3.2.2-1.3.2.8

1.3.2.9, 1.3.2.10, 1.2.2.6

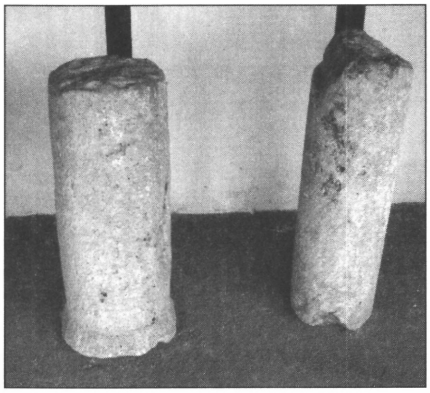

1.3.2.11, 1.3.2.12

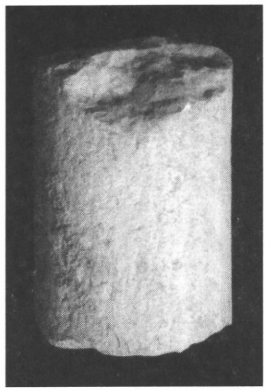

1.3.2.14

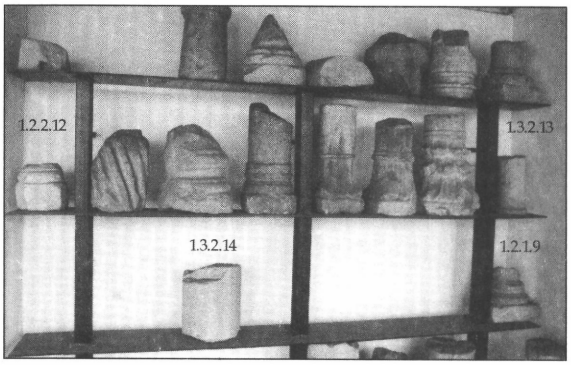

1.3.2.13, 1.3.2.14, 1.2.1.9, 1.2.2.12

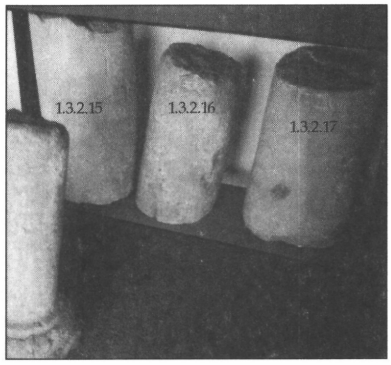

1.3.2.15-1.3.2.17

1.3.2.18-1.3.2.22

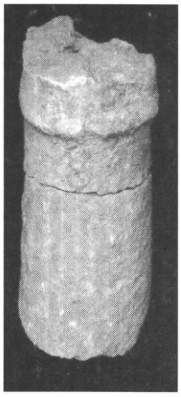

1.3.2.23

2.1.1

2.1.2

2.1.3

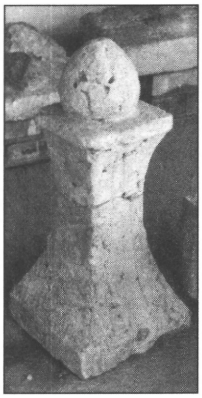

2.2.1

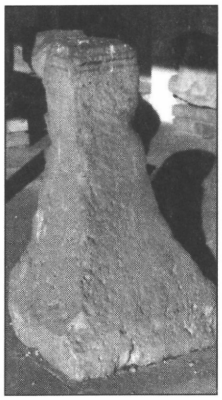

2.2.2

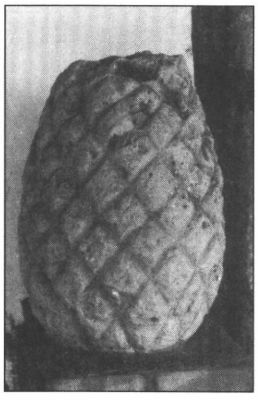

2.2.4

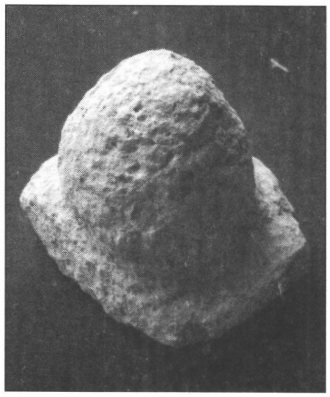

2.2.5

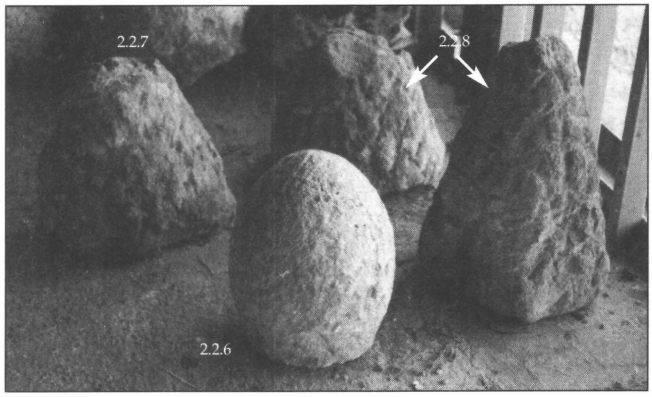

2.2.6-2.2.8

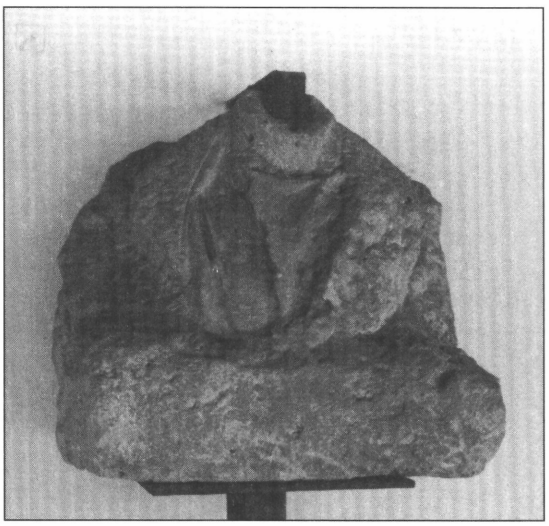

3.1.1.1

3.1.1.2

3.1.2

3.1.3.2

3.1.3.1

3.1.3

3.1.3.4

3.1.4

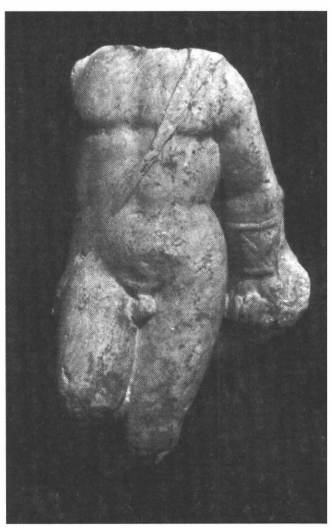

3.1.5.1

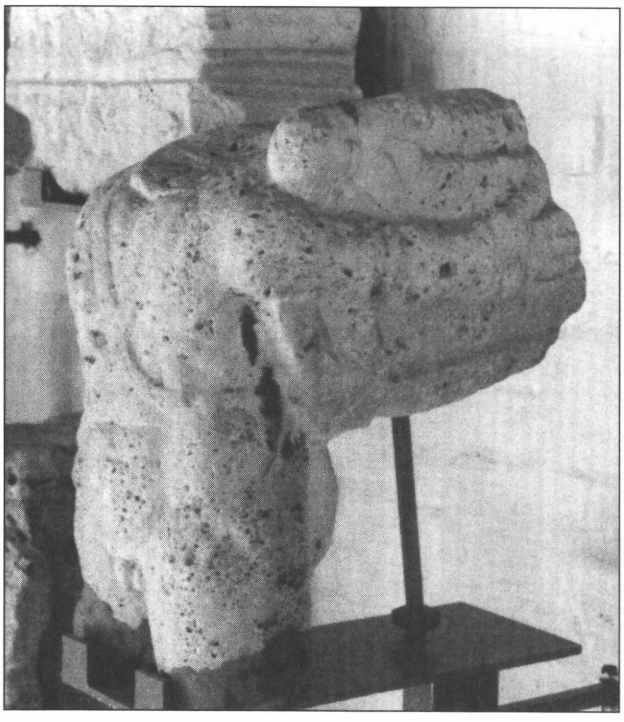

3.1.5.2

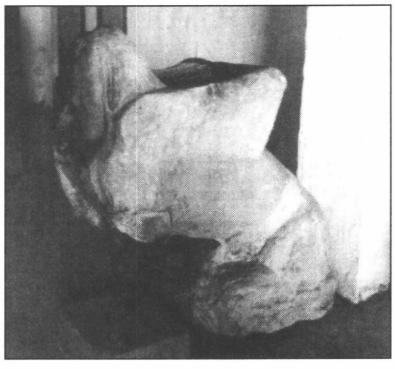

3.1.6

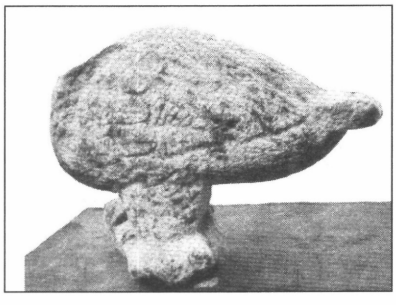

3.1.7

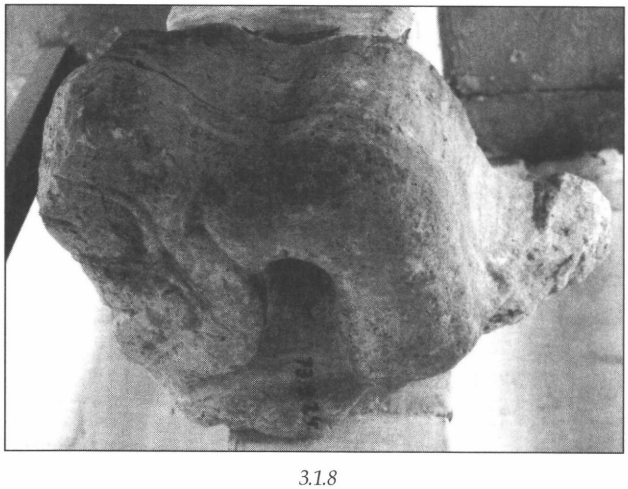

3.1.8

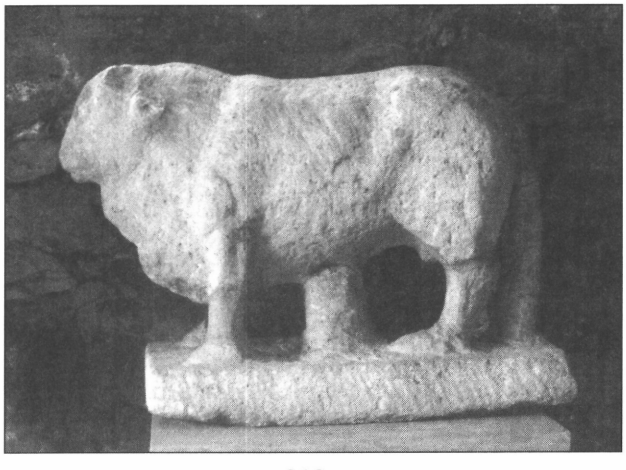

3.1.9

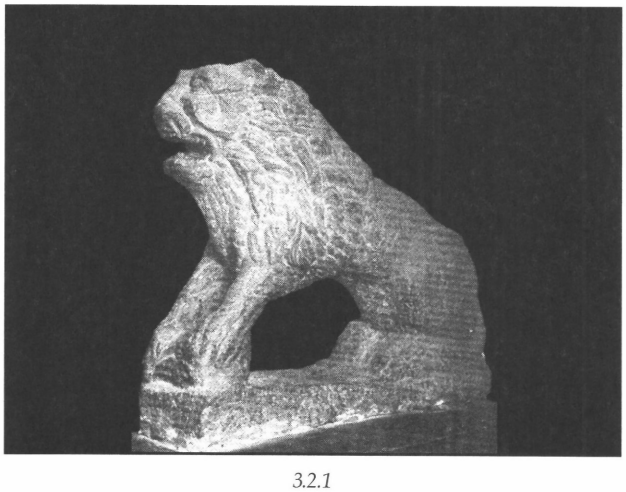

3.2.1

3.2.2

3.2.3

3.2.4

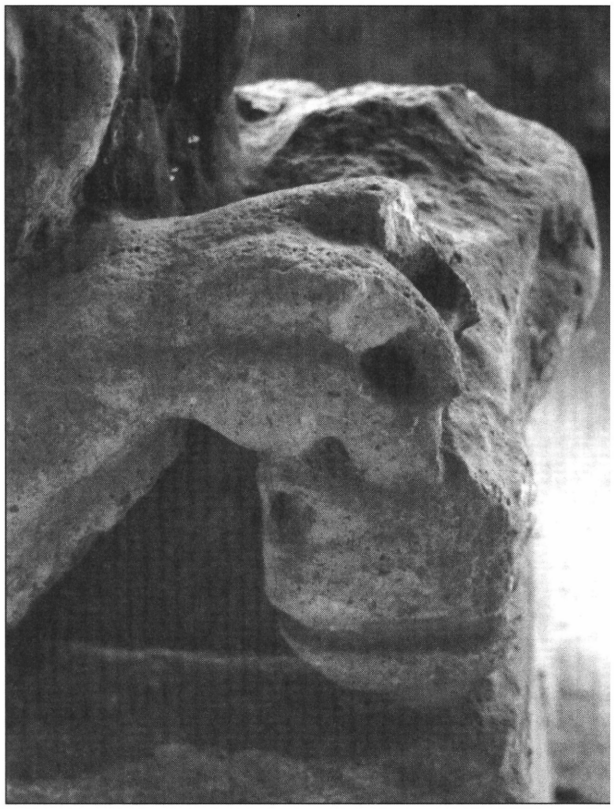

3.2.3

3.2.5

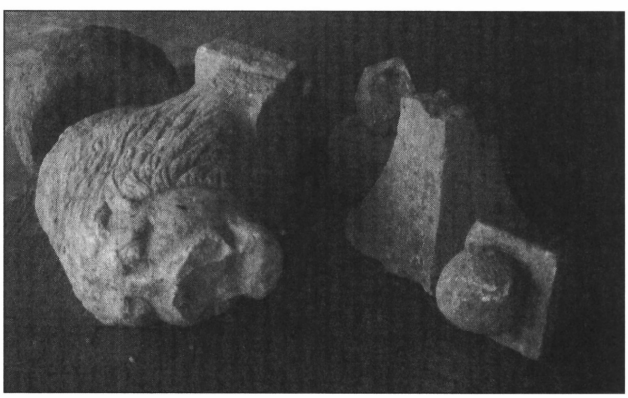

3.2.6

3.2.7

R. FACSÁDY ANNAMÁRIA

ARANY ÉKSZEREK AZ AQUINCUMI KATONAVÁROS NYUGATI TEMETŐJÉNEK ÚJ FELTÁRÁSAIBÓL

Az ékszer-alapanyagok között minden korban kiemelkedő jelentőséggel bírt az arany, jó megmunkálhatósága, látványos díszítő jellege és nem utolsó sorban hozzá fűződő anyagi és szellemi értéke miatt. Aquincumban, a provincia fővárosában előkerülő arany ékszerek jól tükrözik a pannoniai ékszeranyag formai és technikai megoldásait. Az ismert lelőkörülményű arany ékszerek, kevés kivételtől eltekintve, Aquincum különböző temetőiből kerültek elő, hamvasztásos és csontvázas rítusú sírokból egyaránt, s általában az elhunyt öltözékéhez tartozó ép vagy kevéssé sérült darabok. A temetőfeltárások során azonban megfigyelhettük azt is, hogy aranytöredékeket helyeztek az elhunyt mellé a sírba. A viselhetetlen ékszertöredékek ebben az esetben csak anyagi értékük miatt kerülhettek a mellékletek közé.

Az utóbbi évek ásatásai során a múzeum gyűjteménye újabb darabokkal gyarapodott. Az alább tárgyalandó aranyékszerek a katonavárosi, ún. Bécsi úti temető több parcelláját érintő feltárások[1] során kerültek napvilágra.

FÜLBEVALÓ-PÁR (1. kép)
Lh: Bp. II. Sajka u. 4. 9. sír, (1993.)
M: átm. 19 mm

Kör alakú, S akasztós fülbevaló-pár, a hengeres smaragdgyöngyöt véséssel és domborítással kialakított mintájú arany keret veszi körül. Erre a keretre erősítették rá, két eset kivételével forrasztással, az igazgyöngyöket tartó hat drótot. Az egyik darabról két igazgyöngy hiányzik, akasztójuk sérült. Az ékszerek az erősen bolygatott szarkofágban eredeti viselési helyükről, a koponya két oldaláról kerültek elő.

A római ékszerművesség fülbevalók készítésénél is gyakran alkalmazza a hengeres vagy a több oldallapú hasáb alakra csiszolt gyöngyszemeket. Az ékszer középső részén a leggyakoribb a smaragd, melyet esetenként zöld üvegpasztával helyettesítettek. A zöld smaragd - fehér igazgyöngy párosítása nem csak tartományunkban tartozik a legkedveltebb összeállítások közé, különösen nyakláncokon.[2] A befoglalt smaragdszem „kerete" mintáját és kivitelezését tekintve a római aranyművesek egyik kedvelt, gyakran alkalmazott megoldása volt. Darabunk tökéletes párhuzama ismert Intercisából.[3] A félkör alakú domborítások között a felületet véséssel tagolták, így virágra emlékeztető alakzat jött létre. A minta több változatban ismert, egyik altípusánál a domborítás és vésés mellett félkör alakú kivágások is színesítik a felületet.[4] Kialakulása a palmettamotívum leegyszerűsítésére vezethető vissza, a nagyon dekoratív, könnyen előállítható mintát előszeretettel alkalmazták érmek[5] és gemmák[6] keretein, de egyéb ékszereken is feltűnik,[7] a Birodalom legkülönbözőbb területein. Áttöréses változata Aquincumban két hajtűfejen látható, zafírkövet és igazgyöngyöt körbefoglalva.[8] A minta megfogalmazása minden esetben azonos, csak technikai kivitelezése mutat területenként nagy különbségeket. Bár egyik távoli változata még a 4. században is előfordul,[9] alkalmazása a 2. század végétől Gallienus koráig gyakori.

GYÖNGYÖK
Lh: Bp. II. Sajka u. 4. 9. sír, (1993.)
M: 4 mm, 3 mm, 1,5 mm

Három darab azonos gyöngyszem, töredékesek. Testük gömbölyű, bemélyedésekkel tagolt. Bolygatott szarkofágból kerültek elő, méretük miatt nyaklánc alkotóelemei lehettek. Hasonló formájú, különböző méretű gyöngyszemek ismertek a Bécsi úti temető más sírjából is.[10]

GYŰRŰ[11] (2-3. kép)
Lh: Bp. II. Sajka u 4, 98/1. sír
M: 22x17 mm, fej átm. 13 mm.

Tömör aranygyűrű, kissé kiemelkedő sima fejrészén tükörben VRSA felirat van. Válla kannellurázott, a mély véséssel kialakított stilizált voluták a fejet körülveszik, virágmintát alkotva. A nevet a kész gyűrű sima aranyfelületébe utólag is bevéshették. Az ékszer hamvasztásos sír aljából került elő.

Az Ursus/Ursa név nem ismeretlen Pannoniában, különösen a tartomány déli és nyugati részén részén fordul elő[12] a Marcus Aurelius utáni korszak feliratain.

[1] FACSÁDY 1999. 20; FACSÁDY 2000. 56.

[2] DOXIADIS 1995. 25. 43. 59. 65. 71. 102. kép

[3] VÁGÓ-BÓNA 1976. 192. 25. tábla 4-5.

[4] FACSÁDY 1999-2000. 282.

[5] FACSÁDY 1999-2000. 282-283. 17.; SIVIERO 1954. KAT. 517.

[6] DEPPERT-LIPPITZ 1985. Kat. 11. Severus kori kameával; MARSHALL 1911. No. 2726, 2867, 2937; SEGALL 1938. No. 214; BASTIEN-METZGER 1977. 173. B 15. ÉS B 16. 172. No. B 14; FILOW 1914. 46. II/2. kép; COCHE DE LA FERTÉ 1956. 122.

[7] HEURGON 1958. 63; DEPPERT-LIPPITZ 1985. KAT. 75; HENIG 1978. Cat. 742.

[8] KUZSINSZKY 1923. 64.

[9] FACSÁDY 1999-2000. 290.

[10] TOPÁL 1993. 20.

[11] FACSÁDY 1999. 25. 3. kép

[12] BARKÓCZI 1964. 326.

A vésett vállú gyűrűket R. Alföldi Mária galliai eredetű importárunak gondolta,[13] s kialakulását az áttört minták elterjedésével párhuzamos folyamatként, a plaszticitásra való törekvés előretörésével magyarázta.[14] A forma galliai kialakulása nem bizonyítható, a gyűrűk egyre erőteljesebb, több díszítést lehetővé tevő vállkiképzése a 3. századra általánossá válik. Ékszerünk Henig[15] VIII, Guiraud[16] 3/e. típusába, a 3. századra jellemző darabok közé sorolható. Hasonló, erősen plasztikus vállkiképzésű példányok aranyból,[17] ezüstből,[18] valamint Caracalla denárjával díszítve aranyozott bronzból[19] is ismertek. Használatuk a 3. század első felében volt általános.

FÜLBEVALÓ (4. kép)
Lh: Bp. II. Sajka u. 1998/7. sír
M: átm. 23 mm

Sima, 2 mm vastag aranydrótból hajlított karika, végei elvékonyodnak, egyik oldalon visszahajló, másik sérült. A fülbevaló a csontvázas sír lábfejénél került elő.

FÜLBEVALÓ (4. kép)
Lh: Bp. II. Sajka u. 1998/7 sír
M: 19 x 7 mm

Egy darab elvékonyodó huzalból hajlított fülbevaló: az „S" alakban kialakított akasztóra merőlegesen a huzalt meghajlították, majd ugyanerre a huzalrészre spirálisan feltekerték. Az előbbi darabbal együtt került elő, csontvázas sírból.

A fülbevaló formája nem általános a római korban, bár az aranydrótból készült darabok a pannonia ékszeranyagban gyakran feltűnnek. Használatuk minden bizonnyal az áttöréses technika utánzására, illetve pótlására szolgált, annak látványos, de egyszerűbb és olcsóbb megoldásaként.

CSÜNGŐ[20] *(5. kép)*
Lh: Bp. III. Bécsi út - Farkastorki út (Eurocenter) „A" sír, 1999.
M: 42 mm, alja átm. 12 mm

Fehér pasztára dolgozott két vékony aranylemezből készült csonkakúp alakú csüngő. Teste hornyolásokkal tagolt, melyek keskenyebb végénél sűrűsödnek. Alsó peremét három sorban pszeudofiligrán díszíti. Alja nyitott, a hasonló daraboknál előforduló alsó zárólapja hiányzik. Füle háromszoros hornyolású külön aranylemezből készült. A koponya bal oldalán feküdt, párja nem volt.

A nagyméretű, több oldallapú vagy csonkakúp alakú ún. „Hercules-bunkó" formájú csüngők funkciója nem mindig egyértelmű. Hasonló csüngőjű, granulációval díszített, kisebb méretű zárt karikás fülbevaló Aquincumban ugyancsak sírmellékletként ismert.[21] A forma a hellenisztikus kortól a 4. századig[22] előfordul, nem egyszer kincslelet,[23] esetenként sírlelet[24] részeként. Gyakran nem csak granuláció, hanem ékkőberakás is színesíti az ékszereknél szokatlanul nagy méretű felületüket. Pannoniában hasonló darabok a későrómai korszak temetőiben fordulnak elő,[25] darabunk is a 4. században készülhetett.

Bár az aquincumi sírkőplasztikán megjelenő ékszerábrázolások[26] alapján nem feltételeznénk, az aranyékszereket általában a legnagyobb számban fülbevalók képviselik. Ebben talán szerepet játszhat a testen elfoglalt helyzetük, mely sírrablás esetén megnehezíti elvitelüket. Jó példa erre a Sajka utcai feltárás szarkofágja, ahol a bolygatás menete a feltárás során nyomon követhető volt, s bár a test körül elhelyezett tárgyak mind eltűntek, a koponya és környéke érintetlen maradt.

Az aquincumi arany ékszerek összességükben a római kor adott szakaszában általánosan elterjedt formákat tükrözik, melytől az újabban előkerült darabok többsége sem tér el. Kivételt képez a huzalból formált fülbevaló, mely a későrómai kor jól ismert megoldásának egyéni változata. A 2. században készült darabok száma általában csekély, az újabban előkerültek közül egyiket sem tarthatjuk ebből az időből valónak. A Severus kortól azonban az ékszerek mennyisége rohamosan nő, formai megoldásuk egyszerűségük mellett is változatosabb. Kiegészítő anyagként a smaragdot és az igazgyöngyöt alkalmazták. Nem jellemzőek a bonyolult technikai megoldások, a hellenisztikus kor látványos, nagy felkészültséget igénylő technikáinak csak nyomai maradtak területünkön is. Előszeretettel használták fel a kevesebb technikai felkészültséget igénylő huzaltechnikát, a filigránt csak utánozták, rovátkolással tagolva a felületet. A kolorisztikus hatás fokozására a formákat domborítással és véséssel alakították. Az ékszerek formai megoldásuk és technikai kivitelezésük alapján minden bizonnyal a keleti és nyugati tartományok ékszereit is ismerő, esetenként a helyi hagyományokkal ötvöző, helyi műhely mestereinek munkái.

[13] ALFÖLDI 1957. 412. 16; GUIRAUD 1989. 185.
[14] ALFÖLDI 1954. 70.
[15] HENIG 1978. 38.
[16] GUIRAUD 1989. 185.
[17] SIVIERO 1954. Kat. 517.
[18] POPOVIĆ 1992. Kat. 82. és 83. ezüstből
[19] POPOVIĆ 1992. Kat. 114.
[20] FACSÁDY 2000. 58. 2. kép
[21] PÓCZY 1955. 61. és 79.
[22] JOHNS 1996. 129.
[23] JOHNS-POTTER 1983. Cat. 28. és 29; JOHNS-THOMPSON-WAGSTAFF 1980. 54; BASTIEN-METZGER 1977. 175. B 20.
[24] Vindobona - Die Römer im Wiener Raum, kiállítási katalógus, Bécs 1978. Kat. 158-160.
[25] BURGER 1972. 71.
[26] Az Aquincumi Múzeumban őrzött kövekre vonatkozóan: FACSÁDY 1997.

IRODALOMJEGYZÉK

ALFÖLDI 1954	R. ALFÖLDI M.: A rábakovácsi római ékszerlelet. FolArch 6 (1954) p. 62–73.
ALFÖLDI 1957	R. ALFÖLDI M.: Schmucksachen. In: Intercisa II. Bp. 1957. p.
BARKÓCZI 1964	BARKÓCZI, L: The Population of Pannonia from Marcus Aurelius to Diocletian. ActaArchHung 16 (1964) p. 257–356.
BASTIEN–METZGER 1977	BASTIEN, P.– METZGER, C.: Le trésor de Beaurains. Wetteren, 1977.
BURGER 1972	Sz. BURGER A.: Római kori temető Majson ArchÉrt 99 (1972) p. 64–100.
COCHE DE LA FERTÉ 1956	COCHE DE LA FERTÉ, E.: Les bijoux antiques. Párizs, 1956.
DEPPERT–LIPPITZ 1985	DEPPERT–LIPPITZ, B.: Goldschmucke der Römerzeit im Römisch–Germanischen Zentralmuseum. Bonn, 1985.
DOXIADIS 1995	DOXIADIS, E.: The Mysterious Fayum Portrait. Faces from Ancient Egypt. London, 1995.
FACSÁDY 1997	FACSÁDY, A.: Représentations de parures sur les stèles funéraires du Musée d'Aquincum. In: Akten des 4. Internationalen Kolloquiums über Probleme des provinzialrömischen Kunstschaffens, Celje 1995. Situla 36 (1997) p. 103 – 106.
FACSÁDY 1999	FACSÁDY A: Újabb temetőrészlet feltárása Budaújlak déli részén. In: Aquincumi füzetek 5. (1999.) p. 20–25.
FACSÁDY 1999–2000	FACSÁDY, A.: Roman mounted coins. ActaArchHung 51 (1999–2000) p. 269–325.
FACSÁDY 2000	FACSÁDY, A.: Leletmentések az ún. Bécsi úti temető északi részén. In: Aquincumi füzetek 6. (2000.) p. 56–61.
FILOW 1914	FILOW, B.: Le trésor de Nikolaevo. Izvesztija na blgarszkovo archeologiseszko druzsesztvo IV. 1914. 1.
GUIRAUD 1989	GUIRAUD, H.: Bagues et anneaux á l'époque romaine en Gaule. Gallia 46 (1989) p. 173–211.
HENIG 1978	HENIG, M.: A Corpus of Roman Engraved Gemstones from British Sites. BAR British Series 8. Oxford, 1978.
HEURGON 1958	HEURGON, J.: Le trésor de Ténes. Párizs, 1958.
JOHNS 1996	JOHNS, C.: The Jewellery of Roman Britain, Celtic and Classical Traditions. Michigan, 1996.
JOHNS–POTTER 1983	JOHNS, C. – POTTER, T.: The Thetford Treasure, Roman Jewellery and Silver. London, 1983.
JOHNS–THOMPSON–WAGSTAFF 1980	JOHNS, C. – THOMPSON, H. – WAGSTAFF, P.: The Wincle, Cheshire Hoard of Roman Gold Jewellery. Antiquaries Journal 60 (1980) p. 48–58.
KUZSINSZKY 1923	KUZSINSZKY B.: Aquincumi sírlelet. BudRég 10 (1923) p. 56–73.
MARSHALL 1911	MARSHALL, F. H.: Catalogue of the Jewellery, Greek, Etruscan and Roman , in the Department of Antiquities, British Museum. London, 1911.
POPOVIĆ 1992	POPOVIĆ, I.: Les bijoux romains du Musée National de Beograd I. Les bagues. Belgrád, 1992.
SEGALL 1938	SEGALL, B.: Catalogue der Goldschmiedearbeiten der Museum Benaki. Athén, 1938.
SIVIERO 1954	SIVIERO, R.: Gli ori e le ambre del Museo Nationale di Napoli. Firenze, 1954.
PÓCZY 1955	Sz. PÓCZY K.: Római épületek Óbudán a Kiscelli u. 10. szám alatt. BudRég 16 (1955) p. 41– 87.
TOPÁL 1993	TOPÁL, J.: Roman Cemeteries of Aquincum, Pannonia. The Western Cemetery, Bécsi Road I. Bp. 1993.
VÁGÓ–BÓNA 1976	VÁGÓ, E. – BÓNA, I.: Die Gräberfelder von Intercisa I. Der spätrömische Südostfriedhof. Bp. 1976.

GOLDEN JEWELS FROM THE NEW EXCAVATIONS OF THE WESTERN CEMETERY OF THE MILITARY TOWN OF AQUINCUM

During the last few years cemetery excavations have resulted in new golden jewels being added to the rich collection of the Museum of Aquincum. The forms of the jewels - with one exception: an earring made from wire - all follow the widespread forms of the given period. Similar pieces can be found among the finds recovered from graves and treasures in the Empire's western part. The jewels were made using simple techniques, mostly embossing and carving. The pieces date back to the 3rd and 4th centuries and - based on their execution - are the works of craftsmen of a local workshop.

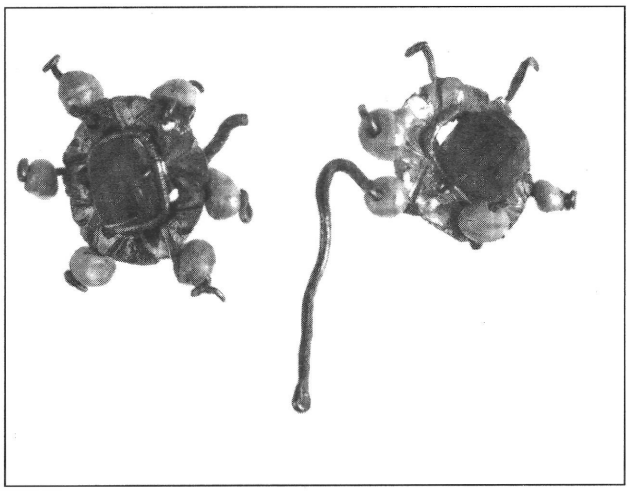

1. kép. Szarkofágból előkerült fülbevaló pár

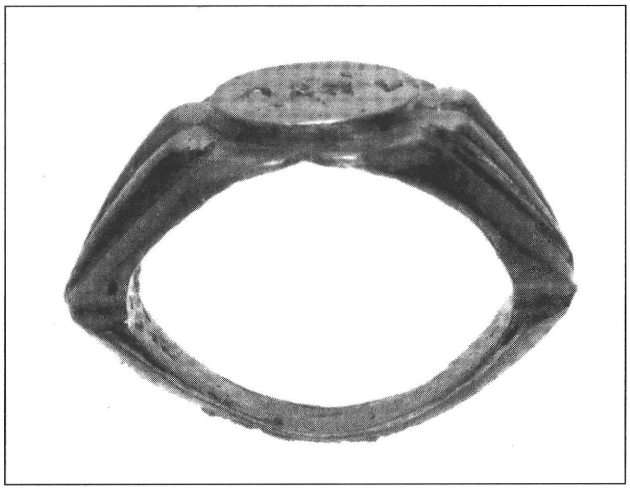

2. kép. Vésett vállú gyűrű hamvasztásos sír leleteiből

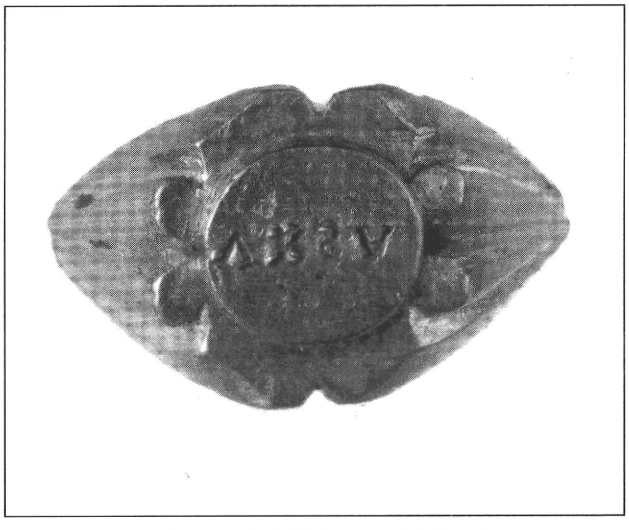

3. kép. A gyűrű fejrésze VRSA felirattal

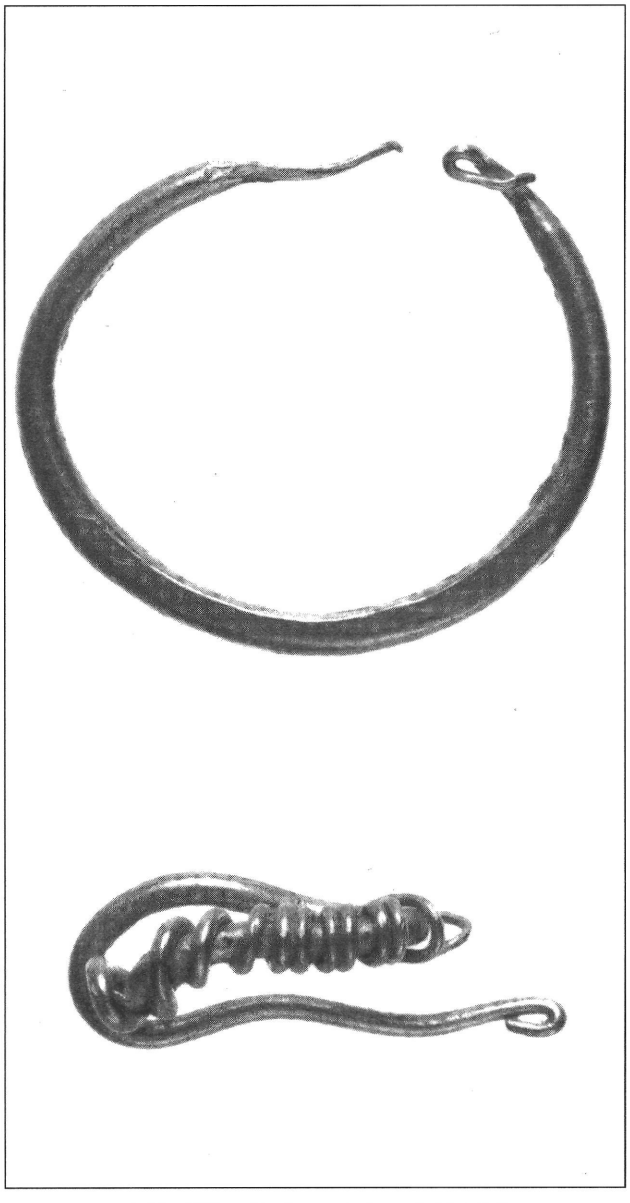

4. kép. Fülbevaló pár csontvázas sír leleteiből

5. kép. Ún. Hercules-bunkó formájú csüngő

GABLER DÉNES

TERRA SIGILLATÁK AZ AQUINCUMI CANABAEBÓL

Az aquincumi canabae északi részének építményeiből, telepobjektumaiból eddig közel 500 sigillatát közöltünk,[1] ennek során az ún. Hercules villa ill. a Búvár utcai feltárások leleteit adtuk közre. A táborváros sigillata forgalmára vonatkozó ismereteinket ezen kívül Nagy Lajosnak a Raktár utcai ókeresztény cella trichora[2] ill. Póczy Klárának a Kiscelli u. 10. sz. ház területén végzett kutatások anyagát bemutató publikációja egészítik ki.[3] Fenti lelőhelyek közvetlen környékén, az 1970-es évek elején a Meggyfa utca–Szél utca, Szellő utca–Szél utca, Kerék utca–Veder utca sarkán ill. Búvár utcában végzett leletmentések sigillatáinak közreadásával szeretnénk teljesebb képet nyújtani ennek az emlékcsoportnak arányáról, összetételéről - kihasználva a jó keltezési lehetőségből adódó információértéket. Az alábbiakban bemutatásra kerülő, a korábbinál kisebb anyag publikálásának másik célja, hogy az elmúlt két évtizedben dinamikusan fejlődő sigillatakutatás újabb eredményeinek, a manufaktúrákra vonatkozó ismeretek, megfigyelések segítségével az aquincumi leleteket árnyaltabban elemezzük, helyüket pontosabban határozhassuk meg. Az aránylag szerény anyagban is több, kuriózumnak számító példány található, amelyek Aquincum sigillataspektrumára, kereskedelmi kapcsolatainak rendszerére, irányára és intenzitására vonatkozó ismereteinket gazdagítják.

I. A LELETANYAG JELLEMZÉSE

Leleteink közül 6 sigillatát köthetünk különböző *itáliai* műhelyekhez; ez az itt közölt anyag 3,6%-a; ha azonban az itáliai manufaktúrák részesedésének arányát a Hercules villa ill. a Búvár utcai ásatás anyagaival együtt vizsgáljuk, kiderül, hogy az itáliai gyártmányok száma mindössze 10, azaz a canabaeból ismert sigillatáknak alig 1,5%-a. A bemutatott leletek közül kiemelkedik az 1. sz. reliefdíszű késő-itáliai töredék. Ez a típus aránylag ritkán található meg a dunai tartományokban,[4] sőt Aquileiában is.[5] A szerény számarányhoz képest jelentősnek mondható Aquincum és környékének részesedése. Egy dombordíszes tál nagyobb darabját már 1935-ben közölte Alföldi A.,[6] egy másik, L RASINI PISAN bélyeges táltöredéket pedig Póczy Klára publikált[7] - utóbbi a canabae déli részén, a Kiscelli u. 10. sz. ház telkén került elő. Nemrég az albertfalvai vicus leletei közt ismerhettük fel a késő itáliai reliefdíszes edényt.[8] E gyártmányok feltehetően Pisa térségében készültek, valószínűleg a Fine alsó völgyében, Poggio Fioriben.[9] E gyártóhelyek feltehetően azért tudtak - ha szerény mértékben is - piacot szerezni a dunai tartományokban (Pannonián kívül Dalmáciában, Moesiában, esetenként Noricumban és Daciában), mert az észak-itáliai műhelyek reliefdíszes árut nem gyártottak, így a dombordíszes edények iránti keresletet a pisai áru elégítette ki a dél-galliai termékek mellett. A késő itáliai dombordíszes sigillaták gyártásának kezdete a 80 és 90 közötti időszakra tehető[10], s bár az itáliai piacokon forgalma még az Antoninus korban is követhető[11], pannoniai példányait Domitianus uralkodásának második felénél ill. Trajanus koránál későbbre aligha keltezhetjük[12]. Míg a Kiscelli úti példánynál feltehető, hogy a reliefdíszes tál a Flavius kori tábor vicusába érkező szállítmány része lehetett, a Búvár utcai példány díszítésének pontos megfelelőit nem ismerjük, noha hasonló motívumok

[1] GABLER 1976. 3-77; GABLER 1985. 109-117.

[2] NAGY L.: Az óbudai ókeresztény cella trichora a Raktár utcában (Az Aquincumi Múzeum 1930. évi ásatása) (Die altchristliche cella trichora der Raktárgasse in Óbuda). Bp. 1931. 52-70.

[3] PÓCZY 1955. 41-,

[4] GABLER, D.: Terra sigillata tardo-italica in Pannonia. ActaArch Hung 48 (1996) 67-68.

[5] SCOTTI MASELLI, E: La ceramica ad Aquileia. Il vasellame da mensa. Antichità altoadriatiche 24 (1984) 62; Eadem: La ceramica nelle fortificazioni di età romana in Friuli. Castelli del Friuli 7. Udine 1988, 293.

[6] ALFÖLDI, A.: Gli studi romani nel mondo 2. Roma, 1935. 227.

[7] PÓCZY 1955. 45, fig. 4, 77, 11. lj.

[8] GABLER: 1996. 53-55.

[9] MENCHELLI, S.: Le produzioni ceramiche delle basse valli del Fine del Cecino. in: Ceramica romana e archaeometria: lo stato degli studi (a cura di G. Olcese). Atti delle Giornate Intern. di Studio. Castello di Montegufoni, Firenze 26-27 aprile 1993. Firenze, 1994. 218; Eadem: Da Cn. Ateius ai vasai tardo-italici: alcuni considerazioni sulla terra sigillata pisana. Boll. Storico Pisano 63 (1994) 1-29; Eadem: Terra sigillata pisana: forniture militari e „liberto mercato". ActaRCRF 35 (1997) 191; CHERUBINI, L. -DEL RIO, A.: Officine ceramiche di età romana nell' Etruria settentrionale costiera: impianti, produzioni, attrezzature. ActaRCRF 35 (1997) 133-142.

[10] PUCCI, G.: Terra sigillata italica. Terra sigillata tardo-italica. In: A. Carandini-C. Panella: Ostia 3. Le terme del Nuotatore. Scavo del ambiente V e di un saggio nell' arcea SO. Studi miscellanei 21. Roma, 1973. 319; MEDRI, M.: Terra sigillata tardo italica decorata. Studia Archaelogica 60. Roma, 1992. 29.

[11] PUCCI, G.: Terra sigillata italica. Atlante delle forme ceramiche 2. Ceramica fine romana del bacino mediterraneo Enc. dell'Arte Antica suppl. Roma, 1985. 378.

[12] GABLER 1996. 63.

fellelhetők a késő itáliai műhelyek repertoriumában. Ennek oka az egyes elemek másolás soráni erős deformálódása, torzulása vagy az „archeo típus" többszöri újraformázása, ami sokszor felismerhetetlenné teszi a motívumokat.

A Consp. 20 formájú, valószínűleg Nero-Vespasianus kori *észak-itáliai* tányértöredék az óbudai alatáborok egyikével ill. auxiliaris vicusával hozható kapcsolatba a lelőhely környékén felbukkanó többi póvidéki sigillatával együtt (Laktanya utca 26., Majláth utca, Miklós tér-Laktanya utca sarok, Vihar u. 14., 19., 25., Kerék u. 26., Szél utca 28., Raktár u. 2., Hercules villa[13], Búvár utca[14]). Nincs kizárva, hogy a Meggyfa utca-Szél utca sarkánál talált észak-itáliai tányértöredék annak a tábornak leletanyagához tartozhatott, amelynek fossáját és cölöpszerkezetét a Búvár utcában Szirmai Krisztina vágta át[15]. Az egymást, rövid időn belül követő alatáborok közül a délit a 73. évi felirat keltezi[16]. Az applikált díszű észak-itáliai sigillaták számát növelik az újabban talált példányok a Laktanya utcában (Madarassy O. 1987. évi ásatása), a Vörösvári u. 22. sz. ház telkén (Pető M. ásatása), valamint a Flórián téren, a thermae maiores Ny-i zárófala és a via principalis találkozásánál végzett feltárások anyagai[17]. A Föld u.-Vörösvári u. kereszteződésénél előkerült darab is feltehetően a 73-ban épült alatábor vicusához tartozó teleobjektumok egyikének anyagához köthető.[18]

Az észak-itáliai sigillaták valamivel későbbi csoportjához köthető 4 edénytöredék. A Consp. 43 formájú tálkák kisebb változatához sorolható a 3. sz. darab; ívelt peremén stilizált szőlő ill. liliomdíszítéssel. Míg ennek a példánynak minőségi jegyei az ún. A_2 áruét mutatják, a többi (4-6. sz.) példány az erősen pattogzó, narancsvörös felületű, rosszabb minőségű E áruhoz sorolható. A 4-6. sz. darabok a Consp. 43 típushoz közelálló Consp. 39 forma sajátságait mutatják. Átmérőjük nagyobb, díszítésük azonban ugyanaz; szív alakú tagból kiinduló száron stilizált szőlőfürt. Ennek a tálnak pereme szélesebb, íve kisebb; a horizontális peremvariációhoz közeli. A két aljtöredéket alacsony talpgyűrűje ill. felettük a bevájt koncentrikus körök jellemzik. Ezek az edények több műhelyben készülhettek, agyaguk és kivitelük is lényeges eltéréseket mutat. Megtalálható köztük a sötétvörös-narancsvörös. A_2 áru éppúgy, mint a barnásvörös, pattogzó felületű példányok (E. Fabrikat). A stilizált díszítések típusait S. Zabehlicky[19], majd R. Makjanić[20] csoportosította. Miután a mintát szabad kézzel vitték fel, a tipológiai osztályozás természetesen nem jelent időrendi finomítást és a műhelyek meghatározásához sem segít. A Consp. 43 formájú edények a Poetovio-Aquincum útvonalon érkezhettek Aquincum körzetébe, ahol mind a civitas Eraviscorumhoz tartozó Rudas fürdő körzetében[21], mind a canabae[22], mind pedig a polgárváros[23] körzetében megtalálhatók. Utóbbi azért jelentős, mert a polgárvárosban, amelynek betelepülése valószínűleg csak a legiotábor kiépítését követően kezdődhetett meg, a 90-es években - eddig ismeretlen az applikált díszű itáliai áru.

Itáliában is többnyire csak a Pótól északra lelhető fel ez a típus; főként a Locarno környéki temetők (Solduno, Ascona, Madrano, Moghegno, Angera) sírmellékletei közt gyakori. Dél felé egyik legtávolabbi lelőhelye a Korzika szigeti Mariana.[24] Ezt a sigillatatípust a Flavius kortól[25] a 2. sz. első feléig, de legalább Hadrianus koráig gyárthatták.[26] Késői keltezésüket Flavia Solva XLI insulájában végzett feltárások eredményei erősítik meg.[27] Bár Flavia Solva és egyes belső-pannóniai lelőhelyek esetében forgalmuk valószínűleg hos-

[13] GABLER 1976. 22.

[14] GABLER 1985. 113.

[15] PÓCZY, K.-NÉMETH, M.-SZIRMAI, K.-KOCSIS, L.: Das Legionslager von Aquincum. Studien zu den Militärgrenzen Roms 3. Vorträge des 13. Int. Limeskongresses Aalen 1983. Forsch. und Berichte zur Vor - und Frühgesch. in Baden-Württemberg 20. Stuttgart, 1986. 398.

[16] TÓTH, E.-VÉKONY, G.: Beiträge zu Pannoniens Geschichte im Zeitalter des Vespasianus. ActaArchHung 22 (1970) 155-161; NÉMETH, M. -KÉRDŐ, K.: Zur Frage der Besatzung von Aquincum im 1. Jh. in: Das römische Budapest. Münster-Lengelich, 1986. 384-387.

[17] KOCSIS L.: I. századi sisak az aquincumi legióstáborból. BudRég 25 (1984) 229.

[18] GABLER, D.: Terra sigillata in: Kocsis L. et alii: A tribunus laticlaviusok háza az aquincumi 2-3. századi legiotáborban. BudRég 28 (1991) 139.

[19] ZABEHLICKY, S.: Italische Terra sigillata in: Carnuntum. Canabae legionis. Die Ausgrabungen auf der Flur „Mühlacker" in Bad Deutsch-Altenburg. Materialien über die Ausgrabungen auf der Flur „Mühlacker" in Bad Deutsch-Altenburg. Zusammengestellt anläßlich des 14. Int. Limeskongresses in Bad Deutsch-Altenburg. Wien, 1986. 41-42, Abb. 4. 7.

[20] MAKJANIĆ, R.: Terra sigillata. in: Siscia. Pannonia superior. Finds and Metalwork Production. BAR Int. Ser. 621. Oxford 1995, 46-47.

[21] PÓCZY K.: Festett állatalakos edények Aquincumban. ArchÉrt 79 (1952) 59.

[22] GABLER 1976. 22.

[23] NAGY T.: Perióduskutatások az aquincumi polgárváros területén. BudRég 21 (1964) 43.

[24] PALLARES, F.: Sigillata italica e tardoitalica di Mariana, Corcisa. RivStudi Liguri 40 (1974) [1979] 114.

[25] GABLER, D.: Italische Sigillaten aus den canabae legionis in Carnuntum. CarnuntumJb. 1990, 246.

[26] LAVIZZARI PEDRAZZINI, M. P.: Terra sigillata in: Angera romana. Scavi nella necropoli 1970-1979. (a cura di G. Sena Chiesa) Roma, 1985. Tav. 3, 2; ZABEHLICKY, S.: Terra sigillata tardopadana. Acta RCRF 31-32 (1990) 422; MAKJANIĆ 1995. 48.; GROH, St.: Chronologische Auswertung und Vergesellschaftung der Terra sigillata tardopadana in der Insula XLI. FÖ 33 (1994) 364-365.

[27] GROH, St.:Chronologische Auswertung und Vergesellschaftung der Terra sigillata tardopadana in der Insula XLI. FÖ 33 (1994) 364-365.

szabb ideig tarthatott - nem valószínű, hogy a kelet-pannoniai limes mentén is ilyen késői használatukkal ill. importjukkal kellene számolnunk. Hiányuk szembetűnő a Trajanus kori táborokban (Ad Statuas, Campona), ezért Trajanus koránál későbbi forgalmukat Aquincum esetében sem tartjuk valószínűnek.

A *dél-galliai* sigillaták száma aránylag csekély; többnyire a Meggyfa u.-Szél u. sarkánál folytatott leletmentés során kerültek elő ezek a típusok. A dombordíszes darabok fele la graufesenque-i, a másik fele banassaci. Előbbieket Masculus köréhez köthetjük; ennek a formatálkészítő fazekasnak nevét egyik díszítetlen edényén található bélyeg őrizte meg.[28] Táljai a la graufesenquei nagy kemence anyagában is fellelhetők,[29] képtípusaihoz közelálló, stílusához köthető darabok pedig a bregenzi pinceleletben tűnnek fel. E gyártmányokat Domitianus ill. Trajanus uralkodásának idejére keltezhetjük. A Masculus kör áruját felismerhettük az albertfalvai vicus anyagában (Szirmai K. ásatása 1994)[30] és számos példány került elő Vindobonában.[31]

Egy töredéken a banassaci Natalis műhelyre jellemző motívumokat ismerhettük fel. Bár A. Mees arra figyelmeztet, hogy a kutatás túlságosan sok típust attribuál ehhez az officinához; olyat is, amelyik valójában nem ott készült,[32] mégis ez a műhely a provinciális kerámiával foglalkozó kutatók számára fogalommá vált. Az E tojásfüzér típust, pl. Marinus is használta; ez a körülmény azonban a keltezés szempontjából nem döntő. Bár feltehető, hogy a közlemények „Art des Natalis" meghatározásai közt esetenként későbbi kiformázások, a formatálak későbbi használata sejthető, a kronológia finomítására egyelőre nincs lehetőség.

A banassaci dombordíszes sigillaták exportjának kezdetét a Frankfurt-heddernheimi kőtábor I b periódusa alapján 90 és 100 közötti időszakra keltezték,[33] Natalis esetében a terminus post quem 110-re tehető.[34] Ez a műhely tehát mintegy felváltotta a késő la graufesenquei fazekas csoport kerámiáját a felső-germániai-raetiai és a dunavidéki piacokon. Az officina áruja aránylag sokáig versenyképes volt. Hadrianus kori keltezését Arrabona és Salla esetében a stratigráfiai megfigyelésekből adódó időrend is bizonyította.[35] Késői, a 140/150 évekig terjedő forgalmukat Britanniában Caistor by Norwich egyik gödrének leletösszefüggései igazolták.[36] Noricumban a seebrucki temető egyik síregyüttesében Natalis edénye 140-170/180-ra keltezhető áruval együtt került elő.[37] Fentiek alapján ennek az officinának működését a 110 és 135/140 közötti időszakra tehetjük.[38] Natalis E tojásfüzéres edényei 120 előtt, de még 140 után is megtalálhatók a raetiai piacokon.[39] A banassaci sigillaták 150-ig tartó forgalmát a Rainau-buchsi tábor vicusában talált kerámia igazolja.[40]

Germani f. Ser. áruját többek közt az ún. A tojásfüzér használata teszi jól felismerhetővé. Ezt ugyan korábban La Graufesenqueban is használta Amandus vagy C. Cingius Senovir, nagy interprovinciális elterjedtségét azonban mégis a banassaci manufaktúrának köszönheti. Az A tojásfüzéres banassaci képtípusok a lezouxi Cerialis/Cinnamus csoport díszítésrendszerével mutatnak hasonlóságot, amiből arra lehet következtetni, hogy az ezzel a tojásfüzérrel díszített formatál Banassacban legalább 140/150-ig használatban lehetett.[41] A banassaci manufaktúrának e gyártmányait már korábban is felismerhettük a Hercules villa ill. a Búvár utca anyagában.[42] Bár Banassac termékei nem hiányoznak a tartomány belsejében sem, döntő többségük mégis a limes mentén található.[43] A manufaktú-

[28] MEES 1995. 85.

[29] VERNHET, A.: Un four de la Graufesenque (Aveyron). La cuisson des vases sigillés. Gallia 39 (1981) 32.

[30] GABLER D.: Terra sigillaták Albertfalva vicusából (1994. évi ásatás) BudRég 33 (1999) 143-153.

[31] WEBER-HIDEN, I.: Die reliefverzierte Terra sigillata aus Vindobona. Teil 1. Legionslager und canabae. Wiener Arch. Studien. Wien, 1996. 31.

[32] MEES, A.: Modelsignierte Dekorationen aus südgallischer Terra sigillata. Forsch. und Berichte zur Vor-und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 54. Stuttgart, 1995. 111.

[33] FABER, A.: Das römische Auxiliarkastell und der Vicus von Regensburg-Kumpfmühl. Veröffentlichungen der Kommission zur arch. Erforschung des spätrömischen Raetien. Münchner Beitr. zur Vor-und Frühgeschichte 49. München, 1994. 177.

[34] MEES 1995. 111.

[35] GABLER, D.: Terra sigillata in: Römische Forschungen in Zalalövő 1976. ActaArchHung 30 (1978) 406.

[36] FRERE, S.: The Forum and Baths at Caistor by Norwich. Britannia 2 (1971) 11.

[37] FASOLD, P.: Das römisch-norisch Gräberfeld von Seebruc-Bedaium Materialhefte zur Bayerischen Vorgeshichte Reihe A Bd. 64. Kallmünz/Opf. 1993. 41.

[38] MEES 1995. 111; ZANIER, W.: Das römische Kastell Ellingen. Limesforsch. 23. Mainz, 1992. 119.

[39] SIMON, H. G.: Münzen-und Terra sigillata aus den Grabungen von 1984 bis 1986. In: H. Schönberger-H. -J. Köhler-H. G. Simon: Neue Ergebnisse zur Geschichte des Kastells Oberstimm. BRGK 70 (1989) 267-301.

[40] HEILIGMANN, J.: Der „Alblimes". Ein Beitrag zur römischen Besetzungsgeschichte Südwetdeutschlands. Forsch. und Berichte zu Vor-und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 35. Stuttgart, 1990. 150.

[41] MOREL, Ch. -PEYRE, P.: Banassac et Lezoux. Relations stylistiques dans les productions de ces deux ateliers de terre sigillée. Centre de Documentation Archéologique de la Lozére. 1973, 13-14; G. Rogers: Banassac and Cinnamus. Acta RCRF 11-12 (1969-1970) 98-106.

[42] GABLER 1985. 113.

[43] WEBER-HIDEN 1996. 32; GABLER, D. -PICHLEROVÁ, M.: Gerulata I. Terra sigillata von Gerulata (hrsg. Kl. Kuzmová-J. Rajtár). Nitra, 1996. 91.

ra áruja a dunai tartományokban: Raetiában, Noricumban, Pannoniában, Moesiában és Daciában terjedt el, valamint a Germania Superionak a Neckar torkolatától délre fekvő területein.[44]

Anyagunk legnagyobb része a *közép-galliai* műhelyekhez köthető. 70 db, azaz a leletek 42%-a tekinthető közép-galliai árunak. Megközelítőleg ennyi volt aránya a Búvár utcai anyagban is, míg a Hercules villában csak 23,5%. A 23 dombordíszes edény közül 16-nak officináját határozhattuk meg. Ezeknek megoszlása a következő:

Criciro	1
Divixtus	1
Cinnamus kör	10
Laxtucissa	1
Paternus II	2

Anyagukban tehát a Trajanus-Hadrianus kori Martres-de-Veyre termékei nem találhatók meg - szemben pl. a Hercules villa leleteivel.[45]

Cricirio működése a britanniai táborok adatai alapján 135/145-170 közötti időszakra tehető.[46] Alig valamivel későbbi a 15. sz. darab, amely Divixtushoz attribuálható. Bár J. A. Stanfield és G. Simpson[47] 140 és 160 közti időszakra keltezte ezt az árut, mégis - éppen az általuk felsorolt, az Antonius fal menti táborok anyagában való gyakori előfordulása alapján 160-nál későbbi forgalmuk is igazolható. Mindkét officina edényei megtalálhatók a Hercules villa anyagában is. A lezouxi edények két harmada a nagyüzemnek számító Cinnamus műhely terméke. A G. Simpson és G. Rogers által meghatározott korai, a 135-140 közötti időszakra keltezett[48] táltípusok nem találhatók meg az aquincumi canabae területén. A többi tojásfüzértípussal jellemezhető stíluscsoport a 145 és 170 ill. 178 közötti időszakra tehető; mint ilyen ez a kerámia a markomann háborúkkal kapcsolatba hozható pusztulási rétegek vezérlelete[49]. Pannoniában eddig 11 lelőhelyen került elő Cinnamus áru ilyen korú leletegyüttesből[50]. Laxtucissa és Albucius működése is valószínűleg a 160 előtti években kezdődhetett; ezeknek az officináknak áruja is megtalálható az ún. markomann horizontban[51] - mind Carnuntumban,[52] mind Aquincumban.[53] Ezeknek a típusoknak gyártása legalább 180-ig folytatódott. A 25. sz. darabon LAXTUCISF névbélyeg is megtalálható a reliefmezőben; hasonló sigillatát Zalalövőről ismerünk.[54]

Paternus II műhelye egyike a legkésőbbi közép-galliai officináknak; ennek működése valószínűleg 160 után kezdődhetett.[55] Áruja gyakran tűnik fel a markomann háborúkkal kapcsolatba hozható pusztulási rétegekben, így Sallán, Arrabonában, Aquincumban és Mursában.[56] Noha Stanfield és Simpson azt feltételezték, hogy a közép-galliai sigillatákat 190-195-ig gyárthatták, s ezt az időrendi meghatározást a francia kutatás is átvette,[57] az újabb britanniai megfigyelések alapján a közép-galliai manufaktúrák interprovinciális exportjának végét mégis inkább a 180-185 közötti évekre tehetjük.[58]

Leleteink közül 64 db, azaz a sigillaták 39-%-a köthető a *rheinzaberni* manufaktúrához; aránya itt valamivel kisebb a közép-galliai áruénál, akárcsak a korábban közölt

[44] MEES, A.: Datierung und Vertrieb von reliefverzierten Sigillaten aus Banassac. Münstersche Beiträge zur Antiken Handelsgeschichte 13 (1994) 37; BJELAJAC 1990. 22-24; POPILIAN, Gh.: Ceramica romana din Oltenia. Craiova, 1976. pl. I. 4; GUDEA, N.: Import und Erzeugung von Terra sigillata-Keramik in den dakischen Provinzien. ActaRCRF 23-24 (1984) 81-84.

[45] GABLER 1976: 30.

[46] HARTLEY, B. R.: The Roman Occupations of Scotland, the Evidence of Samian ware. Britannia 3 (1972) 33-34.; ROGERS, G. B: Poteries sigillées de la Gaule centrale 2. Les potiers. Cartier du Centre Arch. de Lezoux 1999. 109.

[47] STANFIELD, J. A. -SIMPSON, G.: Les Potiers de la Gaule Centrale. Revue Arch. SITES Hors-serie n. 37. 1990. 250.; EASSON, A. H.: Central and East Gaulish Mould-Decorated Samian Ware in the Royal Ontario Museum. Toronto, 1988. 24 - által javasolt keltezés: 145-175.

[48] ROGERS, G.: A group of waster from Central Gaul. In: J. Dore-K. Greene: Roman Pottery Studies in Britain and Beyond. Papers presented to J. Gillam. BAR 30. Oxford, 1977. 247; SIMPSON, G. -ROGERS, G.: Cinnamus de Lezoux et quelques potiers contemporains. Gallia 27 (1969) 3-14.

[49] FABER: 1993, 183; Fischer, Th.: Archäologische Zeugnisse der Markomannenkriege in Raetien und Obergermanien. in: Markomannenkriege. Ursachen und Wirkungen (hrsg. H. Frieseinger-J. Tejrál-A. Stupper). Brno 1994, 345-349.

[50] GABLER, D.: Über die Aussagekraft der Terra sigillata. Funde bezüglich der Zerstörungen in den Provincien. In: Markomannenkriege. Ursachen und Wirkungen (hrsg. H. Friesinger-J. Tejrál-A. Stuppner) Brno 1994, 355-365; JILEK, S.: Ein Zerstörungshorizont aus der 2. Hälfte des 2. Jhs. n. Chr. im Auxiliarkastell von Carnuntum. In: Markomannenkriege. Ursachen und Wirkungen (hrsg. H. Friesinger-J. Tejral -A. Stuppner) Brno 1994, 391; GROH, St.: Die Insula XLI von Flavia Solva. Ergebnisse der Grabungen 1959 und 1989 bis 1992. ÖAI Sonderschriften 28. Wien 1996, 110-112.

[51] FABER 1993. 184.

[52] GABLER 1994. 359.

[53] JUHÁSZ Gy. : A lezouxi terra sigillata gyár aquincumi lerakata. ArchÉrt 49 (1936) 33-48.

[54] GABLER, D: Terra sigillata in: Römische Forschungen in Zalalövő 1973, ActaArchHung 27 (1975) 177, Abb. 10, 9.

[55] HARTLEY: op. cit. 33.

[56] FABER 1993. 184; GABLER 1994. 365.

[57] BET, Ph. -VERTET H. In: C. Bémont-J. P. Jacob (eds) La terre sigillée gallo-romaine. Documents d'Archéologie Française 6 (1986) 138-139.

[58] FABER 1993. 184.

Búvár utcai sigillaták esetében.[59] Ez azért meglepő, mert a dunai tartományok piacait elsősorban Rheinzabern látta el ezzel a kerámiafajtával; produktumainak - abszolút és relatív értelemben is - nagy mennyisége többek közt a fazekas centrum hosszú működési idejével magyarázható (legalább 120 év). E hosszú időszakon belül az egyes fazekasok, fazekas csoportok - akár abszolút, akár relatív - működési idejének kérdése heves viták tárgya. Főleg a 180-as évek utáni gyártmányok belső időrendje nincs megnyugtatóan tisztázva. Az eddig ismert mintegy 90 fazekas ill. árucsoport - közösen használt ill. egymásról másolt, leformázott pecsétlőivel készített formatáljainak affinitási értékein nyugvó, egymáshoz viszonyított időrendi csoportosítása H. Bernhard érdeme.[60] Noha megfigyeléseit az újabb rheinzaberni ásatások során előkerült, rosszul sikerült égetés miatt tönkrement kemencebetöltések anyagát tartalmazó leletegyüttesek adataival kombinálta,[61] az általa kidolgozott relatív kronológiát nem fogadják el általánosan.[62] Az aquincumi canabae leleteit az alábbi officinákhoz attribuálhattuk:

Nagyjából kialakult a manufaktúra alapítására vonatkozó *opinio communis*, minthogy a 150/155 táján felhagyott hesselbachi táborban még hiányzik a rheinzaberni sigillata.[63] A Bernhard-féle relatív kronológiai csoportok közül az I. a (Reginus I., Januarius I.) biztosan a markomann-szarmata háborúk előtti évtizedekre, a 150-170/178 közötti időszakra keltezhető.[64] Az I. b csoport áruja a 175 táján elpusztult Regensburg-kumpfmühli tábor leletei közt nem található meg, ugyanakkor Pannoniában több helyen lelhető fel[65] a Marcus háborúkkal kapcsolatba hozható pusztulási horizont anyagában (főként a Cerialis csoport termékei), így Sallán, Quadratán, Aquincumban,[66] Celamantiában[67] és Intercisában.[68] E csoport működésének 170 előtti kezdetét igazolja Murrhardt táborának egyik - valószínűleg a markomann háborúk pusztításaival kapcsolatba hozható égésrétegben talált Cerialis III edény.[69]

Az I. b. csoportba sorolt Comitialis áru már valóban a Fischer által javasolt 170/180-tól a 2. sz. végéig terjedő időszakra tehető; a 180 körül nyitott regensburgi

	Száma anyagunkban	*a Hercules villában*	*Pannonia egyéb lelőhelyén*	
Reginus I	2	2	Ad Statuas	7
Ianu I		2		
Cerialis II	2	2	Gerulata, Poetovio	2-2
			Gorsium	4
Cerialis I., Arvernicus-Lutaevos	1			
Comitialis I-2.	1		Poetovio	4
E. 25/26 áru	1			2
Belsus 2., Respectus, E. 25-26 áru	1			
Mammilianus, Reginus 2.	1			
Belsus I2.		1		
Comitialis I2.,Verecundus 2.	1			
Julius I.	1	1		
Victorinus I.	1	1	Gerulata	2
Ianu 2.	1	1	Ad Statuas	3

(A pannoniai lelőhelyekre csak akkor hivatkozunk, ha ott az officinát több darab képviselte.)

A Bernhard-féle csoportosítás szerint leletanyagunk összetétele az alábbi képet mutatja a Hercules villában:

I. a. csoport	3 db	(12%)	6%
I. b. csoport	3 db		
2. a. csoport	4 db		
2. b. csoport	3 db		
2. a-c. csoport	1 db	(47%)	92%
3. a. csoport	1 db	(4%)	2%

[59] GABLER 1985. 113.

[60] BERNHARD, H.: Zur Diskussion um die Chronologie der Rheinzaberner Relieftöpfer. Germania 59 (1981) 82, Beil. 5.

[61] RAU, H.G.: Die römische Töpferei in Rheinzabern. MHVP 72 (1977) 64.

[62] MEES, A.: Zur Gruppenbildung Rheinzaberner Modelhersteller und Ausformer. Jber Augst, Kaiseraugst 14 (1993) 229.

[63] SIMON, H.G.: D. Baatz: Das Kastell Hesselbach und andere Forschungen am Odenwaldlimes. Limesforsch. 12 (1973) 96; BITTNER, K.: Zur Fortsetzung der Diskussion um die Chronologie der Rheinzaberner Relieftöpfer. BVbl 51 (1986) 251; Fabrer (1993) 191.

[64] GABLER, D.: The Roman Fort at Ács-Vaspuszta (Hungary) on the Danubian limes. BAR Int.Ser 531. Oxford, (1989) 457; FISCHER, TH.: Das Umland des römischen Regensburg. MBV 12. München (1990) 45.; FABER 1993. 192

[65] GABLER, D.: Einige Besonderheiten der Verbreitung der Rheinzaberner Sigillaten in Pannonien. BVbl 52 (1987) 78-81.

[66] GABLER 1994. 365.

[67] RAJTÁR, J.: Das Holz-Erde Lager aus der Zeit der Markomannenkriege in Iža. Probleme der relativen und absoluten Chronologie ab Laténezeit bis zur Frühmittelalter. Kraków (1992) 162.; KUZMOVÁ, K.: Datierung der römischen Bauten im nordpannonischen Limesvorland im Lichte der

temető,[70] ahová a legio Castra Reginába történő helyezése után kezdtek temetkezni - anyagában ez az áru már meghatározó arányú.[71] Fentiek alapján az aquincumi canabae északi részén a Marcus háborúk előtti, és az azt követő fél évszázadra keltezhető rheinzaberni áru aránya 6:9. Ez utóbbi érték azonban nem jelenti azt, hogy a késő Antonius-Severus kori típusok importja jelentősebb lenne, mivel az alig nagyobb darabszám egy csaknem kétszer olyan hosszú időszakon belül oszlik meg (előbbi 150-170/178, utóbbi 180-233/242).

A 2. csoport működésének kezdete 190/200 körüli évekre tehető,[72] noha J. Eingartner - P. Eschbaumer és G. Weber szerint a 2. csoport az I. b-nél alig későbbi időszakban kezdte meg működését.[73] Az ide sorolható fazekasok feltehetően (bár a regensburgi anyag alapján nem bizonyíthatóan) az első alemann betörésekig szállíthattak árut a Duna-vidékre. (Belsus II-I2., Mammilianus, Reginus II., E. 25-26 áru, Julius I.) A Hercules villa anyagával ellentétben itt nem található meg a Primitivus csoport áruja.

A 3. csoport, amely Pannoniában leginkább Janu II. árujával van - gyéren képviselve,[74] valószínűleg 240 előtt már működhetett, mivel termékei olyan táborok anyagában is fellelhető, amelyek a 242/44 években, az alemann betörések során elpusztulhattak (Pfünz,[75] Großprüfening[76]). Hasonló keltezést tesz lehetővé a 240/42-ben leégett 5. sz. pince leletanyaga Pockingban.[77] Mindezek alapján Janu II. árját a Severus kor végére, a 220/230-240 közti időszakra vagy kevéssel az ezt követő évekre keltezhetjük. A carnuntumi auxiliaris tábor anyagában ugyan aránylag jelentős a 3. csoport részesedése,[78] de mint az itt bemutatott leletek is igazolják - a tartományban általában a Victor II. - Januco csoport termékeivel zárul a rajnai áru importja. A nagy mennyiségű vindobonai (525 rheinzaberni reliefdíszű edény) sigillata anyagban is minimális a 3. b csoport részesedése (mintegy 2%).[79]

A *westerndorfi* sigillaták száma és aránya anyagunkban csekély; az ide sorolható 5 db leleteinknek 7%-át jelenti (ezzel szemben a Hercules villa leletei közt 17% volt Westerndorf termékeinek aránya). Itt a Comitialis csoport árujának részesedése nagyobb, bár nincs kizárva, hogy a 61-62. sz. töredékek ugyanahhoz az edényhez tartoztak.

A dombordíszes westerndorfi sigillatáknak Kiss K. három, majd H. J. Kellner 4 csoportját különböztette meg.[80] A legnagyobb a Comitialis csoport; ennek a termékein az officina vezetőjének neve mellett a bélyegeken további fazekasnevek találhatók. A mi példányainkon található motívumok alapján többségük az Erotus alcsoporthoz attribuálható. Újabban felmerült annak ötlete, hogy Comitialis a „nagy vállalkozó", akinek 5 - egymástól viszonylag távol eső manufaktúrákban is volt érdekeltsége[81] - személyesen alig vagy talán egyáltalán nem vett részt közvetlenül a munkában a westerndorfi fazekastelepen, hanem csak segédei képviselték az Inn menti filiáléban.[82] A Comitialis műhely működése a 2. sz. utolsó negyedére, Commodus és Septimius Severus korára tehető.[83] Talán valamivel későbbi a Helenius officina. A nemrég közölt seebrucki síregyüttesek adatai alapján ennek a műhelynek már 200 előtt működnie kellett.[84] Nincs kizárva, hogy az

Sigillaten. Akten des 14. Int. Limeskongresses in Carnuntum. RLÖ 36. Wien (1990) 800.

[68] LŐRINCZ, B.-VISY, ZS.: Die Baugeschichte des Auxiliarkastells von Intercisa. Roman Frontier Studies 1979. Papers presented to the 12th Int. Congress of Roman Frontier Studies. BAR Int.Ser 71. Oxford (1980) 693-

[69] KRAUSE, R.: FBBW 9 (1984) 325., 328., 357.

[70] SCHNURBEIN, S. von: Das römische Gräberfeld von Regensburg. MBV Reihe A Bd. 31. Kallmünz/Opf. 1977. 29 ff.

[71] FISCHER, T.: Zur Chronologie der römischen Fundstellen von Regensburg. BVBl 46 (1981) 69 ff.

[72] FISCHER 1990. 49; BITTNER, F. K.-HULD-ZETSCHE, I.: Zur Fortsetzung der Diskussion um die Chronologie der Rheinzaberner Relieftöpfer. BVbl 51 (1986) 252; FASOLD 1993. 43.

[73] EINGARTNER, J.-ESCHBAUMER, P.-WEBER, G.: Der römische Tempelbezirk in Faimingen-Phoebiana. Limesforsch. 24. 1993. 193.

[74] WEBER-HIDEN op. cit. 34; KANDLER, M.-ZÖCHMANN, Chr.: Das Auxiliarkastell Carnuntum 2. Forschungen seit 1989, ÖAI Sonderschr. 30. Wien, 1997. 106.

[75] FISCHER 1990. 48.

[76] ZANIER 1992. 20; FASOLD 1993. 43. Pfünz pusztulását 233 helyett 242/244-re keltezi BAATZ. D.: Ein Beitrag der mathematischen Statistik zum Ende des rätischen Limes. Studien zu den Militärgrenzen Roms 3. Vorträge des 13. Int. Limeskongresses in Aalen 1983. Forsch. und Berichte zur Vor-und Frühgeschichte in Baden-Württemberg Bd. 20. Stuttgart, 1986.78-89.

[77] KELLNER, H. J.: Die römische Ansiedlung bei Pocking und ihr Ende (Niederbayern). BVbl 25 (1960) 132 ff. Abb. 9, 10, 11.

[78] Ianu II késői keltezését támogatja az a tény is, hogy áruja a markomann háborúkkal kapcsolatba hozható pusztulási rétegekben sehol sem került elő - vö. MOOSBAUER, G.: Die ländliche Besiedlung im östlichen Raetien während der römischen Kaizerzeit. Passauer Universitätsschriften zur Archäologie (hrsg. H. Bender) 1997, 54; KANDLER-ZÖCHMANN 1997, 106.

[79] WEBER-HIDEN 1996. 34.

[80] KELLNER H. J.: Die Bildstempel von Westerndorf. Comitialis und Iassus. BVbl. 46 (1981) 123 ff.

[81] HULD ZETSCHE, I.: Der Großunternehmer Comitialis. Communicationes RCRF II 13 (1972) 86 ff.

[82] FASOLD 1993. 82.

[83] KELLNER, H.-J.: Zur Sigillata Töpferei von Westerndorf I. BVbl 26 (1961) 178; CHRISTLEIN, H.-CZYSZ, W.-GARBSCH, J.-KELLNER, H.-J.-SCHRÖTER, P.: Die Ausgrabungen 1969-1974 in Pons Aeni. BVbl 41 (1976) 78.

[84] FASOLD 1993. 47.

egyes csoportok együttműködése sokkal szorosabb lehetett, mint azt korábban feltételeztük; ezt igazolja többek közt egy Onniorix típusú tálon feltűnő perembélyeg (Seebruck 147. sír). Helenius műhelyében ezek szerint talán Comitialis és Onnirox officináiban készült modellekből is formáztak ki edényeket, amelyeket ezután ez a fazekas saját jelzésével látott el. A Helenius díszítőelemeit mutató tálon megjelenő Onniorix perembélyeg ezek szerint nem bizonyítja azt, hogy Onniorix műhelye a legkésőbbi Westerndorfban.[85]

Anyagunkból 3 db-ot (1,7%) sorolhatunk a *pfaffenhofeni* manufaktúra termékei közé. Ennek a gyártóhelynek részesedése nagyjából azonos a Hercules villa leletei közt is, ahol 10 töredéket regisztrálhattunk. A meghatározható darabokat Helenius köréhez attribuálhattunk; ez az áru nagyobb mennyiségű Pfaffenhofenben, mint a Dicanus műhelyé.[86] Míg a Comitialis vagy Onniorix stílusában készült edények esetében a westerndorfi vagy a pfaffenhofeni készítményeket jóformán nem is lehet megkülönböztetni; a Helenius áru esetében mind a kisebb, leformázott pecsétlők, a járulékos térkitöltő elemek és a minőségi jegyek alapján könnyebb felismerni pfaffenhofeni eredetüket. A manufaktúra működésének kezdetét H. J. Kellner 200 körülre tette ásatási megfigyelések alapján.[87] Eleinte itt is a westerndorfi típusú dombordíszes edényeket gyártották. Míg Westerndorf a 233-as alemann betörések során elpusztult, Pfaffenhofenben újból megkezdték a sigillata gyártást. Valószínűleg ekkor kezdték tömegesen gyártani a már sajátosan „pfaffenhofeni" termékeket.[88]

Egyelőre nem tudunk választ adni arra a kérdésre, hogy meddig működött a Helenius westerndorfi pecsétlőit használó „késői" műhely Pfaffenhofenben. A seebrucki temető 10. sírjában késői Helenius áru a sírmező 7. időrendi csoportjába sorolható temetkezések mellékleteként került elő. E sírokban a pfaffenhofeni áru Bernhard 3. csoportba sorolható sigillatákkal együtt került elő[89], ami azt jelenti, hogy ezek a jellegzetes késői tálak 233 után készültek, de, hogy gyártásuk 242-ig vagy 259/260-ig követhető, jelenleg nem dönthető el.[90] Pfaffenhofen részesedése a pannoniai sigillata anyagban csekély; a nemrég közölt 1529 darabot számláló vindobonai sigillatáknak mindössze 2%-a köthető ehhez a manufaktúrához. Valamivel nagyobb e gyártóhely aránya a carnuntumi auxiliaris táborban, ahol részesedése több, mint 5%, ami nagyjából az aquincumi canabae leleteinek megfelelő.

A 69. sz. darab ritkaságnak tekinthető; az ún. „sisciai" azaz a *margumi-viminaciumi* műhelyekből származtatható. Ennek a gyártóhelynek termékeire Nagy L. többek közt éppen az aquincumi példányok kapcsán hívta fel a kutatás figyelmét,[91] majd B. Rutkowski lokalizálta a gyárat Margumba.[92] Ehhez a lokalizáláshoz 30 évvel ezelőtt még csupán egyetlen formatál töredék lelőhelye szolgáltatott bizonyítékot; ma már Margumból ill. Viminaciumból is több tucat kiformázásra szolgáló modellt ismerünk Lj. Bjelajac 1990-ben megjelent munkájának köszönhetően.[93] Többségük 1987-ben a Mlava folyó mélyítése során került elő. A két város: Viminacium és Margum fazekasműhelyei szoros kapcsolatban álltak egymással; a formatálakat is nagyjából ugyanazok a fazekasok készítették mind az egyik, mind a másik gyártóműhely részére.[94] A moesiai manufaktúra díszítőmotívumai közül ma már 290 típust ismerünk, az ezekből az elemekből variálható képtípusok száma a korábbinak sokszorosa.[95] A Meggyfa utcai darabon csak a tojásfüzér maradt meg.

A felső-moesiai műhely a helyi piacokon kívül Dacia, Moesia inferior ellátására rendezkedett be, amint ezt áruinak eddig ismert 23 lelőhelye bizonyítja.[96] Alkalmilag Pannoniába is eljutottak ezek a gyártmányok, pótolva így az átmenetileg hiányzó galliai árut.[97] Aquincumban az elmúlt évtizedekben mind a canabae északi részén,[98] mind a legiotáborban[99] többször is regisztrálhattuk ennek a balkáni műhelynek sigillatáit. A manufaktúra időrendjére vonatkozóan a singidunumi

[85] GABLER, D.: Die Westerndorfer Sigillata in Pannonien. Einige Besonderheiten ihrer Verbreitung. JRGZM 30 (1983) 353 ff.

[86] CHRISTLEIN, R.-KELLNER, H. J: Die Ausgrabungen 1967 in Pons Aeni. BVbl. 34 (1969) 157 ff.

[87] KELLNER, H. J.: Beiträge zum Typenschatz und zur Datierung der Sigillata von Westerndorf und Pfaffenhofen. Zur Sigillata Töpferei in Westerndorf IV. Das bayerische Inn-Oberland. 35 (1968) 49 ff.

[88] CHRISTLEIN-CZYSZ-GARBSCH-KELLNER-SCHRÖTER op. cit. 78 ff. Westerndorf 233 táján történő pusztulásával kapcsolatban kételyének ad hangot M. STRUCK: Römische Grabfunde und Siedlungen im Isartal bei Ergolding. Landkr. Landshut. MBV Reihe A Bd. 71. Kallmünz/Opf 1996, 52.

[89] FASOLD 1993. 49.

[90] FASOLD 1993. 84; KELLNER, H. J.: Die römische Ansiedlung bei Pocking (Niederbayern) und ihr Ende. BVbl 25 (1960) 158 ff.

[91] NAGY L.: Egy sisciai terra sigillata gyár termékei Aquincumban (Prodotti di una fabbrica di terra sigillata di Siscia ritrovati ad Aquincum). BudRég 14 (1945) 350-321.

[92] RUTKOWSKI, B.: A fragment of a mould for decorated sigillata from Margum. Acta RCRF 10 (1968) 18-20.

[93] BJELAJAC, Lj.: Terra sigillata u Gornjoj Meziji (Terra sigillata in Upper Moesia. Import and Viminacium-Margum Workshops) Arch. Inst. Monogr. Ser. 23. Beograd, 1990. 198.

[94] Uo.

[95] Uo. 139.

[96] Uo.

[97] NAGY op. cit; GABLER 1976. 36-37.

[98] GABLER 1985. 116.

[99] GABLER D. : Terra sigillaták. in: Kocsis L. et alii: A tribunus laticlaviusok háza az aquincumi 2-3. századi legiotáborban. BudRég 28 (1991) 140.

ásatások hoztak értékes megfigyeléseket, ahol a polgárvárosban (Donji Grad) Hadrianus éremmel keltezett szint felett került elő margumi sigillata; ugyanitt a terminus ante quem adatokat egy 141-161 között vert Faustina érem szolgáltatta.[100] Eszerint a műhely keltezésénél Hadrianus uralkodásának vége ill. Antoninus Pius uralkodásának ideje jöhet számításba,[101] nagyjából tehát az az időpont, amelyet Nagy L. javasolt, s amelyet más, tipológiai megfigyelések is megerősítettek.[102]

A Búvár utcai feltárások során előkerült egy *észak-afrikai* terra sigillata chiara töredék is; ez az árufajta Aquincumban meglehetősen ritka; a canabaeból jóformán ismeretlen.[103] A Hayes 50 tányérforma nemcsak a legelterjedtebb, hanem az egyik leghosszabb életű típus[104]. Pannoniából is sok lelőhelyről ismerjük, így Poetovioból,[105] Savariából, Sopianaeból, Intercisából, Gorsiumból és Aquincumból[106] - feltűnő azonban, hogy Sisciában eddig egyetlen egy sem került elő.[107] Többnyire erősen töredékesek, ezért további csoportosításuk rendkívül nehéz. A mi példányunk fényes felületű, bevonata összefüggő a felület és az agyag szinte alig tér el; falvastagsága 4 mm. A felsorolt minőségi jegyek alapján a Hayes 50 A alcsoportba sorolható. Ennek a típusnak műhelye Tunis középső részén lehetett; az itteni gyártóközpontok: Djilma, Henchir el Guella, Sidi Marzouk Tounsi[108] már a 2. században működhettek.[109] A bizacenai ipar a Severus korban virágkorát élte[110] - gyártásuk feltehetően már ebben az időszakban megkezdődhetett. A Hayes 50 tányérforma elterjedésének kezdete vitatott. A Carandini[111] és G. Kaenel szerint már a 2. század közepe előtt megjelenik ez az áru. Olympiában ezt a típust Alexander Severustól Gallienusig terjedő éremsorozat keltezi,[112] ugyanezt a korai keltezést erősíti meg egy volubilisi leletegyüttesnél III. Gordianus érme.[113] Gyártásuk 340 tájáig követhető. Néhány időrendi támpont a pannoniai anyag keltezésénél is segítséget nyújtott, így az intercisai 73/58 gödör esetében egy Severus Alexander érem,[114] vagy a nagykanizsai Inkey kápolnánál feltárt lelet együttesek egyike, ahol a Hayes 50 formájú tányér jó minőségű, a 3. század elejére tehető rheinzaberni sigillatával együtt került elő.

Ez a sigillata fajta Itália közvetítésével kerülhetett provinciánkba; ott ugyanis rendkívül gyakori az észak-afrikai áru. Elterjedésük útvonalát az aquileiai,[115] emonai,[116] virunumi[117] és celeiai[118] darabok jelzik. Egy évtizeddel ezelőtt Noricumból még alig ismertük ezeket a típusokat; újabb publikációk azonban széles körű elterjedésüket bizonyítják. Aránylag sok található belőlük Flavia Solvában,[119] Immuriumban,[120] Aguntum-

[100] BJELAJAC, Lj: Imitation of Terra sigillata with Relief Decoration from Singidunum. Acta RCRF 25-26 (1987) 475.

[101] BJELAJAC 1990. 200.

[102] GABLER, D.: Der Einfluß der südgallischen Sigillatan auf die pannonischen Töpfereien. AV 26 (1975) 1976, 150.

[103] GABLER, D.: Nordafrikanische Sigillata in Pannonien. Savaria 16 (1982) 315-316, 322.

[104] SAQUÍ, L.: Ceramica africana della Villa di Tiberio a Sperlonga. MEFRA 92 (1980) 487; HAYES, J. W.: in: Excavations at Carthago conducted by the University of Michigen IV (1978) 32-33.

[105] GABLER, D.: Terra sigillata in Töpferviertel von Poetovio AV 37 (1986) 137, Abb. 12, 2-9; I. Mikl Curk: Prispevek za proučyvanje rimske keramike. AV 20 (1969) 13 Abb. 2;. PRÖTTEL, Ph. M: Mediterrane Feinkeramik des 2-7. Jh. n. Ch. in Oberen Adriaraum und in Slovenien. Kölner Studien zur Arch. der römischen Provinzen 2 (1996) 199.

[106] GABLER, D.: Spätantike Sigillaten in Pannonien. Ein Nachtrag zu den nordafrikanischen Sigillaten. Carnuntum Jb. 1989. 10.

[107] MAKJANIC 1995. 71.

[108] NEURU, L.: Red slipped wares of Southwestern Central Tunisie-new evidence. Acta RCRF 25-26 (1987) 175; PRÖTTEL op. cit. 20; BEN LAZREG N.: Roman pottery production in Central Tunisie. Journal of Roman Archaelogy 3 (1990) 59 ss.

[109] MACKENSEN, M.: Die spätantiken Sigillata - und Lampentöpfereien von El Mahrira (Nordtunesien). Studien zur nordafrikanischen Feinkeramik des 4. bis 7. Jh. Veröff. der Kommission zur Arch. Erforschung des spätrömischen Raetien. München, 1993. 451.

[110] CARANDINI, A.-PANELLA, C. : The Roman Est in the Third century. BAR Int. Ser. 109. Oxford, 1981. 487-503.

[111] CARANDINI, A.: Le sigillate africane nel III sec. in Ostia 2. Studi miscellanei 16 Roma 1970, Ostia I. Studi miscellanei 13, Roma 1969, 35; KAENEL, G.: Céramique romaine d'Afrique en Suisse occidentale. Arch. Schweiz 4/1981, 25.

[112] WALTER, H.-KUNE, M. E.: Bericht über die Ausgrabungen in Olympia VI. 1958. 61, Abb. 47 e- ld. még Carthagoból TOMBER, R. S.: Pottery from the South Side of Circular Harbour. CEDAC 7 (1986) 40; RAYNAUD, C.: Céramique du débat du IIIème siècle dans le quartier bas d'Abrusse (Villatelle, Hérault). Figlina 7 (1986) 55, 27, Fig. 6, 79.

[113] JODIN, A.: La céramique sigillée claire de Volubilis (Quartier sud-ovest). BullArchMaroc 7 (1967) 491; HAYES, J. W.: The Villa Dionysos. Excavations Knossos. BSA 78 (1983) 97; PRÖTTEL 1996. 33.

[114] GABLER, D.: Spätantike Sigillaten in Pannonien. Carnuntum Jb. 1989. 13.

[115] STRAZZULA RUSCONI, J.: Scavo di una villa rustica a Joannis (Udine) AqNostra 50 (1979) Tav. 4, 8.

[116] PLESNIČAR, Lj. Starokrščanski center v Emoni (Old Christian Center in Emona). Cat. et monogr. 21. Ljubljana, 1983. pl. 17, 10, pl. 18, 4; VIDRIH PERKO, V.: Afriška sigilata v Emoni. AV 43 (1992) 102, Abb. 2, 18; PRÖTTEL 1996. Taf. 7-9.

[117] ZABEHLICZKY, S.: Übersicht über das Fundmaterial der Grabung 1992. Carinthia 183 (1993) 260.

[118] PRÖTTEL 1996. 202.

[119] GROH 1996. 114-115.

[120] FLEISCHER, R.-MOUCKA WEITZEL, V.: Die römische Straßenstation Immurium-Moosham im Salzburger Lungau. Archäologie in Salzburg Bd. 4. 1998. Taf. 12, 21-30.

[121] LADSTÄTTER, S.: Afrikanische Sigillaten und Lampen aus Ovilava

					Relief díszű		Díszítetlen áru																
	Dr. 29/37	Consp. 20	Consp. 43	39/43	Dr. 30	Dr. 37	Dr. 18/31 Dr. 31	Dr. 32	Lud Tb	Lud Tg	Dr. 27	Dr. 33	Dr. 33/36	Curle 15	Dr. 46	Lud Tc	Dr. 38	Walters 79	Lud Vh	Hayes 50 A	Meghatároz-hatatlan	Összesen	
Késői	1																						1
Északi		1	1	3																			5
Délgalliai						1					1		2									1	
La Graufesenque						3																	
Bannasac						3																	11
Középgalliai					1	23	6 + 21				1	1 + 11			1	2		1				2	70
Rheinzaberni						24	1 + 11	2 6	+ 3	1		8	1	1		1	1	1	1	2			64
Westerndorfi						5	1	1				1											8
Pfaffenhofeni						3																	3
Margumi						1																	1
Északafrikai																							1
Összesen	1	1	1	3	1	63	40	9	3	1	2	21	3	1	1	3	1	2	1	2	1	3	164

Appendix: AQUINCUM - Canabae legionis (Meggyfa u. - Szél u.- Szellő u. - Búvár u. - Kerék u. - Veder u.)

ban,[121] Teurniában,[122] Cetiumban,[123] Favianisban[124] és Commageneben.[125] A lelőhelyek alapján arra következtethetünk, hogy az észak-afrikai sigillata a 3. század második felétől kerülhetett Aquileia közvetítésével a Pannonia-noricumi piacokra.

II. A TERRA SIGILLATÁK LEÍRÁSA

A. DÍSZÍTETT KERÁMIA

1. ITÁLIAI ÁRU

Késő itáliai reliefdíszű sigillata

1. Drag. 29/37 formájú tál oldaltöredéke tojásfüzér részletével (?Medri 9. 6. 1. 08), alatta horizontálisan elhelyezett deltoidalakú levelek sora (?Medri 9. 6. 1. 03). Az oldalfal hajlásánál horizontális pontsor, alatta csepp alakú levelek sora (?Medri 9. 7. 2. 15). A képmezőt lent kettős levelekből álló fríz zárja (Lavizzari Pedrazzini 342=Medri 9. 5. 2. 09) (*1. kép*).
Pisai áru, Domitianus-Trajanus kori.
Lh.: Búvár u. (1973) 2. árok K-i végének déli bővítése, hypocaustum.
BTM ltsz.: 98. 13. 7.

Észak-itáliai áru

2. Consp. 20 formájú tányér aljtöredéke a talpgyűrű nyomával. Felette bevájt koncentrikus kör részlete. Agyaga okkerszínű, felülete barnás narancsvörös, enyhén fényes (ún. E Fabrikat). (*2. kép 1*)
Vespasianus - Domitianus kori.
Lh.: Meggyfa u.-Szél u. sarka.
BTM ltsz.: 98. 14. 96.

3. Consp. 43. 1 formájú, S profilú tálka pereme és oldaltöredéke; permén stilizált liliom ill. szőlőfürt részletével. Agyaga narancsos-okker, felülete barnás, narancsszínű, enyhén fényes (Fabrikat D?) Átm.: 9,1 cm (*2. kép 2; 13. kép 1*).
Domitianus-Trajanus kori.
Lh.: Meggyfa u.-Szél u. sarok.
BTM ltsz.: 98. 14. 59.

4. Consp. 39. 1 formájú, enyhén ívelt peremű, vékonyfalú tányér pereme, ezen szív alakú tagból kiinduló stilizált szőlőfürt szára. Agyaga: narancsos-okker, felülete: narancsvörös-okker, fényes, enyhén pattogzó (ún. Fabrikat E.)
Átm: ≈20 cm (*2. kép 3*)
Lh.: Szellő u.-Szél u. sarok, 3. árok (1971 ápr.)
BTM ltsz.: 98. 8. 88.

5. Consp. 39. 1 ? formájú tálka aljtöredéke; a talpgyűrű felett két bevájt vonal. Agyaga: narancsos-okker, felülete: fényes, enyhén pattogzó barnás-narancsvörös (ún. Fabrikat E).
Talp Átm.: ≈7,3 cm (*13. kép 2*).
Lh.: Szellő u.-Szél u. sarok, 3. árok (1971 ápr.)
BTM ltsz.: 98. 8. 88.

6. Consp. 39 vagy 43 formájú tálka aljtöredéke. Agyaga: narancsos-okker, felülete: narancsvörös, pattogzó.
Lh.: Meggyfa u.-Szél u. sarok.
4-6. sz. darabok kora: Domitianus-Trajanus kor
BTM ltsz.: 98. 14. 189.

2. Dél-galliai sigillaták

7. Drag. 37 formájú tál perem- és oldaltöredéke. A képmező felett tojásfüzér (Knorr 1919, Taf. 53,17), alatta hullámvonal. A képmezőben csavartdíszű oszlopok (KNORR 1912. Taf. XXVI. 5; JACOBS 1912. Taf. I. 8, 3. 8; URNER-ASTHOLZ 1942. Taf. 25, 1 és 6, Taf. 26, 4), ezek közt szerelmes pár (Osw. 333), egy alakokból álló csoport (KNORR 1912. Taf. XXVIII. 3; KNORR 1910. Taf. V. 2-3), a jobboldali mezőben ülő Róma vagy Minerva (Osw. 319= DÉCHELETTE 1904. 83=HERMET 1934. pl. 85,5; KNORR 1912. Taf. XXVIII. 5) előtte indán termés (KARNITSCH 1959. Taf. 20, 8). Fent levélfüzér (KNORR 1905. Taf. XIV. 4); (*2. kép 4*).
La Graufesenque - Mascuus kör.
Domitianus-Trajanus kori.

8. Drag. 37 formájú tál apró töredéke, ezen tojásfüzér részlete; a tojástagok közt háromágú választópálcika.
La Graufesenque.
Domitianus-Trajanus kori.
Lh.: Szellő u.-Szél u. sarok.
BTM ltsz.: 98. 8. 77.

9. Drag. 37 formájú tál alsó részének töredéke; a képmezőben Andráskereszt-szerű osztás tagolt vonaldísszel. Az alsó részen hármas levél; az oldalháromszögekben indán termés (KNORR 1910. Taf. V. 6; URNER-ASTHOLZ 1942. Taf. 26, 2; JACOBS 1912. Taf. 3. 20; JUHÁSZ Taf. 2. 1; KARNITSCH 1959. Taf. 18, 5. Taf. 21, 4); (WALKE 1965. Taf. 3, 7), a bal oldali metopéban Dianahoz tartozó szarvas tehén részlete (Osw. 104 B); (*2. kép 5*).
La Graufesenque - Mascuus kör.
Domitianus-Trajanus kori
Lh.: Meggyfa u.-Szél u. sarok
BTM ltsz.: 98. 14. 195.

10. Drag. 37 formájú tál aljrésze. A képmezőt zegzugvonalak osztják metopékra; a megmaradt két szélső mezőben diagonális osztás; az oldalháromszögekben indán szív alakú levél (KARNITSCH 1959. Taf. 24, 7),

Wels. Carnuntum Jb. 1998. 51.

[122] GLASER, F.-GUGL, Ch.: MittChristlArch 2 (1996) Taf. 20, 7-11.

[123] LADSTÄTTER 1998. 51.

[124] LADSTÄTTER 1998. 52.

[125] GABLER, D.: Terra sigillata von Tulln. Manuscript.

lent hármas levél. A középső mezőben Diana és szarvas tehén (Osw. 104 B). Zárófríz hármas levelekből (KNORR 1910. Taf. 3. 1–2, 12; KNORR 1912. Taf XXIV. 11). (*2. kép 6*).
Banassac - Natalis kör.
Trajanus–Hadrianus kori.
Lh.: Szellő u.–Szél u. sarok.
BTM ltsz.: 98. 8. 22.

11. Drag. 37 formájú tál alsó részének nagyobb töredéke. A képmezőt vékony gyöngysorok tagolják metopékra; a keskeny mezőkben hosszúkás levéldísz (Juhász Taf. 2. 22; HOFMANN 1988. 328), a szélesebb metopékban gladiátorok (Osw. 1013 B=HOFMANN 1988. 84 és 81). A következő mezőben vadkanra támadó oroszlán részlete (HOFMANN 1988. 430), alatta Amor (HOFMANN 1988. 153). E két mező díszítése ismétlődik a következőkön. A reliefmezőt hármas levelekből álló sor zárja (HOFMANN 1988. 333 és 336 - vö. Morel–Peyre, Banassac et Lezoux pl. 5, 2 és 4, pl. 3, 2 pl. 4, 1); (*2. kép 7*).
Banassac - Germani f. ser.
késő Trajanus–Hadrianus kori.
Lh.: Meggyfa u.–Szél u. sarok.
BTM ltsz.: 98. 14. 203.

12. Drag. 37 formájú tál peremtöredéke, ezen tojásfüzér részlete (HOFMANN A); (*2. kép 8*).
Banassac - Germani f. ser.
késő Trajanus–Hadrianus kori.
Lh.: Szél u.–Szellő u. sarok.
BTM ltsz.: 98. 8. 3.

13. Drag. 37 formájú tál alja.
Domitianus–Trajanus/Hadrianus kori.
Lh.: Szellő u.–Szél u. sarok, sírépítmény külső fala mellett, a sírépítmény külső fala mellett, a sírépítmény 2. periódusának és lábazatának alja.
BTM ltsz.: 98. 8. 43.

3. Közép–galliai sigillaták

14. Drag. 37 formájú tál alsó része a talpgyűrűvel. A reliefmezőt rozettában végződő gyöngysorok osztják metopékra (CGP fig. 117, 4). Balra kettős körmedaillon részlete, az alatta lévő mezőben futó nyúl (CGP fig. 117,1), a jobb oldali keskeny mezőben karyatida (Osw. 1199). A következő metopéban hat karika (KARNITSCH 1959. Taf. 59,4), a jobb oldali, szélesebb mezőben Hercules kígyókkal (Osw. 783). Hasonló díszítésrendszerű: KARNITSCH 1959. Taf. 59, 4. (*3. kép 1*).
Lezoux - Criciro.
Antoninus Pius–Marcus Aurelius kori (135–165/170).
Lh.: Szellő u.–Szél u. sarok.
BTM ltsz.: 98. 8. 158.

15. Drag. 37 formájú tál töredéke. A tojásfűzés (CGP fig. 33, 1) alatt gyöngysor. A képmezőt rozettákban végződő gyöngysorok osztják metopékra. A bal oldaliban karyatida (Osw. 1207 A), a jobb oldaliban Pan (Osw. 611) (*3. kép 2*).
Lezoux - Divixtus.
Antoninus Pius kori (140–160).
Lh.: Szellő u.–Szél u. sarok.
BTM ltsz.: 98. 8. 95.

16. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke, a tojásfüzér egyik tagjának részletével. A képmezőt astragalosból kiinduló gyöngysorok tagolják. A bal oldali mezőben Perseus (Osw. 234), mellette vertikálisan elhelyezett retrograd C]INN[AMI bélyeg (CGP 169.) (*3. kép 3*).
Lezoux - Cinnamus.
Antoninus Pius–Marcus Aurelius kori (140–170/178).
Lh.: Meggyfa u.–Szél u. sarok.
BTM ltsz.: 98. 14. 176.

17. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke, ezen tojásfüzér (ROGERS 1975. B 231=CGP fig. 47, 3), alatta gyöngysor. A képmezőben inda és madár (Osw. 2239 B). Hasonló díszítésrendszerű: KARNITSCH 1959. Taf. 72, 3. (*3. kép 4*).
Lezoux - Cinnamus.
Antoninus Pius–Marcus Aurelius kori (150–170).
Lh.: Meggyfa u.–Szél u. sarok.
BTM ltsz.: 98. 14. 37.

18. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke. Fent tojásfüzér (ROGERS 1975. B 143), amelyet gyöngysor kísér. A reliefmezőt gömbszerű tagban végződő gyöngysorok tagolják metopékra. Balra Aesculapius (Osw. 905), a következő szélesebb mezőben koszorúban fára (Juhász Taf. IV. 5–6. ROGERS 1975. N. 4.) ágaskodó kecske (Osw. 1836) és őz (Osw. 1814 A), alatta kutya (Osw. 1980). A következő, keskeny metopéban bőségszaru (ROGERS 1975. U 245), alatta astragalos és cista (CGP fig. 47, 18) delfinekkel (ROGERS 1975. Q 58). A jobb oldali metopéban oszlop (ROGERS 1975. P 87) és Pan (Osw. 711); (*3. kép 5*).
Lezoux - Cinnamus.
Antoninus Pius–Marcus Aurelius kori (150–170).
Lh.: Szellő u.–Szél u. sarok.
BTM ltsz.: 98. 8. 156.

19. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke. A képmezőt gyöngysorok osztják metopékra, balra nagy, kettős körmedaillon levél (CGP fig. 44, 36, fig. 162, 64), a jobb oldaliban Aesculapius (Osw. 905). Vö. URNER–ASTHOLZ 1942. Taf. 35, 5 (*3. kép 6*).
Lezoux - Cinnamus.
Antoninus Pius–Marcus Aurelius kori (140–170/180).
Lh.: Szél u.–Szellő u. sarok, I. szelvény É-i vége,

322–380 cm (1971 ápr. 28).
BTM ltsz.: 98. 8. 3.

20. Drag. 37 formájú tál peremtöredéke. Fent tojásfüzér (CGP fig. 47, 5), alatta gyöngysor. A reliefmezőt gyöngysorok osztják metopékra. A megmaradt mezőben kettős koszorú (CGP fig. 162, 58), mellette kis karika (*3. kép 7*).
Lezoux – Cinnamus.
Antoninus Pius–Marcus Aurelius kori (140–170/180)
Lh.: Szellő u.–Szél u. sarok IV. árok, felső réteg, 130 cm (1971 ápr. 6)
BTM ltsz:. 98. 8. 23.

21. Drag. 37 formájú tál peremtöredéke, ezen tojásfüzér (CGP fig. 47, 3), alatta gyöngysor. A képmezőben levél (CGP fig. 47, 37) és madár (Osw. 2315) részlete. (*3. kép 8*)
Lezoux – Cinnamus
Antoninus Pius–Marcus Aurelius kori (150–170)
Lh.: Szellő u.–Szél u.
BTM ltsz.: 98. 8. 159.

22. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke. A képmezőben indáról leágazó levél (KARNITSCH 1959. Taf. 72, 4), felette madár (Osw. 2315). (*3. kép 9*)
Lezoux – Cinnamus
Antoninus Pius–Marcus Aurelius kori (150–170)
Lh.: Szellő u.–Szél u. sarok
BTM ltsz.: 98. 8. 150.

23. Drag. 37 formájú tál oldaltöredék. A képmezőben hullámvonalszerűen végigfutó indáról leágazó kis (ROGERS 1975. J. 153) és nagy levél (ROGERS 1975. H 94) alatt madár (CGP fig. 160, 344). Hasonló képtípusú: CGP fig. 162, 60–61. (*3. kép 10*)
Lezoux – Cinnamus
Antoninus Pius–Marcus Aurelius kori (140–170)
Lh.: Szellő u.–Szél u. sarok
BTM ltsz.: 98. 8. 157.

24. Drag. 37 formájú tál peremtöredéke, ezen tojásfüzér (CGP fig. 47, 3), alatta gyöngysor. A képmezőt gyöngysorok osztják metopékra, a megmaradt képmezőben astragalosra (CGP fig. 47,40) függesztett kettős körívben kecske (Osw. 1836). Vö. CGP fig. 157,8 (*3. kép 11*)
Lezoux – Cinnamus
Antoninus Pius–Marcus Aurelius kori (150–170/178)
Lh.: Szellő u.–Szél u. sarok
BTM ltsz.: 98. 8. 160.

25. Drag. 37 formájú tál nagyobb töredéke, ezen tojásfüzér (ROGERS 1975. B. 206=CGP fig. 27,1), alatta gyöngysor. A képmezőben balra medaillonban (CGP fig. 99,18) ülő Apollo (Osw. 84), mellette LAXTUCISF névbélyeg, oszlopszerű osztótag (ROGERS 1975. P. 43) és levél (CGP fig. 27,12), tőle balra ismét medaillon és Apollo. (*4. kép 1*)
Lezoux – Laxtucissa
Antoninus Pius–Marcus Aurelius kori (150–180)
Lh.: Szellő u.–Szél u. sarok
BTM ltsz.: 98. 8. 12.

26. Drag. 37 formájú tál töredéke. Fent tojásfüzér (ROGERS 1975. B. 144); a képmezőben kettős kör (KARNITSCH 1959. Taf. 74,7) és kecske (KARNITSCH 1959. Taf. 68,5). (*4. kép 2*)
Lezoux – Cinnamus, Paullus, Censorinus, Borillus
Antoninus Pius – Marcus Aurelius kori (135/140–180)
Lh.: Búvár u.
BTM ltsz.: 98. 13. 27.

27. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke, ezen tojásfüzér (ROGERS 1975. B. 105), alatta gyöngysor. A képmezőben medve (Osw. 1589).
Hasonló képtípusú: Karnitsch 1959, Taf. 52,1 (*4. kép 3*)
Lezoux – Albucius, Paternus
Antoninus Pius–Marcus Aurelius kori (150–190)
Lh.: Kerék u.–Veder u.
BTM ltsz.: 98. 9. 3.

28. Drag. 37 formájú tál töredéke. A tojásfüzér (CGP fig. 30,1) alatt gyöngysor. A képmezőben lovas (Osw. 246), levél (CGP fig. 30,14) és vadkanra támadó oroszlán (Osw. 1491). Vö. CGP fig. 106,20 (*4. kép 4*).
Lezoux – Paternus II.
Marcus Aurelius kori (160–190)
Lh.: Meggyfa u.–Szél u. sarka
BTM ltsz.: 98. 14. 127.

29. Drag. 37 formájú tál töredéke. A tojásfüzér (CGP fig. 30,3) alatt a reliefmezőben astragalosokban végződő gyöngysoros metopé osztás, alatta levél (CGP fig. 30,2). (*4. kép 5*)
Lezoux – Paternus II?
Lh.: Meggyfa u.–Szél u. sarok
BTM ltsz.: 98. 14. 153.

30. Drag. 30 formájú tál töredéke tojásfüzér és gyöngysor részletével; a képmezőben kettős ív alatt körív és kis karika részlete. (*4. kép 6*)
Közép-galliai
Hadrianus–Antoninus kori
Lh.: Búvár u.
BTM ltsz.: 98. 13. 27.

31. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke, ezen vadkan. (*4. kép 7*)

Közép-galliai
Hadrianus-Antoninus kori
Lh.: Szellő u. - Szél u. sarok
BTM ltsz.: 98. 8. 61.

32. Drag 37 formájú tál töredéke, ezen indadísz részlete (*4. kép 8*)
Lh.: Meggyfa u.-Szél u. sarok
BTM ltsz.: 98. 14. 196.

33. Drag. 37 formájú tál töredéke, ezen indadísz részlete (*4. kép 9*)
Lh.: Búvár u.
BTM ltsz.: 98. 13. 30.

34-35. Drag. 37 formájú tálak töredékei.
Lh.: Meggyfa u.-Szél u. sarok
BTM ltsz.: 98. 14. 172 és 181

36. Drag. 37 formájú tál peremtöredéke, ezen ólomkapocs darabja.
Lh.: Szellő u.-Szél u. sarok
BTM ltsz.: 98. 8. 162.

37. Drag. 37 formájú tál talpgyűrű töredéke.
Lh.: Búvár u.
BTM ltsz.: 98. 13. 7.

4. Rheinzaberni áru

38. Drag. 37 formájú tál aljtöredéke. A képmezőben indaszerűen egymásra pecsételt íveket (Ri-Fi KB 67) hét pontból összetett rozetta (Ri-Fi 0. 42= FORRER 1911. Taf. 25-30.) kapcsolja össze; ez alatt gladiátor (Osw. 1005=KNORR-SPRATER 1927. Taf. 76,1). Hasonló díszítésrendszerű: SIMON 1967. Abb. 6,90; WEBER 1996. Taf. 85,1; FISCHER 1990. Taf, 161,58.) A gladiátor eddig ismeretlen Rheinzabernből, Blickweilerben és Heiligenbergben viszont a díszítésrendszer és a többi motívum nincs meg. (*4. kép 10*)
Reginus I.
Antoninus Pius-Marcus Aurelius kori (140-170)
Lh.: Szellő u.-Szél u.
BTM ltsz.: 98. 8. 21.

39. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke, ezen tojásfüzér (Ri-Fi E 55?) részlete. (*4. kép 11*)
Reginus I.
Antoninus Pius-Marcus Aurelius kori (150/160-170)
Lh.: Meggyfa u.-Szél u. sarok
BTM ltsz.: 98. 14. 180.

40. Drag. 37 formájú tál peremtöredéke; a képmező felett A]VITUSFEC bélyeg. Noha Avitus nevű fazekast Lezouxból itt Ittenweilerből is ismerünk, ez a mester Ianu I rheinzaberni műhelyében dolgozott korongoló fazekasként (Lud. V. 210 a-p). Vö. FISCHER 1981. 96; FABER 1993. 197. (*4. kép 12*)
Ianu(arius)I.
Marcus Aurelius kori (160-170/175)
Lh.: Meggyfa u.-Szél u. sarok
BTM ltsz.: 98. 14. 192.

41. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke, ezen tojásfüzér (Ri-Fi E 39); a képmezőben hátranéző madár (Osw. 2305=Ri-Fi T 245), alatta levél (Ri-Fi P. 56). Lent kettős levelekből álló fríz (Ri-Fi R 29). (*4. kép 13*)
Cerialis II.
Antoninus Pius-Marcus Aurelius kori (160-170/180)
Lh.: Meggyfa u.-Szél u. sarok
BTM ltsz.: 98. 14. 154.

42. Drag 37. formájú tál aljrésze. A képmezőben levél (Ri-Fi P 56), ötrészes levél (Ri-Fi P 99) és kettős levelekből álló fríz (Ri-Fi R 29), valószínűleg az előbbihez tartozó darab). (*4. kép 13a*)
Cerialis II.
Kora és lelőhelye mint előbbieké
BTM ltsz.: 98. 14. 78.

43. Drag. 37 formájú tál aljrésze, ezen háromlábú. (*4. kép 14*) Janu I. Cerialis III-IV., Arvernicus-Lutaevos, Comitialis I-II.
Antoninus Pius-Septimius Severus kori
Lh.: Meggyfa u.-Szél u. sarok
BTM ltsz.: 98. 14. 113.

44. Drag. 37 formájú tál aljrésze. A képmezőben strigilis alakú dísz (Ri-Fi O. 158), felette ökölvívó (Osw. 1180=Ri-Fi M. 191). (*5. kép 1*)
Cerialis I, Arvernicus - Lutaevus
Antoninus Pius-Commodus kori
Lh.: Kerék u.-Veder u.
BTM ltsz.: 98. 9. 4.

45. Drag. 37 formájú tál peremtöredéke, ezen tojásfüzér (Ri-Fi E. 25), a képmezőben kettős levél (Ri-Fi P. 141), jobbra 16 szirmú rozetta (Ri-Fi O. 56). (*5. kép 2*)
E 25-26 tojásfüzér mestere
Commodus-Septimius Severus kori
Lh.: Kerék u.-Veder u.
BTM ltsz.: 98. 9. 8.

46. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke, ezen tojásfüzér (Ri-Fi E. 25), a képmezőben madár (Ri-Fi T. 250), jobbra kettős körben (Ri-Fi K 20) oplomachos (Ri-Fi M. 218). (*5. kép 3*)
Belsus II, Respectus, E. 25-26 mestere
Septimius Severus kori
Lh.: Meggyfa u. -Szél u. sarok
BTM ltsz.: 98. 14. 111.

47. Drag. 37 formájú tál pereme, ezen tojásfüzér (Ri-Fi E. 10), a képmezőben vadász lándzsával (Ri-Fi M 204 a). (*5. kép 4*)
Mammilianus, Reginus II.
Septimius Severus kori
Lh.: Szellő u.-Szél u.
BTM ltsz.: 98. 8. 176.

48. Drag. 37 formájú tál töredéke, ezen tagolt ívek (Ri-Fi KB 134) és nyolclevelű rozetta (Ri-Fi O. 48). (*5. kép 5.*)
Belsus III
Septimius Severus kori
Lh.: Meggyfa u.-Szél u. sarok
BTM ltsz.: 98. 14. 155.

49. Drag. 37 formájú tál peremtöredéke a tojásfüzér részletével (Ri-Fi E. 10). (*5. kép 6*)
Comitialis II., Verecundus II.
Commodus - korai Severus kori
Lh.: Meggyfa u.-Szél u. sarok
BTM ltsz.: 98. 14. 88.

50. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke a tojásfüzér egy tagjával (Ri-Fi E. 46?). A képmezőben tengeri ló (Ri-Fi T. 190 e), sas (Ri-Fi T. 205 a), tőlük jobbra tagolt ív (Ri-Fi KB 90), alatta kettős ív, közülük a külső tagolt (Ri-Fi KB. 138), ez alatt nagy levél (Ri-Fi P. 26). (*5. kép 7*)
Julius I.
Severus kori
Lh.: Meggyfa u.-Szél u. sarok
BTM ltsz.: 98. 14. 112.

51. Drag. 37 formájú tál töredéke, ezen kettős körben (Ri-Fi K 20 a) delfin (Ri-Fi T 194 a), jobbra levéldísz (Ri-Fi P 147). (*5. kép 8*)
Victorinus I
Severus kori
Lh.: Búvár u.
BTM ltsz.: 98. 9. 29.

52. Drag. 37 formájú tál peremtöredéke, ezen tojásfüzér (Ri-Fi E 70 a). (*5. kép 9*)
Ianu(arius) II
Késő Severus kori
Lh.: Kerék u.-Veder u.
BTM ltsz.: 98. 9. 29.

53. Drag. 37 formájú tál aljtöredéke, ezen szárnyalakú levél részlete (Ri-Fi P 145-148). (5. kép 10)
Késő Severus kori
Lh.: Meggyfa u.-Szél u.
BTM ltsz.: 98. 14. 182.

54. Drag. 37 formájú tál aljtöredéke, ezen karika és a reliefmezőt lezáró vonal.
Antoninus Pius - 3. sz. első harmada
Lh.: Meggyfa u.-Szél u.
BTM ltsz.: 98. 14. 195.

55. Drag. 37 formájú tál aljtöredéke, ezen a reliefmezőt záró vonal felett karika és kettős körív részlete.
Antoninus Pius - 3. sz. első harmada
Lh.: Kerék u.-Veder u.
BTM ltsz.: 98. 9. 2.

56-58. Drag. 37 formájú tálak peremtöredékei.
Lh.: Szellő u.-Szél u. (56), Búvár u. (57), Meggyfa u.-Szél u. sarok (58)
BTM ltsz.: 98. 8. 150, 98. 13. 23, 98. 14. 132.

59. Drag. 37 formájú tál aljtöredéke
Lh.: Meggyfa u.-Szél u. sarok
BTM ltsz.: 98. 14. 195.

60. Drag. 37 formájú tál talpgyűrűje
Lh.: Búvár u.
BTM ltsz.: 98. 13. 28.

5. Westerndorfi sigillaták

61. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke. A képmezőben kettős körmedaillonban (KELLNER 1981. 67) kutya (KELLNER 1981. 39), balra korong ponttal a közepén (KELLNER 1981. 56) (*6. kép 1*).
Comitialis Erotus díszítőelemei
Commodus-korai Severus kori
Lh.: Meggyfa u.-Szél u. sarok
BTM ltsz.: 98. 14. 89.

62. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke. A képmezőben kettős körmedaillonokban (KELLNER 1981. 67) kutya (Kellner 1981, 39). A körök közt korongok (KELLNER 1981. 56). A díszek egy részét a képmezőt lezáró vonalra pecsételték rá. (*6. kép 2*)
Comitialis, Erotus díszítőelemei
Commodus-korai Severus kori
Lh.: Meggyfa u.-Szél u. sarok
BTM ltsz.: 98. 14. 178.

63. Drag. 37 formájú tál töredéke. A képmezőben oroszlán (KELLNER 1981. 27), felette kutya (KELLNER 1981. 37). (6. kép 3.)
Comitialis kör
Commodus-korai Severus kori
Lh.: Szellő u.-Szél u. sarok, IV. árok, felső, kevert réteg
BTM ltsz.: 98. 8. 133.

64. Drag. 37 formájú tál apró töredéke tojásfüzér (KELLNER 1981. E 1=KISS 1946. Taf. 4,1) részletével.

Comitialis
Commodus-korai Severus kori
Lh.: Meggyfa u.-Szél u.
BTM ltsz.: 98. 14. 180.

65. Drag. 37 formájú tál peremtöredéke, ezen tojásfüzér (KELLNER-GABLER E 10), alatta a képmezőt záró vonal. A képmezőben kettős osztás (GABLER-KELLNER 1993. 169) veszi közre levélkelyhek sorát GABLER-KELLNER 1993. 153). A két szélső metopéban spiráldíszek (GABLER-KELLNER 1993. 145=Kiss Taf. 6, 64), a széleken portál (GABLER-KELLNER 1993. 152=KISS 1946. Taf. 6, 81). Hasonló díszítésű: GABLER 1976. 65, Abb. 12, 166; Pons Aeni 1967. Abb. 14,3; Pons Aeni 1969-1974. Abb. 19, 10. (*6. kép 4*)
Helenius
Severus kori
Lh.: Meggyfa u.-Szél u. sarok
BTM ltsz.: 98. 14. 77.

6. Pfaffenhofeni sigillaták

66. Drag. 37 formájú tál peremtöredéke, ezen tojásfüzér (Pf. 1), a reliefmezőben tagolt ív (KELLNER, Pocking Abb. 10, 4) és szarvas? (Pf. 23). Hasonló díszítésű: Pons Aeni 1967. Abb. 17, 6. (*6. kép 5*)
Helenius díszítőelemeit használó fazekas
3. sz. második negyede
Lh.: Meggyfa u.-Szél u. sarok
BTM ltsz.: 98. 14. 193

67. Drag. 37 formájú tál peremtöredéke, ezen tojásfüzér (Pf. 27), a képmezőben osztótag (*6. kép 6*)
Helenius díszítőelemeit használó fazekas
3. sz. második negyede
Lh.: Meggyfa u.-Szél u. sarok
BTM ltsz.: 98. 14. 121

68. Drag. 37 formájú tál pereme.
Westerndorfi vagy pfaffenhofeni
Severus kori-3. sz. közepe
Lh.: Szellő u.-Szél u.
BTM ltsz.: 98. 8. 133.

7. Margumi - Viminaciumi sigillata

69. Drag. 37 formájú tál peremtöredéke, ezen tojásfüzér (BJELAJAC 1990. A 6), amelyet a reliefmezőt záró vonalra pecsételtek. A képmezőben levél? részlete látható. (*6. kép 7*)
Hadrianus-Antoninus Pius kori
Lh.: Meggyfa u.-Szél u.
BTM ltsz.: 98. 14. 44.

8. Észak-afrikai terra sigillata chiara

70. Hayes 50 A formájú, ferdén kihajló, vékonyfalú, elvékonyodó peremű tányér töredéke. Átm?.: 30cm. Agyaga: világos narancsszínű, finoman iszapolt, nem túl keményre égetett, felülete fényes, a bevonat összefüggő, az agyag színétől alig különbözik. (*10. kép 6*)
Kora: 230/240-325
Lh.: Búvár u.
BTM ltsz.: 98. 13. 21.

B. DÍSZÍTETLEN KERÁMIA

1. Díszítetlen kerámiák névbélyeggel

71. Drag. 18 formájú tányér aljtöredéke alacsony talpgyűrűvel ezen DACOMARI bélyeg. Vö. OSWALD, Index of potters' stamps 102; TERRISSE J. R.: Les céramiques gallo-romaines des Martres de-Veyre (Puy-de-Dome) XIXe supplément, à Gallia. Paris, 1968. pl. LII; HAYTER G. C. F.: Stamps on Plain Samian. In: J. P. Bushe-Fox, Third report on the Excavations of the Roman Fort at Richborough, Kent. Reports of the Research Committe of the Society of Antiquaries of London 10. Oxford, 1932. 134, Nr. 133; VANDERHOEVEN 1975. 61, Nr. 256 (facsimile); HARTLY, B. R.: The Samian Ware in S. Frere, Verulamium Excavations 1. Reports of the Research Committee of the Society of Antiquaries of London 28. Oxford, 1972. fig. 81, 72; FABER 1993. 468. Nr. 12 Regensburg-Kumpfmühl vicus 13/; POTTER, T. W.: Romans in North-West England. Cumberland and Westmoreland Antiquarian and Arch. Society, Research Ser. vol. 1. 1979. 289, S 53.
A bélyeg Pannoniában egy tokodi lelőhelyű edényen található meg. Vö. GABLER 1964. 99. (*7. kép 1*)
Dagomarus Martres-de-Veyreben és Lezouxban működött Hadrianus korában (vö. Verulamium, Birdoswald Alley)
Lh.: Szellő u. -Szél u. sarok
BTM ltsz.: 98. 8. 101.

72. Drag. 18/31 R formájú nagyobb tányér aljtöredéke. Oldala és aljrésze között fala alig törik. Három sor rovátkolásból álló gyűrűben GIPPI·M bélyeg. Vö. VANDERHOEVEN 1975. nr. 357 (facsimile) WALKE 1965. 42, 179; ORL VIII. Nr. 73 (Pfünz); KELLNER, H. J., Das Bayerische Inn-Oberland 35 (1968) 49, Abb. 21, 4; RUPRECHTSBERGER 1980. 218, 62; RliÖ 10, 1909, 70 (Carnuntum); Carnuntum. Das Erbe Roms an der Donau. Katalog der Ausstellung des Arch. Museums Carnuntinum in Bad Deutsch Altenburg 1992. 457, Nr. 81-83; JUHÁSZ Taf XLVI. 125 (facsimile); JUHÁSZ 1936. 34 (Aquincum); GABLER, D. Acta RCRF 9 (1967) 36, 47, nr. 18; GABLER-KOCZTUR 1976. 87, Taf. 6. (Gorsium); FITZ, J. -BÁNKI, Zs.: Forschungen in Gorsium in den Jahren 1983/84. Alba Regia 23 (1987) 227; GABLER D., Balácai Közlemények 2 (1992) 313, 3, ábr. 11; MIKL-CURK, I.: Terra sigillata in sorodne vrste keramike iz Poetovija Dissert. Ljubljana 9. 1969. Taf. XXII; BULAT, M. Osječki Zbornik 6 (1958) sl. 4, 50; GABLER 1964. 100; BJELAJAC

1990. pl. 62, nr. 42 (Singidunum). (*7. kép 2*)
Gippius Lezouxban működött Antoninus Pius és Marcus Aurelius korában.
Lh.: Búvár u.
BTM ltsz.: 98. 13. 11.

73. Drag. 33 formájú csésze aljtöredéke PATERATIOF bélyeggel. Vö. VANDERHOEVEN 1975. 100, nr. 517 (facsimile); WALKE 1965. Taf. 43, 278; FABER 1993. 416–417, nr. 9; HOFMANN 1966. pl. XV. A bélyeg Drag. 33 formájú edényen gyakori Britanniában ld. OSWALD, Index of potters' stamps 230. Pannoniai előfordulásaihoz ld. GABLER, D. Acta RCRF 9 (1967) 40, nr. 48; ZÖCHMANN, Chr.: Terra sigillata mit Töpferstempeln aus der ehemaligen Sammlung Heydendorff. In: Festschrift H. Stiglitz. Römerzeit-Mittelalter. Publ. des Museums Petronell-Carnuntum Auxiliarkastell. 1996. 53, Nr. 31. (*7. kép 3*)
Lezouxi fazekas, Antoninus Pius–Marcus Aurelius kori
Lh.: Meggyfa u.–Szél u. sarok
BTM ltsz.: 98. 14. 36.

74. Drag. 18/31 formájú tányér aljtöredéke; aljának közepét kúp alakúra képezték ki. Az oldalfal erősen törik. Alján IULIANIM bélyeg. Vö. VANDERHOEVEN 1975, 78, nr. 366; JUHÁSZ Taf. XLVI. 133. OSWALD, Index of potters' stamps 150 szerint ez a fazekas Lubiéban dolgozott Hadrianus korában. (*7. kép 4*)
Lh.: Meggyfa u.–Szél u.
BTM ltsz.: 98. 14. 230.

75. Drag. 32 formájú tányér aljtöredéke, ezen VICTORINUSF bélyeg vö. Lud. V. 233 t; PFERDEHIRT, B.: Die Keramik des Kastells Holzhausen. Limesforschungen 16. Berlin, 1976. Abb. 14, 33; FRITSCH, O.: Die Terra sigillata Funde der städtischen historischen Sammlung in Baden-Baden. Baden-Baden, 1910. 382; BIEGERT, S. –LAUBER, J.: Töpferstempel auf glatter Sigillata vom vorderen westrätischen Limes. Fundber. Baden-Württemberg 20 (1995) 595, 277 (facsimile); WALKE 1965. Taf. 45, 405; SCHNURBEIN, S. von: Das römische Gräberfeld von Regensburg. MBV Reihe A. 31, Kallmünz/Opf. 1977. Taf. 195, 6; RUPRECHTSBERGER 1980. 155 1; F. von KENNER, JAK 5 (1911) 142; GABLER, D.: Die Keramik von Vindobona, In: Vindobona. Die Römer im Wiener Raum. 52. Sonderausstellung des Hist. Museum der Stadt Wien Wien, 1977. 221, K 80; MIKL-CURK, I.: Terra sigillata in sorodne vrste keramike iz Poetovija. Diss. Ljubljana 9. Taf. XXII; JUHÁSZ Taf. XLIX. 338; TORMA K. ArchÉrt 2 (1882) 222, Nr. 52 (Aquincum); FINÁLY G. BudRég 9 (1906) 100; BARKÓCZI L. BudRég 14 (1945) 445 (Aquincum-Gázgyár); GABLER, D. ActaArchHung 28 (1976) 48, Abb. 21, 221; GABLER D. ArchÉrt 91 (1964) 103; BJELAJAC 1990. 140, Nr. 124. (*7. kép 5*)
Hasonló nevű fazekas Lezouxban is dolgozott (OSWALD, Index of potters' stamps 334) bélyegük a rheinzaberni mesterre utal.
Severus kori
Lh.: Meggyfa u.–Szél u.
BTM ltsz.: 98. 14. 40.

76. Drag. 18/31 formájú tányér aljtöredéke kúpszerűen kiemelkedő középső résszel, ezen LU[ ]USF bélyeg. A betűhelyek alapján leginkább a LUtaeUSF kiegészítés vehető számításba. Hasonló bélyeghez ld. BIEGERT, S. –LAUBER, J.: Töpferstempel auf glatter Sigillata vom vorderen westrätischen Limes. Fundber. Baden-Württemberg 20 (1995) Abb. 31, 757 (Böbingen) Lud. V. 219. A raetiai limesen számos helyen lelhető fel ez a bélyeg vö. OSWALD, Index of potters' stamps 172; FABER 1993. 204. Pannoniai előfordulásaihoz ld. JUHÁSZ Taf. XLVI. 156–158; KENNER, Fr. von, JAK 5 (1911) 125; GABLER 1964. 103 (Ad Flexum, Scarbantia). (*8. kép 1*)
Rheinzaberni fazekas, működése valószínűleg a 2. sz. második felére tehető (180 után)
Lh.: Meggyfa u.–Szél u.
BTM ltsz.: 98. 14. 3.

77. Drag. 32 formájú tányér töredéke, ezen C.... . bélyegtöredék. A forma és a betűhelyek alapján Carisius, Castus fe vagy Catusfec kiegészítések vehetők számításba. (*8. kép 2*)
Rheinzaberni áru, 2. sz. második fele – 3. sz. első harmada
Lh.: Meggyfa u.–Szél u.
BTM ltsz.: 98. 14. 29.

78. Tányér aljtöredéke, ezen M.... bélyeg. A betűhelyek alapján esetleg MA[IAN]-ra egészíthető ki. Vö. SIMON 1962. 38. Nr. 338; FABER 1993. Beil. 5, 49. Másodlagosan égett. Maianus közép-galliai fazekas a 2. sz. harmadik negyedében működött. (*8. kép 3*)
Lh.: Búvár u.
BTM ltsz.: 98. 12. 23.

79. Drag. 18/31 formájú tányér töredéke ezen . . MI. . bélyegtöredék.
Közép-galliai, Hadrianus–Antoninus kori
Lh.: Szellő u.–Szél u. sarok
BTM ltsz.: 98. 8. 128.

80. Drag. 18/31 formájú tányér aljtöredéke .... NC bélyeg. (*8. kép 4*)
Közép-galliai, Hadrianus–Antoninus kori
Lh.: Szellő u.–Szél u. sarok
BTM ltsz.: 98. 8. 129.

DÍSZÍTETLEN SIGILLATÁK

2. Drag. 18/31 és Drag. 31 formájú tányérok – Közép-galliai áru

81. Drag. 18/31 R formájú, teljes profilt mutató, kiegészített tányér rövid, enyhén ívelt, erősen kihajló peremmel, széles aljrésszel és enyhén csúcsosodó középső résszel, vö. Pudding Pan Rock p. 279, Nr. 10; FABER 1993. Beil. 7, 40. Átm.: 28 cm (*9. kép 5*)
Marcus Aurelius kori
Lh.: Meggyfa u.-Szél u. sarok
BTM ltsz.: 98. 14. 208.

82. Előbbihez hasonló, vékonyabb falú tányér töredéke. Az alj- és az oldalrész törése erősebb, a peremrész kiképzése markánsabb. Átm.:≈31 cm. (*9. kép 6*)
Antoninus kori
Lh.: Szellő u.-Szél u. sarok
BTM ltsz.: 98. 8. 163.

83. Drag. 18/31 R formájú tányér aljtöredéke vékony talpgyűrűvel. Vö. GABLER D. In: Römerzeitliche Forschungen in Zalalövő. ActaArchHung 28 (1977) Abb. 21,2; KANDLER-ZÖCHMANN 1997. Taf. 18, 1. Talp átm.: 11,5 cm. (*9. kép 7*)
Hadrianus (Antoninus?) kori
Lh.: Meggyfa u.-Szél u. sarok
BTM ltsz.: 98. 14. 150.

84. Drag. 18/31 R formájú tányér alja, vö. GABLER 1996 (Gerulata) Taf. 23, 224. Talp Átm.: 10,2 cm. (*9. kép 8*)
Hadrianus-Antoninus kori
Lh.: Szellő u.-Szél u. sarok
BTM ltsz.: 98. 8. 142.

85–86. Drag. 18/31 R formájú tányérok aljtöredékei. Talp átm.:≈11–11,5 cm
Hadrianus-Antoninus kori
Lh.: Szellő u.-Szél u. sarok (85), Búvár u. (86)
BTM ltsz.: 98. 8. 165, (*9. kép 9*) 98. 13. 23.

87. Tányér enyhén ívelt peremtöredéke. Az oldalfal és az aljrész közt erősen törik. Vö. WALKE 1965. Abb. 13, 4; OSWALD-PRYCE 1966. pl. 46,3; KANDLER-ZÖCHMANN 1997. Taf. 17, 7. Perem átm.:≈19,8 cm (*9 a. kép 1*)
Hadrianus-Antoninus kori
Lh.: Meggyfa u.-Szél u. sarok
BTM ltsz.: 98. 14. 16

88–90. Drag. 18/31 formájú tányérok peremtöredékei. Az oldalfal enyhén ívelt, majd erős töréssel folytatódik az aljrészben. Átm.:≈20 cm
Hadrianus-Antoninus kori
Lh.: Meggyfa u.-Szél u. sarok
BTM ltsz.: 98. 14. 168 (2 db), 98. 14. 151.

91. Előbbihez hasonló peremtöredék. Másodlagosan égett.
Hadrianus-Antoninus kori
Lh.: Szellő u.-Szél u. sarok
BTM ltsz.: 98. 8. 38.

92. Előbbihez hasonló peremtöredék. (*9 a. kép 2*)
Hadrianus-Antoninus kori
Lh.: Meggyfa u.-Szél u. sarok, 2. árok végéből, terrazzo padló felett.
BTM ltsz.: 98. 14. 114.

93. Drag. 18/31 formájú egyenes falú tányér töredéke, az aljrész és az oldalfal között erős törés. (*9 a kép 3*)
Hadrianus-Antoninus kori
Lh.: Meggyfa u.-Szél u. sarok
BTM ltsz.: 98. 14. 189.

94–95. Drag. 18/31 formájú tányérok peremtöredékei.
Hadrianus-Antoninus kori
Lh.: Meggyfa u.-Szél u. sarok (94), Szellő u.-Szél u. sarok, 2. szelvény, „sírépítmény" belsejéből, a fix kőtől számított 180–185 cm
BTM ltsz.: 98. 14. 183., 98. 8. 71.

96–101. Drag 18/31 formájú tányérok oldal ill. talpgyűrű töredékei. 98. sz. másodlagosan égett.
Hadrianus-Antoninus kori
Lh.: Szellő u.-Szél u. sarok (96, 99–100), Búvár u. (97–98), Meggyfa u.-Szél u. sarok (101)
BTM ltsz.: 98. 8. 142., 98. 13. 23., 98. 8. 130. (*9 a kép 4*), 98. 8. 132., 98. 14. 189.

6. Rheinzaberni áru

102. Lud. Sb. formájú tányér széles peremrésszel, az ívelt oldalfal és az aljrész közt alig észrevehető törés, alján sűrű rovátkolásból álló gyűrű. Vö. OSWALD-PRYCE 1966. pl. 47, 5; RUPRECHTSBERGER 1980. Taf. 38, 2. (*9. kép 1*)
2. sz. második fele.
Lh.: Meggyfa u.-Szél u. sarok
BTM ltsz.: 98. 14. 149.

103. Előbbihez hasonló tányér töredéke. Perem átm.:≈ 26 cm (*9. kép 2*)
2. sz. második fele.
Lh.: Meggyfa u.-Szél u. sarok
BTM ltsz.: 98. 14. 98.

104. Előbbiekhez hasonló tányér peremtöredéke vö. A. RAUCHENWALD, CarnuntumJb. 1996. Taf. 16, 179. Átm.:≈22 cm (*9. kép 3*)
2. sz. második fele.
BTM ltsz.: 98. 14. 19.

105. Drag. 18/31 R formájú tányér alja vö. OSWALD–PRYCE 1966. pl. 47,3. Talp átm.: 11 cm (*10. kép 3*)
2. sz. második fele – 3. sz. eleje.
Lh.: Szellő u.–Szél u. sarok
BTM ltsz.: 98. 8. 109

106–108. Lud. Sa formájú tányérok perem- és aljtöredéke. Peremrészük alig emelkedik ki, oldalfaluk enyhén ívelt, az oldal és az aljrész közti törés alig észrevehető. Átm.:≈29 cm
2. sz. második fele – 3. sz. első harmada.
Lh.: Szellő u.–Szél u. sarok (106), Búvár u. (107–108)
BTM ltsz.: 98. 8. 177., (*10. kép 1*) 98. 13. 23. (*10. kép 4*)

109–111. Drag. 18–31 formájú tányérok peremtöredékei.
2. sz. második fele – 3. sz. első harmada.
Lh.: Szellő u.–Szél u. sarok (109–110), Búvár u. (111)
BTM ltsz.: 98. 8. 89., 98. 8. 128. (*9. kép 4*), 98. 13. 23. (*10. kép 5*)

112–113. Drag. 31 formájú tányérok töredékei.
A 113. sz. minőségi jegyei alapján valószínűleg westerndorfi.
A 2. sz. második fele – 3. sz. első harmada.
Lh.: Meggyfa u.–Szél u. sarok (112), Búvár u. (113)
BTM ltsz.: 98. 14. 150., 98. 13. 28.

3. Drag. 32 formájú tányérok

114. Lud. 5. Ta formájú enyhén ívelt falú, alig behúzott szájrészű tányér töredéke vö. RUPRECHTSBERGER 1980. Taf. 36, 1; FISCHER 1990. 50; RAUCHENWALD, A. CarnuntumJb. 1996. Taf. 20, 220. Átm.: 25 cm. (*10. kép 7*)
Rheinzaberni, késő Antoninus–Severus kori
Lh.: Kerék u.–Veder u.
BTM ltsz.: 98. 9. 8.

115. Niederbieber 5 a=Lud. 5 Ta/Sc formájú tányér töredéke enyhén behúzott peremmel. Vö. OSWALD–PRYCE 1966. pl. 63, 9; PFERDEHIRT 1976. Taf. 10 A 1044; RUPRECHTSBERGER 1980. Taf. 37, 1; GABLER D. ActaArchHung 28 (1976) Abb. 19, 6; FABER 1993. Beil. 9, 70, Átm.: ≈29 cm (*10. kép 8*)
Rheinzaberni, késő Antoninus–Severus kori
Lh.: Meggyfa u.–Szél u. sarok
BTM ltsz.: 98. 14. 114

116. Lud. 5. Ta formájú vékonyabb falú, erősen ívelt oldalú tányér peremrésze, vö. OSWALD–PRYCE 1966. pl. 63, 7; GABLER D. ActaArchHung 28 (1976) Abb. 19, 4. Átm.: ≈ 29,4 (*10. kép 9*)
Rheinzaberni, késő Antoninus–Severus kori
Lh.: Búvár u.
BTM ltsz.: 98. 13. 25.

117–118. Drag. 32 formájú tányérok oldaltöredékei.
Rheinzaberni – Westerndorfi, Severus kori
Lh.: Búvár u.
BTM ltsz.: 98. 13. 23.

119. Drag. 32 formájú tányér aljtöredéke . . . V2 bélyeggel.
Rheinzaberni, késő Antoninus–Severus kori
Lh.: Meggyfa u.–Szél u.
BTM ltsz.: 98. 14. 29.

120. Drag. 32? Formájú tányér töredéke.
Rheinzaberni, késő Antoninus–Severus kori
Lh.: Meggyfa u.–Szél u.
BTM ltsz.: 98. 14. 183.

4. Niederbieber 3 formájú tányérok

121. Lud. 5. Tb formájú, horizontális peremű tányér töredéke. Az aljrész és az oldalfal közt erős törés. Vö. PLANCK 1975. Taf. 89, 1; SCHNURBEIN 1977. 36. Átm.: ≈25 cm (*10. kép 10*)
Rheinzaberni 2. század utolsó negyede – 3. század eleje
Lh.: Búvár u.
BTM ltsz.: 98. 13. 26.

122. Lud. Tb formájú horizontális peremű tányér töredéke vö. BJELAJAC 1990. T. 60. Átm.: ≈18,6 cm (*10. kép 12*)
Rheinzaberni, késő Antoninus – Severus kori
Lh.: Meggyfa u.–Szél u. sarok I/1. árok
BTM ltsz.: 98. 14. 34.

123. Lud. Tb formájú, horizontális peremű tányér töredéke, vö. GABLER D. ActaArchHung 28 (1976) Abb. 20, 7. Átm.: ≈27,4 cm (*10. kép 11*)
Rheinzaberni, késő Antoninus–Severus kori
Lh.: Meggyfa u.–Szél u. I/1. árok Ny-i végétől az árok közepén húzódó K–Ny-i faltól É-ra, 50–100 cm
BTM ltsz.: 98. 14. 30.

5. Drag 27 formájú csészék

124. Drag. 27 formájú csésze oldal és peremtöredéke, csepp alakú, profilt mutató szájrésszel, amelynek belső oldalán bevájt, horizontális vonal található, vö. OSWALD–PRYCE 1966. pl. 49, 18; BAATZ 1973. Taf. 14, T 3 C; GABLER D. ActaArchHung 28 (1976) Abb. 16, 1; FABER 1993. Beil. 9, 84; RAUCHENWALD, A. CarnuntumJb 1996, Taf. 18, 198. Átm.: ≈13,2 cm (*11. kép 1*)
Dél-galliai, Domitianus–2. sz. első negyede
Lh.: Meggyfa u.–Szél u.
BTM ltsz.: 98. 14. 232.

125. Drag. 27 formájú csésze töredéke, enyhén tagolt oldallal; a markánsabban kiképzett perem belső oldalán horizontális bevájt vonal, vö. WALKE 1965. Taf. 34, 8; OSWALD–PRYCE 1966. pl. 49, 16; SIMON 1965. Abb. 12, 16

17; FABER 1993. Beil. 9,88. Átm.: ≈13,8 cm (*11. kép 2*)
Közép-galliai, Hadrianus-Antoninus Pius kori
Lh.: Szellő u.-Szél u. sarok
BTM ltsz.: 98. 8. 164.

6. Drag. 35-36 formájú tálkák

126. Drag. 36 formájú tálka szélesebb, alig ívelt peremtöredéke, ezen a la barbotine technikával felvitt borostyánlevél, alatta bevájt koncentrikus körök. Vö. ZANIER 1992. Taf. 59 El 587. (*11. kép 3*)
Dél-galliai, Domitianus-Hadrianus kori
Lh.: Meggyfa u.-Szél u. sarok
BTM ltsz.: 98. 14. 152.

127. Drag. 35 formájú tálka erősen ívelt peremmel, ezen a la barbotin díszítés részlete. Vö. OSWALD-PRYCE 1966. pl. 43, 3; WALKE 1965. Taf. 37, 4; PLANCK 1975. Taf. 7, 8; RAUCHENWALD, A. CarnuntumJb 1996. Taf. 25, 258; KANDLER-ZÖCHMANN 1997. Taf. 10, 8. Perem átm.: 13 cm (*11. kép 4*)
Dél-galliai, Domitianus-Trajanus kori
Lh.: Meggyfa u.-Szél u. sarok
BTM ltsz.: 98. 14. 152.

128. Niedebieber 4B formájú tál ívelten kihajló, csepp alakú profilt mutató peremtöredéke. Az oldalfal és a peremrész közt erős törés látható. Vö. OSWALD-PRYCE 1966. pl. 53, 17; RUPRECHTSBERGER 1980. Taf. 41, 1; A. RAUCHENWALD, CarnuntumJb 1996. Taf. 26, 264. Átm.: ≈28 cm (*12. kép 9*)
Rheinzaberni / Westerndorfi, 2. sz. utolsó - 3. sz. első harmada
Lh.: Meggyfa u.-Szél u. sarok
BTM ltsz.: 98. 14. 17.

7. Drag. 33 formájú csészék

129. Drag. 33 formájú csésze peremtöredéke, a szájrész belső oldalán körbefutó, bevájt vonallal, vö. GABLER-KOCZTUR 1976. Taf. V. 11; Walke 1965, Taf. 34. 20. Másodlagosan égett. Átm.: 14,6 cm (*11. kép 5*)
Közép-galliai, Antoninus kori
Lh.: Meggyfa u.-Szél u. sarok
BTM ltsz.: 98. 14. 1.

130. Drag 33. formájú csésze enyhén ívelt peremtöredéke, vö. GABLER-KOCZTUR 1976. Taf. V. 12. Átm.: 15,2 cm (*11. kép 6.*)
Közép-galliai, Antoninus kori
Lh.: Meggyfa u.-Szél u. sarok
BTM ltsz.: 98. 14. 114.

131. Drag. 33 formájú csésze peremtöredéke. Oldala enyhén ívelt; közepén körbefutó bevájt vonal. Vö. OSWALD-PRYCE 1966. pl. LI. 11; Pudding Pan Rock 13; FABER 1993. Beil. 10, 97. Perem átm.: ≈15,8 cm (*11. kép 7*)
Közép-galliai, Antoninus kori
Lh.: Kerék u.-Veder u. sarok
BTM ltsz.: 98. 9. 3

132. Drag. 33 formájú csésze peremtöredéke. Oldala csaknem egyenes; ezen körbefutó bevájt vonal. Vö. FABER 1993. Beil. 10, 14. (*11. kép 8*)
Közép-galliai, Antoninus kori
Lh.: Kerék u.-Veder u. sarok
BTM ltsz.: 98. 9. 3.

133. Drag. 33 formájú, nagyobb méretű, egyenes falú csésze töredéke; középen körbefutó, bevájt vonallal. Vö. PLANCK 1975. Taf. 86, 4; FABER 1993. Beil. 10, 103. Másodlagosan égett. Átm.: 16 cm (*11. kép 9*)
Közép-galliai, Antoninus kori
Lh.: Szellő u.-Szél u. sarok, IV. árok, felszín
BTM ltsz.: 98. 8. 122.

134. Drag. 33 formájú, kisméretű csésze enyhén ívelt oldala; ezen körbefutó, bevájt vonal. Átm.: 9 cm
Közép-galliai, Antoninus kori
Lh.: Meggyfa u.-Szél u. sarok
BTM ltsz.: 98. 14. 190.

135. Drag. 33 formájú csésze peremtöredéke; egyenes oldal - falának közepén körbefutó, bevájt vonal. Átm.: 10,6 cm (*11. kép 10*).
Közép-galliai, Hadrianus-Antoninus kori
Lh.: Szellő u.-Szél u. sarok
BTM ltsz.: 98. 8. 102.

136. Drag. 33 formájú csésze peremtöredéke; a belső oldalon bevájt vonaldísszel. Átm.: 11,2 cm (11. kép 11)
Közép-galliai, Hadrianus-Antoninus kori
Lh.: Meggyfa u.-Szél u. sarok
BTM ltsz.: 98. 8. 131.

137. Drag. 33 formájú csésze peremtöredéke.
Közép-galliai, Hadrianus-Antoninus kori
Lh.: Szellő u.-Szél u. sarok
BTM ltsz.: 98. 8. 38.

138. Drag. 33 formájú csésze aljrésze hosszúkás talpgyűrűvel. Fátm.: 5,9 cm (*11. kép 12*).
Közép-galliai, Antoninus kori
Lh.: Búvár u.
BTM ltsz: 98. 13. 11.

139. Drag 33. formájú csésze talptöredéke
Közép-galliai, Hadrianus - Antoninus kori
Lh.: Szellő u.-Szél u. sarok
BTM ltsz.: 98. 8. 77.

140. Drag. 33 formájú, egyenes falú csésze peremtöredéke; oldalán körbefutó, bevájt horizontális vonallal. Vö. PFERDEHIRT 1976. Taf. 11 A 1158; GABLER 1976. Abb. 16, 10; RAUCHENWALD 1996. Taf. 24, 244. Átm.: 8,7 cm (*11. kép 13*).
Rheinzaberni, Severus kori
Lh.: Meggyfa u.-Szél u. sarok
BTM ltsz.: 98. 14. 218.

141. Drag 33 formájú csésze perem- és oldaltöredéke. A csaknem egyenes oldalfalon körbefutó, bevájt vonal, vö. OSWALD-PRYCE 1966. pl. LI. 14; GABLER 1976. Abb. 16,7. Átm.: 9,3 cm (*11. kép 14*).
Rheinzaberni, késő Antoninus-Severus kori
Lh.: Meggyfa u.-Szél u. sarok
BTM ltsz.: 98. 14. 208.

142. Drag. 33 formájú csésze teljes profilt mutató darabja. Fala vékony, ezen középen horizontális, körbe futó, bevájt vonal. Vö. GABLER-VADAY 1986. Abb. 9, 3. M.: 5,6 cm, Átm.: 9,5 cm (*11. kép 15*)
Rheinzaberni - Westerndorfi, 2. sz. vége - 3. sz. első harmada
Lh.: Búvár u.
BTM ltsz.: 98. 13. 22.

143. Drag. 33 formájú csésze; oldalfala csaknem egyenes, alján mind a belső, mind a külső oldalon umbo. Másodlagosan égett, kiegészített. M.: 4,9 cm, Átm.: 10,5 cm. Vö. RUPRECHTSBERGER 1980. Taf. 30, 2 (*11. kép 16*).
Rheinzaberni, 2. sz. vége - 3. sz. első harmada
Lh.: Meggyfa u.-Szél u.
BTM ltsz.: 98. 8. 117.

144. Drag 33 formájú csésze töredéke; oldalfalának közepén körbefutó, horizontális bevájt vonal, vö. RUPRECHTSBERGER 1980. Taf. 30, 2, GABLER 1976. Abb. 16, 5 Átm.: 11,4 cm (*11. kép 17*).
Rheinzaberni, 2. sz. vége - 3. sz. első harmada
Lh.: Meggyfa u.-Szél u. sarok
BTM ltsz.: 98. 14. 75.

145. Drag. 33 formájú csésze peremtöredéke; falán körbefutó, bevájt vonal, vö. RAUCHENWALD 1996. Taf, 23, 240. Átm.: 12 cm (*11. kép 18*).
Rheinzaberni, 2. sz. második fele - 3. sz. első harmada
Lh.: Kerék u.-Veder u. sarok
BTM ltsz.: 98. 9. 8.

146. Drag. 33 formájú csésze töredéke enyhén ívelt oldallal, ennek közepén horizontális, körbefutó, bevájt vonal. Vö. RAUCHENWALD 1996. Taf. 24, 241; GABLER-VADAY 1986. Abb. 9, 4; RUPRECHTSBERGER 1980. Taf. 30, 3. Átm.: 14 cm (*11. kép 19*).
Rheinzaberni, Severus kori
Lh.: Búvár u.
BTM ltsz.: 98. 13. 24.

147. Drag. 33 formájú csésze peremtöredéke, oldalán körbefutó bevájt vonallal. Átm.: 13,9 cm
Rheinzaberni, Severus kori
Lh.: Búvár u.
BTM ltsz.: 98. 13. 24.

148. Drag. 33 formájú csésze apró töredéke.
Rheinzaberni, Antoninus-Severus kori
Lh.: Búvár u.
BTM ltsz.: 98. 13. 11.

8. Curle 15 formájú tálka

149. Enyhén konkáv oldalú, kihajló, metszett peremű tálka peremtöredéke. Vö. OSWALD-PRYCE 1966. pl. 68, 3 és 59, 12; WALKE 1965. Taf. 37, 21; FABER 1993. Beil. 8, 67; KANDLER-ZÖCHMANN 1997. Taf. 18, 6; VAUTHEY, M. P., DAF 6. 1986. 158, fig. 15. Átm: 14 cm (*12. kép 1*).
Közép-galliai, Antoninus kori
Lh.: Kerék u.-Veder u. sarok
BTM ltsz.: 98. 9. 89.

9. Drag. 46 formájú tálka

150. Konkáv falú, ívelten kihajló peremű tálka. Alacsony oldalfalán lent körbefutó, bevájt vonal. Alján nyolcszirmú rozetta-bélyeg.
Kiegészített. M: 3,7 cm, Átm.: 9,6 cm. Vö. OSWALD-PRYCE 1966. pl. 59, 12; BAATZ 1973. Taf. 14 T 6; FABER 1993. Beil. 10, 119. (*8. kép 6*).
Közép-galliai, Antoninus kori
Lh.: Meggyfa u.-Szél u. sarok
BTM ltsz.: 98. 14. 126.

151. Drag 46 formájú tálka peremtöredéke (*13. kép 4*)
Közép-galliai, Hadrianus-Antoninus kori
Lh.: Szellő u.-Szél u. sarok
BTM ltsz.: 98. 8. 61.

152. Enyhén konkáv oldalú, vízszintesre vágott, csepp alakú peremű pohár töredéke, vö. OSWALD-PRYCE 1966. pl. 55, 23; Lud Bb; GABLER 1976. Abb. 41, 97; Abb. 17, 5; PLANCK 1975. Taf. 86, 6; RUPRECHTSBERGER 1980. Taf. 31, 1; RAUCHENWALD 1997. Taf. 29, 288. Átm.: 14 cm (*12. kép 2*)
Rheinzaberni, 2. sz. második fele - 3. sz. eleje
Lh.: Meggyfa u.-Szél u. sarok
BTM ltsz.: 98. 14. 3.

10. Lud Tc formájú tányér

153. Erős ívben kihajló, horgas peremű Curle 15; Lud Tc formájú tányér töredéke, vö. OSWALD-PRYCE

1966. pl. 68, 8; RUPRECHTSBERGER 1980. Taf. 40, 2; FABER 1993. Beil. 8, 57 (*12. kép 3*)
Rheinzaberni, 2. sz. második fele - 3. sz. eleje
Lh.: Szellő u.-Szél u. sarok
BTM ltsz.: 98. 8. 161.

11. Drag. 38 formájú tálak

154. Nagyméretű tál ívelt peremrésszel és lehajló gallérral. Vö. GABLER 1976. Abb. 18,3; PLANCK 1975. Taf. 92, 5; BET.-VERTET, H. DAF 6 (1986) 140, fig. 1 (12. kép 4).
Közép-galliai 2. sz. 2. negyede
Lh.: Meggyfa u.-Szél u. sarok
BTM ltsz.: 98. 14. 191

155. Félgömb alakú tálka ívelten lefelé hajló gallérral. Vö. WALKE 1965. Taf. 38, 5; GABLER 1976. Abb. 18, 4; CZYSZ 1981. Taf. 9, 88; RAUCHENWALD 1996. Taf. 27, 269; KANDLER-ZÖCHMANN 1997. Taf. 25,11. Átm.: 13 cm (*12. kép 5*)
Rheinzaberni, 2. sz. második fele
Lh.: Meggyfa u.-Szél u. sarok
BTM ltsz.: 98. 14. 76

12. Walters 79 formájú tányér

156. Alacsony, ívelt falú tányér, csepp alakú keresztmetszetet mutató peremmel; belső oldalfalán horizontális, bevájt vonallal. Vö. Lud V. T 1; OSWALD-PRYCE 1966. pl. 58, 5 Pudding Pan Rock 2; WALKE 1965. Taf. 37, 19; PLANCK 1975. Taf. 89,3; RUPRECHTSBERGER 1980. Taf. 41,3. Átm.: 24,1 cm. (*12. kép 6*)
Rheinzaberni, 2. sz. második fele
Lh.: Kerék u. Veder u.
BTM ltsz.: 98. 9. 11

13. Lud Tg formájú tányér

157. Lud V Tg formájú tányér perem és oldaltöredéke. A horgas perem belső oldalán bevájt vonal. Vö. OSWALD-PRYCE 1966. pl. 60, 1 és 68, 7. Átm.: 27 cm (*12. kép 7*)
Rheinzaberni, Severus kori
Lh.: Kerék u.-Veder u.
BTM ltsz.: 98. 9. 1.

14. Drag. 54? Lud Vk vagy V k formájú gömbhasú poharak

158. Vékonyfalú pohár oldaltöredéke homokbeszórással. Vö. OSWALD - PRYCE 1966. 48, 17. (*13. kép 3*)
Rheinzaberni, 2. sz. második fele
Lh.: Kerék u.-Veder u.
BTM ltsz.: 98. 9. 29.

159. Gömbhasú sigillata apró oldaltöredéke.
Rheinzaberni, 2. sz. második fele - 3. sz. eleje
Lh.: Szellő u.-Szél u. sarok
BTM ltsz.: 98. 8. 77.

15. Drag. 43 formájú dörzstál

160. Dörzstál aljtöredéke vastag talpgyűrűvel, vö. OSWALD-PRYCE 1966.pl. 73, 5. TÁtm.: 8,2 cm (*12. kép 8*)
Lh.: Szellő u.-Szél u. sarok, IV. árok É-i bővítés, fűtőcsatornás fal és tőle Ny-ra lévő terrazzo felett.
BTM ltsz.: 98. 8. 144.

Meghatározhatatlan formájú sigillaták

161. Drag. 36? Formájú tálka talpgyűrű töredéke.
Dél-galliai?, 1. sz. utolsó - 2. sz. első három évtizede
Lh.: Kerék u.-Veder u.
BTM ltsz.: 98. 9. 20

162. Edény oldaltöredéke.
Közép-galliai, Hadrianus-Antoninus kori
Lh.: Búvár u.
BTM ltsz.: 98. 13. 23

163. Apró oldaltöredék.
Közép-galliai, Hadrianus-Antoninus kori
Lh.: Szellő u.-Szél u. sarok
BTM ltsz.: 98. 8. 77.

Drag. 37 formájú, rovátkolt díszítésű tál

164. Drag. 37 formájú tál aljrésze rovátkolt díszítéssel vö. OSWALD-PRYCE 1966. pl. 75, 4/6; NIEDERBIEBER 1914. pl. I. 16; Lud Sb. (*5. kép 11*)
Rheinzaberni, 2. sz. második fele - 3. sz. eleje
Lh.: Meggyfa u.-Szél u. sarok
BTM ltsz.: 98. 14. 97

A rajzokat Málik Éva készítette, munkájáért ezúton mondok köszönetet.

IRODALOMJEGYZÉK

BAATZ 1973 — BAATZ, D.: Kastell Hesselbach und andere Forschungen am Odenwald limes. Limesforschungen 12. Berlin, 1973.

BJELAJAC 1990 — BJELAJAC, Lj.: Terra sigillata u Gornjoj Meziji. Import i radonice Viminacium-Margum (Terra sigillata in Upper Moesia. Import and Viminacium-Margum workshops). ArchInstMonogr 23. Beograd, 1990.

Consp. — Conspectus formarum terrae sigillatae italico modo confectae (Ettlinger E. -Hedinger, B.-Hoffmann, B.-Kenrick, Ph.-Pucci, G.-Roth Rubi, K. -Schneider, G.-Schnurbein, S. von-Wells, C.-Zabehlicky Scheffenegger, S.) Mat. zur röm-germ. Keramik 10. Bonn, 1990.

CGP — STANFIELD, J. A.-SIMPSON G.: Central Gaulish Potters. London 1958. Revised new ed. Les potiers de la Gaule centrale. Revue Arch. SITES hors-serie n. 37. 1990.

CZYSZ 1981 — CZYSZ, W.: u. a. Römische Keramik aus Wimpfen. Fber Baden Württemberg 11 (1981)

DÉCHELETTE 1904 — DÉCHELETTE, J.: Les vases céramiques ornés de la Gaule romaine I-2. Paris 1904.

FABER 1994 — FABER, A.: Das römische Auxiliarkastell und der Vicus von Regensburg - Kumpfmühl. Veröff. der Kommission zur arch. Erforschung des spätrömischen Raetien. Münchner Beitr. Z. Vor-und Frühgesch. 49. München 1994.

FASOLD 1993 — FASOLD, P.: Das römisch-norische Gräberfeld von Seebruck-Bedaium. Materialhefte zur Bayer. Vorgesch. Reihe A, Bd. 64. Kallmünz/Opf 1993.

FISCHER 1981 — TH. FISCHER: Zur Chronologie der römischen Fundstellen von Regensburg. BVbl 46 (1981) p. 63-104.

FISCHER 1990 — FISCHER, Th.: Das Umland des römischen Regensburg. Münchner Beitr. zur Vor-und Frühgesch. 42. Veröff. der Kommission zur arch. Erforsch. des spätrömischen Raetien. München, 1990.

FISCHER 1994 — FISCHER, Th.: Archäologische Zeugnisse der Markomannenkriege (166-180 n. Chr.) in Raetien und Obergerm. in: Markomannenkriege. Ursachen und Wirkungen (H. Friesinger-J. Tejral-A. Stuppner). Brno, 1994. p. 341-354.

FORRER 1911 — FORRER, R.: Die römischen Terra sigillata-Töpfereien von Heiligenberg-Dinsheim und Ittenweiler im Elsaß Mitteilungen der Gesellschaft zur Erhaltung der geschichtlichen Denkmäler im Elsaß III. 2. F. 1911. p. 525-768.

GABLER 1964 — GABLER D.: Az importált reliefdíszű terra sigillaták forgalma Pannoniában. ArchÉrt 91 (1964) p. 94-110.

GABLER 1976 — GABLER, D.: Die Sigillaten vom Gebiete der Hercules Villa in Aquincum. ActaArchHung 28 (1976) p. 3-77.

GABLER 1985 — GABLER D.: Terra sigillaták az aquincumi canabae északi részén feltárt épületmaradványokból. ArchÉrt 112 (1985) p. 109-117.

GABLER 1994 — GABLER, D.: Über die Aussagekraft der Terra sigillata-Funde bezüglich der Zerstörungen in den Provinzen in: Markomannenkriege. Ursachen und Wirkungen (hrsg. H. Friesinger-J. Tejral-J.) 355-369.

GABLER 1996 — GABLER, D.: Terra sigillata tardo-italica in Pannonia. ActaArchHung 48 (1996) p. 49-69.

GABLER-KELLNER 1993 — GABLER, D. -KELLNER, H. -J.: Die Bildstempel von Westerndorf II. Helenius und Onniorix. BVbl 58 (1993) [1994] p. 185-270.

GABLER-KOCZTUR 1976 — GABLER, D. -KOCZTUR, É.: Terra sigillata Depotfund aus Gorsium. Alba Regia 15 (1976) p. 65-88.

GABLER-VADAY 1986 — GABLER, D. -VADAY, A.: Terra sigillata im Barbaricum zwischen Pannonien und Dazien. FontesArchHung Bp. 1986.

GROH 1994 — GROH, St.: Chronologische Auswertung und Vergesellschaftung der Terra sigillata tardopadana in der Insula XLI. FÖ 33 (1994) p. 364-365.

GROH 1996 — GROH St.: Die Insula XLI von Flavia Solva. Ergebnisse der Grabungen 1959 und 1989 bis 1992. Sonderschr. ÖAI Wien, 1996.

HAYES 1972 — HAYES, J. W: Late Roman Pottery. British School at Rome. London, 1972.

HERMET 1934 — HERMET, F.: La Graufesenque (Condatomago). Paris, 1934.

HOFMAN 1966	HOFMANN, B.: Oves et marques de potiers de Banassac (Fouilles 1961–1964). Acta RCRF 8 (1966) p. 23–44.
HOFMANN 1988	HOFFMANN, B.: L'atelier de Banassac. Rev. Arch. SITES, Hors-série No. 33, 1988.
JACOBS 1912	JACOBS, J.: Sigillatafunde aus einem Keller zu Bregenz. JAK 6 (1912) p. 172–
JUHÁSZ 1935	JUHÁSZ, Gy.: Die Sigillaten von Brigetio. DissPann Ser. 2, 3. Bp. 1935.
JUHÁSZ 1936	JUHÁSZ Gy.: A lezouxi sigillata gyárak aquincumi lerakata. ArchÉrt 41 (1936) p. 33–
KANDLER–ZÖCHMAN 1997	KANDLER, M.–ZÖCHMAN, Chr.: Terra sigillata der Grabungskampagne 1993. In: Das Auxiliarkastell Carnuntum 2. Forschungen seit 1989. SÖAI 30 (1997) p. 101–172.
KARNITSCH 1959	KARNITSCH P.: Die Reliefsigillaten von Ovilava. Schriftenreihe d. Inst. f. Ldkunde Oberösterreich 12. Linz, 1959.
KELLNER 1960	KELLNER, H.–J.: Die römische Ansiedlung bei Pocking (Niederbayern) und ihr Ende. BVbl 25 (1960) p. 132–
KELLNER 1981	KELLNER, H.–J.: Die Bildstempel von Westerndorf. Comitialis und lassus. Acta RCRF Suppl 6 Augst/Kaiseraugst, 1981.
KISS 1946	KISS K.: A westerndorfi terra sigillata gyár mesterei és kronológiája. ArchÉrt 3 (1946–1948) p. 216–274.
KNORR 1905	KNORR, R.: Die verzierten Terra sigillata-Gefäße von Cannstatt und Köngen-Grinario. Stuttgart, 1905.
KNORR 1910	KNORR, R.: Die verzierten Terra sigillata-Gefäße von Rottenburg-Sumelocenna. Stuttgart, 1910.
KNORR 1912	KNORR, R.: Südgallische Terra sigillat-Gefäße von Rottwei. Stuttgart 1912.
KNORR 1919	KNORR, R.: Töpfer und Fabriken verzierter Terra sigillata des ersten Jahrhunderts. Stuttgart, 1919.
KNORR–SPRATER 1927	KNORR, R. –SPRATER, F: Die westpfälzischen Sigillata Töpfereien von Blickweiler und Eschweiler Hof. 1927.
LADSTÄTTER 1998	LADSTÄTTER, S.: Afrikanische Sigillaten und Lampen aus Ovilava/Wels. CarnuntumJb 1998. p. 51–64.
LAVIZZARI PEDRAZZINI 1972	LAVIZZARI PEDRAZZINI, M. P.: La terra sigillata tardo italica decorta a rilievo nella Collezione Pisani Dossi del Museo Archeologico di Milano. Milano, 1972.
Lud V	LUDOVICI, W.: Katalog V. Stempel–Namen und Bilder römischer Töpfer aus meinen Ausgrabungen in Rheinzabern 1901–1914. Jochgrim 1927.
MAKJANIĆ 1995	MAKJANIĆ, R.: Terra sigillata in: R. Koščević–R. Makjanić: Siscia. Pannonia superior. Finds and Metalwork Production. BAR Int. Ser. 621. Oxford, 1995.
MEDRI 1992	MEDRI, M.: Terra sigillata tardo–italica decorata. Studia archeol. 60. Roma, 1992.
MEES 1995	MEES, A.: Modelsignierte Dekorationen aus südgallischer Terra sigillata. Forsch. und Berichte zu Vor - und Frühgesichte in Baden–Württemberg 54. Stuttgart, 1995.
Niederbeiber	OELMANN, F: Die Keramik des Kastells Niederbieber. Mat. röm.–germ. Keramik 1. 1914.
OSWALD 1964	OSWALD, F: Index of Figure Types on Terra sigillata. Suppl. Annals Archaeology and Anthropology. Liverpool 23–24. (1936–1937) rep. London 1964.
OSWALD, Index of Potters stamps	OSWALD, F: Index of Potters Stamps on Terra sigillata (Samian ware), Margidunum 1931. rep. 1964.
OSWALD–PRYCE 1966	OSWALD, F–PRYCE, T. D.: An Introduction to the Study of Terra sigillata. London 1920, rep. London, 1966.
Pf.	KELLNER, H. J.: Die Sigillata–Töpferei in Pfaffenhofen am Inn und ihr Formenschatz. Germania 42 (1964) p. 80–91.
PLANCK 1975	PLANCK, D.: Arae Flaviae I. Neue Untersuchungen zur Geschichte des römischen Rottweil. Forschungen und Berichte Vor - und Frühgeschichte Baden–Württemberg 6. Stuttgart, 1975.

PÓCZY 1955 — PÓCZY K.: Római épületek Óbudán, a Kiscelli u. 10. sz. ház alatt. BudRég 16 (1955) 41–,

Pons Aeni 1967 — CHRISTLEIN, R. –KELLNER, H. –J.: Die Ausgrabungen 1967 in Pons Aeni. BVbl 34 (1969) p. 76–161.

Pons Aeni 1969–1974 — CHRISTLEIN, R. –CZYSZ, W. –GARBSCH, J. –KELLNER, H. –J. –SCHRÖTER, P.: Die Ausgrabungen 1969–1974 in Pons Aeni. BVbl 41 (1976) p. 1–106.

PRÖTTEL — PRÖTTEL, Ph.: Mediterrane Feinkeramik des 2–7. Jh. n. Ch. in Oberen Adriaraum und in Slovenien. Kölner Studien zur Archäologie der römischen Provinzen 2. 1996.

Pudding Pan Rock — SMITH, R. A.: Proc. Soc. Antiqu. London 21 (1905–1907) p. 268–

RAUCHENWALD 1996 — RAUCHENWALD, A.: Die Funde der Ausgrabungen 1986–1990 in der Zivilstadt Carnuntum–Insula VI. CarnuntumJb 1996. p. 61–226.

Ri–Fi — RICKEN H.: Die Bilderschüsseln der römischen Töpfer in Rheinzabern. Textband mit Typenbildern zu Katalog VI der Ausgrabungen von W. Ludowici in Rheinzabern 1901–1914–bearb. von Ch. Fischer. Mat. röm–germ. Keramik 7. Bonn, 1963.

ROGERS 1974 — ROGERS G. B.: Poteries sigillées de la Gaule centrale 1. Motifs non figués. Gallia suppl. 28. Paris, 1974.

RUPRECHTSBERGER 1980 — RUPRECHTSBERGER, E.: Terra sigillata aus dem Ennser Museum 2. Kerbschnitt – und Barbotine – sigillata, unverzierte Sigillata, Töpferstempel und Ritzinschriften. Beiträge zur Landeskunde von Oberösterreich. Historische Reihe 1/7. Linz, 1980.

SIMON 1962 — SIMON, H.–G.: Terra sigillata aus Köngen. SaalburgJb 20 (1962) p. 8–

SIMON 1965 — SIMON, H.–G.: Die römischen Funde aus den Grabungen in Groß–Gerau 1962–63. SaalburgJb 22 (1965) p. 38–

SCHNURBEIN 1977 — SCHNURBEIN, S. von: Das römische Gräberfeld von Regensburg. Arch. Forschungen in Regina Castra Regensburg. MBV Reihe A. Bd. 31. Kallmünz/Opf. 1977. p. 355–369.

UNDER–ASTHOLZ 1942 — URNER–ASTHOLZ, H.: Die römerzeitliche Keramik von Schleitheim–Juliomagus. Schaffhauser Beiträge zur vaterländischen Geschichte 23 (1942) p. 5–

VANDERHOEVEN 1975 — VANDERHOEVEN, M.: De terre sigillata te Tongeren 4. Publikaties van het Provinciaal gallo–romeins Museum te Tongeren 21. 1975.

WALKE 1965 — WALKE, N.: Das römische Donaukastell Straubing–Sorviodurum. Limesforsch. 3. Berlin, 1965.

WEBER–HIDEN 1996 — WEBER–HIDEN, I.: Die reliefverzierte Terra sigillata aus Vindobona. Teil 1. Legionslager und canabae. Wiener Arch. Studien. Wien, 1996.

ZANIER 1992 — ZANIER, W. : Das römische Kastell Ellingen. Limesforsch. 23. Mainz, 1992.

TERRA SIGILLATEN AUS DEN *CANABAE LEGIONIS* VON AQUINCUM

Mit der Veröffentlichung des Sigillatenmaterials aus den, im nördlichen Teil der Lagerstadt von Aquincum von István Wellner durchgeführten Rettungsgrabungen am Anfang der 1970er Jahre (Meggyfa Straße – Szél Straße; Szellő Straße – Szél Straße; Kerék Straße – Veder Straße in Óbuda) erhalten wir über die Menge und Zusammensetzung dieser Denkmalsgruppe ein recht vollständiges Bild (die früher bearbeiteten Funde siehe Anm. 1-3.). Aus den hier behandelten 164 *sigillaten* können 6 Stücke mit italischen Produktionsstätten in Verbindung gebracht werden. Der Anteil der italischen Waren ist in der Lagerstadt außerordentlich gering: er brachte es kaum auf 1,5 Prozent der bekannten Sigillaten. Von den hier publizierten Gefäßen ist das spätitalische Fragment Nr. 1. mit Bilderschüssel besonders bemerkenswert. Derartige Keramik kommt in den nördlichen Provinzen sehr selten vor (Anm. 4-6.), aber die Waren dieser, wahrscheinlich in Pisa gelegenen (Anm. 9.) Töpferei sind schon aus Aquincum (Anm. 6-7.) und aus Albertfalva (Anm. 8.) bekannt. Reliefsigillaten (Anm. 10-11.) wurden in den letzten Jahrzehnten des 1. bzw. in den ersten Jahrzehnten des 2. Jahrhunderts außer aus den südgallischen Manufakturen nur aus Pisa und Umgebung geliefert. Die anderen italischen Sigillaten sind Waren einer padanischen, claudisch-frühflavischen Produktionsstätte: Teller und Schälchen von der Form Consp. 20, Consp. 39/43.. Auch diese Funde sind zusammen mit den, in der Umgebung des Fundortes früher erschlossenen norditalischen Sigillaten (Laktanya Straße 26.; Majláth Straße; Miklós Platz – Laktanya Straße; Vihar Straße 14., 19., 25.; Kerék Straße 26.; Szél Straße 28.; Raktár Straße 2.; Hercules-Villa: vgl. Anm. 13-14.) mit einer der flavischen Auxiliarkastellen in Óbuda, bzw. mit seinem Lagerdorf in Verbindung gebracht worden (vgl. Anm. 15.). Von den, sich in jeweils kurz aufeinanderfolgenden Alenkastellen wird die Errichtungszeit der Südlichen von einem Inschrift aus 73 n.Chr. datiert. Zu diesem Lager gehören vermutlich auch einige, erst kürzlich zum Vorschein gekommene, italische Sigillaten (Anm. 18.). Die mit Barbotinverzierten Typen Consp. 39 und Consp. 43 sind außer in den *canabae* auch in der Zivilstadt zu finden (Anm. 23.), wo bisher keine früheren italischen Auflagensigillaten gefunden worden sind.

Die eine Hälfte der Sigillaten kamen aus la Graufesenque, die anderen sind Waren aus Banassac. Die in la Graufesenque angefertigten Stücke könnten die Produkte des Masculus' sein und stammen aus der domitianisch-trajanischen Zeit, während die hier gefundenen Gefäße aus Banassac (vom Typus des Natalis-Kreises oder des Germani f.ser.) aus spättrajanisch-hadrianischer Zeit sind. Obwohl die Waren aus Banassac auch im Inneren des pannonischen Gebietes zu finden waren, sind sie trotzdem mehrheitlich entlang des Donaulimes zum Vorschein gekommen.

Der größte Teil unseres Materials (70 Stücke, 42 Prozent der Funde) sind Sigillaten aus Mittelgallien. Die bestimmbaren Fragmente stammen ohne Ausnahme aus der antoninischen Zeit. In überwiegender Zahl können die Stücke mit der Cinnamus-Officina in Verbindung gebracht werden (Anm. 47-49.).

Zu diesem Material gehören 64 Stücke (39 Prozent) aus Rheinzabern. Bei den hier betrachteten Rettungsgrabungen ist der Anteil der rheinischen Manufaktur überraschend viel kleiner, als der der mittelgallischen Produktionsstätte. Die Verteilung des Fundmaterials und die Anzahl der, bekannten Töpfern zugewiesenen Stücke – mit dem Material der Hercules Villa sowie anderer pannonischer Fundorte vergleichend – führen wir in einer Tabelle vor Augen (S. 231). Die Anzahl der auf vor dem Zeitraum der Markomannenkriege datierbaren Sigillaten aus Rheinzabern ist unerheblich: eine namhafte Mehrheit der Fundstücke stammt aus severischer Zeit. Die späteste (?) Gruppe Bernhard III (kritische Betrachtung der Gruppierung von Bernhard siehe Anm. 62.) wird von nicht mehr als nur einem Stück (Janu II) vertreten, aber seine Werkstatt war wahrscheinlich schon vor 240 n. Chr. in Betrieb (Anm. 75-77.).

Es gibt in unserem Fundmaterial nur wenige Sigillaten aus Westerndorf (5 Stück), ihr größerer Teil kann in die Comitialis-Gruppe eingereiht werden. Die Anzahl der Sigillaten aus Pfaffenhofen ist ebenfalls gering (3 Stücke). Die bestimmten Fragmente sind Sigillaten nach Art des Helenius von Westendorf.

Das Stück Nr. 69 ist in einer der Töpfereien von Margum oder Viminacium in Moesien angefertigt worden (Anm. 93.), auf die Waren dieser Werkstätten hat L. Nagy die Aufmerksamkeit der Forschung gelenkt. Die obermoesischen Produktionsstätten haben außer den heimischen Märkten, nach Moesia inferior, Dacien und gelegentlich nach Pannonien geliefert, bei ihrer Datierung kann die hadrianische bzw. Zeit, antoninische in Betracht gezogen werden (Anm. 101-102.).

Während den Freilegungen in der Búvár Straße ist auch ein nordafrikanisches Sigillatenfragment des Typs Hayes 50A zum Vorschein gekommen. Die *terra sigillata chiara* kommt in Aquincum nur selten vor (Anm. 103.), in der Provinz hingegen, sind mehrere solcher Exemplare zum Vorschein gekommen (Anm. 105-107.). Die in einer der Produktionsstätte von Bizacena angefertigten Sigillatenteller konnten von der zweiten Hälfte des 3. Jahrhunderts an die pannonischen Märkte erreichen.

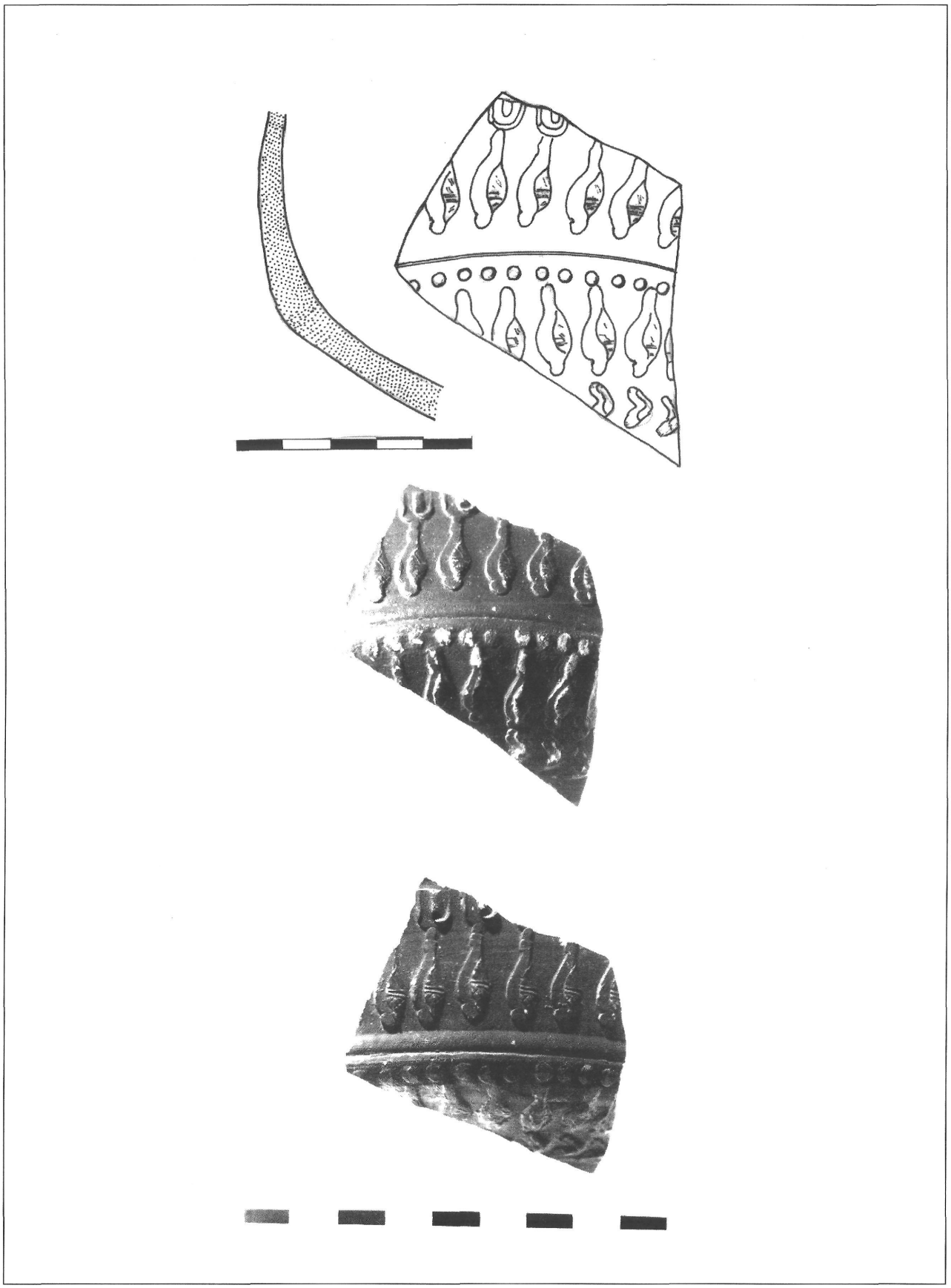

1. kép. Drag. 29/37 formájú késő itáliai sigillata az aquincumi canabaeból (Budapest, 3. Búvár u.).

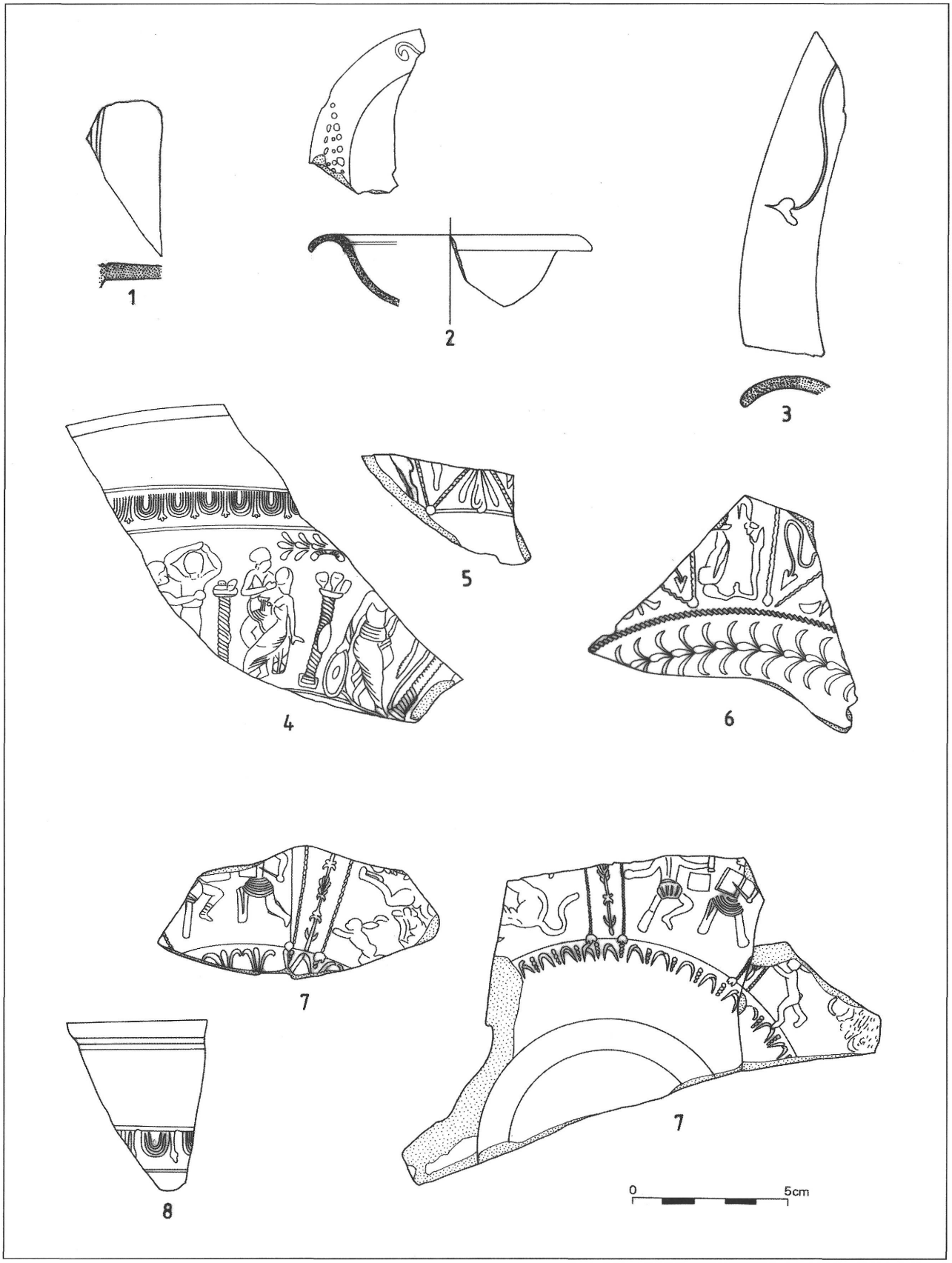

2. kép. Itáliai és dél–galliai sigillaták az aquincumi canabaeból 1: Consp. 20 formájú póvidéki sigillata, 2–3: Consp. 43 formájú észak–itáliai áru, 4–5: Drag. 37 formájú la graufesenquei edények, 6–8: Drag. 37 formájú banassaci áru.

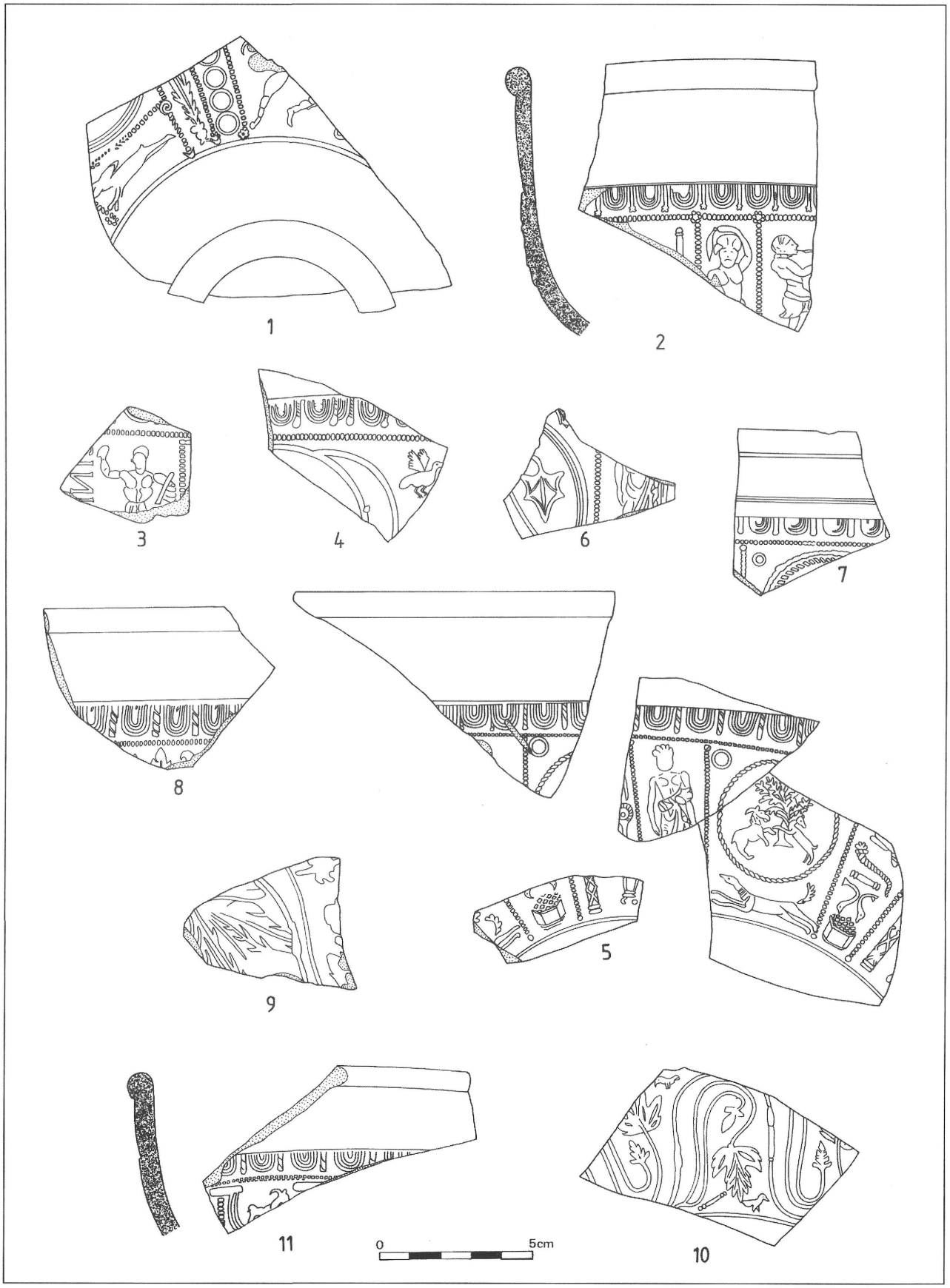

3. kép. Közép-galliai sigillaták az aquincumi canabaeből. 1: Criciro, 2: Divixtus, 3–11: Cinnamus áruja.

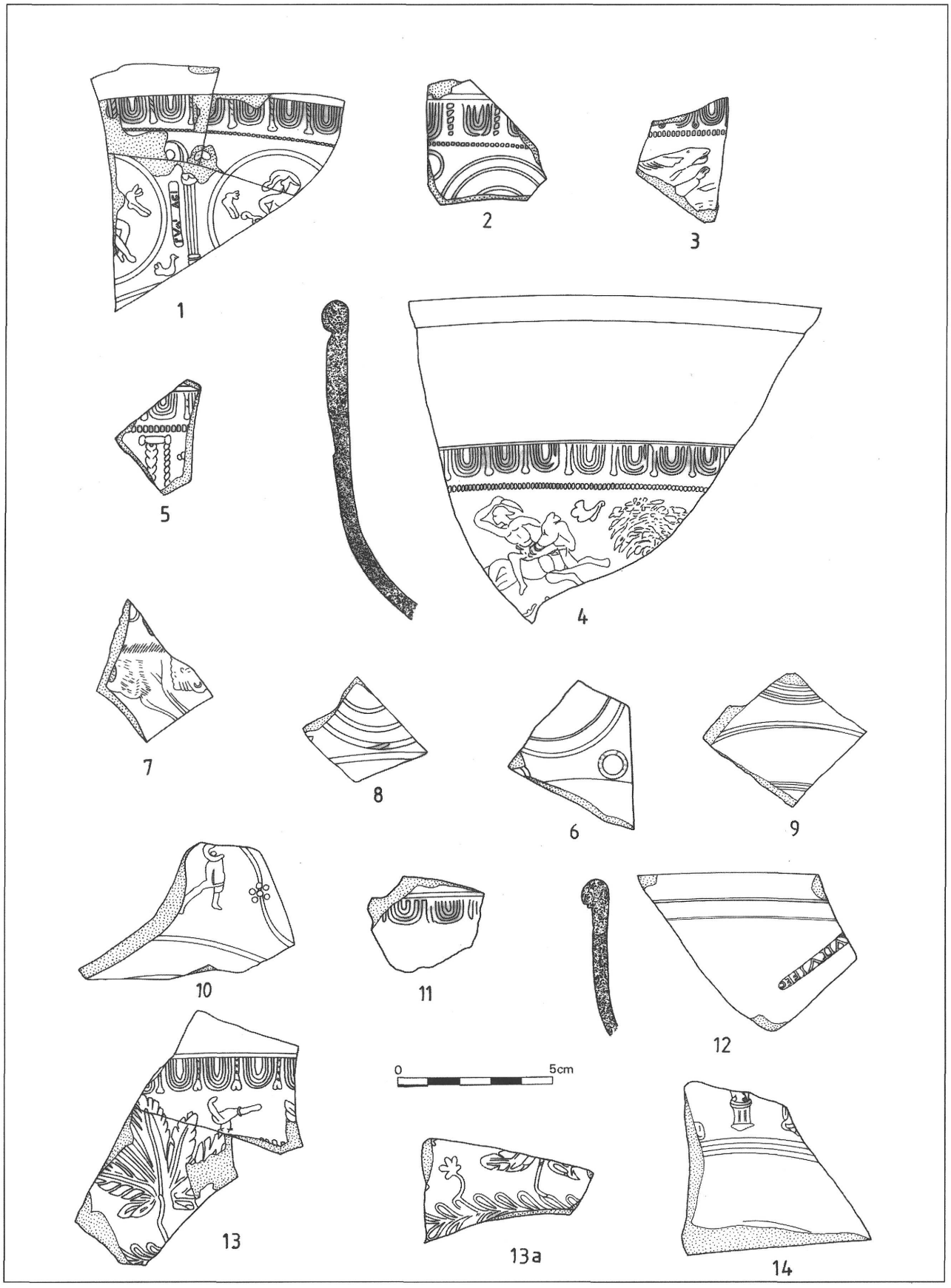

4. kép. Közép-galliai és rheinzaberni reliefdíszű sigillaták. 1–9: közép-galliai táltöredékek, 10–14: rheinzaberni áru.

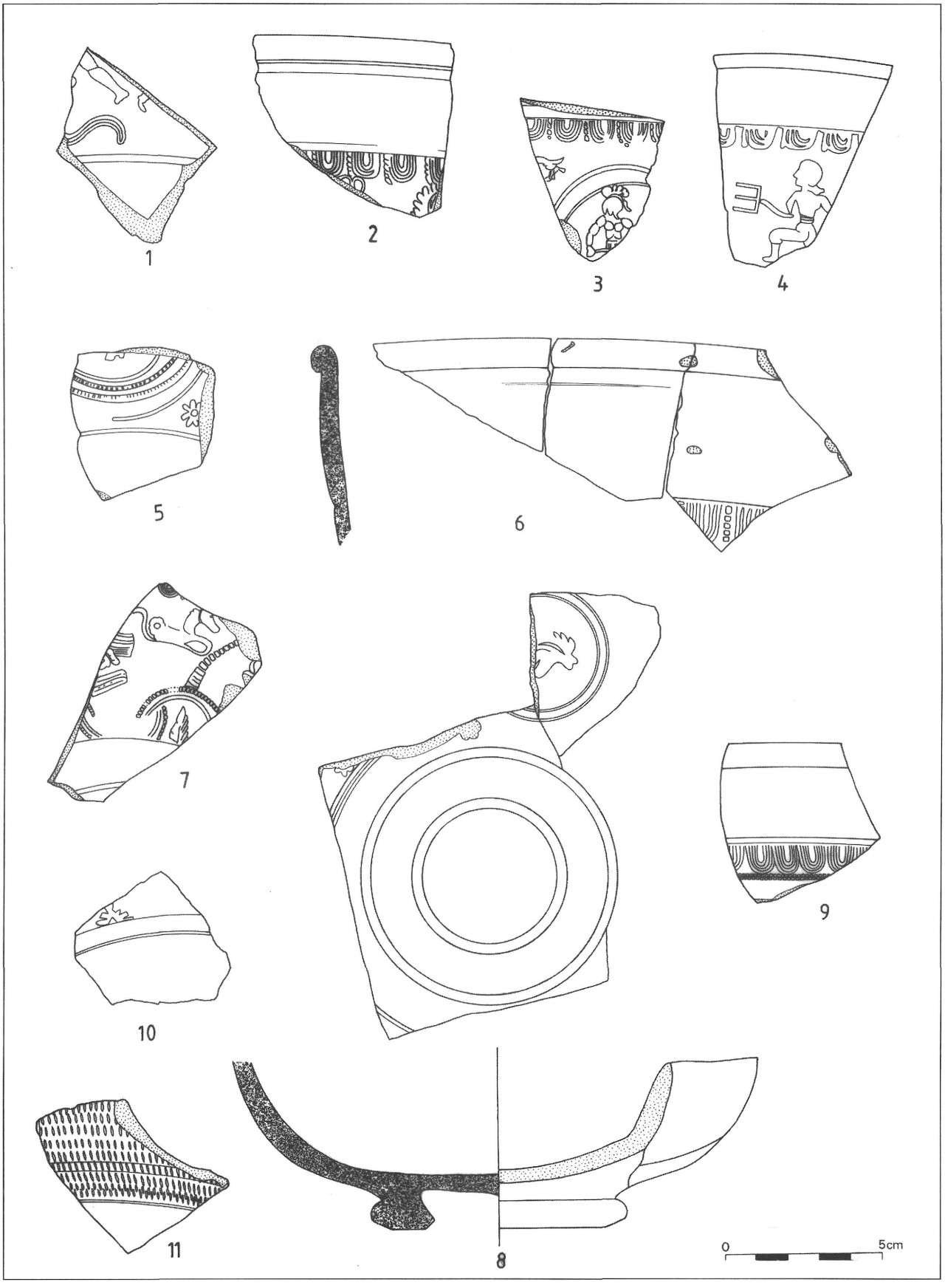

5. kép. Rheinzaberni sigillaták az aquincumi canabaeból. 1–10: Drag. 37 formájú reliefdíszű áru, 11: rovátkolt díszű tál.

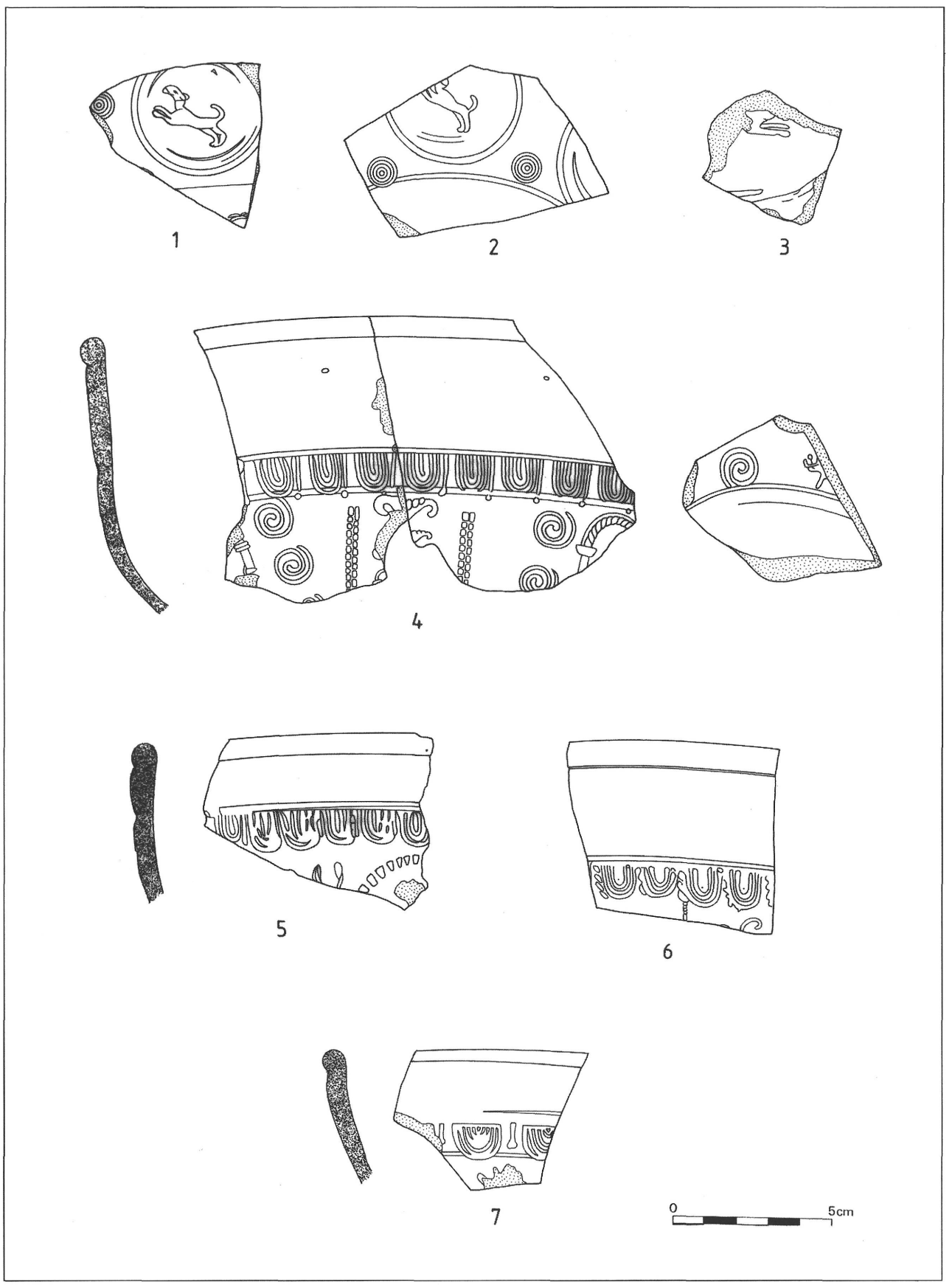

6. kép. Westerndorfi (1–4), pfaffenhofeni (5–6) és margumi–viminaciumi (7) sigillaták az aquincumi canabaeból.

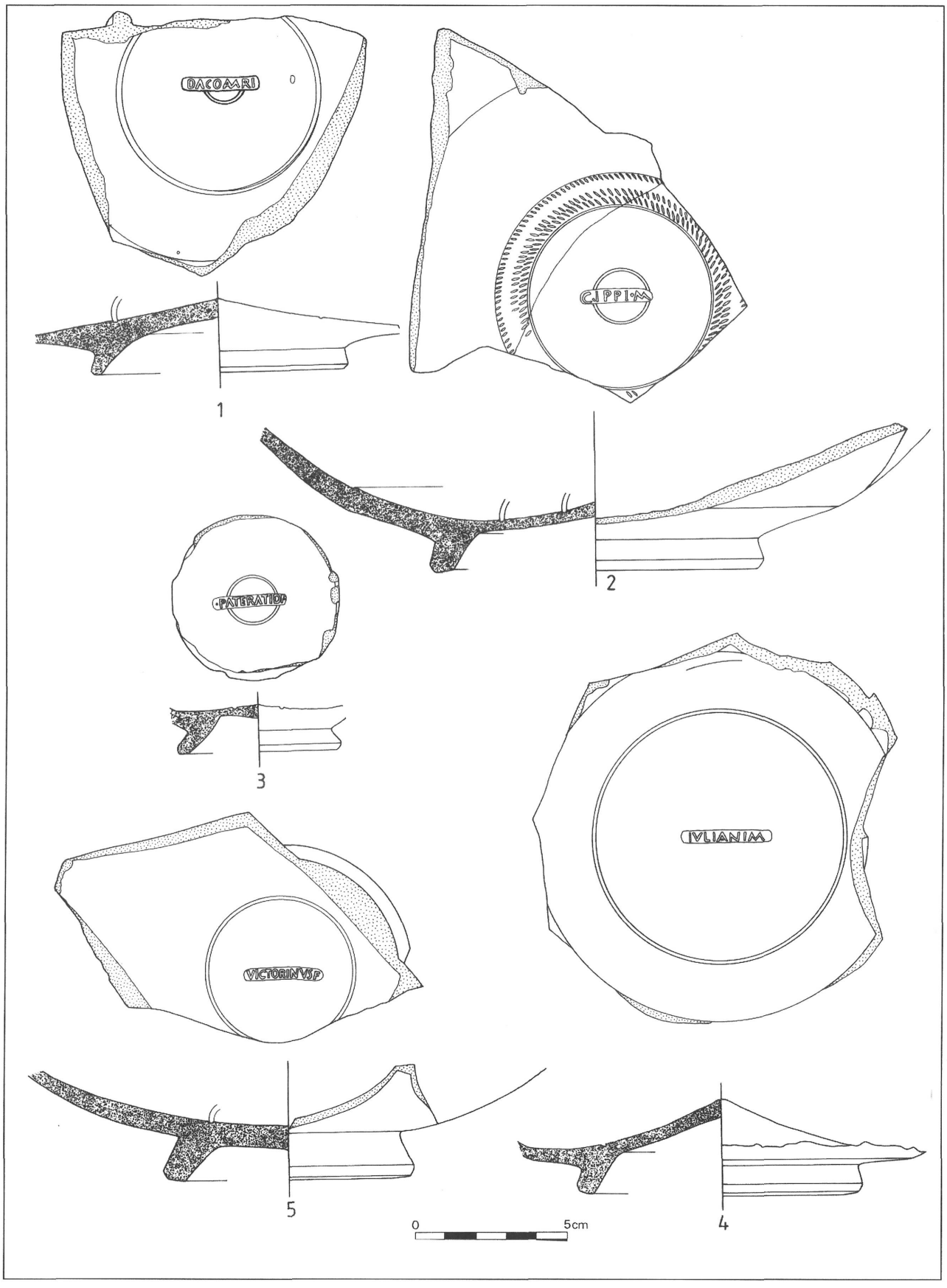

7. kép. Bélyeges díszítetlen sigillaták az aquincumi canabaeból 1–4: közép–galliai, 4–5: rheinzaberni áru.

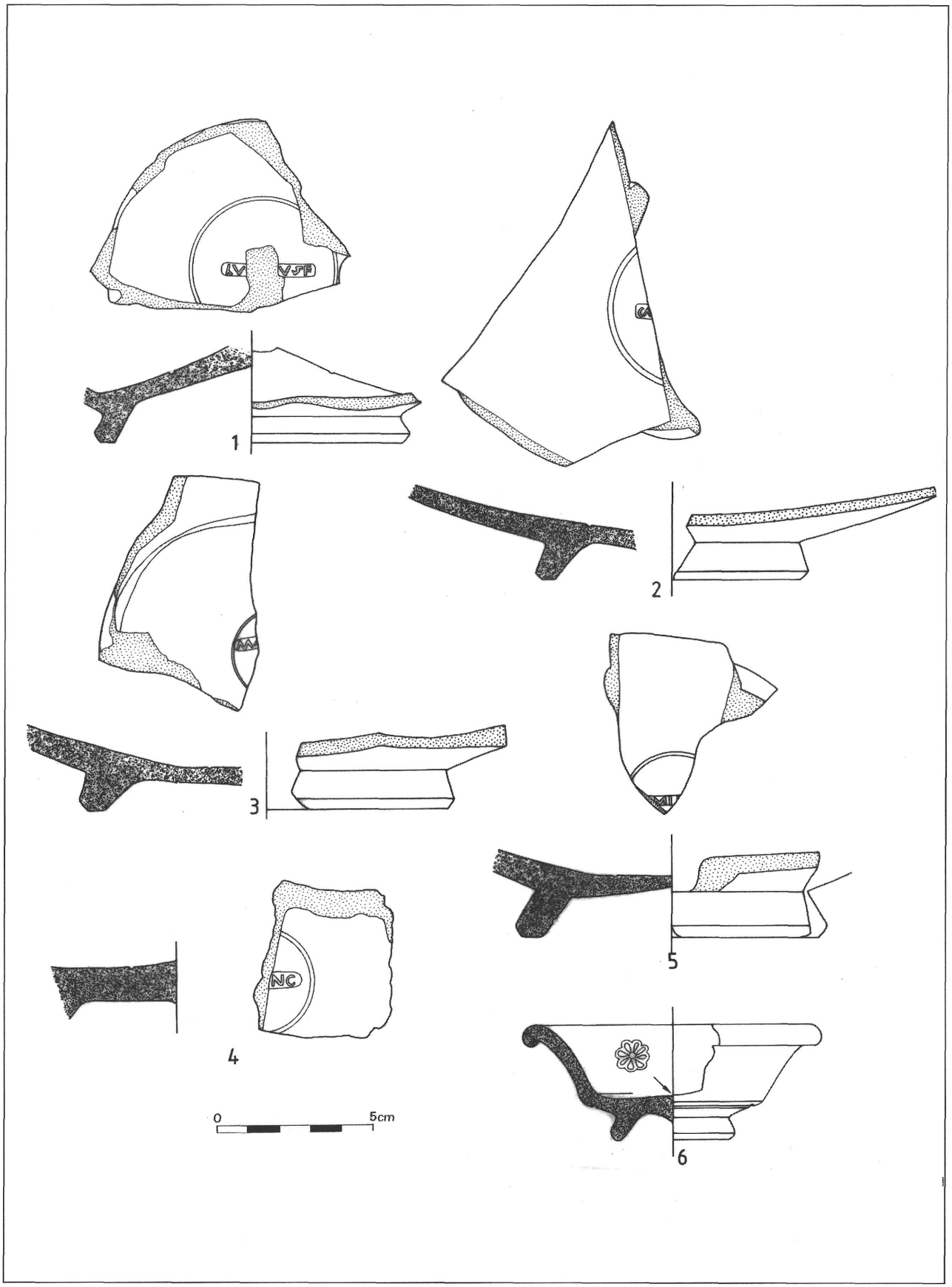

8. kép. Bélyeges díszítetlen sigillaták az aquincumi canabaéból. 1–3: rheinzaberni, 4–5: közép–galliai áru, 6: közép–galliai rozetta–bélyeges sigillata.

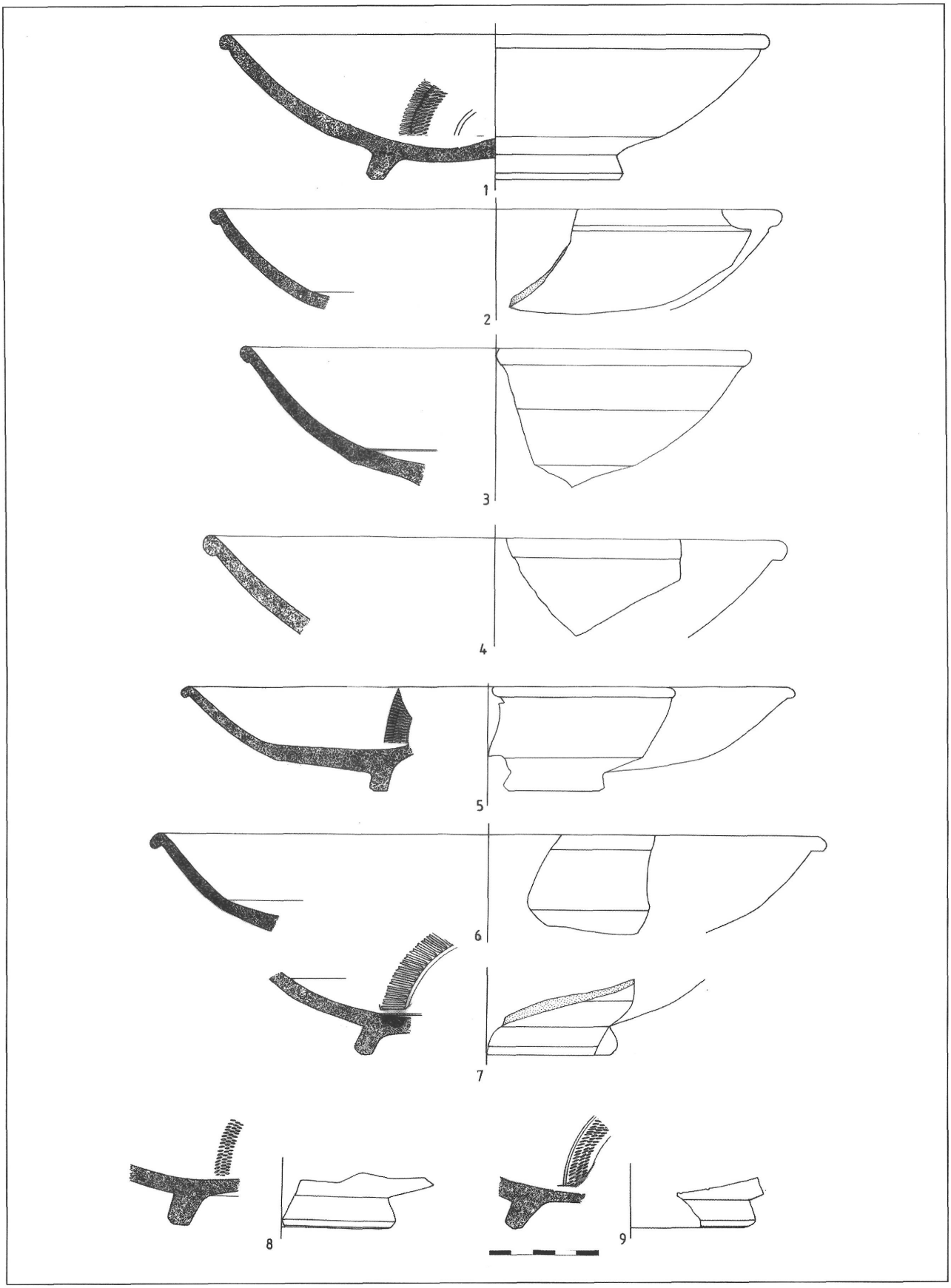

9. kép. Drag. 18–31, Drag. 18–31 R és Drag. 31 formájú sigillata tányérok az aquincumi canabaeból. 1–3: rheinzaberni, 4–9: közép–galliai áru.

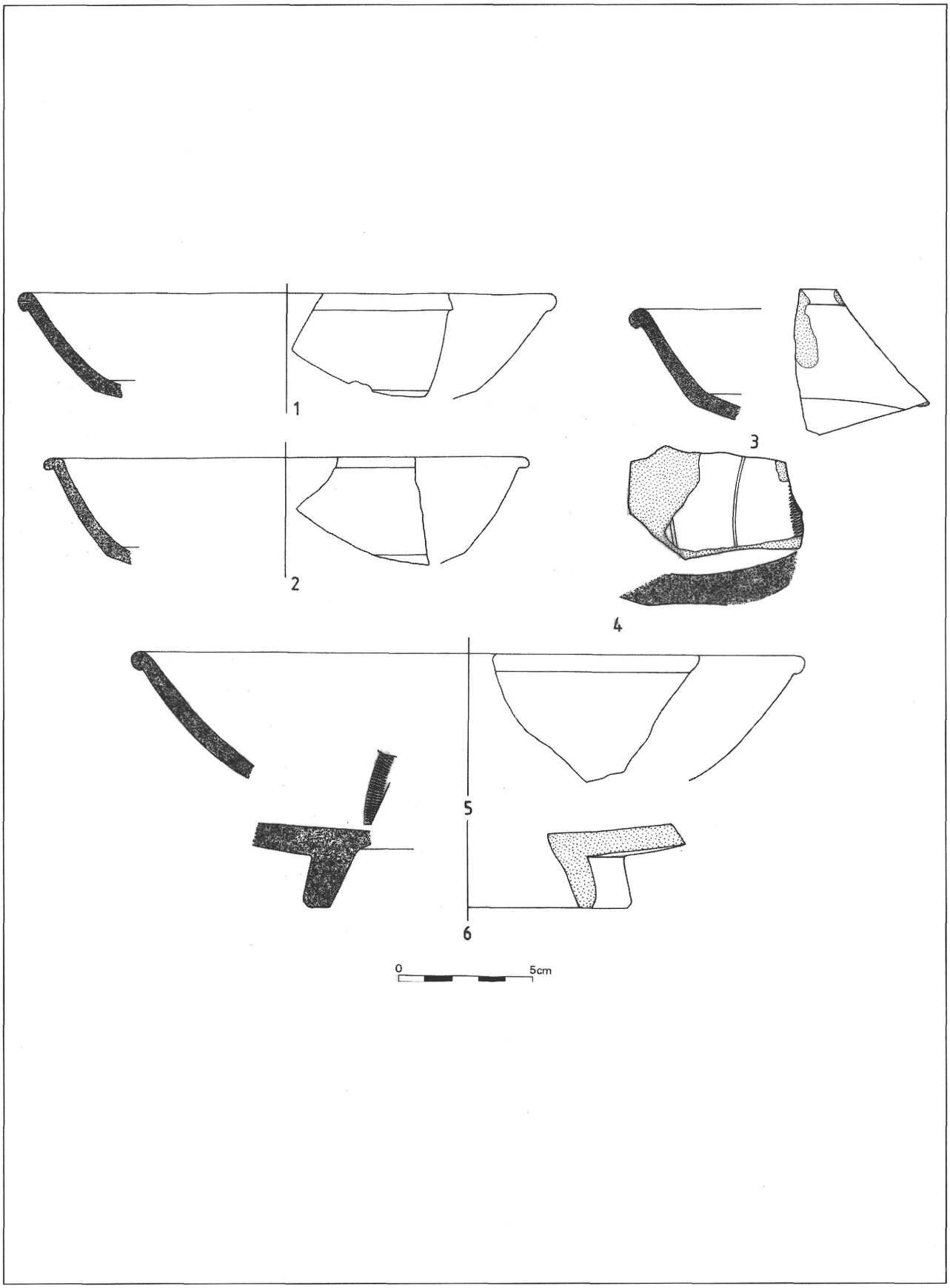

9 a. kép. Drag. 18, Drag. 18/31 R és Drag. 31 formájú közép-galliai sigillaták az aquincumi canabaeból.

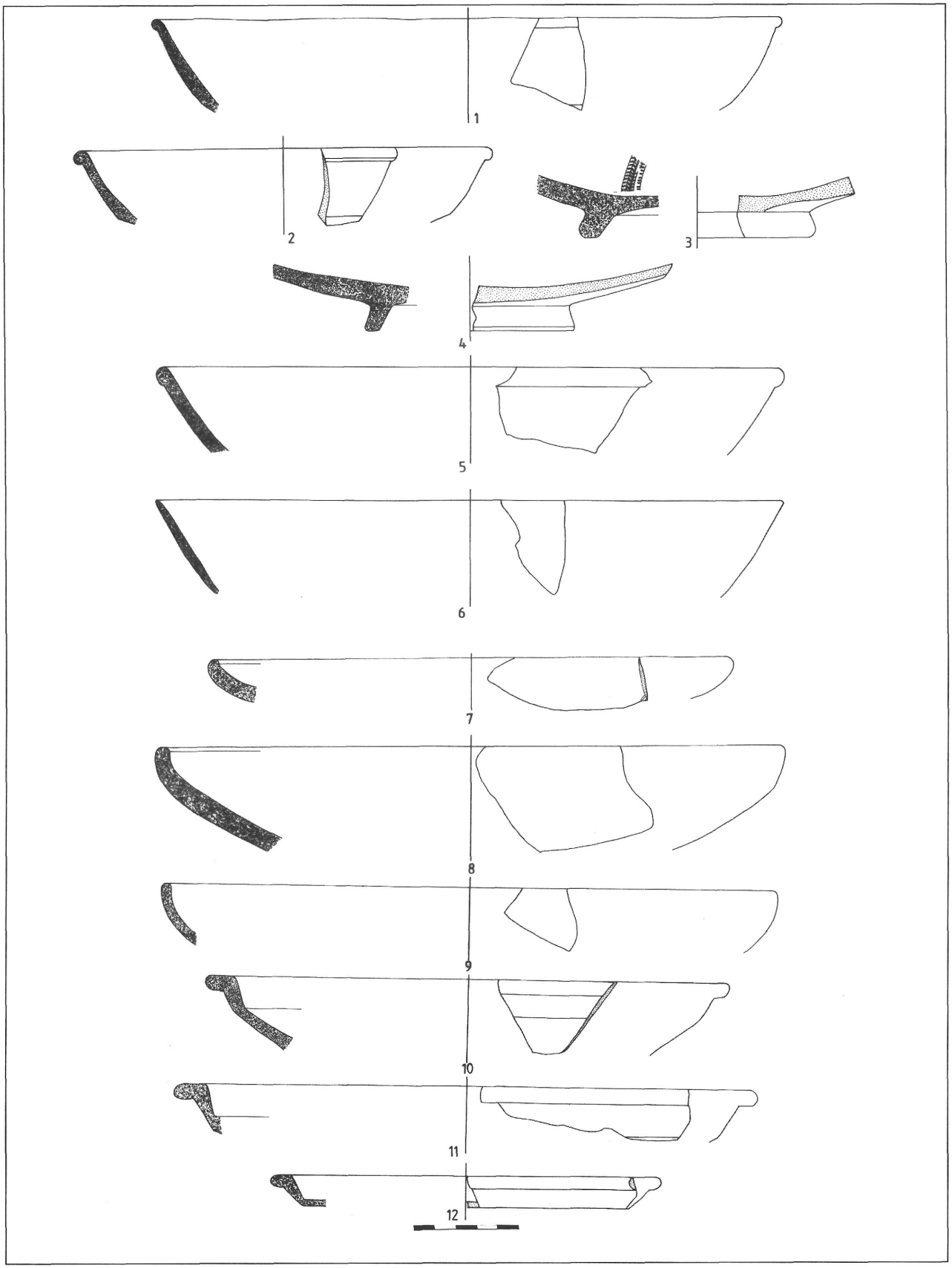

10. kép. Drag. 18/31, Drag 18/31 R és Drag. 31 (1–5), Drag. 32 (7–8), Lud Tb (10–12) formájú sigillata tányérok az aquincumi canabaeból. 6: Hayes 50 A formájú észak-afrikai sigillata a Bp. III. Búvár utcából.

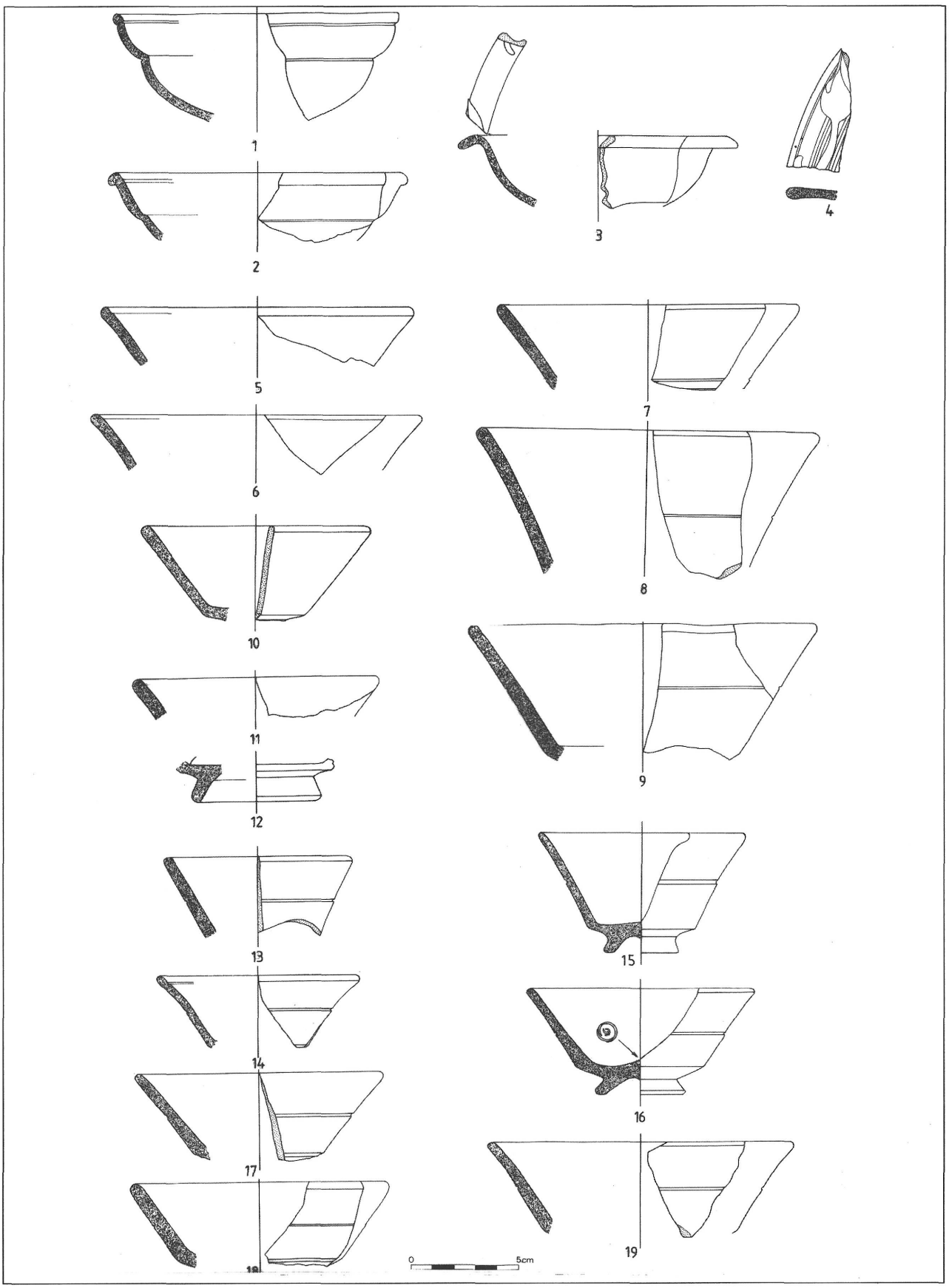

11. kép. Drag. 27 (1–2), Drag. 36 (3–4) és Drag. 33 (5–19) formájú sigillaták az aquincumi canabaeból.

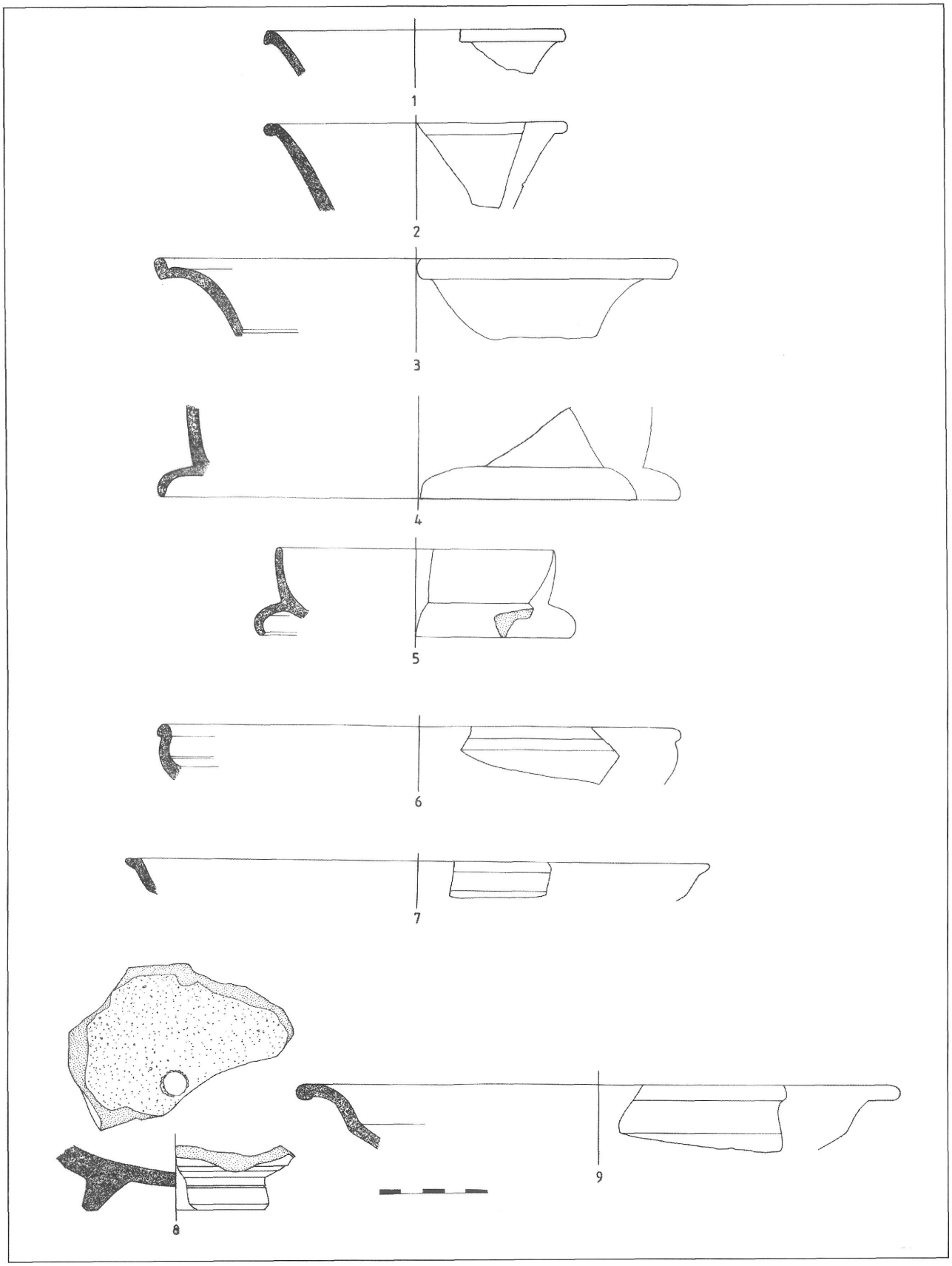

12. kép. Curle 15 (1), Drag. 46 (2), Lud Tc (3), Drag. 38 (4–5), Walters 79 (6), Lud Tg (7), Drag. 43 (8) és Niedebieber 4 B (9) formájú sigillaták az aquincumi canabaeból.

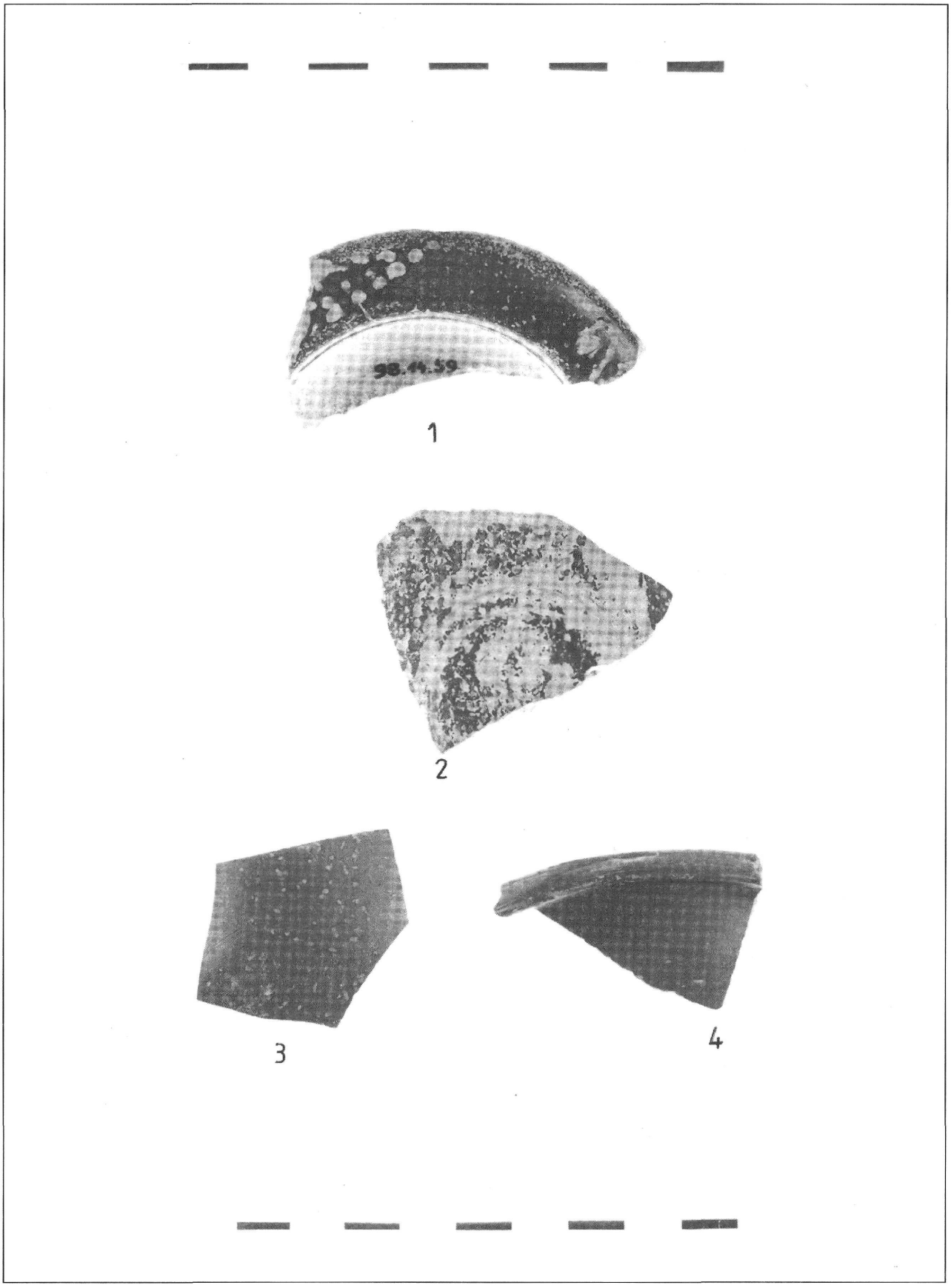

13. kép. Észak–itáliai (1–2), közép–galliai (4) és rheinzaberni (3) sigillaták az aquincumi canabaeból.

HABLE TIBOR

ÓBUDA - ÚJLAK RÓMAI KORI TOPOGRÁFIÁJÁNAK VÁZLATA[1]

Ebben dolgozatban *Budújlak* majd 150 éves kutatástörténetét szeretném röviden összefoglalni, arra a területre koncentrálva, ahol személyesen is részt vehettem a városi régészet gyakorlati feladataiban. Ez a Lajos utca, Nagyszombat utca, Szépvölgyi út, Kecske utca és Kecske köz által határolt, 15 hektárnyi tömb (*1. kép*), a római korban, a Lajos utcától keltre lévő sávval szerves egységben alkotta *Aquincum* katonavárosának (*canabae legionis*) déli előterét.[2]

Római tárgyi emlékre vonatkozó, hiteles leletközlés a 19. sz. közepe táján jelent meg először.

AZ ADATGYŰJTÉS KEZDETEI (1863–1912)

Römer Flóris, az Archaeologiai Közlemények 3. kötetében (1863-ban) tudatja, hogy Buda-Újlak 171. házának udvarán (akkor *Fő út 168*, ma Bécsi út 56), „mészgödör gyanánt szolgál" egy feliratos szarkofág (*1. kép 12. lelőhely; – a lelőhelyek jelölése a továbbiakban csak számmal*). Leírja a felfedezés körülményeit (kútásás) és a tárgy méreteit, majd miután a felirat szövegét közreadta, az állagromlásra tett gondos figyelmeztetéssel zárja a sort.[3] *C. Pollius Martianus veteranus* sírfeliratát Mommsen oldotta fel,[4] majd a mursai származású fegyvertáros (*custos armorum*) működését Kuzsinszky Bálint onomasztikai észrevételek alapján datálja *Hadrianus császár* uralkodásának időszakára (117 - 138).[5] A *Magyarországon talált római kőemlékek...* című cikkében Kuzsinszky egy másik faragványt, egy oroszlánszobrot is említ 1908 - ban. Információi szerint ennek lelőhelye szintén a Bécsi út 56. számú telek (*1. kép 12*).[6] A szobor valószínüleg valamelyik közeli sírkert dísze lehetett.[7]

Egy igen fontos felirat ürügyén azonban vissza kell még térnünk Römer Flóris feljegyzéseihez. Az először 1876-ban leírt[8] és azóta sokat idézett építési tábla[9] arról számol be, hogy „*Marcus Aurelius Severus* (Severus Alexander) *császár* (222–235), a legio II Adiutrix pia fidelis Severiana területén újjáépíttetett egy fürdőt, *Flavius Marcianus* helytartó irányításával" (230 után).[10] Az eredeti helyéről kiemelt *opus* az egykori *Lujza téren*, a térrel azonos nevű gőzmalommal szemben lévő ház homlokzatába volt befalazva, (azaz a Kolosy tér valamelyik épületének falában találták: *1. kép 1. /?/*).[11]

Az „újlaki templom mellett találták" 1912-ben *Aurelius Atta* Jupiternek szentelt oltárkövét (*1. kép 2*).[12] Kuzsinszky a donátort, ismét névelemzéssel, romanizált bennszülöttnek határozza meg és a *votum* keletkezését *M. Aurelius Antoninus (azaz Caracalla császár*, 211–217) uralkodásának idejére teszi.[13]

Iparosodás és városiasabb karakter kialakulása. Ez jellemzi egész Óbudát a 19. század második felében. Gőzmalmok, textilgyárak, festőüzemek biztosítanak

[1] A ma leggyakrabban *Budaújlak* néven említett városrész közigazgatási határa többször változott az elmúlt háromszáz év során. A török hódoltság alatt elpusztult középkori *Szentjakabfalva* területén, németajkú és katolikus rác lakosság letelepülésével alakul ki *Újlak*, a 17. sz. végén. A budai kamarai adminisztráció első házösszeírásakor (*Zaiger über Neustüft, Anne 1702*), *Neustift* északi határa az ún. *Határ út* (ma *Nagyszombat utca*), délen viszont a mai *Zsigmond téren* túl is tart a kataszter, a *Komjádi uszodáig*, északnyugati irányban pedig a mai *Üröm utca (Weingartstrasse)* délnyugati házsorával zárul. Nyugaton mindig is a *Bécsi út* (*via Strigonensis*, vagy *via magna*, később *Wiener strasse*) ma páros számú telkei övezték, a *Kis - Kecske hegy* keleti lejtőjének középvonaláig. Az *Altofner strasse* (ma *Lajos utca*) keleti oldalán lévő telkek egészen a *Duna partig* terjedtek. A terület 1872 - ig *Újlak kerület* néven Buda része, ma viszont *Óbudához* tartozik, déli határa, mint egykor, utóbbi (*Buda Vetus*) déli széle, egyben Budapest II. és III. kerületét is elválasztja; ez pedig a mai *Szépvölgyi út*. Mivel alább, jelzett okokból a terület római kori topográfiáját amúgy is csak a Nagyszombat u.- ig terjedően vizsgáltam, az *Óbuda-Újlak* névhasználattal mind a kutatási, mind pedig a közigazgatási terület meghatározását egyértelműbbé kívántam tenni. *Vö: Óbuda 1995*, passim; HORLER 1962. 157; JANKOVICH 155–164.

[2] A szóbanforgó terület jogállása a római kor folyamán – *pars pro toto* – megváltozott (katonai territórium, majd polgári és városi territórium), – földrajzi adottságai révén, humán felhasználása egy - egy időszakra bontva is igen változatos, ill. a szűkebb zónák domináns jelenségei (bennszülött település, gazdasági, ipari felhasználás és temetkezés) szintén többször váltják egymást. A Lajos utca vonalától keletre feltárt jelenségek (pl. *limes* - út, temetők stb.) és a Szépvölgyi út menti villaövezet ismertetését személyes ásatási tapasztalatok és kutatási kompetencia hiányában mellőzöm. Ehhez lsd.: KOCSIS L. RégFüz Ser.1. No. 42 (1990) 32, 64/7; SZIRMAI K. RégFüz Ser. 1. No. 43 (1991) 25, 47/12; MADARASSY O. RégFüz Ser. 1. No. 44 (1992) 31–32, 47/12; WELLNER 1963. 303–309; WELLNER 1971. 411–418; összefoglalóan: NAGY Bp. tört. 1. 113–123 és passim. A Nagyszombat utcától északra található római telepjelenségek és késő római temető kutatását jelenleg is Madarassy Orsolya végzi: RégFüz Ser. 1. No. 45 (1993) 34, 49/5). A Szépvölgyi úttól déli irányban legtöbbször R. Facsády Annamária vezetett feltárásokat: FACSÁDY 1996. 14–21; FACSÁDY 1997. 14–17; FACSÁDY 1999. 20–25; FACSÁDY-KÁRPÁTI 2001. 14–20). Ugyanő felügyeli a Szépvölgyi út menti építkezéseket is: FACSÁDY Aquincumi füzetek 3 (1997) 81.

új munkalehetőséget, s a népességnövekedés hatására meginduló építkezési hullám hatással van a régészeti kutatásokra is.[14]

ALKALMI LELETMENTÉSEK ÉS ÁSATÁSOK (1912–1942)

1912-ben csatornaépítés közben, téglabélletű hamvasztásos sír került elő a Bécsi út 48 alatt (*1 kép 16*).[15]

1925-ben bizonyossá válik Kuzsinszky azon korábbi feltételezése, hogy terület északi szélén lévő *Királydomb* Aquincum katonai városának amfiteátruma.[16] A hatalmas földmunkával járó feltárások 1935 és 1939 között Szilágyi János, majd 1940-től 1942-ig Nagy Tibor irányításával folynak.[17] A *Viador utcában* előkerült építési tábla[18] alapján feltételezhető, hogy a Duna-vidék egyik legnagyobb építménye (131,8x108,4 m) *Antoninus Pius császár* uralkodása alatt készült el (145 körül).[19] A katonaváros déli határán emelt épületkolosszus majd két évszázadon át szolgálta a katonaság és a *canabae* felnőtt lakosságának szórakoztatását. A 370-es években lépcsős mellékbejáratait elfalazták, s a határvédelem megszűnéséig a késő római erődrendszer részeként funkcionált.[20]

1927-ben, a *Bécsi út 86* számú telken (*1. kép 3.*), új városi bérház alpozása közben „égetett sírokból *terra sigillata* csészék és korsók kerültek elő".[21] Szintén itt és ekkor találták *Marcus Egnatius* lugdunumi (Lyon) származású katona sírkövét (2. század második fele).[22] Újabb alapozási munkákra 1936-ban került sor a *Bécsi út 82* és *84.* telken (*1. kép 4*).[23] Ekkor Nagy Lajos 48 hamvasztásos és 11 csontvázas sírt tárt fel.[24] A nagyjából egy stratigráfiai horizontban, keverten jelentkező, birituális temető kerámialeleteit B. Bónis Éva vizsgálta, megállapítva, hogy a sírok az i. sz. 1. sz. végétől 2. sz. végéig terjedő időszakba tartoznak és többségük a 2. sz első felére datálható.[25] Egy „zsugorított" csontváz fölött találták *Hevodus* durvább kivitelű, koszorús sírkövét.[26]

Ezen korai kutatások lényege még elsősorban a leletmentés volt, a fotózás szelektív módon történt, pontos rajz vagy felmérés alig készült. A terepi munka színvonala és tekintélye (?) csak fokozatosan emelkedett a 2. világháború után.

BUDAÚJLAK REVITALIZÁCIÓJA[27]

Rendszeres megfigyelések és megelőző feltárások (1961 – 2001)

Óbudán az első átfogó városrendezési terv 1937-ben készült. A 2. világháború után, érthető okokból (rohamos állagromlás, lakáshiány) sorra születtek a jobb-rosszabb tartalmú *RRT*-k, többnyire megnyugtató műemléki és városvédelmi (régészeti) koncepciók nélkül. A megszüntetve megőrzés ideája, vagyis a városrész régi hangulatának új tartalommal való megtöltése, ill. a 80-as évek végétől kibontakozó építőipari „vitalitás" komoly feladatok elé állította a Budapesti Történeti Múzeum munkatársait.[28] Míg a 60-as, 70-es évek időszakából csak 2 kisebb leletmentésről van tudomásunk, 1988 és 2001 között 45 alkalommal folyt ásatás. Ezek némelyike néhány napos, kutatóárkos, szondázó jellegű feltárás volt, de előfordult több ütemre bontott, évekig elhúzódó, több ezer négyzetméterre kiterjedő terepi kutatás is. A munkák költségéhez 1989-ig nagyban hozzájárult a III. kerületi Tanács. Manapság, többnyire igen kemény tárgyalásokat követően, ún. „külső finanszírozású" ásatásokat végzünk, ahol a szükséges pénzösszeget annak a régészetileg, vagy műemléki szempotokból védett ingatlannak a tulajdonosa (beruházója) teremti elő, ahol a tervezett átalakítások miatt (alapozások, mélygarázs építés stb.) veszélybe kerülhetnének múltunk emlékei.[29]

[3] RÓMER 1863. 156.

[4] CIL III 3560

[5] BudRég 6 (1898) 140, 124; MKÉ 2 (1908) 90, 9 és 91, 22. ábra

[6] MKÉ 2 (1908) 94 és 95, 29. ábra; Kuzsinszky az oroszlánt a Mithras kultusz emlékeinek körébe sorolja, vö: BudRég 5 (1897) 125.; ALFÖLDY 1963. 59 sk.

[7] A mithraikus tartalommal szemben *Cybele* kultuszára utal ERDÉLYI 1974. 105-113.

[8] RÓMER 1876. 39.

[9] CIL III 10489; FITZ 1994. 1041, Nr. 681

[10] NÉMETH 1999. 64, 178. Lelt. sz: 63. 10. 65.

[11] RÓMER *„Millaker Magdolna asszony házának homlokzatába..."* volt t.i. befalazva; *vö.* MOMMSEN – CIL III , 1702. old. jegyzet.

[12] KUZSINSZKY 1934. 73, 332.

[13] KUZSINSZKY 1937. 92, 21. kép.; NÉMETH 1999. 51, 132. Ltsz.: 64.10.23. Lelőhely: az újlaki templom előtt (!)

[14] Kaiser A.: Óbuda múltjának építészeti emlékei. ÓBUDA 1995. 321-347.

[15] Kuzsinszky Bálint 1912 október 15-i jelentése. BTM Adattár H 419-83. topográfiai karton; BERTIN, P. Aquincumi füzetek 5 (1999) 26.

[16] KUZSINSZKY 1891. 95 sk.; SZILÁGYI 1956. 9.

[17] NAGY L. 1937. 273; GERŐ 1941. 8; NAGY T. 1941. 829; NAGY T. 1943. 369-374; HAJNÓCZI Gy.: Arch Ért (1971) 186; HAJNÓCZI 1974.

[18] KUZSINSZKY 1934. 180, 414; ALFÖLDI, A. ArchÉrt 1 (1940) 203.

[19] NÉMETH 1999 18, 30 és 19, 30. kép.

[20] NAGY T. 1942. 117.

[21] NAGY L. 1937. 268.

[22] KUZSINSZKY 1934. 174, 415; FITZ 1994. 354, Nr. 273.

[23] NAGY L. BudRég 13 (1943) 340-341.

[24] Dr. Topál Judit 61 sírról tud (?) és alapozási területként említi a *Bécsi út 78* sz. telket is, lsd. TOPÁL 1996. 46.

[25] BÓNIS 1947. 43-48.

[26] BÓNIS 1947. 44; NÉMETH 1999. 50, 129.

[27] A témához általában: Szegner L.: Óbuda – Újlak revitalizációja. ÓBUDA 1999. 477-496.

[28] ZSIDI P.: Bevezető. Aquincumi füzetek 1 (1995) 6-9 és Aquincumi füzetek 2 (1996) – 7 (2001) passim.

(Néhány kisebb leletmentést még érdemes időrendben vizsgálni, majd az 1988. évtől, – miután a kutatás folyamatossá vált – minden egyes szelvény részletes bemutatását mellőzve, nagyobb egységekben tekintem át először *a Bécsi út nyugati olalának* kutatási eredményeit, majd *a Bécsi út – Lajos utca közti sáv feltárt római jelenségeit.)*

1961-ben, a „Bécsi *út 84.* számú ház hátsó – hegyek felőli oldalán (*1. kép 4*) – került felszínre" *Lucius Varius Pudens* sírköve,[30] aki mint *veteranus legionis X Geminae* húnyt el Aquincumban.[31] A *Gallia Cispadana-i Parma-ból* származó[32] katonának felesége állíttatott emléket a 2. sz. eléjén, a már említett *Antoninus-kori* parcellában.[33]

1969 októberében, a *Bécsi út 50.* sz. alatt (*1. kép 16.*), kerti munkák során agyagcsövek kerültek elő. A leletmentésen egy kikövezett vízaknát (elosztót) és egy ahhoz délről csatlakozó, nagyjából észak-déli tájolású, 11 m hosszan követhető vízvezeték-szakaszt dokumentált Németh Margit.[34] A közmű északi (esetleges keleti) ágát már nem lehetett megfigyelni,[35] de az ásató megjegyzése szerint az északi ág már a *Bécsi út 54* szám alatt is jelentkezett (*1. kép 13*).[36]

1978-ban Topál Judit, a *Nagyszombat utca – Bokor utca* között, kétszer negyven méteres szakaszt vizsgált át tíz kisebb szelvényben, az amfiteátrumtól kb. 20 és 30 méterre délre (*1. kép 5*).[37] I. sz. 2. századi telepjelenségek bolygatott nyomain kívül csak szórványosan került elő római leletanyag, ami alapján megerősítést nyert az a korábbi feltételezés, hogy a katonai amfiteátrum közvetlen környéke legalább 30–40 méter szélességben beépítetlen maradt a 2. sz. vége után,[38] vagyis, hogy a *canabae legionis*, pontosabban a kőépületek szabályos rendszere (*insulae*) délen valóban csak a *Nagyszombat utca* vonaláig terjedt.[39]

A Bécsi út, Kecske utca, Nagyszombat utca által határolt parcella kutatásai 1992 és 2000. között

A már ismertetett 1–2. századi birituális temető újabb 26 sírja került elő 1992-ben a *Kecske utca 29. sz.* alatt (*1 kép. 6*), majd 1995 áprilisában ismét 11 vegyes rítusú temetkezés a *Kecske utca 25. sz.* telken nyitott kutatóárok keleti felében (*1 kép 7*).[40] Utóbbi telken ismét felbukkant az 1969-ben leletmentett vízvezeték rövid észak-déli szakasza.[41]

Dél felé haladva, a 2000. esztendőben vizsgálhattuk át újból a korai temetőrészt. A *Bécsi út 80. sz.* korábban beépítetlen nyugati felében (600 m2-en) e sorok írója végzett megelőző feltárást (*1 kép 8*). A 17 különböző tájolású csontvázas sír mellett 14 hamvasztásos rítusú temetkezést dokumentáltunk, melyek közül egy esetben urnába helyezték a halott maradványait. Egy másik – szórthamas – sír *Domitianus császár* érmével datálható. A csontvázas sírok két helyen szűkebb (egy öt – és egy másik, négytagú) csoportban jelentek meg, a kisebb csoport alá, levágott fejet (vagy koponyát) temettek, szürke egyenes falú pohár kiséretében. Kisebb rombikus alaprajzú, bolygatott és kirablott sírkertet találtunk a telek északnyugati sarkában. A sírkert keleti oldalán elhelyezett sztélét kidöntötték és lefaragták. Hiánya miatt az objektum kora csak nehezen lesz meghatározható. A csontvázas sírok leletnyagának feldolgozása még nem történt meg.[42]

A *Bécsi út 78.* sz. telken is kerültek elő sírok.[43]

Kb. 100 méterrel délebbre az előző lelőhelytől (*Bécsi út 60.; 1 kép 9*), 1995-ben Patrice Bertin, francia kollégánk tárt fel 31, jobbára bolygatott szórthamvas sírt a 2. és 3. sz. közepe közti időszakból. A temető nyugati szélén 6 kisebb, a 2. század elejéig működő, kenyérsütő kemencére bukkant.[44]

Bécsi út 62 (1 kép 10) – A 2000. esztendőben feltárt telek délnyugati sarkában folytatódtak az előző telken megfigyelt, korai telepjenségek (tűzhely), majd a domboldal keleti lejtőjén a temető. 70 hamvasztásos és tíz különböző tájolású csontvázas sírt tártam fel, utóbbiak többsége gyermektemetkezés volt. A hamvasztásos sírok – némely esetben igen gazdag – leletanyaga itt is a 2. és 3. sz. vége közötti időszakra keltezhető. 4. századi temetkezést nem találtunk, viszont *Constantinus császár* (306–337) *Urbs Roma* típusú érme hevert a temető keleti szélén kialakított késői út felületén. Valószínüleg szintén a 4. sz.-ban, nagyméretű mészégető kemence épült az úttól nyugatra, melynek működéséhez a korábbi sírok kőanyagát használták fel. Említést érdemel egy ritka, 2. sz. végén készült töredék, domborművén az ikreket tápláló *lupa Capitolina* alakját ábrázolták.[45]

[29] A törvényi feltételekhez lsd. A kultúrális javak védelméről és a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről szóló 1997: CXL. tv., különösen a IV–VII. fejezetek (26–52 paragrafusok) – MK 112 (1997) 8373–8378; A nemzeti kultúrális örökség miniszterének 9/1999. (VII. 16.) NKÖM rendelete a régészeti feltárásokról és az engedélyezési eljárásról. KultKözl 43. 19 (1999 szept 5.) 633–638.

[30] KABA 1964. 247–251.

[31] NÉMETH 1999. 20, 36 (Ltsz.: 63. 10. 64)

[32] *Pudens* (cognomen), ehhez: MÓCSY 1959. 186.

[33] Lsd. a 21–26. jegyzeteket. A *leg. X. Gemina* aquincumi tartózkodásához lsd. RITTERLING, E.: Legio. In: RE 12 (1924) 1681 sk.

[34] Németh M., BTM Adattár 432–77. topográfiai karton.

[35] BERTIN 1999. 27.

[36] A vízvezetékre vonatkozó tobábbi informciókhoz lsd. Márity E., BTM Adattár 1820–97. topográfiai karton és a 41. és 51. jegyzeteket!

[37] TOPÁL J., RégFüz Ser. 1. No. 32 (1979) 42, 65/17.

[38] TOPÁL J., BudRég 15 (1984) 470, 73. cikkely.

[39] NAGY T.: BM II., 50; u.ő Bptört. I. 117; PÓCZY 1984. 20. (Az 1976 – 1980 közötti időszak ásatási eredményeinek összefoglalása.)

[40] TOPÁL 1996. 44–47.

[41] Lsd. a 35. és 36. jegyzeteket, valamint TOPÁL 1996. 45, 27. kép.

[42] HABLE-MÁRTON 2001. 29–37.

[43] Lsd. TOPÁL 1996. 46. (Bővebb információt nem találtam – *H. T.*)

[44] BERTIN 1996. 40–43.

A *Kecske u. 7.* szám alatt (*1. kép 11*), mindössze egy, rossz megtartású, délkelet - északnyugati tájolású csontvázas sírt találtam 1998-ban, (100 négyzetméteren!). A meredek domboldalba ásott magányos sír mellékletek hiányában csak feltételesen keltezhető a római korra; amennyiben a sírföldbe keveredett kerámiatöredékei alapján ide soroljuk, az egykori római temető nyugati szélét jelzi.[46]

A Bécsi út, Kecske utca délkeleti leágazása, Kecske köz (Seregély utca) és Szépvölgyi út által határolt parcella kutatásai 1992 és 2001 között

A terület északi végében (a *Bécsi út 56. sz.* telek nyugati felében: *1. kép 12*) 2001 júliusában fejeztük be egy kb. 500 négyzetméteres felület (újkori udvar) megelőző feltárását. Négy csontvázas és öt szórthamvas sír dokumentálásán túl, azonosítottam a Römer által említett újkori kút (vélhető) helyét, de a 19. században előkerült kőemlékekre semmilyen egyéb nyom, vagy tárgyi emlék nem utalt.[47] Úgyszintén megválaszolatlan kérdés maradt, hogy ebben a zónában merre keresendő a *Bécsi út 50.* és *Bécsi út 54. sz.* telek (*1. kép 13*) kapcsán említett, észak-déli irányú vízvezeték.[48]

Bécsi út 52. (*1. kép 14*): A 800 m²-es telekrész feltárását 1999-ben végeztük el. 31 szórthamvas és egy csontvázas sír került elő. Utóbbi *Alexander Severus* (222-235) *perinthoszi* veretű koloniális érmével datálható. A sírok felett, a domboldalról lemosódott réteg tetején itt is megjelent, a *Bécsi út 62. sz.* alatt megfigyelt, szórt kövezésű úttest, ill. ennek keleti leágazása, a Bécsi út nyomvonalával megegyező egykori főútvonal felé.[49]

A *Bécsi út 48–50. sz.* telkek nyugati felének leletmentésekor (*1. kép 15*) a Kis-Kecske hegy második teraszának 90 %-os érintetlenséget tapasztaltuk. Egyetlen nagyobb római kori gödör, vagy természetes mélyedés uralta a terület délkeleti negyedét, betöltésében kevert (őskori és 2.–3. századi római) szórvány cserepekkel. Ettől délkeletre, már a *Bécsi út 46. sz.* telek egyik pincéjének déli falában faragott római követ talált Kreisz István munkavezető. A pince déli oldalán nyitott kutatóárokkal 4 méteres mélységben értük el a 4. században, korábbi sírkövekből kialakított kőládát. Az újkori pince alapozásakor bolygatott és kirablott kőkoporsó keleti oldalát *Caius Martius Pollio, amastriai* származású *veteranus* (leg II. Ad.) finom megmunkálású sztéléje alkotta, melyet eredetileg az aquincumi *collegium veteranorum* készíttetett a halott számára, a 2. század második harmadában. Szintén a 2. sz-ra keltezhető *Pompeia Quartina* síremléke, mely a sírláda északi oldalát zárta le.[50]

A *Bécsi út 46–50.* sz. telkek területét Patrice Bertin tárta fel 1998-ban (*1. kép 16*). Közvetlenül a Bécsi út mellett a bennszülött őslakosság 1–2. sz-i telepnyomaira bukkant (gödrök), melyek felett a 2. században két nagyobb (25 x 25 m) alapterületű, fallal körülvett sírkert létesült. Ezek egykor összesen kb. 100–150, jobbára szórthamvas rítusú sírt foglalhattak magukba, melyekből hatvanat sikerült megmenteni. A sírkertek bejárata, a már jól ismert, észak–déli irányú, domboldal felőli útra nyílt, melyet a 3. században kőburkolattal láttak el és az éremleletek tanusága szerint a 4. század végéig használták. A temetőperiódus kiemelkedő emléke egy nagyon szépen megmunkált oroszlánszobor töredéke és egy kantharoszból kiágazó, leveles indapárral díszített sírkőtöredék. A *Bécsi út 50* kapcsán említett észak–déli vízvezeték nyomait itt sem sikerült megtalálni.[51]

Bécsi út 44. (*1. kép 17*): a kb. 50 x 20 m alapterületű telek feltárását szintén Patrice Bertin vezette, még 1997-ben. Már ekkor megjelent a *Bécsi út 46. sz.* alatt rejtőző, nagyobb sírkert délnyugati sarka és a délebbre is folytatódó, korai telepjelenségek (1. sz.vége - 2. sz. eleje), „gödörházak" és egy kút. A kései császárkorig használt út nyomvonala itt is követhető volt. Gyermek számára készített szarkofág[52] került elő a fent említett kőlapos sírtól (Bécsi *út 48–50*) kissé délebbre.

Bécsi út 38–42. (1. kép 18): ezen a parcellán, a kutatások időrendjében legkorábbi, eredményes feltárást Márity Erzsébet vezette 1993-ban, de a befejezést - kollégánk korai halála miatt[53] - itt is Patrice Bertin végezte el (1996). Mindkét kutató egybehangzó véleménye, hogy a terület első római periódusát korai (1. sz. végi, 2. sz. eleji) településnyomok képviselték (gazdasági épületek, gödrök, kemencék és egy kút).[54] A telep észak–déli tengelyében építették ki a korai objektumokat helyenként metsző vízvezetéket, majd a 3. sz.-ban itt is kőburkolattal látták el, a vezeték keleti oldalán húzódó földutat. Az út keleti oldalán kialakított kisebb sírkertek időszakában (3. sz. második fele) már nem működött a vízvezeték, a 4. században pedig kőlapokból összerót sírok kerülnek az út nyugati oldalára is.[55] Ezek egyike, egy fegyvermelléklletes temetkezés, valószínüleg már a kései *foedus* időszakába sorolható.[56]

[45] HABLE-MÁRTON 2001. 21-29.

[46] HABLE T., Aquincumi füzetek 5 (1999) 132-134.

[47] Lsd. a 3-7. jegyzeteket!

[48] Lsd. a 34 -36. jegyzeteket!

[49] HABLE- MÁRTON: Sírok és sírkövek a Bécsi úti temetőből. Aquincumi füzetek 6. (2000) 30-36.

[50] HABLE-MÁRTON: op. cit. 20 - 30. A sírkövekre vonatkozóan ld. még e kötetben Márton András cikkét.

[51] BERTIN 1999. 20-36.

[52] BERTIN 1998. 40-47.

[53] A kutatónő munkásságát összegezte: ZSIDI P., Márity Erzsébet (1951-1994). ArchÉrt 121-122 (1994-1995) 190-192.

[54] MÁRITY E. RégFüz Ser. 1. No. 47. (1996) 34, 49/3.

[55] BERTIN 1997. 18-26.

[56] A sír leletanyagát Dr. Nagy Margit adja közre; - az információ az Ő szíves szóbeli közlése, ezúton köszönöm!

Bécsi út 34–36. (1. kép 19): az itt épült (későbbiekben csak „kék háznak" aposztrofált) üzletház kivitelezője 1992-ben a telket teljes felületen, alapozási mélységig kimarkoltatta, így ásatás helyett, csupán a metszetfalak dokumentálására maradt lehetőség. Kb. 80 cm-re a modern járószint alatt megfigyelték a 38–42. számú tömbön feltárt római út egy részének metszetét, de teljes szélességében nem volt dokumentálható.[57]

Szépvölgyi út 15. (1. kép 20): a modern szolgáltató ház keleti oldalán, kb. 20 m-es szakaszon garázs támfalhoz kiásott, alapozási árokban „habarcsba rakott, észak–déli irányú agyagcsöves vízvezetéket" dokumentált Márity Erzsébet 1994-ben.[58]

Seregély u. 1. (1. kép 21?): az utca keleti oldalán álló házsor helyén, Budaújlak 1:1000 léptékű, (EOV) összesítő térképén egy kb. 150 m hosszúságú árok van feltüntetve. Ásatásra vonatkozó, hitelt érdemlő információt nem találtam.[59]

Kutatóárkok és kisebb ásatási szelvények a Kolosy tér, Csemete utca, Szépvölgyi út és Bécsi út által határolt keskeny sávban (1989–1999)

Kolosy tér 6. (1. kép 22): vastag római pusztulási réteg alatt, kisméretű torony (?) déli felét bontatta ki Márity Erzsébet 1993-ban, az ásatási szelvény nyugati harmadában. Tisztázatlan az építmény rendeltetése és kora.[60]

Kolosy tér 4., 1999 (1. kép 23): a mintegy 300 m2-es telek nyugati felében középkori útréteg alatt, kb. fél méterrel mélyebben, kelet–nyugati irányú, keskeny fal jelentkezett. Környezetéből jobbára 3. sz. végére és a 4. sz.-ra jellemző kerámiatöredékeket gyűjtöttem. A fal alatti rétegben négy sírt találtunk, 3 hamvasztásos rítusút (ebből 2 *bustum*) és egy gyermek csontvázát. Utóbbi mellett hagymafejes *fibula* került elő, a hamvasztásos sírokat edényleletek alapján a 3. sz. vége és 4. sz. közepe közötti időszakra lehet datálni.[61]

Csemete u. 2–6., 1989. (1. kép 24): kövezett út rövid szakaszát, *opus spicatum* falat, egy gazdasági épület cölöpnyomait, valamint 2 sírt dokumentált Márity Erzsébet.[62]

A keskeny sávban húzott többi kutatóárokban néhány 2. századi telepjelenségen (falmaradványokon, kúton, cölöplyukakon és gödrökön) kívül jobbára csak a római kori humusz és szórványleletei voltak dokumentálhatóak. (pl.: *Bécsi út 47–51.*, 1988.; *Csemete u. 2–4–6.*,[63] 1988; *Kolosy tér /– sic!/*,[64] 1990.; *Csemete utca 8–10–12*, 1993.[65])

A *Csemete u. 1. sz. (1. kép 25)* feltárásának végső eredményeiről (1989) hasonló információink vannak.[66] Objektumhoz nem köthető, szórvány leletanyag került elő a *Bécsi út 57–61* (1988) és a *Lajos u. 44.* szám alatt (1988) nyitott kutatóárkokban is (*1. kép 26*),[67] és a *canabae* déli előterének összefüggő képe csak a következő nagyobb parcellán végzett kutatások nyomán bontakozik ki ismét.

Nagy felületű feltárások a Bécsi út, Lajos utca, Galagonya utca és Dereglye utca által határolt parcellán (1989 –1993)

Ezen a területen (*1. kép 27*) kizárólag Márity Erzsébet irányította a római kutatásokat a jelzett időszakban (sorrendben: *Lajos u. 56–58 /1989/*,[68] *Lajos u. 48–66 /1990/*,[69] *Bécsi út 69–71 /1991/*,[70] *Bécsi út 65–7 és Bécsi út 69–71 /1992/*,[71] *Bokor u. 1–3–5*,[72] *Bécsi út 65 /1993/*).[73] Topográfiai vonatkozásai miatt ide sorolható még az 1993-ban, a *Lajos utca 46.* sz. alatt végzet, publikálatlan megelőző feltárás is.[74]

A több, mint egyhektáros területet, délkelet északnyugati irányban, nagyjából a *Bécsi úttal* párhuzamosan, egy 25 m széles, legmélyebb szakaszán (a meder középvonalában) átlagosan 2 m mély, a sárga geológiai alaprétegbe vájódott meder (Duna-ág /?/) szelte át. A meder mindkét partján, összefüggő, nagyméretű, többnyire szögletes alaprajzú cölöpnyomok maradtak meg, melyeket az ásató római magtárak (*horrea*) alapozási struktúráinak határozott meg. Jól kivehető, hogy a sorok több nagy, mérhető helyen kb. 20 x 40 méteres, többé-kevésbé szabályos, téglalap alaprajzú egységet alkotnak. A nagy árok betöltésének stratigráfiája alapján Füleky György és Márity Erzsébet kísérletett tett az objektum római kori történetének felvázolására. E szerint az i. sz. 1. sz. végén (óriási dunai áradás miatt) beiszapolódott meder felett a 2. század elején mesterséges csatornát ástak, amely a 2. sz. második felének csapadékosabb időszakában ismét beiszapolódott, eltemetve a temetőt és a környék ipari telepeit is (?). A 3. sz. elejére a talajerózió miatt lankásabbá vált domboldalon újra építkeztek (?) és a feltöltődött csatorna felett, más tájolással újjáépítették az épületeket (*horrea* ?), s a széles mederre merőleges kisebb vízlevezető árkokat ástak. A 3. sz. közepén tovább folytatódó erózió és az ismételt áradások teljesen betemették a csatornarendszert.[75]

[57] MÁRITY E.–PÖLÖS A. RégFüz Ser. 1. No. 46 (1994) 88–89, 121/11.

[58] MÁRITY E. RégFüz Ser. 1. No. 48 (1997) 36, 44/9.

[59] Mecsi József mélyépítő mérnők Seregély u. 1. sz.-ra vonatkozó talajmechanikai szakvéleményén kívül. BTM Adattár, számítógépes adatbázis (adatközlő: Matuz Edit)

[60] MÁRITY E. RégFüz Ser. 1. No. 47 (1996) 35, 49/6.

[61] HABLE 2000a. 14–19.

[62] MÁRITY E. RégFüz Ser. 1. No. 43 (1991) 24, 47/8.

[63] SZIRMAI K. RégFüz Ser. 1. No. 42 (1990) 32, 64/9

[64] MÁRITY E. RégFüz Ser. 1. No. 44 (1992) 31, 47/11.

[65] GÁDOR J.–MÁRITY E. RégFüz Ser. 1. No. 47 (1996) 62, 90/2.

[66] Lsd. a 62. jegyzetet!

[67] Lsd. a 63. jegyzetet!

[68] RégFüz Ser. 1 No. 43 (1991) 26, 47/16.

[69] RégFüz Ser. 1. No. 44 (1992) 30, 48/66.

[70] RégFüz. Ser. 1. No. 45 (1993) 33–34, 94/4.

[71] B. NYÉKHELYI D.–PÖLÖS A.–MÁRITY E. RégFüz Ser. 1. No. 46 (1994) 65–66, 91/1 és 92/2.

[72] MÁRITY E.–B. NYÉKHELYI D. RégFüz Ser. 1. No. (1994) 35, 50/4.

[73] RégFüz Ser. 1 No. 47 (1996) 34, 49/4.

[74] AMR 94/140/1/012. számú ásatási dokumentáció. BTM Adattár.

A Nagyszombat utca, Galagonya utca, Bokor utca által határolt terület nagyfelületű feltárásai (1989–1999)

A katonavárosi amfiteátrum déli előterében, mint azt fent említettem 1978-ban végzett először szondázó jellegű ásatást Topál Judit.[76] 1988-ban Debitzky Katalin irányításával nyitottak 3 új kutatóárkot, a Nagyszombat u. ívétől délnyugatra fekvő (ún. III/8 -as) tömbön, ahol az 1978 évi tapasztalatok további megerősítést nyertek.[77]

1989-ben 2. sz-i „gazdasági udvar részét" ásta ki Madarassy Orsolya a *Bokor u. 15–17. sz.* telkeken (*1. kép 28*).

Bokor u. 9–17 és 17–19. (1994, ásatásvezető: Hable Tibor; *1. kép 29*). A kb. 2000 m^2-es felületen feltárt objektumok zöme bizonytalan rendeltetésű beásás, cölöpök, cölöprendszerek nyomaival. többségük az 1. sz. vége, 2 . sz. eleje közötti időszakra datálható. Késő római szórványleleteket gyűjtöttem a fent említett, nagy árok betöltésének tetején, mely a terület északnyugati sarkában jelent meg. A területen feltárt 4 kút (három hordóbélletű, egy kikövezett) és az egyetlen szórthamvas sír leletanyaga feldolgozatlan.[78]

A *Lajos u.-Nagyszombat u. (14657/2. hrsz.) saroktelek* (*1. kép 30*) teljes felületének feltárását 1995-ben végeztük el. Ásatásvezető: Hable T. Az 1. sz. vége, 2. sz. eleje közti időszak vermeit és egy nagyobb méretű ipari objektum (fazekasműhely) földbe mélyített belső terét dokumentáltam a délkeleti negyedben. A műhelyépület déli előterében 2 edényégető kemence, egy kisebb alapterületű kemence és más tűzhelyek romjait találtuk. A legkorábbi kemence felhagyott tűzterét (altalajba ásott gödrét) rontott edénytöredékek hulladéka töltötte meg, az udvart keleten és nyugaton észak-déli irányú árkok határolták. Ipari tevékenységre utaló nyomokat (szerszámokat, kőeszközöket, késeket, csont és bronz varrótűket, gyantatömböket) találtunk az udvar teljes felületén és a műhely alapgödrében is. A műhelytől nyugatra, egy nagyobb munkagödör keleti szélén újabb hordóbéletű kutat tártunk fel. Érmek és *terra sigillata* töredékek alapján feltételezhető, hogy a műhely a 2. sz. elején élte virágkorát. A gazdasági épület betöltődött alapgödrének délkeleti sarkában két hamvasztásos sírt (*bustum*-ot) találtunk (3. század), ezektől délre szegényes, észak-déli tájolású csontvázas sír került elő. Szintén melléklet nélküli temetek feküdtek a terület északi felét átszelő, kb. 10 m széles, kelet-nyugati irányú, kövezet felületű út *fossáiban.* Az utat borító feltöltésből és az út felületéről, döntő többségében 4. sz-i leletanyagot (érmeket) gyűjtöttünk.[79] A szintén ekkor feltárt *Bokor u. 23–25. sz.* telek (*1. kép 31*) észak-déli középtengelyében az út nyomvonala derékszögben megtörve észak felé, az amfiteátrum déli kapuja felé folytatódott, még kb. 30 méteres szakaszon.[80]

Bokor utca 21 (*1. kép 32*), 1998: a keskeny, L alakú, 33 x 12 m-es udvaron 14 késői csontvázas és két szórthamvas rítusú sírt találtunk. Itt is sikerült dokumentálnom a déli nagy csatorna metszetét és az annak betöltését metsző, későbbi, kelet-nyugati irányú árkokat. Néhány sírra utóbbi keskeny árkok, már betöltődött nyomvonalában találtuk rá. Az egyetlen 2. sz. elejére datálható, szabályos téglalap alkú gödörből rendkívüli leletegyüttes került elő. A budaújlaki *cornucopia pár (!)* jelenlegi ismereteim szerint teljesen egyedülálló.[81]

A *Lajos u. 74. sz.* telek (*1. kép 33*) feltárásával tovább bővültek a 2. sz-i fazekastelep környezetére vonatkozó ismereteink. A tárológödrökből, 3 kútból és a dél felé folytatódó árkok betöltéséből itt is az ún. „Gázgyári fazekastelep" lelethorizontjával egykorú tárgyi emlékek kerültek elő. A terület keleti szélén ismét egy csontvázas és egy hamvasztásos rítusú temetkezést dokumentáltam.[82]

Visszatérve áttekintésünk kindulópontjához, meg kell jegyezzük, hogy a *Bokor u., Nagyszombat u. és Bécsi út által határolt keskeny háromszög* területén (*1. kép 34*), 1989-ben, 1990-ben és 1992-ben, mostoha körülmények között zajló szondázások nem szolgálhattak érdemben új és lényeges információkkal, sem a Bécsi úti temetők, sem a katonaváros déli előterének megismeréséhez.[83]

Budaújlak kutatásának jövője – természetesen újabb területek feltárása mellett, elsősorban a már eddig is hatalmas mennyiségben felhalmozódott, gazdag leletanyag rendszerezésétől, értékelésétől és a megismert eredmények folyamatos közlésétől függ. Ezt az elméleti munkát az utóbbi években több egyetemi hallgató segíti. Közülük ajánljuk a Tisztelt Olvasó figyelmébe Márton András kötetünkben megjelent cikkét.

[75] FÜLEKY-MÁRITY 239–245. (Személyes ásatási tapasztalataim szerint a fenti tézis, ha igaz is, további alátámasztást kíván. A Bokor u . 17 – 19. számú telkeken általam, ugyancsak kisebb szakszon és nem is teljes szélességben átvágott meder kutatóárkában nem tapasztaltam a fenti periodizálással megegyező rétegződést. Egyetlen tényt konstatáltam, hogy tu. i. a meder iszapos betöltődésének tetején 4. sz – i szórvány leletanyag gyűjthető!)

[76] Lsd. a 37. és 38. jegyzeteket.

[77] ALTMANN J.-DEBITZKY K. Bp. III. Óbuda – Újlak. Lajos u. Nagyszombat u. sarok; III/8 – as tömb. Hrsz. 1460, 1461/., 1463/4. (1988). Ásatási dokumntáció (kézirat – BTM Adattár)

[78] HABLE 1995. 23 –31.; HABLE T. RégFüz Ser. 1. No. 48 (1997) 34, 46/6.

[79] HABLE 1996. 29–39.

[80] RégFüz. Ser. 1. No. 49 (1997) 38. 51/7 és 51/5.

[81] HABLE 1999. 37–49.

[82] HABLE 2000b. 40–45.

[83] DEBITZKY K. RégFüz. Ser. 1. No. 43 (1991) 25. 47/13a; MÁRITY 47/13b; RégFüz Ser. 1. No. 44 (1992) 30. 47/7; RégFüz Ser. 1. No. 46 (1994) 34–35. 50/3.

IRODALOMJEGYZÉK

ALFÖLDY 1963 — ALFÖLDY G.: Aquincum vallási életének története. BudRég 20 (1963) p. 59–

BERTIN 1996 — BERTIN, P.: Előzetes jelentés a Bp. III., Bécs i út 60. sz. alatti ásatásról. Aquincumi füzetek 2 (1996) p. 40–43.

BERTIN 1998 — BERTIN, P.: Előzetes jelentés a Bécsi út 44. sz. alatt végzett leletmentésről. Aquincumi füzetek 4 (1998) p. 40–47.

BERTIN 1997 — BERTIN, P.: Előzetes jelentés a budaújlaki temető leletmentő ásatásáról. Aquincumi füzetek 3 (1997) p. 18–26.

BERTIN 1999 — BERTIN, P.: Előzetes jelentés a Bécsi úti temető déli részletének feltárásáról. Aquincumi füzetek 5 (1999) p. 20–36.

BÓNIS 1947 — BÓNIS É.: A Bécsi-úti korarómai temető agyagedényei. AntHung I. 1. (1947) p. 43–48.

ERDÉLYI 1974 — ERDÉLYI G.: A római kőfaragás és kőszobrászat Magyarországon. Bp. 1974.

FACSÁDY 1996 — FACSÁDY A.: Kutatások a katonai territórium déli részén: Budaújlak (Bp. II. ker.) a római korban. Aquincumi füzetek 2 (1996) p. 14–21.

FACSÁDY 1997 — FACSÁDY A.: Ipari emlékek az aquincumi katonaváros délnyugati részén. Aquincumi füzetek 3 (1997) p. 14–17.

FACSÁDY 1999 — FACSÁDY A.: Újabb temetőrészlet feltárása Budaújlak déli részén. Aquincumi füzetek 5 (1999) p. 20–25.

FACSÁDY–KÁRPÁTI 2001 — FACSÁDY A. – KÁRPÁTI Z.: Későrómai település és partvédelem maradványai Budaújlak déli részén. Aquincumi füzetek 7 (2001) p. 14–20.

FITZ 1994 — FITZ, J.: Die Verwaltung Pannoniens in der Römerzeit. Bp. 1994.

FÜLEKI–MÁRITY — FÜLEKY, Gy.–MÁRITY, E. †: Environmental Changes in Budaújlak in the Roman Period. In: Aq.Nostr., p. 239 -245.

GERŐ 1941 — GERŐ L.: Az Óbuda-Királyhegyen feltárt római katonai amfiteátrum helyreállítása. Technika 22 (1941) p. 316–323.

HABLE 1995 — HABLE T.: Kutatások Budaújlakon, az aquincumi katonaváros déli peremén. Óbuda–Újlak. Aquincumi füzetek 1 (1995) p. 23–31.

HABLE 1996 — HABLE T.: Újabb ásatások a katonai amfiteátrum közelében. Aquincumi füzetek 2 (1996) p. 29–39.

HABLE 1999 — HABLE T.: Nem mindennapi lelet a katonai amfiteátrum közelében. Aquincumi füzetek 5 (1999) p. 37–49.

HABLE 2000a — Hable T.: Temetőrészlet a Bécsi út keleti oldalán. Aquincumi füzetek 6 (2000) p. 14–19.

HABLE 2000 — HABLE T.: Újabb leletmentés a Nagyszombat utcai amfiteátrumtól délre. Aquincumi füzetek 6 (2000) p. 40–45.

HABLE–MÁRTON 2000 — HABLE T. – MÁRTON M.: Sírok és sírkövek a Bécsi úti temetőből. Aquincumi füzetek 6 (2000) p. 30–36.

HABLE–MÁRTON 2001 — HABLE T. – MÁRTON M., Újabb sírok a az aquincumi katonaváros nyugati temetőjéből. Aquincumi füzetek 7 (2001) p. 29–37.

HORLER 1962 — HORLER M.: A II. kerület műemlékei. In: Budapest Műemlékei 2. Bp. 1962. p. 157-311.

JANKOVICH 1963 — JANKOVICH M.: Újlak és Szentjakabfalva helyrajzi adatai az 1702. évi Zaiger tükrében. BudRég 20 (1963) p. 155–164.

KABA 1964 — KABA M.: Újabb feliratos kő Aquincumból. BudRég 21 (1964) p. 247–251.

KUZSINSZKY 1934 — KUZSINSZKY, V.: Aquincum. Ausgrabungen und Funde. Bp. 1934.

KUZSINSZKY 1937 — KUZSINSZKY B.: Az aquincumi múzeum római kőemlékeinek ötödik sorozata. BudRég 12 (1937) p. 61-152.

KUZSINSZKY 1891 — KUZSINSZKY B.: Az aquincumi amphiteatrum. BudRég 3 (1891) p. 81–139.

MÓCSY 1959 — MÓCSY, A.: Bevölkerung von Pannonia bis zu den Markomannenkriegen. Bp. 1959.

NÉMETH 1999 — NÉMETH M.: Vezető az Aquincumi Múzeum kőtárában. Bp. 1999.

NAGY L. 1937 — NAGY L.: Az Aquincumi Múzeum kutatásai és gyarapodása az 1923–1935 években. BudRég 12 (1937) p. 273.

NAGY T. 1941	NAGY T.: Il secondo anfiteatro militare di Aquincum. Corvina 4. 1941.
NAGY T. 1942	NAGY T.: Római kori telepek Budapest földjén. In: Budapest története 1. Bp. 1942. p. 113–123.
NAGY T. 1943	NAGY T.: A Fővárosi Régészeti és Ásatási Intézet jelentése az 1938–1942. évek között végzettkutatásairól. BudRég 13 (1943) p. 369–374.
ÓBUDA 1995	Óbuda évszázadai. Főszerk. Kiss Csongor, Mocsy Ferenc. Bp. 1995.
PÓCZY 1984	PÓCZY K.: Aquincum - castra, canabae, colonia. BudRég 25 (1984) p. 15-34.
RÓMER 1863	RÓMER F: Pannoniai újabb kiadatlan feliratok. ArchKözl 3 (1863) p. 151–166.
RÓMER 1876	RÓMER F: Kiadatlan római feliratok. ArchKözl 10 (1876) p. 25–57.
SZILÁGYI 1956	SZILÁGYI J.: Az aquincumi amfiteátrumok. Bp. 1956.
TOPÁL 1996	TOPÁL J.: Leletmentések az aquincumi katonaváros nyugati temetőjében. Aquincumi füzetek 2 (1996) p. 44–47.
WELLNER 1963	WELLNER I.: Újabb őrtorony az aquincumi limesszakaszon. BudRég 20 (1963) p. 303–309.
WELLNER 1971	WELLNER I.: Leletmentések az aquincumi canabae déli szélén. BudRég 22 (1971) p. 411–418.

DIE SKIZZE DER RÖMERZEITLICHEN TOPOGRAPHIE VON ÓBUDA-ÚJLAK

Budaújlak (früher Újlak, Neustift), das südliche Viertel des 3. Bezirkes von Budapest war in der Römerzeit der südliche Vorraum der Militärstadt von Aquincum. Anfangs gehörte es zum militärischen, später zum bürgerlichen sowie städtischen Territorium der Stadt. Aus topographischer Hinsicht ist es auf drei Zonen verteilbar: 1. *Die Zone am Donauufer* (die Limesstraße und die Zone der späten Friedhöfe); 2. *Die Donauterrasse westlich der Lajos Straße* (einheimische Siedlungsgürtel, später agrarische und industrielle Zone, endlich wurde hier ebenfalls bestattet); 3. *Hügelhang an der westlichen Seite der Bécsi Straße* (*Kis-Kecske-Berg*): - nach der Auflösung der einheimischen Siedlungen gehörte der östliche Hang Jahrhunderte lang zu einer langen, nord-südlich orientierten Friedhofszone, zum sogenannten *"Friedhof der Bécsi Straße"*. Seinen östlichen Rand hat eine Straße (in der Spurlinie der heutigen *Bécsi Straße*) gegrenzt, und bis den 2. Jahrhundert hat ihn ein großer Kanal (oder ein Donauarm) von der mittleren Zone getrennt. Auch hier sind römische öffentliche Werke (wie z.b. Wasserleitung) und industrielle Objekte (wie z.B. Öfen) verstreut zum Vorschein gekommen. Südlich der Szépvölgyi Straße sah das topographische Bild des sich verengendes Ufergürtels sowie des Hanges auch nicht anders aus (frühe Siedlungserscheinungen, Limesstraße, Gräber, industrielle Objekte). Geregelte städtische Einbauung (*insulae*) war nur nördlich der Nagyszombat Straße, auf dem Gebiet der *canabae legionis* charakteristisch. Die Denkmäler des Villenviertels, das die antike Stadt umgab, sind weiter vom Friedhof entfernt, der Szépvölgyi Straße entlang zum Vorschein gekommen.

Über das behandelte, 15 ha große Gebiet, begrenzt von den Lajos-Nagyszombat-Bécsi-Kecske Straßen verfügen wir Informationen seit der Mitte des 19. Jahrhunderts.

Der anfang der forschung (1863-1912) wurde vom eventuellen Vorkommen, von der Beobachtung sowie von der Abschreibung je eines Denkmals charakterisiert (z.B. das Sarkophag von *C. P. Martianus* aus dem 2. Jahrhundert und eine Statue eines Löwen - Bécsi Straße 56, Fo. 12.; Bauinschrift des Statthalters *Fl. Martianus* aus dem 3. Jahrhundert - Kolosy Platz (?), Fo. 1., dem Gott Jupiter geweihter Altarstein von *Aurelius Atta* aus dem 3. Jahrhundert - Fo. 2.).

Gelegentliche rettungsgrabungen und freileungen (1912-1942): Die systematischen Forschungen waren in dieser großen Neubauperiode sehr beansprucht. Neben den gelegentlichen Beobachtungen (Bécsi Straße 48: - Streuaschengrab - Fo. 16.) immer mehr großflächige Freilegungen (Bécsi Straße 86: Aschengräber aus dem 1./2. Jahrhundert, Fo. 3.; Bécsi Straße 82-84: 48 Aschengräber und 11 Skelettengräber aus dem 1./2. Jahrhundert, Fo. 4.). Nach der Entdeckung von Valentin Kuzsinszky (1925) wurde das Amphitheater der Militärstadt unter der Leitung von János Szilágyi zwischen 1935 und 1939, später von Tibor Nagy zwischen 1940 und 1942 freigelegt. Die Rettung des beträchtlichen Gebäudes (131 × 108 m) hatte einen großen wissenschaftlichen Erfolg, war zugleich die erste und letzte Planfreilegung der Region.

Die revitalisierung von Budaújlak; systematische beobachtungen und vorhergehende freilegungen (1961-2001): Die Umbauarbeiten/Die Renovierung von Óbuda-Újlak beschränkte(n) sich nach 1945 auf die Wiederherstellung der Weltkriegsschaden. Im immer älteren und verödeteren Stadtteil wurden bis 1988 zwei gelegentliche Rettungsgrabungen und eine Sondierung durchgeführt (Bécsi Straße 84: der Grabstein von *L. V. Pudens* aus dem Anfang des 2. Jahrhunderts, Fo. 4.; Bécsi Straße 50: eine kleine Strecke der Wasserleitung und ein Verteilungsschacht, Fo. 13, - beide Funde sind während Gartenarbeiten zum Vorschein gekommen). 1978 wurden zweimal 40 m lange Strecken von Forschungsgruben in der südlichen Seite des Amphitheaters (Fo. 5.) zwischen den Nagyszombat und Bokor Straßen von Judit Topál geforscht. Die negativen Resultate haben die frühere Vermutung erwiesen, dass die Umgebung des Gebäudes in einer Weite von 30-40 m nach dem 2. Jahrhundert unbebaut blieb, also dass sich die *insulae* der Militärstadt nur bis der Linie der Nagyszombat Straße reichten.

1989 belebte sich anhand den politischen Änderungen der Immobilienhandel und die Bauindustrie. In Budaújlak musste die vorhergehende ganzflächige Freilegung von 45 Grundstücken zwischen 1988 und 2001 durchgeführt werden. Die meisten dieser Immobilien hatten eine durchschnittliche Grundoberfläche von 400 bis 600 m^2, aber es sind auch auf 2-3000 m^2 Größe eingehende Arbeiten vorgekommen. Nach unseren Gesetzen wurden die Kosten der Freilegungen vom Besitzer finanziert.

In den Folgenden werden die Forschungsergebnisse der drei Zonen in Reihe der kleineren topographischen Einheiten kurz besprochen.

Parzelle zwischen den Bécsi–Kecske–Nagyszombat Straßen (1992-2000):

Kecske Straße 29 (1992): - der schon erwähnte birituelle Friedhofsteil aus dem 1./2. Jahrhundert mit 26 neueren Gräbern (Fo. 6.)

Kecske Straße 25. (1995): - 11 Begräbnisse von ebenfalls gemischten Ritus (Fo. 7.)

Bécsi Straße 80 (2000): - 17 Skeletten- und 14

Aschengräber. Das früheste Streuaschengrab stammt aus der Zeit *Domitians*. Eine gestörte Grabumfassung. (Fo. 8.)

Bécsi Straße 60 (1996): 31, meistens gestörte Streuaschengräber aus dem 2./3. Jahrhundert sowie 6 kleineren Backöfen aus dem Endes 1., Anfang des 2. Jahrhunderts sind zum Vorschein gekommen (Fo. 9.).

Bécsi Straße 62 (2000): frühe Siedlungsspuren (Backofen), 70 Aschen- und 10 Skelettengräber aus dem 2./3. Jahrhundert; Straßenschicht aus dem 4. Jahrhundert in der östlichen Seite des Grundstückes und ein ebenfalls später Kalkofen westlich der Straße sowie ein, als Werkstoff vorbereitetes Grabsteinfragment mit der Darstellung der *lupa capitolina* aus dem 2. Jahrhundert (Fo. 10.).

Kecske Straße 7 (1998): Auf einer Oberfläche von 100 m^2 ist nur ein Skelettengrab wahrscheinlich an der westlichen Seite des römerzeitlichen Friedhofes zum Vorschein gekommen (Fo. 11.).

ZWISCHEN DEN BÉCSI–KECSKE–SZÉPVÖLGYI STRAßEN UND DER KECSKE GASSE *(1992-2001)*:

Bécsi Straße 56 (2001): Im nordwestlichen Viertel des Grundstückes (Fo. 12.) konnten 4 Skeletten- und 5 Streuaschengräber dokumentiert werden; Die Linie der oben erwähnten Wasserleitung (s. Bécsi Straße 50 und 54, Fo. 13.) konnten wir nicht erreichen.

Bécsi Straße 52 (1999): Auf dem Fundort Nr. 14. wurden 31 Streuaschengräber und ein Skelettengrab freigelegt, die schon erwähnte "Begleitstraße" ist auch erscheinen (s. Fo. 9., 10.), was von hier aus 150 m lang erschlossen werden konnte (s. Fo. 15-18.).

Westliche Seite der Bécsi Straße 48-50, Fo. 15. *(1999)*: Auf dem fast ungestörten Hügelhang ist nur ein, in die Seite eines Kellers aus dem 18. Jahrhundert eingebautes, beraubtes Grab aus dem 4. Jahrhundert zum Vorschein gekommen. Seine Seitensteine bestanden aus schön bearbeiteten Steinen aus dem 2. Jahrhundert (Grabstein des *C. M. Pollio* sowie der *Pompeia Quartina*).

Bécsi Straße 46-50, Fo. 16. *(1998)*: Siedlungsspuren der einheimischen Bevölkerung (aus dem 1./2. Jahrhundert), zwei 25 × 25 m großen Grabumfassungen mit 60, überwiegend gestreuten Aschengräber. Eine Statue eines Löwen ist hervorzuheben (s. Bécsi Straße 56., Fo. 12.); die Straße aus dem 4. Jahrhundert wurde ebenfalls gefunden, aber auch hier ist keine Wasserleitung zum Vorschein gekommen.

Bécsi Straße 44, Fo. 17. *(1997)*: Ein Grab (Sarkophag) eines reichen Kindes lohnt sich zu erwähnen, sonst sind die bisherigen Erscheinungen weiter geblieben.

Bécsi Straße 38-42, Fo. 18. *(1993, 1996)*: Die frühe einheimische Siedlung aus dem Ende des 1., Anfang des 2. Jahrhunderts wird auch hier vom Friedhof (aber mit kleineren Grabumfassungen) gefolgt, die nord-südliche Wasserleitung und die Straße sind auch erschlossen worden. Die spätesten Gräber stammen aus dem Zeitraum des *foedus*.

(Bécsi Straße 36-41, Fo. 19. *(1992)*: während vorschriftswidrigen Erdarbeiten wurde der größte Teil des Fundortes zerstört.)

Szépvölgyi Straße 15, Fo. 20. *(1994)*: ungefähr 20 m lange, nord-südlich orientierte Strecke der Wasserleitung, ohne Zusammenhänge.

(Seregély Straße 1, Fo. 20.: 150 m lange Forschungsgrube: negativ.)

GÜRTEL ZWISCHEN DEM KOLOSY–PLATZ, DEN CSEMETE–SZÉPVÖLGYI–BÉCSI STRAßEN (1989-1999): Ein, mit Forschungsgruben und engen Blöcken geforschtes Gebiet bisher ohne einem zusammenhängenden topographischen Bild.

Kolosy-Platz 6, Fo. 22. *(1993)*: unter der dicken römischen Humus ein Turm von noch ungeklärter Funktion und ungeklärtem Alter.

Kolosy-Platz 4, Fo. 23. *(1999)*: 3 Aschengräber und 1 Skelettengrab aus dem Ende des 3., Anfang des 4. Jahrhunderts.

Csemete Straße 2-6 und 8-12, Bécsi Straße 47-51, Fo. 24. *(zwischen 1989 und 1993)*: Mit Stein gepflasterte Straße, wirtschaftliches Gebäude und 2 Gräber sind zum Vorschein gekommen (Fundmaterial ist unbearbeitet).

Csemete Straße 1, Fo. 25. *(1989), Bécsi Straße 57-61 und Lajos Straße 44*, Fo. 26. *(1988)*: es sind meistens zu den Objekten nicht verknüpfbare Streufunde zum Vorschein gekommen.

GROßFLÄCHIGE FREILEGUNGEN AUF DER PARZELLE ZWISCHEN DEN BÉCSI–LAJOS–GALAGONYA–DEREGLYE STRAßEN (1989-1993): Die römerzeitlichen Erscheinungen des mehr als 1 ha großen Gebietes wurden von *Erzsébet Márity* auf acht kleineren Flächen verteilt erschlossen. Die westliche Hälfte hat ein nord-südlich orientierter, ungefähr 25 m breiter und 2 m tiefer Wasserriss oder ein Donauarm durchgeschnitten, der sich nach den geologischen Untersuchungen bis Ende des 2. Jahrhunderts auffüllte. Auf den beiden Seiten des Bettes sowie in der Periode nach dem 2. Jahrhunderts auch über dem Bett standen Gebäude (*horrea*) mit Pfahlkonstruktion.

DER VON DEN NAGYSZOMBAT–GALAGONYA–BOKOR STRAßEN GEGRENZTE BLOCK (1989-1999):

Bokor Straße 15-17, Fo. 28. *(1989)*: Es sind Teile einer, bis Ende des 2. Jahrhunderts funktionierenden Wirtschaftsregion und auf dem nächsten Fundort (*Bokor Straße 9-13*, Fo. 29., *1994*) ähnliche Erscheinungen auf größerer Fläche zum Vorschein gekommen. In der nordwestlichen Ecke der Blöcke sind die Pfahlreihen und der Rand des großen Bettes des Fundortes 27. erschienen.

Lajos-Nagyszombat Straßen, Fo. 30. *(1995)*: Das wichtigste Objekt des Gebietes war ein Gebäude und drei Brennöfen einer Töpferwerkstatt. Die breitere Umgebung der Werkstatt war auch auf dem Fo. 33. zu beobachten (*Lajos Straße 74*: - Graben, Gruben, Brunnen). Entlang der, nördlich der Werkstatt ausgebauten Straße

sind Gräber aus dem 3. Jahrhundert verstreut erschienen. Auf den Grundstücken *Bokor Straße 23-25* (Fo. 31.) ging die Straße in nördlicher Richtung zum südlichen Eingang des Militäramphitheaters weiter.

Bokor Straße 21, Fo. 32. *(1998)*: Hier ging das nord-südliche Bett (s. Fo. 27.) oder sein Arm in nordöstlicher Richtung weiter, in die Ausfüllung wurden kleine Gruben gegraben, im 3./4. Jahrhundert wurde das Gebiet schon als Friedhof benutzt. Das Fundhorizont aus dem Anfang des 2. Jahrhunderts wird von einer einzigen Abfallgrube und von ihren einzigartigen Funden, einem *cornucopia*-Paar vertreten.

Zwischen den Nagyszombat-Bokor-Bécsi Straßen (1989-1992): Auf dem Fo. 34. gab es nur für Sondierungen eine Möglichkeit, unter den schlechten Umstände war außer der Einsammlung der Streufunde nur die Beobachtung einiger Siedlungsspuren möglich.

Die Zukunft der römischen Erforschung von Budaújlak müsste in erster Reihe die wissenschaftliche Forschung und Publikation des, in großer Menge gesammelten und fast unbearbeiteten Fundmaterials bestimmen. Diese Arbeit begann mit der Hineinziehung von Archäologiestudenten der Universität in Budapest vor 2 Jahren. Als ihr frühes Ergebnis möchten wir den folgenden Artikel von András Márton empfelen.

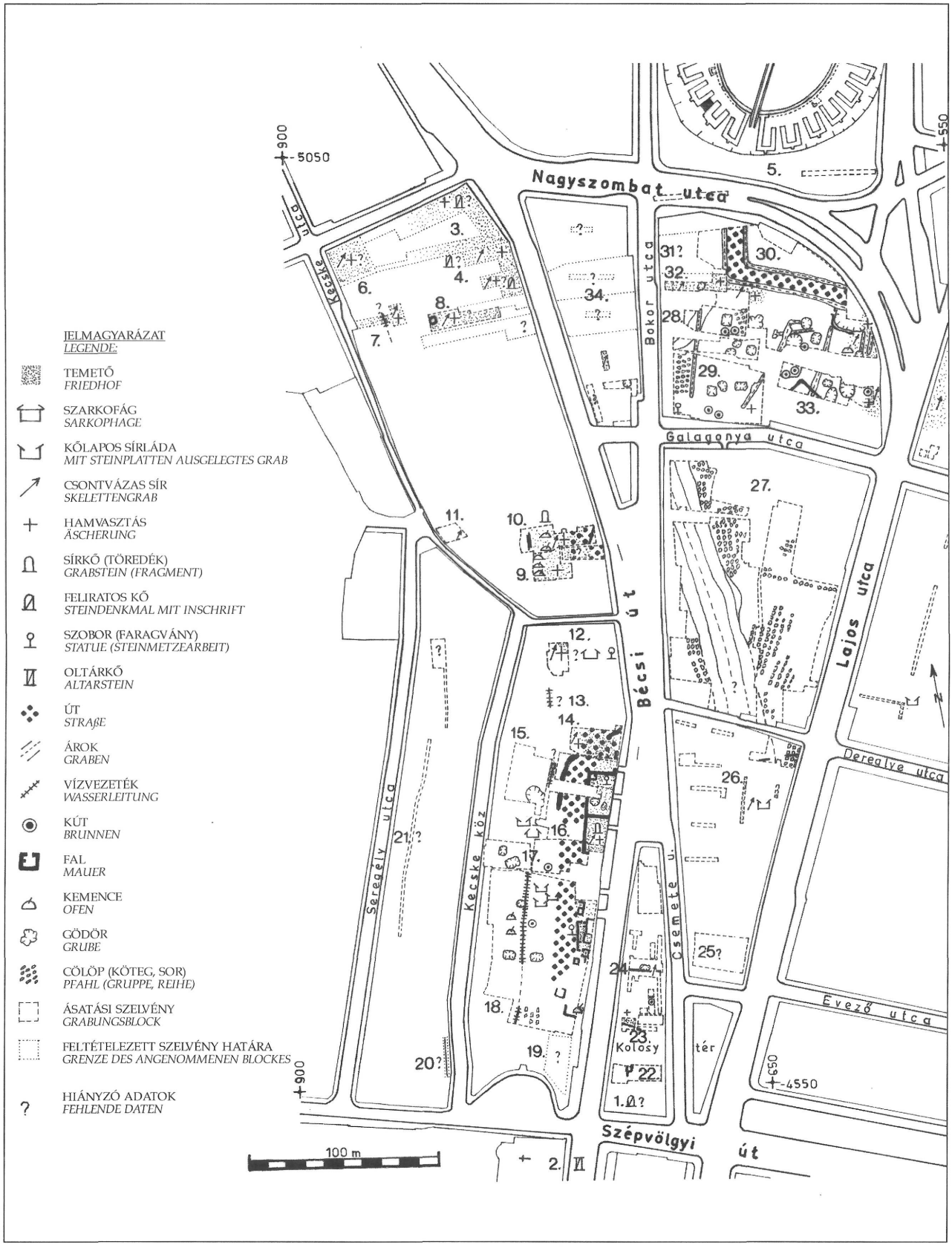

1. kép. Összesítő alaprajz: Óbuda – Újlak szórványleletei és ásatási területei 1861 és 2001 között

HAVAS ZOLTÁN

ÚJABB MONOPODIUMLAPOK AQUINCUMBÓL

Ismeretlen vicus feliratos említése

1998-ban két újabb konzolasztal-lappal gazdagodott az Aquincumi Múzeum gyűjteménye. Mindkét darab ahhoz a típushoz tartozik, amit legutóbb Nagy Mihály elemzett, és a 2. sz. közepe és 3. sz. közepe közti időszakra datált,[1] és melynek jellegzetessége a téglalap alakú asztallap frontoldalán látható köríves kivágás. A tárgytípust korábban Thomas Edit ókeresztény relikvia oltárként értelmezte,[2] Nagy Mihály tette világossá, hogy ez félreértelmezés volt, felhívta a figyelmet az asztalok egyértelműen dionysikus díszítéseire. A köríves kivágást szimbolikus apszisként értelmezte, az egyik asztalnál (MNM, 50/1909.–4) az asztallapba szerelt szökőkútra utaló nyomokat vélt felfedezni. Az új leletek fényében szükségessé vált a típus újbóli tárgyalása, s lehetővé a róla alkotott kép pontosítása.

I. Az új leletek

1. Vályog u. 14.

A Vályog utcából négy töredék (*1–2. kép*) került a múzeum gyűjteményébe Madarassy Orsolya feltárásából.[3] A mészkő asztallapot másodlagosan későrómai kősír építéséhez használták fel. A megmaradt részek az eredetileg nagynak (81x127 cm) mondható asztalfelület 50%-át sem teszik ki, a darab azonban így is jól rekonstruálható, díszítése gyakorlatilag az asztalfelületből kiemelkedő, többszörösen tagolt széles peremben merül ki. Az alátámasztás módja az esetleges csapolásos rögzítés nyomát tartalmazó részlet hiányában nem állapítható meg egyértelműen, de a lap „srégelése", vagyis a köríves kivágást határoló függőlegest alul felváltó homorú felület azt sejteti, hogy az asztallap egy olyan formájú falazott alapon feküdt, mely az asztal kivágásánál nagyobb sugarú köríves fülkével rendelkezett.

2. Farkastorki út, csatornaárok

A másik, teljesen ép, szemközti élén feliratos mészkő mensalap (*3–8. kép*) szintén későrómai sírban használták fel, a sírt Facsády Annamária farkastorki úti leletmentése[4] során tárták fel. A kő nagysága a leletcsoport többi tagjához viszonyítva közepes (70 x 81 cm), díszítése a másik példányhoz hasonlóan egyszerű, az asztallap szélén körbefutó, kiemelkedő profilált perem, mely a bal első saroknál egy vájattal gondosan át van vágva (*5. kép*). Az asztal alján középtájt csaknem a lap felületéig hatoló, szabálytalan alakú mélyedés látható, mely vékony, szintén szabálytalan járatban folytatódva éri el az asztallap felszínét (*3, 4, 6. képek*).

Az egyébként csak enyhébben szivacsos szerkezetű kövön, melynek különösen felső lapját kezdte valami ki (szemben például az aljával) mindenképp legalább részben mesterséges kialakításnak kell tekintenem az imént leírt mélyedést és járatot.[5] Mivel azonban az üreg aligha lehetett alkalmas egy olyan csapolásos megoldáshoz, ami a lapot egy esetleg figurális kiképzésű lábhoz köthetné, és a lap kidolgozása más tekintetben is egy alacsonyabb plasztikai nívót tükröz, megint csak falazott alépítményt kell feltételezzek,[6] és az üreg ill. járat kialakításánál is más célt látok valószínűbbnek.[7]

A farkastorki úti monopodiumlap szemközti oldalán, a kivágástól balra és jobbra kétszer két sorba tagolt felirat látható. (*7–8. kép*) A felirat feloldása: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) vicus Res(?..) / posuit d(ecurionum) d(ecreto) // Blandius / Victorinus.*[8]

Tehát a RES(?..) formában említett vicus a decuriók határozata alapján Iuppiter Opt. Max.–nak szenteli a felirattal ellátott, de meg nem nevezett tárgyat, Blandius Victorinus gondoskodik felállításáról a vicus nevében, vagy esetleg ő végzi el gyakorlatban a dedicatiót.

Az eddig név szerint nem ismert vicus azonosítására igen kevés támpontunk van, a lelőhely másodlagossága semmi biztosat nem enged állítani, de nyilván valahol Pannonia ÉK-i régiójában keresendő. A datálással sem állunk sokkal jobban, egyedül a praenomen nélküli kéttagú névalak sejtet 3. sz.-i időpontot a felirat keletkezésére.[9] Nem tisztázott továbbá az sem, hogy egy saját territoriummal rendelkező auxiliáris vicusról,[10]

[1] NAGY 1988.

[2] THOMAS 1978.

[3] MADARASSY 1999. Ezúton is köszönöm Madarassy Orsolyának, hogy a tárgy közlésének lehetőségét átengedte.

[4] FACSÁDY 1999. Ezúton is köszönöm Facsády Annamáriának, hogy a tárgy közlésének lehetőségét átengedte.

[5] Aligha lehet véletlen, hogy az egyetlen ilyen jellegű „folytonossági hiba" épp az asztal közepe táján található.

[6] A monopodiumok alátámasztásának különböző válfajairól: NAGY 1988. 135; az itt tárgyalt asztaltípusra jellemző lábmegoldásokról: u.ö., u.o.

[7] Erről bővebben a III. részben

[8] A Victorinus szó olvasata annyiban bizonytalan, hogy Victorianus is lehetséges, az n betűt an ligatúraként olvasva.

[9] SCHNEIDER 1878. 33–34.

[10] KOVÁCS 1999. 118.

vagy egy városi territoriumon lévő vicusról[11] van-e szó. (Az az eshetőség, hogy a vicus itt egy városrészre lenne értendő, nem tűnik valószínűnek, mivel az ezek élén álló decuriókról nincs tudomásunk.)[12] Minden esetre a korban és térben legközelebb számításba jövő ismert vicus a vízivárosi település lenne, melynek nevét azonban a kérdéses időszakra vonatkozóan Kovács P. Civitas Eraviscorumként határozta meg.[13]

Nem meglepő az a tény hogy a feliraton a vicus decurióiról esik említés, a vicusokat irányító, a városokéihoz hasonló tisztségviselők,[14] testületek[15] eddig is ismeretesek voltak (mind az auxiliáris, mind pedig a városi territoriumon levő vicusoknál), így a vicus élén álló decuriók[16] is. Vicus közösségi emlékállítására is találunk példát,[17] maga a decurionum decreto formula is előfordul ilyen vonatkozásban[18]. A vicus lakosainak közös fellépése nem csak kultuszcselekmények,[19] de egyéb, profán célok esetében is dokumentált.[20] Itt érdemes megemlíteni továbbá, hogy a CIL XIII kötete 258. számon közli egy kerek asztal feliratát, mely a vicani számára több asztal egyszerre történő felállítását örökíti meg. Az építés magánpénzből történik, az asztalok rendeltetésére a felirat nem tér ki.[21]

Ami Pannonia Inferior auxiliáris vicusainak szentélyeit illeti, Kovács P. három feltárásról (Campona: Mithraeum, Vetus Salina: Dolichaenum, Inetrcisa: Mithraeum)[22] és számtalan (kőemlékek alapján) feltételezett kultuszhelyről ír összefoglaló munkájában. A feltételezett szentélyek közül csak a Iuppiternek szenteltetek sorolnám itt fel: Odiavum, Cirpi, Albertfalva, Vetus Salina, Annamatia, Taurunum.[23] Mindezek alapján minden esetre nem kizárható annak a lehetősége sem, hogy az ismeretlen vicus saját Iuppiter szentélyében állította fel ezt a feliratos asztalt. Természetesen, mint ezt utóbb látni fogjuk, ez csak egy a felállítás lehetséges helyei közül.[24]

Blandius Victorinus eddig szintén ismeretlen volt mind Aquincumban, mind Pannoniában. Európából 13 Blandius/a nevű személy ismert,[25] 10 Italiából (CIL V 2405, 3768, 5132, 5133, 5324,[26] 5970, 6345; *PAIS 1888*, 762) 1 Gallia Narbonensisből (CIL XII 2601), 2 Gallia Lugdunensisből (CIL XIII 1845). Az eddig ismertté vált adatok alapján tehát Blandius Victorinus határozottan észak-itáliai származásúnak tűnik.

II. SZENT ASZTAL A RÓMAIAKNÁL

Különböző asztalok használata kultuszcselekmények során annyira kézenfekvő és ősidőkre visszanyúló gyakorlat, hogy talán nem is lehet kezdeteként pontos időpontot és területet megjelölni. Egyik alapvető elvi háttere e szokásnak minden bizonnyal az az antropomorf istenkép lényegében gyökerező törekvés, hogy az istenségnek szánt áldozat, vagyis az isten „megvendégelése", „lakomája" külsőségeiben minél inkább az emberek étkezéséhez, lakomájához hasonlítson.

Természetes hogy ilyen jellegű kultuszcselekmények a rómaiaknál is teljesen megszokottak voltak, erről a mérvadó lexikonok rövidebb-hosszabb szócikkekben meg is emlékeznek,[27] a szakma mégis, talán a kevés lelet miatt, mintha megfeledkezne ezen asztalok létezéséről, mintha nem számolna velük, mint az ismert templomok és más szent helyek egyik fontos berendezési tárgyaival. Egy ezzel a témával foglalkozó korszerű és alapos monográfia híján[28] ki kell itt térnem röviden a legfontosabb ismert adatokra.

A legkorábbi időkbe talán a *daps* fogalma vezet minket vissza. Cato[29] említi azt a szokást, hogy a paraszt a vetés előtt Juppitert *dapsszal* vendégeli meg, ez az egyetlen előfordulása *Juppiter Dapalis* melléknevének. A *daps* mint ünnepi lakoma vagy isteneknek felszolgált étel gyakran említtetik.[30]

[11] KOVÁCS 1999. 114-115.

[12] Megjegyzendő azonban, hogy Augustus korára van adatunk Róma város vicusainak élén álló választott magistriről (Suet II. 30.), továbbá egy Brigetio canabaejából származó kő említ egy templum vicalet (RIU 416, KOVÁCS 1999. 135, 62. jegyzet)

[13] KOVÁCS 1999. 22; KOVÁCS 1998.

[14] magister: CIL III 3776-3777, CIL VIII 2095-96, 2103, 2114, AÉp 1988, 937, 986-91, 1989, 268, IDR III/3, 69, 80-83, 94; curator: CIL XIII 5026, MÓCSY 1953, 183; quaestor: CIL XIII 6541, AÉp 1924, 144, IDR III/3., 84., aedilis: RIB 707; Bővebben: KOVÁCS 1999, 117.

[15] Pl: ordo: CIL VIII 17639; Bővebben: KOVÁCS 1999. 115, 117-118.

[16] IDR II 211, esetlegesen RIU 878, 884 (Szentendre); Bővebben: KOVÁCS 1999. 117.

[17] CIL III 14441, 14447; IDR II, 211; CIL XIII 5026, 5063-64, 5257; NESSELHAUF-LIEB 1959. Nr. 52.

[18] IDR II, 211

[19] pl.: CIL III 14441, CIL XIII 5026, NESSELHAUF-LIEB 1959. Nr. 59.

[20] például fürdő felújítás: CIL XIII 5257.

[21] *Tib. Publ. Sabinus vikanis vici Florentini mensas cum basibus. s. p. f. c.*

[22] KOVÁCS 1999. 155.

[23] KOVÁCS 1999. 10, 14, 24, 35, 42, 54.

[24] Erről bővebben a II. részben.

[25] LŐRINCZ-REDŐ 1994. 302.

[26] *Blandius ..orinus*, Comumból

[27] MÜNZER 1909. 265-266; KROLL 1916. 2013-2014; WISSOWA 1925. 1108-1115; KRUSE 1932. III. Tisch im Kultus, 946-948; SCHEID 1998. 31; BAUDY 1998. 1094-1095; SIEBERT 1999. 1217; BOUCHÉ-LECLERCQ 1904. 1006-1012.

[28] Az egyetlen fellelhető monográfia H. MISCHKOWSKI 1917-es munkája, mely a görög és római asztalokat együttesen tárgyalja, azonban nem ad sem kronológiai sem tipológiai vázat, térbeli összefüggéseket sem tisztáz.

[29] Cato, De agric. 50, 131-132.

[30] Néhány találomra kiválasztott példa: Horatius, Carm. II. 7. 17; Livius, 39. 43. 4; Ovidius, Fast. 2. 624; Seneca iun., Thyestes, 983; C. Valerius Flaccus, Argonautica, 3. 175, 457; Vergilius, Aen. VIII. 175, (Servius Maurus Honoratus magyarázata szerint).

Szintén korai időkre vonatkozik Varro adata[31] arról a szokásról, hogy miután egy házban gyermek született, asztalt terítettek *Pilumnus* és *Picumnus* isteneknek. A szülés utáni, *Pilumnus*szal és *Picumnus*szal kapcsolatos egyéb rituális cselekedeteket már Varro is tévesen interpretálja mezőgazdasági összefüggésben.[32] Ugyanígy, szülés után volt szokás *Iuno Lucinán*ak ágyat és *Hercules*nek asztalt állítani az atriumban.[33]

Az *epulum* szó részben szinonimája a *daps*nak, sokszor együtt, vagy éppen szinonimaként szerepelnek a szövegekben.[34] Az *epulum*mal kapcsolatban alapvetően két tényezőt kell megemlítenem, az egyik az *Epulum Iovis* ünnepe, a másik pedig egy pannoniai felirat, mely feltételesen a szent asztalokkal kapcsolatos kultuszok emlékeinek körébe sorolható. Az *epulum Iovis*ra eredetileg a *Ludi Romani* keretében került sor, később a *Ludi Plebeii* alkalmával is rendeztek ünepi lakomát Iuppiter tiszteletére.[35] A *Ludi Romani* a capitoliumi templom alapítási évfordulójához kötődő ünnep volt, így nem csak Iuppitert, hanem a triász másik két tagját is részesítették az ünnepi lakomában.[36] A lakoma rendezése kezdetben a *pontifex maximus*, majd Kr. e. 196-tól egy külön erre alapított papi testület feladata volt, melynek taglétszáma 3, később 7, Caesar korától pedig 10 volt. A *decemviri epulonum* testülete a Kr. u. 4. sz. végéig fennállt.[37] Az *epulum Iovis* gyakorlati oldalát tekintve egyrészt tudunk a senatorok lakomájáról a Capitoliumon,[38] másrészt az ünnep Wissowa megállapítása szerint a késő köztársaság kortól a görög eredetű *lectisternium* formáját veszi fel,[39] ami az istenség megvendégelését jelenti a templomban felállított szent asztalon felszolgált lakomával.[40]

Az *epulum* szó leggyakrabban a nép megvendégelésével kapcsolatban szerepel a különböző játékok alkalmával mind a feliratanyagban mind a szövegekben. Ezért érdemes megemlíteni azt a mára már sajnos elveszett feliratot, melyet állítólag Budakalászon találtak,[41] mivel ez inkább a szent asztalok, és a rajtuk bemutatott áldozati lakomák körével látszik összefüggni. A bronzlapba berakott ezüst betűk az egyetlen olyan ismert pannoniai feliratot hordozzák/ták, amely az *epulum* szót talán ilyen értelemben használja.

Lectum sternere, azaz megágyazni, a lakoma előkészületei közé tartozott, az ebből képzett *lectisternium* szó azonban kifejezetten vallási jelentésű kifejezés, az otthon vagy a templomban felállított szent asztalon felszolgált, az isten(ek)nek szánt ünnepi lakoma. Számos, a görög hatásokat megelőző hasonló szokás ellenére alapvetően görög előképekre vezetik vissza a *lectisterniumot*.[42] A *lectisternium* gondolatának (vagy még inkább képének) jelentőségét a rómaiaknál jól jelzi az a tény, hogy a *pulvinar* szó („az istenek párnája") gyakorlatilag szinonimájává válik a *templum*nak.[43] A *lectisternium* kötődhetett a templom alapításához, lehetett valamilyen rendkívüli eset az apropója, vagy lehetett évenként megrendezett naptári ünnep.[44] A *lectisterniumm*al tisztelt istenek tábora népes, külön jelentőséggel bírt több istenség közös megvendégelése (7/12 főisten lakomája).[45] A római étkezési etikettnek megfelelően az istennők *sellisterniumb*an részesültek, azaz az asztal mellet ülve, és nem fekve képzelték el őket. Az istenek jelenlétét a lectusokra helyezett szimbólumok vagy büsztök jelezték.[46] A *lectisternium* helyszíne többféle lehetett: történhetett közvetlenül az istenkép előtt,[47] vagy a szabad ég alatt, pl. a forumon.[48]

Bár már az eddigiekből is látszik talán, hogy a szent asztalok használata mennyire általános lehetett, mégis érdemes itt felsorolni azokat az isteneket, melyek asztaláról már Mischkowski is tudott:[49] Dea Dia, Hercules, Hygieia, Iuno, Iuppiter, Kybele, Medysis, Mithras, Priapus, Silvanus.

A szent asztal különböző felállítási helyeire már részben láttunk példákat, Mischkowski alapvetően a következő csoportokat állítja fel:[50] templomban,[51] lakóház-

[31] Varro, Antiquitates Rerum Divinarum, fragm. 111.

[32] KÖVES-ZULAUF 1995. 81–83.

[33] Vergilius, Ecl. 4. 63, és Servius Maurus Honoratus ide vonatkozó magyarázata

[34] pl.: Livius, 39. 43. 4; Servius Maurus Honoratus, Aen. I. 706, III. 224, V. 92, VIII. 175;

[35] SCHEID 1998. 31.

[36] Uo.

[37] PECZ 1902. I. Epulae, 681.

[38] Uo.

[39] WISSOWA 1912. 423.

[40] A lectisterniumra még bővebben visszatérek; a capitoliumi templomban felállított asztalokról: Livius, X. 23, 12; dedicatio Iuppiter Epulonisnak: AÉp 1936, 95; CIL VI. 3696=30932.

[41] HAMPEL 1897. 277; MRT 7. 3/23. Szövege: *dabo ego tibi mensam epulisque one/ratam unde tu tuisque fruantur semper Cereri H(...)*

[42] WISSOWA 1925. 1110; WISSOWA 1912. 421.

[43] WISSOWA 1925. 1109.

[44] Uo.

[45] WISSOWA 1925. 1111–1112; BOUCHÉ-LECLERCQ 1008–; WISSOWA 1912. 421–422; az első ilyen esetekről: Livius, V. 13, 6; VII, 2, 2; VII, 27, 1; VIII, 25 ,1; Marcus Aurelius által rendezett: Hist.Aug., Marc. Aurel., 13, 2. Itt említendő még az Augustus által alapított „Dodekatheos" asztaltársaság, ahol ő Apolloként elnökölt (Suetonius, Aug., 70.); közös lectisternium ábrázolások: Dar-Sagl, fig. 4381–4382;

[46] WISSOWA 1925. 1113.

[47] CIL V. 5272; Dura Europosban, Zeus Theos templomában fennmaradt lectus és asztal: EISSFELDT 1941. 142.

[48] WISSOWA 1925. 1114.

[49] MISCHKOWSKI 1917. 30–31, a lista természetesen korántsem teljes

[50] MISCHKOWSKI 1917. 4–8.

[51] Servius Maurus Honoratus, Aen. VIII. 279, *„apud antiquos inter vasorum supellectilem etiam mensam cum aris mos erat consecrari, quo die templum consecrabatur".*

ban, szabad ég alatt, és görög vonatkozásban: színházban is. A *daps*, *epulum* és *lectisternium* kapcsán elmondottakon kívül a szabadban álló szent asztalokra érdemes még kitérni, itt elsősorban a szent fa vagy forrás mellé, továbbá a *Triviae*, *Quadriviae* istenségek számára útkereszteződésekben állított asztalokról van szó.

A szent asztalok anyaga és alakja elég nagy változatosságot mutat. Az asztal és a triclinium gyepből való kialakításának szokása a legősibb időkbe nyúlik vissza,[52] kőből készült szent asztalra természetesen nem a farkastorki úti lelet az egyetlen példa,[53] ismerünk továbbá téglából épített asztalokat,[54] fém asztalok,[55] elefántcsont[56] és fa asztalokat.[57] Forma tekintetében a szent asztalok lényegében a profán asztaloknak felelnek meg (1–4 láb, kerek, ovális, négyzetes vagy téglalap alakú lap) speciális, csak a szent asztalokra jellemző formára nem találtam utalást az irodalomban.

Érdemes még röviden áttekinteni a szent asztalokra a legáltalánosabb *mensa sacra* kifejezésen kívül használt egyéb terminusokat. Az *abacus*[58] egyrészt olyan mélyedésekkel ellátott mellékasztal, melyre a lakoma során hegyes aljú edényeket raknak, másrészt olyan díszasztal, amire drága díszedényeket raknak akár templomban akár magánházban. Esetenként az istenkép előtt, az oltár helyén áll, és az isteneknek szentelt lakomát helyezik el rajta. *Anclabris*[59] azt jelenti, hogy istennek szentelt, elsősorban a mensa és a casa szavak jelzőjeként fordul elő. A *caribulum/gartibulum*[60] Varro korában már divatjamúlt dolognak számít, meghatározása szerint a házak compluviuma mellett álló egylábú kőasztalt, amire edényeket volt szokás kiállítani.[61] A köríves kivágással ellátott asztaltípus egyetlen ismert ábrázolását a cartibulum szócikk illusztrációjaként hozza a Daremberg–Saglio féle lexikon.[62] Pernice is egy olyan pompeii tárgytípussal azonosítja a Varronál leírtakat, amely sokban hasonlít a pannoniai asztallapokra.[63] A *monopodium*[64] egyetlen, oszlop vagy pillér szerűen kiképzett lábbal ellátott asztal. Lapja lehet kerek vagy négyszögletes, lába formázhat növényi vagy állatalakot, mitologikus figurát, szolgálót stb. Első megjelenését a rómaiaknál egy triumphushoz kötik Kr. e. 187-ben.

A szent asztalok használata nem csak a hagyományos római vallásnál volt megfigyelhető, részét képezte a keleti misztériumvallások és a korai kereszténység vallási aktusainak is, természetesen már megváltozott funkcióval és jelentéstartammal. A Mithras kultusz hagyományos képeinek egyike Mithras és Sol közös lakomáját ábrázolja, ilyen ábrázolás Aquincumból is ismeretes.[65] Emellett ismert Pannoniából Mithras szentélyben talált asztaltöredék is.[66] Szintén ismert Isisnek szentelt asztal dedicatiós felirata.[67] Ókeresztény vonatkozásban három tényezőt emelnék ki: az oltárasztalt mint központi jelentőségű és elhelyezésű templomi berendezést, a mártírok tiszteletére állított asztalokat és feliratait sokaságát,[68] továbbá az utolsó vacsora jelenet azon ábrázolásait, ahol Jézus és tanítványai római szokásnak megfelelően tricliniumban vagy stibadiumban (sigma alakú kerevetből és kerek asztalból álló étkezőgarnitúra) lakomáznak.

III. Támpontok a Farkastorki úti lelet eredeti funkciójának, használatának rekonstruálásához

A farkastorki úti monopodiumlap olyan darabbal bővíti a leletcsoport tagjainak sorát, mely az eddig ismert darabokkal szemben kicsit többet árul el egykori funkciójáról, felállításának körülményeiről, helyéről, és még ha a róla megállapíthatók nem általánosíthatók is a leletcsoport többi tagjára, viszonylag biztos pontot nyertünk vele a sorozaton belül.

Először is figyelembe kell vennünk, hogy a farkastorki úti darabon Iuppiternek szóló felajánlás olvasható, és bár maga a tárgy nincs a feliraton megnevezve, formája aligha hagy kétséget afelől, hogy asztalról van szó. Adott tehát egy istennek szentelt asztal (mensa sacra), melynek a fentebb taglalt lehetséges funkciói és felállítási helyei közül már csupán a felirat és a forma alapján kizárható néhány. Így például Iuppiter személye valószínűtlenné teszi az asztal útkereszteződésben történő felállítását, a közösségi emlékállítás ténye kizárja, hogy magánterületen állt volna a monopodium. Valószínű tehát, hogy az asztal a vicus szentélyében, szentélykörzetében, vagy valahol a vicus területén önállóan állt. Az asztallap oldalainak aránya, vagyis a nagyobb szélesség és kisebb mélység, ami különben kevés kivétellel a tárgycsoport többi tagjára is igaz, valószínűsíti, hogy nem három lectus ál-

[52] MISCHKOWSKI 1917. 22–23.

[53] Kő asztal állítást említő felirat: ILS 3545; feliratos kő asztalok: CIL IX. 2324, CIL VI. 31038, CIL III. 6120; Iuppiter Heliopolitanus szent márvány asztala Rómában a 2. sz. 2. feléből: GAUCKLER 1909. 241 Pl. XI.; tál szerű kőasztal a poetovioi I. Mithraeumból: AIJ 339.

[54] MISCHKOWSKI 1917. 24.

[55] MISCHKOWSKI 1917. 17 (bronz), 24 (bronz, ezüst). ILS 5462. (bronz).

[56] HUG 1933. 146.

[57] Jó gyűjteményt közöl négy lábú fa asztalok ábrázolásairól GOUDINEAU 1967.

[58] GUILLOUME 1877. 1–5; MAU 1893, 5; Finály, abacus.

[59] Georges, anclabris.

[60] SAGLIO 1887; LULLIES 1940; PERNICE 1932.

[61] Varro, I. 1, V. 125

[62] fig. 1200, BELLORI 1691., Taf 16. nyomán

[63] 70–130 cm széles és fele ilyen mély kőasztal, átlagosan 6 cm vastag asztallap, egynézetes kialakítás, fal mellé állítás

[64] HUG 1933. 145–46.

[65] NÉMETH 1993. 215–217.

[66] AIJ 339.

[67] EDH: HD025683

[68] **például:** EDH: HD 027673, HD 028459, HD 031818.

tal határolt térben, vagyis triclinium szerű elrendezésben állt.[69] Szintén több tárgynál megfigyelhető az a jelenség, hogy a „hátsó" asztalél kidolgozatlan, ami arra utal, hogy ezek az asztalok fal mellett álltak.

Van egy további tulajdonsága is a farkastorki úti asztallapnak, amely valamennyi általam ismert hasonló alakú asztallapra igaz, ez pedig az asztalfelület szélén körbefutó, az asztal síkjából kiemelkedő perem.[70] Ez a jelenség önmagában nem tűnik túl jelentősnek, azonban a farkastorki úti asztallap pereme a bal első saroknál gondosan át van vágva (*5. kép*), és ez a kis vájat, mely semmiképpen nem függhet össze a kő másodlagos felhasználásával a sírban,[71] önmagában is a peremnek a puszta díszítésen túli funkciójára enged következtetni. Ráadásul Mischkowski megjegyzi, hogy egyes szent asztalok a libatio azon formájáról árulkodnak, mely közvetlenül az asztalra öntött italból állt, az árulkodó jelek egyikének pedig épp az asztal síkjából kiemelkedő, az asztallap szélén körbefutó peremet látja.[72]

Megint csak a libatio fent említett módjára mutat a farkastorki úti monopodiumlap közepe táján a lapon átvezető vékony járat, ha összehasonlítjuk a MNM 50/1904–4 ltsz.-ú (Kat. sz.: 6.) darabnál tapasztalhatókkal. Itt az asztallapon vékony ólomcső vezet keresztül. A cső funkciójának meghatározásakor Nagy Mihály szerintem olyan lehetőséget zár ki a libatio elvetésével és asztalba épített szökőkútként való meghatározással,[73] amit a magam részéről a farkastorki úti kőnél igen valószínűnek tartok. Hangsúlyoznom kell azonban, hogy helytelennek tartanék bárminemű általánosítást, amely a farkastorki úti asztallap kialakításának értelmezését veszi alapul, már csak azért is, mert a tárgycsoport többi tagjának még csak szent asztal mivolta sem biztosan állítható, nem is beszélve egyes lapok átfúratlanságáról.

Az eddigieket összefoglalva tehát: a Farkastorki úti monopodiumlap funkcióját és használatának módját viszonylag jól rekonstruálhatónak látom: a tárgy eredetileg egy olyan szent asztal lapja volt melyen az italáldozat azon formáját gyakorolták, amely a feláldozandó ital közvetlenül az asztalra való öntéséből állt; az asztallap középtájban történő átlyukasztása és a perem átvágása arra szolgált, hogy a feláldozott ital kívánt irányba vezesse el, méghozzá valószínűleg az asztal használatának két egymást követő periódusában.

A fenti értelmezéssel jó összhangban van a leletcsoport Nagy Mihály által dionysikusként meghatározott díszítésvilága,[74] továbbá a cikkében idézett ábrázolásokon látható asztalok jelentős részének italospult funkciója.[75]

IV. Katalógus

Részben az eddigi eredmények összegzése céljából, részben pedig a további kutatást megkönnyítendő, a következőkben katalógus formájában adom közre a pannoniai köríves kivágással ellátott monopodiumlapok és külföldi párhuzamaik fontosabb adatait.
Az itt következő katalógus jelölései:

Lh: lelőhely és lelőkörülmények; Ltsz: leltáriszám; D: a díszítés területe, motívumai, módja; A: anyag; M: jellemző méret adatai, melyek töredékek esetén is a rekonstruálható teljes darabra vonatkoznak. *Szám*: mért, normál szám: szerkesztett, zárójeles (szám) becsült adat. sz: szélesség, m: mélység, v: vastagság, r: a kivágás sugara, α: a körív nyílásszöge (lásd *15. kép, 2.*); I: irodalom.

Aquincum:

1. (3–8, 15. kép, 1.)
Lh: Bp. III. Farkastorki út, csatornaárok, 1998, másodlagos felhasználásban, késő-római kősírba beépítve
Ltsz: - (BTM)
D: Tagolt perem, élén, a frontoldalon vésett felirat: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) vicus Res(?..) / posuit d(ecurionum) d(ecreto) // Blandius / Victorinus*
A: mészkő
M: sz: *81* cm , m: *70* cm , v: *11,6* cm , r: 10 cm , α: 180°
I: -

2. (1–2, 15. kép, 2.)
Lh: Bp. III. Vályog utca 14, 1998, másodlagos felhasználásban, későrómai kősírba beépítve
Ltsz: -(BTM)
D: Tagolt perem, a perem homorú eleme a sarkokon ovális tagba csatlakozik
A: mészkő
M: sz: 127 cm , m: *81* cm , v: *9* cm , r: 16,25 cm , α: 122°
I: -

3. (9–11, 15. kép, 3.)
Lh: Ismeretlen („régi gyűjtés")
Ltsz: R 917 (BTM gyarapodási szám), 1953/6/45 (BTM)
D: Tagolt perem, lapján a meglévő jobb első sarokban

[69] A Soprano által összegyűjtött és tipologizált pompejii tricliniumokban (Soprano 1950) a téglalap formájú asztalok oldalarányai mindig fordítottak, a köríves kivágással ellátott darabokon is (Soprano 1950. No. 3, 17, 18.) mindig a rövid oldalon található a „fülke".

[70] A pannoniaiakhoz hasonlóan íves kivágással ellátott pompeii asztalok esetében a kiálló perem mindig hiányzik, ezek azonban étkezőasztalok voltak szemben a pannoniaiakkal, melyeknél ez a funkció nem tűnik valószínűnek.

[71] Nem volt szükség a sírban kivezető csatornára, mivel a sír már csak az íves kivágás miatt sem volt teljesen zárt.

[72] Mischkowski 1917. 33–34.

[73] Nagy 1988. 137, 138, Abb. 3. (Az asztalt tömör falazott alappal rekonstruálja, melyen keresztül vízvezeték vezet az asztallap felszínéig.)

[74] Nagy 1988. 137, 154–55.

[75] Nagy 1988. 149, Abb. 18, 150, Abb. 19–21; a funkcióról: Dragendorff–Krüger 1924. 73–74.

az élekkel párhuzamosan elhelyezett enyhén kidomborodó „gammadion", élén a frontoldalon a kivágás indításánál körzővel szerkesztett kör befoglaló formájú rozetta, az élet kettős peremmel övezett plasztikus léctag díszíti, a jobb oldalon a front felőli sarkon az előbbitől eltérő körző-rozetta, mellette astragalos, majd a kettős peremmel övezett kidomborodó léctag, melyet az 1953/6/45 ltsz-ú darabra eső szakaszon egy újabb astragalos szakít meg.
A: mészkő
M: sz: 76,5 cm , m: 71,5/82 cm , v: 7,5 cm , r: 15,75 cm, α: 125°
I: THOMAS 1978. 581, Abb. 17-20.; NAGY 1988. 142, Abb. 7-9.

4. (12, 15. kép, 4.)
Lh: Ismeretlen („régi gyűjtés")
Ltsz: R 918 (BTM gyarapodási szám)
D: Tagolt perem, a peremen a kivágástól jobbra cethal[76] vagy delfin[77] ábrázolása. Az asztallap alján középen négyzetes lyuk a lábhoz való rögzítéshez.
A: márvány
M: sz: 66 cm , m: 51 cm , v: 5 cm , r: 3 cm , α: >180°
I: THOMAS 1978. 581-83; NAGY 1988. 142, Abb. 16-17.

5. (13-14. kép, 5.)
Lh: ismeretlen, a kisebb töredék lelőhelye: Flórián tér, 1961, Thermae Maiores (Lottó-ház)
Ltsz: 33500 (BTM)
D: Tagolt perem, a két töredék talán egy a MNM 113/1908-4 leltáriszámú darabja és a főtípus közti átmenetet képző darabot mutat, a meglévő két, egymásra merőleges eredeti élet az egyik esetében két, a másik esetében egy köríves kivágás szakítja meg. A fent említett intercisai darabhoz való hasonlóságát a több kivágáson kívül az asztalél alsó felének „srégelése" is fokozza. Az eredeti darab méretei, a kivágások eredeti száma pontos párhuzam híján egyelőre nem látszik meghatározhatónak.
A: mészkő
M: sz: - cm , m: - cm , v: 9 cm , r: 7,5-6,3 cm , α: 105-108°
I: Közöletlen

Intercisa:
6. (15. kép, 6.)
Lh: ? (feltehetőleg dúlt késő-római sírból)
Ltsz: 50/1909.-4 (MNM)
D: Az asztallap kyma szerűen kiképzett élét a frontoldalon tojássor és alatta akhantusz levelek, míg kétoldalt lótusz-palmetták díszítik. A hátsó él díszítetlen, a lap szélén körbefutó, kiemelkedő, többszörösen tagolt perem itt is megtalálható. A lap középtájt 45°-os szögben át van fúrva, a furatban vékony ólomcső.
A: márvány
M: sz: 108 cm , m: 81 cm , v: 9 cm , r: 11,26 cm , α: 103,5°
I: FOERK 1923. 50, 55; INTERCISA I. 264, 317-18, Nr. 287, Taf. 76. 5-6; u.o., 146-7, Anm. 51-53; THOMAS 1978. 573-577, Abb. 1-7; NAGY 1988. 136-42, Abb. 1-3.

7. (15. kép, 7.)
Lh: ? (feltehetőleg dúlt késő-római sírból)
Ltsz: 28/1908.-2 (MNM)
D: A kiemelkedő, többszörösen tagolt perem széles, külső tagját a meglévő baloldalon lótusz palmetták, a frontoldalon állatfigurák díszítik. Az asztal kyma szerűen kiképzett élén, a frontoldalon akhantusz levelek, oldalt szőlőinda látható, mely egy középen álló kantharosból indul ki. A szőlőinda és az akhantusz levelek felett egyaránt tojássort alakítottak ki, a bal oldal és a front oldal tojásléce eltér egymástól, a frontoldal tojásait karéj övezi.
A: mészkő
M: sz: 95,8 cm , m: 79 cm , v: 10 cm , r: 12,6 cm , α: 120°
I: MAHLER 1908. 347; INTERCISA I. 317, Nr. 286, Taf. 76.7.; THOMAS 1978. 577, Abb. 8-9; THOMAS 1987. 287, Abb.5.; NAGY 1988. 139, Abb. 4-5., 142.

8. (15. kép, 8.)
Lh: ? (feltehetőleg dúl késő-római sírból)
Ltsz: 113/1908.-4 (MNM)
D: Szorosan értelmezve nem tartozik az itt tárgyalandó leletcsoportba, mivel frontoldalát nem egy köríves kivágás tagolja, hanem eredeti állapotában négy homorú és két domború ívszakasz. A kiemelkedő, többszörösen tagolt perem ezen az asztalon is megvan, az asztalél alsó fele „srégelt".
A: mészkő
M: sz: 104,87 cm , m: 70,5 cm , v: 12,5 cm , r: 8,8 cm , α: -
I: INTERCISA I. 318, Nr. 288, Taf. 76.4; NAGY 1988. 147, 152, Abb. 25, 153, Abb. 26.

Gorsium:
9. (15. kép, 9.)
Lh: a „Basilica maior" közelében
Ltsz:
D: Többszörösen tagolt, kiemelkedő perem, az asztal élét egyenletesen elhelyezet rövid vízszintes léctagok és függőleges pálcatagok díszítik.
A: mészkő
M: sz: 103 cm , m: 91 cm , v: 7,5 cm , r: 10 cm , α: 180°
I: THOMAS 1978. 579, Abb. 13, 580, Abb. 14; NAGY 1988. 146, Abb. 14, 147, Abb. 15.

[76] THOMAS 1978. 583; ZSIDI 2000. 51, Kat.sz. 3, 10. kép
[77] NAGY 1988. 142.

Ismeretlen lelőhely:
10. (15. kép, 10.)
Lh: –
Ltsz: 62.247.1 (MNM)
D: A kiemelkedő perem rövid ép szakaszának külső széles tagján borostyáninda részlete látható, az asztal élét (a frontoldalon) zsinórtag díszíti.
A: vörös homokkő
M: sz: 113,67 cm , m: – cm , v: 6 cm , r: 18,88 cm , α: 180°
I: NAGY 1988. 143, Abb. 10–11, 146.

Pannonián kívüli leletek:
11. (15. kép, 11.)
Lh: Mainz, Stadionerhofstraße
Ltsz:
D: Az asztallapot kiemelkedő, tagolt perem keretezi, élét a frontoldalon és az ív belsejében inda díszíti, amihez az oldalélen szőlőfürtök is csatlakoznak. Az indadíszek közötti mélyedésekben a tárgy megtalálásakor még vörös festés nyomai voltak láthatók.
A: mészkő
M: sz: 91,15 cm , m: 73 cm , v: 8,5 cm , r: 23,28 cm , α: 155°
I: KÖRBER 1912. 15, Nr. 28; NAGY 1988. 145, Abb. 13, 147, Anm. 48.

12. (15. kép, 12.)
Lh: Sura, É-Szíria[78]
Ltsz:
D: A kiemelkedő peremen zsinórmotívum vonul végig, az asztal élén, a frontoldalon, az íves kivágás két oldalán tabula ansata alakú feliratos mezők, körülöttük a peremen láthatóhoz hasonló zsinórdísz. Felirata: *Tiberius Cl(audius)// Tertianus.*
A: márvány
M: sz: 72 cm , m: 58 cm , v: 11 cm , r: 7 cm , α: 160°
I: KONRAD 1999. 395–96, Fig. 5.

Katalógusom végén külön szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy ezt a felsorolást korántsem tekintem véglegesnek, a felsorakoztatott új elemek[79] között túl jelentős számban vannak az Aquincumi Múzeum gyűjteményének célzatos átvizsgálása nyomán előkerült darabok.[80] Az így elért eredmények azt mutatják, hogy más gyűjtemények (gondolok itt külföldi és itthoni múzeumok anyagára egyaránt) ilyen irányú átvizsgálása is szükséges lenne egy teljesebb és kiegyensúlyozottabb kép kialakításához e tárgytípus tekintetében.

A fentebbiekből következik, hogy igen korainak tartanék bármilyen következtetést levonni a leletek megoszlásából, bármily csábító is ez a lehetőség. Ettől már csak azért is tartózkodnék egyelőre, mert igen valószínűnek tartom, hogy pl. egy a Vályog utcaihoz hasonló darab sokhelyütt, különösen gazdagabb szobrászati anyagú területeken, legfeljebb kivételes esetben kerülne közlésre, a CSIR sorozat valamely kötetében sem jelenne meg, bármennyire is tágítható a „signum" fogalma.

Mivel a tényleges katalógus keretei között ezt nem láttam célszerűnek, itt térnék ki kicsit bővebben arra a néhány új elemre, amelyekkel az új leleteken kívül bővültek ismereteink. A 3. kat. számú darab eddig közöletlen töredékkel bővült, az újonnan közölt töredék jelentősége, hogy az élén meglévő astragalos tag egy olyan szimmetriatengelyt ad, ami két határozott értékre redukálta a tárgy lehetséges „mélység" adatát, csupán az maradt nyitva, hogy az asztalél fal felőli végén is volt-e rozetta. (Mindkét eredményül kapott számadat a gyakori 70–73 és 79–82 közötti méret-adatok közé tartozik.)

Az 5. kat. számú darab két, eddig közöletlen töredék összeillesztésével jött létre. A nagyobb, régi gyűjtésből származó darab eredete eddig ismeretlen volt, most sikerült a Thermae Maiores-hez kötni. A darab külön érdekessége, hogy a derékszögű sarokban találkozó éleivel egyféle átmenetet képez az egyetlen kivágással ellátott darabok és a 8. kat. számú, több kivágással ellátott darab között.

A surai asztallap (12. kat. sz.) egyrészt bővítette a Pannonián kívül előkerült, e típushoz tartozó leletek számát és ismert elterjedési területét, másrészt ez eddig az egyetlen ilyen alakú feliratos asztal a farkastorki útin kívül. Végül: ezzel a katalógussal lehetővé vált az eddig ismert darabok méretadatainak és arányainak összevetése, ami, bár most erre nem vállalkozhattam, a jövőben semmiképp nem lenne tanulság nélküli.

V. A FORMA SZEREPÉRŐL

Óhatatlanul felmerül az emberben, amikor ezeket az asztalokat látja, hogy tulajdonképpen miért is ilyen a formájuk, miért vágtak ki a frontoldalukból egy köríves darabot. Egyszerű, de karakteres jelenség, melyre nem érzem teljesen kielégítő válaszoknak, hogy a köríves fülke a színház világából vett dionysikus utalás lehet.[81]

Azt én sem tartom valószínűnek, hogy a kivágásoknak praktikus funkciója lenne, legalábbis abban a formában nem, ahogy ez a pannoniai asztaloknál megjelenik (különös tekintettel az igen eltérő méretekre). A hasonló alakú pompeii asztalok esetében az őket leíró Soprano is csak találgat a funkciót illetően,[82] az egyetlen ismert ábrázolás sem ad felvilágosítást a kivágás gyakorlati funkciójáról.

[78] Ezúton is szeretnék köszönetet mondani Nagy Mihálynak, aki felhívta a figyelmemet erre a darabra.

[79] A katalógus 1., 2. sz. tétele, a 3. sz. tétel 1953/6/45 ltsz. darabja és az 5. sz tétel.

[80] A katatlógus. 3. sz. tétel 1953/6/45 ltsz. darabja és az 5. sz. tétel mindkét töredéke

[81] NAGY 1988. 137.

[82] SOPRANO 1950. 294, No. 3.

Úgy tűnik, a kivágással ellátott asztalok funkciója nem volt egységes, míg a farkastorki úti darab egyértelműen kultikus felszerelés, valószínűleg italáldozathoz, addig a pompejii asztalok egyszerűen étkezésre szolgáltak. A Flórián téri töredékek lelőhelye is inkább profán, mint vallási funkciót sejtet. Tehát amennyiben a kivágásnak valamilyen szimbolikus tartalma volt, annak elég általánosnak kellett lennie ahhoz, hogy ezen funkciók mindegyikéhez kapcsolódjon. Az asztal szimbolikus tartalmára történő egyetlen ismert egykorú utalás[83] abból az evidenciából indul ki, hogy az asztal kerek, tehát az étkezőasztal legáltalánosabb, valószínűleg legelterjedtebb formájával számol, másmilyen alakú asztalok létezését nem veszi figyelembe.

Alapvetően úgy látom, hogy az asztalok alakját elsősorban a szimbólumok szintjénél is általánosabb tényezők határozták meg. Ilyen tényező lehetett az a tér, környezet, amiben az asztalt fel kívánták állítani, továbbá bizonyos általános, (az építészetben is megfigyelhető) formaképzési szokások, mint a szigorú szimmetriára való törekvés, az apszis kedvelése, időnként egyenesen halmozása, és nem utolsó sorban az olyan vonalvezetési hagyományok, mint a „nor-pannon" csavart vonaldíszként emlegetett motívumok. (Az utóbbi stílus például a 8. kat. számú darabnál is érezteti hatását véleményem szerint.) Az is ezt látszik számomra igazolni, hogy más tárgyak is hasonló formát kapnak, szobortalapzatok, kandeláber, stb.,[84] ugyanúgy, ahogy a „nor-pannon" csavart vonaldísz sem kötődik kizárólagosan tárgytípushoz vagy akár csak gondolatkörhöz (mint pl. halottkultusz).

Mindez persze nem zárja ki, hogy ezeknek a formáknak szimbolikus tartalma is lehetett, mely azonban idővel felszívódhatott, kiüresedhetett, az ilyen jellegű folyamatok azonban nehezen követhetők nyomon.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Munkámhoz nyújtott segítségét, támogatását ezúton szeretném megköszönni Nagy Mihálynak, Zsidi Paulának, Mráv Zsoltnak, Németh Margitnak, Szirmai Krisztinának, Facsády Annamáriának, Madarassy Orsolyának, Kaba Melindának, Fenyő D. Györgynek, Komjáthy Péternek és Újvári Gábornak.

[83] Plutarchos, Qaest. Conv. VIII. 7, az asztal mint földmodell

[84] NAGY 1988. 136, 137, Abb. 12, 24.

IRODALOMJEGYZÉK

BAUDY 1998 — BAUDY, D.: Iovis epulum. In: Neue Pauly 5. 1094–1095.

BELLORI 1691 — BELLORI, G. P.: Le antiche lucerne sepolcrali figurante. Disegnate, et intagliate nelle lore forme da Pietro Santi Bartoli. Roma, 1691.

BOUCHÉ-LECLERCQ 1904 — Bouché-Leclercq, A.: Lectisternium. In: Dar-Sagl III/2. 1006–1012.

DEONNA-RENARD 1961 — DEONNA, W. – RENARD, M.: Croyances et superstitions de table dans la Rome antique. Latomus 46. Bruxelles, 1961.

DRAGENDORFF-KRÜGER 1924 — DRAGENDORFF, H. – KRÜGER, E.: Das Grabmal von Igel. Römische Grabmäler des Moselllandes und der angrenzende Gebiete 1. Trier, 1924.

EISSFELDT 1941 — EISSFELDT, O.: Tempel und Kulte syrischer Städte in hellenistischer-römischer Zeit. Leipzig, 1941.

FACSÁDY 1999 — FACSÁDY A.: Leletmentés az ún. Bécsi úti temető északi részén (Bp. III. ker. Farkastorki út). Aquincumi füzetek 5 (1999) p. 95–98.

FOERK 1923 — FOERK E.: Az óbudai aquaeductus. BudRég 10 (1923) p. 35–55.

GAUCKLER 1909 — GAUCKLER, P.: La couple Héliopolitain et la triade solaire dans le sanctuaire syrien du Lucus Feroniae a Rome. MEFRA 29 (1909) p. 239–268.

GOUDINEAU 1967 — GOUDINEAU, Chr.: Hierai trapezai. MEFRA 79 (1967) p. 77–134.

GUILLAUME 1877 — GUILLAUME, E.: Abacus. In: Dar-Sagl I/1. 1–5.

HAMPEL 1897 — HAMPEL J.: A Nemzeti Múzeum Régiségosztályának gyarapodása az 1897 év I. negyedévében. ArchÉrt 17 (1897) p. 277–279.

HUG 1933 — HUG, A.: Monopodia. PE 16. 145–146.

KISS 1987 — KISS, Á.: Pannonische Architekturelemente und Ornamentik in Ungarn. Bp. 1987.

KONRAD 1999 — KONRAD, M.: Research on the Roman and early Byzantine frontier in North Syria. JRA 12 (1999) p. 392–410.

KOVÁCS 1998 — KOVÁCS, P.: Civitas Eraviscorum. Antaeus 24 (1997–98) p. 278–295.

KOVÁCS 1999 — KOVÁCS P.: Vicus és castellum kapcsolata az alsó-pannoniai limes mentén. StudClass 1 (1999)

KÖRBER 1912 — KÖRBER, K.: Die im Jahre 1911 gefundenen römischen und frühchristlichen Inschriften und Skulpturen. MZ 7 (1912) p. 1–27.

KÖVES-ZULAUF 1995 — KÖVES-ZULAUF, T.: Bevezetés a római vallás és monda történetébe. Bp. 1995.

KROLL 1916 — KROLL: Iovis epulum. PE 9. 2013–2014.

KRUSE 1932 — KRUSE: Mensa. PE 15. 937–948.

LŐRINCZ-REDŐ 1994 — LŐRINCZ, B.-REDŐ, F.: Onomasticon provinciarum Europae latinarum 1 : Aba-Bysanus. Bp. 1994.

LULLIES 1940 — LULLIES, R.: Gartibulum. PE Supl. 7. 203–204.

MADARASSY 1999 — MADARASSY O.: Újabb eredmények a katonaváros nyugati szélének kutatásában (Bp. III. ker. Vályog utca 14.). Aquincumi füzetek 5 (1999) p. 57–64.

MAHLER 1908 — MAHLER, E.: Dunapentelei ásatásaim 1908-ban. ArchÉrt 28 (1908) p. 343–350.

MAU 1893 — MAU, A.: Abacus. PE 1. 5.

MISCHKOWSKI 1917 — MISCHKOWSKI, H.: Die heiligen Tische im Götterkultus der Griechen und Römer. Königsberg, 1917.

MÓCSY 1953 — MÓCSY, A.: Das territorium legionis und die canabbae in Pannonien. ActaArchHung 3 (1953) p. 179–199.

MÜNZER 1909 — MÜNZER: Epulo. PE 6. 265–266.

NAGY 1988 — NAGY, M.: Über einen Monopodiumtyp.-Versuch zur Umwertung der sog. pannonischen frühchristlichen Reliquienaltäre. FolArch 39 (1988) p. 135–158.

NÉMETH 1993 — NÉMETH M.: Egy Mithras-Sol relief Aquincumból. BudRég 30 (1993) p. 215–225.

NESSELHAUF-LIEB 1959 — NESSELHAUF, H. – LIEB, H.: Dritte Nachtrag zu CIL XIII. Inschriften aus den germanischen Provinzen und dem Treverengebiet. BRGK 40 (1959) p. 120–229.

PAIS 1888 — PAIS, H.: CIL Supplementa Italica. Fasc I : Additamenta ad vol V. Galliae Cisalpinae. Roma, 1888.

PECZ 1902 — Ókori lexikon. Szerk. PECZ V. Bp. 1902–1904.

PERNICE 1932 — PERNICE, E.: Hellenistische Tische. Hellenistische Kunst in Pompeji 5. Berlin, 1932.

SAGLIO 1887	SAGLIO, E.: Cartibulum. In: Dar-Sagl I/2. 929.
SCHEID 1998	SCHEID, J.: Epulo (Iuppiter). In: Neue Pauly 4. 31.
SCHNEIDER 1874	SCHNEIDER, A.: Beiträge zur Kentniss der Römischen Personennamen. Zürich, 1874.
SIEBERT 1999	SIEBERT, A. V.: Lectisternium. In: Neue Pauly 6. 1217.
SOPRANO 1950	SOPRANO, P.: I triclini all' aperto di Pompei. Pompeiana, Raccolta di studi per il secondo centenario degli scavi di Pompei. Biblioteca della Parola del Passato 4. Napoli, 1950. p. 288–310.
THOMAS 1978	THOMAS, E.: Pannonische Reliquienatltäre. (Vorbericht) AV 29 (1978) p. 573–587.
THOMAS 1987	THOMAS, E.: Die Kontinuität Pannoniens in 5. u. 6. Jahrhundert (Germanisches Nationalmuseum Nürnberg). In: Germanen, Hunnen und Awaren. Schätze der Völkerwandeungszeit. Nürnberg, 1987. p. 284–294.
WISSOWA 1912	WISSOWA, G.: Religion und Kultus der Römer. München, 1912.
WISSOWA 1925	WISSOWA, G.: Lectisternium. PE 12. 1108–1115.
ZSIDI 2000	ZSIDI P.: Ókeresztény emlékek Aquincumban. A BTM Aquincumi Múzeumának kamara kiállítása a Millennium alkalmából. Bp. 2000.

MORE MONOPODIUM BOARDS FROM AQUINCUM

Inscribed Reference to an Unknown Vicus

The collection of the Museum of Aquincum now includes two more monopodium boards from the type that is characterised by the exsection in the middle of the front side. When found, both pieces were of secondary use, built into late Roman stone graves. On its edge along the two sides of the exsection, one of the pieces (Farkastorki road, Cat. No. 1) features a dedicational inscription addressed to Jupiter. The table was put up based on the decision of the decurios of a hitherto unknown vicus. Based on the protruding edge and the careful way it has been cut through, the channel that leads through the surface of the table, and the various comparisons that can be drawn, it can be concluded that the piece's original function was to serve as an offering table for the libatio. I made a catalogue of the data of all known tables, as a new element the catalogue features three hitherto unpublished Aquincum fragments. Two of these fit together and belong to a table that is divided on several sides by multiple arched exsections (Cat. No. 5). The third one fits into an already known fragment (Cat. No. 3). The arched exsections, in my opinion, did not serve a practical function; their symbolic meaning was probably very general as well. In my view, some general form shaping custom must be credited for the special shape of these tables.

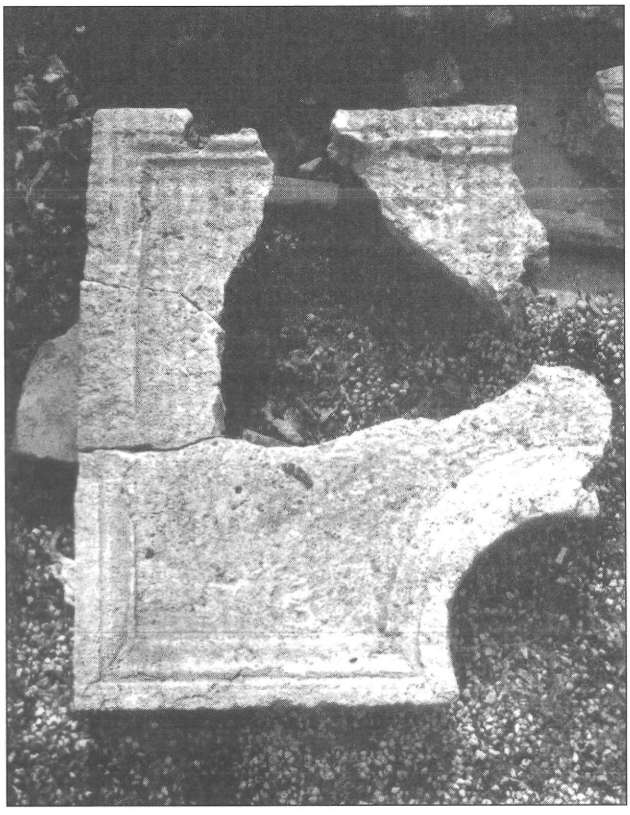

1. kép. Vályog utca 14. (Kat. sz. 2.)

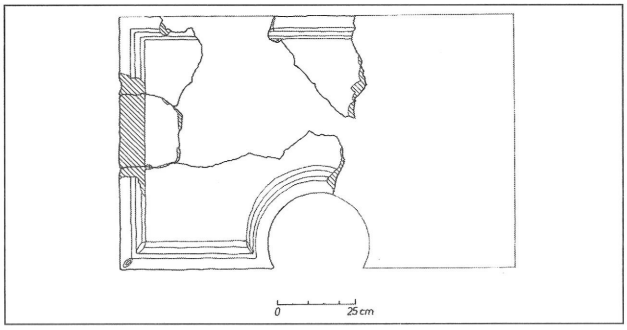

2. kép. Vályog utca 14. (Kat. sz. 2.)

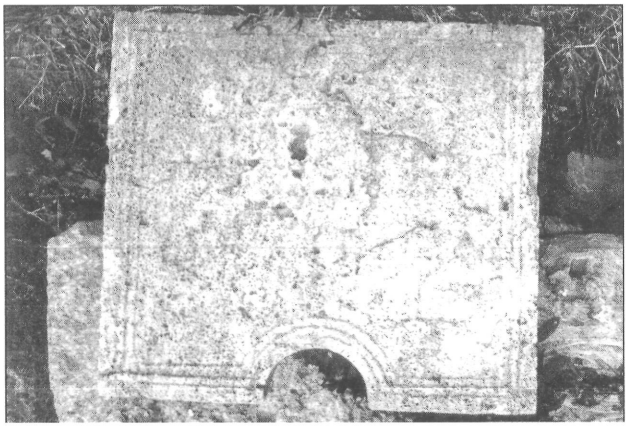

3. kép. Farkastorki út, csatornaárok. (Kat. sz. 1.)

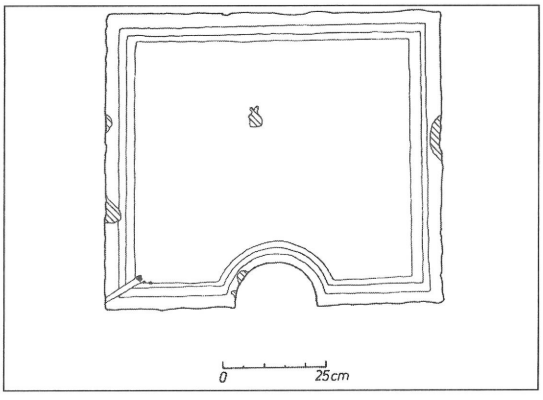

4. kép. Farkastorki út, csatornaárok. (Kat. sz. 1.)

5. kép. Farkastorki út, csatornaárok. (Kat. sz. 1.)

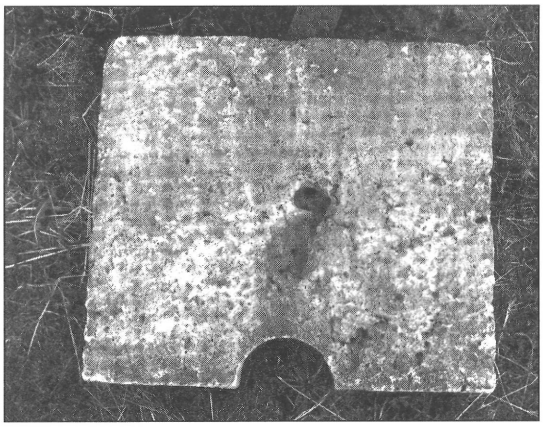

6. kép. Farkastorki út, csatornaárok. (Kat. sz. 1.)

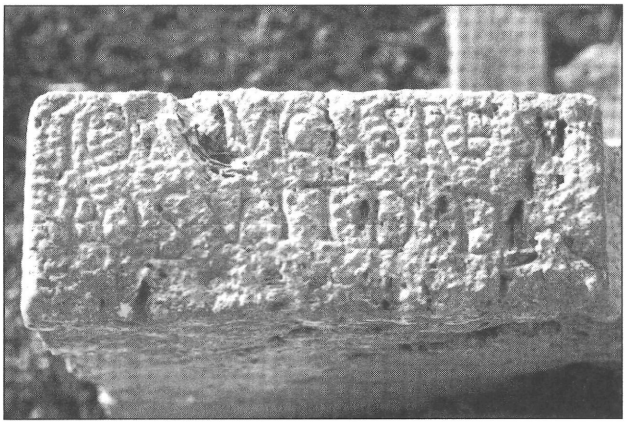

7a. kép. Farkastorki út, csatornaárok. (Kat. sz. 1.)

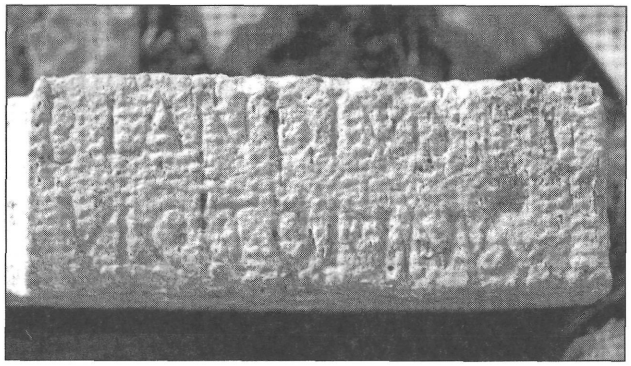

7b. kép. Farkastorki út, csatornaárok. (Kat. sz. 1.)

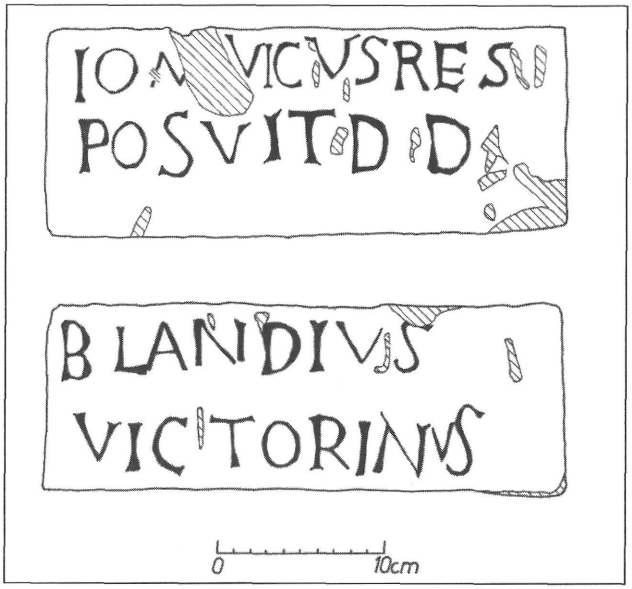

8. kép. Farkastorki út, csatornaárok. (Kat. sz. 1.)

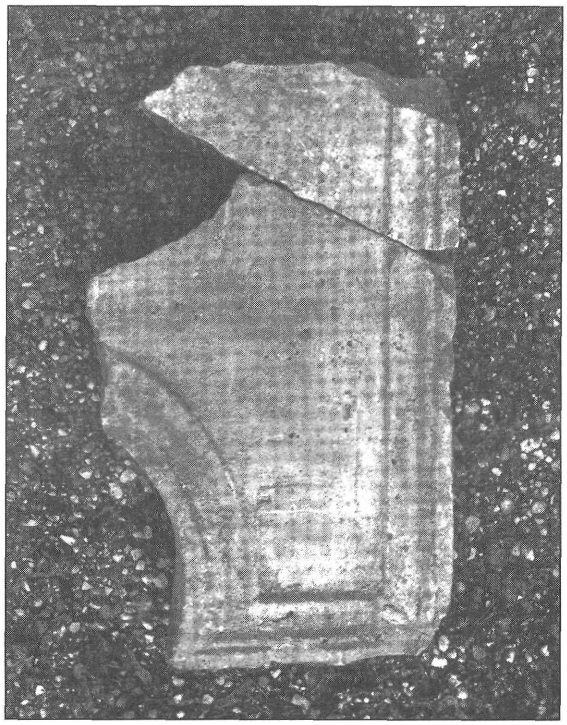

9. kép. R917, 1953/6/45 (BTM) (Kat. sz. 3.)

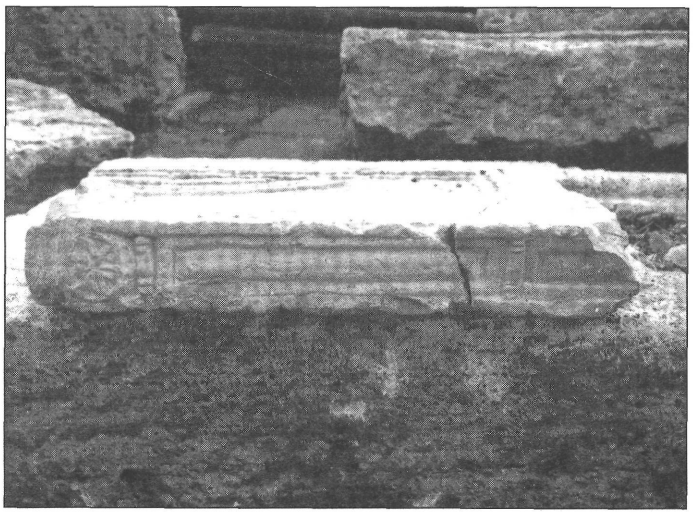

10. kép. R917, 1953/6/45 (BTM) (Kat. sz. 3.)

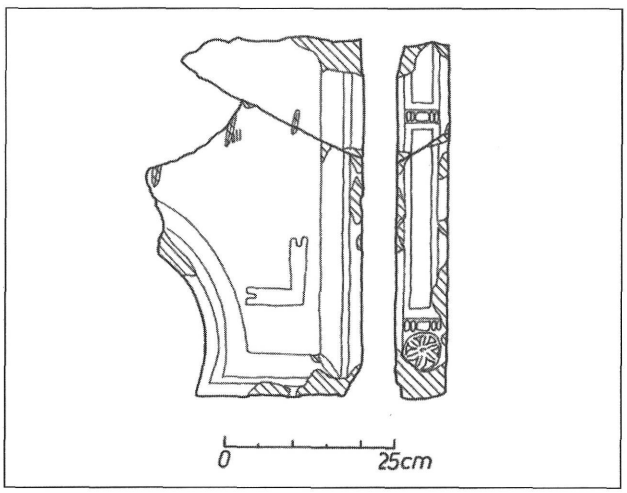

11. kép. R917, 1953/6/45 (BTM) (Kat. sz. 3.)

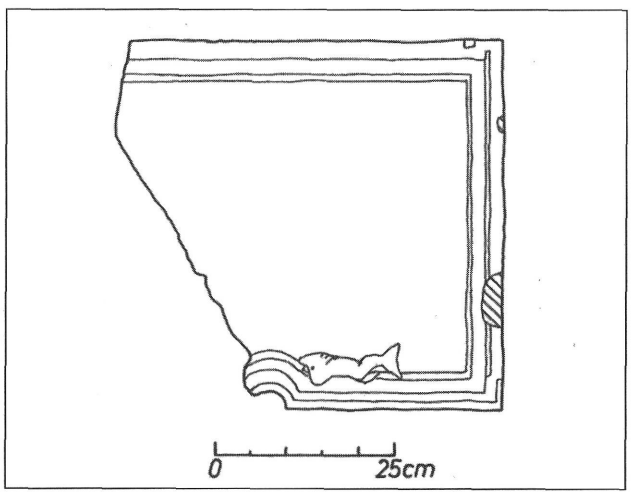

12. kép. R918. (BTM) (Kat. sz. 4.)

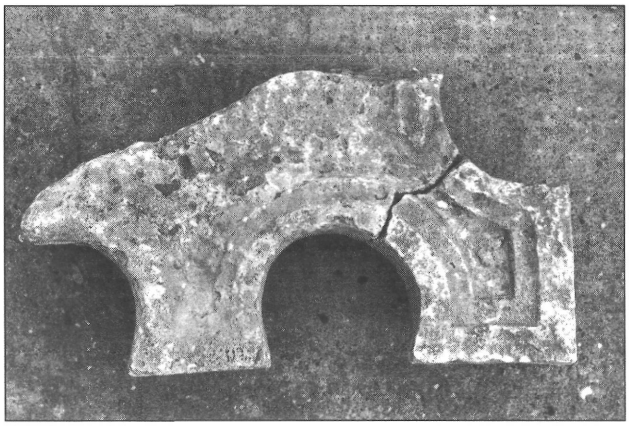

13. kép. Flórián tér, Thermae Maiores. (33500, BTM)(Kat sz. 5.)

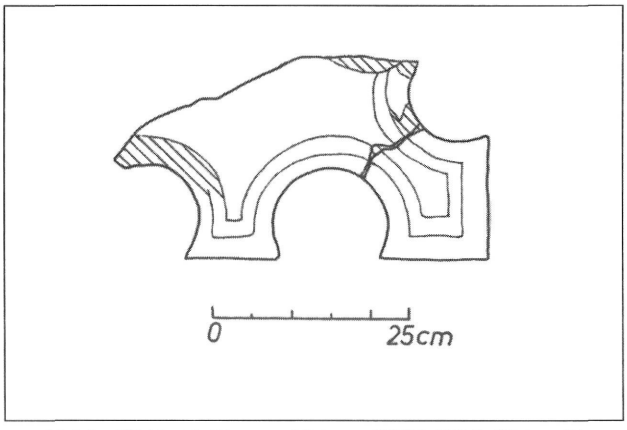

14. kép. Flórián tér, Thermae Maiores. (33500, BTM) (Kat sz. 5.)

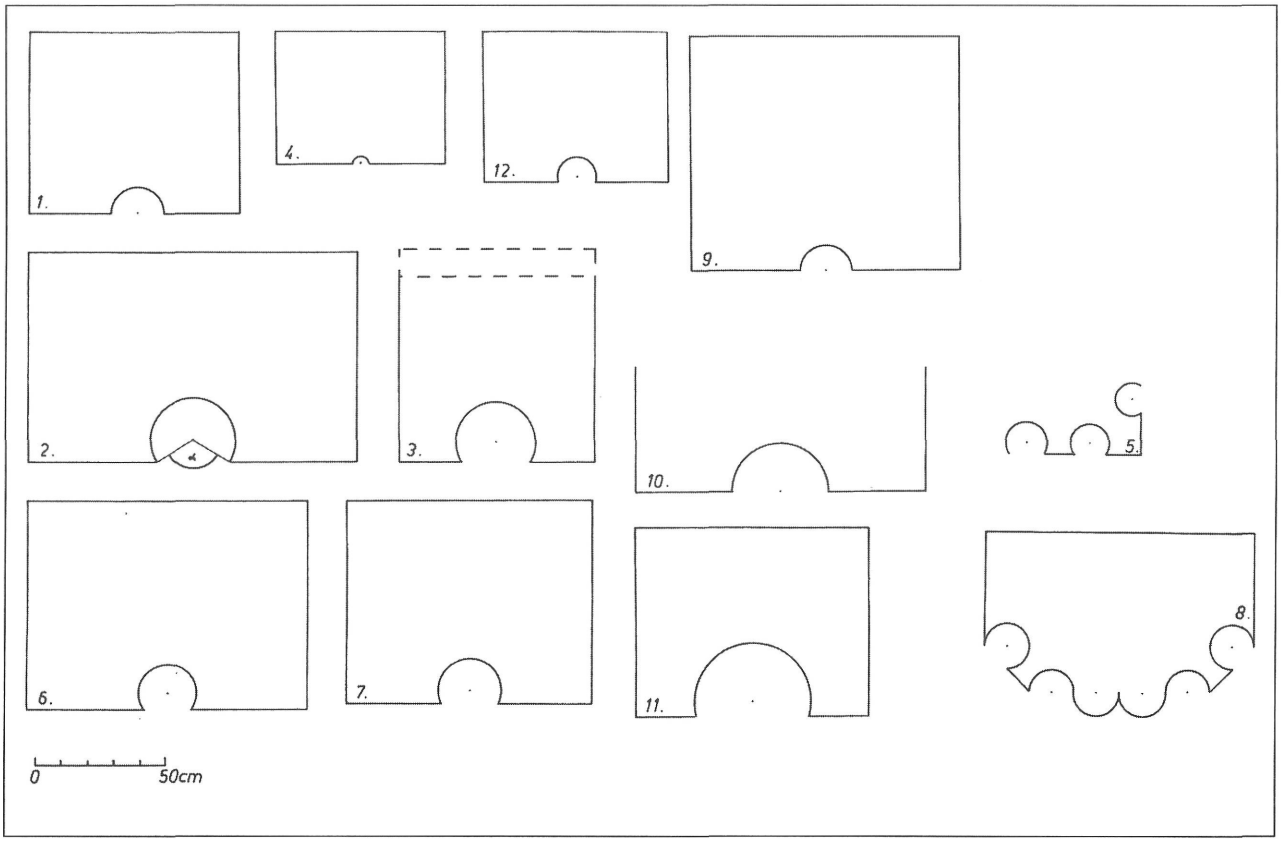

15. kép. 1: Farkastorki út; 2: Vályog utca; 3: R917, 1953/6/45 (BTM); 4:R918 (BTM); 5: Flórián tér; 6: Intercisa, 50/1909-4. (MNM); 7: Intercisa, 28/1908-2. (MNM); 8: Intercisa, 113/1908-4. (MNM); 9: Gorsium; 10: Ismeretlen lelőhely, 62.247.1 (MNM); 11: Mainz, Stadionerhofstraße; 12: Sura, É-Szíria.

MÁRTON ANDRÁS

A COLLEGIUM VETERANORUM ÚJABB KŐEMLÉKE AQUINCUMBÓL

Feliratos sírkövek és faragott kőemlékek a Bécsi úti temetőből

A Bécsi út 48. szám alatt végzett leletmentő ásatáson egy későrómai, kőlapokból épített sír került elő, melynek készítésekor korábbi sírok kőanyagát használták fel (*1. kép*). A faragott kőemlékek közül a feliratot hordozó darabokról már röviden megemlékeztünk.[1] Jelen cikkünkben részletesen szeretnénk bemutatni az összes faragott kőemléket.[2]

CAIUS MARCIUS POLLIO SÍRSZTÉLÉJE

A sírkő a másodlagos felhasználásban a késő római sír keleti oldalfalát alkotta.[3] A sírkő alsó része még az ókorban semmisült meg, amikor eredeti helyéről eltávolították, jobb felső sarka pedig a valamivel 1750 után épült újkori pince ásásakor sérült meg.

A sztélé szépen faragott felső sarkaiban félpalmettás sarokdísz található, mellette borostyánlevél (*2. kép*). Léckeretes *tympanonjában* középen rozetta található, melyet eredetileg két oldalról tölgyfalevelek vettek körül. A képmezőt, melyben babérkoszorúval övezett három szőlőlevél és két szőlőfürt van, két oszlop keretezi (*3. kép*).[4] A sarkokban ismét egy-egy tölgyfalevél jelenik meg. A feliratot háromszorosan profilált léckeret veszi körbe, melyet borostyánindából álló dísz keretez. A feliratos mező és a keretmotívum alsó része letörött.

A felirat szépen faragott, végig egyenletes magasságú betűkből áll (*4–5. kép*).[5]

A felirat olvasata: *C(aio) ° Marcio ° Col¦lina (tribu) ° Pollioni ° ¦ (domo) ° Amastria ° ¦ vet(erano) ° leg(ionis) ° II ° ad(iutricis) ° ¦ ° ann(orum) LX ¦ ° colleg(ium) ° vet(eranorum) ° pos(uit)*

Fordítása: *„Caius Marcius Pollionak, a Collina tribusból, Amastrisból, a II legio Adiutrix veteránjának, élt 60 évet, a veteránok collegiuma* állította".

A felirat olvasata viszonylag egyszerű, egyedül csak az *Amastria* város értelmezése nyújt problémát. Véleményem szerint a város a *Bithynia et Pontus* tartományban fekvő *Amastrissal* azonosítható.[6]

Érdekesebb kérdés, hogy hogyan került a kis-ázsiai város lakója a *legio* soraiba. Kézenfekvő megoldás a problémára, hogy a *legio II Adiutrixet* 113-ban a parthus hadjáratba vezényelték keletre, ahonnan csak 118-ban tért vissza *aquincumi* állomáshelyére.[7] *Caius Marcius Pollio* is az ottani állomásozás alatt került a *legio* soraiba.[8] Több a *legioval* visszatérő keleti származású hagy maga után epigráfiai emléket *Hadrianus* alatt.[9] A feliratunk keltezésére, az életkoradat alapján, *Antoninus Pius* uralkodásának második felét, a 150-es éveket javasoljuk.

A *Pollio cognomen* széles körben elterjedt a Római Birodalom területén, *Italiában* és *Hispaniában* különösen népszerű volt. Egy előfordulását Kisázsiából is ismerjük, *Amasia* városából.[10] A *Marcius nomen* nem mutat különleges elterjedést, a leggyakoribb *Hispaniaban*, igen gyakori *Pannoniában, Italiában, Gallia Narbonensisben és Dalmatiaban.*

Kövünk az Sz. Burger Alice által részletesen tárgyalt *collegiumi* kőfaragó műhelyek „A" műhelyében készült.[11] A műhelyek kronológiájára és az általuk használt motívumokra vonatkozóan Nagy Tibor tett a későbbiekben néhány fontos megállapítást.[12] A kövünk hozzájárul a műhelyek produkciójának pontosabb keltezéséhez. Sz.

[1] HABLE-MÁRTON 2000. 20-30.

[2] Ez úton szeretném megköszönni Hable Tibornak, hogy engedélyezte számomra a leletanyag közlését , Adamik Tamásnak a tanácsait, valamint Lőrincz Barnabásnak és Német Margitnak, hogy a kéziratomat átnézték.

[3] Bal oldali magasság: 187 cm, jobb oldali magasság: 117 cm,, szélessége. 109 és maximális vastagsága 11 cm. HABLE-MÁRTON 2000. 26-27.

[4] A keret külső szélessége: 109 cm, belső szélessége: 71 cm, külső magassága: 73 cm, belső magassága: 63 cm. Az oszlopok közti szélesség: 82 cm, az oszloptalapzat és a sírkő teteje közötti távolság: 103 cm. A babérkoszorú külső átmérője: 56 cm, belső átmérője: 36 cm.

[5] A betűk magassága a következő: első sor: 6 cm, második sor 5.5 cm, harmadik sor: 5.5 cm, negyedik sor: 5.5 cm, ötödik sor: 5.4 cm, hatodik sor: 5.5 cm.

[6] Mindezt megerősíti, hogy Amastria nevű várost nem ismerünk, GRAESSE-BENEDICT 1900.; TLL; Stillwell 1976; Pauly 1996. Szóba jöhet az azonosításkor Amasia városa is Amastris mellett. A feliraton a városnévben szereplő „t" miatt ez utóbbit tartom valószínűnek. Tudomásom szerint feliraton sem fordul elő ilyen alakban. Az egyéb képzett formákhoz TLL, 1825-1826. Tehát itt egy Amastrius, -a, -um alakkal találkozunk.

[7] LŐRINCZ 2000a. 164.

[8] MANN 1983, 53-54 és Table 25 vonatkozó részek.

[9] A vonatkozó feliratok katalógusával: LŐRINCZ 2000a. 165 és MÓCSY 1959, 82

[10] CIL III 13263 in LŐRINCZ 2000b. 148.

[11] BURGER 1959. 9-18.

[12] NAGY 1971. 122-124.

Burger Alice a műhely működését a *municipium Aelium* alapításához köti.[13] Kifutásukkal Nagy Tibor foglalkozott, véleménye szerint az „A" műhely dolgozott tovább, a „B" műhely produkciójának a vége a *collegium fabrum et centonariorum* 160-as évekre tehető szétválásának időpontjával jelölhető meg.[14] Sztélénken megtalálható az „A" műhelyre jellemző folyamatos borostyáninda keretezés,[15] ugyanakkor a homlokzat kiképzése a „B" műhely típusát követi.[16] Készítésekor tehát mind a két műhely aktív volt. A borostyánindák levelei közé faragott háromszög alakú térkitöltő levélkék és a koszorúban a szőlőfürtök megformálása *C. Valerius, Luepintania*, de leginkább *L. Val. Seutes* sztéléjével mutat rokonságot, e három kőemlék szoros kapcsolatával már foglalkozott a kutatás.[17] Kövünk relatív helyzetét a kőfaragóműhelyek produkciójában a fentebb említett két kőemlék környezetében kell keresnünk, nagyjából ezekkel egy idős. Ebből következően a három említett kő abszolút kronológiai helyzetét is erre az időszakra jelölhetjük ki. Még egy érdekes információval szolgál kövünk díszítése. Régebben feltételezték, hogy katonák esetében a koszorú közepére rozettát, polgárok esetében szőlőfürtöt faragtak.[18] A most ismertetett kő példa arra, hogy a térkitöltő motívumnak nem lehet különösebb jelentést tulajdonítani.

Már fentebb utaltunk a *collegium vetaranorum* megalakulása körüli bizonytalanságra.[19] Sírkövünk erre a problémára nem ad megoldást, de bizonyítékot nyújt a *collegium aquincumi* működésére, melyet sokáig kétségbe vontak.[20] A *collegium* működésével és a rá vonatkozó egyetlen felirattal, az erősen sérült „*Dasimius* sztélével" már többen foglalkoztak.[21] Ez az igen fontos emlék sokáig csak hivatkozásokból volt ismert, de általánosan elfogadták, hogy a kőemléken a *collegium veteranorumot* említik.[22] A követ végül 1965-ben publikálta Szilágyi János, az ő feloldási javaslatában a *„veteranorum"* mint minőségjelző áll, „régebbi" értelemben.[23] A feloldás helyesbítésére Alföldy Géza és Nagy Tibor közel egy időben, egymástól függetlenül tettek javaslatot.[24] Alföldy Géza javaslata az önálló *collegium veteranorum*, míg Nagy Tiboré, Szilágyi János eredményeit hasznosítva, a *collegium veteranorum centonariorum* közös szervezete. A két egyenrangú feloldás közül a most előkerült emlék Alföldy Géza olvasatát erősíti meg. Az újabb emlék előkerülésével megkérdőjeleződnek a *collegium* jelentéktelenségéről szóló elméletek, melyek minden valószínűség szerint a leletanyag hiányosságának tudhatók be.

Összefoglalva a *collegium Veteranorum aquincumi* történetét azt mondhatjuk el, hogy legkorábban 110–120 között alakult meg[25], de 124 után néhány évvel már biztosan létezik. Habár nagy jelentőségre nem tesz szert, a 2. század első felében folyamatosan létezik és hozzájárul tagjainak eltemetéséhez. Reméljük a leletanyag bővülésével a szervezet történetét is részletesebben megismerjük majd. *Aquincumon* kívül *Pannoniában* még *Carnuntumból* bizonyított *collegium Veteranorum* működése.[26]

POMPEIA QUARTINA SÍRFELIRATA

Ez a kő a késő római sír északi oldalfalát alkotta, eredetileg egy síremlék falába beépített feliratos tábla volt (*6. kép*).[27]

A téglalap alakú táblát kettős profilált léckeret tölti ki (*7–8. kép*).[28] A keret fölött látható a *„D(is) M(anibus)"* rövidítés betűi mellett *héderát* találunk. A betűk folyamatosan kisebbednek, az utolsó sortól eltekintve a felirat arányosan szerkesztett, itt azonban rácsúszott a keretre.[29]

A felirat olvasata: *„D(is) ° M(anibus) (hedera) ¦¦ Pompeiae ° S¦ext(i) ° f(iliae) ° Qvart¦inae ° matr(i) ° pîis(simae) ° ¦ P(ublius) ° Nonius ° Firmus ° f(ecit)"*

Fordítása: *„A halotti árnyaknak, Sextius lányának, Pompeia Quartinának, az igen jóságos anyának Publius Nonius Firmus készítette."*

Ezt a sírkövet a *dis manibus* formula, a *filiatio* megléte és a betűtípus alapján a 2. századra keltezhetjük. Mindkét személy neve széles körben elterjedt volt, a *Firmus* név gyakori *Italiában, Hispaniában, Dalmatiában, Pannoniában, Gallia Belgicaban, Gallia Lugdunensisben* és viszonylag gyakori *Noricumban* is. A *Pompeius* név *Aquitaniában* mutat nagyobb népszerűséget.[30]

[13] BURGER 1959. 9. Ugyanakkor többször felvetődött az a nézet, hogy bizonyos collegiumok, így a collegium Veteranorum is már a premunicipális fázisban is létezhettek. NAGY 1937. 93 és ALFÖLDY 1967. 54.

[14] NAGY 1971. 124 és 84. lj.

[15] BURGER 1959. 19

[16] NAGY 1971. 123-124.

[17] BURGER 1959. 9. kép, 15, 11. kép, 16 és 10. kép, 10.

[18] BURGER 1989. 13

[19] Lásd. 13. j.

[20] AnEp 1965. 116 és SZILÁGYI 1965. 182-183.

[21] KUZSINSZKY 1934. 341, 194; NAGY 1937. 93; NAGY 1945. 166; AnEp 1965. 43, 116; SZILÁGYI 1965. 182-183 és 1. kép, 183; NAGY 1967. 62-68 és 1. kép, 63; ALFÖLDY 1967. 52-54; AnEp 1967. 367; NAGY 1971. 120 és 30. kép, 121; NÉMETH 1971. 53, 26-27; MÓCSY 1990. 64; NÉMETH 1999. 53, 26.

[22] KUZSINSZKY 1934. 341, 194; NAGY 1937. 93 és NAGY 1945. 166.

[23] AnEp 1965. 43 és SZILÁGYI 1965. 182-183.

[24] NAGY 1967. 62-68.; ALFÖLDY 1967. 52-54; AnEp 1967. 367.

[25] ALFÖLDY 1967. 54.

[26] CIL III 4496a, 11189.

[27] Méretei, magassága: 74 cm, szélessége: 94.5 cm, vastagsága: 10 cm. HABLE-MÁRTON 2000. 29-30.

[28] A keret magassága: 48 cm, szélessége: 68 cm.

[29] A betűk magassága az első és az azt követő sorokban: 9.2 cm, 7.5 cm, 8 cm, 7.5 cm, 6 cm.

[30] MÓCSY 1983. 66, 68-69 és 80-81; LŐRINCZ 1999. 142-143.

A KŐLAPOKBÓL ÖSSZEÁLLÍTOTT SÍR FEDŐLAPJA

A nagyméretű kőlap oldalán befejezetlen profilálást találunk (*8–9. kép*).[31] Tetején jól láthatóak a laposvésővel elvégzett nagyolások (*10. kép*).

Minden kétséget kizáróan egy félkész darab, keltezése is csak tág időhatáron belül lehetséges: 2–4. század.

SÍRSZTÉLÉ TÖREDÉKEI

Mindegyik darabot a sír fedőlapján a rabláskor vágott lyuk lefedésére használták, vagy a sír mellett találtuk. A töredékek egy sírkő *tympanonos* lezáródású felső részéhez tartoznak, a *tympanon* közepén rozetta helyezkedik el (*11. kép*). Az egyetlen töredék, amely nem innen származik, egy a *tympanon* alatti, profilált elválasztásból tört ki, de faragása és anyaga alapján biztosan ehhez a sírkőhöz tartozott (*12. kép*). Keltezésükre a 2. századot javaslom.

Az összes bemutatott darab Dr. Józsa Sándor geológus kőzettani meghatározása alapján édesvízi mészkőből készült.[32] Véleménye szerint – a legújabb kori bányaművelést is figyelembe véve – legvalószínűbb forrása a Budakalász környéki felszíni lelőhely. Ez újabb adatot szolgáltat arra, hogy valószínűleg a Torma István által Budakalász határában lokalizált bányák voltak az *aquincumi* kőellátás legnagyobb forrásai.[33]

[31] Mérete 240 × 60 cm, vastagsága 10 cm.

[32] Segítségét ez úton is köszönöm.

[33] TORMA 1982. 42.

IRODALOMJEGYZÉK

ALFÖLDY 1967	ALFÖLDY, G.: Zu neuen Inschriften aus Aquincum. Epigraphische Studien 4 (1967) p. 52–60.
BURGER 1959	SZ. BURGER A.: Collegiumi kőfaragóműhelyek Aquincumban. BudRég 19 (1959) p. 9–26.
GRAESSE–BENEDICT 1900	GRAESSE, J. G. Th. – BENEDICT, F: Orbis Latinus, oder Verzeichnis der wichtisgsten lateinischen Orts- und Laendernamen. Berlin, 1900.
HABLE–MÁRTON 2000:	HABLE, T.–MÁRTON, A.: Graves and Gravestones from Bécsi Street Cemetery. Aquincumi füzetek 6 (2000) p. 20–36.
KUZSINSZKY 1934	KUZSINSZKY, V.: Aquincum. Ausgrabungen und Funde. Bp. 1934.
LŐRINCZ 1999	LŐRINCZ, B. ed.: Onomasticon Provinciarum Europae Latinarum 2. Wien, 1999.
LŐRINCZ 2000a	LŐRINCZ, B.: Leg II Adiutrix. In: Le Bohec, Y.–Wolff, C., eds., Les légions de Rome sous le Haut-Empire. Actes du Congres de Lyon (17–19 septembre 1998). Collection du Centre d'Études Romaines et Gallo-Romaines N. S. 20 (2000) p. 159–168
LŐRINCZ 2000b	LŐRINCZ, B. ed.: Onomasticon Provinciarum Europae Latinarum 3. Wien, 2000.
MANN 1983	MANN, J. C.: Legionary Recruitment and Veteran Settlement During the Principate. University of London–Institute of Archaeology Occasional Publication 7. London, 1983.
MÓCSY 1990	MÓCSY A.: Municipiumok és coloniák. In: Pannonia régészeti kézikönyve. Szerk. Mócsy A., Fitz J. Bp. 1990. p. 61–64.
MÓCSY 1959	MÓCSY, A.: Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen. Bp. 1959.
NAGY 1937	NAGY L.: Aquincumi vonatkozású kiadatlan feliratos kőemlékek Szentendréről. ArchÉrt 50 (1937) p. 85–115.
NAGY 1945	Nagy L.: Egy pincelelet az Aquincumi polgárvárosban. BudRég 14 (1945) p. 154–202.
NAGY 1967	NAGY T.: Anecdota Aquincensia. ArchÉrt 94 (1967) p. 62–69.
NÉMETH 1971	NÉMETH M.: Vezető az Aquincumi Múzeum kőtárában. Bp. 1971.
NÉMETH 1999	NÉMETH M.: Vezető az Aquincumi Múzeum kőtárában. Bp. 1999.
PAULY	Hubert Cancik–Helmuth Schneider: Der Neue Pauly Enzyklopaedie der Antike 1. Stuttgart–Weimar, 1996.
STILLWELL 1976	STILLWELL, R. ed. The Princeton Encyclopedia of Classical Sites. Princeton–New Jersey, 1976.
SZILÁGYI 1965	SZILÁGYI J.: Kőfeliratok az Aquincumi Múzeum régi gyűjtéséből. ArchÉrt 92 (1965) p. 182–191.
TLL	Thesaurus Linguae Latinae I. Lipsae, 1900. p. 1825–1826.
TORMA 1982	TORMA, I.: Roman Quarry Near the Village Budakalász. In: Industrial Archaeology 2. Gömöri, J. ed. Veszprém, 1982. p. 49.

ANOTHER STONE MONUMENT OF THE COLLEGIUM VETERANORUM FROM AQUINCUM

Inscribed Gravestones and Carved Stone Monuments from the Bécsi road Cemetery

During the rescue excavation at 48 Bécsi road, late Roman cist grave containing carved stone monuments of an earlier age was found *(Fig. 1)*.

CAIUS MARCIUS POLLIO'S GRAVE STELE

In its secondary use, this gravestone formed the eastern sidewall of the late Roman grave. The inscription consists of nicely carved letters of equal height *(Figs. 4-5)*. The inscription reads: *„C(aio) ° Marcio ° Col|lina (tribu) ° Pollioni ° | (domo) ° Amastria ° | vet(erano) ° leg(ionis) ° II ° ad(iutricis) ° | ° ann(orum) LX | ° colleg(ium) ° vet(eranorum) ° pos(uit)"*

In my opinion, the *Amastria* mentioned in the inscription refers to the city of *Amastris* in *Bithynia* et *Pontus* province. In the year 113, *legio II Adiutrix* was commanded east to the campaign against the Parthians. From there it returned to its *Aquincum* garrison only in 118. Caius Marcius Pollio entered the ranks of the *legio* during its stay there. Based on the age data, we can suggest that the inscription dates back to the 150s, the second half of Antonius Pius' reign.

The *Pollio* cognomen was widely popular in the Roman Empire, especially in *Italia* and *Hispania*. We also know one occurrence of it from the city of *Amasia*, Asia Minor.

Our stone was made in the „A" workshop of the *collegium* workshops discussed in detail by Alice Sz. Burger. Alice Sz. Burger ties the beginning of the workshop's functioning to the foundation of the *municipium Aelium*. The shutting-down of the workshops was investigated by Tibor Nagy. In his opinion, workshop „A" functioned for a longer period. Workshop „B" shut down at the time of the *collegium fabrum et centonariorum*'s separation (the 160s). Our stele features the continuous ivy tendril frame typical of workshop „A". At the same time, the front of the stele displays characteristics of workshop „B". Therefore, it can be stated that at the time it was made both workshops were active. The execution of the wreath's cluster of grapes and triangular space-filling leaflets, carved in between the ivy tendril's leaves show relationship to the stele of *C. Valerius* and *Luepintania* and especially of *L. Val. Seutes*. The close relationship of these three stone monuments has already been subject to research. Our stone was produced around the same time as the two previously mentioned stone monuments. Consequently, the absolute chronological position of the three stones is also at this time period. Previously, it was thought that a rosette was placed in the middle of the wreath for soldiers, and a cluster of grapes for civilian citizens. The stone we are discussing now helps to show that no special significance can be attributed to the space filling motif.

The gravestone provides proof of the *collegium*'s functioning in Aquincum, which had been held in doubt for a long time. The *collegium*'s functioning and the only pertinent inscription - the heavily damaged *„Dasimius* stele" - had already been discussed several times. The stone was eventually published in 1965 by János Szilágyi. His resolving suggestion was that *„veteranorum"* stood as a qualifier, meaning „older". Géza Alföldy and Tibor Nagy - roughly at the same time but independent of each other - both seeked to rectify Szilágyi's findings. Géza Alföldy suggested an independent *collegium veteranorum*, while Tibor Nagy - utilizing János Szilágyi's results - argued for a joint organization of the *collegium veteranorum centonariorum*. Out of these two equally competent notions the newly found monument strenghtens Géza Alföldy's interpretation.

Summarizing the Aquincum history of the *collegium veteranorum*, we can state that it was founded earliest between 110-120, but was surely in existence a couple of years after 124. While never being of huge significance, it continuously existed during the first half of the 2nd century and made contributions to the burials of its members.

POMPEIA QUARTINA'S GRAVE INSCRIPTION

Originally built into the wall of a tomb, the inscribed plaque formed the northern sidewall of the aforementioned late Roman grave *(Figs. 6-8)*.

The inscription reads: *„D(is) ° M(anibus) (hedera)|| Pompeiae ° S|ext(i) ° f(iliae) ° Qvart|inae ° matr(i) ° piis(simae) ° | P(ublius) ° Nonius ° Firmus ° f(ecit)"* The text translates as follows: „Made by *Publius Nonius Firmus* for the ghosts of the dead, for *Sextius*' daughter *Pompeia Quartina*, the very benevolent mother"

Based on the *dis manibus* formula, the presence of the *filiatio* and the printing type the gravestone can be dated to the 2nd century. Both persons' names were widely popular. The name *Firmus* was widely used in *Italia, Hispania, Dalmatia, Pannonia, Gallia Belgica, Gallia Lugdunensis* and relatively frequent in *Noricum* too. The name *Pompeius* was a common choice in *Aquitania*.

THE COVER SLAB OF THE GRAVE MADE OF STONE SLABS

On the side of the large stone slab, there are signs of carving. On the top, we find signs of tools *(Figs. 8-10)*. Date: 2nd-4th century.

FRAGMENTS OF GRAVE STELE

These pieces were either used to cover the hole cut into the cover slab during the grave's despoiling or were found next to the grave *(Figs. 11-12)*. Each piece belongs to a gravestone featuring a *tympanum*. Date: 2nd century.

Based on geologist Dr. Sándor Józsa's petrographic analysis, all the introduced pieces are made of fresh-water limestone. In his opinion - taking into account the most modern mine exploitation - the stone most probably came from the area around Budakalász, where it is readily available on the surface. This strengthens the suggestion that the mines near the Budakalász border - located by István Torma - were probably the most important sources of Aquincum's stone supply.

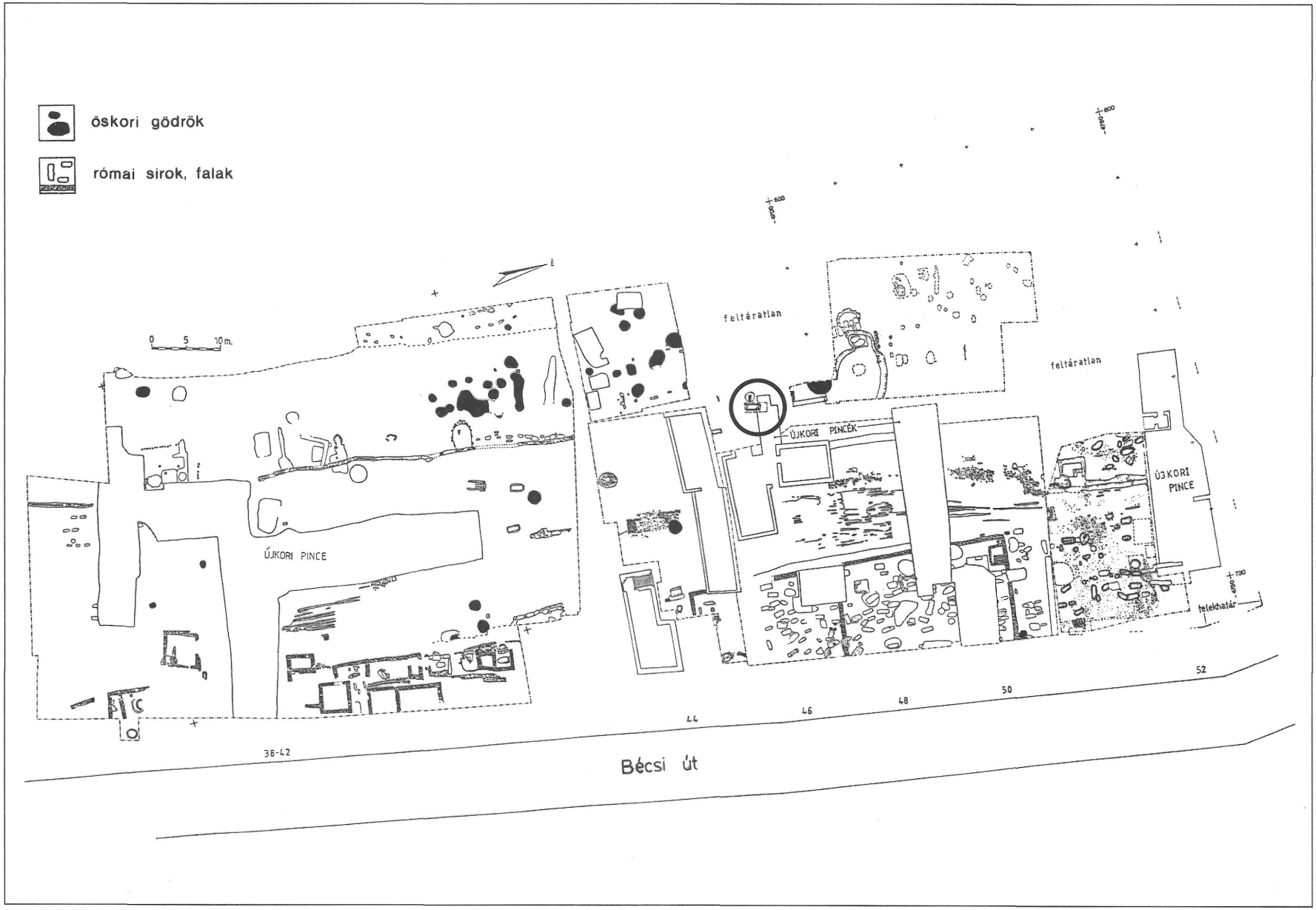

1. kép. Az ásatás helyszínrajza. Csúcsára állított háromszög jelzi a sír helyét.

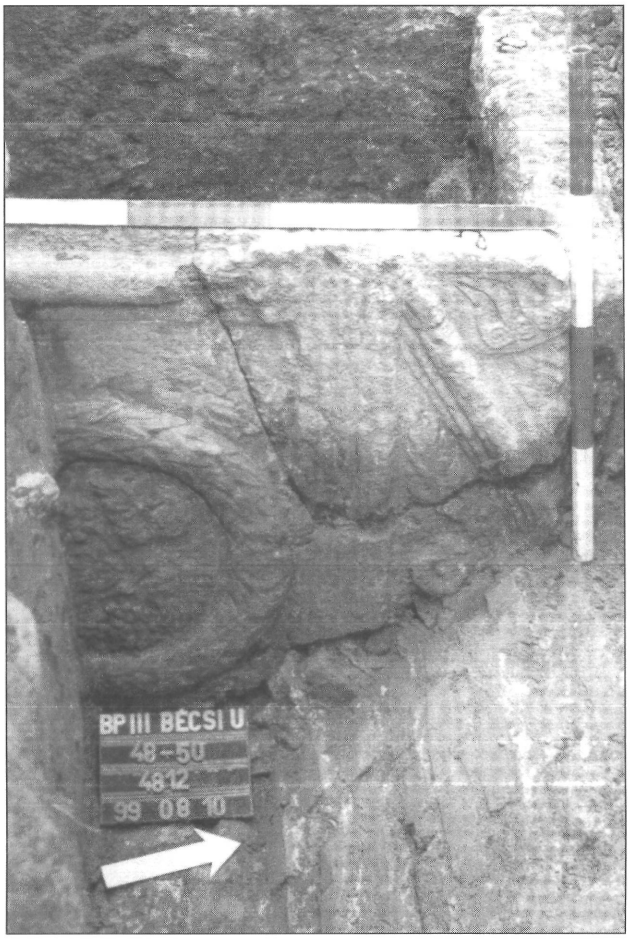

2. kép. C. Marcius Pollio sírkövebeépítve az újkori pincébe in situ.

3. kép. C. Marcius Pollio sírköve.

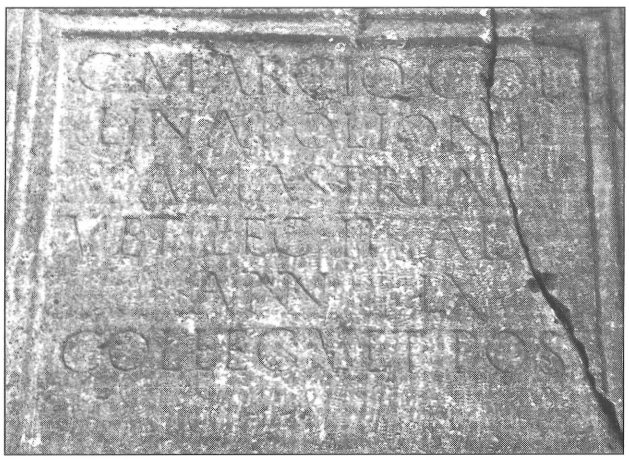

4. kép. C. Marcius Pollio sírfelirata.

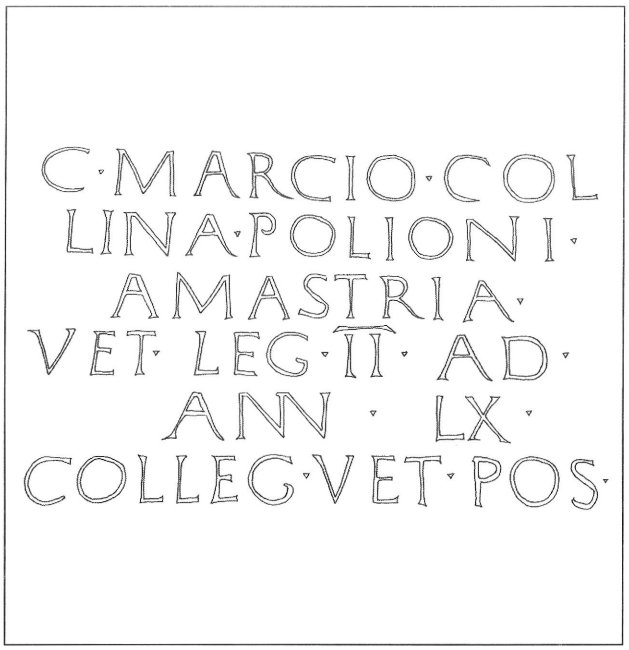

5. kép. C. Marcius Pollio sírfeliratának rajza.

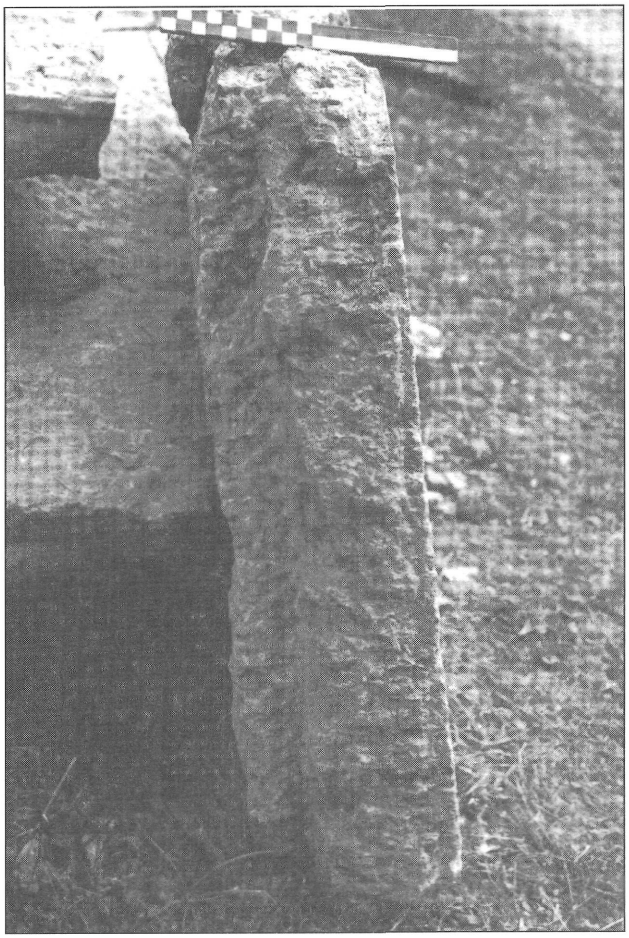

6. kép. Pompeia Quartina sírtáblájának oldalnézete a beillesztés nyomaival.

7. kép. Pompeia Quartina sírfelirata.

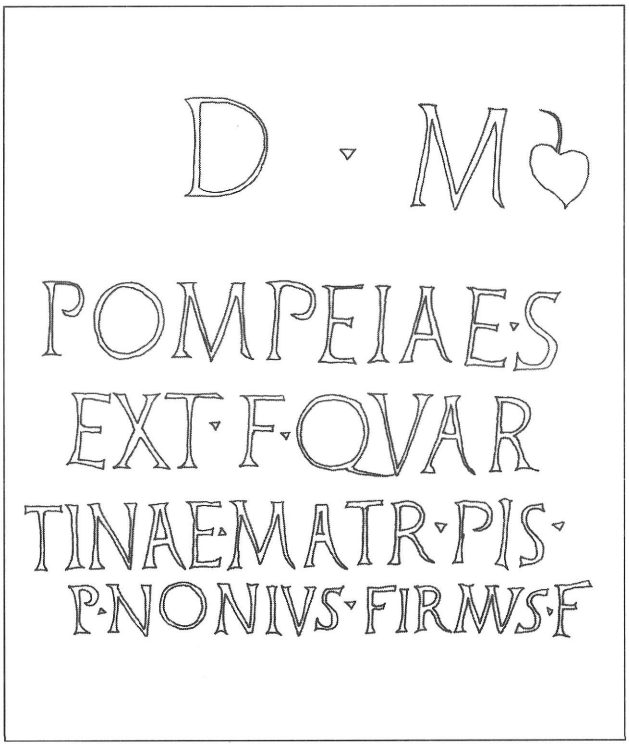

8. kép. Pompeia Quartina sírfeliratának rajza.

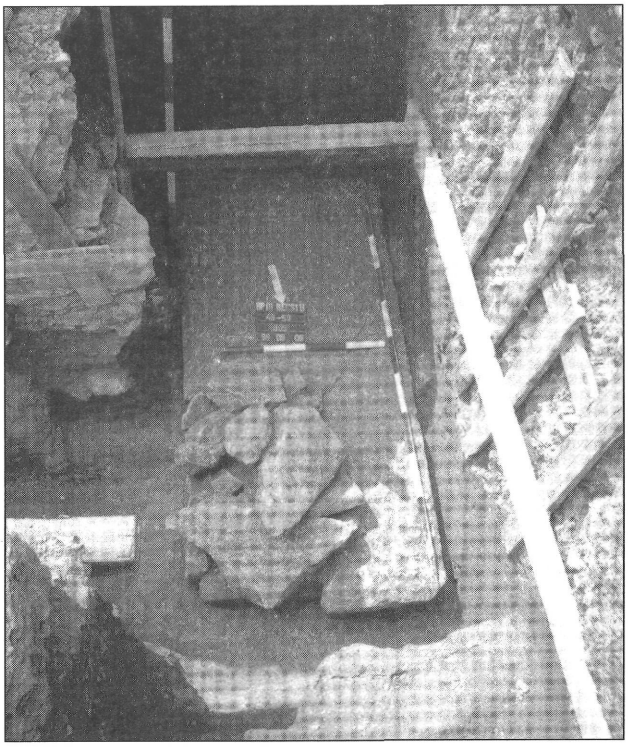

9. kép. A későrómai sír fedőlapja a feltárás folyamán.

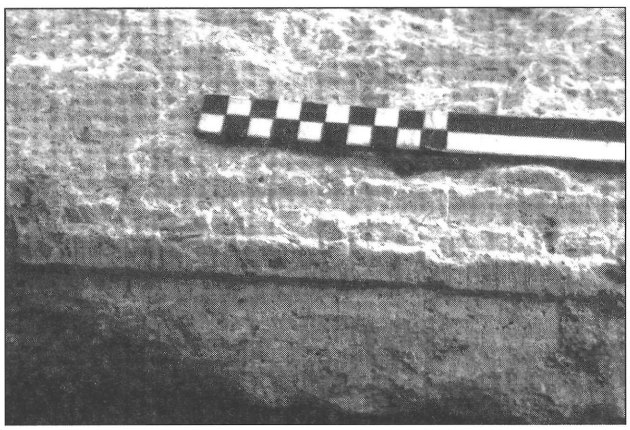

10. kép. A megkezdett faragás nyomai.

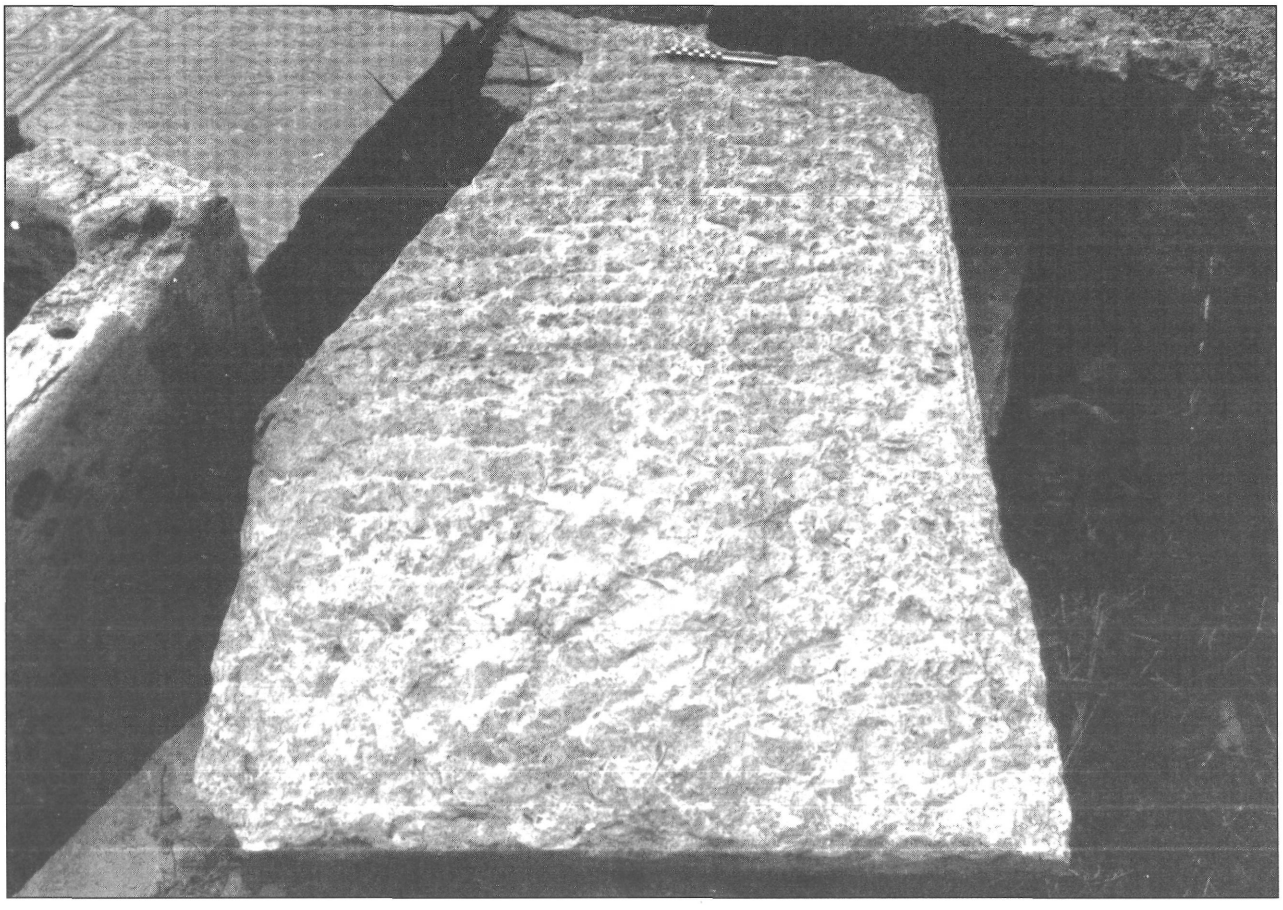

11. kép. Szerszámnyomok a fedőlap tetején.

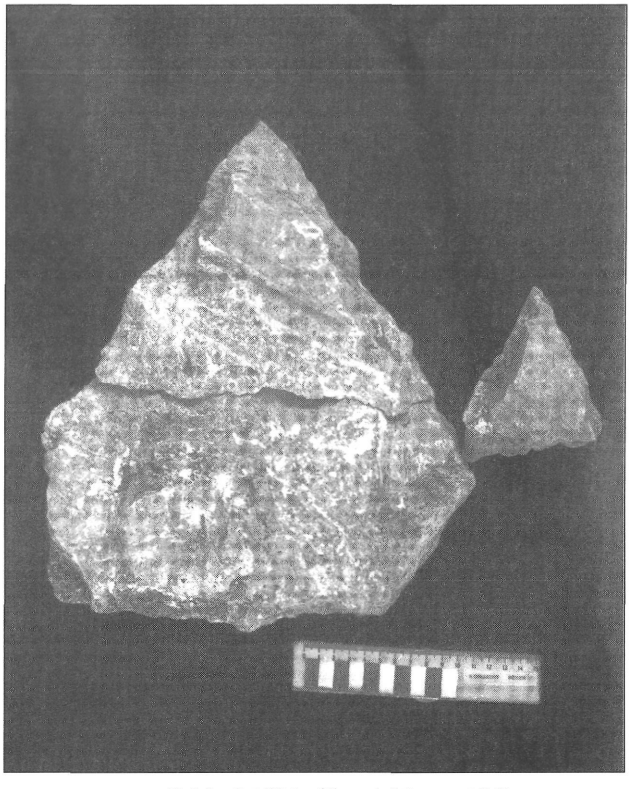

12. kép. Sztélétöredék a sír környezetéből.

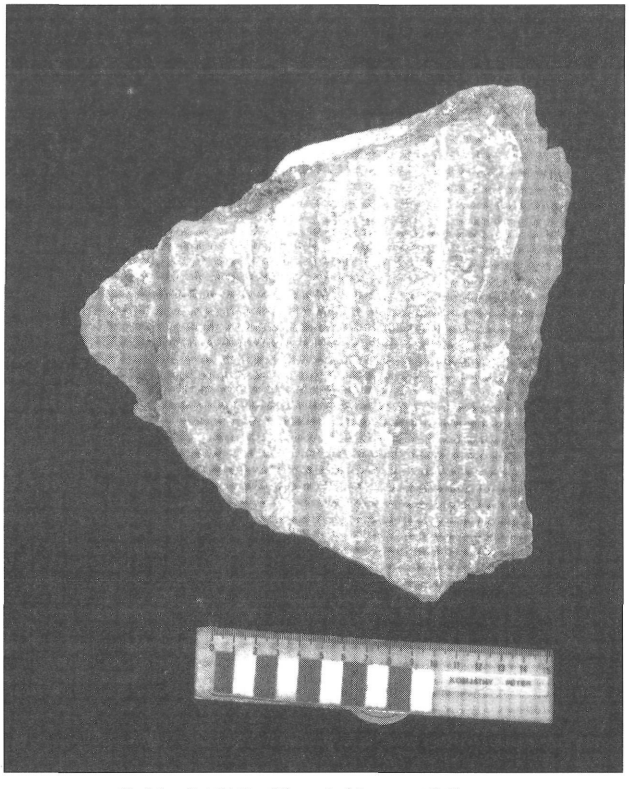

13. kép. Sztélétöredék a sír környezetéből.

SZIRMAI KRISZTINA

RÓMAI KORI FÉMLELETEK AZ ALBERTFALVI VICUSBÓL

Az 1994. és az 1996. évi ásatás

A kölni 1999. évi bronzkonferencián bemutattunk a 30 legfontosabb új albertfalvi fémleletet.[1] Ezt a leletanyagot a jelen munka is tartalmazza, de jelentősen bővített formában. Ezek a kiemelésre került bronz, vas és ólomtárgyak is az albertfalvi 1994. évi[2] és az 1996. évi ásatásokból származnak.[3]

A szóban forgó újabb feltárások az albertfalvi auxiliaris tábortól délnyugatra 150-200 m-re 1994-ben, és 1996-ban a tábortól 200-250 m-re észak-nyugatra voltak, - a tábort övező vicus területén. (*1-2. kép*)

A Flavius-kori településszerkezetből kb. 60 új objektumot tártunk fel. Később, a Traianus-Hadrianus korból két jelentős kelet-nyugati irányú út újabb szakaszai kerültek napvilágra 11-30 m hosszúságban. Az utakat kísérő épületekből négy új kőépület maradványai is napvilágra kerültek. A későbbi újjáépítés nyomait az Antoninus korból is megtaláltuk.[4]

Az előkerült fémanyag több leletcsoportot képvisel. A nagyobb csoportok a következők: katonai jellegű emlékek, személyi felszerelés, használati eszközök, valamint lószerszám és lószerszámdíszek. Az egyéb csoportban foglalkozunk azokkal a fémleletekkel, melyek minden csoporthoz tartozhatnak, mint például a karikákkal, gombokkal, szegekkel.

KATONAI JELLEGŰ EMLÉKEK

Elsőnként a 160-ban készült, új bronz katonai *diploma* három töredékét kell megemlíteni, mellyel már Visy Zsolt foglalkozott[5] (Kat. sz. 1). E csoporthoz tartozik még egy 2. sz. -i babérlevél alakú jelvény, a *signum*, melynek pengéjét bronz élvédővel látták el[6] (Kat. sz. 2). A jelvény közeli párhuzamát a Regensburg-Kumpfmühl castellumából származó signum mutatja,[7] sőt az újabban előkerült gerulata-rusovcei signum is ezt a típust őrzi.[8] E csoportnál még egy bronz *nyílhegyet* kell megemlíteni (Kat. sz. 3).

SZEMÉLYI FELSZERELÉS

E csoporthoz sorolható két különböző típusú *lánc*. Az egyik lánc nyolcas formájú, kis pántokkal ellátott láncszemekből készült, sőt az egyik oldalon megmaradt egy kis *karika* is, mely valószínűleg már a függesztő elemekhez tartozott (Kat. sz. 4). A másik lánc, egy csavart díszű, tordírozott *nyaklánc*, bronz karikával (Kat. sz. 5). A láncot kerek átmetszetű, hosszú, vékony vashuzalból készítették, melyet sűrűn megcsavartak. E sodrott díszű lánc záró díszét háromszorosan átcsavart tagozat képviseli. E tagozatok között megmaradt a láncra forrasztott két kis karika. A tordírozott vasláncról egy nagyobb, vékony bronzhuzalból készült bronzkarika függ le. A bronzkarika már feleslegesen hosszú huzalját itt egy szakaszon átcsavarták, majd ezt a huzalt duplán csavart tagozattal rögzítették a karikára. Ezzel biztosították, hogy a sodort vasláncról nem eshetett le a megerősített bronzkarika.[9] A *fibulák* közül a 2. századból az eraviszkusz (Kat. sz.: 6),[10] a gombbal díszített (Kat. sz. 7-8)[11] és a pelta formájú fibulák töredékei jelentek meg (Kat. sz. 9-10).[12] Mindezeken kívül itt előkerült a 2. század második felében és a 3. század első felében készült rombusz alakú emaillal berakott díszítéssel ellátott fibula is (Kat. sz. 11),[13] a madár alakú emailozott fibulával együtt (Kat. sz. 12).[14] Ide tartozik egy emailozott bronz *lunula* töredék is (Kat. sz. 13).[15] A bronz és vasfibulákhoz tartozó kisebb töredékeket is megtaláltuk (Kat. sz. 14-16),[16] Az albertfalvi vicusból a bronz *övcsatok* három olyan típusa is jelentkezett, melyek közül kettő a 2. század második felében készült (Kat. sz.

[1] Az elkészült munkát leadtuk 2000-ben a 14. Internationaler Kongress für Antike Bronzen aktája (Köln) részére. A korábbi fémanyagra ld. SZIRMAI 1995. 427-433.

[2] SZIRMAI 1999a. 155-195.

[3] SZIRMAI 1999b. 225-241.

[4] Ld. 2-3. j-t.

[5] VISY 1998. 87-89.

[6] SZIRMAI 1997. 161-167. ; SZIRMAI 1999c. 691-697.

[7] Ld. 6. j. -t.

[8] Itt köszönöm meg Kovács Péter szóbeli közlését, hogy az új leletre felhívta a figyelmemet : VARSIK-KUZMOVÁ-SCHMIDTOVÁ 1996. 205-244.

[9] Ld. a hasonló tordírozott technikával készült albertfalvi bronzláncot: 84. 4. 312/A lelt. számon= SZIRMAI 1993a. 111.

[10] KOVRIG 1937. 8-10.; PATEK 1942, 15-17., II. T/1.; GARBSCH 1965,74,78. , 238/V típus

[11] A 7. Kat. sz.-ra ld. KOVRIG 1937, 14-15. , IV. T. 29,31. változat; PATEK 1942. 28. VII. T. , XVIII. T.; BOJOVIĆ 1983. 21. II. T. ; a 8. Kat. sz. -ra ld. KOVRIG 1937. 16, V. T/50-1. változatát; PATEK 1942. 26. , IV. T.; RIHA 1979. Taf. 11/275. változata.

[12] A 9. Kat. sz.-ra ld. OLDENSTEIN 1976. Taf. 54/645 változatát.

[13] Ld. erre SELLYE 1931. 10. , XI. T/13-14. típus

[14] Erre a típusra ld. SELLYE 1931. 10. , XIII. T/13-15. típus változatát; PATEK XX. T/1-12. változatát.

[15] SELLYE 1931. 8. III/1. változat; OLDENSTEIN 1976. 162-163., 45. T. 449-450. változat; BOJOVIĆ 1983. 64. XXVIII. T/275; BÓNIS-SELLYE 1988. Pl. 6/9.

[16] A térdfibulákra ld. RIHA 1959. Taf. 12/295-297. változata. A vasfibulák töredékeire pedig ld. 95. 1. 1276-7, és az 1592. lelt. számú leleteket.

17–18).[17] A harmadik, az ú. n. Omega típusú övcsat már 3. századi[18] (Kat. sz. 19). A kerek, vasból készült övcsatot is e periódusban használták (Kat. sz. 20).[19] A különböző típusú *övveretek* maradványai is előkerültek Albertfalván. Ezek az övveretek keskeny, lapos lemezből készültek, téglalapalakúak. A domborított felületet díszítés nélkül hagyták, vagy rovátkolt díszítéssel látták el (Kat. sz. 21–22, 24).[20] Az övveretek között vannak ellipszis alakúak, keret-dísszel (Kat. sz. 23–25), és rombusz formájúak (Kat. sz. 26). Ezek az övveretek a 2. század első felében készültek.[21] A bronz övveretek közül a 2–3. századi áttört díszű, pelta motívumos bronz övvereteket is meg kell említeni (Kat. sz. 27–28). Több övveret töredéket is eltettünk. (Kat. sz. 29–32)[22] A csavart díszű, gombbal ellátott V alakú szíjveret alsó része már a 2. század második felére datálható (Kat. sz. 33).[23] Egy kis kézi *tükörhöz* tartozó keskeny ólomkeret is előkerült, melyet levélmotívumokkal díszítettek (Kat. sz. 34).[24] A ólomtükör hátoldalán, a felső lemez fele is megmaradt.

HASZNÁLATI ESZKÖZÖK

Elsőként mutatunk be itt egy kisebb *bronztál* perem-oldaltöredékét (Kat. sz. 35).[25] A különböző fém és fatárgyakhoz tartozó bronzfülek, bronzfogók nagy változatosságot mutatnak, közöttük megtalálható egy kis edényhez tartozó ívelt profilú *bronzfül*, melynek alsó része levél formájú (Kat. sz. 36). Kicsi, keskeny bronzfül is napvilágra került, itt még a fül alatti szegecs helye is megmaradt koncentrikus körben (Kat. sz. 37). Széles pántból készült, bütyökdísszel ellátott fül is megtalálható az albertfalvi anyagban (Kat. sz. 38). Egy fül levélformájú applikációja (Kat. sz. 39) és más vas fültöredékek is megjelentek (Kat. sz. 40–41).

A *bronzfogók* több változata is fennmaradt, részben több gombos dísszel (Kat. sz. 60), részben letört, ill. elkalapált széllel (Kat. sz. 61), részben pedig egy kisméretű fogó, melyen több szeg is megmaradt (Kat. sz. 62).[26] Említésre méltó egy szépen kidolgozott, háromágú, levél alakú, szeghelyes *veretdísz*, melyen még a levélerezetet is szépen kidolgozták (Kat. sz. 42). Ide tartozik még a csappal ellátott emailozott rozettadíszű veret (Kat. sz. 43),[27] valamint a széles, kör alakú hullámos szélű fejjel és csappal ellátott bronz veretgomb két példánya is (Kat. sz. 44–47).[28] Megtalálható itt még a 2. század végére keltezett öblös fejjel ellátott, csappal ellátott *szeg* is (Kat. sz. 48).[29] Ezt a csoportot képviselik még a *veretgombok* gombafejjel és kör alakú lapos aljjal (Kat. sz. 49–51).[30] A ládikákhoz tartozó leletek közül egy kisebb veret domborított kör alakú motívummal (Kat. sz. 52), egy kör alakú veret szeg maradványával (Kat. sz. 53), egy kis négyzet alakú kulcspajzshoz tartozó nyílással (Kat. sz. 54), valamint egy kúpos veret (Kat. sz. 55) is előkerült.[31] Itt jegyezzük meg a kisebb vereteket szeggel, ill. szeghellyel (Kat. sz. 56–59). Egy bronzkorong is ide sorolható, hátoldalán szegnyomokkal (Kat. sz. 63). Egy másik bronzkorongon a szeghely is megmaradt (Kat. sz. 121). Az előkerült keskeny bronzpántokat részben csappal (Kat. sz. 64), részben szeghellyel és a rövidebb oldalán téglalapalakú bevágással (Kat. sz. 65) látták el. Megtalálhatók köztük a keskeny, horonnyal ellátott magasított, vésett dísszel két részre osztott pánt töredéke is (Kat. sz. 66), valamint egy olyan bordákkal díszített pánttöredék, mely kör alakú szeghellyel zárul (Kat. sz. 67) és végül egy olyan bronzpánt, amelynek egyik vége meghajlított keskeny nyél, a másik vége háromszög alakú tagozat (Kat. sz. 68). A pántok között még egy dupla bronzpántot is találtunk (Kat. sz. 70). Egy keskeny pánttöredéket koncentrikus kör díszíti szeghellyel, sőt email nyomok is megmaradtak (Kat. sz. 69). [32] Egy keskeny, vaspánt is tartozik az anyaghoz (Kat. sz. 122). Egy vastagabb bronzveret (zsanér) is előkerült Albertfalváról: a téglalap alakú lemezt kétoldalt köralakú tagozat keretezi, szeghellyel. A lemez alsó részén még egy újabb köralakú tagozat felső része maradt meg (Kat. sz. 79). Az ú. n. bronz *sasszeg* is előfordul a leletanyagban (Kat. sz. 71). A leletekben *bronztű* töredékei (Kat. sz. 73) és egy csaknem ép *vaskulcs* is kimutatható (Kat. sz. 72).

Az orvosi eszközökhöz sorolhatjuk a *csipeszt* (Kat. sz. 74) és egy olvadt állapotú bronz szikét. (Kat. sz. 75).[33] Ipari tevékenységre utal egy vasból készült tokos *véső* (Kat. sz. 76).[34]

[17] Típusaira ld. OLDENSTEIN 1976. 214–216, Taf. 76. 1020. változatot és az 1014. változatát.

[18] Típusára ld. OLDENSTEIN 1976. 1059. változat.

[19] Típusára ld. OLDENSTEIN 1976. 1048. változat.

[20] A rovátkolt díszű típusra ld. OLDENSTEIN 1976. 189. , 731. típus változatát, díszítetlenre ld. OLDENSTEIN 1976. 189. típus változatát.

[21] Típusaira ld. OLDENSTEIN 1976. Taf. 58. , 715, 717, 720, 722–724, 730. típus változatait.

[22] Ezekre ld. OLDENSTEIN 1976. 220–221. Taf. 80–81.

[23] Erre ld. OLDENSTEIN 1976. 142–143. Taf. 36. , 311. változatot.

[24] TREISTER 1994. 417–424.

[25] RADNÓTI 1938. 93–97. VII. T/32–37. változat.

[26] GÁSPÁR 1986. XCV/492, CCCIV/1801, és ld. még a CCCIV. T/1659 és a kis fogantyúra ld. CCCV. T/803. képet.

[27] SELLYE 1931. 9. V. T. 29–30. ; OLDENSTEIN 1976. Taf. 57. , 710. változat.

[28] Típusára ld. OLDENSTEIN 1976. 173. 570. változat.

[29] Típusára ld. OLDENSTEIN 1976. 173. Taf. 49/558,561. változata.

[30] OLDENSTEIN 1976. 169. Taf. 46/ 485–489.

[31] GÁSPÁR 1986. a domborított kör alakú motívumra: CLXIV/T. 353.; zárnyílásra: GÁSPÁR 1986. CXCIX–CC. T. változata, a kúpos veretre: ld. GÁSPÁR 1986. LXXIX. T. 892.

[32] SELLYE 1931. 9. V. T. 29–30. változata.

[33] GREGL 1982. 197. 7. T.

[34] A röntgen felvételt Hutay Gábor (Magyar Nemzeti Múzeum) készítette, a tárgyat Bakayné Perjés Judit (Budapesti Történeti Múzeum) restaurálta.

LÓSZERSZÁMOK ÉS LÓSZERSZÁMDÍSZEK

A fémanyagban napvilágra került egy *bronztárgy* két különböző méretű és alakú nyílással (Kat. sz. 77). A leletnek több funkciója is lehetett: zabla oldaltag, szíjelosztó ill. szíjkapcsoló. A következő bronzlelet is kettős feladatot töltött be: járomkarika és szíjelosztó (Kat. sz. 78).[35] Egy másik bronzemlék, feltehetően több részből áll. (Kat. sz: 124) Ebből az egyik darabot egy kisméretű *bronzrúd* képviseli, melynek egyik végén megmaradt az egy borda és a nyolcas formájú, kisméretű bronzkapocs. Palágyi Sylvia szerint esetleg egy zablapálcával és tartozékaival állunk szemben.[36] Egy *vaspatkót* is meg kell említeni (Kat. sz. 80). Vas és *bronzkampók*, valamint egy *bronzhorog* is előkerültek (Kat. sz. 81–83). A *függők* különböző változatait is megtaláltuk. Itt kell megemlíteni egy kampóval ellátott bronzlemezt, melyen vésett koncentrikus kördísz található (Kat. sz. 84).[37] Egy kónikus formájú bronzfüggő, alján cseppdísszel is bemutatható (Kat. sz. 85).[38] Végül egy pelta motívumos, áttört technikával készült kis bronzfüggőt is meg kell említeni (Kat. sz. 86).[39] A következő ide sorolható bronztárgy egy bronzkapocs kis karikával (Kat. sz. 87).[40] Alakja fordított S alakú középen kis pánt. Az inda két szélén kis nyitott szájú állatfej dísz (kígyó, hal?). Még egy szegletes alaprajzú *bronzcsengő* gombdísszel is ide tartozik (Kat. sz. 88). Két kis bronzkorong is ezt a csoportot gazdagítja, melyek közül az egyiknél (Kat. sz: 89), a koncentrikus széleket sűrű fogazással látták el, a másik korong áttört technikával készült (Kat. sz: 90).[41] A nagyobb méretű bronzkorongok, a *phalerák* is képviselve vannak a fémanyagban. Az egyik phalera töredéket vésett niello díszszel látták el, hátlapján három megmaradt gyűrű (Kat. sz. 91).[42] Ez a darab a méret, a dísz, a niello és a phalera hátlapján az eredetileg négy gyűrű alkalmazása miatt nem helyi, hanem import készítmény: a korai nyugati eredetű domborítás a dísz (Kat. sz. 92).[43] Végül itt kell megemlíteni egy kisméretű bronzból készült, talapzattal ellátott *kos szobrocskát* – tömlővel –, mely valószínűleg itt Albertfalván, egy kocsi dionysosi értelmezésű bronz díszítéséhez, egy kisebb bronz szoborcsoporthoz tartozott (Kat. sz. 93).[44]

EGYÉB FÉMLELETEK

Itt elemezzük azokat a fémleleteket, melyek a használati eszközöknél és a lószerszám csoportnál is előfordulhatnak, ezek közül a legnagyobb mennyiséget a különböző típusú *szegek* képviselik. A bronzszegek közül megtaláljuk a gomb (Kat. sz. 94–97), és a lapos fejű szegeket (Kat. sz. 98–101),[45] a nagyobb félhold formájú szeget (Kat. sz. 102), végül a peremmel ellátott kerek fejű szeget (Kat. sz. 103). A vasszegek közül a hosszúszárú, lapos fejű vasszegek említhetők (Kat. sz. 104–108), de a gombfejű kisebb vasszeg is megtalálható (Kat. sz. 109), sőt a lapos fejű, rövidebb szárú változat is előfordul (Kat. sz. 110–112). A *bronzkarikáknak* vékonyabb és szélesebb változatait is ismerjük (Kat. sz. 113–116). Itt kell megjemlítenünk a bronz és *ólomgombokat* is (Kat. sz. 117–120).[46]

TOPOGRÁFIAILAG ÉRTÉKELHETŐ FÉMEK

a.) Bronztárgyak

Az albertfalvi 1994, 1996. évi ásatáson 110 igen változatos bronztárgy látott napvilágot. Ezek a tárgyak főleg a telepjelenségek körüli kevert betöltésből származnak. A legtöbb bronzleletet a XI. felület adta, és 10 darabot szedtünk össze a XVI. felületből. A többi felület átl. 1–4 db bronztárgyat tartalmazott, de vannak olyan felületek, ahonnan fémleletek egyáltalán nem kerültek elő, mint például az 1994. évi ásatási terület déli részén (az ipari objektum területe). A mai felszín alatt, a *kövezés* felett, illetve annak tisztításából bronz *veretszeg* (Kat. sz. 47), csappal ellátott *bronzveret* (Kat. sz. 58), és a téglalap alakú díszítés nélküli *övveret* (Kat. sz. 24) és egy több tagozatból álló *bronztárgy* (Kat. sz. 124), valamint egy bronz *pánttöredék* (Kat. sz. 126) került napvilágra. A *házak* betöltéséből, a lószerszám ill. díszek csoportjához tartozó fémek is napvilágra kerültek, többek között például a niello díszes *phalera* (Kat. sz. 91), valamint egy emailozott *lunula* a személyes felszerelésből (Kat. sz. 13). A cölöpkonstrukciós ház betöltéséből pedig egy rombusz alakú emailozott *fibulát* (Kat. sz. 11) tettünk el. A házak fém leletanyagából még egy rombuszalakú *övveret*, valamint *sasszeg*, illetve *bronzszegek* is megemlíthetők (Kat. sz. 26, 71, 94, 96–97, 102). A keskeny, hosszú *tárolóban* még egy bronz *kampót* is találtunk (Kat. sz. 81). Az ÉK–DNy-i irányú *árok* (vízelvezető csatorna) betöltéséből *ládikavereteket, csengőt* és bronz *állatszobrocskát* emeltünk ki (Kat. sz. 52, 88, 93). A *valószínűleg egy szűrőberendezés* betöltéséből egy bronz *korong, bronzpánt* említhető (Kat. sz. 63,65). Az 1996. évi feltárás jellegzetes bronzemlékeivel bővültek a bronz lelettí-

[35] A zablára és a járomkarikára vonatkozó baráti közlésért Palágyi Sylviának tartozom köszönettel.

[36] PALÁGYI 1981. 62. Taf. III/3.

[37] Formailag ld. SELLYE 1931. 15. XV. T/20. változatát.

[38] OLDENSTEIN 1976. 124. Taf. 30. 207–208. változat.

[39] OLDENSTEIN 1976. 127, 129. Taf. 31. , 219–223. változat.

[40] OLDENSTEIN 1976. 203–207. , Taf. 69. , 897, 913, 915. változat.

[41] OLDENSTEIN 1976. 172. Taf. 48. 536–539. változat, és 226. Taf. 84. 1110–1111 változat.

[42] SZIRMAI 1997. 171–177.

[43] OLDENSTEIN 1976. 281. , Taf. 86. 1121–1123. változat; BISHOP 1988. 94–95. , 138–141. , I. T/5.

[44] ZIENKIEWICZ 1993. 112. fig. 39/26.

[45] A 97. Kat. sz. alatti típusra ld. OLDENSTEIN 1976. 46. Taf. 458, 460. változatát.

[46] A 117. Kat. sz. alatti tárgyakra ld. OLDENSTEIN 1976. 138. T. , 34, 273. változatot.

pusok, *zablával* illetve *járomkarikával* (Kat. sz. 77, 78). Az előkerült bronztárgyak valamennyi említett csoportot: a személyes felszerelést, a használati eszközöket, a lószerszámokat és díszeket képviselik.

b.) Vasleletek

Az előkerült leletanyag több, mint 200 tétel, és főleg a telepjelenségekből származik. A legtöbb vaslelet a XI. felületből került elő, - 30 tétel, de meg kell említeni, hogy a VI,X. felület is sok vasleletet adott átl. 11-14 tételt. A mai felszín alatti *kövezés* felett illetve annak tisztításából egy *vaskulcsot* tettünk el (Kat. sz. 72). A *házak* betöltéséből jegyeztük fel a bronz élvédővel ellátott *vasjelvényt* (Kat. sz. 2), valamint a tokos *vésőt* (Kat. sz. 76) Az ÉK-DNY-i irányú *árokból* egy *vasszöget* szedtünk fel (Kat. sz. 106). A *feltehetően egy szűrőberendezés betöltéséből* egy *vasfül* (Kat. sz. 39) került napvilágra. Itt is megemlítjük azokat a vasleleteket, melyek topográfiailag nem értékelhető lelőhelyekről származnak, de mint vasból készült lelettípusokról eddig nem volt szó. *Sarokpántok* töredékeit is megfigyeltük a pántok között, sőt az említett leletanyagban *vasfoglalatok, markolatok* töredékeit is számon tartjuk.[47] A további vaskulcsokon kívül még a késekhez tartozó *pengetöredékeket* is meg kell még említeni,[48] A patkók további példányait is eltettük.[49] A vasanyagban is megfigyeltünk olvadt tárgyakat.[50] A kiemelt 21 vaslelet a katonai jellegű emlékanyagban, a személyes felszerelésben, a használati eszközök között, valamint a lószerszám témában is megtalálhatók.

c.) Ólomtárgyak

A 7 tétel ólom közül kettőt a XXIV. felület adta, a többit különböző felületről szedtük fel. Megfigyeltük, hogy az 1994. évi ásatási terület északnyugati széléről egy („A" felület), a többi ólomtárgy a terület közepéről (VI, XI, XIII. felület)illetve annak déli részéről származik (XXIV, XXVI. felület). Öt ólomlelet az újkori humusz alatti szürke, kevert betöltésből került elő. A mai felszín alatti *kövezés* felett, illetve annak tisztításából egy szabálytalan alakú ólomlemez (Kat. sz. 136) és egy kör alakú kivágást tartalmazó ólomlemez (Kat. sz. 138) pedig a XI. felület *nagy lakógödrének* betöltéséből került napvilágra. Az ólomból készült leletanyag a személyes felszereléshez és a használati eszközökhöz, illetve az egyéb csoporthoz sorolható (Kat. sz. 34, 119-120, 131, 137).

Tehát a topográfiailag értékelhető fémek legnagyobb mennyiségben a *házakból* (Kat. sz. 2, 10, 13, 16, 26, 71, 76, 91-92, 94, 96, 98, 102, 110, 127) és *egy lakógödörből* (Kat. sz. 138) származnak. A *kövezés tetejéről* is több fémleletet is felszedtünk (Kat. sz. 9, 24, 47, 58, 70, 72, 111, 124, 126, 136). Három-három fémemlék került elő *a vízelvezető csatornából vagy árokból* (Kat. sz. 52, 88, 93), és *feltehetően egy ipari szűrőberendezés* belsejéből (Kat. sz. 39, 63, 65). *A hosszú, keskeny tároló* két tételt adott (Kat. sz. 81, 106) és végül az *egyik cölöp betöltéséből* egy fémtárgyat (Kat. sz. 116) szedtünk fel.

ADATOK A FÉMFELDOLGOZÓ MŰHELYHEZ

Az albertfalvi auxiliaris tábort körülövező vicus északnyugati részéről már ismerünk fémfeldolgozásra utaló adatokat.[51] Itt, a vicus délnyugati részén, 1994-ben is előkerültek olyan tárgyak, melyek a helyi fémfeldolgozást igazolják. Egy megolvadt selejtáruként is értelmezhető orvosi *szike* (Kat. sz. 75), egy keskeny poncolt díszű *pánttöredék* összecsavart állapotban került napvilágra (Kat. sz. 125), melyet valószínűleg másodlagos felhasználásra tartalékoltak.[52] A hajlított dupla lemezalapra szegecselt *bronzpánt* is másodlagos felhasználás előkészítésére utal (Kat. sz. 123). Bronzpánt és bronz lemezek jellegtelenebb maradványai is előkerültek (Kat. sz. 126-129), a zömmel alaktalan, kisebb fémfeldolgozáshoz alkalmas *ólomlemezekkel* együtt . (Kat. sz. 130, 136-138). A leletek között még olyan *fémdarabokat* is találtunk, melyek részben vasból készült[53] bronzszegekkel ellátott bronzlemezzel fedték be (Kat. sz. 135), részben pedig bronzveretre rárakódott *vaslemez* maradványok is előfordultak (Kat. sz. 134). Mindezek a fémfeldolgozás, javítás nyomait őrzik. *Bronzrögöket, vasrögöket,* olvadt vas és ólomleleteket is felismertük a fémanyagban (Kat. sz. 15, 131-133). A műhelyre utaló új fémleletek lelőhelyei az 1994. évi ásatás északi részéről származnak, az albertfalvi vicus nyugati részén, de a fémfeldolgozó műhely közelebbi lokalizálása - megfelelő adatok hiányában - még nem lehetséges.[54] Az előkerült fémleletek a 2-3. századi termékeket képviselik, melyek helyben készültek, de a ritka és az import fémleletek (Kat. sz. 1, 91) Albertfalván 1994-ben is napvilágra kerültek.[55]

[47] Lelt. sz: 95. 1. 1530, 95. 1. 1535 és 95. 1. 1507.

[48] A vaskulcsokra ld. még 95. 1. 1252. ,95. 1. 1321. ,95. 1. 1381-2, vaskések pengéire ld. 95. 1. 1287. ,95. 1. 1273, 95. 1. 1323, 95. 1. 1325.,95. 1. 1341-3. , 95. 1. 1345, és még ld. a 95. 1. 1600. -lelt. számokat.

[49] Lelt. sz: 95. 1. 959. , 95. 1. 1246, 95. 1. 1356, 95. 1. 1519.

[50] Lelt. sz: 95. 1. 1287, 95. 1. 1325. ,95. 1. 1341-3, és 95. 1. 1600.

[51] NAGY T. 1973. 118.

[52] SZIRMAI 1996. 199-200.

[53] SZIRMAI 1993b. 421-427.

[54] A vicusok fémfeldolgozó műhelyeiről ld. KOVÁCS 1999. 157-158. , A pannoniai bronzműhelyekről ld. SZABÓ 1990. 130-131.

[55] A fémtárgyakat K. Buzás Zsuzsanna restaurálta egy kivételével (Kat. sz. 76), mely B. Perjés Judit munkája. A fotókat Bakos Margit, Molnár Ilona és Komjáthy Péter, a rajzokat Czirjákné Málik Éva és Csernus Erzsébet készítették. Az elkészült cikk restaurálási, fotózási, rajzi munkáit itt köszönöm meg.

Az előkerült és bemutatott bronzleletek az auxiliaris tábor és környékének jellegzetes hagyatékát képviselik itt Albertfalván. Az 1994. évi és az 1996. évi ásatások jelentősebb fémeinek adatközlésével, értékelésével, leletkörülményeinek vizsgálatával járulunk hozzá az albertfalvai fémanyag megfelelő nagyobb feldolgozásához.

KATALÓGUS

1. Katonai diploma
Ltsz. 95. 1. 1008/a-b
Lelőhely: XXIV. felület, szürke kevert föld, 100-130 cm
Méret: 2,4x2,8 cm
3 kis töredék mindkét oldalán felirattal
Idő: 160

2. Jelvény
Ltsz. 95. 1. 950
Lelőhely: IX. felület, ház déli rész bontása, szürke kevert rétegből 0-40 cm
Méret: 19,4x4,3 cm
Babérlevél alakú jelvény vasból, bronz élvédővel
Idő: 2. század

3. Nyílhegy (9. kép)
Ltsz. 95. 1. 1015
Lelőhely: XXV . felület, szürke kevert betöltés, 60-80 cm
Hossza: 5 cm
Bronz nyíl hegy, sokszögű
Idő: 3. század

4. Lánc (10. kép)
Ltsz. 95. 1. 1016
Lelőhely: XXV. Felület, szürke kevert föld, -40 cm
Hossza: 10 cm
Bronz. Minden egyes láncszem nyolcas formájú, középen kis pánttal.
Idő: 2. század

5. Lánc (11-13. kép)
Ltsz. 95. 1. 1023
Lelőhely: „A" felület nyugati gödör nyugati bontása, szürke kevert föld, 30-50 cm között
Belvilága: 8 cm
Vas sodrott díszű torques, bronz karikával
Idő: 2. század

6. Fibula (3. kép 1)
Ltsz. 95. 1. 957
Lelőhely: X. felület, szürke kevert föld, 40-60 cm
Méret: 12x3,5 cm.
Bronz. Eraviszkusz fibula.
Idő: 2. század

7. Fibula (14. kép)
Ltsz. 95. 1. 1009
Lelőhely: XXVII. felület, szórvány
Hossza: 4,5 cm
Bronz. Fibula gombdísszel.
Idő: 2. század

8. Fibula (15. kép)
Ltsz. 95. 1. 997
Lelőhely: XX. felület, keleti rész, szürke kevert föld, 0-30 cm
Méret: 4x1,5 cm
Bronz. Fibula gombdísszel
Idő: 2. század

9. Fibula (16. kép)
Ltsz. 95. 1. 984.
Lelőhely: XV. felület, szürke kevert föld, 60-80 cm
Méret: 3,8x2,2 cm
Bronz. Pelta formájú, áttört, dupla pelta motívummal
Idő: 2. század

10. Fibula (3. kép 5)
Ltsz. 95. 1. 976.
Lelőhely: XII. felület, ház nyugati fele, szürke kevert föld, 0-40 cm
Méret: 5x4,3 cm
Bronz. Pelta formájú, áttört és hiányos.
Idő: 2. század

11. Fibula (3. kép 3)
Ltsz. 95. 1. 972
Lelőhely: XI. felület, ház déli fele, szürke kevert föld
Méret: 3x2,5 cm
Bronz. Rombusz formájú, email berakással
Idő: 2. század második fele

12. Fibula (17. kép)
Ltsz. 95. 1. 930
Lelőhely: III/A felület, szürke kevert föld, -50 cm
Méret: 3,4x 2,2 cm
Bronz. Madár formájú, email nyomokkal
Idő: 2. század második fele

13. Lunula (3. kép 6)
Ltsz. 95. 1. 977
Lelőhely: XII. felület, ház keleti felének bontása, szürke kevert földből
Méret: 2,5x0,3 cm
Bronz. Email nyomok.
Idő: 2. század második fele

14. Fibula (18. kép)
Ltsz. 95. 1. 992
Lelőhely: XVII. felület, szürke, kevert föld, 0-40 cm

Méret: 2x1,5 cm
Bronz. A fejnél, a rugós szerkezet két külső oldalán gomb. A szár felső része is megmaradt.
Idő: 2–3. század

15. Fibula (19. kép)
Ltsz. 95. 1. 1000
Lelőhely: XXI. felület, szórvány
Méret: 2x0,5 cm.
Bronz. Térdfibula töredék, a tű megolvadt.
Idő: 2–3. század

16. Fibula (3. kép 2)
Ltsz. 95. 1. 1036
Lelőhely: C felület, ház nyugati részének bontása, szürke kevert föld
Méret: 2,5x1 cm
Térdfibula tűtartóval
Idő: 2. –3. század

17. Övcsat (20. kép 1)
Ltsz. 95. 1. 1020
Lelőhely: „A" felület, szórvány
Méret: 3,3x3 cm
Bronz. Pelta formájú, áttört
Idő: 2. század második fele

18. Övcsat (21. kép)
Ltsz. 95. 1. 1014
Lelőhely: XXIV. felület, szürke kevert föld, - 20 cm
Méret: 4,2x3,3 cm
Bronz. Vésett díszű. A nyelv hiányzik
Idő: 2. század második fele

19. Övcsat (22. kép)
Ltsz. 95. 1. 921
Lelőhely: II/A felület, köves felület alól
Méret: 7,5x5,5 cm
Bronz. U. n. Omega típusú övcsat. A nyelv hiányzik.
Idő: 3. század

20. Övcsat(23. kép)
Ltsz. 95. 1. 1037
Lelőhely: C-C/1 felület, keleti felének bontása, szürke kevert föld,–40 cm
Méret: 5x5 cm
Vas. Kerek alakú, a nyelv hiányos
Idő: 2–3. század fordulója

21. Övveret (24. kép)
Ltsz. 95. 1. 974/a–b
Lelőhely: XII. felület, szürke kevert föld, 40–60 cm
Méret: 2,6x0,3 cm
Bronz, keskeny, bordázott dísszel.
Idő: 2. század első fele

22. Övveret (25. kép)
Ltsz. 95. 1. 919
Lelőhely: I/A felület, tanúfal bontása, szürke, kevert föld, 80–100 cm
Méret: 3,1 × 0,5 cm
Bronz. Téglalapalakú, keskeny domborítással, rövid bordázott dísszel
Idő: 2. század első fele

23. Övveret (5. kép 3)
Ltsz. 95. 1. 996/b
Lelőhely: XX felület, szürke kevert föld, - 50 cm
Méret: 2x0,8 cm
Bronz. Ellipszis formájú, kerettel ellátott veret szeggel.
Idő: 2. század első fele

24. Övveret (26. kép)
Ltsz. 95. 1. 926
Lelőhely: II/B felület, köves felületről 0–40 cm
Méret: 2,6x0,3 cm
Bronz, ellipszis alakú, díszítetlen, domborított lap szegekkel.
Idő: 2. század első fele

25. Övveret (5. kép 2)
Ltsz. 95. 1. 1022
Lelőhely: „A" felület, kövezés átvágásából, a beásás felett
Méret: 4,6x1,8 cm
Bronz, ellipszis alakú veret
Idő: 2. század első fele

26. Övveret (5. kép 4)
Ltsz. 95. 1. 967
Lelőhely: XI. felület, ház északi felének bontása, szürke kevert földből
Méret: 2x0,7 cm
Bronz, rombusz alakú.
Idő: 2. század első fele

27. Övveret (27. kép)
Ltsz. 95. 1. 1011
Lelőhely: XXIV. Felület, kevert szürke föld, 100–130 cm
Méret: 3,8x3,8 cm
Bronz, áttört pelta motívummal
Idő: 2–3. század

28. Övveret (28. kép)
Ltsz. 95. 1. 1025
Lelőhely: „A" felület, szürke kevert föld, 40–60 cm
Méret: 2x2,5 cm
Bronz, áttört, pelta motívummal
Idő: 2–3. század

29. Övveret
Ltsz. 95. 1. 942
Lelőhely: VII. felület, szürke kevert réteg, 50–60 cm
Méret: 2,3x0,3 cm
Bronz, keskeny lemeztöredék, szeggel
Idő: 2–3. század

30. Övveret
Ltsz. 95. 1. 990/a
Lelőhely: XVI. felület, déli rész, beásásból, szürke kevert földből
Méret: 2x0,5 cm
Keskeny bronzveret szegekkel, hiányos
Idő: 2–3. század

31. Övveret
Ltsz. 95. 1. 985
Lelőhely: XVI. felület, szürke kevert föld, -60 cm
Méret: 3x0,7 cm
Keskeny bronzveret szeggel
Idő: 2–3. század

32. Övveret (5. kép 8)
Ltsz. 95. 1. 943
Lelőhely: VII. felület, köves felület átvágása
Hossza: 2,2 cm
Keskeny bronzlemez, lekerekített széllel
Idő: 2–3. század

33. Szijveret (5. kép 9)
Ltsz. 95. 1. 970
Lelőhely: XI. felület, szürke kevert föld, 30–50 cm
Méret: 1,7x0,7 cm
Bronz, csavart díszű, V alakú tagozattal
Idő: 2. század második fele

34. Tükör (29. kép)
Ltsz. 95. 1. 1018
Lelőhely: XXVI. felület, ÉNy-i rész, szürke, kevert föld -96 cm
Átmérő: 3,5 cm
Ólom. A keskeny keretet levélmotívumokkal díszítették.
Idő: 3. század

35. Bronztálka (5. kép 6)
Ltsz. 95. 1. 1007
Lelőhely: szórvány
Méret: 3,6x0,5 cm
Kihajló perem, alatta szélesebb hornyolással.
Idő: 2–3. század

36. Fül (5. kép 10)
Ltsz. 95. 1. 986
Lelőhely: XVI. felület, szürke, kevert föld alja, -80 cm.
Hossza: 3,6 cm
Ívelt formájú fül bronzból, alsó része levél alakú.
Idő: 2–3. század

37. Fül (30. kép)
Ltsz. 95. 1. 990/c
Lelőhely: XVI. felület, D-i rész, beásás alja, szürke betöltésből
Méret: 2x1 cm
Bronz, ívelt profil, keskeny. Alsó részén vízszintes bordatagok és a koncentrikus körben szeghely.
Idő: 2–3. század

38. Fül (31. kép)
Ltsz. 95. 1. 1039
Lelőhely: C/1 felület, DK-i rész, paticsos felületről
Méret: 1,5x2,1 cm
Bronzlemezből készült szélesebb, ívelt fül. Felső részén bütyökdísz.
Idő: 2–3. század

39. Fül (8. kép. 9)
Ltsz. 96. 8. 160
Lelőhely: III. felület, kör alakú beásás, (ipari szűrőberendezés) felett
Méret: 5x8 cm
Vasfül, levél alakú nyúlvánnyal
Idő: 2–3. század

40. Fül (8. kép. 11)
Ltsz. 96. 8. 155
Lelőhely: II. felület, úttesttől délre, égett felület bontásából
éret: 4x1 cm.
Vasfül, ívelt profilú, négyzetes keresztmetszetű, súlyosabb. (ólomtartalom?)
Idő: 2–3. század

41. Fül (8. kép. 8/a)
Ltsz. 96. 8. 158
Lelőhely: 3. felület, keleti rész, szürke kevert földből, 70–90 cm
Méret: 3x0,5 cm
Vasfül ívelt profilú töredéke
Idő: 2–3. század

42. Veret (32. kép)
Ltsz. 95. 1. 1004
Lelőhely: XXIII. felület, szürke kevert föld, 160–190 cm
Méret: 3,5x2,8 cm
Bronz. Háromágú levél alakú veret
Idő: 2–3. század

43. Veretszeg (4. kép. 8)
Ltsz. 95. 1. 949
Lelőhely: IX. felület, szürke kevert föld, 70–90 cm

Méret: 1x1 cm
Bronz. Kör alakú veret csappal. Szélén fogazott. Közepén koncentrikus körben rozettadísz. Email nyomok.
Idő: 2. század második fele

44. Veretszeg (33. kép 1)
Ltsz. 95. 1. 955
Lelőhely: X. felület, szürke kevert föld, 30–60 cm
Méret: 2,2x1,7 cm
Bronz. Kör alakú veret csappal, fogazott széllel.
Idő: 2–3. század

45. Veretszeg (34. kép 1)
Ltsz. 95. 1. 1006
Lelőhely: XXIII. felület, déli rész, szürke kevert föld, -100 cm
Méret: 2,8x1,5 cm
Bronz. Kör alakú veret, csappal. Szélén fogazott.
Idő: 2–3. század

46. Veretszeg (7. kép 3)
Ltsz. 96. 8. 147
Lelőhely: I. felület, szürke kevert föld, 50–70 cm
Méret: 3x1 cm
Bronz. Kör alakú, koncentrikus dísszel ellátott veret csappal
Idő: 2–3. század

47. *Veretszeg* (35. kép.)
Ltsz. 95. 1. 1024
Lelőhely: „A" felület, köves felület felett
Méret: 3x1,2 cm
Bronz. Kör alakú, fogazott díszű veret csappal
Idő: 2–3. század

48. Veretszeg (36. kép)
Ltsz. 95. 1. 923
Lelőhely: II/A felület, beásás bontása, szürke kevert földből
Méret: 2,2xl,7 cm
Bronz. Széles öblös, duzzadt peremmel ellátott fejű csap.
Idő: 2. század vége

49. Veretgomb (4. kép. 5)
Ltsz. 95. 1. 931
Lelőhely: IV. felület vályogos réteg alatt.
Méret: 1,7x2 cm
Bronz. Veretgomb, gombafejjel és kör alakú lapos aljjal
Idő: 2–3. század

50. Veretgomb (4. kép 6)
Ltsz. 95. 1. 913
Lelőhely: I. felület, szürke, kevert föld, 20–40 cm
Méret: 1,8x2,1 cm
Bronz. Veretgomb, gombafejjel és kör alakú lapos aljjal.
Idő: 2–3. század

51. Veretgomb (7. kép 11)
Ltsz. 96. 8. 167
Lelőhely: VI. felület, beásás paticcsal kevert szürke betöltése
Méret: 1x1,5 cm
Bronz. Veretgomb gombafejjel és kör alakú lapos aljjal
Idő: 2–3. század

52. Veret (4. kép 3)
Ltsz. 95. 1. 917
Lelőhely: I/A felület, északkeleti rész, árok (vízelvezető csatorna) tetejéről
Méret: 4x2,5 cm
Bronz. Verettöredék domborított kör alakú motívummal.
Idő: 3–4. század

53. Veret (7. kép 2)
Ltsz. 96. 8. 166
Lelőhely: VI. felület, északi rész, szürke kevert földből 60–90 cm
Méret: 1x0,5 cm
Bronz. Kör alakú veret, szegszárral.
Idő: 2–3. század

54. Zár (5. kép 7)
Ltsz. 95. 1. 1029
Lelőhely: A/1 -B/ 1 felület közti tanúfal bontás, szürke kevert földből–8o cm
Méret: 1x1,2 cm
Bronz. Négyzet alakú lemez, nyílással
Idő: 2–3. század

55. Veret (37. kép)
Ltsz. 95. 1. 993
Lelőhely: XVII. Felület, szürke kevert föld, 60–80 cm
Méret: 2,5x1,5 cm
Bronz, kúpos veret, párhuzamos vonaldísszel
Idő: 2–3. század

56. Veret (7. kép 7)
Ltsz. 96. 8. 147.
Lelőhely: I. felület, szürke kevert föld, 50–70 cm
Méret: 3x1 cm
Bronzveret, ellipszis alakú, szeggel. Az előlapon koncentrikus dísz.
Idő: 2–3. század

57. Veret
Ltsz. 96. 8. 149
Lelőhely: I. felület, szürke kevert földből 50–70 cm
Méret: 1x1 cm

Bronzveret szeghellyel.
Idő: 2–3. század

58. Veret (7. kép 1)
Ltsz. 96. 8. 157
Lelőhely: I–II. felület közti tanúfal elbontásából, kövezés felett
Méret: 1x1 cm
Ívelt bronzveret szeghellyel.
Idő: 2–3. század

59. Veret (7. kép 6)
Ltsz. 96. 8. 163
Lelőhely: IV. felület, törmelékes, szürke réteg
Méret: 1x1 cm
Bronzveret kis szeghellyel
Idő: 2–3. század

60. Fogó (38. kép)
Ltsz. 95. 1. 958
Lelőhely: X. felület, szürke kevert föld, 30–60 cm
Szélesség: 2,2 cm
Bronzfogó, két ívelten visszahajló részén három gombdísszel
Idő: 3. század

61. Fogó (39. kép)
Ltsz. 95. 1. 944
Lelőhely: VIII. felület, fal mellől, sárga talaj tetején
Szélesség: 0,3 cm
Bronzfogantyú letört ,illetve elkalapált széllel
Idő: 3. század

62. Fogó (40. kép)
Ltsz. 95. 1. 940
Lelőhely: VII. felület, szürke kevert föld, 50–60 cm
Méret: 2x3 cm
Kis bronzfogó töredéke, három bronzszeggel
Idő: 3. század

63. Korong (7. kép. 4)
Ltsz. 96. 8. 162
Lelőhely: III. felület, kerek gödör (ipari szűrőberendezés) déli felének bontása, szürke kevert földből.
Méret: 4x4 cm
Bronzkorong, körbefutó vékony horonnyal. Hátoldalán szegnyomok.
Idő: 2–3. század

64. Pánt (7. kép 8)
Ltsz. 96. 8. 161.
Lelőhely: III. felület, szürke kevert, föld, –40 cm
Méret: 5x2 cm
Vaspánt töredék, szélén csappal
Idő: 2–3. század

65. Pánt (7. kép 5)
Ltsz. 96. 8. 144
Lelőhely: III. felület, kör alakú beásás (ipari szűrőberendezés) bontásából, szürke, kevert földből
Méret: 3,5x1,5 cm
Bronzpánt, dupla. Az egyik szélén, középen szeghely, a másik oldalán téglalap alakú, ívelt vonalú bevágás
Idő: 2–3. század

66. Pánt (34. kép 2)
Ltsz. 95. 1. 1005
Lelőhely: XXIII. Felület, szórvány
Méret: 2,2x0,1 cm
Bronz. Keskeny, keretdísszel ellátott pánt. Domború előlapon középen bevésett vonaldísz.
Idő: 2–3. század

67. Pánt (41. kép)
Ltsz. 95. 1. 999
Lelőhely: XXI felület, északi rész, szürke kevert föld
Méret: 3x1 cm
Bronzpánt, keskeny. Bordadíszekkel, végén kör alakú szeghelyes tagozattal.
Idő: 2. század vége

68. Pánt (42. kép)
Ltsz. 95. 1. 1028
Lelőhely: A/1 felület, északi beásás tetejéről, szürke kevert földből
Hossza: 5,7 cm
Keskeny bronzpánt. Az egyik végén meghajlított nyéllel, a másik végén háromszög alakú tagozattal. Belső oldalán csap.
Idő: 2–3. század

69. Pánt (43. kép)
Ltsz. 95. 1. 1008
Lelőhely: XXIII. felület, északi rész, szürke kevert földből 110–120 cm
Méret: 0,8x0,5 cm
Keskeny bronzpánt, szélén koncentrikus kör szeghellyel. Email nyomok.
Idő: 2. század második fele

70. Pánt (44. kép)
Ltsz. 95. 1. 1035
Lelőhely: „C" felület, kövezés tisztítása
Méret: 3x1,2 cm
Bronz, dupla pánttöredék, üreges.
Idő: 2–3. század

71. Sasszeg (6. kép. 6)
Ltsz. 95. 1. 973
Lelőhely: XII. felület, ház tetejéről
Méret: 3x0,2 cm

Bronz, kétágú, hiányos.
Idő: 3–4. század

72. Kulcs (8. kép 13)
Ltsz. 96. 8. 150
Lelőhely: I. felület, keleti rész, kövezés felett
Vaskulcs, tollánál hiányos
Idő: 2–3. század

73. Tűtöredékek (5. kép 12–13)
Ltsz. 95. 1. 996 és 95. 1. 996/a
Lelőhely: XX. felület , szürke kevert föld, – 50 cm
Hossza: 1,5 cm és 3 cm két darabban
Bronz tű töredékek(3 db)
Idő: 2–3. század

74. Csipesz (45. kép)
Ltsz. 95. 1. 961
Lelőhely: XI. felület, nyugati rész, szürke, kevert földből
Hossza: 5,4 cm
Bronz. Kétágú, ép.
Idő: 2–3. század

75. Szike (46. kép)
Ltsz. 95. 1. 1038
Lelőhely: C /1 felület, keleti tanúfal, szürke, kevert betöltés 60–80 cm
Méret: 7x1,5 cm
Bronz. Az egyik végén kis kanálfej, a másik vége kés. Olvadt.
Idő: 2–3. század

76. Véső (47–49. kép)
Ltsz. 95. 1. 982
Lelőhely: XI. felület, cölöpkonstrukciós ház paticsos, szürke kevert betöltése
Méret: 32x6 cm
Vas. Tokos véső
Idő: 2–3. század

77. Zabla, szíjelosztó vagy szíjkapcsoló (7. kép 10)
Ltsz. 96. 8. 146
Lelőhely: IV. felület , szürke kevert földből– 50 cm
Belvilág: 8,2x6 cm
Bronz. A kör alakú nyílással ellátott tagozathoz egy téglalap alakú nyílású tagozat tartozik. Kopásnyomok.

78. Járomkarika vagy szíjelosztó (7. kép 9)
Ltsz. 96. 8. 145a
Lelőhely: VI. felület , keleti metszet, szürke betöltés, -100 cm
Méret: 5,5x4 cm
Bronz. A kis karikához egy tömör bronztagozattal ellátott fél karika csatlakozik.
Idő: 2–3. század

79. Zsanér (50. kép)
Ltsz. 95. 1. 1001
Lelőhely: XXI. felület, szürke, kevert föld,70–90 cm
Méret: 4,8x1,5 cm
Bronz. A téglalap alakú lemezt kétoldalt kör alakú tagozat keretezi szeghellyel. A lemez alsó részén is megmaradt a tagozat felső része.
Idő: 2–3. század

80. Patkó
Ltsz. 95. 1. 959
Lelőhely: XI. felület, északi rész, szürke kevert földből 40–60 cm
Méret: 10,5x11 cm
Vaspatkó. Ép.
Idő: 2–3. század

81. Kampó (51. kép)
Ltsz. 95. 1. 911
Lelőhely: I. felület, hosszú, keskeny tároló északi, paticsos vége
Méret: 0,7x1,8 cm
Bronzkampó kettős bordataggal, két szeghellyel.
Idő: 2–3. század

82. Kampó (8. kép 14)
Ltsz. 96. 8. 156
Lelőhely: II. felület, északi kövezés átvágása
Méret: 7,5x1 cm
Vaskampó. Ép.
Idő: 2–3. század

83. Horog (52. kép)
Ltsz. 95. 1. 991
Lelőhely: XVI. felület, szürke kevert föld, 1–2. ásónyom
Méret: 4x1 cm
Bronzhorog. Rombusz alakú.
Idő: 2–3. század

84. Függő (53. kép 1)
Ltsz. 95. 1. 1026
Lelőhely: „A" felület, szürke kevert föld, 40–60 cm
Méret: 5x2,3 cm
Bronzfüggő. Lemezből készült. Koncentrikus vésett dísz. Felső szélén kis kampó.
Idő: 2–3. század

85. Függő (54. kép)
Ltsz. 95. 1. 1002
Lelőhely: XXII. felület, szürke kevert föld, -112 cm
Hossza: 1,5 cm
Bronz. Kónikus függő, alsó részén cseppdísszel
Idő: 2–3. század

86. Függő (20. kép 2)
Ltsz. 95. 1. 1021
Lelőhely: „A" felület- szórvány
Méret: 5,2x3 cm
Bronz áttört veret pelta motívummal.
Idő: 2–3. század

87. Kapocs (55. kép)
Ltsz. 95. 1. 1031
Lelőhely: „B" felület, szürke kevert föld, 50–70 cm
Méret: 2,2x1,3 cm
Bronzkapocs, fordított S alakú. Középen kis pánt. Az inda két szélén nyitott szájú állatfej. (kígyó, hal?) A kapcson egy ép karika is függ.
Idő: 2–3. század

88. Csengő (56. kép)
Ltsz. 95. 1. 918
Lelőhely: I/A felület, barnásszürke elszíneződés tetején
Méret: 2,5x2 cm
Bronz. Szegletes formájú, gombdísszel. A csengettyű hiányzik.
Idő: 2–3. század

89. Korong (33. kép 3)
Ltsz. 95. 1. 956
Lelőhely: X. felület, szürke kevert, föld. 30–60 cm
Méret:1,3x1 cm
Bronz. A koncentrikus peremek fogazott díszűek.
Idő: 2–3. század

90. Korong (3. kép 4)
Ltsz. 95. 1. 927
Lelőhely: III. felület, északi rész, szürke kevert réteg alja
Méret: 0,5x2 cm
Bronzkorong. Áttört, nagyrészt hiányzik.
Idő: 2–3. század

91. Phalera (4. kép 1)
Ltsz. 95. 1. 932
Lelőhely: VI. felület, háznyesésből
Méret: 7x3 cm
Bronz phalera töredéke niello dísszel. Hátoldalán a megmaradt három gyűrű.
Idő: 2. század eleje

92. Phalera. (4. kép 2)
Ltsz. 95. 1. 981.
Lelőhely: XIV. felület, ház déli fele, szürke kevert betöltés
Méret: 3,5x1,7 cm
Bronz, koncentrikus domborított dísszel
Idő: 2–3. század

93. Állatszobrocska (5. kép. 1; 57-58. kép)
Ltsz. 95. 1. 920
Lelőhely: I/A felület, árokátvágás, szürke betöltés, 20–30 cm
Méret: 2,3x3,1 cm
Talapzaton álló bronz kos szobrocska, hátán kétoldalt lelógó tömlővel.
Idő: 2–3. század

94. Szeg (6. kép 1)
Ltsz. 95. 1. 933
Lelőhely: VI. felület, ház déli felének bontása, szürke kevert földből
Méret: 0,7x0,7 cm
Bronzszeg gombfejjel, rövid szárral
Idő: 2–3. század

95. Szeg (8. kép 2)
Ltsz. 95. 1. 954
Lelőhely: X. felület, szürke kevert föld, 30–50 cm
Méret: 0,6x0,7 cm
Bronzszeg gombfejjel.
Idő: 2–3. század

96. Szeg
Ltsz. 95. 1. 145/b
Lelőhely: XVI. felület déli rész, ház szürke kevert betöltéséből
Méret: 1x0,4 cm
Bronzszeg töredéke gombfejjel
Idő: 2–3. század

97. Szeg (8. kép 1)
Ltsz. 96. 8. 145/b
Lelőhely: VI. felület, szürke kevert föld, -100 cm
Hossza: 1 cm
Bronzszeg gombfejjel
Idő: 2–3. század

98. Szeg (6. kép 3)
Ltsz. 95. 1. 962
Lelőhely: XI. felület, cölöpszerkezetű ház északi rész, szürke, kevert betöltés
Méret: 1 cm
Bronzszeg lapos fejjel, hosszabb szárral
Idő: 2–3. század

99. Szeg (6. kép. 5)
Ltsz. 95. 1. 937
Lelőhely: VI. felület - tetején, gépi munka után
Hossza: 1,3 cm
Bronzszeg elkalapált fejjel
Idő: 2–3. század

100. Szeg
Ltsz. 95. 1. 989
Lelőhely: XVI. felület, szürke kevert betöltés, 60–80 cm
Hossza: 0,8 cm
Bronzszeg lapos fejjel
Idő: 2–3. század

101. Szeg
Ltsz. 95. 1. 1017
Lelőhely: XXVI. Felület, ÉK-i rész, szürke kevert betöltés–60 cm
Hossza: 0,5 cm
Bronzszeg lapos fejjel, meghajlított szárral
Idő: 2–3. század

102. Szeg (5. kép. 11)
Ltsz. 95. 1. 965
Lelőhely: XI. ház déli bontása, szürke, kevert földből
Méret: 7,5x0,6 cm
Nagyobb bronzszeg, félhold alakú fejjel
Idő: 2–3. század

103. Szeg
Ltsz. 95. 1. 916
Lelőhely: I/A felület, északi tanúfal bontása, nyugati rész, szürke kevert földből 0–40 cm
Méret: 0,3x0,3 cm
Bronzszeg kerek, peremes fejjel.
Idő: 2–3. század

104. Szög(8. kép. 5)
Ltsz. 96. 8. 164
Lelőhely: IV. felület, nyugati rész, szürke, kevert föld 50–70 cm
Méret: 10,5x0,5 cm
Vasszeg, lapos fejjel, hosszú szárral
Idő: 2–3. század

105. Szög (8. kép. 8)
Ltsz. 96. 8. 159
Lelőhely: 3. felület, keleti rész, szürke kevert föld,70–90 cm
Hossza: 5 cm
Vasszeg, lapos, keskeny fejjel
Idő: 2–3. század

106. Szög (8. kép. 7)
Ltsz. 96. 8. 151/a
Lelőhely: I. felület , déli rész, beásás felett, szürke kevert réteg 1–1,3 m
Méret: 9x1 cm
Vasszeg lapos fejjel, hosszú szárral.
Idő: 2–3. század

107. Szög (8. kép. 2)
Ltsz. 96. 8. 153
Lelőhely: I. felület, északi rész, szürke kevert rétegből 80–100 cm
Méret: 2x1 cm
Vasszeg töredéke lapos fejjel
Idő: 2–3. század

108. Szög (8. kép. 6)
Ltsz. 96. 8. 154
Lelőhely: I. felület, szürke betöltés 60–80 cm
Méret: 10x1 cm
Vasszeg hosszú szárral
Idő: 2–3. század

109. Szög (8. kép. 3)
Ltsz. 96. 8. 152
Lelőhely: I. felület, északi rész, szürke, kevert földből 80–100 cm
Méret: 3x1,5 cm
Vasszeg kisebb gombfejjel
Idő: 2–3. század

110. Szög (8. kép. 4)
Ltsz. 96. 8. 151
Lelőhely: I. felület, északi rész, szürke kevert földből1–1. 30 m
Méret: 4x1 cm
Kisebb vasszeg lapos fejjel, rövid szárral
Idő: 2–3. század

111. Szög
Ltsz.95. 1. 1034
Lelőhely: „C" felület, kövezés tisztítása
Méret: 2x1,5 cm
Vasszög lapos fejjel, rövid szárral
Idő: 2–3. század

112. Szög
Ltsz. 96. 8. 151
Lelőhely: I. felület, északi rész, beásás felett, 1–1. 30 m
Méret: 1,5 cm
Vasszög szártöredéke.
Idő: 2–3. század

113. Karika
Ltsz. 95. 1. 987
Lelőhely: XVI. felület, sárga föld feletti szürke kevert betöltés, 60–80 cm
Méret: 2x1 cm
Bronzkarika, szélesebb. Töredék.
Idő: 2–3. század

114. Karika (59. kép)
Ltsz. 95. 1. 980

Lelőhely: XIII. felület, szürke kevert föld, 80-100 cm
Belvilág: 3 cm
Bronzkarika, lapos, hiányos
Idő: 2-3. század

115. Karika (4. kép 9)
Ltsz. 95. 1. 922
Lelőhely: II/A felület, déli rész, beásás szürke kevert betöltéséből
Belvilág: 2,2 cm
Ép,vékony bronzkarika
Idő: 2-3. század

116. Karika (4. kép. 7)
Ltsz. 95. 1. 952
Lelőhely: X. felület, cölöp északi felének bontásából, szürke kevert földből
Vastagság: 0,4 cm
Vastagabb bronzkarika
Idő: 2-3. század

117. Gomb
Ltsz. 95. 1. 995
Lelőhely: XVII. Felület, szürke kevert föld, 60-80 cm
Átmérő: 1,5 cm
Bronzgomb, súlyosabb. (Ólomtartalom?)
Idő: 2-3. század

118. Gomb (6. kép. 4)
Ltsz. 95. 1. 951
Lelőhely: X. felület, keleti tanúfal elbontásából, szürke kevert földből 40-60 cm
Méret: 1,6x0,5 cm
Bronzgomb, feje rovátkolt díszű, szára hosszabb, elkalapálták
Idő: 2-3. század

119. Gomb (6. kép. 12)
Ltsz. 95. 1. 1013
Lelőhely: XXIV felület, szürke betöltés, 100-120 cm
Méret: 2,8x2,8 cm
Ólomgomb, középen széles hornyolással
Idő: 2-3. század

120. Gomb (6. kép. 10)
Ltsz. 95. 1. 939
Lelőhely: VI. felület, délkeleti rész, szürke, kevert föld, -80 cm
Átmérő: 1,5x1,8 cm
Ólomgomb
Idő: 2-3. század

121. Korong (4. kép. 4)
Ltsz. 95. 1. 936
Lelőhely: VI. felület tetejéről, - gépi munka után.
Méret: 3x2,5 cm
Bronzkorong, középen szeghellyel.
Idő: 2-3. század

122. Pánt (8. kép. 12)
Ltsz. 96. 8. 165
Lelőhely: IV. felület, szürke kevert föld, 50-70 cm
Méret: 2x7 cm
Vaspánt, keskeny
Idő: 2-3. század

123. Pánt (60. kép)
Ltsz. 95. 1. 1030
Lelőhely: „A" felület, szürke kevert földből 50-70 cm
Méret: 9,5x1 cm
Bronzpánt, dupla, sarkosan meghajlított. A pánt végén keskeny lemezen szeg.
Idő: 2-3. század

124. Bronztárgy, több tagozatból. (Zablapálca?)(61. kép)
Ltsz. 95. 1. 929
Lelőhely: III. felület, kövezés tisztításából
Méret: A rúd hossza: 8,5 cm, vastagsága: 0,4 cm, a kapcsok átl. 3,7 cm hosszúak és a középső tagozat szélessége: 0,6 cm.
Keskeny bronzrúd, az egyik vége letört. A rúd másik végén több tagozatos dísz. Valószínűleg hozzá tartozik két nyolcas formájú bronzkapocs, összekötő lemeztagozattal
Idő: 2-3. század

125. Pánt (62. kép)
Ltsz. 95. 1. 924
Lelőhely: II/A - beásás bontása, szürke kevert földből
Méret: 2,3x3 cm
Bronzpánt, keskeny, mindkét szélén poncolt díszű, - összecsavart állapotban.
Idő: 2-3. század

126. Pánt (6. kép. 7)
Ltsz. 95. 1. 925
Lelőhely: II/B, kövezés tisztítása
Méret: 2,3x1,7 cm
Bronzpánt töredéke.
Idő: 2-3. század

127. Lemez töredéke (6. kép. 8)
Ltsz. 95. 1. 935
Lelőhely: VI. felület, északi gödör északi felének bontása, kevert földből
Méret: 1,5x1,5 cm
Bronz lemez töredéke, az eredeti szélek nélkül.
Idő: 2-3. század

128. Lemeztöredék (6. kép 7)
Ltsz. 95. 1. 1033
Lelőhely: B/1 és C/1 déli bővítés, szürke kevert föld, 60–70 cm
Méret: 3,5x2,5 cm
Bronz lemeztöredék, díszítés nélkül.
Idő: 2–3. század

129. Lemeztöredékek
Ltsz. 95. 1. 983
Lelőhely: XV . felület, 60–80 cm, szürke kevert betöltés alja, a nyers föld felett
Méret: 2x2,8 cm
Bronz lemezmaradványok, szabálytalan alakúak, különböző vastagságuak, díszítés nélkül
Idő: 2–3. század

130. Lemez (5. kép 5)
Ltsz. 95. 1. 946
Lelőhely: 8. felület, kövek körül, szürke föld, 20–40 cm
Méret: 1,7x2,2 cm
Bronzlemez töredék, hiányos
Idő: 2–3. század

131. Lemez töredéke
Ltsz. 95. 1. 979
Lelőhely: XIII. felület, szürke kevert betöltés, 80–100 cm
Méret: 6,5x5,3 cm
Ólomlemez töredéke, szabálytalan alakú, olvadt
Idő: 2–3. század

132. Rögök
Ltsz. 95. 1. 947
Lelőhely: 8. felület, szürke kevert föld, 50–70 cm
Méret: 1,3x1,5 cm
Bronzrögök
Idő: 2–3. század

133. Rög
Ltsz. 95. 1. 934
Lelőhely: VI. felület, ÉK-i rész, kövezés alól
Méret: 1,7x1,5 cm
Bronzrög
Idő: 2–3. század

134. *Lemez töredéke*
Ltsz. 95. 1. 1027
Lelőhely: A/1 felület, szürke kevert föld, 40–60 cm
Méret: 2x2,5 cm
Bronzlemez rárakódott vaslemez maradványokkal.
Idő: 2–3. század

135. Lemeztöredék (63. kép)
Ltsz. 95. 1. 978
Lelőhely: XIII. felület nyugati részének bontása, szürke kevert föld, 0–30 cm
Méret: 4x3 cm
Vaslemez, bronzlemez bevonattal, két bronzszeggel
Idő: 2–3. század

136. Lemez töredéke (6. kép 13)
Ltsz. 95. 1. 1019
Lelőhely: „A" felület, kövezés tisztítása
Méret: 7x6,5 cm
Ólomlemez, szabálytalan alakú.
Idő: 2–3. század

137. Lemeztöredék (6. kép. 11)
Ltsz. 95. 1. 1012
Lelőhely: XXIV. felület, szürke kevert föld, l. 30–l. 60 m
Méret: 3x1,5 cm
Ólomlemez, félhold alakú.
Idő: 2–3. század

138. Lemez töredéke (64. kép)
Ltsz. 95. 1. 964
Lelőhely: XI. felület, nagy kerek lakógödör északi fele, szürke, kevert földből
Méret: 7x8 cm
Ólomlemez töredék tojás alakú kivágással
Idő: 2–3. század

IRODALOMJEGYZÉK

BISHOP 1988 — BISHOP, M. C.: Cavalry equipment of the Roman Army in the first century AD. BAR Int. Ser. 394. Oxford, 1988.

BOJOVIĆ 1983 — BOJOVIĆ, D. : Rimske fibule Singidunuma. Beograd, 1983.

BÓNIS-SELLYE 1988 — BÓNIS É. - SELLYE I.: Római kori emailmunkák. Bp. 1988.

GARBSCH 1965 — GARBSCH, J.: Die norisch pannonische Frauentracht im 1 und 2. Jahrhundert. Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 11. Veröffentlichungen der Komission zur Archäologischen Erforschung des spätrömischen Raetien 5. München, 1965.

GÁSPÁR 1986 — GÁSPÁR D.: Römische Kästchen aus Pannonien. Antaeus 15 (1986) p.

GREGL 1982 — GREGL: Rimski medicinski instrumenti iz Hrvatske I. VHAD 15 (1982) p. 175-210.

KOVÁCS 1999 — KOVÁCS P.: Vicus és castellum kapcsolata az alsó-pannoniai limes mentén. Bp. 1999.

KOVRIG 1937 — KOVRIG, I.: Die Haupttypen der kaiserzeitlichen Fibeln in Pannonien. DissPann Ser. 2. 17. Bp. 1937.

NAGY 1973 — NAGY T.: Budapest története az őskortól a honfoglalásig. In: Budapest története 1. Bp. 1973. p. 41-216.

OLDENSTEIN 1976 — OLDENSTEIN, J.: Ausrüstung römischer Auxiliareinheiten. BRGK 57 (1976) p. 49-285.

PATEK 1942 — PATEK, E.: Verbreitung der römischen Fibeltypen in Pannonien. DissPann Ser. 2. 21. Bp. 1942.

PALÁGYI 1981 — PALÁGYI, S.: Die römischen Hügelgräber von Inota. Alba Regia 19 (1981) p. 7-93.

RADNÓTI 1938 — RADNÓTI, A: Die römischen Bronzegefässe von Pannonien. DissPann Ser. 2. 6. Bp. 1938.

RIHA 1979 — RIHA, E.: Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiser-Augst. Forschungen in Augst 3. Augst, 1979.

SELLYE 1931 — SELLYE, I.: Les bronzes emailles de la Pannonie. DissPann Ser. 2. 8. Bp. 1931.

SZABÓ 1990 — SZABÓ K.: Bronzipar. In: Pannonia Régészeti Kézikönyve. Bp. 1990. p. 130-151.

SZIRMAI 1993a — SZIRMAI, K.: Archeological observations in the northern section of the so-called vicus of Albertfalva (1973-1977). BudRég 30 (1993) p. 87-118.

SZIRMAI 1993b — SZIRMAI, K.: Eisengefässe in den spätrömischen Aquincumer Gräbern. In: Bronzes y Religion Romana. Actas del XI Congreso International de Bronces antiguos, Madrid 1990. Madrid, 1993. p. 421-427.

SZIRMAI 1996 — SZIRMAI, K.: Verzierte Schwertenscheidenbschläge aus dem Legionslager von Aquincum. In: Akten des 3. Internationalen Kolloquiums über Probleme der provinzialrömischen Kunstschaffens. BJ-Bh 51 (1996) p. 199-202.

SZIRMAI 1997 — SZIRMAI, K. : Niello decorated horse harness ornament from Albertfalva. Balácai Közlemények 5 (1997) p. 171-177.

SZIRMAI 1997b — SZIRMAI K. : Jelvény (signum) Albertfalváról. ArchÉrt 123-124 (1997) p. 61-167.

SZIRMAI 1999a — SZIRMAI K.: Az albertfalvi vicus (1994. évi ásatás). BudRég 33 (1999) p. 155-195.

SZIRMAI 1999b — SZIRMAI, K.: Albertfalva, vicus, 1994, 1996. Pannoniai Kutatások. Szekszárd, 1999. p. 225-241.

SZIRMAI 1999c — SZIRMAI, K.: A new find from the military vicus of Budapest/Albertfalva. RFS 17 (1997) [1999] p. 691-697.

TREISTLER 1994 — TREISTLER, M.: Italic and Provincial Roman Mirrors in Eastern Eurpoe. Akten der 10 Tagung über antike Bronzen (Freiburg 1988). Stuttgart, 1994. p. 417-427.

VARSIK-KUZMOVÁ-SCHMIDTOVÁ 1996 — VARSIK, V. - KUZMOVÁ, K. - SCHMIDTOVÁ, J.: Archeologische Untersuchungen bei der Bautätigkeit in Rusovce. Gerulata I. Nitra, 1996. p. 205-244. Taf. 4/41-43.

VISY 1998 — VISY ZS.: Katonai diploma Albertfalváról. BudRég 32 (1998) p. 87-89.

ZIENKIEWICZ 1993 — ZIENKIEWICZ, D.: Excavations in the scamnum Tribunorum at Caerleon. The Legionary Museum Site. 1983-1985. Britannia 24 (1993) p. 27-140.

200-250 m nordwestlich, beziehungsweise 150-200 m südöstlich vom Auxiliarlager entfernt, wurden die Freilegungen in Albertfalva 1994 und 1996 durchgeführt.

Eine daraus stammende, 138 Stücke zählende Fundgruppe metallener Gegenstände soll hier beschrieben werden. Dieses metallenes Material kann in vier größere Gruppen geordnet werden: die militärischen Stücke (Kat. Nr. 1-3), die persönliche Ausstattung (Kat. Nr. 4-34), die Gebrauchsgegenstände (Kat. Nr. 35-76), sowie Pferdeausrüstungen und derer Verzierungen (Kat. Nr. 77-93). In einer weiteren Gruppe behandeln wir die Metallfunde, die zu allen Gruppen gehören könnten, wie zum Beispiel Ringe, Knöpfe, Nadeln (Kat. Nr. 94-120).

Auch das topographisch bewertbare, metallene Material, das hauptsächlich aus Häusern und aus Wohngrube stammt, wird analysiert (Kat. Nr. 2, 10, 13, 16, 26, 71, 76 91, 92, 94, 96, 98, 102, 110, 127, 138). Im oberen Teil eines Steinhaufens wurden mehrere Metallfunde gemacht (Kat. Nr. 9, 24, 47, 58, 70, 72, 111, 124, 126, 136). Einige Metallgegenstände sind aus Abwasserkanälen oder aus Gräben von der Innenseite der industriellen Filteranlagen und auch aus Depots zum Vorschein gekommen. (Kat. Nr. 39, 52, 63, 65, 88, 93)

Auf die Existenz einer Werkstatt für Metallverarbeitung deuten einige Tatsachen hin: Es sind für sekundäre Benützung vorbereitetes Material (Kat. Nr. 125), verschmolzene, bronzene und eiserne Gegenstände (Kat. Nr. 49, 75), Reparaturspuren tragende Bronze- und Eisenplatten (Kat. Nr. 123, 134, 135), Bronzeklumpen (Kat. Nr. 132, 133), sowie amorphe Blei- und Bronzeplatten (Kat. Nr. 15, 130-133, 136-138) gefunden worden. Genauer als auf dem westlichen Teil des *vicus* von Alberfalva können die Metallgegenstände nicht lokalisiert werden. Damit ist auch die Lokalisierung der Metallwerkstatt aus Mangel an entsprechenden Hinweisen nicht möglich. Das zum Vorschein gekommene metallene Material stammt aus den 2-3. Jahrhunderten, unter diesen sind seltene, beziehungsweise importierte Metallgegenstände (Kat. Nr. 1, 91) auch zum Vorschein gekommen.

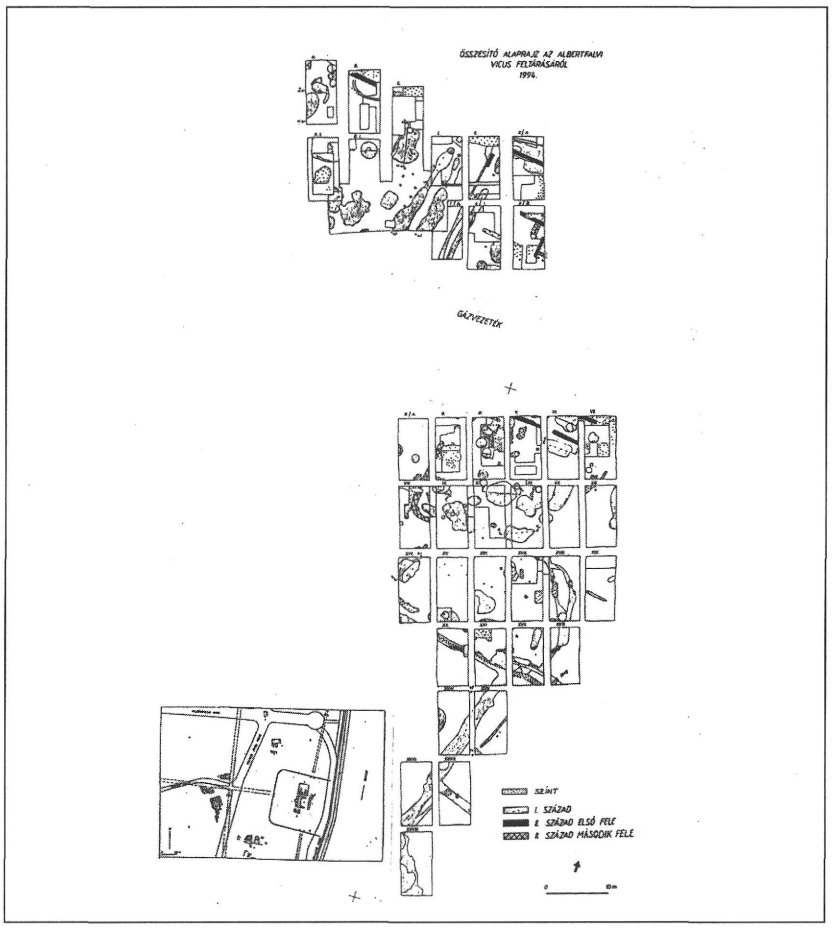

1. kép. Az 1994. évi ásatás összesítő helyszínrajza

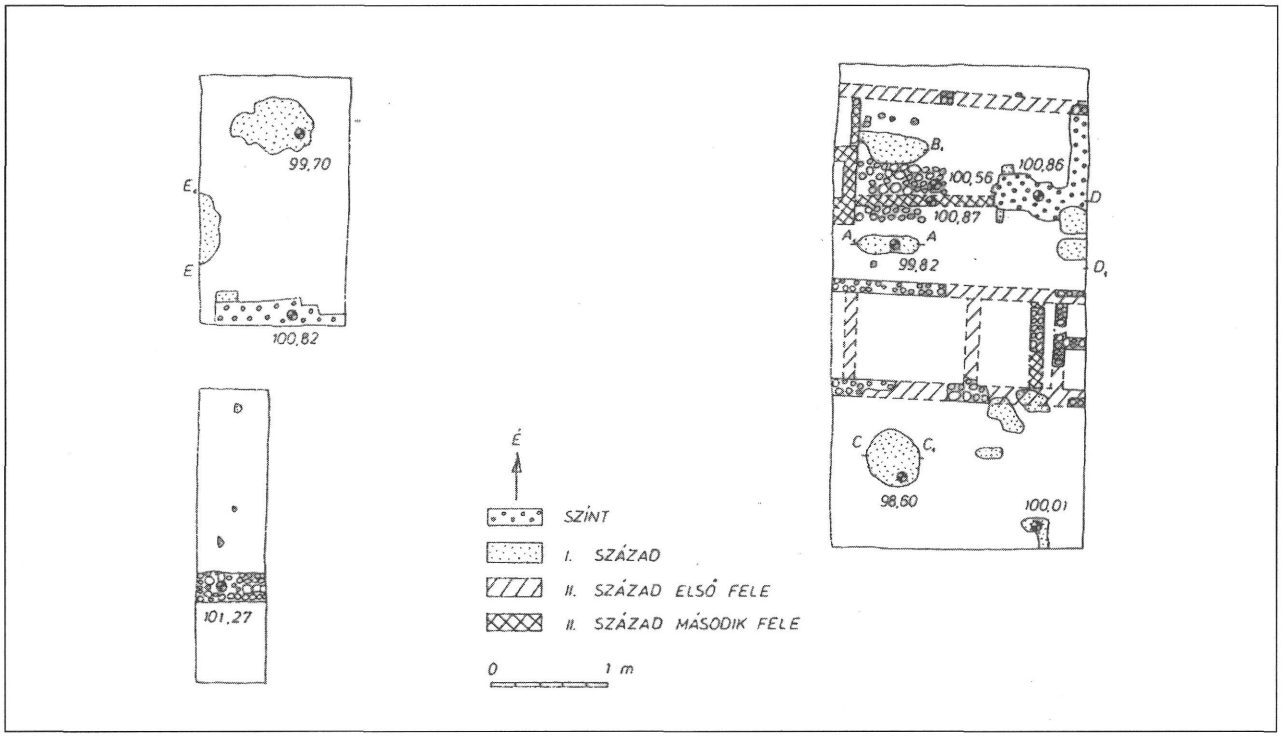

2. kép. Az 1996. évi feltárás összesítő helyszínrajza

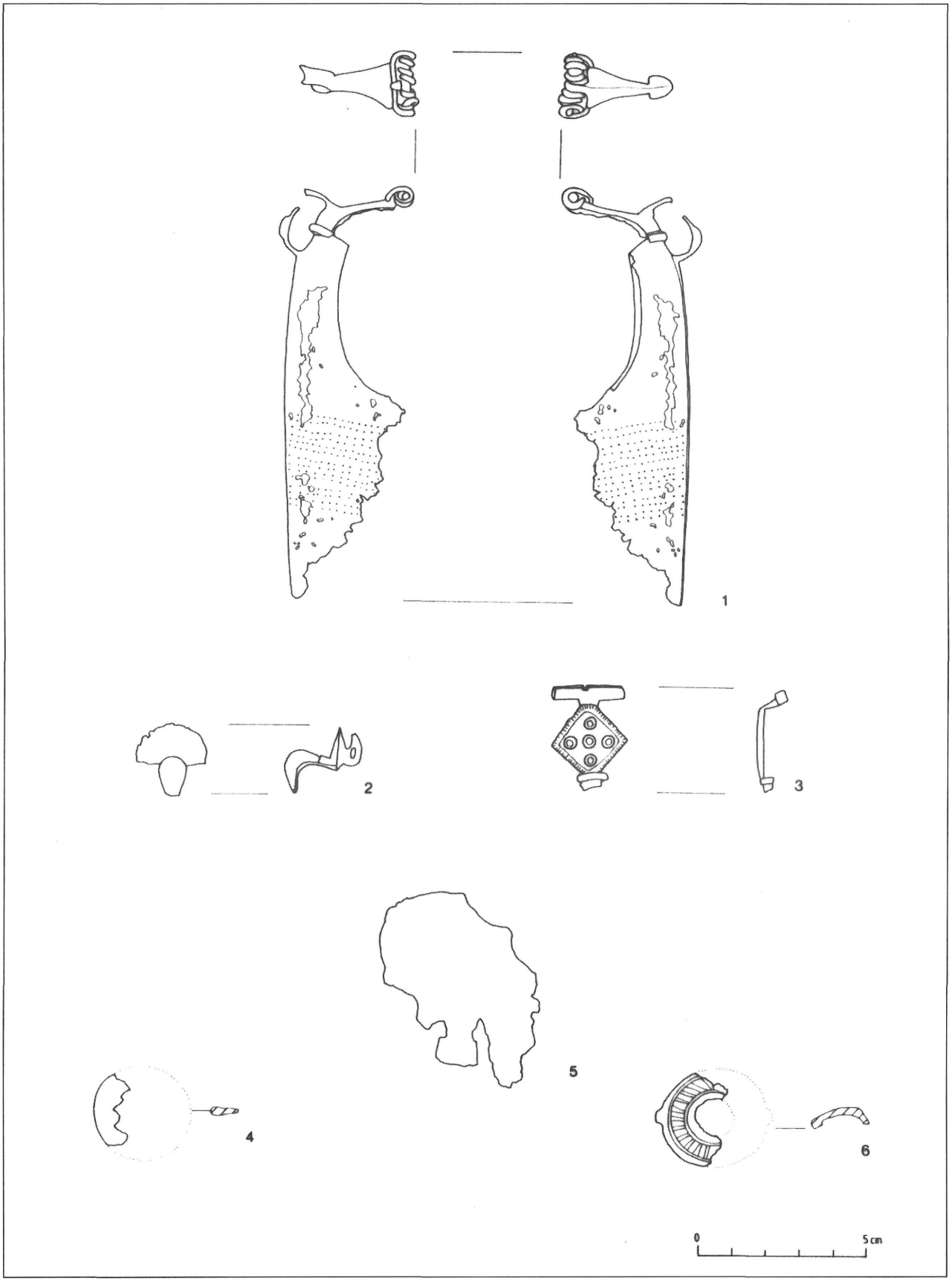

3. kép. 1–6. Bronzleletek Albertfalváról

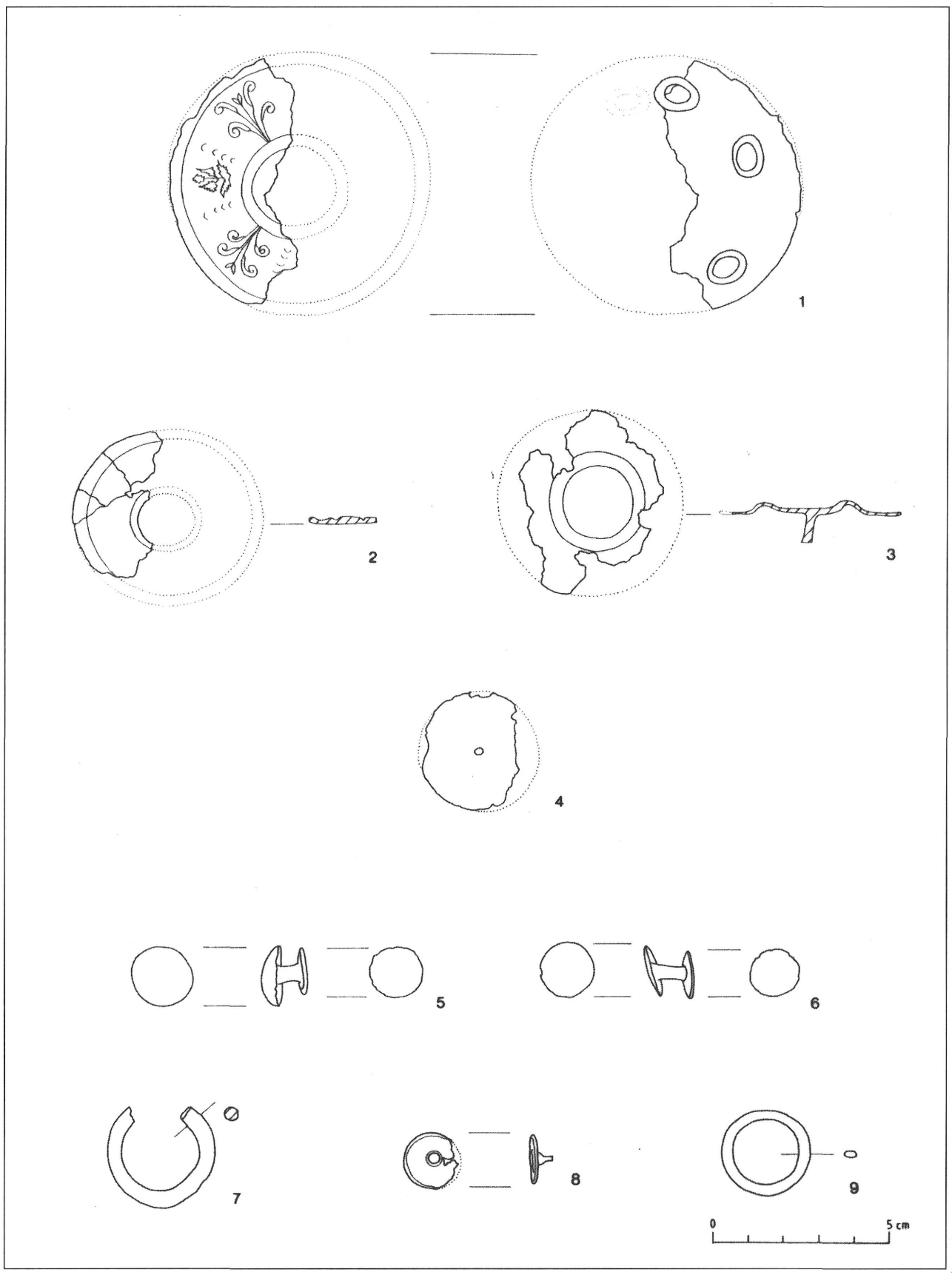

4. kép. 1–9. Bronzok az albertfalvi vicusból

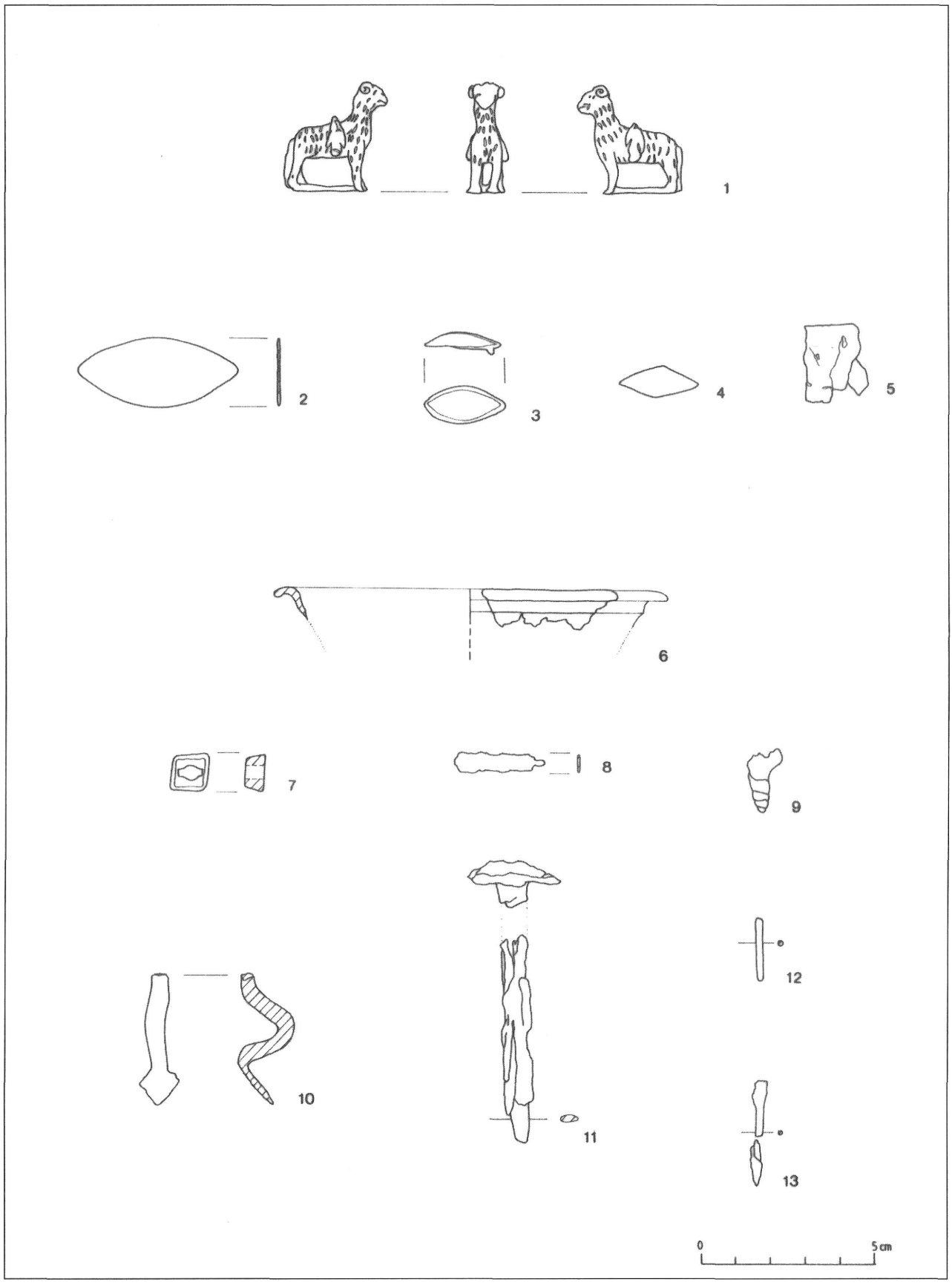

5. kép. 1–13. Bronztárgyak az albertfalvi vicusból

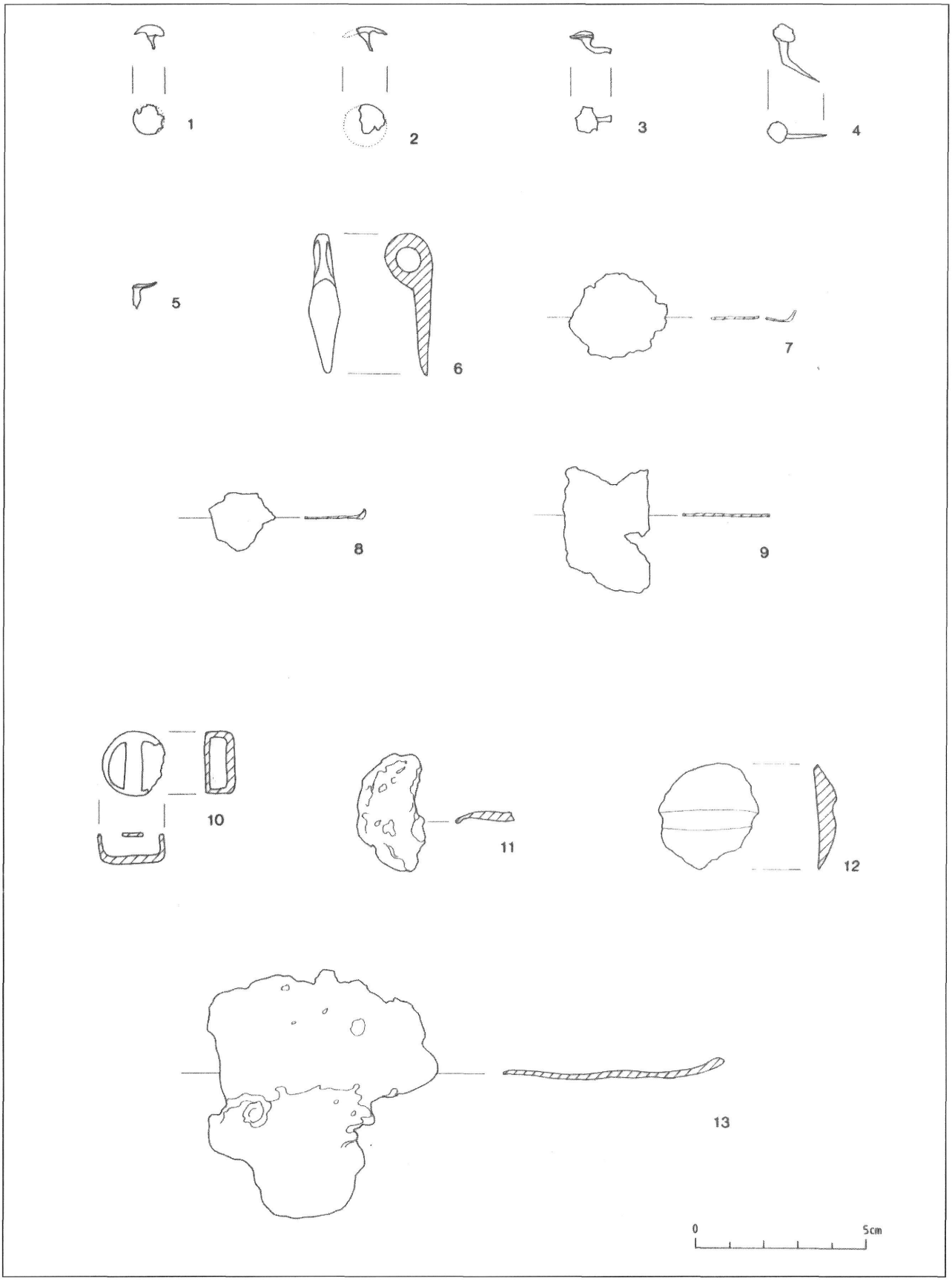

6. kép. 1–13. Bronz és ólomtárgyak Albertfalváról

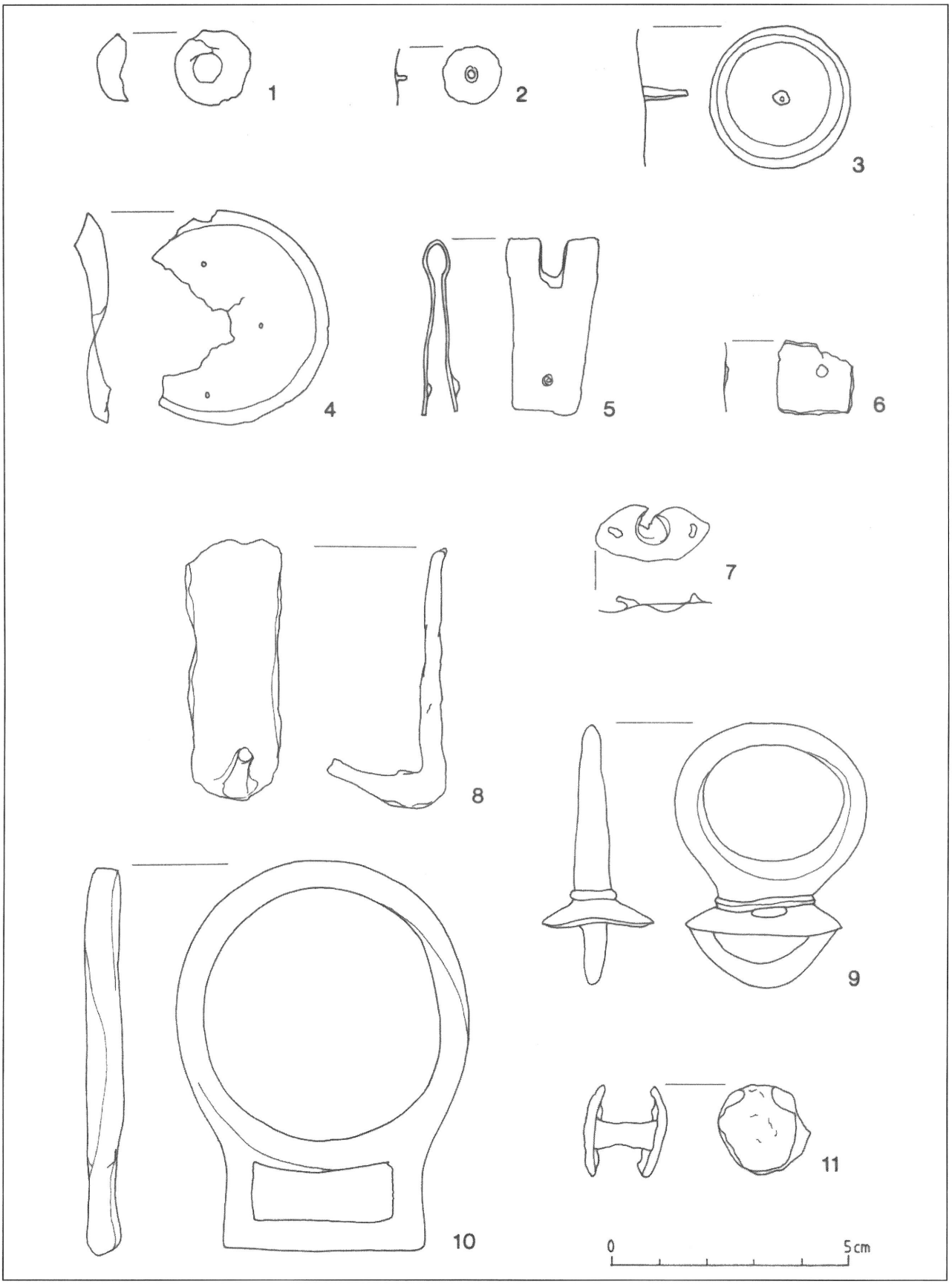

7. kép. 1–11. Bronzemlékek az albertfalvi vicusból

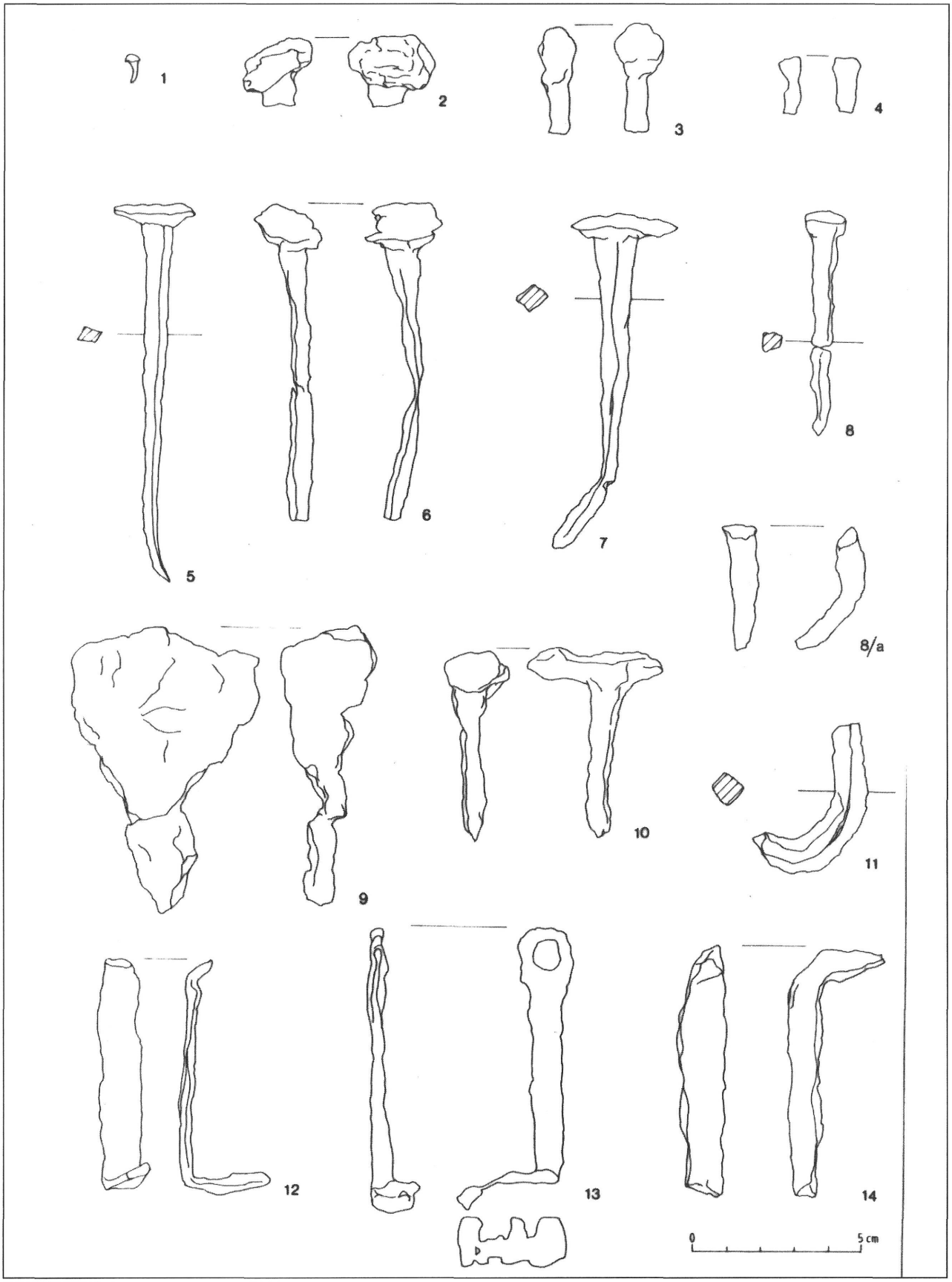

8. kép. 1–14. Bronz és vasleletek az albertfalvi vicusból

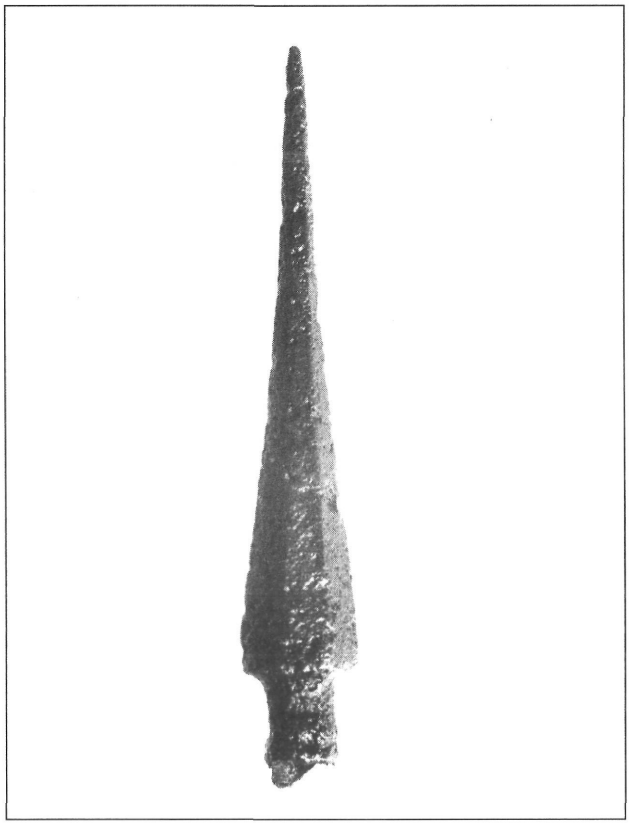

9. kép. Nyílhegy (3. Kat. sz.)

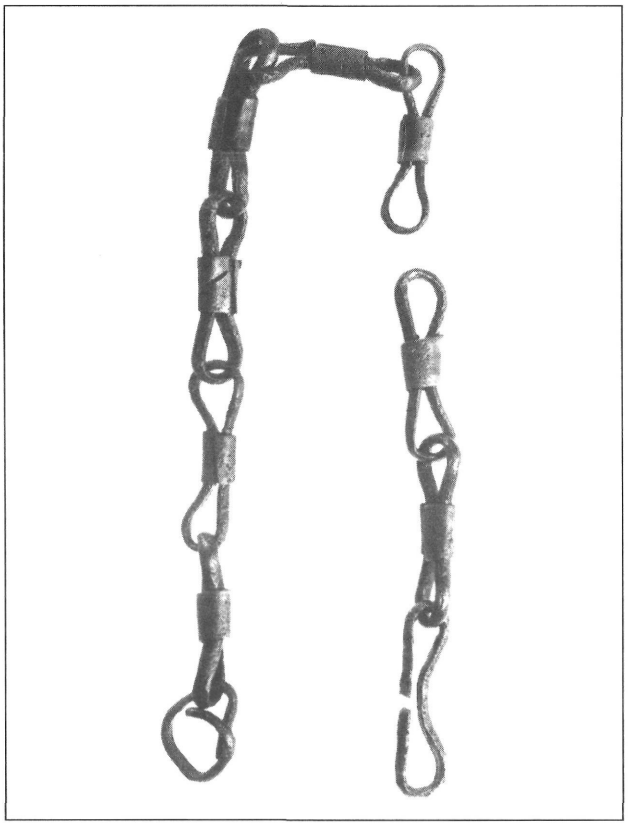

10. kép. Lánc (4. Kat. sz.)

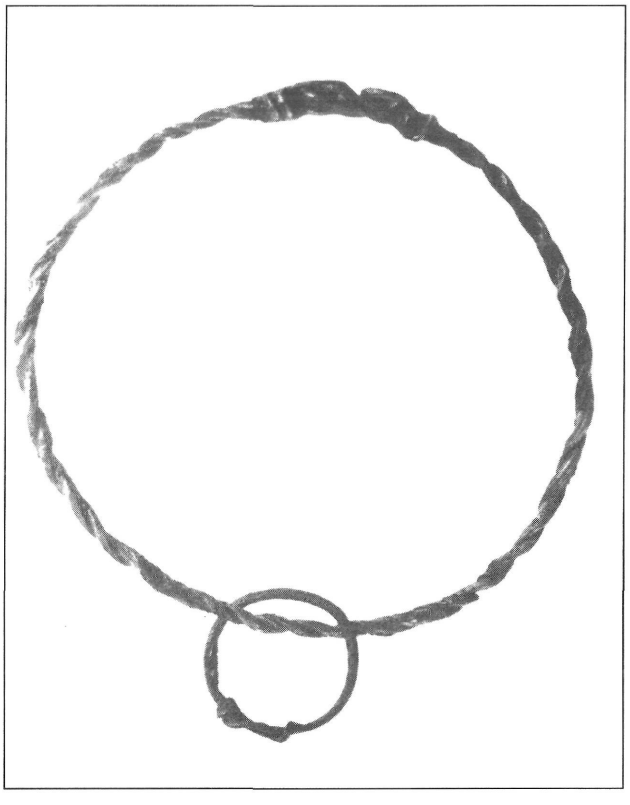

11. kép. Vaslánc bronzkarikával (5. Kat. sz.)

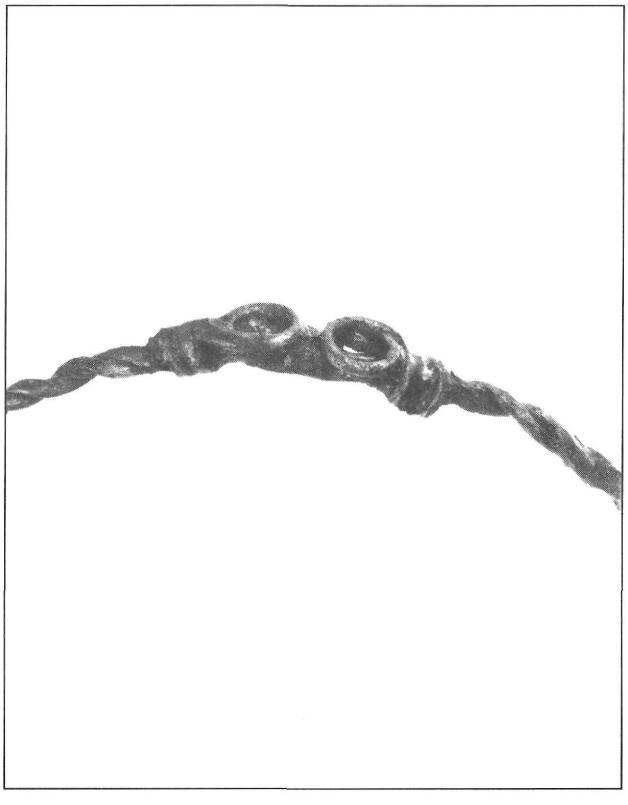

12. kép. Részletfotó a lánczárról (5. Kat. sz.)

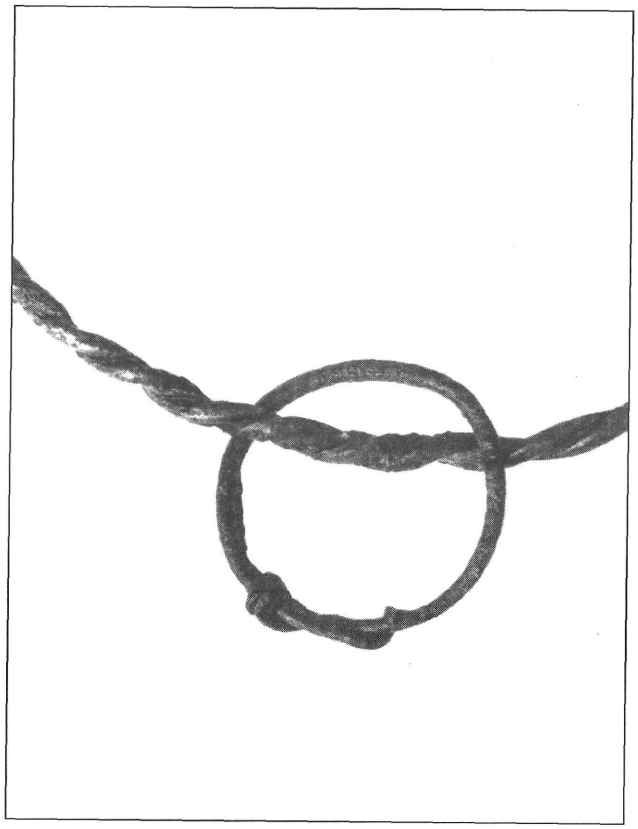

13. kép. Részletfotó a bronzkarikáról (5. Kat. sz.)

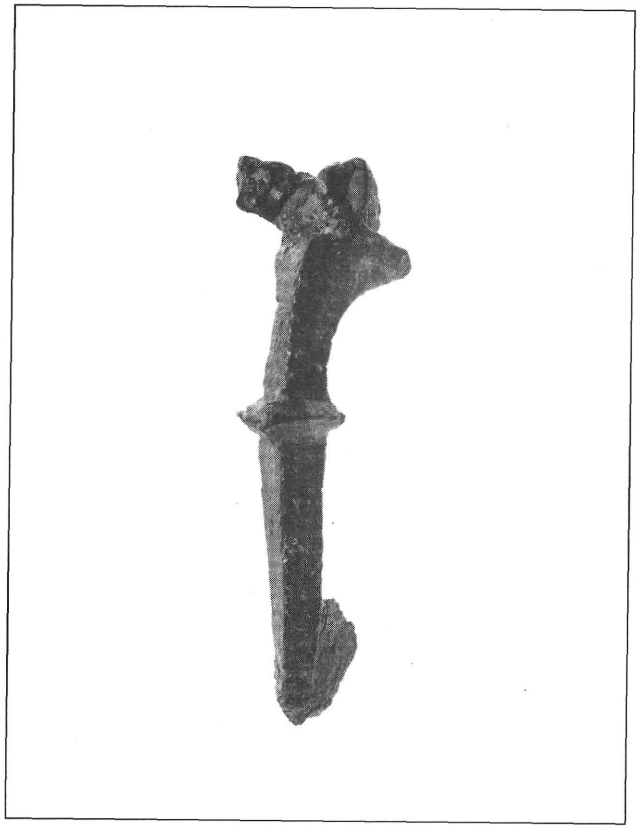

14. kép. Fibula (7. Kat. sz.)

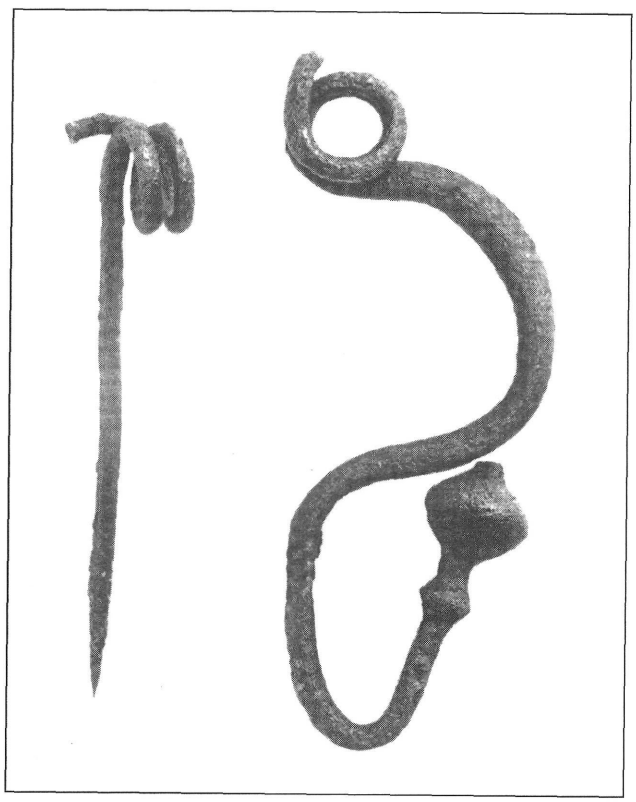

15. kép. Fibula (8. Kat. sz.)

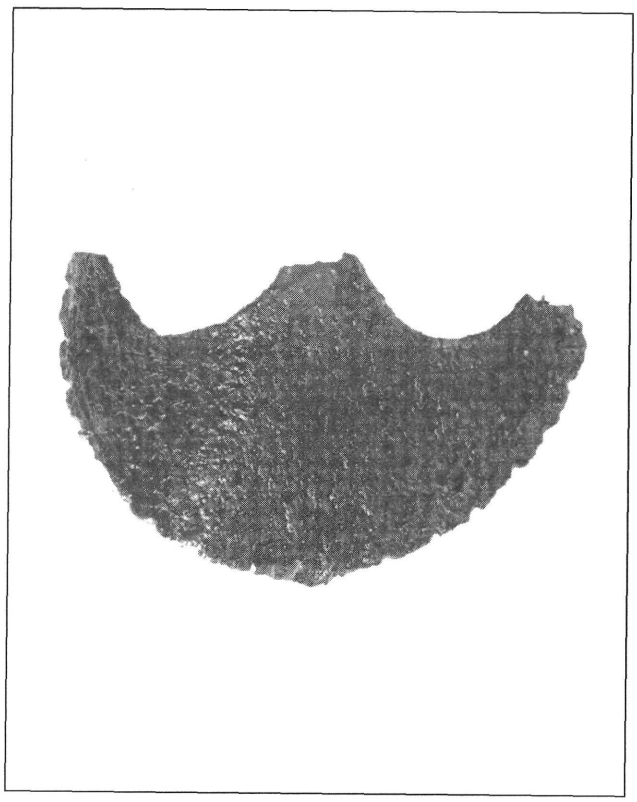

16. kép. Fibula (9. Kat. sz.)

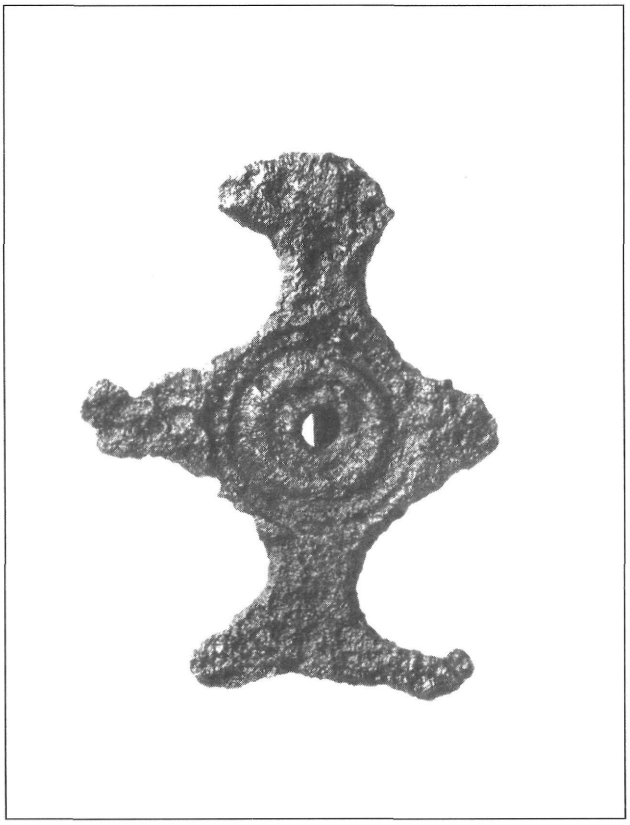

17. kép. Fibula (12. Kat. sz.)

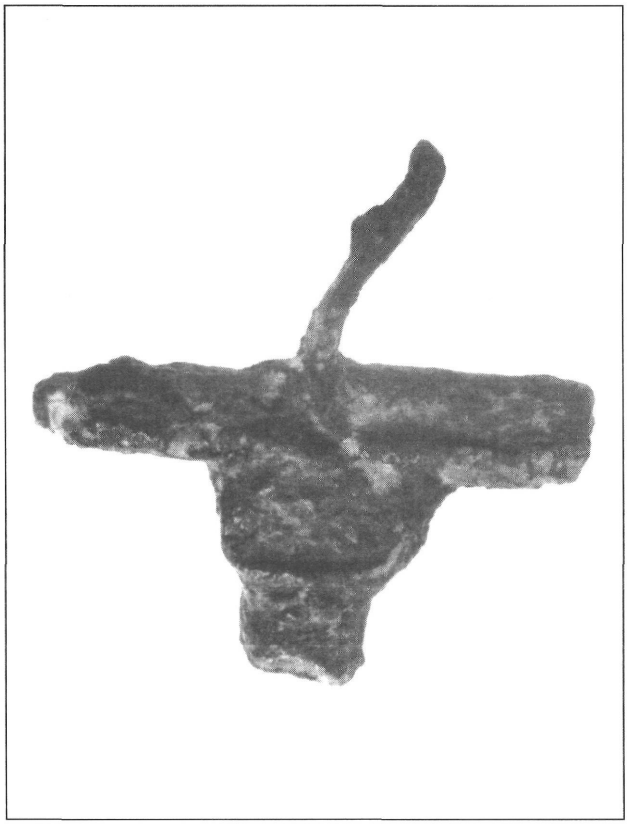

18. kép. Fibula (14. Kat. sz.)

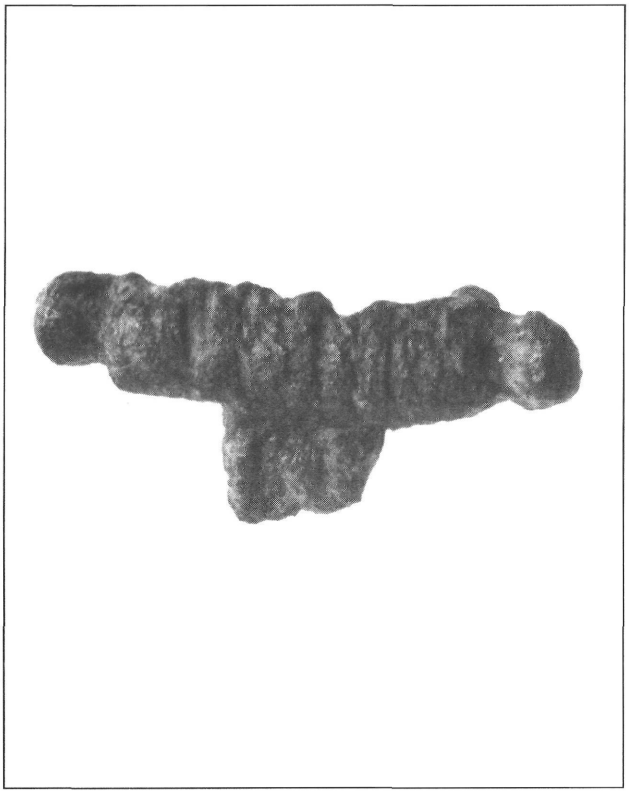

19. kép. Fibula (15. Kat. sz.)

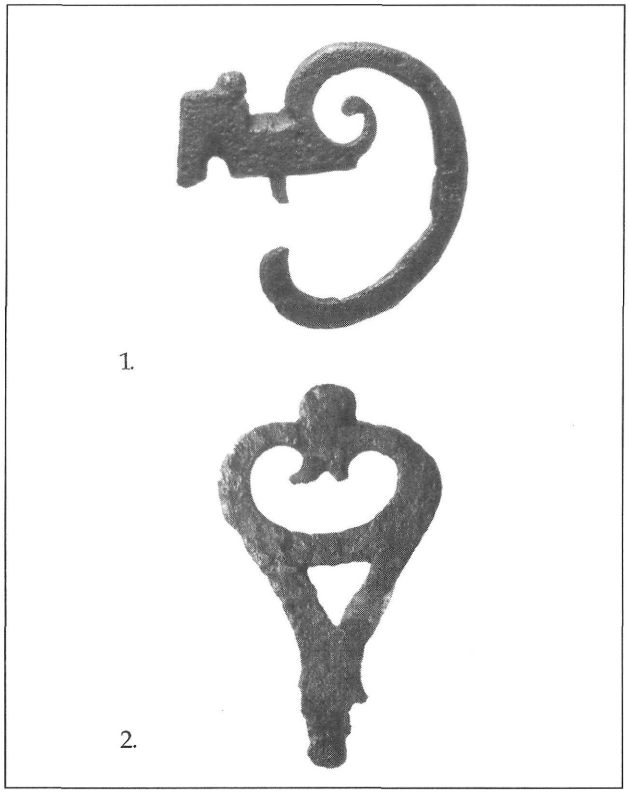

20. kép. 1. Övcsat (17. Kat. sz.); 2. Függő (86. Kat. sz.)

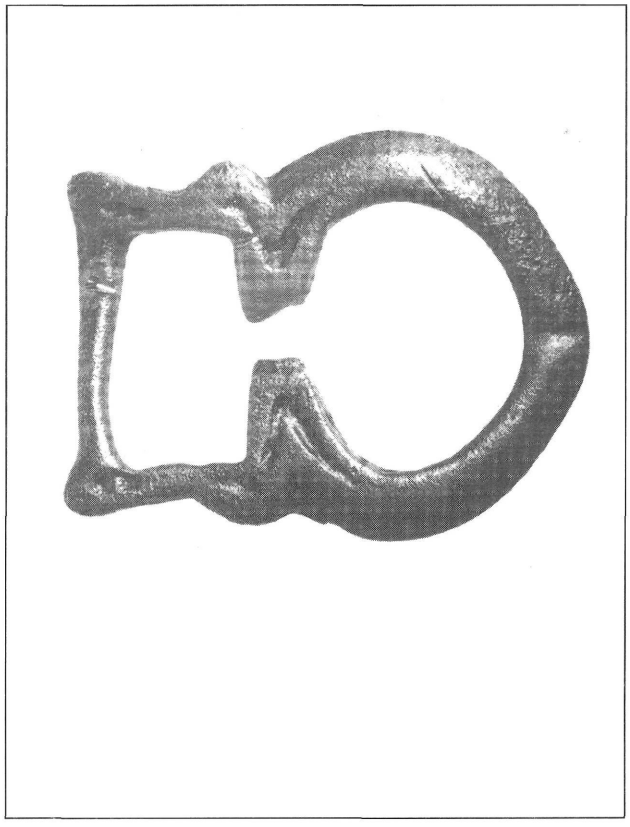

21. kép. Övcsat (18. Kat. sz.)

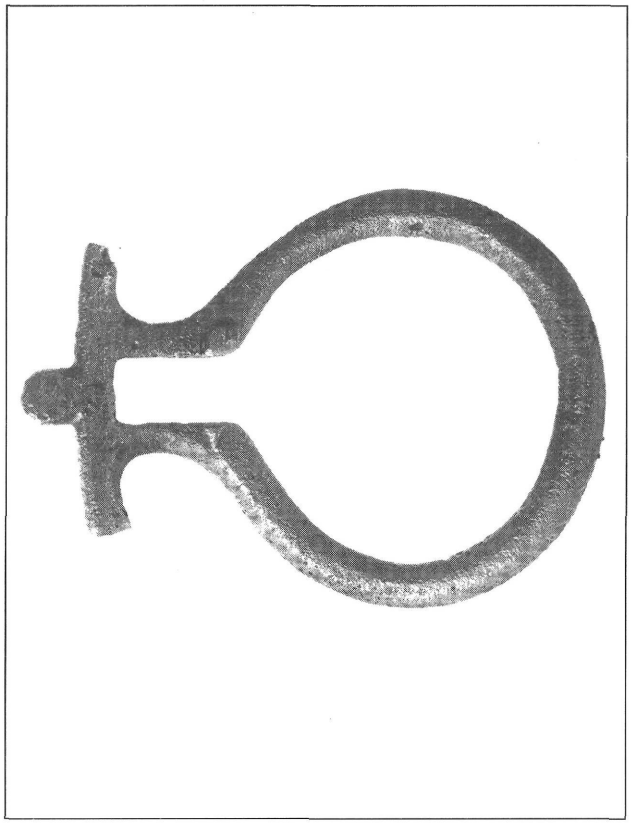

22. kép. Övcsat (19. Kat. sz.)

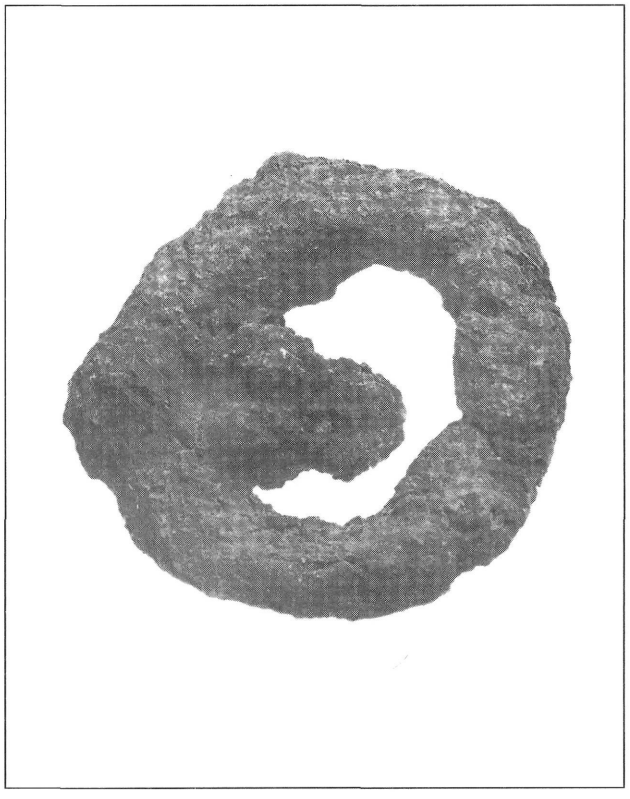

23. kép. Övcsat (20. Kat. sz.)

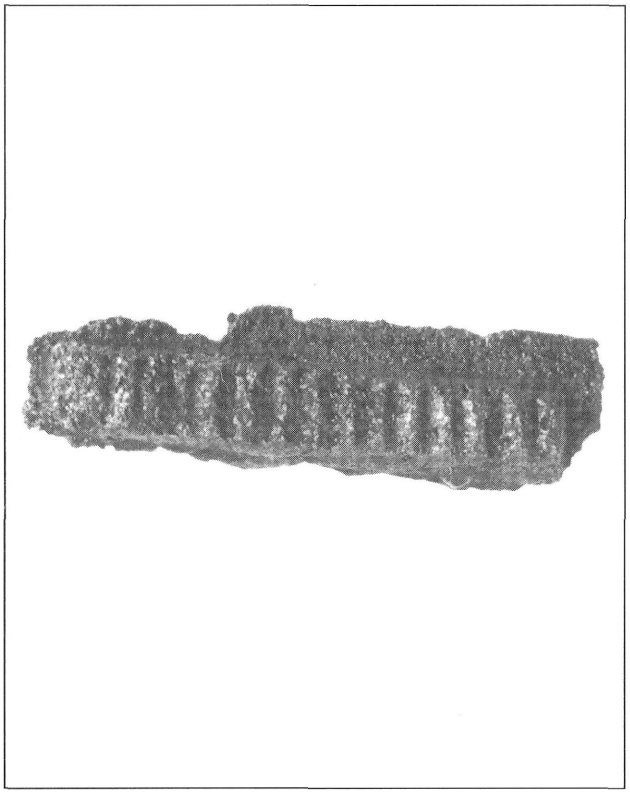

24. kép. Övveret (21. Kat. sz.)

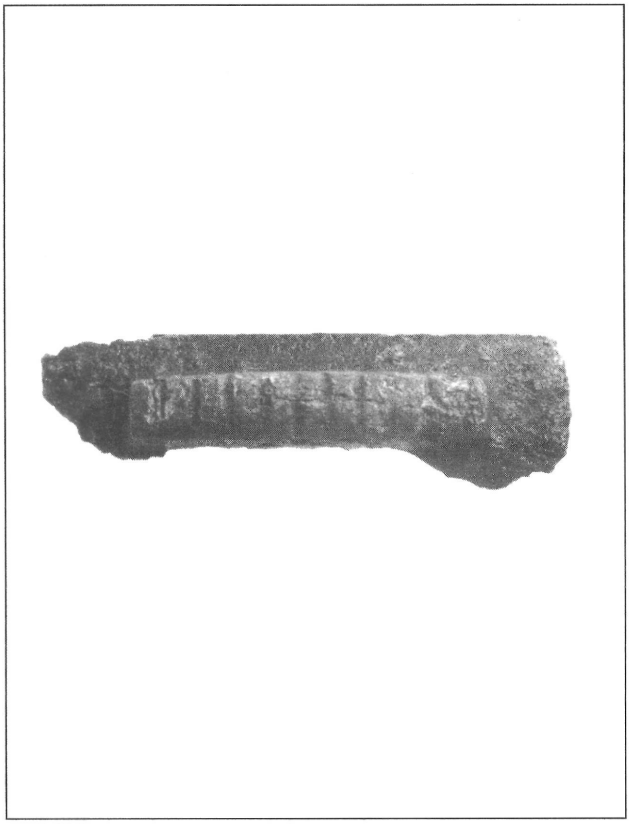

25. kép. Övveret (22. Kat. sz.)

26. kép. Övveret (24. Kat. sz.)

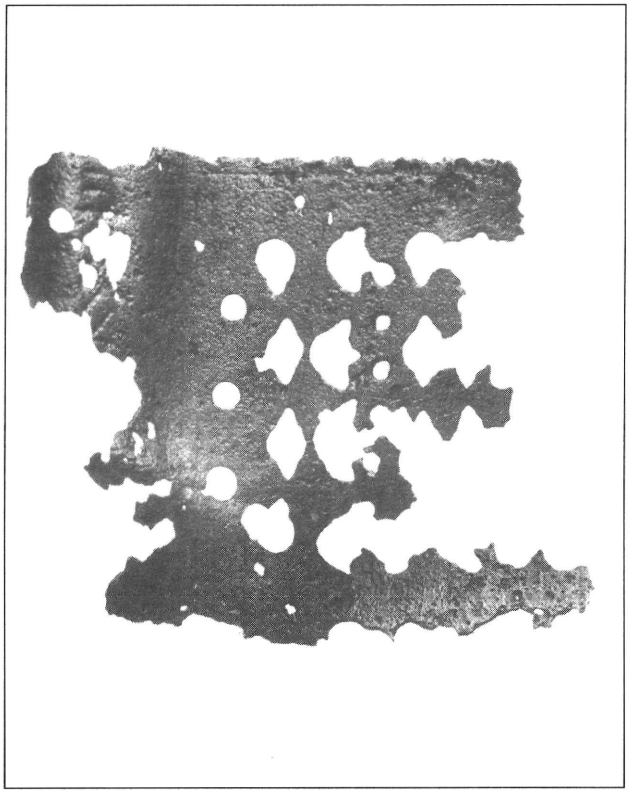

27. kép. Övveret (27. Kat. sz.)

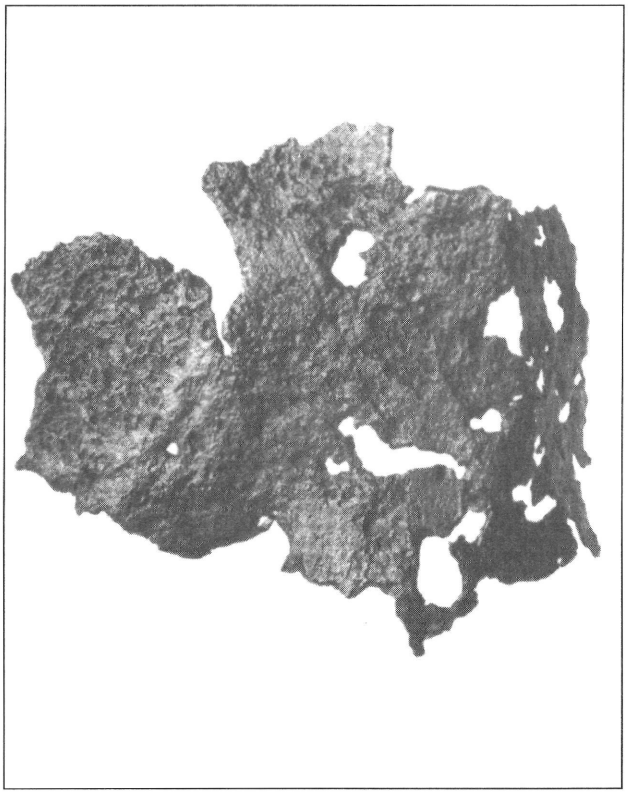

28. kép. Övveret (28. Kat. sz.)

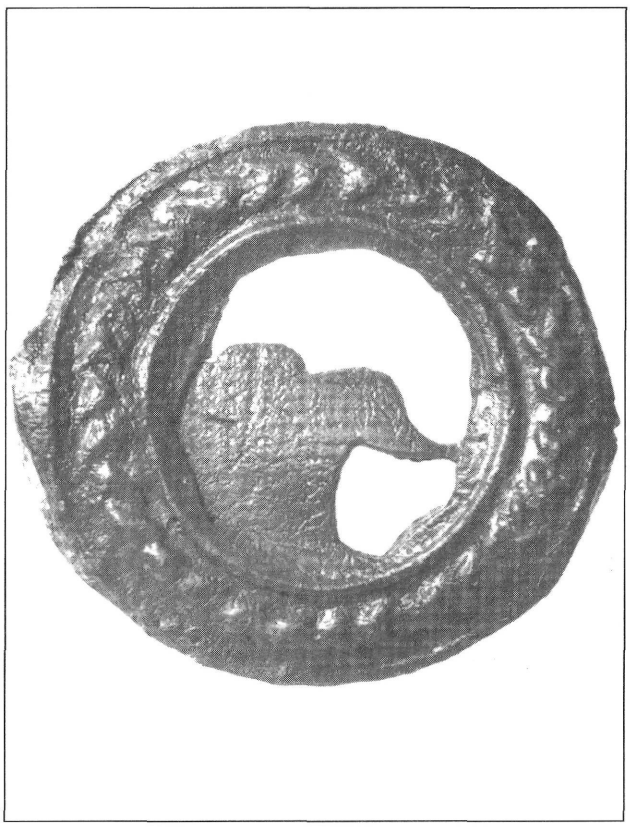

29. kép. Tükörkeret (34. Kat. sz.)

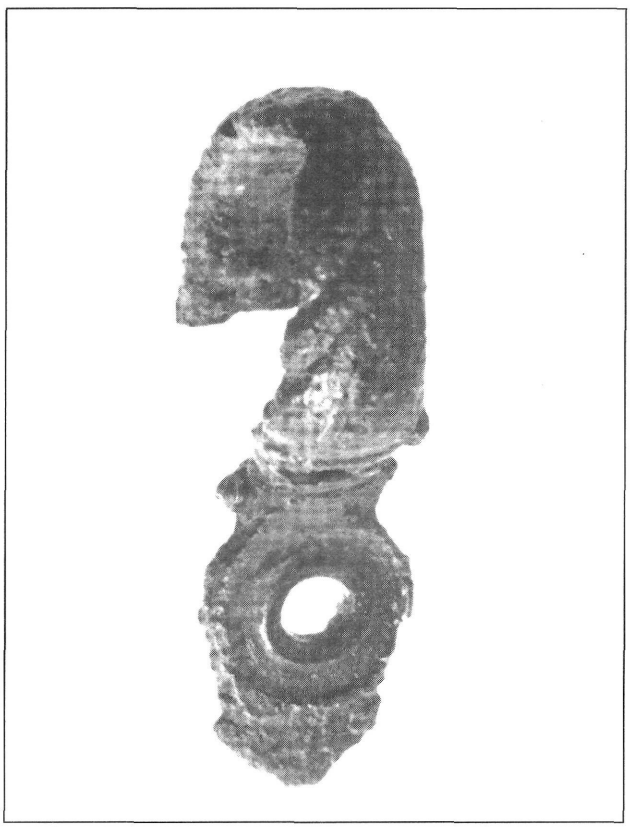

30. kép. Fül (37. Kat. sz.)

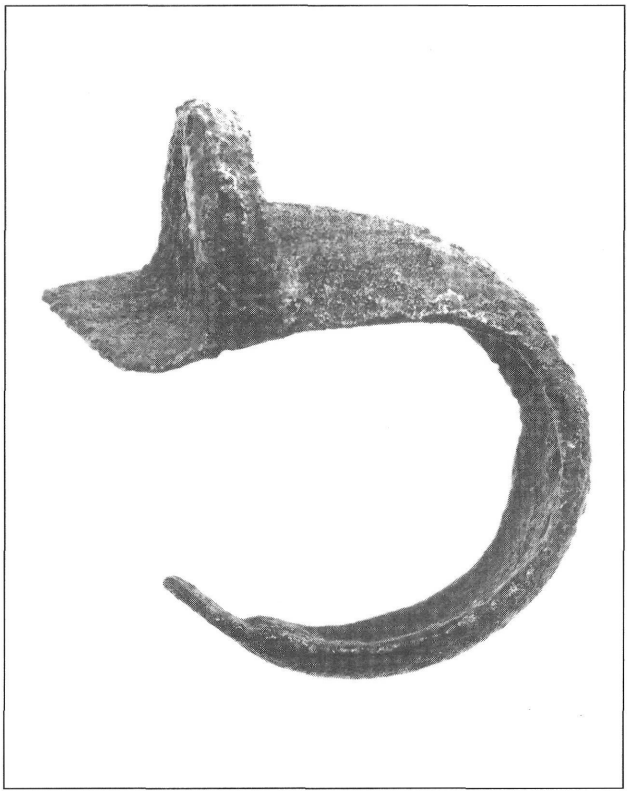

31. kép. Fül (38. Kat. sz.)

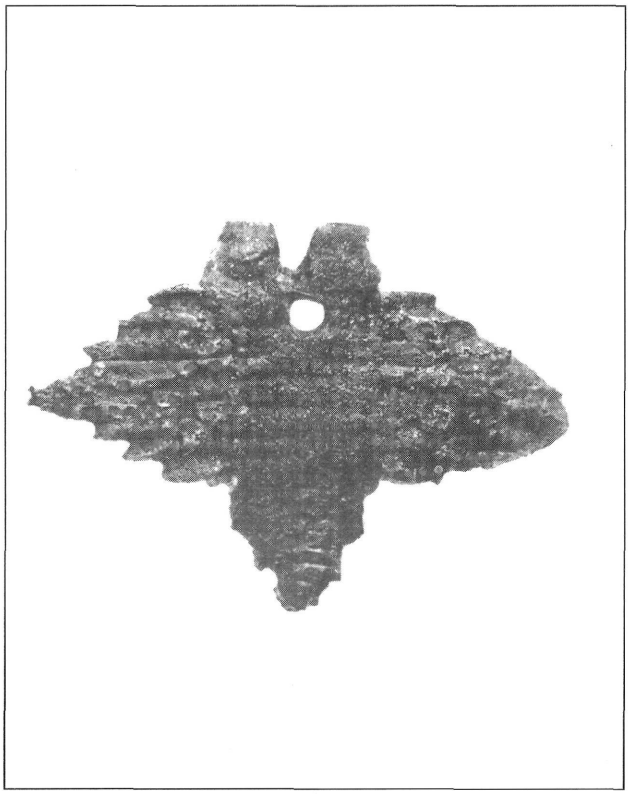

32. kép. Veret (42. Kat. sz.)

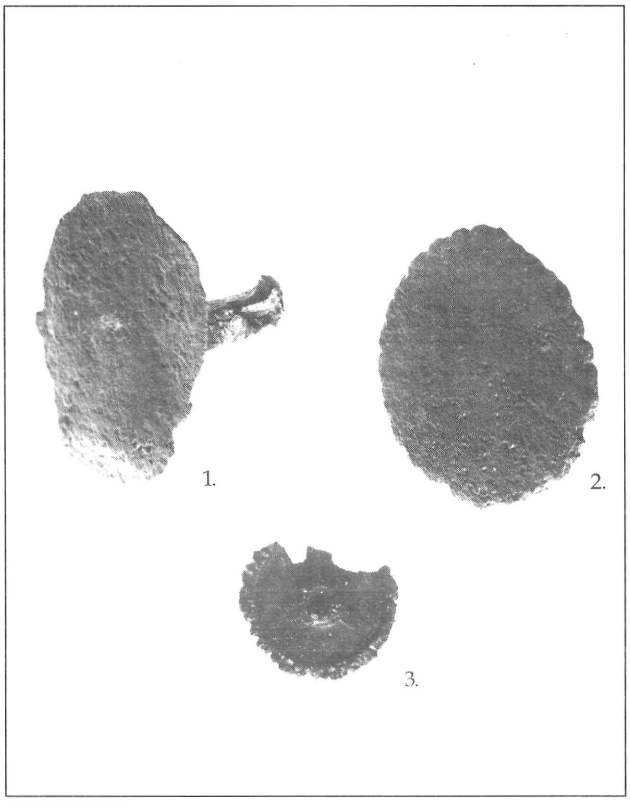

33. kép. 1. Veretszeg (44. Kat. sz.); 2. Gomb (118. Kat. sz.); 3. Korong (89. Kat. sz.)

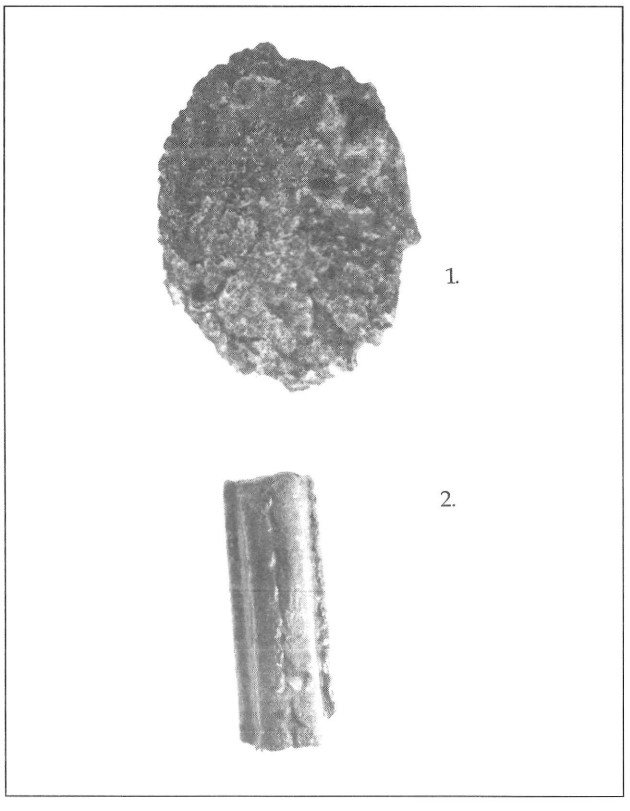

34. kép. 1. Veretszeg (45. Kat. sz.); 2. Pánt (66. Kat. sz.)

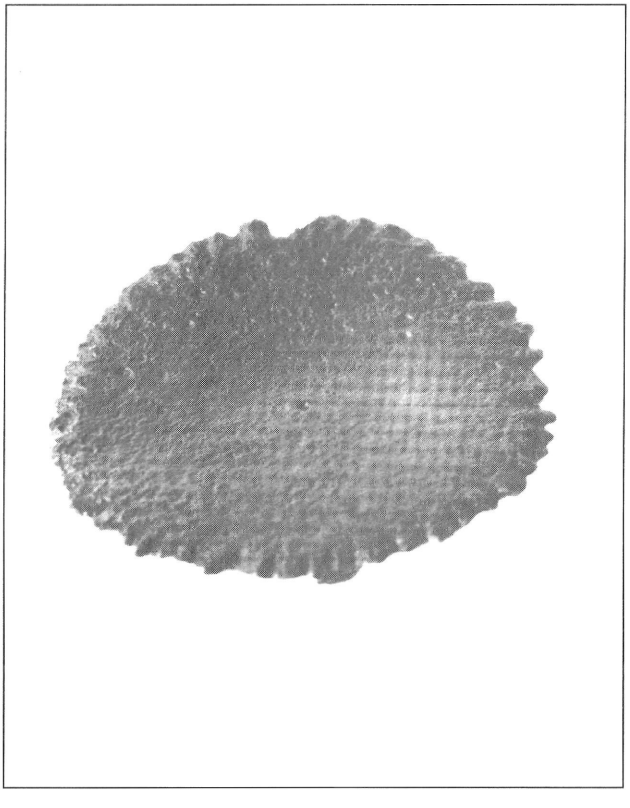

35. kép. Veretszeg (47. Kat. sz.)

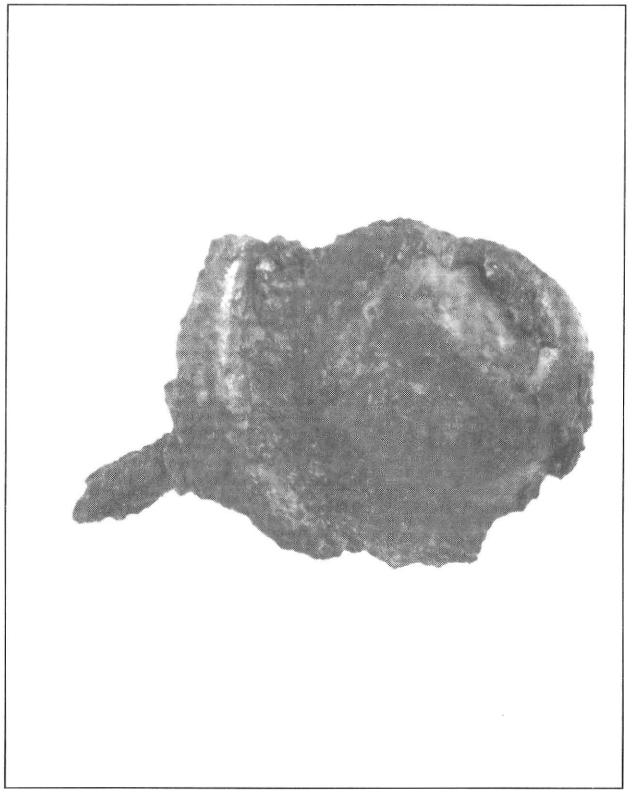

36. kép. Veretszeg (48. Kat. sz)

37. kép. Kúpos veret (55. Kat. sz.)

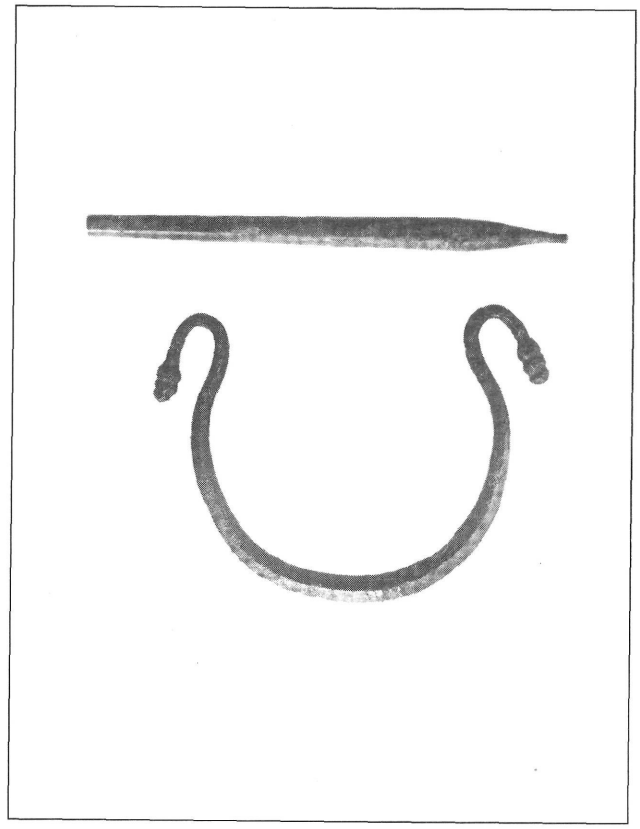

38. kép. Fogó (60. Kat. sz.)

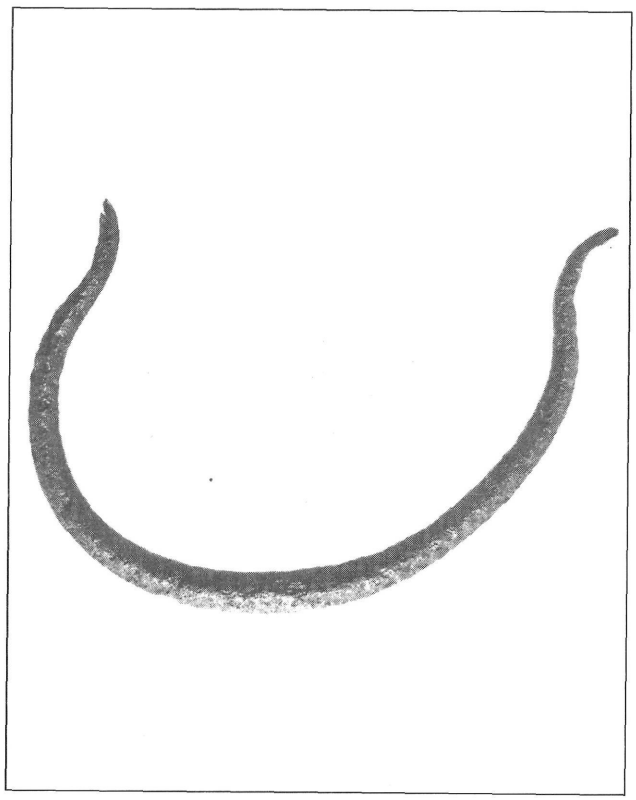

39. kép. Fogó (61. Kat. sz.)

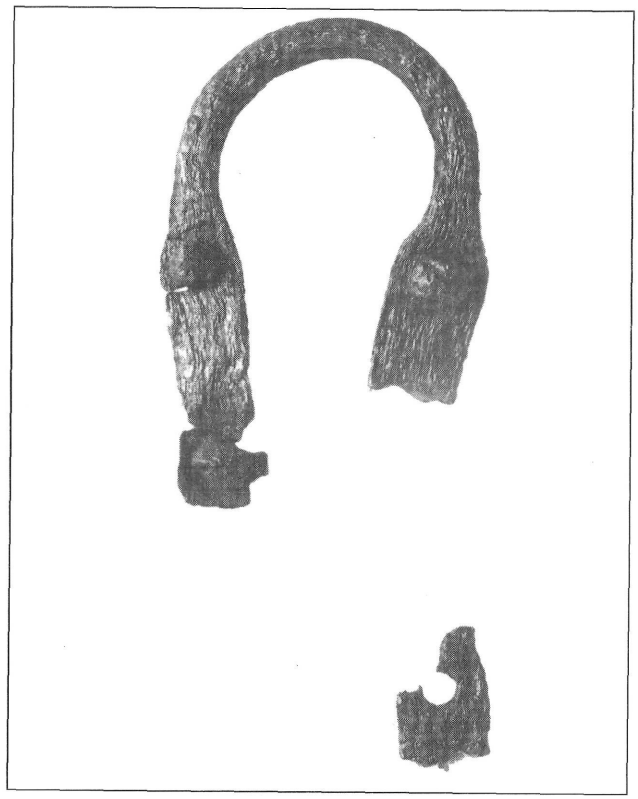

40. kép. Fogó (62. Kat. sz.)

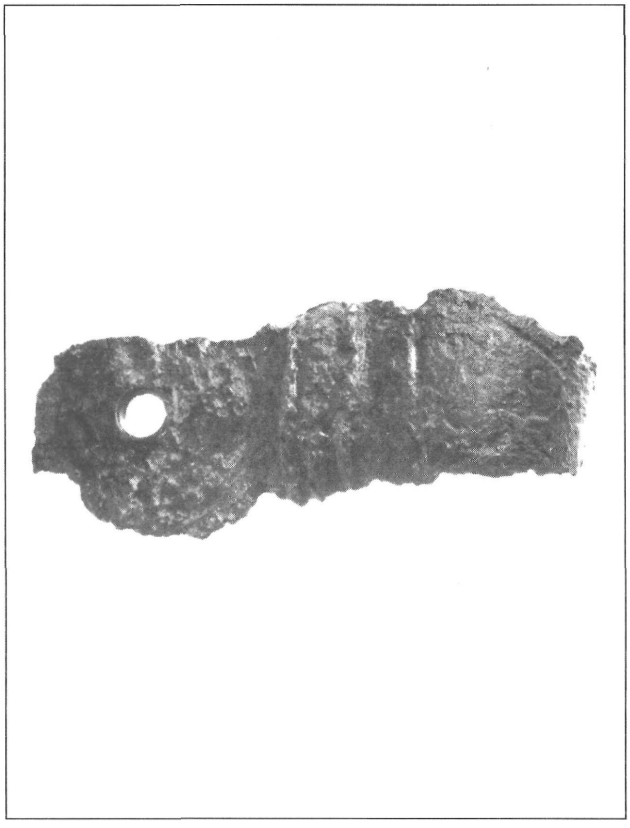

41. kép. Pánt (67. Kat. sz.)

42. kép. Pánt (68. Kat. sz.)

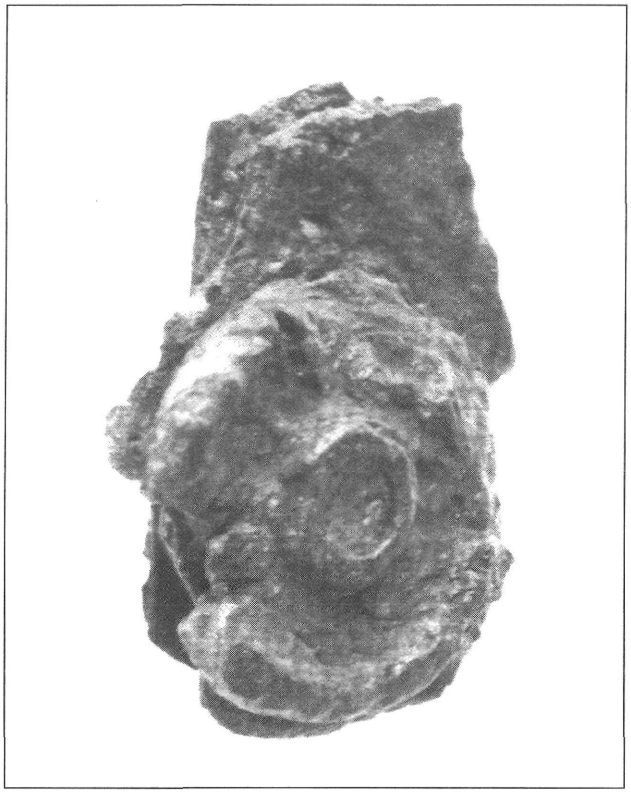

43. kép. Pánt (69. Kat. sz.)

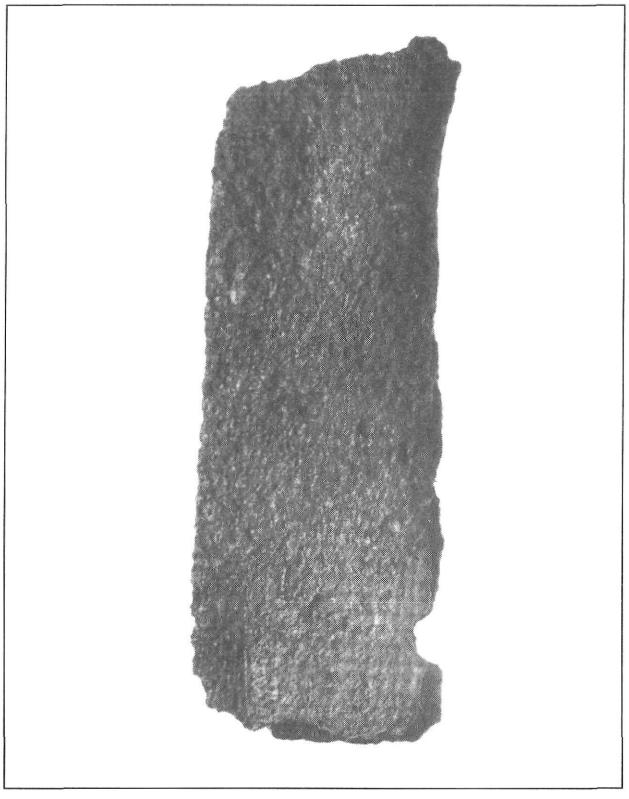

44. kép. Pánt (70. Kat. sz.)

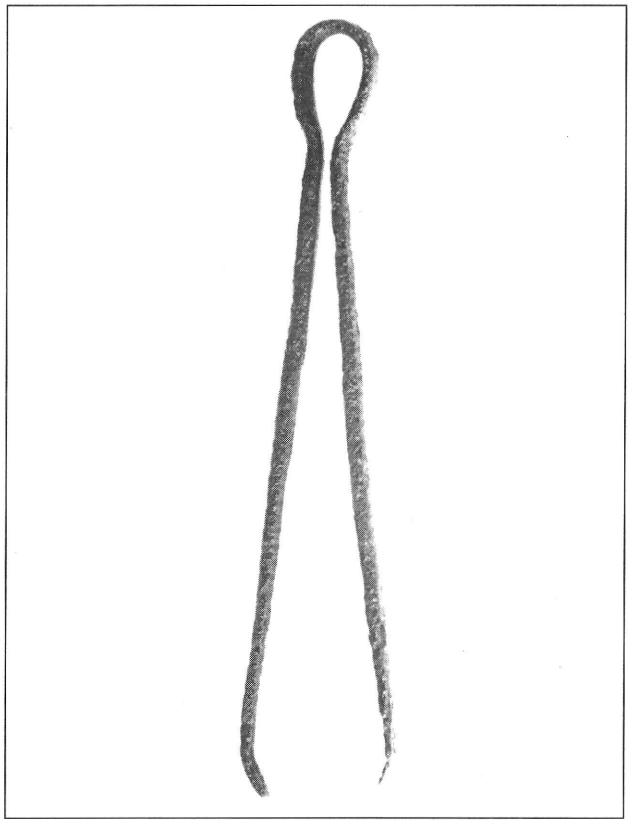

45. kép. Csipesz (74. Kat. sz.)

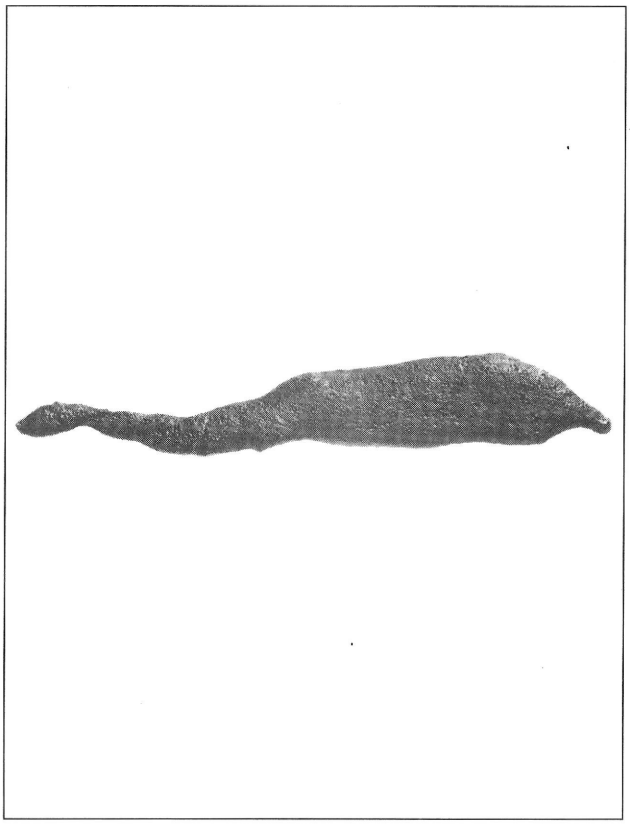

46. kép. Szike (75. Kat. sz.)

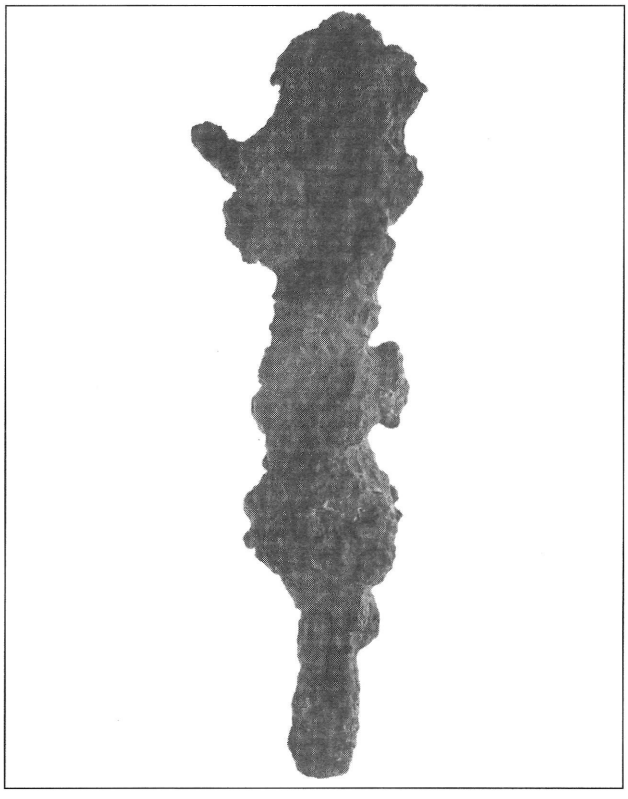

47. kép. Véső restaurálás előtt (76. Kat. sz.)

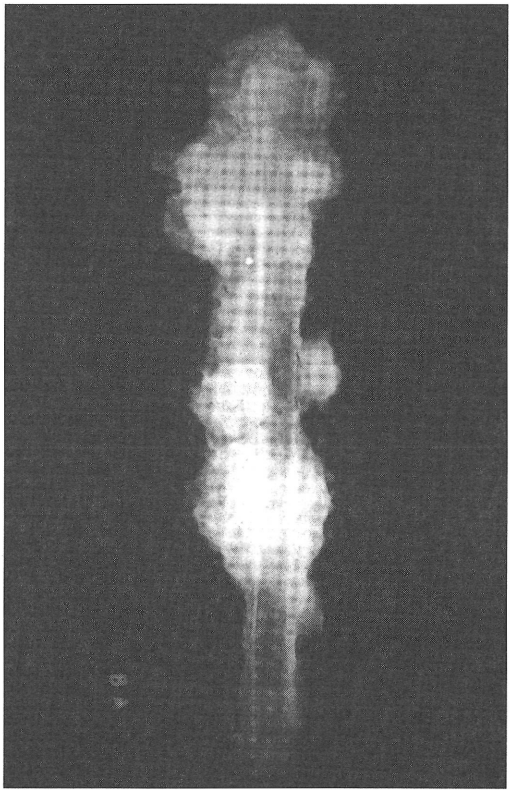

48. kép. Röntgenfelvétel a vésőről (76. Kat. sz.)

49. kép. Véső restaurálás után (76. Kat. sz.)

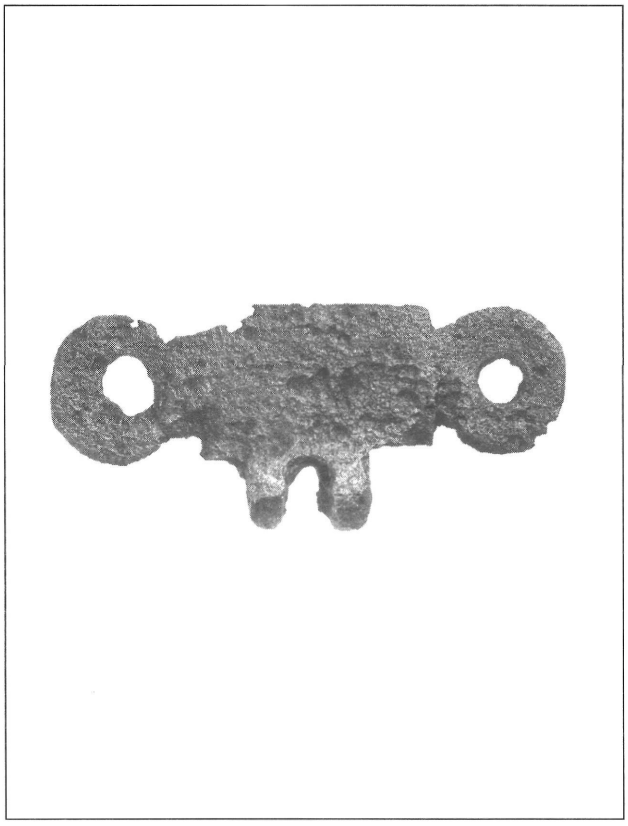

50. kép. Veret (79. Kat. sz.)

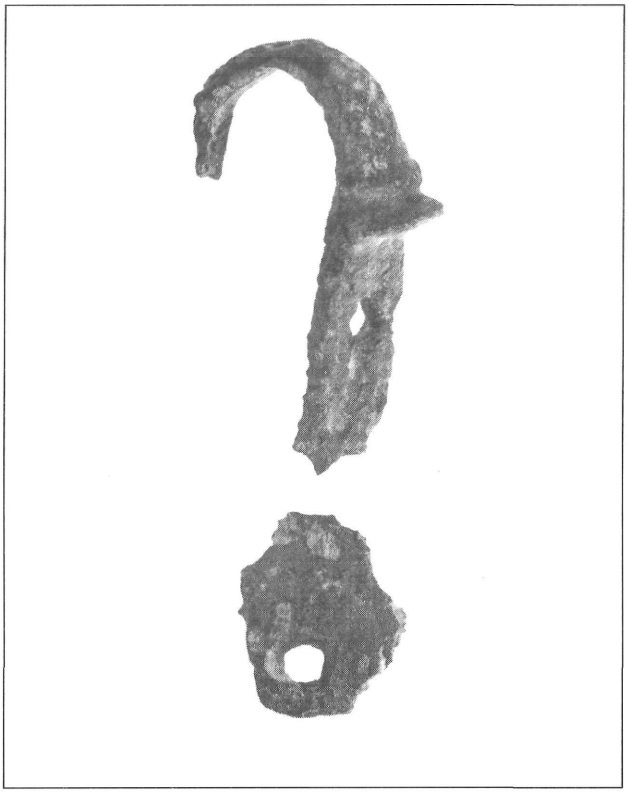

51. kép. Kampó (81. Kat. sz.)

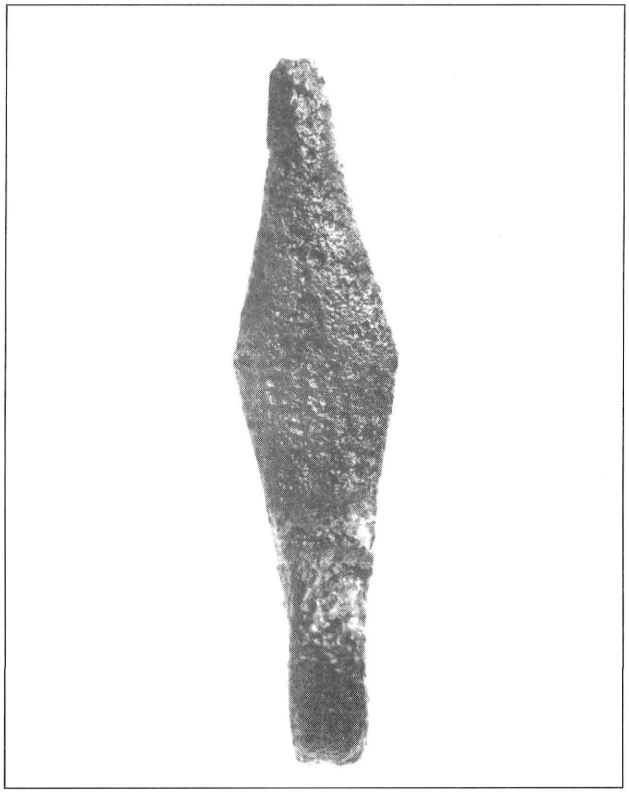

52. kép. Horog (83. Kat. sz.)

53. kép. Függő (84. Kat. sz.)

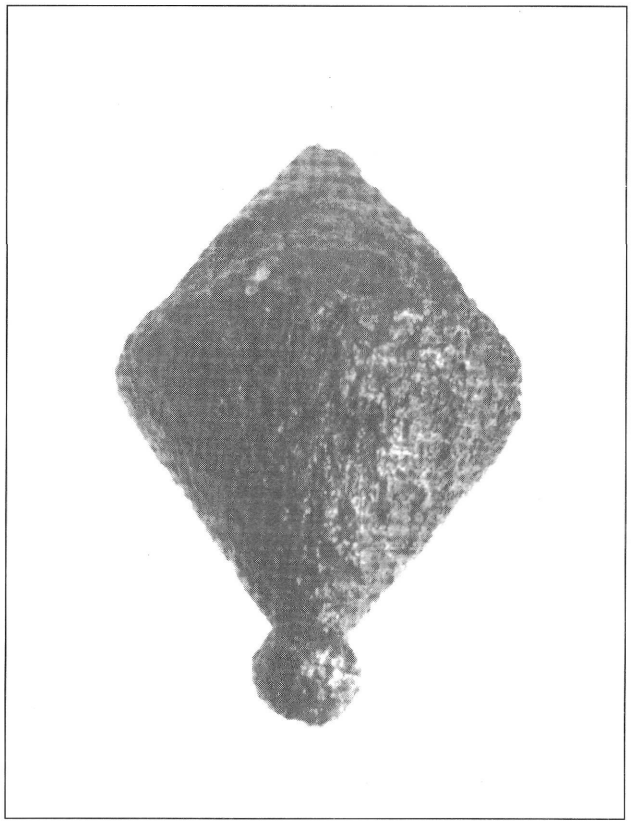

54. kép. Függő (85. Kat. sz.)

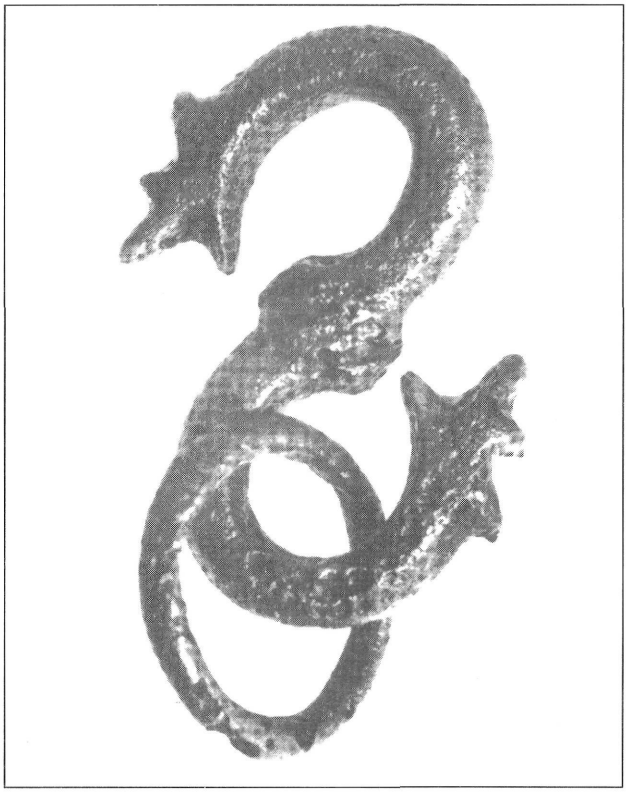

55. kép. Kapocs (87. Kat. sz.)

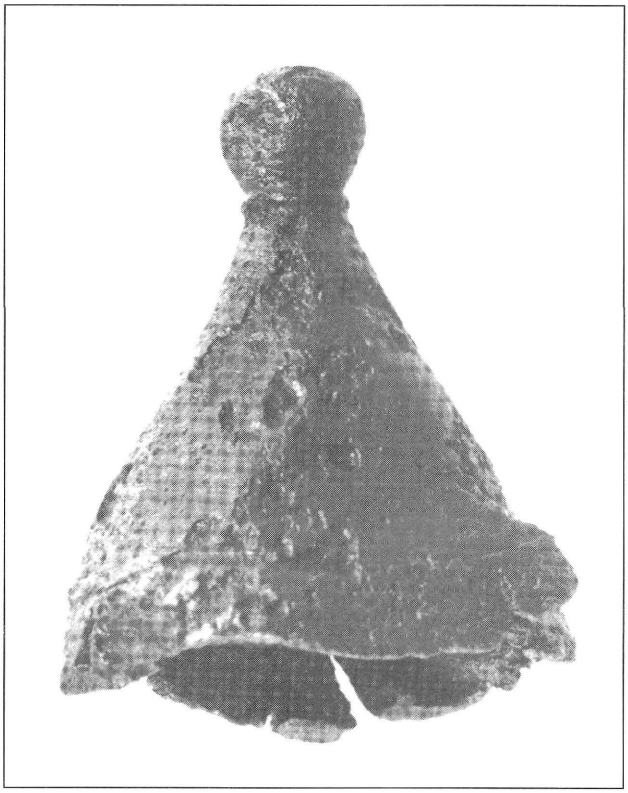

56. kép. Csengő (88. Kat. sz.)

57. kép. Állatszobor balról (93. Kat. sz.)

58. kép. Állatszobor jobbról (93. Kat. sz.)

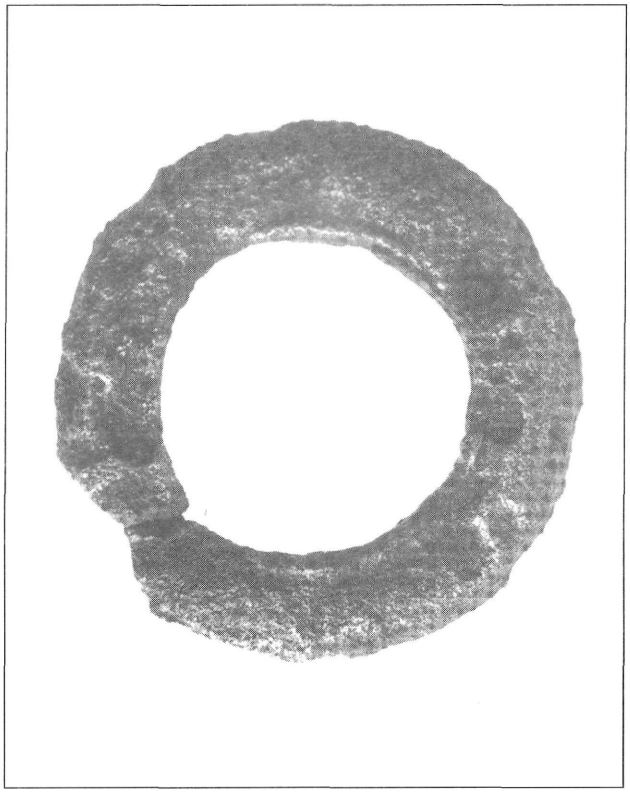

59. kép. Karika (114. Kat. sz.)

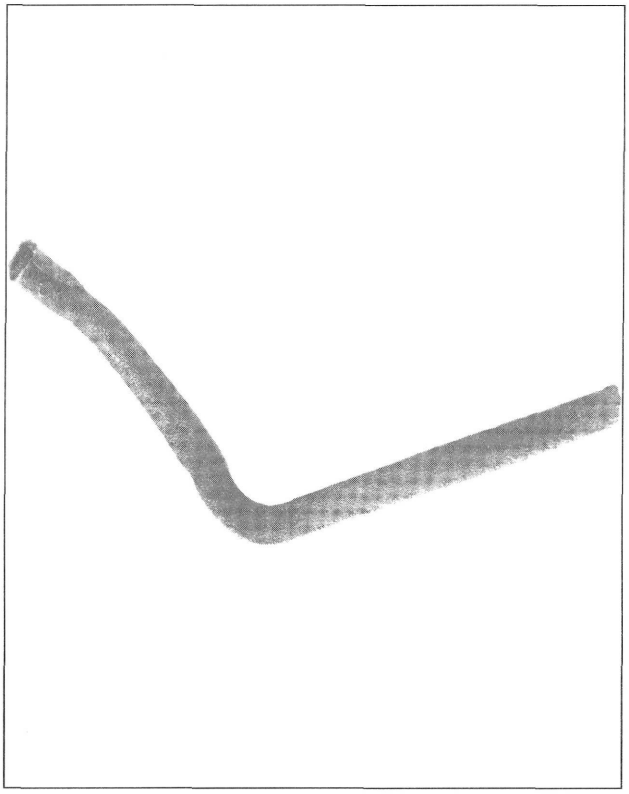

60. kép. Pánt (123. Kat. sz.)

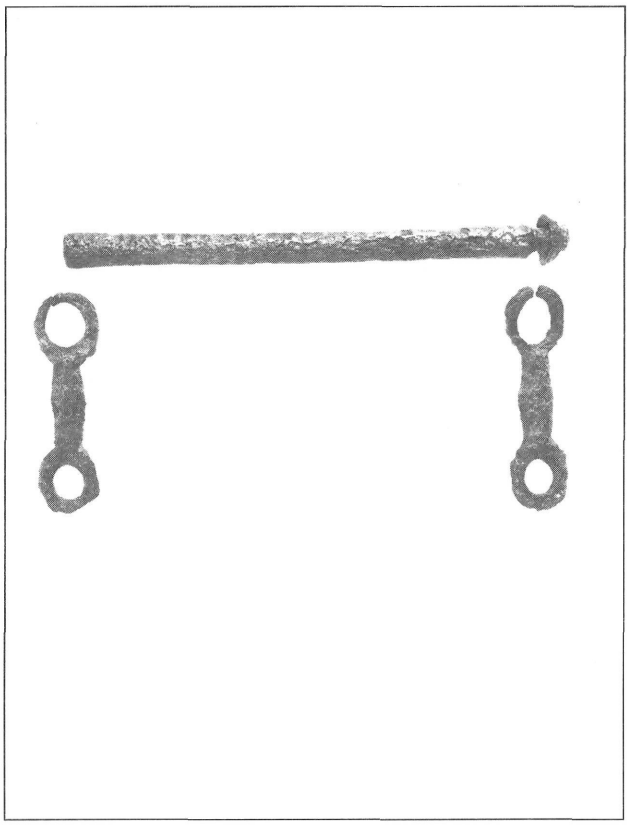

61. kép. Bronztárgy (zablapálca ?) több tagozatból (124. Kat. sz.)

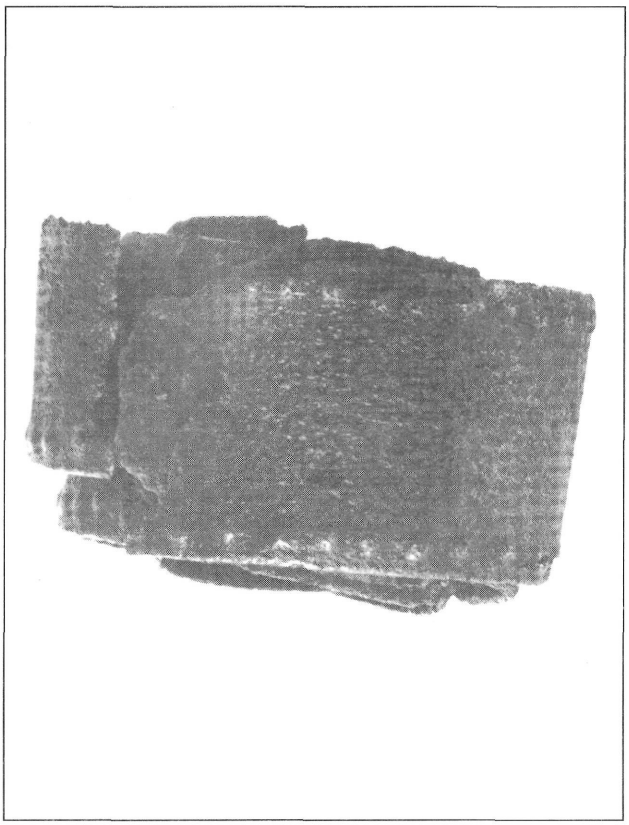

62. kép. Pánt (125. Kat. sz)

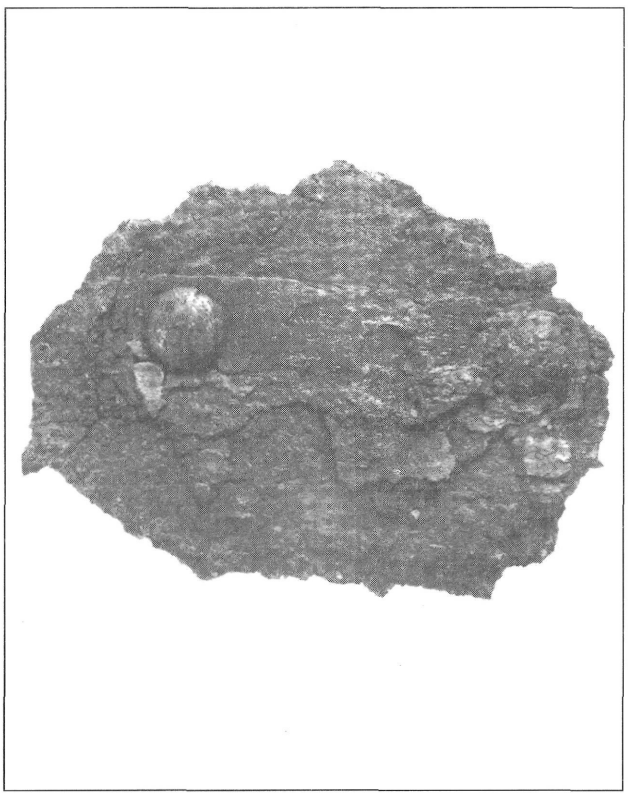

63. kép. Lemez töredék (135. Kat. sz.)

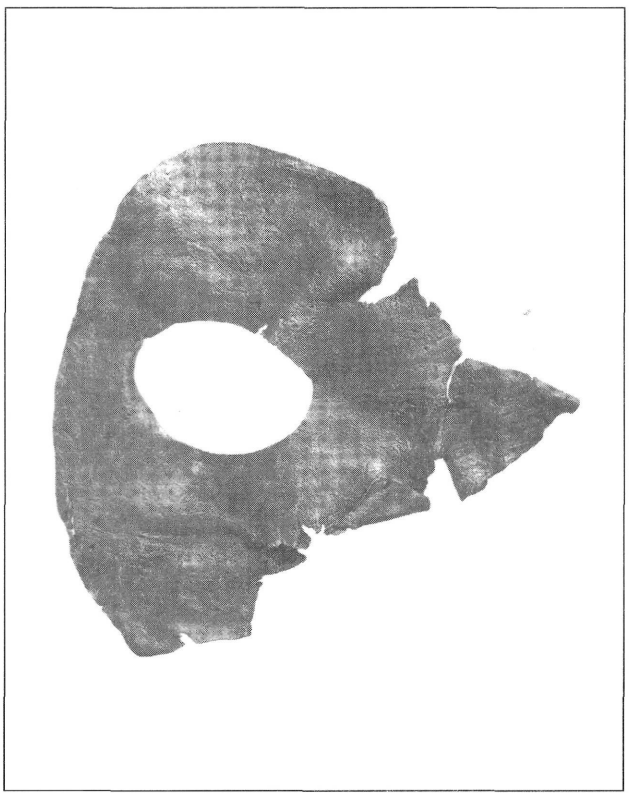

64. kép. Lemeztöredék. (138. Kat. sz.)

MEGEMLÉKEZÉS

KŐVÁGÓ PÉTERNÉ, SZENTIRMAI KATALIN (1954–2001)

Fiatalon, tele tervekkel, számos megkezdett munka közepette, tragikus hirtelenséggel ragadta el a halál körünkből kedves kolléganőnket. A dokumentációs gyűjteményvezetőként és számítógépes rendszergazdaként tevékenykedő Szentirmai Katalin sokoldalúsága, megbízhatósága és ügyszeretete révén az Aquincumi Múzeum egyik legodaadóbb munkatársa volt, egészen halála pillanatáig.

Életútja szorosan összefonódott a múzeummal. Amint a középiskolát befejezte, 1973-ban - az óbudai lakótelep építéséhez kapcsolódó római kori feltárások egyik nélkülözhetetlen, lelkiismeretes ásatási technikusaként - már elkötelezte magát a múzeummal. Mindnyájan őrzünk magunkban egy-egy képet arról az akkori fiatal lányról, aki lelkesen, mosolyogva, de fáradhatatlanul végezte az ásatásokkal kapcsolatos teendőket: sírt bontott, rajzolt, dokumentált, leletet tisztított. A gyakorlati tapasztalatszerzés és a történelem iránti mély szeretete határozta meg későbbi pályaválasztását is. A budapesti Tanárképző Főiskolán végzett történelem – orosz szakos tanárként 1980-ban. 1980-1990 között Pestlőrincen tanított, de kapcsolata a múzeummal folyamatos maradt. 1991-től ismét a BTM Aquincumi Múzeumának munkatársa lett, kezdetben gyűjteménykezelőként, majd pedig 1994-től múzeumi rendszergazdaként.

Kutatási területe tanári korszakában a helytörténet volt. Kutatásainak eredményeiről több publikáció is tanúskodik. Visszatérve a múzeumhoz - kezdeti gyűjteménykezelői munkája mellett - múzeumtörténeti kutatással foglalkozott, közreműködve az Aquincumi Múzeum 1994. évi 100 éves jubileumának megünneplésében. Emellett, hasznosítva tanítási gyakorlatát, részt vállalt a múzeum művelődési munkájában. Kiterjedt kapcsolatrendszerén keresztül több, más szakterület szakemberét nyerte meg a múzeum ügyének. A múzeum kiadványainak szerkesztésében és kiállításaiban is rendszeresen közreműködött, többnyire a számítógépes háttér felhasználásával. A múzeum még alig ismerte a „web lap" fogalmát, mikor ő már megteremtette azt az intézményes hátteret – az IIF-en keresztül -, amellyel létrehozható lett a kapcsolat és a szolgáltatás. Másrészt oroszlán része volt a múzeumi honlap kép-, és kétnyelvű szöveganyagának összeállításában és megszerkesztésében. Halála előtti egyik utolsó munkája éppen ennek a korábbi, mára már részben elavult anyagnak az újjászerkesztése, és a nemzetközi elvárásoknak megfelelő megreformálása volt.

Szentirmai Katalin múzeumi tevékenységének másik jelentős területe az Aquincumi Múzeum számítógépes, digitalizált adatbázisának, és annak hálózaton belüli használatának kialakítása volt. Amikor 1991-ben ismét a múzeum alkalmazottja lett, még egyetlen számítógépünk sem volt, s maga sem értett sem a géphez, sem a programokhoz. Azonban bámulatosan rövid idő alatt felmérte a számítógép jelentőségét, kitanulta és folyamatosan fejlesztette magát, hogy a követelményeknek megfeleljen. Múzeumi rendszergazda képesítéssel 1994-től rendelkezett, 2001-ben szerezte meg az „Európai Számítógép-használói Jogosítványt". Miután feladata kezdetben a rajztár kezelése volt, az első számítógépes kihívással is ebben a körben találkozott. Adatbázisba foglalta és átjárhatóvá tette a gyakori névváltozáson keresztül ment aquincumi lelőhelyeket, a régészeti védettség alatt álló területeket, s később az adatok egy részét MAP Info segítségével digitális térképhez illesztve, vizuálisan is megjeleníthetővé tette. Párhuzamosan ezzel a tevékenységgel megkezdte a hálózatépítést az Aquincumi Múzeum gépei között. Ezzel jelentősen megkönnyítette a múzeumon belüli adatkezelés mellett az adminisztrációs munkát. Az általa létrehozott gyűjteményi adatbázist, - amelyben ma már több mint 70.000 adat van - folyamatosan frissítette, gyarapította az utolsó pillanatig. Az aquincumi ásatások regisztrációját, nyilvántartását, az ásatási leletanyag sorsának nyomon követését mind-mind ő végezte, és tartotta rendben. Áttekinthető kimutatásai, listái segítenek még sokáig eligazodni az ásatási leletanyagban.

Tevékenységéről rendszeresen beszámolt a hazai múzeumi informatikai konferenciákon, eredményeit szakfolyóiratokban is közreadta.

A fentiek mellett számos olyan feladatot látott el örömmel, kedvesen és a rá olyan jellemző gyorsasággal, intenzitással, ami nem tartozott szorosan munkaköréhez, de a múzeum érdekét szolgálta. CD-t, előadási posztereket, tablókat szerkesztett, ásatások dokumentációs videó felvételeit készítette, múzeumtörténeti dokumentációs felvételeket készített a rendezvények, kiállítások alkalmával. Nem volt olyan munka (tudományos-szakmai, de szükség esetén a kiállítás építése sem), amelyet restellt volna elvégezni a múzeum érdekében.

Szentirmai Katalin rövidre mért pályafutása ellenére is maradandót alkotott. Munkáit a kiadványok és az Aquincumi Múzeum dokumentumai, számítógépes lemezei őrzik. Kedves lényét pedig mi, kollégák sohasem feledjük.

Zsidi Paula

KŐVÁGÓ PÉTERNÉ, SZENTIRMAI KATALIN MUNKÁINAK BIBLIOGRÁFIÁJA

1979

- Rec. Oroszország külpolitikája 1917-ben. In: NMT Évkönyv (1979) p. 255-256.

1983

- Szász J. - Téglás T.: Budapest XVIII. kerületének bibliográfiája, I. Bp. 1983.

1984

- Múlt és Jelen Pestlőrincen. Bp. 1984.

1987

- Szász J. - Téglás T.: Budapest XVIII. kerületének bibliográfiája, II. Bp. 1987.

1992

- A DataEase Aquincumban. In: Hírlevél (1992) p. 94.

1995

- A Városi régészet és a nyilvántartás (nyomdába leadva: 1995)
- Istenek katonák polgárok c. kiállítás vezetője 1994. Bp. p. 7.

1996

- The data management system of the Museum of Aquincum. In: The future of our past '93-95. Bp. 1996. p. 99-101.

1998

- Problems in Urban Archaeology in light of the Registry at the Aquincum Museum. In: The Roman Town in the Modern City. - Aquincum Nostrum, Bp.: Pro Aquinco Fundation. 1998. p. 264-269.
- Zsidi P.: Régészeti örökségvédelem - új eszközök. In: Magyar Múzeumok. 4. évf. 3. sz. (1998) p. 6-7.

1999

- Digitalizált régészet. (Digital archaeology.) In: Aquincumi füzetek 5. Bp. 1999. p. 14-19.

RÖVIDÍTÉSEK

AAadr	=	*Antichitá Altoadriatiche (Udine)*
ActaAntHung	=	*Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)*
ActaArchHung	=	*Acta Archaeologica Scientiarum Hungaricae (Budapest)*
ActaHAHung	=	*Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)*
AEM	=	*Arhäologische epigraphische Mitteilungen aus Österreich–Ungarn (Wien)*
AEp	=	*Année Épigraphique (Paris)*
Agria	=	*Agria. Az Egri Múzeum Évkönyve (Eger)*
AI	=	*Archaeologia Iugoslavica (Beograd)*
AIJ	=	*Hoffilier, V – Saria, B.: Antike Inschriften aus Jugoslawien I. Noricum und Pannonia Superior. Zagreb, 1939.*
AKorr	=	*Archäologisches Korrespondenzblatt (Mainz)*
Alba Regia	=	*Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis (Székesfehérvár)*
AMR	=	*Aquincumi Múzeum és Romterület*
AntHung	=	*Antiquitas Hungarica (Budapest)*
AntTan	=	*Antik Tanulmányok*
Antaeus	=	*Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)*
ANTIDΩPON	=	*Uzdarje Dragoslavu Srejoviæu*
Aquincumi füzetek	=	*Aquincum. A BTM Aquincumi Múzeumának ásatásai és leletmentései. (Budapest)*
AqNostr	=	*Aquincum Nostrum (Budapest)*
ArchÉrt	=	*Archaeologiai Értesítő (Budapest)*
ArchHung	=	*Archaeologia Hungarica (Budapest)*
ArchKözl	=	*Archaeológiai Közlemények (Pest)*
ArchMed	=	*Archaeologia Medievale (Firenze)*
ASF	=	*Archaeologica Slovaca Fontes (Bratislava)*
AV	=	*ArheološkiVestnik (Ljubjana)*
Balcanica	=	*Balcanica. Revue de l'Institut d'Études et Recherches Balkaniques (Bucuresti)*
BÁMÉ	=	*A Béri Balog Ádám Múzeum Évkönyve (Szekszárd)*
Banatica	=	*Banatica (Resita)*
BAR Int. Ser.	=	*British Archaeological Reports, International Series (Oxford)*
BAR Suppl. Ser.	=	*British Archaeological Reports, Supplementary Series (Oxford)*
BJ	=	*Bonner Jahrbücher des Rheinischen Landesmuseum in Bonn und des Vereins von Altertumsfreunden im Rheinlande (Köln)*
BJ–Bh	=	*Bonner Jahrbücher, Beiheft (Köln)*
BM	=	*Budapest Műemlékei*
Bptört	=	*Budapest története*
BRGK	=	*Bericht der Römisch–Germanischen Komission (Berlin)*
BTOE	=	*Budapest történetének okleveles emlékei*
BudRég	=	*Budapest Régiségei (Budapest)*
BVbl	=	*Bayerische Vorgeschichtsblätter (München)*
CarnuntumJb	=	*Carnuntum Jahrbuch (Graz)*
CIL	=	*Corpus Inscriptionum Latinarum*
CNH	=	*Réthy László: Corpus nummorum Hungariae. Magyar Egyetemes Éremtár I–II. Árpád–házi és vegyesházi királyok kora Bp. 1899–1907.*
CommArchHung	=	*Communicationes Archaeologicae Hungariae (Budapest)*
CSIR Ung.	=	*Corpus Signorum Imperii Romani Ungarn*
CSIR Ö.	=	*Corpus Signorum Inperii Romani Österreich (Wien)*
Dacia	=	*Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne (Bucarest)*
Dar–Sagl	=	*Daremberg, Ch. – Saglio, E.: Dictionaire des antiquités grecques et romaines. Paris, 1877-1919.*
DissArch	=	*Dissertationes Archaeologicae ex Instotuto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös nominatae (Budapest)*

DissMonSADJ	=	*Dissertationes et Monographiae Saveza Arheoloških Društava Jugoslavije (Beograd)*
DissPann	=	*Dissertationes Pannonicae (Budapest)*
EDH	=	*Epigraphische Datenbank Heidelberg*
EPRO	=	*Études préliminaires aux religions orientales dans l'Empire Romain (Leiden)*
EMÉ	=	*Az EgriMúzeum Évkönyve (Eger)*
Eszt. k. m. lt.	=	*Esztergomi káptalan magán levéltára*
Eszt. Prim lt.	=	*Esztergomi Prímási levéltár*
FolArch	=	*Folia Archaeologica (Budapest)*
Gallia	=	*Gallia. Fouilles et Monuments Archéologique en France Métropolitaine (Paris)*
Germania	=	*Germania. Anzeiger der Röm.-Germ. Kommmission des Deutschen Archäologischen Instituts (Mainz)*
HK	=	*Hadtörténelmi Közlemények*
HO	=	*Hazai Okmánytár. Codex diplomaticus patrius. Kiadják: Nagy Imre, Paur Iván, Ráth Károly és Véghely Dezső. I–V. Győr, 1865–1873. Ipoly Arnold, Nagy Imre és Véghelyi Dezső. VI–VIII. Bp. 1876–1891.*
HOMÉ	=	*A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve (Miskolc)*
IDR	=	*Iscripiile Daciei Romane. Bucurest,i 1975–*
ILS	=	*Inscriptiones Latinae Selectae*
Intercisa I.	=	*Barkóczi, L.–Fülep, F.–Nemeskéri, I.–Alföldi, M R.–Sági, K.: Intercisa 1. (Dunapentele–Sztalinváros). Geschichte der Stadt in der Römerzeit. ArchHung 33. Bp. 1954.*
Intercisa II.	=	*Intercisa (Dunapentele–Sztalinváros. Geschichte der Stadt in der Römerzeit. 2. ArchHung 36. Bp. 1954.*
IPH	=	*Inventaria Praehistorica Hungariae*
JPMÉ	=	*Janus Pannonius Múzeum Évkönyve (Pécs)*
JRA	=	*Journal of Roman Archaeology*
KMK	=	*A Komárommegyei Múzeumok Közleményei (Tata)*
KultKözl	=	*Kulturális Közlöny (Budapest)*
Laurea Aquicenses		*Aquincumi babérágak. Kuzsinszky Bálint emlékének. 1-2. köt. Bp. 1938. DissPann Ser. 2. No. 10-11.*
MAG	=	*Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft (Wien)*
MAIU	=	*ld. MittArchInst*
MEFRA	=	*Mélanges d'Archéologie et d'Histoire de l'École Français de Rome*
MHB	=	*Monumenta Historica Budapestinensia (Budapest)*
MittArchInst	=	*Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften (Budapest)*
MK	=	*Múzeumi Közlemények (Budapest)*
MKÉ	=	*Múzeumi és Könyvtári Értesítő (Budapest)*
MPK	=	*Mitteilungen der Prähistorischen Komission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften (Wien)*
MOL	=	*Magyar Országos Levéltár*
MRT 7	=	*Magyarország Régészeti Topográfiája 7. Pest megye régészeti topográfiája. A budai és szentendrei járás*
MúzFüz	=	*Múzeumi Füzetek*
MZ	=	*Mainzer Zeitschrift (Mainz)*
NNU	=	*Nachrichten aus Niedersachsens Urgeschichte (Hildesheim)*
Neue Pauly	=	*Der Neue Pauly, Enzyklopädie der Antike. Stuttgart, 1996–*
OL	=	*Országos Levéltár*
PA	=	*Památky Archeologické (Praha)*
PBF	=	*Prähistorische Bronzefunde (München)*
PRT	=	*A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története. Szerk. Erdélyi László, Sörös Pongrác. I–XII/B. Bp. 1902–1916.*
PZ	=	*Praehistorische Zeitschroft (Berlin)*
PWRE	=	*ld. RE*

RA	=	*Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica I–II/1. Szerk. Szentpétery Imre. Bp. 1923–1943. II/2–3. Szerk. Szentpétery Imre–Borsa Iván. Bp. 1961. II/4. Szerk. Szentpérery Imre–Borsa Iván. Bp. 1987.*
RE	=	*Paulys Realenciklopädie der klassischen Altertumswissenschaft (Stuttgart)*
RégFüz	=	*Régészeti Füzetek (Budapest)*
RIB	=	*Collingwood, R. G.–Wright, R. P.: Roman Inscriptions of Britain. Oxford, 1965.*
RFS	=	*Roman Frontiers Studies (Exeter)*
RIU	=	*Die römischen Inschriften Ungarns*
RLÖ	=	*Der Römische Limes in Österreich (Wien)*
RLU	=	*Der römische Limes in Ungarn (Székesfehérvár)*
Sargetia	=	*Sargetia. Acta Musei Devensis (Deva)*
SASTUMA	=	*Saarbrücker Studien und Materialien zur Altertumskunde (Bonn)*
Situla	=	*Situla. Dissertationes Musei Nationalis Labacensis (Ljubjana)*
SlA	=	*Slovenská Archeologia (Bratislava)*
SÖAI	=	*Sonderschriften des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien (Wien)*
Specimina Nova	=	*Specimina Nova Universitatis Quinqueecclesiensis (Pécs)*
StComit	=	*Studia Comitatensia (Szentendre)*
StudArch	=	*Studia Archaeologica (Budapest)*
StudClass	=	*Studia Classica*
ŠtZ	=	*Študijné Zvesti Arheologického Ústavu Slovenskej Akademie Vied (Nitra)*
TBM	=	*Tanulmányok Budapest Múltjából (Budapest)*
TrZ	=	*Trierer Zeitschrift für Geschichte und Kunst des Trier Landes und seiner Nachbargebiete (Trier)*
VAH	=	*Varia Archaeologia Hungarica (Budapest)*
VAHD	=	*Vejsnik za Archeologiju i Historiju Dalmatinsku (Split)*
VAMZ	=	*Vjesnik Arheološkog Muzeja u Zagrebu (Zagreb)*
Veszp. k. m. lt.	=	*Veszprémi káptalan magán levéltára*
VHAD	=	*Vjesnik Hrvatskog Arheološkog Društva (Zagreb)*
VMMK	=	*A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei (Veszprém)*
WZUB	=	*Wissenschaftliche Zeitschrift der Humbold-Universität zu Berlin. Gesellschafts- und Sprachwiss. Reihe (Berlin)*
ZW	=	*Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Von Franz Zimmermann, Carl Werner, Georg Müller, Gustav Gündisch. I–VII. Hermannstadt, Bukarest, 1892–1991.*
ZSO	=	*Zsigmond-kori Oklevéltár*